KOROK ÉS DOKUMENTUMOK

A sorozat várható kötete

Kozma Miklós naplója

MAGYARORSZÁG 1921–1941

Zsitvay Tibor emlékiratai

PALATINUS
RÁDAY GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST, 1999

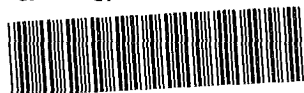
A kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

A Palatinus Kiadó és a Ráday Gyűjtemény késznönettel tartozik
Zsitvay Leónak, aki hozzájárulásával lehetővé tette a kötet megjelenését

Szerkesztette, a bevezető tanulmányt,
a jegyzeteket és a személyes adattárt írta:
Sipos Péter

Sajtó alá rendezte, a technikai előkészítést végezte
és a szerkesztésben közreműködött:
Csiffáry Tamás

Készült a Magyar Tudományos Akadémia
Történettudományi Intézetében

TARTALOM

Zsitvay Tibor hagyatéka

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének könyvtára 12 ízléses kivitelű, egyformán negyedrét méretű, sötétbarna félvászon kötetet őriz. Ez Zsitvay Tibor szellemi öröksége.

A precíz előállítás, a tartósságot biztosító fűzés Sarnen, egy kis svájci falu nyilván egyetlen papírüzletének és könyvkötészetének, a Max Spichtig Papeterie–Buchbinderei cégnek szakszerű munkáját dicséri. A könyvecskék azonban a belelapozó olvasó meglepetésére nem nyomtatott, hanem gépelt szöveget tartalmaznak. Dr. Zsitvay Tibor a közeli Alpnachdorf községben élt. Az idős magyar jogász és politikus saját kezűleg szabott papirosra maga gépelte, szerkesztette a 6270 oldalt kitevő textust, ő „szerelte be" a mellékleteket, közöttük számos fényképet. A roppant munkát 1959–1968 között végezte el. Megható, szinte archaikus udvariasság a szerző részéről, hogy „6x operált rossz szemére való tekintettel" elnézést kér a gépelési hibákért. A kínzó honvágyat mi sem érzékelteti jobban, mint az, hogy Zsitvay „Hegymegfalvá"-ra magyarosítja a kényszerű otthonául választott helység nevét és ezt adja meg a könyvek keletkezési helyéül.

A sok ezer oldalas szövegben nem könnyű eligazodni, ugyanis a szerző nem volt teljesen következetes az anyag elrendezésében, a tárgyi egységek elkülönítésében és megnevezésében.

A hatalmas munka átfogó címe: „Zsitvay Tibor bujdosó írásai". Az I. és II. kötet „Jog és Bíró" közös címmel két terjedelmes tanulmányt foglal magában. „A jogrend sorsa Rab-Magyarországon" az 1945 utáni törvénykezés és igazságszolgáltatás bírálata. Az „Egy magyar nagybíró" pedig dr. Zsitvay Leónak, a szerző édesapjának

életrajzát örökíti meg. A III.–VII. kötetek anyagának összefoglaló címe: „Politika". A III. és IV. kötet tartalmazza Zsitvay Tibor kiterjedt levelezését emigráns politikusokkal, a külföldi magyar sajtóban megjelent cikkeit és a Szabad Európa Rádióban elhangzott előadásait. Az V., VI. és VII. kötetben „Hazai politika Horthy Miklós országlása idején" címmel olvashatók a szerző emlékiratai a két világháború közötti magyar közéletben szerzett élményeiről, tapasztalatairól. A VIII. kötetben közli levelezését Horthy Miklóssal, valamint a Horthy család tagjaival. A IX. kötetben a hűséges lokálpatrióta Visegrád történetét dolgozza fel. A X. kötet a família historikuma: „A Bö–nembéli Sythvaÿ–Zsitvay család eredete, leszármazása, vérségi kapcsolata az Árpádokkal és más családokkal". A XI. kötetet anekdotákból állította össze, a XII. kötet vegyes anyag: cikkek, tanulmányok levelek.

Természetesen nem érdektelenek a család- és helytörténeti részek, a széles körű korrespondencia az emigráns társakkal, s közöttük a legjobban tisztelt személyiséggel, Horthy Miklóssal váltott levelek. A legfontosabbnak azonban a memoár jellegű fejezeteket tekintjük, amelyekben a szerző rögzíti politikai pályafutásának emlékeit Bethlen István kormányzati idejétől egészen Teleki Pál második miniszterelnökségéig és öngyilkosságáig.

Zsitvay két évtizeden át a magyar politikai elit konzervatív csoportjának tagja volt. Mértékadó, irányító személyiségnek mindvégig Bethlen Istvánt tekintette. Ő maga sem a nyilvánosság előtt, sem a kulisszák mögött nem tartozott a politika formálói közé. Széles körű társadalmi kapcsolataival mégis bennfentesnek számított, belső bizalmi emberként tartották számon a politikai élet felső szintjén. Nem tájékoztatták ugyan okvetlenül mindenről, de nagyon sok értesülés, pletyka jutott el hozzá, mivel tagja volt exkluzív társas köröknek, így a Magyar Jogászok Sport Egyesületének, amelyet a beavatottak MISE néven („Miniszterré Segítő Egyesület") emlegettek. A vadászat mint közös kedvtelés számos alkalmat adott arra,

hogy különösebb protokoll nélkül fesztelenül érintkezzék magával a kormányzóval is.

Amíg benne volt a politika forgatagában, Zsitvay nem vezetett naplót, feljegyzéseket sem készített. Ezt utólag sem bánta meg, mert iratai megsemmisültek, s munkája hiábavaló lett volna. Az írásra akkor érzett ösztönzést, amikor megkezdte emigrációs életét.

Ő maga így vall erről: „1948. május derekán sikerült szerencsésen szabad földre jutnom, a stájer *Leoben*ben – bár egyelőre *idegen név* [Prof. Karl Galamb – S. P.] *alatt rejtőzve* – átmeneti menedékhelyet találnom, és – foglalkozás nélkül lévén – mégiscsak az emlékirataim megírása kínálkozott számomra egyedüli tevékenységül. A hiányt azzal igyekeztem némileg pótolni, hogy fontosabb eseménysorozatok lefolyásáról naptárszerű összeállításokat készítettem és lépésről lépésre egyre több hónap meg év eseményeinek a dátumát sikerült fixiroznom. E kurta tényállást is tartalmazó »naptáram« egy év alatt, amíg Leobenben voltam, több tucatnyi ív terjedelmére nőtt, és minden átolvasásakor nőttek az egyes dátumokhoz fűzött feljegyzéseim. Közben azonban megkíséreltem hazulról hiteles adatok szerzését is. Feleségemhez intézett leveleim nagy része, sajnos, veszendőbe ment, ám amelyek célba értek, azokban körmönfontan kifejezett kéréseim teljesítésére ő mindig fáradhatatlanul elkövetett minden lehetőt. Persze az ő közvetett küldeményei jó része is veszendőbe ment. Adattáram mindenesetre több parlamenti naplóval, újságcikkel stb.-vel gyarapodott.

Leobenben eleinte a magammal hozott, nagyon is korlátolt öszszegből, utóbb a feleségem által – leleményesen kitalált utakon – időnként hozzám juttatott vöröspaprika-csomagocskák szállodai éttermek számára való eladásából éltem, mondanom sem kell, hogy az elképzelhető legszerényebb módon, amiközben a hazai 80 kiló körüli súlyomból 18-at leadtam. Az emlékirataim megkezdése helyett tehát időm java részét az a levelezésem vette igénybe, hogy miként és hova tudnék tovább nyugatra és szolidabb körülmények közé jutni, valamint egyúttal nagyobb biztonságba is. Leoben ui.

alig néhány kilométerre esett az orosz megszállta zóna határától és ahonnét nem ritkán csaptak át hozzánk egyes bandita-különítmények ismertebb magyarok elhurcolása végett. Ezért kellett nekem ott idegen név alatt rejtőznöm.

Végre 1949. június derekán sikerült Svájcba jutnom, a »Caritas« gondozásába. Itt már a saját nevem alatt élhettem, amiből aztán az is következett, hogy bekapcsolódtam az emigrációs magyar életbe, amiről a III. és IV. kötetem bőven tanúskodik. Ez a tevékenységem és 1950 őszétől 1951 tavaszába messze benyúló súlyos betegségem érthetővé teszik, hogy még akkor sem fogtam hozzá az »Emlékirataim« megírásához. Végre is véletlen külső hatás adta kezembe a tollat. Miként az 1079. és köv. oldalakon olvasható, kapcsolatba kerültem *Macartney* oxfordi egyetemi tanárral, és levélváltásainknak az lett a vége, hogy egyelőre lemondtam a *rendszeres* emlékiratírásról, ellenben vállalkoztam arra, hogy a magyar politika utolsó (1919–44) negyedszázadáról készülő történelmi könyvéhez az általa kívánt információkat elkészítsem.

...Igyekeztem a legmesszebbmenően tárgyilagos lenni kortársaim megítélésében, és nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy legjobb tudomásom szerint csakis az igazat írtam. A számos beszélgetés, amelyet hosszú évek után is elevenen próbáltam lepergetni, minden esetben napokon át tartó, elmélyült visszaemlékezés révén frissült fel bennem és – ha nem is minden egyes feljegyzett szónak –, de a párbeszédek lényegének a hűségéért kezeskedem.

Nyilván szembeötlő, hogy a professzor számára írt, meg a saját kezdeményezésemből később keletkezett műveim az előadásuk modora tekintetében elütnek egymástól. Ez természetes következménye annak, hogy a professzor mind a tárgykörben, mind a tanulmányaim elkészítésére fordítható időben korlátokat szabott elém. Ennek a folyományaképpen tehát főként a legfontosabb adatok szolgáltatása vált a célommá, aminek aztán a velejárója a stílus tömörebb volta. Bár itt-ott ezeken az írásaimon is áttört az emlékezésem elevensége, amelynek aztán a más-szabta korlátoktól mentes,

későbbi írásaimban szabad folyást engedvén, azok inkább elbeszélő jellegűvé váltak.

Előadásom rendszerességének bizonyára az sem vált a javára, hogy írás közben nem ritkán sodrott el magával az eszmetársítás révén elém toppanó emlékeimben való elmerülés vágya, ami aztán olykor számos oldalra is kiterjedő kitérések közbeiktatására késztetett. Úgy véltem, meg *kellett* ragadnom azokat a pillanatokat, amelyekben feljegyzésre méltó, régi képek színesen megelevenedve peregtek le előttem az emlékezésem vásznán, és le *kellett* azokat rögzítenem, mert ki tudja: – lesz-e erre még valaha máskor is alkalmam...?

A mondataimban előforduló fésületlenség magyarázata (és mentsége?), hogy írásaim előzetes fogalmazás nélkül, nyomban tisztázatban keletkeztek." (Zsitvay-kézirat V. kötet. 1078/c–d. és g. p.)

Carlile Aylmer Macartney (1895–1978) angol történész, az edinburghi egyetem, majd az oxfordi All Souls College professzora, a British Academy rendes és a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja egész életében szenvedélyesen búvárolta a Habsburg Birodalom, az utódállamai és különös figyelemmel Magyarország történetét. Legjelentősebb műve első kiadásban1957-ben két kötetben, *October fifteenth. A history of modern Hungary 1929–1945* (Október 15. A modern Magyarország története 1929–1945) címmel jelent meg az Edinburgh University Press kiadásában. Ehhez a historikus igen kiterjedt kutatómunkát végzett a nyugati világban fellelhető forrásokban. Miután a hidegháborús viszonyok közepette a magyarországi levéltárak zárva maradtak számára, Macartney – a szükségből erényt kovácsolva – fáradhatatlanul kereste a kapcsolatokat a külföldre menekült magyar politikusokkal. Iratgyűjteményeket, visszaemlékezéseket kapott tőlük. Jó néhány személynek, így Zsitvay Tibornak is elküldte készülő könyve kéziratait.

Az angol tudós, ahogyan 1951. augusztus 30-án kelt első leveléből kitűnik, szívélyes, de igényes partnerként mutatkozott be: „A tervbe vett könyvem, amely, sajnos, csak nagyon lassan halad előre, az egész korszakot *Gömböstől Szálasiig* foglalja el. Egy bevezetésben

leirom a helyzetet, amikor bekövetkezett *Bethlennek* bukása után rövidesen a *Károlyi Gyulának* a regimje. Meg vagyok győzödve, hogy Miniszter úr sok mindenféle részletet tudni elmondani és mivel szives segitségét felajánli – (felajánlani) – ezt kiméletlenül fogok igénybe venni. Ha szabad kérnem, tud-e angolul olvasni? T. i. tudnék a kéziratom részeit (géppel irva, tehát olvasható) küldeni, ha szives volna ezeket átirni és birálni?

Addig várom a választ megismételt hálával és a legnagyobb érdeklödéssel. Mentegetem magánál a rossz magyarságomat, de otthon irok, a magyar szótárom lent van Oxfordban.

Fogadja Miniszter úr kitünő tiszteletem nyilvánitását. C. A. Macartney s. k. " (Zsitvay-kézirat V. kötet. 1083–1084. p.)

A sokfelé való küldözgetés persze bonyodalmakat is okozott, ahogyan ez nyilvánvaló a professzor 1952. március 19-én kelt leveléből: „Igen tisztelt Zsitvai úr: Egy rövid szünet után most átnéztem az egész, sokkal kimeritö kéziratomat. Rendetlen ember lévén, nem is tudom pontosan emlékezni, hogy kinél vannak a hiányzó részek, igy hálás volnék, ha Ön tudná mondani, mi van nála és van-e kilátás, hogy kapom vissza nagyon értékes megjegyzéseivel? Mély tisztelettel C. A. Macartney s. k." (Zsitvay-kézirat V. kötet. 1275. p.)

A kapcsolat a nehézségek ellenére 1953. június végéig funkcionál. A összeköttetés befejeződéséről Zsitvay így számol be: „A munkát nem folytattam, egyrészt, mert a professzor közlése szerint a könyve már nagyjában elkészült, tehát aligha volt várható, hogy azon még további »gyökeres« változtatásokat vigyen keresztül – másrészt, mert más halaszthatatlan munka foglalt el teljesen: Horthy emlékiratainak magyarra fordítása. A prof. még írt egyszer, közölvén, hogy »megjegyzéseimet« (5 füzetet) a British Museumban helyezte el. A könyvét nem kaptam meg, nem is láttam." (Zsitvay-kézirat V. kötet. 1292. p.)

Zsitvay Tibor kéziratát a családja juttatta el a Ráday Gyűjtemény kézirattárába, Benda Kálmán igazgatósága idején. Jelzete: K 1.849.

A szövegközlés szempontjai

Kiadványunkban Zsitvay Tibor kéziratából az V. és VII. kötet történeti érdekességű anyagát közöljük. A jogász-politikus pályafutását önéletrajzából ismerheti meg az olvasó. Ezt ő maga – ismeretlen és ma már kideríthetetlen okból – harmadik személyben írta. A szerző, ahogyan erre már utaltunk, nem volt, nem is lehetett konzekvens szerkesztő, ezért gyakoriak a család- és helytörténeti vonatkozású kitérők, hosszadalmas leírások, helyenként terjedelmes, másutt is hozzáférhető dokumentumokat iktat a szövegbe. Ezeket elhagytuk, a kihagyásokat mindenütt három ponttal [...] jelöljük. Zsitvay Tibor a kiemeléseket aláhúzással jelölte, mi ezeket a szöveghelyeken kurziváljuk.

Zsitvay kéziratában több ízben tesz észrevételeket Macartney neki megküldött nyers szövegére. Tekintettel arra, hogy Macartney kézirata, amellyel Zsitvay dolgozott, nem áll rendelkezésünkre, így az azonosítás és összevetés a megjelent művel nem áll módunkban. Ezeket, a többnyire csak néhány mondatra szorítkozó részeket megfelelő jelölés mellett szintén kihagytuk.

A szöveget a fent említett kivételektől eltekintve teljes terjedelmében közöljük. A szerző szemléletét maximálisan tiszteletben tartjuk. Amennyiben egyes kérdések más megközelítési módját, értékelését is lehetségesnek véljük, ott az olvasót jegyzetben tájékoztatjuk a szakirodalomról. A szerzőnek csupán kifejezetten a ténybeli tévedéseit, tollhibáit igazítjuk ki, ugyancsak jegyzetben. Megtartjuk és (Zs. T. jegyzete)-ként jelöljük a szerző saját jegyzeteit. Minden szerkesztői hozzátételt, így címadást, kiegészítést stb. [szögletes zárójelben] közlünk. A kiadványban a jelenleg érvényben lévő helyesírási módot és szabályokat alkalmazzuk.

Zsitvay Tibor önéletrajza

Zsitvay Tibor dr. jur., hites ügyvéd, vasúti forgalmi, távíró- és kereskedelmi szakvizsgás. A Magyar Nemzetgyűlés elnöke, előbb alelnöke (1924. III. 20., 1926. X. 19.), utóbb az Országgyűlés Képviselőháza elnöke[1] (1927. I. 31-től), 1929. II. 5.: magyar királyi igazságügy-miniszter 1932. X. 1-ig. [...] Budapest székesfőváros örökös th. biz. tagja –, Kecskemét th. város és Diósjenő, Kosd, Visegrád községek díszpolgára. [...] A Magyar Turista Szövetség[2] védnök-elnöke, legtöbb magyar turista egyesület díszelnöke, vagy dísz-, illetve tb.-tagja, a Bp. I. Cserkészkerület védnöke, az 1933-as gödöllői Világjamboree tanácselnöke[3] [...]

A Nemzetgyűlés I. bíráló bizottságának elnöke (1922–24), a Képviselőház igazságügyi bizottságának elnöke (1932–38), a frankhamisítás politikai hátterének a kivizsgálására kiküldött nemzetgyűlési bizottság egyhangúlag megválasztott elnöke (1926.), Kecskemét (1922., 27., 31., 35.), Rétság (1927., 31.) és Buda (1935.) megvá-

[1] A Nemzet- illetve Országgyűlésről ld. Ruszoly József: A törvényhozás intézményi alapjai az ellenforradalmi korszakban 1919–1944/1945. In *A magyarországi polgári államrendszerek.* Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Ránki György. Tankönyvkiadó, Bp., 1980/81., 470–505 p. – Zsitvayt 1926. október 19-én a Nemzetgyűlésben a leadott 143 szavazatból 121 igenléssel választották elnökké. Nemzetgyűlési Napló (NN) 1922–1927. 45. kötet, 291–292. p.

[2] A Magyar Turista Szövetség 1888-ban alakult a természetjárás és a honismeret népszerűsítésére és szervezésére.

[3] A hazai cserkészmozgalomról és az 1933-as világtalálkozóról ld. Gergely Ferenc: *A magyar cserkészet története.* 1910–1948. Göncöl Kiadó, Bp., 1989.

lasztott nemzetgyűlési, ill. országgyűlési képviselője. [...] A Magyar Jogász Sport Egylet (MJSE) és a Magyar Nemzeti Klub alapító tagja. [...]

A Magyar Turista Szövetség az általa kezdeményezett visegrád-nagyvillámhegyi kilátótornyot „Zsitvay-kilátó"-nak, a börzsönyi Csóványosról a pilisi Dobogókőig vezető turistautat „Zsitvay-út"-nak keresztelte. [...]

Zsitvay Tibor 1884. XI. 10. Pozsony, Hosszú (később: Szilágyi Dezső) utca 11. – Elemi iskolák: 1890/1: Szombathely, 1891/4: Bp., V., Szemere utca (később Ráskay Lea Leánygimnázium), 1894/1902: Bp., Markó utcai kir. kat., majd állami (utóbb: Berzsenyi Dániel) főgimnázium, az első csapat elótornásza, a VI. és VII. osztályban a házikápolna sekrestyése –, több ízben dicséretet nyert verseiért az Önképzőkörben [...] 1902. VI. 10. „praeclare" érett.

1902/6: bp.-i joghallgató [...] 1904/6: az Egyetemi Kör, az Általános Egy. Segélyegylet, a Diákotthon-Bizottság [...] a Budapesti Egy. Atlétikai Club (BEAC), a Budapesti Egyetemi Turistaegylet (amelynek egyik alapítója) valamint a Bp. Egyetemek és Főiskolák elnöki tanácsának az elnöke[4], az *Egyetemi Lapok* főmunkatársa. [...]

Első verseskötete, a *Fehér Szegfű* tasnády Nagy András (a későbbi igazságügy-miniszter, majd házelnök, akkor a Joghallgatók Tudományos Egyesülete elnöke) rajzaival Révai-kiadásban Budapesten 1904-ben jelent meg, a *Hóvirágok* c. dalfüzete Lengyel Dezső megzenésítésében, 1905-ben Rózsavölgyi-kiadásban, egyéb megzenésített dalai pedig 1922-től elkezdve Murgács Kálmán és

[4] A Budapesti Egyetemi Atlétikai Club 1898-ban alakult, első elnöke báró Eötvös Loránd volt. A Budapesti Egyetemi Turista Egyesület az 1892-ben alakult Magyar Turista Egyesület Egyetemi Osztálya jogutódjaként 1909-ben jött létre.

Tarnai Alajos dalfüzeteiben jutottak nyilvánosságra. Legelső verse a „Márciusi nap" 1900-ban jelent meg a *Fővárosi Lapok*ban. [...]

1901-től 1910-ig bezárólag (1905 kivételével) szüleivel és bátyjával a szepességi Iglófüreden töltötte a nyarat, és rendszeresen részt vett a közvetlen környéken kívül a Dobsinára, a Szokol-gugyorba, a Lapis Refugiira (Gerava-fennsíkra), a Hernád-áttöréshez és azon meg a szegélyező hegygerincen átvezető turistautak jelzési munkálataiban. Magas-tátrai kirándulásai során, hogy csak a jelentékenyebb túrákat jegyezzük fel: megmászta a Lomnici-, a Tátra- és a Tengerszem-csúcsot és felkereste csakúgy az Ottót, mint az összes többi tengerszemeket és az összes menedékházakat, miközben ugyancsak végzett jelzési munkálatokat a Magyarországi Kárpát Egylet több tagjának a társaságában.

Első szigorlatát (a tételest) 1906. V. 7-én tette le (hat héttel az abszolválása előtt), és már 10-én bejegyeztette magát ügyvédjelöltként (tótlipcsei Pajor Gusztáv – rokoni – irodájában) az Ügyvédi Kamaránál [...] 1908. IV. 11.: jogi doktor – 1908. XII. 1. kereskedelmi min. segédfogalmazó. [...]

1909. VI. 26.: megszerzi az ügyvédi oklevelet. – 1909. X. 7.–1926. X. 20. bp. bej. gyakorló ügyvéd. – 1909. X. 15.–1926. X. 20.: MÁV igazgatósági ügyész, vezető ügyész, végül, amikor nemzetgyűlési elnökké választják, mint igazgatóhelyettes-főügyész megy nyugdíjba, a MÁV központi fegyelmi bizottságának az előadója, majd elnöke [...]

1914/5: a Bp. Önkéntes Őrsereg[5] (háborús polgárőrség) egyik központi parancsnoka [...] 1916. XII. 30.: mint „pálcás úr" Budavárában részt vesz IV. Károly apostoli király koronázásában.

[5] Az 1914. szeptember 16-án kiadott belügyminiszteri rendelet alapján létrehozott ideiglenes segédrendőri szervezet. Szolgálatukat polgári ruhában látták el, fegyverzetük egy lőfegyverből és egy kardból állott, fegyverhasználati joguk azonos volt a rendőrökével.

1919 augusztusában, a Friedrich-kormány megalakítása után részt vesz a Teleki Pál gróf vezetésével létrejött Keresztény-Nemzeti Párt[6] szervezésében, amelynek intézőbizottsági tagja, képviselője a választójogi rendeletet előkészítő belügyminiszteri bizottságban. 1919. IX. 30.: Kecskemét törvényhatósági város kormánybiztos-főispánjává nevezik ki az oláh megszállás alatt (november közepéig), Délpest vármegyére is kiterjedő hatáskörrel. [...]

Két Házszabály-revízió megszerkesztésében és gyakorlatba való átültetésében is részt vett.[7] 1928: megszervezte és vezette az Országgyűlés tagjainak – attól fogva rendszeressé vált – évenkénti lelkigyakorlatát a Jézus Társaság-i atyák Kuruclesi úti „Manrézá"-jában. [...]

Már elnöksége idejétől kezdve, ismételten eredményesen vállalt közvetítő szerepet a kormány és az ellenzék között.

Kezdeményezésére és javaslata szerint rendezte az Országgyűlés alkalmazottainak a státusát, és ezzel azok több évtizedes jogos kívánsága teljesült. [...]

A főparancsnoksága alatt álló országgyűlési őrségnek új egyenruhát terveztetett és csináltatott, amely az 1848/9-es honvédek viseletére emlékeztet. Újításként bevezette, hogy az ünnepi fölvonulásokon, mint pl. az úrnapi és Szent István-napi körmeneteken a koronaőrség és a testőrség mellett az országgyűlési őrség is felvonult mint egyenrangú elitalakulat, a parancsnokuk pedig a házelnök kíséretét alkotta.

1929. I. 15.: ünnepélyesen megnyitotta az Országgyűlési Múzeumot[8] [...]

A Nemzetgyűlés házszabálya szerint az elnöke a törvényhozó testület feloszlása után is hivatalában marad, amíg a megválasztott

[6] Zsitvay téved, a Keresztény Nemzeti Pártot nem Teleki Pál alakította meg és vezette, hanem Friedrich István gyáros és Csilléry András fogorvos.

[7] A Házszabály-revízióról ld. az 1924/25-ről szóló részt.

[8] Az Országgyűlési Múzeumról ld. Cs. Lengyel Beatrix: Az Országgyűlési Múzeum (1923–1949). In *Folia Historica 14.* Múzsák Közművelődési Kiadó, Bp., 1989. 109–147. p.

új képviselet korelnöke hivatalba nem lép. Így Zs. T. a Nemzetgyűlés feloszlatása (1926. XI. 16.) után egészen az Országgyűlés 1927. január 28-án történt összeüléséig folytatta elnöki működését, amely egykamarás – kivételes – állapotból az alkotmányos kétházas rendszerbe való áttérés megszervezéséből állott. A forradalmak alatt megrongálódott vagy főrendiházai épületrészek helyrehozatalát, az adminisztrációs és gyorsirodai személyzet megfelelő létszámra való kiegészítését és az új felsőházban szolgálatot teljesítők kiválasztását kellett mintegy két hónap alatt elintézni. 1927. I. 31-én a Képviselőház elnökévé választatván, újra átvette az Országgyűlés egész személyzete és az egész épület felett a hivatali főnökséget és az országgyűlési őrség felett a „főparancsnokság"-ot.

Az igazságügyi tárcát Bethlen miniszterelnök már 1927 őszén felajánlotta Zs. T.-nak, de ő az elfogadását ahhoz kötötte, hogy a szanálási takarékosság idején megszüntetett ún. „bírói képesítési pótlék"-ot tárcája terhére újra folyósíthassa. Ehhez csak hosszas vonakodás után járult hozzá a közben személyében változó pénzügyminiszter, így az igazságügy-miniszteri kinevezése csak 1929. II. 5-én történt meg. Az 1931. VIII. 21-én távozó Bethlen-kormánnyal ő is lemondott, de az augusztus 24-én kinevezett Károlyi Gyula-kormányban ugyancsak mint igazságügy-miniszter folytatta működését, annak 1932. X. 1-jén történt felmentéséig. A Károlyi Gyula-kormányban minisztertársai közt rangban első volt, s a miniszterelnök gyakran bízta meg a helyettesítésével a két ház plenáris tanácskozásain és az országos ún. „33-as bizottság" ülésein[9] [...]

[9] Az 1931. augusztus 7-én hatályba lépett, „A gazdasági és hitelélet rendjének továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról szóló" 1931:XXVI. tc. felhatalmazta a kormányt arra, hogy a törvényhozás hatókörébe tartozó intézkedéseket tegye előzetesen az Országgyűlés két házából alakítandó bizottságnak köteles bejelenteni. A bizottságba 22 tagot a Képviselőház, 11 tagot a felsőház választott.

Igazságügy-minisztersége idejében a következő törvényeket készítette elő és képviselte a törvényhozás mindkét háza előtt:

1. Az 1929:VII. tcikk a szeméremsértő közlemények elleni genfi nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről.

2. Az 1929:XIV. tcikk a végrehajtási törvény módosításáról.

3. Az 1930:II. tcikk (új modern) Katonai Büntető Törvénykönyvről (A honvédelmi miniszterrel együtt).

4. Az 1930:III. tcikk a Katonai Büntető Törvénykönyv életbelépéséről, valamint a közönséges BTK ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről.

5. Az 1930:V. tcikk a Korlátolt Felelősségű Társaságról. (Új kereskedelmi társasági forma és a hites könyvvizsgálói intézmény bevezetése.)

6. Az 1930:XXII. tcikk a gabonaértékesítésről és a zöldhitelről. (Az ún. „boletta" bevezetése. A pénzügyminiszterrel együtt.)

7. Az 1930:XXXIV. tcikk a törvénykezés egyszerűsítéséről. („Te" – A polgári és büntető eljárás módosítása. – Az ítéletet a bíróság – a király nemlétében – a szentkorona nevében mondja.)

8. Az 1931:XX. tcikk a kartellről. (Az 1935-ös Nemzetközi Interparlamentális Konferencia megállapítása szerint „a legjobb karteltörvény".)

9. Az 1931:XXXII. tcikk a valuta-visszaélések megtorlásáról.

10. Az 1932:IV. tcikk a társadalombiztosítási bíráskodásról.

11. Az 1932:VI. tcikk az uzsoráról.

12. Az 1932:IX. tcikk a hitelsértésről.

13. Az új polgári törvénykönyv javaslatának a különleges parlamenti tárgyalása módjáról[10]. (1931)

[10] Az 1931. július 7-én hatályba lépett 1931: XXII. tc. Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényhozási tárgyalásáról úgy rendelkezett, hogy tekintettel arra, miszerint az 1928-ban elkészült törvénykönyv javaslata 2171 paragrafusból áll, az országgyűlési tárgyalás előkészítésére 60 tagú országos bizottságot kell alakítani, 30 tagot a Képviselőház, 30 tagot a felsőház választ. A magánjogi kódex parlamenti tárgyalására azonban nem került sor.

14. Az állami, társadalmi és gazdasági rend biztosításáról. (A II. szanálási törvény ismét országos „33-as bizottság" felállításával. A miniszterelnökkel együtt, de a Parlamentben majdnem kizárólag ő képviselte. (1931)

15. A Királyi Közjegyzők Nyugdíjintézetéről. (Új intézmény felállítása, 1930)[11]

A miniszteri székből való távozásakor (1932. X. 1.) a következő törvényjavaslatai maradtak elintézetlenül:

1. A sajtóról. (Ezt még elődétől, Pesthy Páltól örökölte. Felette 1929. február–márciusban széles körű ankétot tartott a delegációs teremben Bethlen miniszterelnök részvételével, amelynek anyagát az ő megnyitó beszédével és vita közben tett megjegyzéseivel kiadta az Igazságügy-minisztérium.)[12]

2. Az okirati kényszer kiterjesztéséről.

3. A hitbizományi reformról[13]. (Utóda módosításokkal letárgyaltatta.)

4. A törvényhozók összeférhetetlenségéről. (Mindkét Házra vonatkozó szabályozás Zs. T. elgondolása szerint való közös zsürivel.) Lásd szövegét – az indoklását is tartalmazó parlamenti nyomtatványokon kívül – Tomcsányi Móricz 1932-ben megjelent *Magyar Közjog* című művében[14]. A Képviselőház nagy vita után elfogadta, az ellenzék egy része mellette, a kormány egyes tagjai pedig ellene szavaztak. A felsőház már Zs. T. utóda idejében tárgyalta, és így

[11] 1930 január 30-án hirdették ki az 1930: IV. tc.-t a királyi közjegyzők és közjegyzőjelöltek nyugdíjintézetéről.

[12] Az 1929. évi február hó 18 és 19 napjain az Országháza delegációs termében tartott sajtójogi értekezlet irományai. Kiadja az M. Kir. Igazságügy-minisztérium, Bp., 1929.

[13] 1936. május 19-én hirdették ki „A családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról szóló" 1936: XI. tc.-t.

[14] Lásd Tomcsányi Móric: *Magyarország közjoga.* Egyetemi Nyomda Bp., 1932. – A kérdésről ld. még Egyed István: *Országgyűlési összeférhetetlenség.* Közjogi és politikai tanulmány. Magyar jogászegylet. Bp., 1937.

Zs. T. a vitában a *Nemzeti Újság* két vezércikkében igyekezett részt venni. A felsőház módosításait a Képviselőház nagyobbrészt elvetette. Végül az országos egyeztető (vegyes) bizottság elé került, amelyben Zs. T. képviselő közvetítő javaslatai alapján megegyezés jött létre. Az ekként elvben tető alá került javaslatot a Gömbös-kormány – a nagytőkések kívánságára – nem tűzette többé napirendre.)

5. A részvényjog reformjáról. (A nagytőke heves harcot indított ellene, amit Gömbös és csatlósai a kormánypártban felhasználtak a Károlyi Gyula-kormány elleni harcukban, talán fel sem fogva, hogy kinek-minek a vak eszközei.)

6. A földhitelezésről szóló törvénytervezet. (Ezt már nem nyújtotta be javaslatként Zs. T., de a Gömbös-kormány – az adósokra kevésbé kedvező módosításokkal – életbe is léptette, miközben azt hangoztatta, hogy már azért is meg kellett buktatni Károlyi Gyula kormányát, mert e téren semmit sem tett!) [...]

Az engesztelődés szellemétől indíttatva, a kormányzó országlása 10 éves évfordulója alkalmával (1930. III. 1.) a két forradalomban elkövetett politikai bűncselekmények tettesei számára olyan széles keretű amnesztiát eszközölt ki a kormányzónál, hogy az előző években engedélyezett kegyelmezésekkel együtt a megkegyelmezettek száma 30 972-re emelkedett, és már csupán 14-en maradtak vissza a letartóztatási intézetekben, akik azonban közönséges bűncselekményeket is elkövettek. A szociáldemokraták kompromittált és külföldre szökött volt vezérei: Buchinger Manó, Garami Ernő és Weltner Jakab számára már 1929 őszén pertörlést eszközölt ki[15],

[15] A kormány 1929. október 12-én rendelt el pertörlést a három szociáldemokrata politikus ügyében. Weltner már 1924-ben hazatért és a *Népszava* szerkesztőségében dolgozott, 1931-től 1936-ban bekövetkezett elhunytáig országgyűlési képviselő volt. Buchinger 1931–1939 között szintén képviselőházi mandátumot viselt, Garami 1931 áprilisában a szociáldemokrata párt vezetőségével kialakult ellentétei miatt átmenetileg ismét visszatért Bécsbe, így az 1931-es választásokon nem vett részt.

úgyhogy azok már az 1931-es választásokon bekerülhettek a Képviselőházba.

A félszázad alatt szerkesztett új Magyar Magánjogi Kódex parlamenti tárgyalását nemcsak a fentebb említett (s kizárólag saját maga szerkesztette 13. sz. a.) törvénycikkel, hanem az indoklása befejezésével és benyújtásával, valamint az előadók kiszemelésével és az óriási anyag gondos tanulmányozásával is előkészítette. Az 1931-es Országgyűlést megnyitó államfői szózatban be is vetette, hogy annak az Országgyűlésnek olyan feladatot is meg kell oldania, amilyen számára „századokon át ritkán adódik", vagyis Magyarország új Polgári Törvénykönyvének a letárgyalását.

Az 1931 nyarán kitört gazdasági világválság, amit nálunk kormányválság és -változás is követett, ezt a nagyszabású tárgyat végleg leszorította a napirendről. Utódai a rendkívüli nagy felkészülést igénylő és hónapokig is eltartó tárgyalással járó javaslatot nem vették többé elő.

A Károlyi Gyula kormánya idején különösen nagyméretű közreműködést kívánt tőle a kormánynak a rendkívüli felhatalmazása alapján az ún. szanálás érdekében kiadott és a 33-as országos bizottság jóváhagyása alá tartozó rendeleteinek az előkészítése és azoknak a bizottsági tárgyalások során – többnyire a miniszterelnök helyett is – a képviselete. (A rendeletek közül külön is kiemelkedő jelentőséggel bírt az Országos Hitelügyi Tanács életre hívása[16], a kamatmaximálás és az „adósvédelem" célját szolgáló rendeletsorozat.)

Az 1931. szeptember 12-én Biatorbágyon történt 63 halálos áldozatot követelő vasúti bombamerénylet, az előzményeire és körül-

[16] Az 1931. október 17-én hatályba lépett 5610/1931. ME. sz. rendelet egyes hitelügyi kérdések szabályozásáról létrehozta az Országos Hitelügyi Tanácsot.

ményeire tekintettel rendkívüli intézkedéseket követelt[17]. Hasonló vasúti merényletek történtek nem sokkal előbb mind Berlin, mind Bécs mellett. Ez és a fenyegető sorok, melyeket a merénylő mindegyik esetben feltűnő helyen kitűzött cédulán tett közzé, kontinentális felforgató szervezet működésére utaltak. Ehhez járult, hogy ugyanezekben a napokban kifosztották Budapest belvárosában a Huzella-féle fegyverkereskedést. Az új – alig háromhetes – belügyminiszter: Keresztes-Fischer Ferenc utalt a gazdasági válság miatt amúgy is nyugtalan közhangulatra, riasztó képet festett a fenyegető veszedelmekről és a legmesszebbmenő, megelőző, erélyes intézkedéseket követelte a Minisztertanácstól a közrend és biztonság fenntartása érdekében, így elsősorban a statárium kihirdetését. A Minisztertanács egyhangúan osztotta nézetét. Zs. T. erre igazságügy-miniszteri hatáskörében – a belügy- és a honvédelmi miniszter előírt és készségesen kinyilvánított egyetértésére hivatkozva – IX. 19-én kiadta a 10479/1931. I. M. E. sz., a rögtönbíráskodás kiterjesztéséről szóló rendeletét. – Ennek az alapján 1932 júliusában két moszkovita kommunista ügynököt is kivégeztek Budapesten.[18] Ettől fogva a kommunista szervezkedés több mint tíz éven át szinte teljesen szünetelt Magyarországon.[19] [...]

[17] 1931. szeptember 13-án 0 óra 20 perckor felrobbant a biatorbágyi vasúti viadukt. A detonáció éppen abban a pillanatban történt, amikor a Bécs–Ostende gyorsvonat a völgyhídra ért. A nyomozás kiderítette, hogy a robbanást egy pokolgép okozta, és fény derült arra is, hogy a tettes Matuska Szilveszter bécsi kereskedő és gyáros volt. A merényletnek – Zsitvay adatától eltérően – 22 halálos és 17 súlyosan sebesült áldozata volt.

[18] Emiatt fogatta el és ítéltette 8 évi fegyházra meg vagyonelkobzásra az 1945-ben berendezkedett rémuralom. (Zs. T. jegyzete) 1932. július 28-án a statáriális bíróság halálra ítélte Sallai Imrét és Fürst Sándort az Illegális Kommunisták Magyarországi Pártja két vezetőjét. Az ítéletet – a kiterjedt nemzetközi tiltakozás ellenére – még aznap végrehajtották.

[19] Saját bevallásuk szerint a kommunista pártnak alig 2000 tagja volt Magyarországon 1945 elején! (Zs. T. jegyzete)

Zs. T. az igazságügyi tárcától – a kormányzó meleg köszönete nyilvánítása mellett – 1932. X. 1-jén történt felmentése után a Képviselőház igazságügyi bizottsága elnöke lett, amivé az 1935-ös Képviselőház ismét megválasztotta.

A közjogi, a külügyi meg a pénzügyi bizottságok munkájában, mint azok tagja, szintén élénk(en) résztvett, sőt a kormányzó hatáskörének kiterjesztéséről szóló törvényjavaslatnak – a kormány felkérésére – mind a közjogi bizottságban, mind a plénumban az előadója is volt.

1935-ben Gömbös miniszterelnök felkérésére elvállalta a kormány fővárosi pártjának az elnökségét, és az általános választásokon mind a képviselői, mind a törvényhatósági bizottsági taglétszámban lényeges emelkedést ért[20] (el). [...]

A közgyűlés az elismerése jeléül örökös törvényhatósági bizottsági taggá választotta. Sipőcz Főpolgármester halála alkalmával Szendy polgármester és két alpolgármester több közgyűlési párt néhány prominens tagjából álló küldöttség élén azzal a kéréssel kereste fel, hogy vállalja el a megürült főpolgármesteri tisztet. Zs. T. ezt elhárította, s javaslatára aztán Karafiáth Jenő titkos tanácsos, v(olt) kultuszminiszter nyert kinevezést.

1938 őszén kezdeményezője volt annak a disszidenciának, amely hatvanhat prominens kormánypárti képviselőnek a szélsőjobboldali elemekkel szövetkező és nácibarát politikát folytató, sőt rendeleti kormányzás bevezetésére készülő Imrédy-kormánnyal szemben ellenzékbe való vonulását, a kormány leszavazását (1938. XI. 23.), majd két és fél hónap múlva – barátaival együtt tett újabb lépések után – a felmentését eredményezte[21] (1939. II. 14.)

[20] 1934. december 13-án az Egységes Községi Párt beszüntette működését, és Zsitvay elnökletével megalakult a Nemzeti Egység fővárosi pártja.

[21] Részletesen lásd az Imrédy Béla kormányzati ideje c. fejezetben.

A kormánypártból való kilépése után élénk részt vett az új ellenzési pártnak, a Keresztény Nemzeti Pártnak[22] a megalapításában és a székesfővárosban való megszervezésében, ahol a pártszervezet elnöke lett és maradt az orosz megszállás bekövetkeztéig. Az 1935-ös Országgyűlés feloszlatásáig a Képviselőházban, azontúl a fővárosi törvényhatósági közgyűlésen gyakran szólalt fel az ellenzék padjaiból.

Négy és fél hónappal a miniszteri tárcától való megválása után, 1932. II. 13-án ismét bejegyeztette magát az ügyvédi kamarába, és 1945. VI. 21-ig, az ún. népügyészség által történt letartóztatásáig gyakorlatot folytatott. Többek közt a Vegyészeti Gyárosok Országos Szövetségének a jogtanácsosa volt.

1944. III. 19-én a náci hadsereg Magyarországra való beözönlése napján, miután az előző éjjel baráti telefonfigyelmeztetést kapott az őt fenyegető elhurcolásról, kora hajnalban Visegrádra ment, és többnyire az erdőkben rejtőzködött. Neve vörös posztó volt a szélsőjobboldal és a vele szövetkezett nácik előtt. Ui. már 1934. VI. 10-én Kecskeméten – Gömbös miniszterelnök jelenlétében – tartott képviselői beszámolójában igen élesen szólalt fel az ellen, hogy a kormány tűri a Honvédelmi Minisztériumban szolgáló Szálasi-Szalosján őrnagy szélsőséges jobboldali izgatásait, és az alkotmányrevízió tárgyában írt őrült könyve miatt sem járt el ellene. Ez az ember vagy az őrültek házába, vagy a börtönbe való, de nem a Honvédelmi Minisztérium tisztviselői karába. (Lásd a *Pesti Hírlap* másnapi vezércikkét.) Gömbös erre nyugdíjba küldte Szállasit, amire az volt Zs. T. megjegyzése: „Szerencsétlen! Ezzel fizetéses szabadságot adtál neki, hogy kizárólag a káros tevékenységének élhessen![23]" Ezt az 1938. IV. 14-én a tiszteletére Tibor napján a Pannónia nagytermben tartott, 500 terítékes ünnepi lakomán a beszéde során el is

[22] A párt pontos neve Keresztény Nemzeti Függetlenségi Párt.

[23] Szálasi Ferenc vezérkari őrnagy 1934 októberében maga kérte nyugdíjazását, és 1935. március 1-i hatállyal helyezték nyugállományba.

beszélte, amivel köztudomásúvá vált. (Lásd a *Budapest* című fővárosi ügyekkel foglalkozó hetilap vonatkozó számában a beszéd teljes szövegét.) Számtalan felszólalásában hangoztatta, hogy a „vörös meg a barna terrorista egy kutya!". Mint ellenzéki, az 1935-ös Országgyűlés utolsó hónapjaiban élesen támadta az Imrédy-kormány „zsidótörvény"-javaslatát. Azt mondta pl. a Képviselőház plénumában, hogy „ezt a törvényjavaslatot mielőtt idehozták, nyilván nem látta jogász, nem látta keresztény, de egyáltalán nem látta emberséges ember sem!" Különösen a megkereszteltetés semmibevétele ellen tiltakozott, és a kiküldött országos albizottságban, mert oda beválasztott három ellenzéki egyike, még a hercegprímás által is elfogadott megegyezés ellen is fenntartotta tiltakozását.

A törvény végrehajtása során, sőt azon túlmenőleg bekövetkezett felháborító esetek hatása alatt a hercegprímás az üldözöttek – elsősorban a megkereszteltek, de általában is a jogtalanul üldözött zsidók – védelmére megalakította a „Szentkereszt Egylet"-et, amelynek az Intézőbizottságába Zs. T.-t is meghívta[24]. Az elnöki tisztet kezdetben a prímás budapesti érseki helynöke: Hamvas Endre (később csanádi püspök, majd kalocsai érsek) töltötte be, később báró Apor Vilmos győri püspök, aki – nemegyszer Zs. T. társaságában – számos esetben eljárt a hatóságoknál az üldözöttek érdekében.[25] Zs. T. mint védőügyvéd is nagyobb számú esetben működött közre jogtalanul üldözöttek kiszabadításában. Így sikerült néhai dr. Weiss Ödön, neves budapesti bűnügyi védő özvegyét és ügyvéd fiát a haláltáborba való elszállítástól megmentenie és egyben elérnie, hogy az ebben az ügyben vétkes magatartást tanúsított putnoki főszolga-

[24] A Magyar Szent Kereszt Egyesületet a katolikus hitre áttért, de az 1939: IV. tc., a második zsidótörvény értelmében zsidónak minősülő hívek érdekvédelmi szervezete volt.

[25] Apor püspököt, aki a győri püspökvári pincébe mentette a fiatal nők seregét az orosz hordák erőszakoskodása elől, a pince bejárata előtt, amelyet saját testével fedezett, lövéssel halálosan megsebesítették. (Zs. T. jegyzete)

bíró ellen a belügyminiszter fegyelmi eljárást rendelt el. Ugyanaz történt az egri központi főszolgabíróval a püspökladányi állomási vendéglős ügyében, akit hamis vádak alapján történt internálásból szabadította ki. A Szentkereszt Egylet nagygyűlésének, amelyet a Vasúti és Hajózási Klub nagytermében tartott, ő volt a főszónoka, amely alkalommal súlyos kritikát gyakorolt a nácik, a nyilaskeresztesek és a velük cimboráló „útszéli banditák" felett.

Mindez ismeretes volt a Gestapo (náci politikai rendőrség) előtt, ezért került rá az elhurcolásra szántak listájára, amelynek az összeállításában a nyilaskeresztes párt tevékeny részt vett. De a kormány rendeleti hatáskörét lényegesen kiterjesztő, új véderőtörvény-javaslata ellen az egyesített bizottságokban folytatott heves harcát is rovására írták. Visegrádon is többször keresték, de a náci vérebek odaérkezéséről – a magyar csendőrőrs jóvoltából – szerencsére mindenkor kellő időben értesült, úgyhogy elrejtőzhetett az erdőkben.

Minthogy az a reménye, hogy a Dunántúlt a nyugatiak fogják megszállni, nem következett be, a közel várható orosz megszállás elől családjával együtt visszaköltözött 1944. október közepe felé Budapestre, ahol azonban ő maga rokonoknál bujdosott Szálasi terroristái elől. Pest orosz megszállása küszöbén, 1945. január elején búvóhelyét bombatalálat érte, mire átkúszott a szomszédház pincéjébe vezető „vészkijáratnak" nevezett keskeny repedésen, s onnan az időnként belövés alatt álló utcákon hazaszökött VI. Andrássy út 88. szám alatt levő lakására[26], ahol feleségét és kisebbik lányát (Szentgyörgyinét) három gyermekével az óvóhellyé átalakított pincében találta.[27] A házat lőtték a Városliget felől, és egy gránát a földszinten lévő hálószobájuk ablakát, majd hátsó falát is átvágva, az

[26] Búvóhelye VIII. Bangha Béla (utóbb: Krúdy Gyula) utca 14. számú házában volt. (Zs. T. jegyzete)

[27] Lányom férjét, dr. Szentgyörgyi Lóránt előbb lovas tüzér, majd hadbíró főhadnagyot az oroszok fogságba ejtették. Csak 1947. VII. tért haza. (Zs. T. jegyzete)

udvarra néző cselédszoba falába fészkelődött, de fel nem robbant, hanem állandó veszélyt jelentett, amíg szakszerűen el nem távolították. A beérkező oroszok először kifosztották az összes lakást, azután a bunkerbe özönlöttek, és minden órát, ékszert és készpénzt elraboltak. A pincében csupán azzal védekeztünk ellenük, hogy a villanyvilágítást kioltottuk. Ők azonban gyertyákat szereztek, és azok világa mellett folytatták a kutatást és fosztogatást.

Egyik éjjel csak egy ilyen gyertyás orosz katona garázdálkodott abban a pince-„teremben", amelyben mintegy harmincan feküdtek priccseken meg matracokon, köztük Zsitvayék is a kisebbik lányukkal és annak a gyermekeivel együtt. A gyertyás ahhoz a fekvőhelyhez lépett, amelyben a takarók alatt elrejtve a fiatal Szentgyörgyiné húzódott meg. A takaró alól csak 13 hónapos kislánya látszott ki, aki édesen aludt. Mellettük ott állt leánya védelmére felkészülve Zs. T. A gyertyás megfogta a takarót, és éppen lerántani készült, miközben a gyertyáját a kisded fölé tartotta, őt szemlélgetve. Zs. T. látta, hogy a gyertyáról forró viaszcsepp ráhullása fenyegeti Vera unokáját, és attól is tartott, hogy leányát felfedezik, a kissé mámoros orosz kezéből hirtelen mozdulattal kiverte a gyertyát. Az orosz segítséget hívó, rémült kiáltások közben menekült ki a teremből. Ám nemsokára felgyulladt a villany, és három fegyveres kíséretében tért vissza. Közben szerencsére sikerült Szentgyörgyinének a leánykájával együtt a terem másik részében elrejtőznie, Zs. T.-t azonban még ott állva találták a letakart, de már üres ágy mellett. A bosszúálló rámutatott és a fegyveresek egyike puskatusával olyan erősen döfte szíven, hogy – amint később megállapítást nyert – két bordája törött. Valamelyik ügyes „bunkerlakó" megint eloltotta a világítást, amire a betolakodók rémült kiáltások közben sietve kitakarodtak.

A helyzet rendkívül fenyegetővé vált, mert az oroszok kegyetlenül bosszúállók. Zs. T.-t a sötétben nem látható buzgólkodók átvezették a szomszédos menhelyre, ahonnét azután az ott tartózkodó MÁV főorvos, Jánosy Béla dr. szerencsés ötlete mentette ki. Neki teljesen berendezett orvosi segélyhelye volt a hármas, nagy épület

pincelabirintusában. Oda kalauzolta tekervényes utakon Zs. T.-t, akinek ott nyomban leborotválták az ostrom alatt megnövesztett, több centiméteres fehér szakállát, sőt az állandóan viselt bajuszát is. Aztán feltették a műtőasztalra, mintha operálni készülnének. Vöröskeresztes ápolónői köntösben a főorvos sógornője szerepelt. Közben az egész házat felverte a 4–5 kutató csoport lármája, amely vészjósló fenyegetéseket hallatva, kereste a „szakállas"-t, hogy végezzenek vele. Egyik csoport csakugyan benyitott a „műtő"-be is, de látva az ottani helyzetet, nyomban el is távozott onnan.

Másnap, 1945. január 19-én, Árpád-házi Szent Margit napján, Zs. T. – akit szakálltalanul fel nem ismertek – kiszökött a házból és idősebb veje kórházában jelentkezett bordatörésével betegnek az Alsóerdősorban.[28] Január végén aztán hírét kapta, hogy az Andrássy út 88-as (MÁV) ház orosz megszálló csapatát mással váltották fel, amire, mivel egészségi állapota is megengedte már, hazament oda.

Tavasz elején feleségével együtt kilátogatott Visegrádra, ahol mindent kifosztva, megrongálva, ocsmányul bepiszkítva talált.

1945. VI. 21-én a népügyészség rendeletére letartóztatták. Néhány óráig a hírhedt Andrássy út 60. pincéjében tartották, ahonnan Pest vidéki törvényszék fogházába kísérték, majd két nap múlva a Markó utcába. 1946. VI. 1-jén több napon át az esküdtszéki teremben[29] tartott többnapos tárgyalás után, három és fél évi fegyházra ítélték „háborús és népellenes bűntett" miatt, de – gyomorfekélyére

[28] Idősebb veje: dr. Bugár-Mészáros Károly egyetemi magántanár közkórházi belgyógyász-főorvos a feleségével és öt gyermekével a veszélyes hónapokat, miután Visegrádról Pestre visszaköltöztek, a kórháza bunkerében élte át szerencsésen. (Zs. T. jegyzete)

[29] Amelyben közel két évtizeden át édesatyja szokott elnökölni. Védőbeszédében azt kérte, hogy olyan ítéletet hozzanak, amely után ugyanolyan nyugodt lelkiismerettel tudjanak aludni, mint az egykori „nagybíró". (Zs. T. jegyzete) Zsitvay Leó (1841–1915), a Budapesti Büntetőtörvényszék elnöke, majd kúriai tanácselnök, Zsitvay Tibor édesapja.

tekintettel – szabadlábra helyezték. Június 1–12. között a budai hegyekben rokoni házban vonta meg magát, azután a jezsuiták kispesti rendházában rejtették egy évig. Onnan, miután Mindszenty hercegprímás figyelmeztetést küldött a zárdába, hogy átkutatása várható, Pécel mellett az egyik tanyán tartózkodott egy hónapig, végül nagy titokban becsempészte magát visegrádi otthonába. Az első fellebbviteli tárgyaláson a népbírák összevesztek, és határozat nélkül napolták el az ügyet. A második tárgyalást, amelyen VI. 10-én 8 évre és vagyonelkobzásra ítélték[30], már nem várta meg otthon, hanem május második hetében Nyugatra indult. Szombathelyről a jáki határon át 10 órát gyalogolva Mogyorókerékre érkezett, az ún. Burgenland Eberau nevet viselő községébe. Ez az Osztrák Köztársaság oroszok megszállta zónájába esett, tehát nyomban tovább folytatta útját szekéren, gyalog, autóbuszon és ismét gyalog Németújváron át a stájerországi Fürstenfeldbe, amely már angolok megszállta zónába esett. Oda május 15-én este érkezett meg. Innen másnap, Pünkösd vasárnapján Leobenbe utazott, ahol magyarul tudó Veit Frigyes vasgyári irodafőnök és Szombathelyen született felesége, meg Kardos Győző (Viktor) posta- és távírda-felügyelő, a Burgenland elcsatolásával osztrákká lett vas megyei születésű volt magyar honvédtiszt karolták fel olyan szeretettel és figyelemmel, amely a legközelebbi rokonok részéről sem mindennap tapasztalható.

A megszállók parancsnokságán nem jelentkezett, nehogy besorozzák valamelyik menekült szállítmányba, amelyet akkoriban fel-

[30] Zsitvayt a Budapesti Népbíróság 1946. június 1-jén 2 évi és 6 hónapi fegyházra ítélte. A büntetést a Népbíróságok Országos Tanácsa 1948. június 15-én 8 évi fegyházra súlyosbította. A Budapesti Népügyészség 1948. július 28-án nyomozó levelet bocsátott ki ellene. (Budapest Főváros Levéltára XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság iratai, büntetőperes iratok. B. XVII. 4367/1945/12. – NOT ítélet: NOT. I. 7407/23/1946. sz.) Zsitvayt a Legfelsőbb Bíróság 1992-ben törvényességi óvás alapján felmentette.

váltva Ausztráliába vagy Dél-Amerikába irányították. Galamb Károly professzor néven szerzett – említett barátai segítségével – személyazonossági igazolványt és annak alapján élelmiszerjegyeket. Magával hozott és még szerencsésen átváltott néhány ezer pengőjéből és felesége által körmönfont utakon küldött vöröspaprika-csomagok eladásából éldegélt. E „kereskedésben" az említett Kardos Győző szerezte majdnem kizárólag vevőit. A hideg hónapokban fűtőanyaggal pedig az említett Veit Frigyes látta el, aki szolgálati járandósága egy részét hordta hátizsákban a hónapos szobájába. Ebédet méltányos áron, Sugár Zoltán menekült magyar középiskolai tanár házában kapott, aki feleségével és gyermekeivel együtt az özvegy anyósánál lakott. Kardos úszónadrágban és sportingben kerékpározott át Szentgotthárdra, ott felöltötte a Zs. T. neje által férjének küldött öltönyt és abban tért vissza Leobenbe, így hozván azt át a határon. 1949. május elejére a pénzkészlete veszedelmesen megcsappant, az egyedüli pénzforrását jelentő paprikaküldemények a megszigorított határzár miatt elmaradtak, a közeli orosz zónából pedig mind gyakrabban jöttek át martalóc különítmények, akik el-elhurcoltak magukkal egy-egy magyart. Ezek a körülmények arra késztették, hogy nyugatabbra igyekezzék, olyan helyre, ahol veszély nélkül jelenhetik meg a saját neve alatt és egyben menekültsegélyre is számíthat. Erre pont egy évre a magyar határ átlépése után, 1949. V. 15-én került sor. Orvosi bizonyítvány alapján gyógykezeltetés ürügyén engedélyt kapott a megszálló négy hatalomtól, hogy Tirolba, vagyis a franciák által megszállva tartott zónába átutazhassék. Ám ő továbbutazott Vorarlbergbe, amely tartomány ugyancsak a francia zónához tartozott, és egyben határos volt Svájccal, ahová törekedett. Feldkirchben Bonczos Miklós, a Lakatos-kormány volt belügyminisztere fogadta, látta szállásra is vendégül, majd Bregenzbe kísérte, ahol ugyancsak szállást szerzett számára. Ott Vasváry altábornagy és dr. Groó Béla, a későbbi ausztriai magyar főlelkész volt segítségére a Svájcba való átszökése előkészítésében. Erre 1949. június 12-én került sor, amikor – Babóthy Ferenc és Pete Ferenc,

volt 45-ös kisgazdapárti képviselők társaságában – sikerült Sankt Margrethen mellett a Felső-Rajna fedett hídján (miközben a határőrség ebédelt) észrevétlenül átjutnia svájci földre.

Az „Auffangslager"-be kerültek(nek) a rendőrség igen beható, hosszadalmas vallatásában volt részük. Zs. T. hivatkozott Jager volt budapesti svájci követre, akivel szívélyes viszonyban volt. Ennek akkora hatása volt, hogy már másnap délután kijött a rendőrség főnöke a lágerba, és tisztelegve közölte Zs. T.-ral, hogy addig is, amíg az igazoló írások elkészülnek, elhagyhatja a felfogó tábort és szabadon mozoghat Svájc területén. Megvárta a másnapi úrnapi körmenetet, amelyen részt vett, aztán Luzernbe utazott és jelentkezett Crivelli pápai prelátusnál, a Caritas igazgatójánál, akinek átadta a grazi püspök ajánlólevelét.[31] Egy órán belül elintézték az ügyét, és délután már meg is érkezett a közeli Alpnachdorfba, állandó tartózkodóhelyére, ahová régebbi emlékek fűzték[32] és ahol több olyan magyar is lakott, akivel előzőleg levelezésben állott. Egy hét múlva Ulrich, a berni idegenellenőrző rendőrség osztályvezető felügyelője személyesen hozta el számára a politikai menedékjogot tartalmazó határozatot.

Hamarosan érintkezésbe került a már korábban Svájcba került magyar menekültekkel, akik között régi barátai is voltak, így többek között Nickl Alfréd és Wettstein János titkos tanácsosok, volt követek és meghatározó miniszterek, Ludinszky Lajos dr. a Bp. Rádió volt jogtanácsosa, Ember Sándor dr. budapesti ügyvéd, v. országgyűlési képviselőtársa; Nagy Emil v. m. kir. Igazságügy-mi-

[31] A grazi püspökkel a leoben-donawitzi templom alapköve megszentelésekor ismerkedett meg a szomszédban lakó, fentebb említett Veiték révén. (Zs. T. jegyzete)

[32] 1905-ben Kálmán Dezső barátjával, 1929-ben feleségével és Kató lányával, meg az ő vőlegényével járt már e tájon, amikor a Pilátust látogatták. (Zs. T. jegyzete)

niszter felesége, valamint Halász Ernő dr. v. publicista, parlamenti újságíró-szindikátusi tag pedig régi ismerősei voltak. Később érkeztek: Töreky Géza titkos tanácsos, v. kir. kúriai elnök (harmadfokú unokatestvére), Méhes Ignác kúriai bíró, majd Krüger Aladár felsőházi tag és a felesége[33]. A zürichi és luzerni magyarok közül hamarosan többen is felkeresték és unszolták, hogy vegye kézbe a menekült magyarok megszervezését. A felkínált vezető szerepet nyíltan nem vállalhatta, mert – fia kivételével[34] – felesége, két férjes lánya és (akkor már) tíz unokája Budapesten élt, és a rémuralom bosszújától tarthatott volna a családfejük kiállása esetén. De tétlen sem akart maradni, megírta feltűnést keltő kemény kritikáját az ún. új alkotmányról *Abszolút oligarchia a Duna-Tisza mentén* címen, és közreadta „Leonides" irói álnév alatt a Mikes Imre (Gallicus) által Párizsban szerkesztett és kiadott *Nyugati Hírnök*ben, mégpedig pont 1949. 08. 20-án, amikor a kommunisták is közzétették Budapesten a bírálata tárgyát. Ez úgy volt lehetséges, hogy ismeretlen úton zürichi magyarok kezébe került az ún. alkotmány kefelenyomata, amelyet valaki kicsempészett és amelyet Zürichből egy héttel a budapesti megjelenése előtt Zs. T.-hez jutottak.

Svájcban a menekülteknek kiutasítás terve alatt tilos politizálniuk. Ulrich, az említett vezető rendőrtiszt mégis azt mondta Zs. T.-nek az „Asylrecht" megadásakor, hogy ez a tilalom nem jelenti azt, hogy ő ne igyekezzék menekült honfitársait „helyesen" irányítani; sőt ezt a svájci hatóságok szívesen is látnák. Ilyen helyzetben született meg a szokásos Szent István-napi összejövetelen, amelyet a menekült svájci magyarok már több év óta rendszeresen megtartottak Zürichben, ahol a legnagyobb létszámban éltek, az a megoldás, hogy Varga László dr. v. 45-ös kisgazda képviselő főrendezősége

[33] Az utóbbi négy Alpnachba telepedett le. (Zs. T. jegyzete)

[34] 1949. 12. óta Salzburgban, 1951 óta New Yorkban volt már. (Zs. T. jegyzete)

mellett 1949. 08. 21-én, vasárnapon az összegyűlt magyarok az egyházi szertartások és azt követő polgári emlékünnepély után, amelyen kizárólag a keresztény magyar papok szólaltak fel, erdei nyári helyiségbe vonultak ebédelni, majd annak a zárt termében hallgatták meg Zs. T. „Zürichi Szózat"-ként emlegetett felszólalását, amelyet az emigrációs magyarság egységes alapra helyezkedésének az irányadó elveit jelölte meg. E felszólalása szövegét (saját kézírásával másolgatva) világszerte szétküldte ismert magyar vezetőknek, olyanoknak is, akik a hírt hallván fellépéséről, tájékoztatást kértek tőle. Ez a levelezése két egész kötetre való. A *Zürichi Szózat* idővel megjelent az emigráns magyar sajtóban is. Így a *Nyugati Hírnök*ben, majd a müncheni *Hungáriá*ban, mégpedig először akarata ellenére tévedésből a neve kiírása mellett, később már ugyanígy az engedélyével. Az egységmozgalomban írt folytatólagos cikkeit azután már saját neve alatt tette közzé a *Hungáriá*ban. A válaszlevelek tartalmához képest az egység papíron létre is jött, de a szervezet alakot nem tudott ölteni. Ebben része volt különböző körülményeknek. Zs. T. 1950 őszétől 1951 áprilisáig súlyos beteg volt, fehérvérűség fenyegette, a luzerni kórházban kezelték négy hónapon át, és kettős prosztataoperációt is végrehajtottak rajta szerencsésen. 1953 derekától 1955 júniusáig angiofibróm daganata fejlődött a légcsöve alsó végében, amelyet eleinte ráknak tartottak és amely minden lépésénél fulladozással járt. Amikor 1955 júniusában sikerrel megoperálták, a kórházban felfedezték, hogy mindkét szemén zöld hályog van fejlődőben, amely hamarosan elhatalmasodott rajta. 1956–58-ban hatszor operálták meg a szemklinikán – (dr. Hans Jörg Hegner) –, miután a zöld hályog után mindkét szemén szürke hályog is keletkezett, amelyet ugyancsak el kellett távolítani. Közben huzamosabb ideig majdnem vak volt, a műtétek után azonban – különösen erős szemüveggel – meglehetősen látott a bal szemén. A jobbra gyakorlatilag vak maradt. Ezek alatt a betegségei alatt nem folytathatta kellő intenzitással az akciója megérleléséhez szükséges, széles körű levelezését, az a magyar személyiség pedig,

akit eredetileg is kiszemelt létrehívni kívánt magyar emigráns szervezet élére – (amely szerepet az otthon lévő családjára tekintettel ő maga kezdettől fogva elhárított magától) –, semmiképpen sem volt rábírható a vezetés átvételére. Helyette nem sikerült mást találnia, mert a meglévő kisebb-nagyobb emigráns magyar szervezetek vezetői nem voltak hajlandók maguk közül egyet vezérökül elismerni. Zs. T. a betegségein kívül az anyagi eszközeinek a fogyatékossága miatt[35] sem tudott utazgatni, márpedig a személyes érintkezés hiánya egyenesen lehetetlenné tette a szervezet leendő tényezőinek – a *Zürichi Szózat* alapelveinek a részükről történt elfogadása ellenére is – az egységes szervezet tekintetben való egy nevezőre hozását.

Súlyos betegségeinek a nyomatékos gátlásai ellenére és azok közben sem maradt tétlen. 1950 folyamán, már betegen, megalapította – dr. Lénárt Iván v. 45-ös kisgazdapárti képviselő, budapesti ügyvéd, titkárként és szerkesztőként való közreműködésével a – „Hontalan Magyar Jogászok Munkaközösségét" és ennek a lapjaként a *Jogi Szemlét*. Ebbe cikkeket írt és elkészítette a Munkaközösség ún. Munkatervét, amely tulajdonképpen a kommunista uralom alól való fölszabadulás alkalmára a jogrend helyreállításának az elveit, módozatait és mindennemű tennivalóit számba vevő tanulmány. (Megjelent a *Jogi Szemle* 1950. novemberi számában. A kórházból is küldött több cikket a *Jogi Szemlé*nek és – Leonides (Leo fia) írói álnéven – a *Hungáriá*nak is.

A kórházból visszatérve alpnachi szállására nyomban hozzáfogott a terjedelmes memoranduma szerkesztéséhez, amelyet hazája érdekében Churchillhez, Anglia volt miniszterelnökéhez szándékozott küldeni, akinek a közelgő választáson várható volt a győzelme, és ezen az alapon visszatérése a kormányhatalomra. A memorandum angolra fordítása, amelyben Krüger Aladár dr. v. felsőházi tag, majd ifjabb Horthy Miklósné (Genf), végül özv. ifj. Horthy Istvánné (Estoril, Portugália) működött közre, hosszabb időt vett igénybe, úgyhogy az irat csak az éppen megint hivatalba lépő miniszterelnökhöz érkezett meg. Közben 1951 nyarán, a magyarul tudó oxfordi egyetemi történelmi professzor: C. A. Macartney – akivel, amikor Budapesten magyarul előadást tartott a Történelmi Társulat ülésén, ismeretségbe került – a magyar közelmúlt történetéről készülő művéhez egyes kérdésekben felvilágosításért folyamodott hozzá, majd készülő könyvének egyes részeit is elküldte hozzá, a hozzászólását kérve. Zs. T. ekkor írta meg értekezését „Bethlen megegyezéséről Nagyatádi Szabó István kisgazdavezérrel és a szociáldemokrata párttal", amely tárgyban a professzor az első kérdését vetette fel, majd a készülő könyvre tett észrevétel kapcsán adott tájékoztatást a Bethlen- és a Károlyi Gyula-kormány működéséről, közölve egyben a visszaemlékezéseit arról az időről, amikor e két kormánynak maga is tagja volt. Ez a tevékenysége és a professzorral való levelezése 1953 derekáig tartott. Ezt az anyagot aztán [...] kiegészítette egyéb politikai visszaemlékezéseivel a következő évtized alatt.

1952 februárjában a müncheni Szabad Európa Rádió felkérésére, annak a magyar adásában Burtius (= Tiburtius = Tibor) írói álnéven előadást tartott az Egyesült Nemzetek Szövetsége Bizottsági Tanácsában a Szovjetunió által minduntalan gyakorolt vétózás jogtalanságáról „Vétó a vétó ellen" címen.

1952 júliusában ugyanott s ugyancsak Burtius név alatt, az ún. Szabad Egyetem keretében négy héten át egy-egy folyamatos előadást tartott a kommunisták polgári országokban föld alatt dolgozó, ún. „negyedik hadoszlop"-áról „Trójai faló" címen. Ezt az elnevezést a Churcillhez intézett memorandumában is használta, aki aztán azt magáévá tette s egyben közhasználatúvá, akárcsak a valóban tőle származó „vasfüggöny" kifejezést.

[35] A Caritastól napi hat frankot kapott (meg gyógykezelést, használt ruhákat). Tekintettel arra, hogy a külföldi levelek díja 50–75–200 cts volt, csak az egyéb kiadásainak a korlátozásával bírta a levelezését lebonyolítani. (Zs. T. jegyzete)

1952 őszén – dr. Auer Pál közvetítésével – az USA Külügyminisztériuma tájékoztató jogi szakvéleményt kért Zs. T.-től a magyar királyi és a magyar kommunista bíróságok működésének, valamint a legális időkben kialakult magyar és a nyugaton szokásossá vált joggyakorlatnak az összehasonlításáról a tanuk és a vádlott kihallgatásának és a pervezetésnek a módja tekintetében. Ebből négy folyamatos előadást készített, amelyet 1952 decemberében hetenkénti időközökben sugárzott ki a München Free Europe Rádió magyar adása, szerzőként ismét Burtiust jelölve meg.

1952. XII. 9-én a Római Rádió sugározta Zs. T. felkérésre írott előadását „A helyreállítását váró magyar jogrendről", amelyet a müncheni *Hungária* is leközölt.

Svájcba jutva első dolga volt, hogy írásbeli kapcsolatba lépett Horthy Miklóssal, Magyarország emigrációban, a portugáliai Estorilban élő, nácik által Budapestről elhurcolt, majd a nyugatiak által kiszabadított kormányzójával, akivel aztán 1949 nyarától egészen az 1957. II. 9-én bekövetkezett haláláig sűrű, mintegy havonkénti levelezésben állott. Kérésére 1953/54 telén magyarra fordította a németül megjelent emlékiratait („Ein Leben für Ungarn"), amelynek a magyar kiadása ebben a szövegben jelent meg 1954-ben. [A könyv *Emlékirataim* címmel valójában 1953-ban jelent meg Buenos Airesben. Zsitvayt a fordítás időpontját illetően megcsalta az emlékezete. „Egyidejűleg érkezett a XXIII., XXIV. és XXV. fejezet fordítása, és ezzel befejezted azt a nagy munkát, melyet oly jó voltál kérésemre vállalni" – írta Horthy Miklós Zsitvaynak 1953. június 18-án kelt levelében. Zsitvay-kézirat VIII. kötet. 256. p. – A szerk.]

Már 1949 őszétől kezdve időnként, majd rendszeresen havonként összehívta Zs. T. saját kezűleg írott nyílt levelezőlapokon Alpnachdorfba az egyre szaporodó svájci magyar ismerőseit egy-egy vasárnapra, amelyen magyar pap misézett és prédikált, a hívők pedig magyar énekeket énekelhettek. A Gasthof zur Pfisternben – amely a Wallimann család tulajdona, és a menekült magyaroknak mindaddig 1 frank 50-ért adott ebédet (mégpedig az ilyen összejöveteleken

összegyűlt nagyobb számú vendégeknek is), amíg ők 1965-től kezdve ők maguk fel nem ajánlották az emelést – a társas ebéd után a jelenlevők egyike-másika a tehetségéhez képest szórakoztatta társait. Így pl. Zs. T. és Krüger Aladár az új verseik előadásával, mások a világ minden tájáról magyaroktól érkezett levelek felolvasásával. Akadt zongorista is, és ilyenkor a magyar nóták sírva-vigadásba zsongatták a hontalan magyar szíveket.

De a menekültek nem kis számú problémáinak a megbeszélése, a tapasztalatok kicserélése és a tanáccsal szolgálni tudók megnyilatkozása is sorra került minden alkalommal, ami fő vonzóerejévé vált az összejöveteleknek. Az 1956-os nagy exodus előtt a svájci magyar menekültek összlétszáma mintegy 700–750 volt, teljesen szétszórva az összes kantonokban[36]. Akik távolabbról nem tudtak eljönni az alpnachdorfi havi összejövetelekre, levélben kerestek kapcsolatot a magyar tömörüléssel, amelynek híre terjedt és fordultak oda mind nagyobb számmal tanácsért nem kevés problémájukban. Az egyre nagyobb méretűvé váló levelezés munkája és költsége hamarosan meghaladta Zs. T. fizikai[37] és anyagi teljesítőképességét. A megoldásban Páter dr. Dobler Emil, a werthensteinben (Luzern kantonban) székelő Szent Család Missziós Rend szemináriumi rektora, majd (igen fiatalon, 30-egynéhány éves korában) provinciálisa jött segítségére, akivel alpnachdorfi székhellyel megalapították 1952 elején az országos régi Svájci Magyar Társaság Belső-svájci Tagozatát, ami lehetővé tette a menekült magyarok egyesületbe szervezését, mégpedig az anyaegyesület és a Tagozatba belépett svájci polgárok anyagi támogatásával. Elnöke P. Dobler lett, magyar részről, Zs. T. felkérésére régi barátja, a Svájcban v. m. kir. követ: dr.

[36] Kb. 450 r. kat. és kb. 250 protestáns szerepelt a papok nyilvántartásában. (Zs. T. jegyzete)

[37] Zs. T. mindent kézzel írt és másolt (!), csak 1954-ben kapott írógépet ajándékba. (Zs. T. jegyzete)

Wettstein János m. kir. titkos tanácsos, aki a távoli Luganóban lakván, csak egyes, ünnepélyesebb összejöveteleken jelent meg, amíg a tényleges vezetés Zs. T. kezében volt mindvégig. 1960-ban oszlott fel, amikorra az 1956-os nagytömegű magyar menekültek már vidékenként megszervezték a maguk egyesületeiket, és ezzel a kezdő kis tömörülés feleslegessé vált. [...]

1951 őszén megalakították a „Svájci Magyar Katolikus Misszió" („Ungarisch-Katholische Mission in der Schweiz") című egyesületet, amelynek a helyi jognak megfelelő alapszabályai voltak. Intézőbizottsági elnöke Zs. T., igazgatója dr. Fábián Károly lett. [...]

Zs. T. az 1955. június havában tartott súlyos operációja révén megszabadult ugyan az őt két év óta egyre elviselhetetlenebbül gyötrő, folytonos fulladozással járó torokbajától, de a kórházban léte alatt megállapították, hogy mindkét szemén zöld hályog van kialakulóban, amelyet majd csak mintegy egy év múlva lehet operálni. Közben rohamosan romlott a látása, rövidesen csak erős nagyítóval tudott olvasni, majd azzal is bajosan, az írógépét pedig olyan magasra kellett elhelyeznie használat közben, hogy a billentyűk majdnem az orrához értek, mert a rajtuk lévő, közismerten nagy betűket már csak így tudta úgy-ahogyan megkülönböztetni. [...]

(Zsitvay-kézirat I. kötet. 514–570. p.)

[Zsitvay Tibor 1969. július 9-én Alpnachdorfban, a helyi öregek otthonában hunyt el. – A szerk.]

BETHLEN ISTVÁN GRÓF KORMÁNYZATI IDEJE 1921–1931

BETHLEN ÉS NAGYATÁDI ÖSSZETALÁLKOZÁSÁNAK MOTÍVUMAI

Szabó István erdőcsokonyai kisgazda éveken át volt Somogy vármegye törvényhatósági bizottságának tagja – a legjobb iskolának, amely a közéletre nevel –, mielőtt 1907-ben (vagy 1908-ban) a Chernel Gyula képviselőnek főrendházi taggá történt kinevezése folytán megüresedett nagyatádi választókerületben – ún. időközi választáson – országgyűlési képviselővé választották, amelyet aztán haláláig (1924. XI. 1.) képviselt.[38]

Minthogy a „Szabó István" név Magyarországon gyakran fordul elő, és a Képviselőházban is volt már egy másik ezen a néven (a győrzámolyi képviselő[39]) – a nagyatádi név az új képviselő állandó jelzőjévé vált, és későbbi közéleti pályafutása során őt a közbeszéd csak mint „Nagyatádi"-t emlegette. Ez a megnevezés tehát nem nemesi előnév volt, és – bár Magyarországon a falusi, paraszti életmódot folytatók jelentékeny hányada volt a Szentkorona bármely tagjával egyenjogú nemes –, ez az erdőcsokonyai kisgazda egyszerű paraszti sorból, az 1848-ban felszabadított jobbágyságból származott, aki csak falusi iskolát végzett, és azután önmagát képezte. Tele volt azonban a falusi fajmagyarok velük született, nyílt szemű értel-

[38] Nagyatádi Szabó Istvánról újabban ld. *Nagyatádi Szabó István emlékkönyv. 1886/1924.* Magyar Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 1995. Nagyatádi Szabó István 1908. augusztus 1-jén került be az Országgyűlés Képviselőházába.

[39] Sokorópátkai Szabó Istvánról van szó, ld. a szereplő személyek adattárában.

mességével, józan ítélőképességével, emberbaráti és nemzeti érzésével és nem kis mértékben a fajtájába, különösen a kisgazda-társadalom értékes mivoltának a rátartó öntudatával.

Mindezek a tulajdonságai már a megyegyűléseken feltűntek. Távol állott tőle, hogy osztályharcot szítson és elítélje azokat, akik „úrgyűlöletet" hirdetve, izgattak, mert gondolkozása azon a magas szinten állott, ahonnét az egyetemes nemzeti érdeket, az összefogás és kiegyenlítés legfőbb parancsát szinte ösztönösen felismeri az ember.

Senki sem jellemezhetné őt találóbban, mint a saját beköszöntő szavai, amelyekkel a képviselőházi székét elfoglalta: „Nem sebeket ütni, hanem sebeket gyógyítani jöttem..."[40]

Természetes volt, hogy ez a komoly felelősségérzettel bíró férfi, aki a nemzeti hagyományokat tisztelte és az alkotmányos rendet nem fölborítani, hanem a falusi őserővel megtelíteni akarta, közös programban találkozott össze azzal a Bethlen István gróffal – a miniszterelnökkel –, aki erdélyi szülőföldéről a falvak magyar népével való lelki közösséget hozta magával, és a Trianonban szörnyen megcsonkított ország talpra állításának alapfeltételét az osztályellentéteket feloldó nemzeti egység megteremtésében látta.

Mindkettő demokráciát akart a szó nemes értelmében, és ennek józan nemzet szellemmel, friss életerővel való megizmosodását mindketten elsősorban a falu népének a közéletbe fokozottabb bevonásából, az önálló mezőgazdasági exsistentiák messzemenő szaporításától, a meglévők megerősítésétől, a falu kulturális és gazdasági felemelkedésétől várták.

[40]A kijelentés pontos szövege: „...mi nem sebeket akarunk ütni, hanem gyógyítani akarjuk azokat ott, ahol vannak, mert tudjuk, hogy vannak, tudjuk és érezzük, mert magunk is számos sebből vérzünk." Képviselőházi Napló (KN) 1910–1915. I. köt. 80. p.

1918-as októberi, Károlyi Mihály-féle puccs és az 1919-es kommunista rémuralom alatt[41] és után szerzett tapasztalataik alapján egyaránt élesen állottak szemben minden szélsőséges irányzattal – így minden erőfeszítéssel véget kívántak vetni annak a bosszúállást követelő és a kommunizmus bukását követő időkben ilyent nem ritkán önkényesen gyakorló szellemnek is, amely a magyar lelkiségtől szintén idegen volt és a jogrend teljes helyreállítását egy ideig hátráltatta.

Nagyatádi bizalmának Bethlen iránt bizonyára egyik tényezője volt az a tény is, hogy a Trianont megelőző időkben, amikor a magyar Parlament pártjai elsősorban az országnak Ausztriával való viszonya kérdésében álltak szemben egymással, mindketten az 1848-as függetlenségi közjogi alap hívei voltak.

Az elveket és célokat illetően tehát kézenfekvő volt közöttük a reformprogramban való megegyezésük; eltérés inkább csak a taktikai kérdésekben merült fel, így a sorrend és az egyes terveknek azonnali teljes mértékű, vagy csak fokozatos végrehajtása tekintetében. A fokozatos végrehajtás kérdése különösen a földreform és a titkos választójog területén játszott jelentős szerepet. Mindkét vonalon Nagyatádi gyorsan cselekvő hajlamának és Bethlen messzemenően körültekintő, megfontolt szempontjainak előbb össze kellett csiszolódniok, hogy azután a lényegükben azonos törekvéseik közös síkja, amelyen tevékenyen együtt haladhatnak, kialakulhasson.

A felelősségtudattal teli két férfi között nem megalkuvás jött létre, hanem őszinte egyetértés.

[41] Az 1918/19-es magyarországi forradalmakról újabban ld. Gergely Jenő – Pritz Pál: *A trianoni Magyarország 1918–1945.* Vince Kiadó, Bp., 1998. 13–35. p.

BETHLEN ÉS NAGYATÁDI MEGEGYEZÉSÉNEK A RÉSZLETEI

A földreform

Előtérben a földreform kérdése állott. Nem volt vita abban a tekintetben, hogy a nagyszámú, föld nélküli, mezőgazdasági munkásság önálló földtulajdonhoz juttatása és a régi törpebirtokosok birtokának életerős kisbirtokká növelése a főcél, amelyhez jelentős pluszként járult a kisemberek családi házhelyhez juttatása.

Nagyatádi minél több földnélkülinek akart földet juttatni – Bethlen a túlságos elaprózás ellen volt, és inkább minél több, jól megalapozott, önálló és független exsistentiát akart teremteni, s attól tartott, hogy a 10 holdon aluli birtokok túlzott szaporítása sem az egyesek, sem az ország gazdasági megerősödését fogja szolgálni.

Abban nem volt vita köztük, hogy ingyen senki sem kaphat földet, hanem csakis méltányosan megszabott és elviselhető részletekben fizetendő vételár ellenében – és hogy a földreform céljára igénybe vett ingatlanok tulajdonosainak megfelelő megváltási árra van igényük. Mindketten a magántulajdon elvi alapján álltak.

Az ország pénzügyi és gazdasági nehéz helyzete a trianoni csapás után, különösen az általános tőkeszegénység és az exportpiacok hiánya, a földmozgósítás terén a legnagyobb óvatosságot és mérsékletet írja elő, mert a földnek megfelelő korlátok nélkül való, általános igénybevétele, sőt már ennek célként való kitűzése is az amúgy is minimumra csökkent ingatlanhitel teljes megszűnésével és a termelés katasztrofális visszaesésével fenyegetett. Ennek a mérlegelésével jött létre az a nyilvánosságra nem hozott megállapodás, hogy a földreformot fokozatosan kell végrehajtani.

A nyilvánosság csak arról a munkaprogramról nyert tájékoztatást, amely az 1921-ben törvénybe iktatott – (majd 1923-ban novelláris úton kiegészített) – földreformot[42], továbbá ennek befejezése utánra a hitbizományok reformját, az ország pénzügyi helyzetének megfelelő alakulása alkalmával pedig az állandó földhöz juttatásra módot adó állami elővásárlási jog törvénybe iktatását tartalmazta.

Ez a program az időszerű lehetőségekkel számolt, reális volt, igen jelentős lépést jelentett a földbirtok helyesebb megoszlása felé, és ebben az irányban a megfelelő birtokpolitika alapjait is lefektette. Arról azonban, hogy az ország pénzügyi és gazdasági megerősödése után és ha a világpolitikai meg világgazdasági helyzet is hosszabb nyugalmi időt ígér, majd egy újabb földreformtörvénnyel kell a cél felé tovább előrehaladni, a nyilvánosság előtt szó sem eshetett, mert az ilyen bejelentés a földtulajdon állandó bizonytalanságát, a hitel megszűnését és a termelés csökkenését vonta volna maga után, és utat nyitott volna a felelőtlen sürgetésnek, az izgatásnak és a demagógiának.

A megegyezés a földbirtok helyesebb megoszlását újabb megrázkódtatások elkerülésével kívánta elérni.

Csak félreértés elkerülése végett tartom szükségesnek annak a megjegyzését, hogy a hitbizományt mint jogi intézményt illető reformnak kissé későbbre halasztása nem jelentette egyszersmind a hitbizományi birtokok mentességét a földreform alól, amelynek során ezeket tényleg, sőt fokozott arányban igénybe is vették. Így pl. a legnagyobból, az Esterházy hercegi hitbizománynak az összterületéből (200 000 kat. hold.[43]) több mint 25%-ot vettek el, ami a visszamaradó mezőgazdasági területhez viszonyítva sokkal magasabb arányszámot jelent.

[42] Zsitvay téved, a földreformtörvényt az 1920:XXVI. tc.-t 1920. december 7-én hirdették ki. A földreformtörvényt kiegészítő novellát, az 1924:VII. tc.-t 1924. május 3-án hirdették ki. A földreform újabb történeti feldolgozása: Nagy József: *A Nagyatádi-féle földreform 1920–1928.* Bessenyei György Tanárképző Főiskola kiadója, Nyíregyháza – Eger, 1993.

[43] Esterházy Pál herceg birtoka 223 287 katasztrális holdat tett ki.

Még egy kiküszöbölt vitapontot érdemes megemlíteni. Bethlen nagyobb mérvű telepítésekre gondolt, míg Nagyatádi a súlyt arra helyezte, hogy lehetőleg minden jogosult földigénylőt a saját községe határában elégítsenek ki.

Arra való tekintettel egyrészt, hogy a falusi magyar ember bensőségesen ragaszkodik szűkebb szülőföldjéhez, és ez a tulajdonsága becses erkölcsi értéket jelent, másrészt pedig, hogy a telepítés a végrehajtást hosszadalmasabbá és költségesebbé is teszi –, az első lépésnek szánt földreformtörvényben ebben a vonatkozásban nagyrészt Nagyatádi szempontjai érvényesültek; – bár előrelátható volt, hogy ennek következtében a földbirtok igénybevételének és az egyenkint helyben juttatható területnek a mértékét illetően az országos viszonylatban aránytalanságok fognak mutatkozni.[44]

A megegyezés alkalmával a telepítés tervszerű megvalósítását egyelőre a hitbizományok fokozatosan tervezett feloldásának és felparcellázásának az idejére, valamint az állami elővásárlási jog feltételeinek a bekövetkezte utánra halasztották. Mindkettőnek az előmunkálatai még a Bethlen-kormány idején elkészültek (így: a hitbizományi reform törvényjavaslatát még 1930-ban teljesen elkészítettem, míg a telepítésre vonatkozó tárgyalásaim a földmívelési és a pénzügyi minisztériumokkal előrehaladott stádiumban voltak) – azonban e tervek végrehajtását a gazdasági világválságnak Magyarországon 1931 nyarán jelentkező hatásai egyelőre lehetetlenné tették.[45]

A belső viszonyoknak a Károlyi Gyula kormánya által végrehajtott szanálása révén bekövetkezett változásával azután ezek a tervek a Gömbös-kormány alatt részben meg is valósultak, sőt a kormánypolitika népszerűsítésének az érdekében az újabb földreform megvalósítása is előtérbe került, bár a gazdasági, pénzügyi és politikai világhelyzet – 1933-tól! – éppenséggel nem ígérte azt a hosszabb nyugalmi állapotot, amelyre a megrázkódtatásokat elkerülni akaró Bethlen–Nagyatádi-megegyezés annak idején megfontolt súlyt helyezett.

[44] Ami csak a telepítéssel lett volna kiegyenlíthető. (Zs. T. jegyzete)

[45] A hitbizományi reformról (1936: XI. tc.) és telepítési törvényről (1936: XXI. tc.) ld. Kerék Mihály: *A magyar földkérdés*. MEFHOSZ Könyvkiadó, Bp., 1934. 256. és köv. p.

Gazdasági kérdések

A földreformon kívül számos egyéb gazdasági kérdés is tárgya volt a megegyezésnek. Csak példálózva sorolom fel ezek közül a következőket:

- a falusi utak modernizálása, főként az országos úthálózatba való megfelelő bekapcsolása és a közlekedés fejlesztése;
- a háború alatt megszakadt mezőgazdasági kivitel megszervezése;
- a mezőgazdasági és ipari árak aránytalanságának (az agrárollónak) a fokozatos csökkentése;
- a mezőgazdasági hitel problémáinak megoldása és az infláció során általában elvadult kamatviszonyok rendezése;
- a gazdasági túlhatalomra törő kartelek racionális keretek közé szorítása;
- kishaszonbérletek és haszonbérlő szövetkezetek alakításának az előmozdítása;
- falusi házépítő akció stb., stb.

E program hatékony végrehajtása tervszerűen ment végbe. A legtöbb nehézség az agrárolló körül volt, amely minduntalan újból meg újból kitágult, mert számos olyan tényezőtől is függött, amely pusztán hatalmi szóval egyáltalán nem volt szabályozható. Legto-

vább húzódott a kartelltörvény megalkotása, amely – 1930-ban készült javaslatom alapján – 1931-ben került tető alá, mint 1931. évi XX. törvénycikk –, míg a kamat maximálás bevezetése és ennek a szabályozására hivatott Országos Hitelügyi Tanács felállítása – (egyéb, akkor aktuális gazdavédelmi rendelkezésekkel együtt) – ugyancsak az én javaslatom alapján, már csak Károlyi Gyula kormánya alatt – 1931 őszén az 5610./1931. M. E. számú rendelettel – valósulhatott meg. Az egyidejűleg előterjesztett „uzsora"-javaslatom pedig, amely a kizsákmányoló ügyletek ellen magánjogi védelmet is nyújt, mint 1932: VI. törvénycikk került a törvénytárba.

Megállapítható, hogy a megegyezésből idevonatkozó pontok közül nincs egy sem, amely vagy meg nem valósult, vagy legalább a megvalósulás irányában jelentékeny előrehaladást ne tett volna. (Útépítés, kishaszonbérletek stb.)

Kulturális kérdések

A falu kultúráját érintő kérdések sorában a megegyezés különös súlyt helyezett a falusi és tanyai iskolák nagymérvű szaporítására és a meglévők felszerelésének a tökéletesítésére,

- különböző fokú gazdasági szakiskolák létesítésére, illetve szaporítására,
- úgyszintén a felnőttek oktatását szolgáló téli tanfolyamok rendszeresítésére,
- nem kevésbé a háziipar fejlesztésére,
- a falusi kultúrházak építése, népkönyvtárak alapítása,
- tanyai központok, közigazgatási kirendeltségek szervezése,
- valamint a falusi egészségügy fejlesztése szintén belekerült a programba, amelybe a falusi tehetségek érvényesülését biztosító tanulmányi ösztöndíjak létesítése is beletartozott.

Mindezek a pontok a pénzügyi helyzet javulásával fokozatosan megvalósulásra kerültek. (Klebelsberg gróf kultuszminiszter nagyszabású beruházási programja, 3000 népiskola stb., stb.[46])

Jellemző és ezért felemlítésre méltó, hogy a józan falusi nép Trianon után, amikor általános katonai szolgálati kötelezettség megszűnt, milyen hamar észrevette a katonai szolgálat és a fegyelmezés nevelő hatásának a hiányát, amely a temperamentumos fiatalság szabados viselkedésében mutatkozott, és a nép általános tisztességtudását, jó ízlését bántotta. Ezt a vidéki választókerületek közönségének nem egy küldöttsége tette szóvá főispánjaik és nemzetgyűlési[47] képviselőik előtt – (így előttem is, aki 1920-ban a nagy, főként mező- és szőlőgazdasági jellegű, alföldi városnak, Kecskemétnek a főispánja, majd később hosszú időn át[48] képviselője voltam, és amely választókerülethez 160 000 kat. hold területű tanyavidék is tartozott) –, és megfelelő intézkedéseket sürgettek. Ennek a kívánságnak Nagyatádi is hangot adott. Így került a megegyezés keretébe az ún. „levente" intézmény megszervezése is, mint az iskolán kívüli népnevelésnek elsősorban a falu, de általában a fiatalság kultúrája emelésének és fegyelemhez szoktatásának a hatékony eszköze[49].

[46] Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezésére született az 1926:VII. tc., amelynek értelmében megalakult az Országos Népiskolai Alap, s előirányozta 3500 tanterem és kb. 1700 tanítói lakás építését. A terv 1930-ra meg is valósult.

[47] 1920–26 között egykamarás Nemzetgyűlés volt Magyarországon, 1927. I. 29-én ült össze ismét a kétkamarás Országgyűlés.

[48] 1922–39 között. (Zs. T. jegyzete)

[49] A levente szervezetet a testnevelésről alkotott 1921:LIII. tc. alapján hozták létre a 12–21 éves fiúk katonai előképzésére és nemzeti szellemű nevelésére. Az intézmény célja a trianoni békeszerződés katonai korlátozásainak kijátszása volt.

Nem vitás közjogi kérdések

Közjogi téren kezdettől fogva teljes volt Bethlen és Nagyatádi közt abban az egyetértés, hogy a Trianon után bevezetett egykamarás Nemzetgyűlés átmeneti intézményét mielőbb fel kell cserélni a régi magyar alkotmány két Házból álló Országgyűlésével, ami a parlamentben addig és akkor még képviselettel nem bírt szociáldemokrata párt kivételével – általános nemzeti kívánság volt.

Abban is megegyezett a nézetük, hogy az utoljára az 1880-as években megreformált és immár elavult szerkezetű „Főrendi Ház" helyett túlnyomó részben választáson alapuló „Felsőházat" kell életre hívni[50], amelyben a vármegyei és városi törvényhatóságok ősi követküldési joga, amellyel az 1848-as alkotmányreform előtt – éspedig akkor az alsóházban – bírtak, újra életre kel –, és amelyben a törvényes érdekképviseletek választottai, közöttük az újonnan létesített Országos Mezőgazdasági Kamarában lévő összes mezőgazdasági kategóriák, így a mezőgazdasági munkásság képviselői is tagsághoz jutnak[51].

Az 1927. január 31-én megalakult új Országgyűlés felsőházának az összeállítása teljesen megfelelt a megegyezésben lefektetett elveknek, s azt semmiben sem befolyásolta Nagyatádinak a vonatkozó törvény megalkotása előtt bekövetkezett halála: bár valószínű,

[50] A főrendiház a magyar Országgyűlés 1918-ig működő, jogilag 1926-ig fennálló felsőháza. Az 1926: XXII. tc. alapján a főrendiház helyébe a felsőház került, mint az Országgyűlés második kamarája. Összetételéről és jogköréről ld. Püski Levente: *Társadalmi érdekképviselet és konzervativizmus. A felsőház felépítése a Horthy-korszakban.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1996.

[51] A mezőgazdasági kamarák az 1920:XVIII. tc. alapján létesült önkormányzati hatósági szervek a mezőgazdasági érdekek képviseletére. A kamarai tagok megválasztásában részt vett minden 24. életévét betöltött férfi állampolgár, aki mezőgazdasági művelés alatt álló terület tulajdonosa vagy bérlője volt, ill. a mezőgazdaságban állandó alkalmazást nyert.

hogy azt a kiegészítő rendelkezést, amelynél fogva a volt magyar uralkodóház állandóan magyar földön élő és az előírt földbirtokkal rendelkező, megfelelő korú tagjai a felsőházban széket kaptak, Nagyatádi határozott Habsburg-ellenes felfogásához képest a maga részéről ellenezte volna.

Az eredeti megegyezés az ipari munkásságnak a szakszervezeti érdekképviseletekben történő választás útján a felsőházban szintén képviseletet akart juttatni, de ez a rendelkezés a törvényből kimaradt, mert a szociáldemokrata párt, amely ekkor már az alsóházban képviselettel bírt[52] és a felsőház létesítését ellenezte, hogy az irányításuktól függő szakszervezetek a felkínált joggal annak törvénybe iktatása esetén sem fognak élni. Bethlen maga is sajnálattal látta ezt a merev elzárkózást, és az ezután még négy évet meghaladó időn át tartó miniszterelnöksége alatt minden kínálkozó alkalommal kijelentette – (amint azt én is, mint illetékes miniszter, ismételten kinyilvánítottam) –, hogy tisztán az ipari szakszervezetek hajlandóságának a bejelentésétől függ, hogy az ő felsőházi tagságuk törvényes rendezése novelláris úton megtörténjék.

Abban is kézenfekvő volt Bethlen és Nagyatádi között a megegyezés, hogy a kétkamarás Országgyűlés helyreállítására és a felsőház létesítésére vonatkozó törvény megalkotása majd csak a második Nemzetgyűlés feladata lehet, mert az első Nemzetgyűlés két évben megszabott élettartamából[53] még rendelkezésre álló idő halaszthatatlan teendőkkel már amúgy is túl volt terhelve.

Ezek közé tartozott – a költségvetés sok időt emésztő letárgyalásán kívül – főként a képviselőválasztásról szóló törvény megalkotá-

[52] Vagyis az egykamarás Nemzetgyűlésben 1922. június 2-ika óta. (Zs. T. jegyzete)

[53] Az I. Nemzetgyűlés 1920 januárjában ült össze és 1922 januárjában oszlott fel. Bethlen csak 1921 derekán lett miniszterelnök. (Zs. T. jegyzete)

sa is, amely azonban a vita elhúzódása és az I. Nemzetgyűlés időtartamának közbejött lejárta miatt nem került tető alá[54].

[...]

A választás titkosságának kérdése

[...]

Nagyatádi a koalíciós kormány idején mint ellenzéki került be a Házba, és első beszédében elvileg a titkosság hívének vallotta magát, bizalmas magánbeszélgetésekben azonban ő is koncedálta, hogy a külföldről nagy anyagi eszközökkel folytatott nemzetiségi propaganda miatt megfelelő kautélákra van szükség.

Nagyatádit Ferenc Ferdinánd tervei is nagyon aggasztották. Egyébként ő maga a választókerületének a legnagyobb birtokosával, a kormánykoalícióhoz tartozó Széchenyi gróffal szemben nyílt szavazás mellett is győzött, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy később a titkosság inkább elvi, mint elsődleges gyakorlati szerepet játszott a célkitűzéseiben.

Az idegen érdekekből megbolygatott nemzetiségi kérdés, amellyel e vázlatos ismertetésem keretében részletesen nem foglalkozhatom, de amely a maga jelentőségét Trianon után amúgy is elvesztette, annak idején a legtöbb politikus állásfoglalására olyan döntő hatással volt, hogy a '48-as Függetlenségi Párthoz tartozó képviselők nagyobb része szintén az Andrássy-féle javaslat mellé állott. Erre az

[54] A Bethlen-kormány nem is kívánta, hogy a Nemzetgyűlés választójogi törvényt alkosson. A kérdésről ld. Ruszoly József: *Alkotmányjogi törekvések az első Nemzetgyűlés idején.* Acta Jur. et. Pol. Szeged, 1974. Tomus XXI. fasciculus 5.

elhatározásukra bizonyára az a tény is buzdítólag hatott, hogy a kulisszák mögött Ferenc Ferdinánd a maga illegális befolyásával mindent elkövetett, hogy a Fejérváry-kormány alatt hosszan tartó[55] politikai válság megoldása alkalmával a belügyminiszteri székben megtarthassa Kristóffy Józsefet, az ő bizalmi emberét és hogy ennek a titkos választójogra vonatkozó (fentebb már említett) tervezetét az új kormányprogramba felvétethesse. A király alkotmányos döntése Andrássy Gyulát ültette a belügyminiszteri székbe, de Ferenc Ferdinánd intrikái a kormányalakítás és kormányprogram körül a századok óta gyakran megszenvedett és véglegesen meggyűlölt „kamarillai szellem" végzetes feléledését jelentették, ami aztán számos, eredetileg titkosság-párti politikusban is felébresztette a „timeo Danaos et dona ferentes"[56] intelmét, és szembefordultak a titkossággal, éppen azért, mert nyilvánvalóvá lett, hogy azt Ferenc Ferdinánd ellenséges célból kínálja, sőt erőszakolja.

A titkosság ellen való széles körű véleményalakulás tényezői sorában fel kell még említenem azt a nem jelentéktelen körülményt is, hogy a kolozsvári, majd a budapesti egyetemen évtizedeken át az a nagy tekintélyű dr. Concha Győző professzor adta elő a „politika"-tudományt, aki a megnyerő érvek tömegével alapozta meg elutasító álláspontját a titkos szavazás rendszere ellen, amely szerinte összeegyeztethetetlen a férfias jellemmel, a magyar néplélek jeles tulajdonságaival és az állam biztonságát szolgáló, magasabb rendű nemzeti érdekekkel. Már több mint félszázad előtt azt hirdette, hogy a titkos szavazás elaltatja a felelősségérzetet és az egyetemes nemzeti érdek szolgálatára irányuló kötelességtudást – kedvez a partikuláris érdekek és a politikai szélsőségek térfoglalásának –; alattomosságra nevel, a demagógiának pedig tág kaput nyit. Az akkori magyar par-

[55] 5/4 évig! (Zs. T. jegyzete)

[56] Tartok a görögöktől akkor is, ha ajándékkal közelednek felém. (Zs. T. jegyzete)

lamentek vezető tagjainak jelentékeny része jogvégzett ember volt, a legtöbbjük, köztük – ha jól tudom – Bethlen István gróf is, Concha professzor egykori hallgatója.

Nem csoda tehát, hogy az ő előadásainak széles és jelentős körökre nagy hatása volt. Különösen a professzor megcáfolhatatlan végső következtetése fordított el sokakat a tikos szavazás bevezetésének az óhajától, amely szerint az megszakítja a választók és választottak között a nyílt kontaktust és kiszámíthatatlanságánál fogva bizonytalanná teszi a kormányzás nyugodt menetét.

Magam is Concha professzor hallgatója voltam és fiatalos lelkesedéssel a „haladás" híve.

Élénken emlékszem, hogy amikor 1906 tavaszán a szigorlatom során a választójoggal kapcsolatban Concha professzorral a saját nézetem fejtegetése közben vitába keveredtem, és én a „haladás" szót említettem, mély meggyőződéssel mondotta censorom:

„Igen, halad az emberiség, de nem a lelki, hanem a technikai kultúra fejlődése felé. Egyre kevesebb lesz az önálló ítéletet alkotni tudó ember és egyre több a gombnyomásra működő gépalkatrész. Ezt a »haladást« igen alkalmasan mozdítja elő a jellemromboló titkos szavazás..."

Concha professzor elveinek, tanításának és intelmeinek annál általánosabb volt a hatása, minél inkább kiviláglott kitűnő műveiből, hogy a politika tudományának számos vonalán, így különösen a szociálpolitika területén, a kora nézeteit túlszárnyaló elveket hirdetett (amelyre nézve az általa perhorreszkált „haladás" szót, bár az ebben az esetben jó értelemben lenne találó, rá való tekintettel nem mertem használni).

Az előadottakban vázoltam azokat a tényezőket, amelyek az első világháború végéig terjedő korszakban a „korszerűség", vagy mondjuk: a „politikai divat" címén újra meg újra bebocsáttatást kereső választási titkosság elől az ajtók bezárásában közreműködtek – de amelyek hatása többé-kevésbé Trianon után is érvényesült.

Az 1919-es és 20-as titkos választások

Károlyi Mihály gróf kormánya[57], amely a királytól kapott megbízatása alól felmentést erőszakolt ki, és ezután önmagát minden megbízás nélkül a „nép" kormányának nyilvánította, sem a régi parlamentet nem merte összehívni, sem új választással nem mert a nép elé állani.

Az első titkos választás Magyarországon annak a kommunista paródiája alakjában – Kun Béla ún. kormányának az oktrojált rendelete alapján – a „Tanácsköztársaság" idején[58], 1919 tavaszán zajlott le, éspedig a napjainkban köznevetség, vagy inkább: közbotrányokozás tárgyává tett recept szerint: egyetlen hivatalos listával és a terror útján az urnához kényszerített néppel. Ez a prémiére semmi esetre sem szerzett a „titkosság" számára híveket.

A rémuralom után a Friedrich-kormány készítette el még 1919 őszén az új választási rendeletet, amelynek az alapján aztán a győztes antant-hatalmak közreműködésével és a szociáldemokraták részvételével megalakult, koalíciós Huszár-kormány 1920 januárjában ejtette meg az első tulajdonképpeni titkos választást hazánkban, amely már nem kommunista komédia, hanem valódi szabad honpolgári joggyakorlás volt.

Ez a választás abban a két vonatkozásban is az első volt Magyarországon, hogy ezen már a nők is részt vettek, meg hogy a pártok között immár nem közjogi kérdések[59] alkották az ellentétek magvát.

Bár a választás tisztasága nem volt kétséges, annak az eredménye mégsem nyújtott teljes képet a közvélemény minden árnyalatáról. A szociáldemokraták pl. önkéntes elhatározásból nem vettek

[57] 1918. okt. és 1919. márc. között. (Zs. T. jegyzete)

[58] 1919. III. 21.–1919. VIII. 1. (Zs. T. jegyzete)

[59] Az 1848-as függetlenségi és az 1867-es kiegyezési, közjogi alap szerint oszlottak meg az 1918 előtti pártok. (Zs. T. jegyzete)

részt a választásban. Tisztában voltak ui. azzal, hogy az ország közvéleményének a túlnyomó része nemcsak nem felejtette el, hanem egyáltalán nem hajlandó nekik megbocsátani gerinctelen magatartásukat, amellyel a kommunista rémuralmat nyeregbe segítették és mindvégig támogatták.

A szociáldemokrata párt tapogatózó agitátorai és jelöltnek szánt kiküldöttei – különösen a vidéken[60] – olyan tapasztalatokra tettek szert, hogy valamennyien kilátástalannak találván részükre a helyzetet, sietve tértek vissza Budapestre, bár egyetlenegyikükkel sem történt semmi erőszakosság. [61]

Azokban a választókerületekben, ahol egy-egy ilyen próbálkozó megjelent, a Szamuely-féle borzalmak[62] emléke elevenedett fel, a választóközönség nyugalmának, higgadt megfontolásának egyszeriben vége volt, és a szélsőjobboldali irányzatú jelöltek kilátása jelentősen meggyarapodott.

A szociáldemokrata párt rövidesen arra a belátásra jutott, hogy várnia kell, amíg újabb események, esetleg a kormányzat időközi hibái, az ő súlyos botlásuk emlékét többé-kevésbé elhomályosítják. A párt számítása a saját szempontjából nem volt rossz, azonban mind az elhamarkodott porondra való lépésük, mind a választástól való későbbi tartózkodásuk az országra nézve hátrányos politikai következményekkel járt.

[60] Kecskeméten, ahol a 20-as választás idején kormánybiztos-főispán voltam, Takáts József (a későbbi képviselő) szocdem. jelölt tőlem kért rendőri fedezetet, hogy a „marxisták"-at csak szidalmazó tömeg elől elszökhessék a városból. (Zs. T. jegyzete)

[61] A Magyarországi Szociáldemokrata Pártot valójában a fehérterror kényszerítette a visszalépésre. Ld. Sipos Péter: *Legális és illegális munkásmozgalom (1919–1944).* Gondolat Kiadó, Bp., 1988. 29–30. p.

[62] Szamuely a terrorcsapatával rajtaütött számos községen és kénye-kedve szerint akasztatott. (Zs. T. jegyzete)

Így, ahol megjelenésükkel a nyugalmat felborították, ott többnyire a másik, a jobboldali szélsőséges jelölt javára befolyásolták a választást szemben, az értékesebb, körültekintőbb és higgadtabb jelölttel, akinek a reális programja a felizgatott közvéleményben ezután már csak ritka esetben talált megértésre.

Jellemző példa, hogy 1920-ban – időközi választáson – Bethlen István is megbukott egy Szolnok megyei kerületben az „ébredő magyar"[63] Tasnádi Kováts Józseffel szemben[64]. Érdekes és tanulságos megvilágításba helyezi ezt az esetet az a történet, amelyet Nagyatádi környezetéhez tartozó egyik képviselőtől, Tankovics Jánostól vagy Barla-Szabó József dr.-tól hallottam.[65] Nem sokkal Bethlen választási bukása után kisgazdapárti[66] vezetők látogatták végig ezt a kerületet és érdeklődtek a választás váratlan kimenetelének az oka iránt. Nem kis meglepetésükre nem találtak egyetlen emberre sem, aki beismerte volna, hogy Bethlen ellen szavazott. Arra a megjegyzésre aztán, hogy úgy látszik, szégyellik a dolgot, mindenfelől az volt az egyöntetű válasz, hogy hát titkos volt a választás – az emberek nem az eszükre, hanem a pillanatnyi fölindulásukra hallgattak!

A jobboldali szélsőséges elemek ekkor még nem tömörültek önálló párttá, hanem a két, majdnem egyenlő létszámú, nagy párt-

[63] Az agresszív, zsidóellenes egyesület tagja. (Zs. T. jegyzete)

[64] A román csapatok 1920. március végén ürítették ki a Tiszántúlt, ahol június 13/14-én tartották meg a választásokat. Bethlen a hajdúböszörményi választókörzetben indult, de alulmaradt Tasnádi Kováts Józseffel, a szélső jobboldali Ébredő Magyarok Egyesülete egyik helyi vezetőjével szemben. Bethlen 1920. szeptember 26-án a hódmezővásárhelyi választókerületben ellenjelölt és szavazás nélkül jutott mandátumhoz.

[65] Tankovics Nagyatádi sógora volt, dr. Barla-Szabó, az Orsz. Társadalombizt. Int. Igazg. főorvosa, Nagyatádi régi híve, majd vele együtt kormánypárt képviselő volt. Kedves, jó barátom. (Zs. T. jegyzete)

[66] A valódi és nem a később keletkezett, ún. „független" kisgazdapárt. (Zs. T. jegyzete)

ban: a kisgazda- és a keresztény-pártban helyezkedtek el, és ezzel azok homogenitását, valamint a szintjét egyaránt csökkentették.[67] A Nemzetgyűlés kiszámíthatatlan elemei lettek, amelyeknek a támogatására az áldozatkészséget követelő elhatározásoknál számítani nem lehetett, sőt amely a koalíciós kormánypártokban ülő, belső ellenségként működve, a kormány reális terveivel szemben, nem egyszer támasztott olyan ellenállást, hogy az a többséget is magával ragadta. Szívós kitartással igyekeztek arra, hogy a kormányzatot erősen jobbszélre tolják. Pártfegyelmet nem ismertek, és örökös módosító indítványaikkal a kormány átgondolt javaslatainak a lényegét veszélyeztették, ismételten ki is forgatták. Például csak a főiskolai „numerus clausus" kierőszakolását[68], az adóügyekben tanúsított, gyakran sikeres oppozíciójukat és a „botbüntetés"-nek a magyar törvénytárba való váratlan becsempészését említem meg[69]; de az utóbbival kapcsolatban – a magyar jogászi gondolkodás reputációja érdekében – mindjárt azt is meg kell jegyeznem, hogy a független magyar bíróság ezt a szégyenletes szakaszt a rövid fennállása alatt sohasem alkalmazta.

[67] A Teleki-féle „Keresztény Nemzet Párt" (mintegy 20 taggal), amelyhez mint főispán én is tartoztam, szélsőségmentes, konzervatív párt volt. (Zs. T. jegyzete)

[68] Zsidók felvételének a korlátozása a fajuk országos arányszáma (5%) szerint. (Zs. T. jegyzete)

[69] Numerus clausus: zárt szám: az 1920:XXV. tc. értelmében 6 százalékra korlátozták a felsőoktatási intézményekbe felvehető zsidó vallású hallgatók arányát, azzal az indokolással, hogy ennyi az izraelita magyar állampolgárok aránya az összlakosságon belül. A törvényt az 1928:XIV. tc. módosította, de a vallási hovatartozás továbbra is szerepet játszott az egyetemi és főiskolai felvételben – A botbüntetést az árdrágítás letörésére az 1920:XV. tc., majd az 1920:XXVI. tc. emelte törvényerőre, de a bíróságok csak igen kivételesen alkalmazták.

Sokan voltak, akik főként a titkosságnak tudták be, hogy az első Nemzetgyűlés a parlamenti színvonal és munkaképesség tekintetében távolról sem felelt meg a jogos kívánalmaknak, és hogy a Trianon után egymásra halmozódó, súlyos problémák bölcs megoldása helyett ismételten a kicsinyes mellékszempontok terméketlen talajára tévedt. Az is bizonyos, hogy a szociáldemokraták önkéntes távolmaradása a Parlamentet az egyensúlyhoz szükséges ellenpólustól fosztotta meg, és a jobboldali szélső elemek részére a féktelen lehetőségek hamis látszatát keltette.

Különösen káros volt az országra, hogy a szociáldemokraták a külvilág felé úgy állították be a választási küzdelemtől – és a Parlamenttől – való tartózkodásukat, mintha az nem a kilátástalanságuk, hanem az ellenük állítólag kifejtett és a kormány által tűrt terror tette volna szükségessé, holott – mint említettem – a kezdetben vidéken próbálkozó kiküldötteik egyet sem ért semmiféle erőszakosság. A hamis beállítást aztán – kitalált rémmesékkel továbbfejlesztve találta fel és terjesztette világgá a Budapestről Bécsbe szökött kommunista ügynökhad.

Azokat a szórványosan megismétlődő jelenségeket, amelyek során kommunistákkal és társutasaikkal szemben bosszúállásból eredő önbíráskodások történtek, és ezekkel kapcsolatban ártatlanul megtámadott személyek is atrocitások, sőt gyilkosságok áldozataivá váltak, a magyar közvélemény igen nagy többsége súlyosan elítélte, és a kormány is nagy erőfeszítéseket tett az 1918-as, majd az 1919-es puccsok által felforgatott jogrend helyreállítására és biztosítására[70]. Az a körülmény azonban, hogy az ún. „fehérterror"-ról világszerte eltúlzott hírek tudatosan elhallgatták, hogy a szenvedélyek kitörésének az előidézője az elszenvedett kommunista rémura-

[70] A fehérterrorról, valamint arról, hogy a szociáldemokrata párt az 1919. augusztus 24-i újjáalakuló kongresszuson elhatárolta magát a Tanácsköztársaságtól és a kommunistáktól, ld. Sipos i.m. (1988) 14–15. és 32–35. p.

lom rémtettei voltak, és hogy az ezek által kiváltott gyűlölködés és érthető bosszúvágy következményeiért kizárólag a magyar népet és kormányát állították oda bűnbakul, általános és mély fölháborodást okozott Magyarországon.

A szociáldemokrata párt, ahelyett hogy sietve distancírozta volna magát a kommunistáktól, akiknek a bűneiben egyébként kétségtelenül részes volt, maga is az áldozat szerepében tetszelgett, és vádlóként lépett fel a kilengésekkel szemben, amelyeket amúgy is elítélt a közvélemény és üldözött a kormány. Félő volt, hogy ez a provokatív magatartás a szórványos kitörések helyett tömegszenvedélyeket hoz mozgásba, amelyek aztán könnyen sikertelenné tehetik a kormány és az összes, higgadt politikai tényezők minden erőfeszítését a lelkek lecsillapítására és a jogrend helyreállítására.

Ámde nemcsak a belső nyugalom teljes felborulásával fenyegettek azok a világgá röpített gyalázkodások, amelyekkel a magyar népet és alkotmányos vezetőit illették, hanem külső vonatkozásban is súlyos következményekkel jártak. A trianoni szörnyű csapás mérhetetlen pénzügyi és gazdasági problémák elé állította az életképességével nem számoló módon megcsonkított, a kommunisták és a románok által kifosztott, a világháború alatt tőkeszegénnyé vált és az elszakított területekről elüldözöttek részéről elözönlött, csonka magyar államot. Nyilvánvaló volt, hogy talpra állásához elkerülhetetlenül szükséges a külföldi tőke segítsége és a nagyhatalmak jóakarata. Ezek előfeltétele pedig természetesen a magyar kormányzat iránt való bizalom feléledése volt, és éppen ennek a folyamatnak vetett gátat a Magyarország elleni rágalomhadjárat, amelynek a nyugati marxisták buzgó terjesztőivé váltak. Csak a vak nem látta, hogy a mérgező áradat forrása a bécsi szovjet propagandaközpont volt. Ámde még évtizedeknek kellett eltelniök, hogy a Nyugat szeme a szovjet módszerek felismeréséhez felnyíljék.

Az újrakezdés nehézségeiben vergődő Magyarországgal szemben célzatosan támasztott bizalmatlanság – amelynek a szításában a zsákmányukat féltő és a tőlünk rabolt területeken nem szórványosan, hanem rendszeresen elkövetett, sokkal nagyobb méretű atrocitásokról a figyelmet elterelni kívánó kisantant-államok is élénk részt vettek – a gazdasági és pénzügyi problémáink megoldását oly mértékben hátráltatta, hogy a helyzettel való elégedetlenség egyre szélesebb körökre terjedt ki és a lelkek megbékélésének a további akadályává fejlődött.

A nyugtalanság elemeit szaporították az ősi lakóhelyeikről a szomszédaink által jogtalanul kiüldözöttek tízezrei, a nagyszámú hivatalát, kenyerét, vagyonát vesztett intelligencia és nem kis mértékben az orosz fogságból seregestől visszaszivárgó hadifoglyok. Az utóbbiak kis része, amely kiképzett szovjet ügynökké vált, tudatosan szította az elégedetlenséget, túlnyomó része pedig szörnyű tapasztalatainak közlésével akaratlanul is új tápot adott a nép ösztönös indulatainak.

A magyar népre jellemző az önuralom, amely egy-egy váratlanul kiprovokált hirtelen kitörés után rendszerint bámulatos gyorsan helyreáll. Ezt a jó tulajdonságát a felsorolt jelenségeken kívül már a trianoni csapás önmagában is súlyos próbára tette. A nép úgy látta – mégpedig teljes joggal –, hogy az ezeréves ország méltatlan és jogtalan feldarabolása minden történelmi, földrajzi, néprajzi, gazdasági és kulturális szempontot durván megsértett, az igazságosság elvét és a népek önrendelkezési jogát pedig – amely csaléteknek bizonyult – arcul csapta. A gazdasági helyzet állandó romlása, az egyre érkező menekültek és hadifoglyok közlései, valamint a szociáldemokrácia köpenye alá bújt kommunisták és a háborúban meglazult erkölcsű elemek izgatása az indulatok lángra lobbanását veszedelmes következetességgel készítették elő. Olyanok is feltűntek a porondon, akik úgy állították be a dolgot, hogy a bekövetkezett helyzet és a fokozódó bajok fő okozói a zsidók, akik az 1918-as összeomlást lelkileg előkészítő, destruktív sajtóban, a szociális viszonyokat megrontó gazdasági pozíciókban, a szociáldemokrata párt vezetőségében és a kommunista rémuralomban nagy arányban vittek vezető szerepet, és akik – az egyoldalú beállítás szerint – a nem-

zetközi összeköttetéseiket is az ország ellen használták fel. Szerintük a zsidók elleni atrocitások önvédelmi, „hazafias" cselekedetek voltak. Ez a lelki és politikai aberráció teljesen idegen a magyar nép jellemétől. A magyar múltban nagyon ritkán fordultak elő antiszemita atrocitások és ezek is kizárólag nemzetiségi vidékeken, vagyis sohasem magyarok részéről. (Pl. a Prágából felizgatott egyes tót községekben.) Most azonban tartani kellett attól, hogy ez a mozgalom az erkölcsi szilárdságában fellazult és az önuralmát veszteni kezdő népben – különösen abban a részében, amely a zsidó Szamuely és haramiabandája gaztetteinek a közvetlen szemtanúja volt – egyre szélesebb körben ver gyökeret. A törvény és tekintélyek iránt való tiszteletet a felforgató puccsok nyomán támadt anarchia veszedelmesen kikezdte. Annak a több évtizedes szociáldemokrata izgatásnak, amely az osztályharc felszítására hol a „csuhások", hol a „vasalt nadrágosok", hol a „csizmások" ellen hirdetett általános harcot, most érdekes reakciója támadt a „csizmások"-nak gúnyolt körökben, amelyek a saját kárukon tapasztalt kollektív felelősségre vonás módszerét azok ellen készültek fordítani, akik ezt Magyarországon az 1918/19-es felforgató időkben meg is valósították. Kezdett úgy alakulni a helyzet, hogy sokan minden szociáldemokratában, minden Károlyi-féle októbristában és minden zsidóban kommunistát láttak, és ez a lelkiállapot termékeny talaj volt azok számára, akik az említett elemekkel, mint az ország „megrontói"-val való kíméletlen leszámolást követelték.

Nyilvánvaló volt, hogy ha a mindkét irányú szélsőséges pártokat, vagyis a túlfeszített, lelkiismeretlen izgatás tényezőit nem sikerül a lelki egyensúlyában már megbolygatott falutól – a lehiggadás bekövetkeztéig – távol tartani, akkor a szenvedélyek lángra gyújthatják az országot.

Minden eddig előadotthoz számítsuk még hozzá azt a körülményt, hogy a tervbe vett földreform és a nagy áldozatokat követelő „szanálás", vagyis az államháztartás rendbehozatala oly sok érdeket

érintett, hogy az ezek végrehajtásával megbolygatott általános helyzet nagyon is alkalmas talajnak ígérkezett a felelőtlen demagógia számára.

Azoknak, akik Magyarországon az országcsonkítás és lélekmérgezés után jogrendet és ennek a biztosítására alkalmas parlamentet akartak teremteni, mindazt a jelenséget figyelmükbe kellett venniök, amit a fentiekben vázolni igyekeztem.

Megegyezés a titkosság kérdésében

Bethlen is, Nagyatádi is nemcsak mélységesen szerették a magyar népet, hanem annak lelkét is tökéletesen ismerték. Biztató jel volt számukra, hogy ez a lélek a nagy megpróbáltatásokban a nép nagy többsége részéről Isten felé fordult, s az volt mindkettőjük véleménye, hogy a fertőzések következményeit – hacsak újabb káros behatások nem érik – belátható időn belül kiheveri. Tudták, hogy a magyar ember józan ítélőképességére, amíg őt valamely módon váratlan indulatba nem hozzák, biztosan lehet számítani. Nyugtalanítólag állt azonban előttük az a jellemvonása, amely az indulatba jött magyarnak nem ritka tulajdonsága. Egy anekdota ismerteti ezt a vonást különösen találóan. A dúsnak ígérkező aratás előestéjén jégeső veri el a termést, s a tönkretett gazdának a kétségbeesés annyira elveszi az eszét, hogy cséphadarót ragad és azzal maga is törni-zúzni kezdi azt, ami még lábon áll, miközben féktelen indulatában az égre kiált, mondván: „Lássuk, Uram Isten, mire megyünk mi ketten együtt!"

Hogy ilyen indulatkitörésekig és a velük járó anarchiáig ne fajulhassanak el az állapotok: erre kerestek módot Bethlen és Nagyatádi.

Ebbeli törekvésükben – többek közt – arra a közös meggyőződésre jutottak, hogy vidéken, különösen a kis helyeken, a választó-

jog titkos gyakorlása az akkori viszonyok között még veszélyeztetné a nép nyugalmának a helyreálltát, józan ítélőképességének és erkölcsi felelősségérzetének a zavartalan érvényesülését.

A szociáldemokraták elvi álláspontja volt, hogy nyílt szavazás mellett nem indulnak választási küzdelembe. Ennélfogva a titkosságnak a vidéken való mellőzése: ott már automatikusan maga után vonja a megnyugvást gátló marxista elemek kikapcsolását.

A szélsőjobb jelöltjei sem bírtak rendszerint személyes helyi kapcsolatokkal, még kevésbé tekintéllyel; ők is csak a demagógiára, az ösztönös indulatok felkeltésére építhettek. Ezeket a próbálkozásokat, többnyire a mezőgazdaságtól távol is álló városiakat a falusi lakosság találóan „jöttment"-eknek nevezte, és általában bizalmatlanul fogadta. A legtöbbnek csak akkor lehetett kilátása, ha sikerül a szenvedélyeket felkeltenie és a falusi lakosságot higgadt magatartásából kiragadnia. Ámde a magyar ember „nyilvánosan" az ilyen „jöttment"-tel röstellt együtt menni. Ha a lelki nyugalmából a viszonyok következtében már amúgy is kimozdított falusit indulatba hozták, amíg a szenvedélyes állapota tart, titkosan talán mégis rászavaz az ilyen nem becsült emberre, de nyíltan aligha, mert a vele való kapcsolatot szégyellené. Nyílt szavazás esetén tehát a helytelen lépéstől nem a hatalomtól vagy valamilyen terrorisztikus nyomástól való félelem tartja vissza, hanem a felelősségérzetének és önmegbecsülésének a természetes megnyilvánulása – vagyis nem valamely elítélendő, külső erőszak, hanem: egészséges, belső erkölcsi tényező. A szavazás nyilvánossága tehát a szélsőjobboldali felforgatással szemben is sikert ígérő védelemnek mutatkozott.

Bethlen és Nagyatádi mindezt végiggondolták, megvitatták, mérlegelték, és mert jobban szerették a hazájukat és a népüket, mint az olcsó népszerűséget, belső vívódásaik árán arra a közös megegyezésre jutottak, hogy éppen a nagy jelentőségű programjuk zavartalan megvalósítása, tehát a közjó érdekében a vidéken egyelőre még mellőzik az ott káros következményekkel fenyegető titkos választás

alkalmazását, és hogy erre – veszély nélkül – majd csak a gazdasági és pénzügyi helyzet kedvező alakulása után kerül a sor, amikor a jogrend és az általános lelki egyensúly is helyreállt már, sőt meg is szilárdult. Legkorábbi időpontul a földreform teljes végrehajtásának a befejezését tűzték ki, ami azonban Bethlen tízéves miniszterelnöksége alatt még nem következett be.

BETHLEN MEGEGYEZÉSE A SZOCIÁLDEMOKRATÁKKAL

A megegyezés tartalma

A Nagyatádival kötött megegyezés Bethlennek a városokra nézve teljesen szabad kezet hagyott a szociáldemokratákkal való tárgyalásokhoz. A velük való megegyezés alapján aztán a választás titkossága egyelőre csak Budapesten, a vele összeépült peremvárosokban és a vidéki törvényhatósági városokban került bevezetésre.

Peidl Gyula[71] vezetése alatt tárgyaló szociáldemokratákkal való megegyezés ezenkívül kiterjedt egyrészt a választói jog feltételeinek az ipari munkásság széles körű részvételét biztosító megszabására és a választási visszaélések szigorú megtorlására; másrészt a szociáldemokrata pártnak a kommunista elemektől való önkéntes megtisztítására, a nyíltszavazásos kerületekben minden agitációtól és szervezéstől való tartózkodásra, valamint nemzetközi összeköttetéseinek a külföldi rágalomhadjárat megszüntetését célzó latba vetésére[72].

A tárgyalások alkalmával a szociáldemokratákra észrevehető hatással volt mind az a fokozódó erély, amellyel a kormány a szélsőjobboldali kilengésekkel szemben fellépett, mind az a nagy jelentőségű szociális program, amelyet Bethlen előttük ismertetett, s amely később a magyar társadalombiztosítást a nyugati országokénál magasabb szintre emelve – az akkori népjóléti miniszter után[73]

[71] A kommunistákat 1919. VIII. 1-jén felváltó ideiglenes kormány volt elnöke. (Nyomdász szakszervezet) (Zs. T. jegyzete)

[72] A tárgyalásokat a szociáldemokrata párt részéről nem Peidl Gyula, hanem Peyer Károly vezette.

[73] Dr. Vass József, kalocsai nagyprépost. (Zs. T. jegyzete)

nyert megjelöléssel –, mint „Lex Vass I. és II." jutott megvalósulásra[74]. Ebben az intézményben, amelyben a testületi választások titkosan történtek, a munkásság és a munkaadók teljes egyenjogúsága érvényesült, Bethlen arra számított, hogy a munkásság számára, amely a politikai jogokkal való felruházás előtt állott, ez jó közéleti iskola lesz.

Az egyezkedés során szóba került az 1918/19-es felforgatásban való részesség miatt elítélt vagy emigrált személyek részére adandó amnesztia kérdése is. Ezt Bethlen – magasabb okokból – nem volt hajlandó, nem hogy megegyezés, de még csak megbeszélés tárgyává sem tenni, azonban önként kijelentette, hogy kormánya – a gazdasági és lelki konszolidációval lépést tartva – szándékozik majd az államfőnek időnként e téren előterjesztéseket tenni. Figyelmeztetésként megmondta azt is, hogy az emigránsok külföldi rágalomhadjárata gátolja a kegyelmi hajlandóság érvényesülését – az abban személyileg részesek pedig és azok, akik közönséges bűncselekmények miatt felelősek, kegyelemre aligha számíthatnak.

Amit Bethlen ezzel az alkalommal – kötelezettség vállalása nélkül – bejelentett, kormánya igazságügy-minisztereinek egymást követő előterjesztései során fokozatos előrehaladást tett, míg a teljes megvalósulása a kormányzó betöltött tízéves országlása jubileumakor – 1930. évi március 1-jén –, az én előterjesztésemre kibocsátott, széles körű amnesztiával következett be. Ennek az alapján a Bethlen kormányzata idején kegyelmet kapott politikai bűnösök létszá-

[74] „A betegségi és baleseti kötelező biztosításról szóló" 1927:XXI. tc. (Lex Vass I.) és „Az öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló kötelező biztosításról" alkotott 1928:XL.tc. (Lex Vass II.) elemzését, valamint a társadalombiztosítási önkormányzatok választását ld. Petrák Katalin: *A szervezett munkásság küzdelme a korszerű társadalombiztosításért.* Táncsics Könyvkiadó, Bp., 1978. 183. és köv. p.

ma a 26 000-et meghaladta. Közöttük volt a szociáldemokrata párt három emigrált vezére is: Garami Ernő, Weltner Jakab és Buchinger Manó[75], akiknek a kormányzó még a politikai jogaikat tíz évre felfüggesztő mellékbüntetésüket is elengedte, úgyhogy az 1931-es általános választáson be is kerülhettek a Képviselőházba.

Már fentebb említettem Bethlennek azt a spontán ajánlatát, hogy a munkásság szakszervezetei választott képviselőinek helyet biztosít a felállítandó felsőházban, és azt is, hogy ezt a szociáldemokrata párt elvi okokból elutasította. Újból is hangsúlyozom, hogy ezt az ajánlatát Bethlen az egész kormányzati ideje alatt állandóan és változatlanul fenntartotta, és annak a megvalósításához soha semminő feltételt nem kötött.

Bethlen későbbi tárgyalásai a titkosságról

Másként járt el azonban Bethlen a törvényhatósági joggal nem bíró kisebb vidéki városok – (vagyis: az akkor „rendezett tanácsú", 1930-tól „megyei" városok[76]) – lakosai választójogának a kérdésében, amelyben a Nagyatádi-féle megegyezése – mint láttuk –, neki szabad kezet hagyott.

[75] Pedig az utóbbi kettő a Kun Bélával kötött „egységokmányt" alá is írta és a kommunista parlament tagja is volt. (Zs. T. jegyzete)

[76] Az 1886:XXII. tc., a községi törvény értelmében rendezett tanácsú város az a település, amely fejlettebb anyagi és kulturális viszonyai folytán a községet meghaladó szervezettel és tanáccsal rendelkezett. Az 1929:XXX. tc. értelmében a rendezett tanácsú városok új elnevezése megyei város. Ez a település nem a járási, hanem közvetlenül a vármegyei hatóság alá tartozott élén a polgármester állott, akit a képviselő testület 10 évre választott. (Zs. T. jegyzete)

A szociáldemokratákkal folyó tárgyalásokban szó sem lehetett arról, hogy azok – mint Nagyatádival történt – őszinte egyetértésre vezessenek, hanem azokon a „do ut des" alapon folyó, politikai alku szabályai voltak az irányadók. Így, mivel a velük való megegyezés eléréséhez az említett, kisebb városok bevonása a titkos választókerületek sorába nem bizonyult szükségesnek, Bethlen ezt a lehetőséget, mint koncessziós anyagot, későbbi esetleges alkalmakra tartalékolta. Ilyen alkalom aztán 1924 őszén be is következett.

A Házszabály-reform tárgyalása[77] során a nemzetgyűlési ellenzék többsége összefogott és turbulens obstrukciót kezdett, amely egyre jobban elfajult. Annyira, hogy az obstruálók már a régi házszabályok rendelkezéseit is egyre kevésbé respektálták, holott éppen azoknak fenntartásáért folytatták harcukat. Szómegvonásokra, kivezetésekre, majd Scitovszky Béla elnök házszabályszerű javaslatára a mentelmi bizottság részéről több renitens képviselőnek meghatározott számú üléssorozatokról való kitiltására került a sor. Erre az ellenzék ki nem zárt tagjai is nagyrészt kivonultak és bojkottálták az üléseket. A folyosón azonban rendszeresen megjelentek, és egyik napon hozzám fordultak, mint a Nemzetgyűlés akkori alelnökéhez[78], hogy vegyem kezembe a megbékélés fonalát.

[77] A Házszabály-reform tárgyalásának vitájáról ld. Serfőző Lajos: *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a parlamentben 1922–1926.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1967. és L. Nagy Zsuzsa: *Bethlen liberális ellenzéke. A liberális polgári pártok 1919–1933.* Akadémiai Kiadó, 1980. – A szóban forgó házszabályokat ld. *A Nemzetgyűlés házszabályai.* 1924-i hivatalos kiadás Pesti könyvnyomda, Bp., 1924. *A képviselőház házszabályai.* 1928. évi 8. hivatalos kiadás. Pesti könyvnyomda, Bp., 1929.

[78] A Nemzetgyűlés 1924. III. 20-án választott első alelnökévé (a 2. alelnök Huszár Károly v. miniszterelnök volt) – e megbízatásomat 1925-ben a következő ülésszakra is meghosszabbította. 1926. X. 19-én a Nemzetgyűlés elnöke lettem. (Zs. T. jegyzete)

Scitovszky Béla nemzetgyűlési elnökkel és Bethlen István miniszterelnökkel történt megbeszélésem alapján aztán a egyik este – (ha jól emlékszem, 1924. december 3-án) – meghívásra megjelentem Vázsonyi Vilmos[79] demokrata pártvezér Bulyovszky utcai lakásán, és részt vettem az ellenzéki pártvezérek értekezletén.

Követeléseik igen messze mentek. Nem kívántak kevesebbet, mint: Scitovszky házelnök lemondását, a kizárások megszüntetését és az egyébként rendkívül mérsékelt Házszabály-reform teljes elejtését. Nyilvánvaló volt, hogy e követelések teljességgel elfogadhatatlanok, mivel tárgyilag indokolatlanok – hiszen Házszabály-sértés, tehát jogsérelem sem történt –, és mivel a házelnökre és a kormányra nézve „capitis deminutió"-val, helyrehozhatatlan tekintélycsorbulással járnának. Ezt a „magánvéleményemet" nyomban közöltem is velük, megjegyezvén, hogy ha a kizártak a régi Házszabályok vonatkozó rendelkezése szerint meg követnék a Házat, kétségtelenül házszabálysértő, tehát szigorú intézkedéseket egyenesen kiprovokáló magatartásuk miatt, akkor a kizárási határozatok házszabályszerű enyhítésére vagy akár teljes feloldására is lehetőséget nyitnánk.

Megemlítettem azt is, hogy a kormány kizárólag abból a közérdekből hajlandó az ellenzékkel tárgyalásokat kezdeni, hogy a következő ülésszakban sorra kerülő országgyűlési képviselőválasztási törvényjavaslat tárgyalására kedvező atmoszférát lehessen teremteni. Azt a hozzáfűzött célzásomat, hogy ilyen megbeszéléseknek a tárgya és esetleges eredménye az lehetne, hogy az ellenzék a választásjogi követelései terén haladást tudna elérni, Peidl Gyula, a szociáldemokrata párt vezetője nyomban honorálta, és részletek iránt tett föl kérdéseket.

[79] 1917-ben az Esterházy Móric-kormányban igazságügyi, 1918-ban a Wekerle-kormányban tárca nélküli („választójogi") miniszter. Cs. és kir. b. t. t. (Zs. T. jegyzete)

Hegymegi Kiss Pál, pártonkívüli volt októbrista[80] tiltakozott az ellen, hogy amikor az ellenzék „sérelmének" az orvoslásáról van szó, a kérdést „mellékvágányra" tereljék.

Ezt a merev álláspontot Peidl azzal utasította el magától, hogy a helytelen taktikával saját kárukra előidézett, kényelmetlen helyzet eliminálása önmagától bekövetkezik, ha a titkosság terén a kormány jelentős koncessziókra hajlandó, mert ez a lényeg, a másik csak kanapékérdés.

Peidlnek ez a megjegyzése kellemetlenül érintette és hosszadalmas ellenvetésekre ingerelte Vázsonyit, aki a bojkott kezdeményezője volt. Közben én visszavonultam a tárgyalószobából és azt kértem, hogy ha majd egymás közt egy nevezőre jutnak, értesítsenek.

Majdnem egy óra múlva Vázsonyi az értekezlet résztvevői jelenlétében és nevében felkért, hogy tisztázzam Bethlennel a titkosság kiterjesztésére vonatkozó lehetőségeket, és ők együtt maradnak, amíg én a válasszal visszatérek.

Éjfél lett, amire közölhettem velük, hogy a titkosságnak az összes városokra való kiterjesztéséről lehet szó.

Peidl azt kérdezte, hogy azok az ipari nagytelepülések, mint pl. Ózd, Dorog, Tatabánya stb., amelyekben a lakosság túlnyomó része ipari munkás, és ahol a szociáldemokrata szervezetek – (főként fogyasztási meg szakszervezetek) – politikai izgatástól mentes működését az 1921-es megegyezés is lehetővé tette, továbbra is nyíltan kénytelenek-e majd szavazni?

Látván, hogy Peidl érdembe bocsátkozott, saját szakállamra kijelentettem, hogy ebben a kérdésben is lehet az ellenzékre kedvező megoldást találni.

[80] A Károlyi Mihály és Berinkey Dénes kormányában belügyi államtitkár. (1918. okt.–1919. márc.) (Zs. T. jegyzete)

Vázsonyi is elárulta, hogy hajlandó megegyezésre, amikor a megoldásra nyomban javaslatot is tett, mondván, hogy a kérdéses, amúgy is nagy lakossággal bíró községeket egyszerűen városi státusra kell emelni. Én magam is erre gondoltam.

Hegymegi Kiss Pál azonban nagy izgalomba jött, és kifogásolta, hogy politikai „szövetséges"-társai a kártyáikat az én jelenlétemben felfedték. Természetesen én nyomban távoztam.

Már késő éjjel volt, hogy felérkeztem a Miniszterelnökségre, ahol Bethlen és Scitovszky várták a tárgyalásaim eredményét. Tájékoztatásom kapcsán közöltem – természetesen – a nagyipari településekre saját felelősségemre tett nyilatkozatomat is, amelyhez Bethlen készségesen hozzájárult.

Még az éjjel közölte végül velem telefonon Vázsonyi, hogy az ellenzéki pártvezérek értekezlete a felajánlott tárgyalási alapot nem fogadta el. Azt mondotta: „sajnálom, de ez a megvadult Hegymegi lehetetlenné tette".

Hogy távozásom után az értekezleten mi történt, azt az ott ugyancsak jelen volt Fábián Béla demokrata képviselőtől tudom. Ő, aki maga őszintén sajnálkozott a megegyezés meghiúsultán, az ütköző két álláspontot az ott elhangzott két közbeszólással világította meg találóan. E szerint Peidl azt mondta: „Jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok" – Hegymegi pedig, hogy „egy tál lencséért" megfeledkeznek a lényegről, és követelte, hogy tartsák be az eredeti megállapodásukat, amely szerint a bojkottot csakis egyhangú határozattal szüntethetik meg. Végül is ezen múlt a nemleges döntésük.

Bethlen, miután tájékoztatásomat meghallgatta, a következő megjegyzést tette:

„Talán jobb is így! Majd visszatérnek a Házba – koncessziók nélkül is!"

És így is történt! Az első visszatérők azok voltak, akiknek a kizárási idejét a Ház – Scitovszky elnök spontán kezdeményezésére – leszállította.

A titkosság kiterjesztése még egyszer szóba került bizalmas tárgyalásokon, mégpedig azokon, amelyek az 1925-ben, az országgyűlési képviselőválasztásról szóló törvényjavaslat parlamenti tárgyalása előtt több alkalommal az én lakásomon Bethlen, Peidl, Vázsonyi és közöttem folytak.[81]

Számos közéleti kérdést érintettünk.

Bethlen állotta az egy év előtt meghiúsult tárgyaláson tett ajánlatunkat, de a megvalósítását attól tette függővé, hogy ha a szociáldemokrata párt eleget tesz végre azoknak az 1921-es megegyezésben magára vállalt kötelezettségeinek, hogy a kommunista elemektől önmagát megtisztítsa és hogy a külföldi rágalomhadjárat leküzdésében közreműködjék. A dokumentumok egész sorát mutatta be a miniszterelnök, amely a szociáldemokrata pártot az említett vonatkozásokban terhelte.

Peidlre, aki nem volt alakoskodó ember, ez a dokumentáció szemmel látható nagy hatást tett, és a meglepetés erejével hatott. Kijelentette, hogy pártjában az intenciója ellenére történtek terén rendet fog teremteni.

[81] A piaristák Liszt Ferenc tér 10. sz. a. bérházának az I. emeletén, a középső lakásban laktam, amelynek három bejárata is volt a fedett folyosóról. A feltűnés elkerülése végett három látogatóm mindegyike más és más ajtón jött be. Bethlent a fiam a családi bejáróhoz vezette, ahol feleségem nyitott neki ajtót. Bethlen hármasával szökött fel a lépcsőkön és lihegve lépett be az ajtón. Pillanatokig szólni sem tudott, majd exkuzálta magát. Feleségem megkönnyebbülve látta, hogy semmi komoly baj sincs, hát tréfával oldotta fel a helyzetet. Átvillant az agyán, amit reggel olvasott az újságban az előző napi parlamenti ülésről: „Nagy derültséget keltett a Házban, amikor a miniszterelnök az állami autók költségei miatt elhangzott interpellációra azt felelte: »J., tessék törölni a tételt, majd biciklivel fogok idesietni, ha a képviselő úr legközelebb interpellál«. Feleségem hát mosolyogva kérdezte: »Talán, bizony, máris biciklivel jött?«" (Zs. T. jegyzete)

Vázsonyi, ami példátlan eset volt, ezekben a vonatkozásokban Bethlen álláspontját támogatta.

A két ellenzéki vezér szóba hozta azt a sok felől felhangzó kívánságot, hogy a választási bíráskodást utalják ismét vissza a független királyi bíróság hatáskörébe. Bethlen azt válaszolta, hogy ez az ő kívánsága is, tehát ez minden feltétel nélkül benne lesz okvetlenül a készülő törvényben – aminthogy abba csakugyan bele is került.

Végül is azzal váltak el a tárgyaló felek, hogy ha Peidl az akaratát a pártja megtisztítása tekintetében tényleg keresztül tudja vinni, és ennek a titkosság parlamenti tárgyalása előtt a kívánatos következményei kétségtelenül meg is mutatkoznak, akkor titkosság kiterjesztése a mondott keretben – (ez az összes városokra és a nagy ipartelepedekre) – meg fog történni.

A feltétel nem következett be, és a titkosság kiterjesztése a választójogi törvényből kimaradt[82].

Befejezés

Bethlen István 1921-es megegyezései – egyrészt Nagyatádi Szabó Istvánnal, másrészt a szociáldemokrata párttal – azzal a kétségtelen eredménnyel jártak, hogy a II. Nemzetgyűlésnek a szintje az előzővel szemben határozottan emelkedett, a kormánykoalíciós bázis helyett – nagy többségi párttal rendelkezett és a szociáldemokrata párt

[82] Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1925:XXVI. tc. megszületéséről és tartalmáról újabban ld. Kende János: Egy túlnyert választás – 1926. In: *Parlamenti képviselőválasztások Magyarországon 1920/1990.* Szerkesztette: Földes György és Hubay László. Politikatörténeti alapítvány, Bp., 1994. 108–114. p.

is mint egyensúlyozó tényező, végre bevonulhatott a magyar Parlamentbe.

Bethlen is, Nagyatádi is elítélte az osztályharcot, amely „sebeket üt" és nem „gyógyít". Ebből az álláspontjukból azt a végső konklúziót is levonták, hogy pártjuk osztályjellegét – ami amúgy is csak a nevében nyilvánult meg – nyíltan is megszüntették, és elnevezését „Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Párt"-ra változtatták. A köznyelv röviden és találóan csak „Egységes párt"-nak nevezte.

Bethlen és Nagyatádi jó viszonya, kölcsönös bizalmuk mindvégig, egészen az utóbbi 1924. november elsején bekövetkezett hirtelen haláláig zavartalan maradt. Nagyatádinak az élete utolsó napjaiban a kabinetből való kiválása nem politikai differenciák miatt következett be, ami abból is nyilvánvaló, hogy a miniszteri széket a pártelnökivel cserélte fel[83].

[...]

(Zsitvay-kézirat V. kötet. 1085–2125. p.)

[83] Nagyatádi Szabó István lemondásának valójában politikai okai voltak, különösen a földreform végrehajtásával való elégedetlensége. Ld. Nagy István: i.m. 144. és köv. p.

AZ ALELNÖK IDEJÉBŐL

Bevezetés

Emlékirataim megírásában az anyag sorrendjét az a körülmény szabta meg, hogy az első fejezeteim tartalma szükségképpen a Macartney oxfordi professzor hozzám intézett kérdéseihez igazodott, tehát Bethlen István és Károlyi Gyula kormányaiban végzett miniszteri tevékenységem ismertetésére vonatkozott. Természetszerűen adódott aztán, hogy a már saját gondolatmenetemet követő, további fejezeteim időrendben folytatólag sorakoztak a meglevőkhöz. Így esett, hogy a miniszteri éveimet megelőző parlamenti tevékenységem, különösen elnöki működésem ismertetésére csak most, utólagosan kerül a sor, holott időrendben a feljegyzéseim elejére tartozott volna. A Parlamentben az országos ügyek intézése közben, régi jó magyar szokás szerint, sok kedélyes, derűs történet is megesik, amelyek aztán mint „anekdoták" szájról szájra szállnak.

Jellemzőek a parlament szintjére, tagjai őszintén feltáruló, benső mivoltára, hát nagyon is hozzátartoznak annak a jószándéknak a sikeres megvalósításához, amely hű képet akar adni a törvényhozás Házában folyó életről. Előfordulnak az ülésteremben csakúgy, amint a Mikszáth tolla révén híressé vált „folyosón" vagy az étkezőben[84].

Azt hiszem tehát, hogy mulasztást követnék el, ha sok derűs kis történet közül egynéhányat bele nem tűzdelnék különösen azokból

[84] Mikszáth Kálmán szatirikus hangvételű, történeti hitelességű képviselőházi tudósításairól van szó. Újabb kiadásuk: *Politikai karcolatok 1881–1908.* Mikszáth Kálmán Művei. 14. k. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969.

az évekből, amelyekben az alelnöki, majd elnöki tisztem az ülések egész tartama alatt a t. Házhoz köt, és így nem egynek tanúja, sőt részese voltam.

[...]

A kezdet, majd meghívás az alelnökségre

A Nemzetgyűlés megalakulásakor a közjogi, az igazságügyi, a mentelmi és az I. bíráló bizottságba választottak be, és bekerültem az összeférhetetlenségi juri kisorsolás útján esetenként alakuló tanács alapjául összeállított névsorba.

Az I. bíráló bizottság, vagyis amely a választások ellen beadott petíciók elbírálására hivatott négy tanács egyike, abban a megtiszteltetésben részesített, hogy engem, a legfiatalabb tagját választotta elnökévé. A petíciók elosztása a tanácsok között sorsolás útján történt, és így a véletlen következménye volt, hogy a fél tucatot sem elérő petíciók legtöbbjét az én elnökletem alatt tárgyaltuk le[85]. Nem kis feltűnést keltett, hogy tanácsunk a Beck Lajos[86] ellenzéki képviselő ellen beadott petíciót mint alaptalant elutasította, amivel kézzelfogható bizonyítékát nyújtotta, hogy bár tagjainak a kétharmad többsége kormánypárti volt, ítélkezésében pártszempontokon felülemelkedő tárgyilagosságot tanúsított. Alighanem ennek a révén ala-

[85] Csak az Országgyűlés visszaállításával, 1927-től kezdve került megint a választási bíráskodás a Közigazg. Bsg. (Bíróság) hatáskörébe. (Zs. T. jegyzete) Ld. Ruszoly József: *A választási bíráskodás Magyarországon 1844–1948.* Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp., 1980.

[86] 1918 előtt is már képviselő, Károlyi Mihály kormányában pedig ig. Áll. (Zs. T. jegyzete)

kult ki az a kedvező viszony köztem és a kezdetben velem szemben viharosan ellenséges ellenzék között, amely idővel lehetőséget nyújtott nekem, hogy az ellenzék és a kormány között kiéleződött helyzetek alkalmával közvetítő tevékenységet fejtsek ki. Volt rá eset, hogy ilyen közbelépésre egyenesen ellenzéki oldalról kértek fel, bár ez a körülmény nem tartozott a nyilvánosságra.

Első felszólalásom[87], amelyet napirendi vita során Bethlen István miniszterelnök felhívására tartottam, erős vihart váltott ki, mert éles polémiába keveredtem az ellenzékkel. Vázsonyi Vilmos, a fővárosi „demokrata" vezér felfortyant, amikor olyasmit mondtam, hogy antidemokratikusan dölyfös politikai törzsfőnökök a maguk kisded csoportjaik élén nem a legjobb szolgálatot teszik oligarchikus allűrjeikkel a valódi demokráciának. Giesswein Sándor, a ker. szocialista képviselő (kanonok) a padot verte, amikor arról beszéltem, hogy aki a trianoni sírba fektetett Magyarországon „pacifizmust" hirdet, az a szétdaraboltatásunk „status quo"-ját igyekszik megszilárdítani, tehát a kirablóink malmára hajtja a vizet. A legnagyobb zenebona azonban a Parlamentbe akkor először bevonult szociáldemokraták padsoraiból kísérte vagy szakította meg a szavaimat. Ez az állandó zavarás, amelyre – nem tagadom – kíméletlen kritikámmal az ő magatartásukra nézve az 1918–19-es forradalmak alatt, tulajdonképpen én magam adtam okot, szöges ellentétben állott a magyar Parlament régi hagyományával, amely szerint a képviselő első beszédét a Házban, az ún. „szűzbeszédet" nem való közbeszólásokkal zavarni. De hát ők, a Parlamentben új jövevények, semmiben sem adták tanújelét annak, hogy bármit is hajlandók tisztelni a magyar hagyományokból. A jobboldal ugyan zajos kiáltásokkal sietett a segítségemre, amelyek követelték a „szűzbeszéd"-nek kijáró kímélet betartását, ám a szélsőbal továbbra is mindent elkövetett, hogy gondolatmenetemből kizökkentsen, vagy éppen nyugalmamat vesztve

[87] Nemzetgyűlési Napló (NN) 1922–1927. I. k. 470–479. p.

valamilyen kirobbanásra késztessen. Bizony, már közel jártam hozzá, hogy a türelmem véget érjen, hiszen egyetlen mondatomat sem tudtam szinte befejezni. Ekkor végül is onnan kaptam segítséget, ahonnét a legkevésbé vártam, aminthogy a segítséget hozónak magának sem ez az eredmény volt a szándékában. Esztergályos János szociáldemokrata, tehát szintén újdonsült képviselő volt az akaratlanul és öntudatlanul rendet teremtő. Amikor a sok közbekiáltás után, a többi túlharsogva, egy hang jobb felől nem éppen parlamentáris szóhasználattal rótta meg a zenebonázókat a parlamenti hagyományok iránt tanúsított tiszteletlenség miatt, Esztergályos, aki talán a legélénkebben vett részt a viharkeltésben, felfortyant, mert találva érezte magát, és az ő rendkívül éles hangján imigyen riposztozott vissza: „Bezzeg ugye nem kímélték a múlt héten az én szüzességemet!" A viharos derültség megtisztította az ülésterem atmoszféráját. Nyugodt légkörben fejezhettem be az addig pergőtűzben folyt szűzbeszédemet. Számomra jó tanulságnak bizonyult ez az eset arra nézve, hogy ha valahol, akkor éppen a t. Házban feltétlenül érvényesül a régi közmondás, amely szerint: „aki szelet vet, vihart arat". Ettől fogva, ha beszédemben erősebb vágásra is készültem, azt gondosan a végére hagytam, hogy egészen addig lehetőleg zavartalanul adhassam elő a mondanivalóimat. A legügyesebb taktikának pedig azt tartottam, hogy ha sikerült úgy szőnöm a beszéd fonalát, hogy kezdetben általános helyeslést arathassak, amely után a végső támadás váratlanul éri a célbavettet, és mire teljesen ráeszmélt a telitalálatra, már a következő szónok beszél, akivel nincs mit vitatkoznia! A vihart kiváltó első felszólalásomat követő ülés megkezdése előtt a tapasztalatszerzésre vágyó kíváncsiságom arra késztetett, hogy ellátogassak a „farkastanyára": a baloldali ellenzéki folyosóra. Tudni akartam, hogy mi maradt meg az előző napi nagy „acsarkodásból" az akkor rám támadt képviselőtársaimban. Hát egyszeriben kiderült, hogy semmi! Abszolúte semmi! Kivétel nélkül mindenki igen barátságosan, ha némileg kissé mégis meglepődve üdvözölt, mint szívesen látott vendéget az idegen portán. Nem túlzok, ha azt állí-

tom, hogy szokatlan odalátogatásomban szinte megtiszteltetést láttak. Nekem pedig eszembe jutott Fröster Aurél bácsi bölcs útmutatása, hogy az ülésteremben a karzat kedvéért alakoskodnak a képviselők, és csak a folyosón őszinték! No, de azért nem bizakodtam el, hiszen maga az udvariasság gyakran takarója az őszinte érzelmeknek... Tekintettel azonban a legalábbis látszólag szíves fogadtatásra, képviselőségem egész ideje alatt fönntartottam azt a szokásomat, hogy el-ellátogattam a baloldali folyosóra. Bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy az ellenzék – egy időben – alkalmasnak talált a közte és a kormány között való közvetítő szerepére – meg ahhoz is, hogy az ellenzékhez való viszonyom – a legviharosabb időkben is – barátságos modorú érintkezést tett számomra velük mindvégig lehetővé. A bizottságokban, amelyeknek tagja voltam, élénk tevékenységet fejtettem ki, nem egy módosításomat vittem keresztül, de e tevékenységem részleteiről annyi idő – több mint 40 év! – után közreműködésemmel letárgyalt törvényjavaslatok szövege nem áll a rendelkezésemre. A mentelmi bizottságnak több ízben előadója is voltam, vagy a kormány álláspontjának a képviselője – egyes kényes ügyekben (mint pl. Ulain Ferenc kínos német barátkozása ügyében[88]).

A földreform-novella törvényjavaslatához többek között két olyan rendelkezés beiktatását indítványoztam, amely általános figyelmet

[88] A hagyományos szokás szerint a kormány tagjai távollétében ülésezik a mentelmi bizottság, amely ha szükségét látja, tanúhallgatásokat is foganatosíthat és miniszterek meghallgatását is elrendelheti. A kormányképviselő megbízatása szigorúan bizalmas jellegű, az illető csak a maga nevében beszél. (Zs. T. jegyzete) Ulain Ferenc nemzetgyűlési képviselő 1923 novemberében összeköttetést keresett bajorországi szélsőjobboldali és nemzetiszocialista politikusokkal, így Adolf Hitlerrel. Célja a Bethlen-kormány erőszakos eszközökkel való eltávolítása volt. Az ügyről ld. Magyar Országos Levéltár (MOL) K429. 13. csomó, 4. tétel, valamint az 1922–27-es Nemzetgyűlés irományai VIII. köt. 331. szám.

keltett, és a Nemzetgyűlés ellenzéke legnagyobb részének a hozzájárulását is elnyerte. Kezdeményezésemet a kormánypárt értekezletén terjesztettem először elő, amely a novella parlamenti tárgyalását megelőzte. Az egyik szakasz, amelynek elfogadását kértem, arról kívánt rendelkezni, hogy a római katolikus tanító szerzetesrendek földbirtoka a lehetőségig mentesítendő a földreform céljára való igénybevétele alól – és ha a helyi viszonyok mégis elkerülhetetlenné tennék a földigénylők jogos érdekéből való igénybevételt, a közérdekű célvagyonból kisajátított terület más helyütt egyidejűleg földben kell pótolni. A tanító rendek az évszázadok hosszú során át a közoktatás és a nemzeti kultúra fejlesztése terén tett elévülhetetlen érdemein kívül, sőt mindinkább az a közérdek indokolta ezt a kivételes elbánást, hogy az ő tevékenységük előnyeit hazánk a jövendőben is változatlan mértékben élvezhesse. A második javaslatom még nagyobb feltűnést keltett: a protestáns püspökök részére – egyházi célvagyonként – 500 holdig terjedhető középbirtokokat kívánt juttatni, amint a katolikus püspökségek ilyennel Szent István adományából, illetve a későbbi keletűek alapításuk óta rendelkeznek. Felszólalásomat a pártértekezlet részéről a meglepődöttség fogadta. Ekkor – előzetes minden összebeszélés nélkül – maga a Nemzetgyűlés elnöke: Scitovszky Béla szólalt fel indítványom támogatására. Erre már élénk taps válaszolt, amely utólag nekem is szólt, amit az a körülmény tett kétségtelenné, hogy élénk felkiáltások éljeneztek engem név szerint.

Indítványaimhoz a kormány – a szakminiszterek helyett – maga Bethlen István gr. válaszolt. Elismeréssel szólt a kezdeményezésről, amely mindkét részében pozitív irányú megfontolásra érdemes. Javasolta, hogy háromtagú szövegező bizottságot küldjön ki az értekezlet, amely nyomban üljön össze és tegye meg még az ülés befejezése előtt a beiktatásra alkalmas szöveg tekintetében a maga javaslatát. E bizottság tagjaiul Nagyatádi Szabó István földmívelésügyi és dr. Nagy Emil igazságügy-minisztereket, valamint engem, a kezdeményezőt javasolta. Ez is ment egyhangú határozatba. Mi-

közben a plénum folytatta a novella részletes tárgyalását, mi hárman átvonultunk a pártelnöki terembe, és igen hamar megegyezésre jutottunk, amennyiben én kész szöveggel álltam elő, amely jóformán változtatni valót sem találtak a szakminiszterek. Ezt a szöveget a pártértekezlet egyhangú helyesléssel tette magáévá, és felhatalmazott engem, hogy a Házban azt előterjesszem. A Nemzetgyűlés plenáris ülésén elhangzott felszólalásom igen kedvező fogadtatásra talált, és mindként indítványomat szinte egyhangúan fogadták el.

A két rendelkezés törvénybe iktatását a sajtó elismerően méltatta, mint a felekezeti szempontokon felülemelkedő közös keresztény kultúra érdekében tett nemes gesztust.

Csernoch János bíboros hercegprímástól, valamint a magyar tanító rendek: a bencések, ciszterciek, premontreiek és a jezsuiták tartományi rendfőnökétől díszes köszöntő iratokat kaptam. A protestánsok két püspöke[89] hasonló módon tisztelt meg.

Minden keresztény egyházat megbecsülő kezdeményezésemet ugyanaz a szellem irányította, amely 1920 elején Kecskeméten létrehozta az ő együttes egyháztanácsülésüket: a ker. egység életre kelni óhajtó szelleme... Amely akkoriban még csak nagy ritkán talált megértésre... De amelyik majdnem négyszáz évvel korábban magyar földön nyilatkozott meg legtöbbször a világon, Erdélyben, a tordai Országgyűlés határozatában, az egyházak egyenjogúságát és lelkiismereti szabadságot biztosító törvényében a katolikus egyház bíbornokának, az Erdély kancellárjává tett pálos rendi György barátnak a kezdeményezésére... És amelyik további negyven év múlva – XXIII. János pápa lelkeket mozgósító szavára – világot alakító tényezővé erősödött...

[89] Valószínűleg Baltazár Dezsőről, a Református Egyetemes Zsinat és Konvent püspökelnökéről és Raffay Sándorról püspökről, az Evangélikus Országos Zsinat elnökéről van szó.

1924 februárjában részleges kormányválság tört ki. Nagy Emil igazságügy-miniszter szembekerült Kállay Tibor pénzügyminiszterrel az utóbbi tervezte pénzügyi reformok egyes kérdéseiben. A vége mindkettőjük kiválása lett a kormányból. A folyosói élcelődők szerint Nagy Emil Dugonits Titusz nándorfehérvári példáját követve, rántotta le magával a kormányban felülkerekedni akaró pénzügyminisztert.

Az új igazságügy-miniszter Pesthy Pál lett, aki a Nemzetgyűlés alelnöki méltóságát cserélte át arra. Ekkor Scitovszky Béla a Nemzetgyűlés elnöke magához kéretett, és Bethlen miniszterelnök inspirációjára hivatkozva, felajánlotta nekem Pesthy örökét, az alelnökségét, megjegyezvén, hogy érzése szerint jó harmóniában tudnánk a Ház tanácskozásainak a vezetésében együttműködni. Életkoromhoz – amely szerint csak három hónappal előbb töltöttem be a 39. évemet –, továbbá képviselőségem mindössze 21 hónapos időtartamhoz képest meglepő és rendkívül megtisztelő volt számomra az államfő esetleges helyettesítésére hivatott, tehát rangban második országos méltóság helyettesi tisztének a részemre való felajánlása. A váratlan ajánlatra nem is tudtam nyomban elhatározó választ adni. Határozatlanságomat növelte az a körülmény, hogy nézetem szerint a szuverenitás kizárólagos képviseletének a reprezentánsa, vagyis elnökségének a tagja nem lehet egy időben más jogi vagy éppen természetes személy jogi képviselője, márpedig én gyakorló ügyvéd voltam, amiről lemondanom – egyetlen, bizonytalan ideig tartó ülésszakara korlátozott, bármilyen szép tisztség kedvéért – a családom jövőjére tekintettel felelőtlen elhatározás lenne részemről. Annál inkább meg kellett gondolnom a dolgot, mert az 1918/19-es forradalmak alatt az ügyvédi tevékenységem majdnem teljesen szünetelt, 1919 őszétől 1920. május végéig pedig Kecskemét kormánybiztos-főispánja lévén, irodámat időlegesen be is zártam; így aztán 1920 őszén tulajdonképpen újra kellett a praxisomat lépésről lépésre kiépítenem. És amikor az újrakezdés nehézségein éppen hogy túljutottam, eresszem megint szélnek a klienseimet? Ilyen körülmények

között, azt hiszem, nagyon is érthető, hogy némi gondolkozási időt kértem.

Másnap az az újabb meglepetés ért, hogy maga Bethlen kéretett magához a parlamenti szobájába. Azzal fogadott, hogy nagyon tiszteletreméltó az én nézetem az összeférhetetlenségről, de az az addig követett gyakorlattal szemben mégiscsak túlzás. Elém tárta a – nyilván az elnöktől kapott – hiteles adatokat, hogy régebben kik voltak ügyvédből lett alelnökök, és hogy azok továbbra is az ügyvédi kamara tagjai maradtak, a praxisukat pedig korlátlanul folytatták.

És ezzel szemben rámutattam, hogy a precedensek csak a törvényhozás egyik Házának az alelnökeire vonatkoznak, nem pedig a nemzeti szuverenitás kizárólagos képviseletére, a Nemzetgyűlésre.

Bethlen István elmosolyodott, és fejtegetéseimet félbeszakította:

„Szeretem, ha valaki a tiszteletre méltó elveihez szilárdan ragaszkodik – méghozzá a kínálkozó, nem megvetendő előmenetele rovására is. Férfias dolog! De még jobban szeretem, ha az illető nem zárkózik el mereven a meggyőződés, a megértés elől. Tudod mit? Tartsd meg az irodádat, maradj az ügyvédi kamara tagja, hiszen ebben igazán nincs semmi összeférhetetlenség, vagy bármi is, ami kivetnivaló lenne, de az ügyeidet intézd csak az irodából, míg a tárgyalásokat bízd az embereidre. Így nem kerülsz személy szerint a Nemzetgyűlésnél alacsonyabb hatóságok vezetőinek, vagy közegeinek jogköre alá rendelt helyzetbe. Nos, mit szólsz hozzá?"

„Nagyon köszönöm, hogy ennyi fáradságot fordítottál az én meggyőzésemre. Igazán nagyon megtisztelő. Elvileg el is fogadom a megoldást, hanem, kérlek, ne tartsd akadékoskodásnak, hogy egy – mindenesetre rövid lejáratú – fenntartással kell élnem – feleltem nem minden feszengés nélkül. – Március 20-án olyan tárgyalásom lesz a Kúrián, amelyet senki másra nem bízhatok, amelyet minden körülmények között becsületbeli kötelességem személyesen elintéznem..."

„Micsoda ügy az?" – érdeklődött Bethlen.

„A Kassa–Oderbergi Vasút magyar alkalmazottaié – feleltem. – Trianon az egész területet, amelyen a vasútvonal áthaladt, Csehszlovákiának juttatta, az igazgatósága pedig Budapesten maradt, ahol a vállalat cége be volt jegyezve. A cseh erőszak a budapesti házigazgatóságot szélnek eresztette, és a vonal magyar alkalmazottainak a jelentékeny részét is elbocsátotta, persze, minden nyugdíj és kártalanítás nélkül. Több mint százan közülük engem kértek fel a jogi képviseletükre, mint a Magyar Vasúti és Hajózási Klub jogtanácsosát. Én az ügyüket kollegiális alapon – amennyiben akkor magam is »vasutas«, ti. a MÁV igazgatóság vezető ügyésze voltam –, vagyis kizárólag a bélyegköltségeim megtérítése ellenében vállaltam. A két alsó fokon csak részbeni sikert értem el, és a teljes eredményért a Kúria elé vittem a több száz magyar vasutascsaládot életbevágóan érintő próbapert. Ennek a sorsdöntő tárgyalása lesz most március 20-án. Nemigen akad olyan szakember, aki ezt a speciális pert kellő felkészültséggel vihetné sikerre, még kevésbé olyan ügyvéd, aki ilyen nagy horderejű ügyet minden tiszteletdíjról lemondva, csak azért vállalná..."

„Mikor lesz a kúriai tárgyalás? – vágott kérdésével a szavamba Bethlen István. – E hó 20-án?"

„Igen. És azt hiszem becsületbeli kötelességem..." – próbáltam még egyszer szóhoz jutni.

„Úgy van! Ott neked valóban személyesen kell eljárnod. És mikorra végzel ott? Sokáig tart az ilyen tárgyalás?"

„Tíz órára van kitűzve, hát remélhető, hogy ha egy órát számítok a tárgyalásra és ugyanannyit a bírói tanácskozásra, a Kúria ítéletet hirdet a 12 órai, szokásos, déli szünete előtt..."

„Nagyon jó! – zárta le a megbeszélésünket Bethlen István mosolyogva. Tehát március 20-án délelőtt lesz az elnökválasztás, és az új alelnökünk a Kúriáról nyomban átjön ide a Házba, ahol még hátralevő tanácskozási idő alatt mindjárt elnökölhet is. Legalább egykettőre átesik a tűzkeresztségen! Köszönöm, Tibor! Tudtam, hogy meg fogjuk érteni egymást...!"

Aztán minden így is történt. A Kúrián megnyertem az ügyet[90] és pont délben átsiettem a szemközti Országházba. Onnan tudtam meg, hogy közben valóban megválasztottak alelnökké[91], hogy amikor a déli főkapun belépve a jobboldali képviselői ruhatár felé fordultam addigi szokásom szerint, az alelnöki huszár, Komáromi Elek, teljes díszben toppant elém, és tisztelgő jelentkezés után az elnöki felvonó felé irányított. Fölérve, régi jó barátom, Karafiáth Jenő, a Nemzetgyűlés háznagya fogadott ölelő karokkal. Az alelnöki szobába érve le sem ülhettem, máris jött Szabó Zoltán, a Ház egyik jegyzője – ugyancsak kedves barátom – azzal az izenettel, hogy siessek az elnök felváltására az elnöki székben, mivel már a szokásos beosztással szemben – ötpercnyi túlteljesítésben van! Ez hozzá tartozott a parlamenti szokáshoz, hogy az új alelnököt – lélegzetet sem engedve neki – azonnal bevezessék a szokatlan elem nyugtalan hullámaiba. Azonnal indultam és néhány perc múltával – minden feltűnés nélkül – már benne is ültem a jókora emeletnyi magasságban trónoló karosszékben.

Eredeti – sőt talán jellemző is –, hogy most 41 év múlta egyáltalán nem emlékszem, hogy mi volt akkor a Nemzetgyűlés napirendjén, ellenben szó szerint felelevenedik előttem mindaz a tréfás intermezzo, amit az új alelnöknek kijáró ugratás és kipróbálás alakjában gáncsul odavetni szoktak régi parlamenti rókák, és amiből nekem is bőven kijutott.

[90] A pernyertes vasutasoktól – volt köztük igazgatótól pályaőrig minden kategóriabeli – művészi emléktárgyat kaptam: diófából faragott, koronás magyar címeres rámában, bőr dombormű alakjában készült képet, amelyen a Magas-Tátra teljes hegyvonulata látható, a Kassa–Oderbergi Vasút poprád-felkai állomásról tekintve, ahonnét éppen az a gyors indul Kassa felé, amely még magával viszi az utolsó közvetlen kocsikat „Budapest" jelzéssel Magyarország szíve felé. Rajta hálálkodó felirat. Elveszett... (Zs. T. jegyzete)

[91] NN. 1922–27. 21. k. 449. p.

DERŰS EPIZÓDOK

Az alelnöki tűzkeresztség

A házelnök székfoglalója mindig komoly ünnepélyességgel szokott végbemenni. Ám újonnan választott alelnöknek ez nem jár ki. Ülés közben, szinte észrevétlenül váltja fel az elnököt az elnöki székben[92], és a hangja a magas emelvényről először csak akkor szólal meg, amikor úgy adódik, hogy valamilyen elnöki intézkedésre, enunciációra van szükség. Nem ritka eset azonban, hogy megtréfálják. Művihart támasztanak, hogy az „új seprőt" kipróbálják.

Ez történt 1924. március 20-án is a Nemzetgyűlésben. Déltájban egyszerre csak észreveszi Meskó Zoltán ellenzéki képviselő, hogy Scitovszky Béla eltűnt a helyéről, ahol már én ülök, az aznap délelőtt megválasztott új alelnök. Meskó alighanem úgy okoskodik, hogy mivel én még negyvenen alul és mint képviselő is fiatal vagyok, hiszen nincs még két éve, hogy megválasztottak, tehát nemcsak gyakorlatlan, hanem temperamentumos is lehetek, akit ilyenképpen könnyen tudhatna a szokatlan elnöklésbe belezavarni. Hirtelen összeszövetkezik egy-két ellenzéki képviselővel, hogy az új alelnököt zavarkeltéssel kikóstolják.

A szürke egyhangúsággal folyó felszólalás alatt álmatag nyugalom borul az ülésteremre. De egyszerre csak felcsattan Esztergályos János éles hangja, amint odakiáltja a helyén behunyt szemmel, mellére hajló fejjel ülő Kuna P. András kormánypárti kisgazda felé:

„Ébredjen, Andris bácsi! Ég a ház!"

[92] Ezt csak a gyorsíróknak jelzi halk berregés. (Zs. T. jegyzete)

Amire az elnöklő a hatalmas csengőt – életemben először – a kezébe kaparinthatja és a neki szokatlan, különös fogást igénylő módon azt meg is szólaltatja – ami minden elnöki enunciációt szükségképpen megelőz –, közben máris elhangzott a nagyon is ébernek mutatkozó Kuna P. András hadarva pattogó válasza:

„Én nyugodtan alhatom, mert tiszta a lelkiismeretem! Nem úgy, mint maguknak: vörös bujtogatók!"

Óriási zaj támad, és a Ház minden oldaláról a közbeszólások özöne csap össze. Még nincsen hangszóró, hangerősítő[93], de azért a nekieresztett saját hangom[94], amint a figyelmeztetéseimet, csendreintéseimet, rendreutasításaimat sorra kiosztogatom, mégiscsak úrrá lesz a teremben. Minden rendzavarót a nevén szólítok, és akit a parancsoló elnöki hang így „fülön fog", egyszeriben elhallgat, mint a csínyen kapott, rakoncátlan gyermek.

Már csend van a teremben, és azt figyelik, hogy nem marad-e ki valaki a záporesőből, aki rászolgált. Utoljára kerül sor Kuna P. Andrásra, akinek ugyan a közbeszólását egyenesen kiprovokálták, de mégis rendreutasításra szolgáltatott okot, mert sértő szavakat használt.

Ám amikor az ő kioktatásába és rendreutasításába belefogtam, az első szavaim után egy pillanatra elakadtam. Hirtelenében ui. nem tudtam, hogy Kuna P. András nevében, amelyet mindenki csak Kuna P.-nek említ, az a „Pé" Pétert jelent-e vagy Pált –, azt pedig komolytalannak éreztem, hogy elnöki enunciációban a hétköznapi

[93] Csak utódom, Almásy László vezette be, meg az ún. viharcsengőt is. (Zs. T. jegyzete)

[94] Választókerületemben, Kecskeméten azt beszélték, hogy amikor a nagytemplom előtt nekieresztettem a hangomat, a vele szemben többszáz méternyire lévő zsinagógában be kellett tenni a kaput, mert különben az én szavam túlharsogta(?) az éneket(!). Ebből a kedves népies túlzásból annyi igaz lehet, hogy a zsinagóga mellett lévő Beretvás Szálló utcai teraszán csakugyan hallották a hangomat, állítólag meg is értették! (Zs. T. jegyzete)

pongyola kifejezési módot használjam. A másodpercnyi tétovázás után végre is a következőképpen szólaltam meg:

„Végül figyelmeztetem... Kuna... Kuna András képviselő urat is, hogy..."

Idáig jutottam elnöki intelmemmel, amikor szavamba vágott Meskó Zoltán, aki kiugrott a padok közül az ülésterem közepére, a gyorsírók elé, szemben az elnökkel, kezét komikus kétségbeeséssel összekulcsolta, és harsányan kiáltotta fel az elnöki emelvény felé:

„Hun a Pé, elnök úr? Hun a Pé?"

A kitörő nagy derültségen gyorsan úrrá lesz a kezemben most már szolgálatkészen működő elnöki csengő. Nyugodtan befejezhetem hát a csak azért is Kuna Andrásnak szóló enunciációmat, és – ami után Meskó is megkapta már a házszabályszerű konvencióját a „Ház komolyságához nem illő magatartása miatt" – szelídre enyhül a hangom és a következőképpen zárom le a zavaró jelenetet:

„Igazán felesleges volt a képviselő úrnak ilyen izgalomba belelovagolnia magát, hiszen láthatta, hogy a közvetlenül érdekelt fél nem csinált kanapé-kérdést a Pé hiányából!"

Derültség és taps a vége a „művihar"-nak, amelynek során így szerencsésen estem át az alelnöki „tűzkeresztség"-en.

A nevetségesség, ha éppen nem is öl, de legalább elnémít

1924. év kora tavaszán a nagy „szanálási" vita folyt a Nemzetgyűlésen, mégpedig napi 16 órás üléseken át.[95] Az államháztartás és a gaz-

[95] Reggel 7-től éjjel 11-ig megszakítás nélkül. Karikatúrán hárman, az elnökség tagjai, úgy szerepeltünk, mint a „Felkelés vezérei" elsőként vonulunk be „hajnalban" a Házba. (Zs. T. jegyzete)

dasági élet háborúban felborult rendjének a helyreállításáról, a népszövetségi kölcsönről[96], a Magyar Nemzeti Bank fölállításáról, meg az új magyar pénzegység: a pengő, nemkülönben a nemzetközi pénzügyi ellenőrzés bevezetéséről szóló, határidőhöz kötött törvényjavaslatok együttes tárgyalása volt napirenden.[97] A polgári ellenzék – minden elfogadható komoly ok nélkül – a szociáldemokratákkal összefogva, elkeseredett, szívós obstrukciót[98] indított. Az akkori Házszabályok még nem ismerték a beszédek idejének a korlátozását, és a javaslatok rendkívül széles körre kiterjedő tartalma végeláthatatlanul hosszú beszédek tartására jó alkalmat adott. Mi, akik elnököltünk, alig-alig tudtunk egy-egy szónokot rajtakapni, hogy eltért volna a tárgytól. Kiss Menyhérttel azonban mégiscsak megesett. Azaz: helyesebben mondva, szándékosan történt meg.

Az ellenzék kevés felelősségérzettel bíró elemei ui. mindenképpen olyan botrányt akartak előidézni, hogy az elnök kénytelen legyen a parlamenti őrség igénybevételéhez folyamodni és a renitens képviselőket az ülésteremből kivezettetni.

[96] A kölcsön aláírása III. 15-én, a szan. tjav. benyújtása III. 28. vitája IV. 10–19-ig, nagyszombat reggeléig. (Zs. T. jegyzete)

[97] 1924. III. 27-én nyújtotta be Bethlen István miniszterelnök az ún. szanálási törvényjavaslatokat, amelyek április 26-án, kihirdetésük napján léptek hatályba. Ezek a jogszabályok: „az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról" szóló 1924:IV. tc., „a Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról" szóló 1924:V. tc. és „az államháztartás hiányának fedezése céljából felveendő belső kölcsönről" szóló 1924:VI. tc. – Az új magyar pénznem a pengő bevezetéséről szóló 1925:XXXV. tc.-t a Nemzetgyűlés 1926. november 6-án fogadta el és november 21-én lépett hatályba. Az új pénzegység használatát 1927. január 1-től vezették be.

[98] A Parlamentben alkalmazott módszer, amellyel a kisebbség a Házszabályok által biztosított felszólalási és más időhúzási lehetőségek maximális kihasználásával késlelteti, esetleg megakadályozza a számára nem kívánatos javaslatok elfogadását.

Viszont Bethlen István miniszterelnök semmiképpen sem tartotta volna az ország érdekében valónak, hogy a külföld nagy érdeklődésével kísért javaslatok tető alá hozásához ilyen – erőszakosnak minősíthető – eszköz igénybevételére lenne szükség.

Kiss Menyhért azonban kirívóan olyan magatartást tanúsított, egyenesen kihívó módon tért el a tárgytól, hogy a szokásos háromszori figyelmeztetés után mégiscsak kénytelen voltam megvonni tőle a szót. Hamarosan kitűnt, hogy ő csak ezt várta. Ui. amikor én a szómegvonás után nyomban felhívtam a következő szónokot, és az már el is kezdte a beszédét, Kiss Menyhért – mintha semmi sem történt volna – zavartalanul folytatta a magáét. Erre természetesen az ő kivezetésének kellett volna következnie. Hogyan kerüljem ezt el úgy, hogy mégis biztosíthassam a rend helyreállítását?

Rácsöngettem és szelíd, csodálkozó hangon megkérdeztem, hogy talán valamilyen fizikai indiszponációja miatt nem hallotta az előbbi enunciációmat?[99]

„Az jogtalan volt – felelte nyersen –, folytatni kívánom és fogom is a beszédemet! Jogom van hozzá!"

„Ha a képviselő úr abban a hiszemben van, hogy jogosan jár el – válaszoltam neki –, akkor legyen szíves és mondja meg, mire alapítja ezt a jogát? A Házszabályok melyik rendelkezésére?"

Kiss Menyhért, aki híres volt arról, hogy a Házszabályokat nemigen ismeri, kellemetlen helyzetbe kerülvén, méregbe gurult és hevesen kiáltott fel:

„Az elnök úr jobban ismeri a Házszabályokat, mint én! Tessék azt a pontot alkalmazni, amely megengedi, hogy most beszéljek! Tessék azt alkalmazni! Nem elég a jogra hivatkozni, az elnök úr dolga, hogy a megfelelő §-t szám szerint is idézze!"

[99] Kijelentés, kinyilatkoztatás

„Meg is teszem, képviselő úr! Ebben a helyzetben a Házszabályoknak csak egyetlen pontja alapján lehet joga – a szómegvonás ellenére is, beszélnie, mégpedig a 215. §. d. pontja alapján…”

Kiss Menyhért fölényes, nagy hanggal kiáltott fel:

„Nahát! Ezen az alapon beszélek!”

„Szép, hogy ilyen helyes belátásra jutott a képviselő úr – mondom erre az elismerés hangját használva –, ez a pont teljesen talál az eddigi renitens magatartásához, ugyanis: arra az esetre szól, mikor valamelyik képviselő meg akarja követni a Házat. Tudomásul vesszük!”

Nem emlékszem, hogy a taps vagy a derültség volt-e az erősebb, amely a szavaimat követte. Kiss Menyhért kifutott előle az ülésteremből.

A „viharelnök” – vagy: „Ha akarom: vemhes, ha akarom: nem vemhes”

Az elnöklésem kezdetére esett a szanálási vita során megkezdett gyakorlatomat a Házszabályok szigorúbb alkalmazása terén, különösen ami a szónokoknak a napirendi keretekbe való szorítását illeti, azután is következetesen folytattam, mégpedig egyrészt elvi álláspontomnál fogva, másrészt azért is, mert a Nemzetgyűlés napirendjét zsúfoltan vették igénybe a sürgős és fontos javaslatok, tehát az időpocsékolást közérdekből meg kellett előzni. A belátással, sőt, úgy látszik, kellő felelősségérzettel sem bíró, egyes ellenzéki képviselők ebben sehogyan sem tudtak vagy akartak belenyugodni, és minduntalan turbulens jeleneteket rendeztek egy-egy erélyesebb fellépésem alkalmával. Elneveztek „viharelnöknek”, és nyíltan hirdették, hogy addig fognak kellemetlenkedni nekem és belém kötni, amíg meg nem unom és alább nem hagyok a szerintük kifogás alá eső gyakorlattal.

Egyik alkalommal Szilágyi Lajos polgári ellenzéki képviselő – volt katonatiszt – lépett a sorompóba a t. Ház teljes ülésén – ellenem, nyilván azzal a szándékkal, hogy a Házszabály-ellenes lépésre, illetve intézkedésre vagy legalábbis enunciációra ragadtasson el engemet, aminek az alapján heves Házszabály-vitát rendezhetnek és az én „elnöki tekintélyemet” tetszésük szerint megtépázhatják.

Szilágyi Lajos azzal igyekezett kirobbantani az óhajtott csetepatét, hogy szembeötlő szándékossággal minduntalan eltért beszédében a napirendben lévő tárgytól. Résen voltam, és amikor már háromszor egymás után figyelmeztettem, hogy térjen vissza elkalandozásairól a napirendre, kilátásba helyeztem, hogy a Házszabályok vonatkozó rendelkezése értelmében meg fogom vonni tőle a szót, ha Házszabály-ellenes magatartását folytatná és még egyszer eltérne a napirendi tárgytól. Szilágyi Lajos minden figyelmeztetésem alkalmával – szinte provokáló módon – vállat vont, és folytatta a napirendtől távol eső témája fejtegetését. Amikor végül így tett utolsó alkalommal is, rácsöngettem, tőle a szót megvontam és egy lélegzet alatt felhívtam szólásra a feliratkozás sorrendjében következő szónokot.

Szilágyi Lajos egész magatartásával elárulta, hogy tulajdonképpen csak nekem, az általa kikiáltott „viharelnök”-nek akar kellemetlenkedni, következetes maradt a céljához. Egy pillanatra elült ugyan, de nyomban felpattant és – kezét jelentkezésként felemelve – harsányan felkiáltott:

„A Házszabályokhoz kérek szót!”

Ekkor még a régi Házszabályok voltak érvényben, amelyek a szólásszabadság ügye alatt sokféle alkalmat adtak az időpocsékolásra. Az alkalmazásukban megnyilvánult gyakorlat pedig még meg is gyöngítette a kevés korlátozás érvényesülését. Volt abban egy paragrafus[100], amely szerint a „képviselő bármikor szólhat, ha”

[100] Ha emlékezetem nem csal, az akkori Házszabályok 215. paragrafusa a), b), c) és d) pontjainak a tartalma felel meg az itt csak lényegükben ismertetett jogszabályoknak. (Zs. T. jegyzete)

1. személyes megtámadtatást kíván visszautasítani – vagy
2. félreértett szavai értelmét kívánja helyreállítani – vagy
3. a Házszabályok helytelen alkalmazását akarja szóvá tenni – vagy
4. a Házat megkövetni óhajtja.

Nos, ezt a „bármikor"-t a gyakorlat minden ésszerű korlátozás nélkül értelmezte és alkalmazta!

Ezzel szemben az én nézetem, jogi véleményem az volt, hogy a „bármikor"-t nem lehet a többi rendelkezésektől elkülönített, azokat esetleg lerontó vagy korlátozó, tehát abszolút értelemben venni. Ez már abból is kiviláglik, hogy abban nem volt soha senkinek sem kétsége, hogy pl. másik képviselőnek a jogos folyamatban lévő felszólalását az említett címeken sem szakíthatja senki sem félbe a maga felszólalásával. Ha pedig ez a „bármikor" a Ház másik tagját nem korlátozhatja a felszólalása terjedelmében, nyilván az elnök rendfenntartó hatáskörének a gyakorlását sem hiúsíthatja meg. Ha nem így lenne, akkor az elnök szómegvonó joga – amelynek az alkalmazása egyben a kötelessége is – illuzórikussá válnék, az elnöki intézkedés pedig – a nyomban beálló kijátszása következtében – nemcsak hatálytalanná, hanem egyenesen – nevetségessé. Avagy nem lenne-e tiszta komédia, ha az, akitől a szót jogosan megvonták, ennek ellenére valamilyen jogcímen mégiscsak tovább beszélhetne?!

A Házszabályokat helyesen csakis úgy lehet értelmezni, hogy annak az egyes szabályai egymásnak ellent nem mondhatnak, egymást le nem ronthatják, mert ezzel ellenkező, ésszerűtlen szándék a józan jogszabályalkotóról fel nem tételezhető.

Az elnöki tekintély és a Ház tárgyalásainak a szabályszerű rendje tehát egyaránt kockán forgott Szilágyi Lajos erőszakos kísérlete kapcsán, amikor a szónak tőle jogosan történt megvonása ellenére nyomban tovább kezdett beszélni.

Meggyőződésem volt, hogy elvi álláspontom feltétlenül helyes, és ezért arra határoztam el magamat, hogy a felkínált alkalmat felhasználom precedens teremtésére, amely az aubuzusnak véget vet

és az én joggyakorlatomat kötelező erejűvé emeli. Ezért abban a pillanatban, amint Szilágyi Lajos a Házszabályokhoz kért szót, a következő enunciációt tettem:

„Annak a képviselőnek, akitől az elnök megvonta a szót, azon nyomban semmiféle jogcímen sincs joga felszólalnia. Tehát a képviselő úrnak a kért szót most nem adom meg, annál kevésbé, mert a napirendi tárgy soron levő feliratkozott következő szónokot szólásra már felhívtam. Csakis őt illeti meg a szó, senki mást. Jegyző úr, vegye előjegyzésbe, hogy Szilágyi Lajos képviselő úr a Házszabályokhoz való hozzászólásra feliratkozott. Most folytatjuk a napirend tárgyalását."

Erre néhány polgári ellenzéki képviselő nagy zenebonát csapott. Hegymegi Kiss Pál, Rupert Rezső, Kiss Menyhért, Drózdy Győző és Farkas Tibor kórusban kiáltozták, hogy a Házszabályokhoz kérnek szót. Ebben az időben Gömbös Gyula az ellenzéken ült. A nagy lármában felkelt és kifelé indult. Hegymegi Kiss Pál utána kiáltott:

„A szólásszabadság védelmében az egész ellenzéknek egynek kell lennie!"

Kiss Menyhért is maradásra biztatta Gömböst. Ő továbbhaladt kifelé, és úgy félvállról kiáltotta vissza a lármázóknak:

„Ebben a szamárságban nem veszek részt."

Fölpattant Gaál Gaszton is, a szintén ellenzéken ülő volt Nemzetgyűlése elnök és Gömbös szavaihoz csatlakozva, csak ennyit mondott:

„Én sem." – Aztán fejcsóválva kiment a teremből.

Erre a megriadt zavargók sorában pillanatnyi csend támadt. Intettem a már felhívott, soron levő napirendi szónoknak, aki addig némán állt a helyén, várva, hogy szóhoz juthasson. Minthogy annyit már a felhíváskor kimondott, hogy „Tisztelt Ház!", ő jogilag a megkezdett beszéd helyzetében volt, és minden más megnyilatkozás azóta a rendzavarás jellegével bírt.

Osztogattam is a rendreutasításokat, amíg végre mégiscsak csend lett. Ez azonban, amint hamarosan kitűnt, nem az én erélyemnek

volt köszönhető, hanem a zavargók közben kialakult taktikájának, amely új rohamuk előkészítése érdekében vált szükségessé.

A napirendi szónok jó félóra múlva befejezte beszédét. Nem zavarta senki, de érezhető volt, hogy valami készül. Az előbbi zajongók ki-be szaladgáltak a teremből. Ekkor megadtam Szilágyi Lajosnak a Házszabályokhoz való felszólalására a szót. Vehemensen támadta az eljárásomat, az ő szólásszabadságát kellett megvédenem a többség türelmetlen közbeszólásaival szemben.

Utána kifejtettem a „bármikor" szó értelmezésére vonatkozó jogi véleményemet és közöltem, hogy annak a jövőben mindenkor érvényt fogok szerezni a gyakorlatban. Jobbról és középről hosszan tartó taps, a baloldal nagyobb részében némaság, az előbbi zavargó csoport részéről pedig zajos tiltakozás kísérte szavaimat.

Ezután Hegymegi Kiss Pál felszólalása következett, ugyancsak a „Házszabályok"-hoz. Eközben ritka látogató jelent meg az ellenzéki oldalon: Rakovszky István, az első Nemzetgyűlés első elnöke, a Törökbálinton kinevezett „ellenkormány" egy napig volt „miniszterelnöke"[101]. Az első világháborút megelőző években elfajult képviselőházi obstrukciók egyik harcos résztvevője és főrendezője. Hát az ő megjelenése a színtéren, ahonnét már hónapok óta hiányzott, csak rosszat jelentett. Nyilván telefonáltak érte, hogy jöjjön, álljon a „szólásszabadságot védők" élére. Na, lesz itt zenebona!

Lám, odaült az első sorba, a beszélő Hegymegi Kiss Pál mellé, és úgyszólván minden mondatára hangosan helyeselt. Amint én őt az elnöki székből szemlélgettem, eszembe jutott az első találkozásunk. A századunk első évtizedében dúló, végeláthatatlan képviselőházi

[101] IV. Károly király 1921 októberében másodízben, és ezúttal fegyveres erővel tett kísérletet arra, hogy visszaszerezze az államfői hatalmat Horthy Miklós kormányzótól. Október 21-én Sopronban (tehát nem Törökbálinton) a puccskísérletben részt vevő politikusok Rakovszky István elnökletével ellenkormányt alakítottak.

obstrukciók idején volt. Botrány botrányokat követett a t. Házban. Édesapámmal egyik délután az Akadémia és az Országháza között sétálgattunk a Duna-parton. Egyszer csak szembe jött velünk Rakovszky István, a néppárti, ellenzéki képviselő, aki gyors léptekkel sietett a Parlament felé. Meglátva apámat, lekapta kalapját, és hajadonfőtt állott a gyalogjáró szélére, hogy a tiszteletadásnak ezzel a megkülönböztetett módjával köszöntse a mellette elhaladót. Apám megállt és a kezét nyújtotta, aztán engem, az ifjabb joghallgatót is bemutatott. Beszélgetésükből tudtam meg, hogy Rakovszky egykor az apám előtt vizsgázott közjogból a pozsonyi jogakadémián, amikor a múlt század 70–80-as éveiben apám, mint a kir. ügyészség vezetője, egyúttal a jogakadémia közjogi cenzora is volt. Erre célzott Rakovszky, és hozzáfűzve megkérdezte, hogy hát ugyan mi a véleménye arról a parlamenti harcról, amelyet ő és társai „a magyar alkotmány védelmében" folytatnak.

Apám megcsóválta a fejét és kitérő választ adott:

„Bíró vagyok, és nem szoktam politikai kérdésekben véleményt nyilvánítani."

Rakovszky azonban tovább erőszakolta a dolgot: „De a parlamenti harcban elsősorban jogi vélemények ütköznek! Nagyon hálás lennék, ha jogi téren kaphatnék bölcs útbaigazítást ebben az egyre nagyobb fogalmi zűrzavarban."

„No, ha valóban ezt akarod – felelte mosolyogva édesapám –, akkor hát biztosíthatlak: a Parlamentben ezekben a napokban kifejezésre juttatott jogi felkészültséged alapján – ma nem eresztenélek át az államvizsgán!"

Rakovszkyn első pillanatban meghökkenés látszott, aztán mélyen meghajolt, elbúcsúzott, miközben minden szót megnyomva mondotta:

„Változatlan nagy és mély tisztelettel!"

Nekem már el is felejtett kezet nyújtani, mint a villám, robogott el a Parlament felé.

Hát amikor ez a jelenet megelevenedett előttem, persze hogy az a sejtelem lepett meg, hogy ide most azért jött be az „öklelő bölény”, ahogyan ezt a szenvedélyes harcost emlegetni szokták, hogy bosszút álljon. Oh, nem arra gondoltam, hogy talán az apám emléke iránt táplálna haragot, hanem arra a nagyon általános emberi gyöngeségre, amely ellenséges érzést táplál az olyan személy iránt, aki valamelyik kellemetlen élményének szem- és fültanúja volt.

Mindenesetre nem mindennapi parlamenti csata lesz, ha ő is beleavatkozik.

Úgy látszik, megérezte, hogy huzamosabb időn át rajta tartom a szememet, mert felkapta a fejét és feltekintett rám az elnöki emelvényre. Határozott csodálkozást árult el. Fölpattant a helyéről és följött hozzám. Jobbjával átkarolta az elnöki szék magas hátát, baljával megmarkolta a karfáját és a fülemhez hajtva fejét, suttogni kezdett hozzám:

„Hát ez a Scitovszky, amelyet, hogy helyt állna saját magáért, a te nyakadba varrta a védelmét?[102] Ne exponáld magad érte, kedves jó öcsém! Régen a bögyömben van! Ma megbuktatjuk! Meg bizony! Ezennel én is jelentkezem a Házszabályokhoz. Ez a mai eljárás az elnöki székébe kerül! Te leszel az utóda, öcsém! Ti, Zsitvayak az elnöki székbe beleszülettetek...”

„Stefi bácsi – szakítottam félbe az érthetetlennek látszó kitörést –, Scitovszkynak ehhez az esethez, amely miatt a ribillió kitört, semmi köze! Reggel óta egyfolytában én elnöklök...”

„Micsoda? Hát a te enunciáidról van szó? Persze nekem csak azt telefonálták, hogy az elnök így meg úgy, hát én Scitovszkyra értettem. No de mondd már akkor el nekem hitelesen, hogy tulajdonképpen mi is történt?”

[102] A parlamenti gyakorlat szerint az elnöklő (elnök vagy alelnök) nem adja át kollégájának a helyét, amíg az elnöklete alatt támadt Házszabály-vita vagy bármely turbulencia véget nem ért. (Zs. T. jegyzete)

Néhány szóval megmagyaráztam. Egy pillanatig nem jött szó az ajkára. Aztán valamilyen különös morgást hallatott, végül alaposan megszorította a bal karomat és olyan hangosan, hogy a gyorsírók is felfigyeltek az elnöki emelvényre, odakiáltotta nekem:

„Bravó! Tökéletesen igazad van! Nem hiába vagy te Zsitvay! No, majd adok azoknak a fickóknak odalent! Majdnem beugrattak...”

A további szavait már nem hallottam, csak a morgását, amiközben lesietett az elnöki emelvényről.

Odalenn dühösen hadonászva ment a zavargó csoporthoz. Hogy mit mondott nekik, nem hallhattam, csak azt láttam, hogy azok felkerekednek és vele együtt kisiettek a teremből. Hegymegi Kiss Pál, aki még beszélt, értetlenül nézett utánuk, aztán utolsó mondatát be sem fejezve, rohanvást követte őket.

F. Szabó Géza kormánypárti képviselő találóan zárta le a halva született ribilliót, amikor utánuk kiáltotta:

„Elvitte a kánya a szarkafiókákat!”

A vita visszatért a napirend keretébe, és a precedens túlélte a létét fenyegető válságot.

Ami a legfontosabb – Derűs jelenet az ülés szünete alatt

Többórás elnöklés után, amelynek a végén hosszan tartó vihar volt, mihelyt a rend helyreállt, tíz percre felfüggesztettem az ülést. Lementem jobb felé a magas emelvényről és beléptem abba a közbeeső kis térségbe, amelyen az ülésteremből a dél(i) középfolyósóra lehet jutni. Meglepetésemre ott egyszerre két személy toppant elém. Az egyik Bethlen István miniszterelnök volt, aki azért jött, hogy kezemet megrázza afölött való örömében, hogy a nagy botránnyal fenyegető vihart sikerült a parlamenti őrség igénybevétele nélkül sze-

rencsésen elcsendesítenem. Már nyújtotta a jobbját felém, amikor szinte síró hangon kiált fel a mellette álló és most elébe ugró alak:

„Alázatosan könyörgöm, kegyelmes úr! Ez a legfontosabb most! Tessék, meg[tömtem], esedezem!"

És már valóságosan is sír, nyilván: vakmerősége felett érzett bűnbánatában, amiközben felém nyújtja hosszú órák óta nélkülözött megtömött angol pipámat.

„De Komáromi![103]" – szólok rá rosszallóan az alelnöki huszáromra. Ám Bethlen, a nálamnál is erősebb dohányos, megakaszt a rendreutasító szándékom végrehajtásában, amint rám kiált:

„Öleld meg inkább ezt az igaz barátodat! Igaza van: ebben a pillanatban az a legfontosabb, hogy ötórás szünetelés után végre rágyújthass!"

Fölkattantotta az öngyújtóját és ő maga adott tüzet nekem. Azután odafordult az egész testében reszkető Komáromihoz, és megrázta a kezét. A szívem őszinte érzésére hallgatva, követtem a példáját. Azt hittük, hogy feloldottuk a derék ember feszültségét. Tévedtünk: feldúltsága csak még jobban felcsigázódott. Zokogva futott el és tűnt el a szemünk elől.

Bethlen, a fajtáját forrón szerető férfi, meleg tekintetet vetett utána, s nem minden megilletődöttség nélkül mondta, igen halkan, minthа csak sóhajtott volna :

„Az utolsó mohikánok közül való... Kiveszőben lévő fajta... Nekem is volt ilyen jó emberem. Odahaza... Erdélyben... Ilyen jó barátom..."

[103] Komáromi Elek országgyűlési altiszt előzőleg Gromon Dezsőnek, a Honvédelmi Minisztérium sok éven át volt pol. államtitkárának, a híres „gavallérnak" volt az inasa. Amikor nemzetgyűlési elnök lettem, előléptettem elnöki huszárrá. A Markó utcai fogházba többször küldött be dohányt a számomra. (Zs. T. jegyzete)

Közvetítő kísérletem a Házból kizárt, ill. kivonult ellenzékkel

A sok okvetetlenkedés és a vele járó időpocsékolás, amelyet az ellenzék nyugtalan elemei a régi Házszabályok laza rendelkezéseinek a kihasználásával minden lehető és lehetetlen alkalommal okoztak, megérlelték a Házszabály-revíziót. A javaslat lényeges újítása a beszédidők korlátozása s az írásbeli interpellációk és az írásbeli válaszok bevezetése volt. Mind olyan rendelkezés, amilyen számos nyugati demokratikus parlament házszabályaiban már régóta megvolt. A Házszabály-reform tárgyalása során a nemzetgyűlési ellenzéknek a többsége mégis összefogott ellene és turbulens obstrukciót kezdett, amely egyre jobban elfajult. Annyira, hogy az obstrukciók már a régi Házszabályok rendelkezéseit is egyre kevésbé respektálták, holott éppen azoknak a fenntartásáért folytatták harcukat.

Szómegvonásokra, kiprovokált kivezetésekre került sor Scitovszky Béla elnöklése idején. A kivezetett renitens képviselőket az elnök javaslatára a Nemzetgyűlés a mentelmi bizottság elé utasította, majd ennek a javaslatára meghatározott szám ülésekről határozatilag kizárta. Erre az ellenzék ki nem zárt tagjainak a nagy része önként kivonult és bojkottálta az üléseket.

A folyosón azonban rendszeresen megjelentek, és egyik napon hozzám fordultak[104], hogy vegyem kezembe a megbékélés fonalát. Scitovszky Béla nemzetgyűlési elnökkel és Bethlen István gr. miniszterelnökkel történt előzetes megbeszélésem alapján aztán egyik este – (ha jól emlékszem 1924. december 3-án) – megjelentem Vázsonyi Vilmos demokrata pártvezér[105] Bulyovszky utcai lakásán, és részt vettem az ellenzéki pártvezérek értekezletén.

[104] A hozzám fordult személyeket név szerint nem nevezhetem meg, mert ezt megígértem. (Zs. T. jegyzete)

[105] 1917-ben az Esterházy-kormányban igazságügyi, 1918-ban a Wekerle-kormányban tárca nélküli (választójogi miniszter, cs. és kir. b. t. t.) (Zs. T. jegyzete)

Követeléseik igen messze mentek. Nem kívántak kevesebbet, mint Scitovszky elnök lemondását, a kizárások megszüntetését és az amúgy is rendkívül mérsékelt Házszabály-reform teljes elejtését. Nyilvánvaló volt, hogy a követelések teljességgel elfogadhatatlanok, mivel tárgyilag indokolatlanok – hiszen Házszabály-sértés, tehát jogsérelem sem történt –, és mivel az elnökre és a kormányra nézve „capitis diminutio"-val[106], helyrehozhatatlan tekintélycsorbulással járnának. Ezt a „magánvéleményemet" nyomban közöltem is velük, megjegyezvén, hogy ha a kizártak a régi Házszabályok vonatkozó rendelkezése szerint megkövetnék a Házat a kétségtelenül házszabálysértő, tehát a szigorú intézkedéseket egyenesen kiprovokáló magatartásuk miatt, akkor a kizárási határozatok házszabályszerű enyhítésére, vagy akár teljes feloldására is lehetőséget nyitnának.

Megemlítettem azt is, hogy a kormány kizárólag abból a közérdekből hajlandó az ellenzékkel tárgyalásokat kezdeni, hogy a következő ülésszakban sorra kerülő országgyűlési képviselőválasztási törvényjavaslat tárgyalására kedvező atmoszférát lehessen teremteni. Azt a hozzáfűzött célzásomat, hogy ilyen megbeszéléseknek a tárgya és esetleges eredménye az lehetne, hogy az ellenzék a választójogi követelései terén haladást tudna elérni, Peidl Gyula, a szociáldemokrata párt vezetője[107] nyomban honorálta és részletek iránt tett föl kérdéseket.

Hegymegi Kiss Pál, a pártonkívüli volt októbrista[108] tiltakozott az ellen, hogy amikor az ellenzék „sérelmének" az orvoslásáról van szó, a tárgyalást „mellékvágányra" tereljék.

[106] A jogállás elvesztése

[107] A Kun Béla „kormányát" 1919 augusztusában felváltó és a menekülését fedező, néhány napos „szoc. dem."-kormány volt elnöke, nyomdász. (Zs. T. jegyzete)

[108] 1918. X.–1919. III. idején a Károlyi Mihály és Berinkey Dénes kormányaiban belügyi államtitkár. Az 1906-os debreceni országos diákkongresszuson az ellenzék vezére, amikor az általam vezetett többség győzött. (Zs. T. jegyzete)

Ezt a merev álláspontot Peidl azzal utasította el, hogy helytelen taktikával saját kárukra előidézett, kényelmetlen helyzet kiküszöbölése önmagától bekövetkezik, ha a választás titkossága terén a kormány jelentős koncessziókra hajlandó, mert ez a lényeg, a másik csak kanapé-kérdés.

Peidlnek ez a megjegyzése kellemetlenül érintette és hosszadalmas ellenvetésekre ingerelte Vázsonyit, aki a bojkott kezdeményezője volt. Közben én visszavonultam a tárgyalószobából, és azt kértem, hogy ha majd egymás között egy nevezőre jutnak, értesítsenek.

Majdnem egy óra múlva Vázsonyi az értekezlet résztvevőinek a jelenlétében és nevében felkért, hogy tisztázzam Bethlennel a titkosság kiterjesztésére vonatkozó lehetőségeket, és ők – a kései órák ellenére is – mindaddig együtt várakoznak rám, amíg a válasszal visszatérek.

Felrobogtam a Miniszterelnökségre, ahol a tárgyalásaim eredményére várakozva, még együtt találtam Bethlent és Scitovszkyt.

Éjfél lett, mire visszatérhettem a Bulyovszky utcába és közölhettem velük, hogy a titkosságnak az összes városokra való kiterjesztéséről lehet szó – szemben az akkori helyzettel, amikor csakis a törvényhatósági joggal felruházott városok lakói szavazhattak titkosan.

Peidl azt kérdezte, hogy azok az ipari nagy települések, mint pl. Ózd, Dorog, Tatabánya stb., amelyekben a lakosság túlnyomó része ipari munkás és ahol a szociáldemokrata szervezetek – (főként fogyasztási meg szakszervezetek) – politikai izgatástól mentes működését az 1921-es megegyezés[109] lehetővé tette, továbbra is nyíltan kénytelenek-e szavazni?

Látván, hogy Peidl érdembe bocsátkozott, a saját szakállamra kijelentettem, hogy ebben a kérdésben is lehet az ellenzékre kedvező megoldást találni.

[109] A Bethlen miniszterelnök és a szociáldemokrata párt közt 1921-ben létrejött megegyezés (Zs. T. jegyzete)

Vázsonyi is elárulta, hogy hajlandó a megegyezésre, amikor a megoldásra – (mint volt „választójogi miniszter"[110]) – nyomban javaslatot is tett, mondván, hogy a kérdéses, mégis nagy lakossággal bíró községeket egyszerűen városi státusra kell emelni. Én magam is erre gondoltam.

Hegymegi Kiss Pál azonban nagy izgalomba jött és kifogásolta, hogy a politikai „szövetséges" társai a kártyákat az én jelenlétemben felfedték.

Természetesen nyomban távoztam.

Már késő éjjel volt, amikor felérkeztem a Miniszterelnökségre, ahol Bethlent és Scitovszkyt részletesen tájékoztattam a történtekről. Persze a nagy ipari központokra vonatkozólag saját felelősségemre tett nyilatkozatomat is közöltem, amelyhez Bethlen készségesen hozzájárult.

Végül még az éjjel közölte velem telefonon Vázsonyi, hogy az ellenzéki pártvezérek értekezlete a felajánlott tárgyalási alapot nem fogadta el. Még hozzátette szó szerint:

„Sajnálom, de ez megvadult Hegymegi lehetetlenné tette."

Hogy tulajdonképpen mi történt távozásom után az ellenzéki értekezleten, azt az ugyancsak jelen volt Fábián Béla demokrata képviselőtől hallottam. Ő, aki maga őszintén sajnálkozott a megegyezés meghiúsultán, az ütköző két álláspontot – igen találóan – az ott elhangzott két közszólással világította meg. Eszerint Peidl azt mondta:

„Jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok."

Hegymegi pedig, hogy „egy tál lencséért" megfeledkeznek a lényegről, és követelte, hogy tartsák be eredeti megállapodásukat,

[110] Vázsonyi Vilmos 1917. aug. 18–1918. jan. 25. között a választói jog előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter volt.

amely szerint a bojkottot csakis egyhangú határozattal szüntethetik meg. Végül is ezen múlt a nemleges döntés.

Bethlen, miután erről értesült, a következő megjegyzést tette:

„Talán jobb is így! Majd visszatérnek a Házba koncessziók nélkül is!"

És csakugyan így is történt!

Az új Házszabályok letárgyalása után a kormány javaslatára a kormányzó berekesztette a Nemzetgyűlés ülésszakát és a következőt megnyitotta. Erre azért volt szükség, mert a parlamenti jogrend szerint új Házszabályok csakis a keletkezésüket követő ülésszakban lépnek hatályba.

Az új ülésszak első ülésén a Nemzetgyűlés tisztikarát – az elnök kivételével, akinek megbízatása a törvényhozó testület feloszlatása után is csak akkor szűnik meg, amikor az új törvényhozás korelnöke tőle a hivatalát átveszi – újra megválasztották. Mi: Huszár Károly v. miniszterelnök és én maradtunk alelnökök, Karafiáth pedig továbbra is háznagy. Csak a jegyzői karban történt néhány változás.

Az új ülésszakon a Nemzetgyűlésre nevezetes feladat várakozott: a szanálási erőfeszítések révén előkészíthetővé vált az első „arany" költségvetés letárgyalása. A népszövetségi kölcsönre és az azzal kapcsolatos ellenőrzésre tekintettel ismét élénk érdeklődés volt várható a külföld részéről a parlamentünk működése iránt. Az ország érdekében állott, hogy a gazdasági és pénzügyi talpra állásunk első lépése zökkenő nélkül és ne az ellenzék távollétében menjen végbe. Evégből a Nemzetgyűlés elnöke, Scitovszky Béla szerencsés gesztust tett. Arra való hivatkozással, hogy a kizárások óta senki sem próbálta az ülések rendjét megzavarni, másrészt a költségvetés tárgyalása során az ellenzék részvétele, ellenőrző feladatának az érvényesülése közérdek, javaslatot tett a Nemzetgyűlésnek a képviselők kizárási idejének a megrövidítésére. Az elsők, akiknek így a kizárási idejük letelt, csakugyan meg is jelentek a Ház legközelebbi ülésén, és őket nyomon követték azok, akik addig szolidaritásból bojkottálták a plénumot. A siker láttára az elnök néhány

egymást követő ülésen előterjesztett javaslataira valamennyi kizárt képviselő feloldást nyert és késedelem nélkül meg is jelent, mégpedig anélkül, hogy az előzmények egyetlenegyszer is szóba kerültek volna azután.

A válság elmúlt, amint Bethlen előre látta: minden érdemben tett koncesszió nélkül.

Közvetítő tanácskozások a lakásomon Bethlen, a kerékpáros

1925-ben az országgyűlési képviselőválasztásról szóló törvényjavaslat plenáris tárgyalása során megint elmérgesedett a viszony az ellenzék meg a kormány között. A mindkét oldalról kiegyezést keresgélő tapogatózások rajtam keresztül indultak meg a Ház folyosóján. Közben azonban a Parlament nyílt színe előtt egyre élesebben dúlt a harc, amelynek során az interpellációk özönével is ostromolták a kormányt. Persze az utóbbiak között nem egy akadt, amely nem volt éppen nívósnak mondható, de mindenáron való kellemetlenkedés céljának mégis megfelelt. Különösen felháborította a kormánypártot a miniszterelnökhöz intézett [az] az interpelláció, amely erős szavakkal kárhoztatta a kormány „pazarlását" olyan időkben, amikor a legnagyobb takarékosságra lenne szükség. Csattanóul a beszéde végére a nagyhangú képviselő azt a „követelést" terjesztette elő, hogy a kormány állítsa le a miniszteri autókat, mint felesleges luxust.

A gyerekes elgondolásra való felszólalást még az ellenzék nagyobb része is elutasítólag, vagyis hideg némasággal fogadta, míg a kormánypárt felől a fölháborodás zajos hullámai csaptak az önelégülten helyére ereszkedő interpelláló felé. A zajongás elnöki intésre

sem akart elülni. Ám amit az elnöki csengővel nem sikerült hamarosan elérnem, egyszeriben csend támadt, amikor Bethlen István szólásra emelkedett.

Mosolygott, miközben egyetlen mondattal intézte el a kellemetlenkedőt:

„Jó, tessék törölni a tételt, majd biciklivel fogok idesietni, ha a képviselő úr legközelebb megint interpellál."

A kitörő viharos derültségben még az ellenzék is részt vett, csak az interpelláló somfordált ki lehorgasztott fővel az ülésteremből.

Ezt a derűs hangulatot használtam fel a béke útjának az egyengetésére, és sikerült is másnapra délutánra a lakásomra titkos, bizalmas megbeszélésre megnyernem mind Peidl Gyulát és Vázsonyi Vilmost. Az utóbbiak nagy súlyt helyeztek a titkolózásra, hát úgy intéztem, hogy mindegyiküket a lakásom három különböző ajtaján engedtük be az előtte végighúzódó, zárt, első emeleti folyosóról. Eléjük küldtem 12 éves fiamat, aki aztán a megbeszélt ötperces időközökben érkezőket egyenként felvezette a megfelelő ajtóhoz.

Utoljára jött Bethlen. Szokása szerint hármasával ugorva, olyan tempóban rohant fel a lépcsőn, hogy a fiam alig tudott vele lépést tartani. Közvetlenül a lépcsőház mellett lévő bejáratunkon maga a feleségem engedte be lakásunkba a miniszterelnököt, aki szinte zihálva lihegett, amint belépett és a levegőt kapkodva próbálta köszönteni a feleségemet, aki, bizony, megijedt a riasztó tünetek láttára. Annál érthetőbb volt az aggodalma, mert csak nemrégiben értesültünk nagy bizalmasan arról, hogy Bethlen szívvizsgálaton esett keresztül.

Amikor aztán az ő szaggatott szavaiból végre kiderült, hogy a lépcsőházban végzett akrobatamutatvány futólagos következményéről van csak szó, egyszeriben megkönnyebbült. Hogy pedig elterelje a figyelmet az előbb tanúsított ijedelméről, amelyet Bethlennek észre kellett vennie, a különben is derűsre vált hangulatában nevetve kiáltott fel:

„Pedig már-már azt hittem, hogy ez volt az első kerékpáros útja!"[111] Bethlen még mindig kacagott, amikor beérkezett a dolgozószobámba, ahol már ott ült velem együtt Peidl és Vázsonyi is. Meg is magyarázta a nála szokatlanul tartó meg-megújuló derültsége okát. Így hát tanácskozásunk – tea mellett – kedélyes hangulatban, a legjobb kilátások mellett vette kezdetét. [...]
(Zsitvay-kézirat VII. kötet 1983–2020. p.)

A frankügy

1926. január elején került nyilvánosságra a „frankhamisítás" világszerte érdeklődést keltő páratlan botránya. Bele voltak keverve magasabb funkcionáriusok, így az országos rendőrfőkapitány, az Állami Térképészeti Intézet vezetősége, a tábori püspök, Windischgrätz herceg volt miniszter és többen mások is[112].

[111] Szemben a (korábbi) jegyzetben közölt szöveggel, ez a fenti a hiteles, amint azt a korábbi írásom kelte idején még otthon lévő, de most már (1957. VIII. 18. óta) velem élő feleségem állítja. (Zs. T. jegyzete) [Zsitvayék lakása Bp. VI. Liszt Ferenc tér 10.– A piaristák háromemeletes, háromudvaros hatalmas épülete eredetileg főgimnázium és rendház céljára épült, de bérház lett. Zsitvayék 1923. II. 1-jétől 1939. V.-ig laktak itt, amikor Andrássy út 88. sz. alá költöztek. – A Szerk.]

[112] 1925. december 14-én Hágában a rendőrség letartóztatott egy magyar diplomáciai futárt, aki egy hamis ezerfrankost akart beváltani. A detektívek az illető szállodai szobájában egy teljes bőröndre való hasonló címletű hamis bankót találtak. Ezzel robbant ki a frankügy néven ismert nemzetközi botrány és kormányzati válság. A pénzhamisítás részesei között volt Nádosy Imre országos rendőrfőkapitány, Zadravecz István katolikus tábori püspök, Windischgrätz Lajos herceg és Gerő László őrnagy, az Állami Térképészeti Intézet vezetője. A frankügyről ld. az 1922/27-es Nemzetgyűlés irományai XVII. k. 1028. sz. NN. 1922–27. 40. k. Bethlen István szerepéről ld. Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz.* Magyarságkutató Intézet, Bp., 1991. 169. és köv. p.

Amikor a nyilvánosság a dologról az első hírt vette a kormány által közzétett kommünikéből, Rakovszky Iván belügyminiszter már személyesen le is tartóztatta az országos rendőrfőkapitányt – Pesthy Pál igazságügy-miniszter pedig a politikai célokat[113] követő társaság tagjai ellen pénzhamisítás bűntette miatt a bűnvádi eljárást késedelem nélkül folyamatba tette, amelynek az alapján a tettesek és részesek haladéktalanul letartóztatásba kerültek.

Az első pillanattól fogva nyilvánvaló volt, hogy a Bethlen-kormány a túlzott és elferdült nacionalista szempontok indítására bűntettre vetemedő, kalandor politikusok cselekedetei az ország erkölcsi kárára is szolgáló, közönséges bűncselekménynek tekinti és a tettesek meg részesek ellen habozás nélkül kíméletlen szigorral jár el.

A kormány helyzete azonban már annál a körülménynél fogva is, hogy a hamis francia frankok – százfrankosok – előállítása állami intézetben[114] történt, kül- és belpolitikailag mégis válságossá vált. Franciaország felháborodott jegyzékben tiltakozott és kért elégtételt, kártérítést és követelte a bűnösök megbüntetését. A kormány és az általános magyar közvélemény ezt természetesnek találta, bár a használt hang felháborította, bár nem jobban, mint az oktalan társaság botrányos kalandja. A parlamenti ellenzék elég szomorú lelkiismeretlenséggel(!) a történtekért nem átallotta – minden konkrét alap nélkül – a kormányt felelőssé tenni. Sőt annak egyenesen a bűnrészességét hangoztatta, és ennélfogva a felelősségre vonását és (lemondását) követelte.

Ebből a rendkívüli kiéleződött és a parlamenti nyugodt munka folytatását gátló helyzetből a kivezető utat az a megegyezés nyitotta meg, amely a kormánypárt és az ellenzék között – a kormány hozzájárulásával – hamarosan létrejött. Ennek eredménye:

[113] Nagy mennyiségű hamis francia százfrankos piacra dobásával annak értékállandóságát akarták elsorvasztani – bosszúból Trianonért. (Zs. T. jegyzete)

[114] A térképészetiben (Zs. T. jegyzete)

„a frankhamisítás politikai hátterének a kivizsgálására” rendelt, nemzetgyűlésiKülön Bizottság egyértelmű kiküldése lett. Ebben az ellenzék a szokottnál nagyobb arányban, a vezetői pedig teljes számban vehettek részt.

A Nemzetgyűlés a Külön Bizottság feladatát annak a címében határozta meg. Ez kölcsönös engedékenység eredménye volt. Ui.: az ellenzék egyelőre eltekintett attól, hogy a kormány felelősségre vonását már a tényállás tisztázása előtt indítványozza, és hogy a kormány a bizottság elé már mintegy vádlottként kerüljön – sőt attól is, hogy a frankügyet a bizottság jelentésének a beterjesztése előtt a plénumban megemlítse –, viszont a kormánypárt – jól felfogott közérdekből – lemondott arról a rendelkezésére álló megoldásról, hogy az egész – többségi erejének a latba vetésével – egyetlen bizalmi szavazással akarja lezárni.

A választott út erkölcsileg, jogilag és politikailag is helyes volt, de nem éppen simán járható. Hiszen a bizottság tárgyalásai során túlfűtött szenvedélyek szikrázó összeütközéseire nyújtott kilátást. Az ellenzék Vázsonyi Vilmos, volt igazságügy-miniszter és Rassay Károly, volt igazságügyi államtitkár vezetésével minden eszközzel – sajnos, az ország érdekeire sem elegendő tekintettel – a Bethlen-kormány megbuktatására kívánta felhasználni ezt a szomorú ügyet.

A Külön Bizottság – vagy ahogyan röviden nevezték: a Frankbizottság – elnökévé – az ellenzék kezdeményezésére – egyhangúlag engem választottak meg[115]. Az ellenzék magatartását velem szemben csak annak tulajdoníthattam, hogy akkoriban – 1924. III. 20-ika óta – a Nemzetgyűlés alelnöke lévén, már előzőleg is folytattam, hol az ellenzék, hol a kormány kérésére, közöttük ismételten kiegyeztető tárgyalásokat, amikor elmélyült parlamenti ellentétek kiegyeztetése úgy kívánta.

[115] Pontosan egy szavazat ellenében az összes szavazatokkal választották meg, azonban a korelnökre, Graeffl Jenőre eső egyetlen szavazatot én adtam le! (Zs. T. jegyzete)

Tiltó szabály ugyan nem állott fenn, de a szokás gyakorlatilag az volt, hogy a plénum elnökségének a tagjait egyetlen bizottságban sem vesznek részt. Amikor ezúttal az egy személyben megnyilvánult bizalomra tekintettel e szokástól a törvényhozók eltekintettek, a felmerült, de valódi tartalommal nem bíró, „látszat-összeférhetetlenséget” akként küszöböltük ki, hogy bizottsági elnökségem tartama alatt és azon túl is mindaddig, amíg a Külön Bizottság általam aláírt jelentését a Nemzetgyűlés le nem tárgyalta – a plénumban nem elnököltem.

A megtisztelő, rendkívüli megbízatás elfogadását ahhoz a feltételhez kötöttem, hogy mivel az ilyen parlamenti „vizsgáló” bizottság működésére, különösen tanúk kihallgatásának és általában bizonyítás-felvételnek a lebonyolítására a Házszabályok semmiféle útmutatást sem tartalmaznak, a parlamenti elnöknek pedig csak rendfenntartó, tehát „vizsgálat” lebonyolítására elégtelen hatásköre van, a Külön Bizottságban a büntető főtárgyalási elnök tárgyalásvezető jogkörét is gyakorolhassam, már amennyire ez parlamenti bizottságban ez egyáltalán lehetséges. Ezt – ellenvetés nélkül – mindnyájan elfogadták.

Bethlen István azonban erre fanyar mosollyal odasúgta nekem: „Úgy látszik, mégiscsak vádlott lettem!” (A bizottság működésének a befejezése után aztán mégis elismerte, hogy csakis így lehetett a „vizsgálatot” a tárgyilagosság medrében tartani és – ami nem kevésbé volt fontos – az ellenzék kivonulását a bizottságból – amit annyian biztosra jósoltak – elhárítani.)

Ez a jogkör lehetővé tette számomra, hogy minden politikai kitérést meg összecsapást megakadályozzák, a tényállás tárgyilagos feltárására szolgáló bizonyítási eljárást megfelelő keretek között tartva, szinte perrendszerűen folytassam le.

A bizottság üléseiről a nyilvánosság ki volt zárva, amint általában a Nemzetgyűlés összes bizottságaiban is. Azonban a sajtóban

egy idő múlva mégiscsak meg-megjelentek – jól tájékozottságra, tehát indiszkrécióra valló – bizalmas adatokat tartalmazó, többnyire tendenciózus beállítású híresztelések a bizottságban történtekről.

Amíg ilyenek még nem fordultak elő, Bethlen mindaddig bármelyik bizottsági tag bármely kérdésére készségesen adott felvilágosító választ. A szaporodó indiszkréciók és az egész ügy ebből eredő teljesen hamis beállítása a nyilvánosság előtt azonban jogosan felháborították, és ebből következett, hogy ezután már egyre gyakrabban kívánt elnöki döntést arra nézve, hogy az adott esetben tartozik-e felelni a hozzá intézett kérdésre? Minthogy több ilyen esetben arra kértem őt, hogy a magasabb államérdek megóvását szemmel tartó keretben adja meg a választ, az ellenzék eljárásomat elégtétellel könyvelte el, és az én magatartásom megítélése tekintetében – amint később rájöttem – téves elképzelésekbe ringatta bele magát. De az nyomban feltűnt nekem, hogy a felszólalásokat tárgyilagos és szűk mederbe szorító elnöki intézkedéseim ellen addig nem ritka, heves ellenzéki észrevételek egyszerre elmaradtak, és általánossá vált az a vélemény, hogy ezek után tüntető kivonulásától a bizottságból már aligha kell tartanunk.

Később azonban mégis bekövetkezett olyan helyzet, amikor az ellenzék exodusának a lehetősége ismét fenyegetővé vált. Ismertetése jellemzi a nehezen visszafojtott feszültséget, amelyben a bizottság ülésein úrrá kellett lennem és a szemközti hadállásokban felhalmozódó ingerültség fokozódó mértékét, amelynek a lecsillapítása ebben a kritikus helyzetben reménytelennek látszott. A meglepően messzemenő következményekkel járó incidens és az azt nyomon követő fordulatos események a következőkben foglalhatók össze:

Ellenzéki oldalról indítványt terjesztettek elő a bizottságban bizonyos szigorúan bizalmas iratváltás beszerzésére, amely állítólag a Miniszterelnökség és a Külügyminisztérium között bonyolódott volna le, és alkalmas lenne annak a dokumentálására, hogy a kormányt a frankhamisítás megakadályozásában mulasztás terheli.

A méltatlan vád és az iratszám közlése mögött sejthető indiszkréció, sőt hivatali titok elárulása Bethlent – érthetően – rendkívül felingerelte, és az elnöki intézkedést be sem várva kifakadt:

„A frankügyel kapcsolatos, állítólagos előzetes iratváltásról semmi tudomásom sincs. Különben is: a bizottságnak, amelynek az üléseiről már ismételten történtek megbocsáthatlan indiszkréciók, nem vagyok hajlandó semmiféle bizalmas aktát kiadni!"

A kitörő vihart elcsendesítve, a miniszterelnök beleegyezését kértem ahhoz, hogy a bizottság képviseletében én nézhessem át azokat az ügyiratokat, amelyek az említett vonatkozásban szóba jöhetnek – a bizottságnak meg azt javasoltam, hogy majd csak az eljárásomról szóló jelentésem ismeretében foglaljon állást.

Így is történt.

Az ellenzék ezt az eredményt a maga javára győzelmi pontként könyvelte el, és az én magatartásomhoz megint csak a saját mentalitásának megfelelő következtetéseket fűzve – amint az utólag felismerhetővé vált –, kulissza mögötti akciót tett folyamatba a miniszterelnök személyének a kicserélésére.

Erről az akcióról és hogy abban nekem számomra mennyire visszatetsző főszerepet szántak, természetesen sejtelmem sem volt. Az egészről csak az akció döntő stádiumában nyertem váratlanul tudomást, sőt ennél többet: bizonyosságot. Hogy miként, az a most következőkben mondom el.

A kulisszák mögött megindult titkos akció arra irányult, hogy a kormányzónál – a frankbotrány kapcsán – kieszközöljék Bethlen meglepetésszerű elbocsátását. Vázsonyi Vilmos ellenzéki képviselő, „demokratapárt elnöke" (cs. és kir. titkos tanácsos, v. igazságügy-miniszter), aki a vizsgáló bizottságban az ellenzéki támadó frontot vezette, eszelte ki az egész tervet. Rábírta Károlyi Imre grófot (Gyula, a későbbi miniszterelnök testvérét) – aki a kormányzó lányának és ifjabbik fiának az apósa volt –, hogy a kormányzót a Frankbizottságban történtekről az ellenzék szája íze szerint informálja, nevezetesen arról, hogy „Bethlent kompromittáló iratok ke-

rültek elő"(!). Ezeknek a nyilvánosságra hozatalát – ami a külföld vonalán helyrehozhatatlan károkat okozna az országnak – az ellenzék beállítása szerint csak úgy lehet megakadályozni, ha a kormányzó Bethlen haladéktalanul felmenti tisztétől, és az ellenzék által tolerálható politikust bíz meg a kormány alakítással – legalábbis átmenetileg arra az időre, amíg a frankhamisításban részes személyek ellen a bűnvádi eljárás befejezést nyer, és a botrány összes bel- és külpolitikai hullámai elülnek.

Konkrét célzás is történt arra nézve, hogy az ellenzék kire gondol – persze: az illető előzetes tudta nélkül. A kívánt változás bekövetkezte esetén az ellenzék hajlandóságát fejezte ki arra, hogy közreműködik a frankügynek az olyan likvidálásában, amely az ország külpolitikai érdekeinek a megóvására a legmesszebbmenő figyelmet tanúsítja.

A kormányzó, akinek a jó ízlését a frankbotrány mérhetetlenül bántotta és akit a Frankbizottság zárt ajtók mögött immár hetek óta tartó tárgyalásai, valamint az ezek eredményének a bizonytalansága egyre nagyobb nyugtalansággal töltöttelek el, megdöbbent attól a lehetőségtől, hogy a kormány – kizártnak nem látszó – esetleges kompromittálása következtében az ország külföldi vonatkozásban helyrehozhatatlan presztízsveszteséget szenvedhet, ilyen körülmények között hajlandóvá vált a gyors beavatkozásra.

Mindenről csak utólag, éspedig a kormányzó saját szavaiból nyertem közvetlen tudomást azon az audiencián, amelyen a több napon át titokban folytatott megbeszélései után engem fogadott. Hogy ezeken a megbeszéléseken Károlyi Imre grófon kívül még kik vettek részt, nincsenek megbízható adataim; annyi azonban bizonyos, hogy Vázsonyi Vilmos, az akció kezdeményezője és sugalmazója semmi esetre sem volt közöttük. Őt ui. a kormányzó egyáltalán nem szenvedhette, és már a nevének a megemlítése is veszélyeztette volna előtte az akció sikerét.

Éppen a kormányzónál folyó titkos tanácskozások napjaiban folytattam le személyesen a nyomozásomat a kritikus iratok felkutatására.

A bejelentett ügyiratszám hamis adatnak bizonyult. Hasból találták ki, hogy a bejelentésnek a hitelesség látszatát adják. Jellemző.

A vizsgálatot tovább folytattam, és kiterjesztettem a Miniszterelnökség és Külügyminisztérium iratváltásának hosszabb periódusára. Megállapítottam, hogy a Külügyminisztérium a hozzá befutó, jelentős diplomáciai jelentéseket a miniszterelnök saját kezébe szokta naponta juttatni, aki – amint magam is tapasztaltam – az éjjeli órákban tanulmányozta és széljegyzetekkel látta el azokat. Ebben az anyagban – hosszabb időre visszamenően – semmi olyan iratot vagy adatot sem találtam, amely a frankügygyel a legtávolabbról is kapcsolatba lett volna hozható. Bethlennek tehát igaza volt, amikor a bizottság előtt azt mondotta, hogy a frankügygyel kapcsolatos, előzetes iratváltásról nincs tudomása.

Voltak azonban a Külügyminisztériumnak a Miniszterelnökséghez mint hivatalhoz, tehát nem a miniszterelnök személyéhez időnként intézett átiratai is, amelyeket, rendszerint az adminisztráció – az államtitkár vagy a tanácsos – a saját hatáskörében intézett el, illetve: amelyek intézkedést nem is kívántak, amennyiben csak tájékoztatásul szolgáltak. Ezeknek az iratoknak a tanulmányozása során aztán találtam végre egy aktát, amelyben egyik diplomáciai szervünk egy külföldön utazgató magyar állampolgár személye iránt érdeklődik a külügynél, aki költekezésével feltűnést keltett, de akiről ennek az aktának az elintézésekor természetesen még senki sem sejtette, hogy őt nemsokára mint frankhamisítót, pontosabban: mint hamis francia százfrankosok forgalomba hozóját fogják majd leleplezni.

Prónay György báró, a Miniszterelnökség politikai államtitkára – akinek a később kiderülő dolgokról semmi tudomása sem volt – a saját hatáskörében mégis úgy intézte el ezt az aktát – amelynek a miniszterelnök elé terjesztésére semmi oka sem volt –, hogy az végeredményben közrejátszott a frankhamisítás bűnügyében a tényállás tisztázásában. Intézkedésére ui. a rendőrség érdeklődni kezdett az illető költekező személy és annak az összeköttetései iránt, ami

olyan adatszerzést eredményezett, amely a később rövidesen kipattant frankbotrány résztvevőinek a maradéktalan felderítését megkönnyítette és meggyorsította.

A nyomozásomnak ez az eredménye hasonlíthatatlanul többet jelentett, mint az a negatívum, hogy a Miniszterelnökségen nem található olyan ügyirat, amely a kormányt kompromittálná. Az előkerült ügyirattal ui. feltárult a vádaskodás forrása és szembeötlővé vált, hogy rágalomról van szó, amely felelőtlen és lelkiismeretlen ferdítésen meg utólagos, célzatos kombináción alapszik. A rá alapított vádaskodás tehát egyenesen a visszájára sült el.

A nyomozásomról szóló bejelentésem, amelynek a során a megtalált aktát is bemutattam, az ellenzékre is félreismerhetetlen hatást tett, amennyiben ebben az irányban a támadásait beszüntette. Azonban nem állította már meg az eredetileg erre alapított, titkos akció kibontakozását, amely a kormányzó előtt folyamatban volt.

Ugyanannak a napnak az estéjén, amelyen én a bizottságnak a most említett bejelentésemet megtettem, váratlanul felkeresett engem az egyik, volt budapesti Markó utcai gimnáziumi osztálytársam, régi barátom[116], aki akkoriban – mint székesfővárosi törvényhatósági biz. tag – Vázsonyi demokrata pártjához tartozott és aki a kormány meg az ellenzék között folytatott korábbi közvetítő tárgyalásaim során Vázsonyi és énköztem összekötő szerepet töltött be.

Ezúttal minden bevezetés nélkül azt a hihetetlennek látszó, sőt engem megdöbbentő izenetet hozta számomra egyenesen Vázsonyitól, hogy a kormányzó elejtette Bethlent, a frankügy likvidálására átmeneti kormányt fog kinevezni, és az új miniszterelnök deszignálása már másnap megtörténik. Ebből a célból a kormányzó három személyt fog fogadni audiencián, éspedig egymás után Ká-

[116] Deményi Aladár dr. budapesti ügyvéd, m. kir. kormányfőtanácsos. Később, az én elnökségem idején a Főv. Kormánypárthoz tartozott. (Zs. T. jegyzete)

rolyi Imre grófot, Wlassich Gyula bárót, a Közigazgatási akkori és a Főrendiház volt elnökét[117], valamint engem.

Mielőtt folytathatta volna, szinte fölháborodva vágtam közbe. Az egész dolgot képzelődés szüleményének tartom és szerencsétlenségnek tartanám, ha a frankügy befejezése előtt kormányválság következnék be. Különben is, a kormányzói audienciát nem ilyen illetéktelen helyről szokták a meghívottnak bejelenteni. Kifakadásomra látogatóm nagy nyugodtan csak annyit válaszolt, hogy a hivatalos meghívás másnap reggel a kezembe jut. Végül még kiemelte, hogy látogatásának a tulajdonképpeni főcélja annak a közlése, hogy ha az említett három személy bármelyike is nyerne kormányalakításra megbízást, az illető számíthat az ellenzék legmesszebbmenően lojális és kezére járó magatartására.

Látogatómat – akiről nem lehetett kétségem, hogy valóban Vázsonyi izenetének a hű tolmácsolója – háborgó hangulatban, kurtán bocsátottam el:

„No, barátom, nem mondhatom, hogy kellemes éjszakát szereztél nekem!"

Másnap reggel aztán kellemetlen érzésem a maximumra fokozódott, amikor teljességgel szokatlan időben, már nyolc óra előtt beállított a lakásomra Radnóthfáy György kabinetirodai titkár. Hát az illetéktelen hírforrásnak igaza lett! Valóban azt hozta tudomásomra, hogy a kormányzó ugyanaznap délutánra audienciára kéret. Csodálkozó tekintetemből – úgy látszik – kiolvasta meglepődésemet a szokatlan időben és a szokástól eltérő formák között történő meghívás felett, mert ki sem mondott kérdésemre magától megadta a választ. A rendkívüli eljárást az ügy rendkívül sürgősségével okolta meg, továbbá azzal, hogy nyomatékosan hangsúlyozott abszolút titoktartás biztosítása is így kívánta.

[117] Később a felsőház elnöke. (Zs. T. jegyzete)

Megütődve jegyeztem meg, hogy a magától értetődő titoktartásra felesleges volt engem figyelmeztetnie. Majd tekintettel arra, hogy a meghívás hozzám nem szokott úton érkezett – hirtelen sejtelmem támadt, s annak szavára hallgatva, megjegyeztem, hogy az aláhúzottan abszolút titoktartás kötelezettsége – ugyebár – a miniszterelnök úrral szemben nem áll fenn?

Radnóthfáy azonban – szinte szemmel látható belső nehézséggel küzdve – igen halkan azt válaszolta, hogy külön utasítása szerint éppen ebben az irányban kérje hangsúlyozottan a titok abszolút megőrzését.

A küldött – aki egyébként kedves barátom volt –, nem lévén helye, sem értelme a vitatkozásnak, őt a következő szavakkal bocsátottam el:

„Jelentsd, kérlek, hogy mindent tudomásul vettem. De azt is jelentsd, hogy a Bethlennel szemben megkívánt titoktartás rendkívül kellemetlenül érint!"

Valóban így is volt. Hiszen ha a tegnap este és ma reggel történteket Bethlen előtt elhallgatom, aligha kerülhetem el azt a kínos látszatot, hogy az előttem most már kibontakozni kezdődő komplottban nekem is valamelyes részem lehet. Ám ezenkívül alkotmányos érzésem is lázadozott az ellen, hogy a mit sem sejtő miniszterelnök tudtán kívül folyjanak az ő kicserélését célzó, a parlamenti szokásokat is figyelmen kívül hagyó, kormányalakítási előkészületek.

A kormányzó egyenes jellemének sem felelt ez meg, és ezért az a – később be is igazolódott – feltevés alakult ki bennem, hogy a kormányzó misztifikáció áldozata lett. Egyébként a különös titkolózásban a kabinetiroda főnökének is szerepe lehetett.

Gondolkozásra nem volt sok időm, mert kilenckor már elnökölnöm kellett a Frankbizottságban, ahol helyettesem nem volt. Hirtelen elhatározással felkerestem Scitovszky Bélát, a Nemzetgyűlés elnökét, és felkértem, közölje Bethlennel a következőket:

„Bethlen ellen irányuló, nagyon előrehaladott stádiumban lévő, komoly és titkos akcióról nyertem hiteles értesülést, amelyben egyesek, amint rájöttem, engem is fel akarnak eszközül használni. Kérem őt, várjon rám délután 6 óra tájban a hivatalában, amikor is mindenről híven tájékoztatni fogom. Korábban ez a körülményeknél fogva lehetetlen. Véleményem szerint nyugtalanságra nincs ok."

Mindezt a titoktartás megsértése nélkül izenhettem, hiszen az csak az audienciára vonatkozott, amíg a többi adatot már Vázsonyi küldöttjétől tudtam, az pedig kötelezett titoktartásra. Az audiencia utánra kilátásba helyezett mindenre kiterjedő tájékoztatásomnak pedig nem lesz már akadálya, mert – a kormányzó jellemét ismerve – biztosra vehettem, hogy ő fel fog oldani a további titkolózás alól Bethlennel szemben.

Scitovszky nem kérdezett semmit sem tőlem, csak bólintott, és eljárt a kívánságom szerint.

A délutáni audiencián – szándékos tévedésből – ötnegyed órával és nem csak a szokásos egynegyeddel korábban jelentem meg. Így volt aztán módom meggyőződni róla, hogy előttem csakugyan Károlyi Imre grófot, majd Wlassich Gyulát fogadta a kormányzó. Tehát a Vázsonyitól származó közlés ebben a tekintetben is valónak bizonyult.

A kormányzó előttem először is sajnálkozását fejezte ki afelett, hogy értesülése szerint a Frankbizottságban feltárt adatok a kormányt súlyosan kompromittálták. Majd súlyos aggodalmát hangoztatta az előre látható, kellemetlen következmények miatt, amelyek nagy károkat okozhatnak az országnak, különösen külpolitikai vonatkozásban. Ezért úgy látja, hogy a gyors közbelépésére lehet szükség. Mielőtt azonban erre rátérnénk, arra kér, hogy tájékoztassam az ügy állásáról a Frankbizottságban.

Ebből a bevezetésből nyilvánvaló volt, hogy a kormányzót – enyhén szólva – tendenciózusan informálták. Érthető tehát, hogy a való tényállást feltáró, részletes ismertetésemet szemmel láthatóan fokozódó meglepődéssel hallgatta. Amikor pedig arra a szigorúan bizalmasnak állított aktára vonatkozólag, amelyre az ellenzék és a kormányzó informátorai döntő támadásukat alapították, megállapí-

tottam, hogy az éppen a kormány állítólagos részessége ellen bizonyít – és végső konklúziómat abban foglaltam össze, hogy véleményem szerint a parlamenti vizsgálóbizottság munkálatairól szóló jelentés a kormányt minden vád alól előreláthatóan tisztázni fogja: a kormányzó szinte kitörő megkönnyebbüléssel kiáltott fel:

„No, hála Istennek!"

Bár ebből az őszinte megnyilatkozásból láthattam, hogy a helyzet kedvezőre fordult, én mégis jónak láttam, hogy rámutassak azokra a káros következményekre, amelyekkel a frankügy likvidálása előtt esetleg bekövetkezhető kormányváltozás járhatnak. Hivatkoztam a kormány mindenben korrekt, gyors és erélyes eljárására a frankhamisítás bűnvádi megtorlása tekintetében. Végül pedig felmentést kértem Bethlen Istvánnal szemben a rám kellemetlenül nehezedő titoktartási kötelezettség alól.

A kormányzó válasza, amely egyben a már-már veszélyesen komollyá vált titkos akció bukását jelentette, így szólt:

„Mindenben igazad van! Látom, hogy mindent jól elintéztetek, semmi szükség az én közbelépésemre. István csak hadd tudjon meg mindent! Magam is elmondom neki."

Bethlen István várt rám a Miniszterelnökségen. Részletes tájékoztatásomat meghallgatta, némán kezet szorított velem és nyomban átment a kormányzóhoz.

Találkozásuk lefolyásáról semmit sem tudok. Csak azt tapasztaltam – nemegyszer lévén velük bizalmas társaságban –, hogy ezután is zavartalannak látszó szívélyességgel érintkeztek egymással.

Tagadhatatlan azonban, hogy a kormányzó előtt már ekkor is felmerült annak a lehetősége, hogy Bethlentől mint miniszterelnöktől megváljék.

A teljesség kedvéért még megemlítem, hogy a Frankbizottságnak a kormányt teljesen tisztázó jelentését – amelyet Rubinek István bizottsági előadó előterjesztése alapján és Erődi-Harrach Tihamér közreműködésével hármasban közösen szerkesztettünk – beterjesz-

tése után a Nemzetgyűlés plénuma azonnal tárgyalás alá vette és még 1926 márciusában jóváhagyólag tudomásul is vette.[118]

A frankhamisítók ellen indított bűnügy is különös gyorsasággal folyt le. Folyamatba tételétől alig néhány hónapra, már 1926 májusában kihirdette Töreky Géza elnök[119] a büntetőtörvényszék súlyosan elmarasztaló ítéletét a nagyszámú vádlott előtt, amely még ugyanabban az évben, miután az Ítélőtábla és a Kir. Kúria is jóváhagyta, jogerőssé vált.

Az ügy szigorúan törvényes és minden elnézést kizáró elintézése – arra is tekintettel, hogy a bizottsági kisebbség ellenzéki véleménye erőtlen és hatástalan volt[120] országszerte és általában külföl-

[118] A Frankbizottság heteken át tartó tanácskozása során – az Országháza akkor használaton kívül álló főrendházi nagytermében, az északi főbejárat fölött – üléseink rendszerint naponta de. 9-től du. 2-ig és du. 4-től este fél 9–9-ig tartottak. Ekkor hazavittem magammal az addig elkészült (rendes írásba áttett) gyorsírói jegyzeteket. Revíziójukkal éjfél után 1–2 órára, vagy még később tudtam csak elkészülni. A fárasztó és folytonos izgalmakkal járó, hat héten át tartott bizottsági ülések befejezte után néhány napos kikapcsolódásra, regenerálódásra volt szükségem. Ebben Vigyázó János dr. jött kitűnő ötlettel a segítségemre. Baráti társaságot toborzott, amellyel több napra kirándul(tunk) az előző tavasszal felavatott gallyatetői menedékházba, amelynek ekkor kezdődött az első téli szezonja. Pásztó felől gyalog mentünk fel oda, és onnét a következő napokon – a magas hóban hótalpakon járva – bekalandoztuk a Mátra legnagyobb részét, közben a gerincén végigvándorolva az akkor még lakatlan Kékesen is megfordultunk. Akár csak az elveszett Magas Tátránkban lettünk volna... Amire a plénum befejezte a bizottsági jelentésünk tárgyalását és ismét beülhettem a plénum elnöki székébe is, egészen újjávarázsolt, friss munkaerővel állottam rendelkezésre. (Zs. T. jegyzete)

[119] Később a Kúria alelnöke, majd elnöke m. kir. titkos tanácsos. 1951-től 1960-ban bekövetkezett haláláig bujdosó társam a svájci Alpnachdorfban. Egyébként – anyai ágainkon – harmadfokú unokatestvérek voltunk. (Zs. T. jegyzete)

[120] Szerkesztette egy egész éjjen át Vázsonyi, akit a nagy izgalmak, amelyekbe magát belesodorta, súlyos beteggé tettek, rövidesen meg is halt. A plénumban én parentáltam el. (Zs. T. jegyzete)

dön is[121] kedvező benyomást keltett. Végleg lekerült a napirendről. A hónapokon át komoly válsággal fenyegető politikai feszültség minden káros következmény nélkül feloldódott, és én szerencsésen megszabadultam az illetéktelenek kezdeményezésére nekem szánt súlyos feladattól. [...]

(Zsitvay-kézirat VII. kötet. 2069–2084. p.)

Aki csak gondolatban – többek gondolatában – volt jelen a székfoglalón

1926. október 19-én a Magyar Nemzetgyűlés az elnökévé választott. Elmondtam székfoglaló beszédemet, és felfüggesztvén az ülést, kimentem az ülésteremből.

Mindössze 41 éves voltam,[122] amikor az ország második legmagasabb méltóságával[123] tüntetett ki a nemzet szuverén képviselete. És én mégsem felemelt, hanem lehorgasztott fővel lépkedtem le a magas elnöki emelvényről. Az aratott tapsvihar megdobogtatta a szívemet, a szívem pedig... a szívem egyszeriben szúró fájdalmat érzett...

„Istenem, ha édesapám megérhette volna ezt a napot és édesanyámmal, feleségemmel meg a testvérbátyámmal együtt ő is ott lehetett volna az elnöki emelvény feletti páholyban..."

[...]

[121] Még a sértett Franciaország is kiengesztelődött, látva a megtorlás őszinteségét. Jogi képviselője (az emigrációban szerephez jutott) Auer Pál dr. csak egy pengő kártérítésre kérte kötelezni az elítélteket. (Zs. T. jegyzete)

[122] Messze fiatalabb az előttem és utánam volt összes elnököknél. (Zs. T. jegyzete)

[123] A Nemzetgyűlés elnöke közvetlenül a kormányzó után jött rangban és annak esetleges helyettese volt. (Zs. T. jegyzete)

A Nemzetgyűlés helyreállítja a történelmi kétkamarás Országgyűlést

Üdvözlő iratokat nagy számmal kaptam az ország minden részéről. Régi iskolatársaim, egyetemi diáktársaim közül is sokan kerestek fel kedves soraikkal. A legtöbb köszöntés kecskeméti híveim és turista barátaim köréből érkezett. De valamennyit megelőzte az ország hercegprímásának, az „első zászlós úr"-nak, Csernoch János bíborosnak a sürgönye, amelyet, amidőn a székfoglalóm után a temetőben tett látogatásomról a lakásomra hazaérkeztem, már az íróasztalomon találtam. Ő volt az egyetlen az üdvözlők között, aki belátott a szívembe és oda talált annak a kellős közepébe, amikor sorait az édesapámról való megemlékezéssel kezdte.[124] Emlékezetem szerint a távirata így szólt:

„A nagy elnök hozzá méltó fiát hazafias tisztelettel köszöntöm a magyar nemzeti szuverenitás képviselete kimagasló elnöki székében.

Őszinte nagyrabecsüléssel

Csernoch János bíboros hercegprímás".

Első tennivalóm volt, hogy magamat az ügyvédi kamarából töröltessem, mert – bár jogszabály nem tiltotta – összeférhetetlennek tartottam, hogy ügyvédi gyakorlatomat a Nemzetgyűlés elnöki méltósága mellett párhuzamosan folytassam.[125] Az ügyvédi kamara választmányától addigi ügyvédi tevékenységemről elismerően nyilat-

[124] Csernoch, amikor személyesen köszöntem meg az üdvözlését, behívatta a titkárát, és annak exkuzálnia kellett magát előttem, mert kimaradt a táviratból „az Istenáldás", amit pedig ugyancsak bőven kívánt számomra. (Zs. T. jegyzete)

[125] Irodámat – minden igényemről lemondva a folyamatban lévő ügyekben – minden ellenérték nélkül átadtam addig – két és fél éve – volt irodatársamnak, dr. Deseő Zoltánnak, néhai Erdély Sándor v. igazságügy-miniszter unokája férjének. (Zs. T. jegyzete)

kozó és a magyar ügyvédséggel való szellemi kapcsolatom fenntartását remélő és kérő, üdvözlő választ kaptam. [126]

Amikor engem 1922-ben nemzetgyűlési képviselővé választottak, a M. Kir. Államvasutak Igazgatósága „vezető ügyésze" voltam, aki felügyelői rangban (amely később a jogügyi tanácsosi elnevezést kapta) – a peres osztályt vezettem.[127]

Amidőn 1920 májusában felmentést kaptam 1919. évi szeptember 30-án kelt főispán-kormánybiztosi megbízatásom alól, és Kecskemétről visszatértem az államvasúti beosztásomba, jogom nyílt arra, hogy a viselt főispáni tisztségemnek megfelelő – MÁV igazgatóhelyettesi – fizetési osztályba sorozzanak be. Kelety Dénes MÁV elnök arra kért, hogy járuljak hozzá az engem megillető magasabb fokozatba helyezésem két részletben való fokozatos végrehajtásához. Rövidesen képviselővé történt megválasztásom miatt az ígéret megvalósítása elmaradt. Azt első Nemzetgyűlésről (1920-tól) a fennálló jogszabályok szerint a képviselővé választott köztisztviselő – mint amilyen, mint MÁV ügyész én is voltam – képviselői megbízatása ideje alatt megtartotta hivatali rangját és fizetését, de hivatali működés alól fel volt mentve. Ez azt is jelentette, hogy a hivatali feletteseit vele szemben megillető fegyelmi hatósági – eszmeileg – változatlanul fennállott. Ezt a helyzetet én nem tartottam összeegyeztethetőnek a szuverén Nemzetgyűlés elnökéhez illő abszolút függetlenséggel.

Nyugdíjazásomat kértem tehát, mert ez a jog megillette a képviselővé választott köztisztviselőt. Kérelmemnek a MÁV igazgatóság és egyben – a kereskedelmi miniszter, mint felügyeleti hatósága jóváhagyásával – az engem a betöltött főispáni állásomnak megfelelő

[126] A Bp. Ügyvédi Kamara az ügyvédi névjegyzék 3401. lapján először 1909. X. 7-én jegyzett be, gyakorlatom szünetelését 1926. X. 21-től tartotta nyilván, majd 1933. II. 13-tól vette tudomásul gyakorlatom újbóli folytatását (Zs. T. jegyzete)

[127] Egyúttal a MÁV közp. fegy. bírósága elnöke is voltam. (Zs. T. jegyzete)

rendosztályba helyezve, mint államvasúti igazgató-főügyészt nyugdíjazott. Ez egyébként pontosan megfelelt annak a rangfokozatnak, amely állást képviselő(vé) való megválasztásom előtt, mint a jogi osztály vezetője ténylegesen be is töltöttem. Ez később azzal a súlyos hátránnyal járt rám nézve, hogy az elnöki székben töltött időmet a nyugdíjéveimbe nem számították be – ami pedig, ha formálisan hivatalban maradok a MÁV-nál, az állandó gyakorlat alapján kétségtelenül megtörtént volna. Azonban a törvény világosan szólt: „Nyugdíjban töltött időt a nyugdíjjogosultsága alapjául vett szolgálati időbe beszámítani nem lehet." Nyugdíjazásom ügye, amely az előadottak szerint minden tekintetben szabályszerűen bonyolódott le és végeredményben csak anyagi hátrányomra szolgált[128], szemé-

[128] Ez a támadás hónapokkal később már a Képviselőházban történt meg. Rassay Károly beszélt és én, minthogy az elnöklés sora nem rajtam volt, beültem a miniszterelnök háta mögött levő képviselői helyemre, hogy meghallgassam. Tehát éppen figyelmet tanúsítottam vele szemben. Bethlen halkan tréfás megjegyzést tett, amelyet csak mi, a közvetlen közelében ülők hallhattunk. Elmosolyodtunk. Rassay, úgy látszik, ezt magára vette, dühbe gurult és engem választott ki a mosolygók közül céltáblának. „A házelnök úr igen derűs kedvében van, úgy látszik! Bizonyára annak a kivételes elbánásnak örvendezik, hogy nyugdíjazása során – kissé szokatlan módon – kétszeresen elő is léptették!" Személyes megtámadtatás visszautasítása címén nyomban felszólaltam, és a Ház helyeslése közben bejelentettem, hogy összeférhetetlenséget láttam a szuverén Nemzetgyűlés elnökének függetlensége és a szabadságolt MÁV tisztviselőnek a hivatalbeli fegyelmi hatósága alá tartozás között, és ezért nyugdíjaztattam magam. A nyugdíjam megállapítása törvényszerűen történt a különböző szolgálati állásaim megfelelő beszámításával. A számszerűség részleteivel nem untatom a Házat, de szívesen megadok Rassaynak minden felvilágosítást, ha az elmondottak ki nem elégítenék és szíves lesz további kérdéseivel az elnöki szobámban felkeresni. Felszólalásomat a Nemzetgyűlés helyeslőleg fogadta, Rassay pedig sem engem fel nem keresett ebben az ügyben, sem azt többé szóba nem hozta. – Azért foglalkoztam ezzel az üggyel érdemén felül részletesen, mert közéleti pályámon ez volt az egyetlen eset, amikor burkolt célzásokkal megpróbáltak benyálazni. (Zs. T. jegyzete)

lyes megtámadtatás visszautasítása címén történt felvilágosító felszólalásom után azonban a Nemzetgyűlés és a közvélemény – érthetően – napirendre tért felette.

Olyan kényesen vigyáztam a nemzetgyűlési elnöki tekintély minden más vonatkozástól való mentesítésére, hogy az összes társadalmi tisztségeimről is lemondtam, így a Magyar Turista Szövetség és az Országos Testnevelési Tanács Társadalmi Szakosztály elnökségéről is.

A megválasztásomat követő vasárnapra – október 24-ikére – már korábban kitűzött budai, Hármashatár-hegyi menedékház-avató beszédem megtartását, sőt ott való megjelenésemet is lemondtam – azzal az indoklással, hogy a Nemzetgyűlés elnöke kizárólag a törvényhozás képviseletében szerepelhet a nyilvánosság előtt.

Azt a megtiszteltetést azonban, hogy az elnöki tisztemről való lemondásom után a Magyar Turista Szövetség egyhangúlag a védnökévé választott – mert a társadalmi testület életében követlen közreműködésre nem kötelezett –, elfogadtam.

[...]

Helyemre nemzetgyűlési alelnökül – Bethlennel történt megegyezésem alapján – régi barátomat, Puky Endrét, akivel – valamint Huszár Károllyal, az elnökségnek nálamnál jóval régebb tagjával is – teljes harmóniában, hasonló szellemben működtünk együtt és vezettük a Nemzetgyűlés még hátralévő rövid fennállása alatt annak a tanácskozásait.[129]

A második Nemzetgyűlés napjai ui. már megvoltak számlálva. A közvélemény túlnyomó többségének az volt az óhaja, hogy alkotmányos rendünk helyreállítását tetőzzük be azzal, hogy az 1918–19-es összeomlás után keletkezett egykamarás nemzetgyűlési intézményünk megszüntetésével térjünk vissza a kéttáblás Országgyűlésünk ősi alkotmányos szervéhez. Az Országgyűlés Képviselőházának és életre hívására szükséges választójogi törvényt a Nemzetgyűlés már megalkotta, és már csak a régi főrendi ház helyébe lépő, korszerű – felsőház – megszervezéséről szóló törvényjavaslat megtárgyalása volt hátra, amikor én 1926. október 19-én az elnöki széket elfogadtam.

Pesthy Pál igazságügy-miniszter felsőházi törvényjavaslata – alapgondolataiban Bethlen Istvántól származva – igen szerencsés alkotás volt. Felújította a törvényhatóságok ősi követküldési jogát az Országgyűlésbe, de ezúttal a felsőház tagjai sorában. Legfeljebb arányosítással meghagyta az egyházak (vallásfelekezetek) képviseletét a felsőtáblán, és azt a zsidókra is kiterjesztette. A hivataluknál fogva tagok körét némileg kibővítette, így többek közt a honvédség főparancsnokára, az Országos Társadalombiztosító Intézet elnökét. Teljes új elemet vitt be a felsőházba az érdekképviseleteknek biztosított tagválasztási jog. Így jutott képviselethez az ügyvédi, a közjegyzői, az orvosi és mérnöki kamarákban törvény által megszervezett intelligencia és az Országos Mezőgazdasági Kamarában együttműködő mezőgazdasági munkaadók és munkavállalók egyes kategóriái. Az utóbbikhoz hasonló képviselet juttatása lebegett Bethlen István előtt az ipar területén is. A munkaadók nagy szervezetének, a Gyáriparosok Országos Szövetségének már a javaslat megadta a felsőházi tag küldésének a jogát, ám az ipari munkásságra nézve a javaslatból még hiányzott a megfelelő rendelkezés, mert a szakszervezetek kijelentették, hogy nem kívánnak élni a nekik esetleg juttatandó tagküldési joggal, mert a felsőház intézményét antidemokratikusnak tartják. Ez volt ui. a – magyarországi – szociáldemokrata párt parlamenti frakciójának a hivatalos álláspontja. A törvény előre bejelentett szabotálását kívánta Pesthy Pál elkerülni, amikor a tervezettből, mielőtt törvényjavaslatként benyújtotta, az ipari szakszervezetekre vonatkozó rendelkezést törölte. Csúnya dolog volt, hogy erre a „magyar” szociáldemokraták külföldi elvtársaikat úgy infor-

[129] Puky vállalta a MTSz (Magyar Turista Szövetség) elnökségét, amíg azt 1933-ban ismét átvettem, amikor mint miniszter nyugdíjba mentem. (Zs. T. jegyzete)

málták, mintha a kormány is a parlamenti többség tendenciózusán szánta volna ki az ipari munkás szakszervezeteket a felsőházi tagságból. Amikor ennek hírét vettem, több külföldi lap ilyen értelmi cikkét mutattam a Ház folyosóján a szociáldemokrata képviselőknek. Ők élénken tiltakoztak az ellen feltevés ellen, amelyet a szavakból kiérezhettek, hogy ők, ill. az ő pártjuk adott volna le ilyen információt. Erre felszólítottam, hogy megfelelő cáfolatot, ill. a való tényállásának megfelelő helyreigazítást juttassanak el hozzám, hogy azt én az illető külföldi sajtóorgánumoknak továbbítsam. Ezt kereken megtagadták, s e magatartásukkal tulajdonképpen elárulták magukat.

Azonban ez a parlamenti szinten mélyen alulmaradó magatartásuk sem riasztott el attól, hogy – Bethlen bizalmas kívánságára – meg ne próbáljam rávenni a szociáldemokrata parlamenti frakciót, hogy járuljanak hozzá a szakszervezeti képviselet felvételéhez a törvénybe, és garantálják, hogy a szakszervezetek élni is fognak az alkotmányos jogukkal. A nekem adott bizalmas meghatalmazás lehetővé tette számomra, hogy a munkásképviselet eredetileg tervezett létszámának bizonyos mértékű felemelését is kilátásba helyezzem a megegyezés érdekében. Sajnos minden fáradozásom hiábavalónak bizonyult, és az ipari munkásság – a vezetői akaratából – kimaradt a minden tekintetben nívósan sikerült felsőházból.

Bethlen eredeti elgondolása volt, hogy az 1918-ig örökös főrendházi tagsági joggal bírt, főrangú nemesi családoknak a meghatározott, magas földadót fizető férfi tagjai választó testületet alkossanak, amely azután maguk közül meghatározott számú tagot választ a felsőházba. Bizalmas közlése szerint ezt Bethlen 1–2 évtizedre szóló átmeneti intézkedésnek szánta, amíg a második kamara kiegyensúlyozó, ill. fékező ereje nélkül is biztosítható lesz.

Ehhez a többfelől támadott rendelkezéshez – amikor a javaslatot a kormánypárt zárt ülésbe tárgyalta – módosító indítványt terjesztettem elő. Egyrészt korlátozni, másrészt kiterjeszteni kívántam a választásra jogosultak körét. Szerintem a nemesi előjogok megszüntetése, vagyis 1848 után adományozott nemesség csak puszta cím, tehát az ilyen cím birtokosa nem tarthat igényt, pláne nem „történelmi" juss alapján, a főrendiház utódában, a felsőházban való képviseletre. Viszont, tekintettel a Werbőczy Hármas Könyvének az I. része 9. fejezetében, a híres „Primae nonus"-ban kifejezésre juttatott az az ősi magyar közjogi elv, amely a különböző címekre való tekintet nélkül minősíti teljesen egyenjogúnak a magyar nemesség egyetemét – vagyis az „una eademque nobilitas" – más nemzeteket századokkal megelőzően kialakult – demokratikus elve egyenesen megköveteli, hogy a tervezett „történelmi rend" választó testületbe a főnemesi címmel nem bíró, de 1848-ig már nemesi jogokat gyakorló családoknak azokat a férfi tagjait is felvegyük, akik bírnak az előírt földadó cenzussal.

Felszólalásom a pártban vegyes érzelmeket keltett, amit egyrészt a helyeslések, másrészt az ellenvetéseket tartalmazó közbeszólások élénk kifejezésre juttattak. Bethlen István látva ezt, arra kért, hogy konkrét indítványt, amely így minden előkészítés nélkül hosszadalmas vitát eredményezhetne, vonjam egyelőre vissza viszont a kormány tanulmányozni fogja a felvetett, az ősi alkotmányunk szellemével egyezni látszó gondolatot, amelyre nézve addig különben nem foglalhatna állást, amíg annak a számbeli vonatkozásait nem tisztázták. A felhívásnak persze megfeleltem, és az indítványomat visszavontam. Ez a kérdés többé nem került napirendre.

A felsőházi törvényjavaslat tárgyalása a Nemzetgyűlés plénumában meglehetősen széles mederben folyt és majdnem négy hétig tartott. A parlamenti atmoszféra eléggé nyugodtnak mutatkozott, amihez alighanem hozzájárult az a körülmény, hogy a megválasztásom után hamarosan látogatást tettem a parlamenti pártoknál[130], és

[130] Az egyes pártok – a szociáldemokraták kivételével – a saját párthelyiségeikben fogadták látogatásomat, amíg az említettek az Országháza egyik bizottsági termében gyűltek össze e célból. Itt említem meg, hogy látogatást tettem mint új elnök Apponyi, Berzevitzy és Szász Károly volt házelnököknél is. (Zs. T. jegyzete)

minden ülés megnyitása előtt egy kis ideig az ellenzéki folyosó sarkán tartózkodtam, hogy alkalmat adjak feszélyezetlenebb érintkezésre, így többek közt napirend előtt való felszólalások, vagy rendkívüli interpellációk iránti óhajok elintézésére. Igen jó alkalomnak mutatkozott ez a mindennapi folyosói találkozásunk forgalomba jött hamis híreszteléseink megcáfolására, felizgatott képzeletek rémlátásainak az eloszlatására. Ugyanilyenkor szoktam volt megjegyzéseimet megtenni az ellenzéki sajtó nem ritkán tendenciózusan elferdített közléseire. Ezek sem maradtak hatás nélkül, mert tréfás csipkelődéseimnek nem mindenki szeretett céltáblájává válni. Elég ritkaság, hogy valaki erőltetés nélkül tudjon részt venni olyan derültségben, amely éppen az ő rovására tört ki. Viszont az általános derültségre gyakran került sor ott a folyosó délnyugati sarkán, ahol idővel egyre nagyobb hallgatóság fogadott mégpedig pártkülönbség nélkül, amikor az elnöki termekből jövet az ülés megnyitása előtt ott rendszeresen megjelentem.

[...]

Olasz–magyar barátsági szerződés

Az Országgyűlés intézményének az új életre hívásával a magyar alkotmányosság helyreállítása betetőzést nyert. Ezzel az egészséges fejlődéssel lépést tartott az ország társadalmi, pénzügyi és gazdasági konszolidációjának a megfelelő kibontakozása is. A Magyar Nemzeti Bank megkezdte működését, és forgalomba került az elértéktelenedett korona helyébe a jól megalapozott értékű új magyar pénzegység: a pengő. Csillagászati számok helyett megint békebeli összegekben az élet. A Képviselőház tárgyalásai nyugodt mederben folytak, és Bethlen István figyelme fokozott mértékben fordult a külpolitika felé.

Trianoni elszigeteltségünkben Olaszország felől hallatszottak ittott irántunk barátságos hangok. 1927 elejétől kezdve tehát a magyar diplomácia Róma felé fokozta tevékenységét. Hamarosan tisztázódott, hogy Mussolini a szomszédjává vált és olasz nyelvterületeket is bekebelezett Jugoszláviával szemben, tehát reálpolitikai alapon, szívesen lépne szorosabb kapcsolatba a Jugoszlávia hátában fekvő Magyarországgal. A nyilvánosság előtt persze Mussolini csakis a hagyományos olasz–magyar barátságot emlegette.

A szaporán előrehaladó előkészítő tárgyalások teljes eredménnyel jártak, és április elején Bethlen István gróf el is utazhatott Rómába, ahol igen meleg és külsőségekben is feltűnő fogadtatásban volt része. Az olasz–magyar barátsági szerződést alá is írták. Ez nagy esemény volt: a trianoni gyűrűt, amely elzárt a szabad világtól, sikerült áttörnünk, sőt világháborús egyik ellenségünk ismét barátunkká vált. Vagyis nem voltunk már vesztegzári fogságban és nem voltunk már egyedül!

A magyar közvélemény nagy megkönnyebbüléssel és nyílt örömmel fogadta a magyar külpolitika – vagyis Bethlen sikerét. A Képviselőházban azonban, amikor 1927 májusában a barátsági szerződés becikkelyezésére került sor, a nemzeti közvéleménnyel mindig dacosan szembehelyezkedő és külföldi impulzusokat követő szociáldemokraták indulatos beszédekben tiltakoztak a „fasisztákkal való barátkozás ellen". Az ülések viharossá váltak, és a tetőfokát a parlamenti feszültség Várnai Dániel felszólalása kapcsán érte el. Élénken az emlékezetemben van, hát leírom, amint következik:

Amikor még Bethlen is kijön a sodrából

Várnai Dániel szociáldemokrata képviselő soha nem tudta véka alá rejteni igazi marxista osztálygyűlöletét. Minden felszólalásában izzott nemzeti hagyományaink, intézményeink, ideáljaink ellen táp-

lált ellenséges indulatának a tüze. Szavaira mégis úgy vigyázott, olyan fejlett technikáról beszélt, hogy elnöki megrendszabályozásra csak ritka esetben adott alkalmat.

Egyik felszólalása során – éppen a Ház túlnyomó többsége által lelkes fogadtatásban részesült olasz–magyar barátsági szerződés tárgyalása alkalmával – különösen felforralta célzásaival és gúnyos megjegyzéseivel a jó érzésű hallgatói vérét. Ám elnöki hatáskörömben megint csak nem tudtam vele szemben eljárni, viszont a kormánypárt, sőt a kereszténypárt soraiból is fel-felcsattanó, tiltakozó közbeszólások elcsendesítése kötelességem volt. A szónok által felkorbácsolt indulatokat így még fokozta, hogy a megbotránkozottak részesültek elnöki retorzióban és nem a botrány kirobbantója.

Ebben a pattanásig feszültté vált hangulatban Várnai kiszámítottan kiélezett olyan újabb megjegyzést tett, amelyre már Bethlen István miniszterelnök is kijött a sodrából. Karjával heves, elsöprő mozdulatot tett a szónok felé és nála eddig ismeretlen indulatos hangon kiáltotta oda neki:

„Látszik, hogy a képviselő úrban nincs egy csepp magyar vér!" A kormánypárt egy emberként ugrott talpra és fergeteges tapsviharral köszöntötte vezére kitörését. A szélsőbalon eszeveszett üvöltözés támadt, amely végül ütemes „Rendre! Rendre!" – kiáltozásokba ment át.

Még nem volt a Házban viharcsengő, sem hangerősítő berendezés – (ezeket csak az utódom: Almásy László vezettette be) –, így hát öt percbe is beletelt, amíg csendet teremtettem.

Kirobbanásig feszült volt a helyzet. Mindkét oldal szinte fenyegető tekintettel fordult az elnöki emelvény felé. Úgy látszott, hogy a szélsőbal – ha nem kap elégtételt a lebecsülő megjegyzésért – akár verekedésre is kész. De ugyanígy a jobboldal is, ha a vezérét a többség lelkéből fakadt kitöréséért az elnök megrendszabályozná.

Majdnem hallani lehetett az elfojtott izgalom lihegését a hirtelen támadt csendben, amikor az elnöki enunciációt megelőző csengetésem elhangzott.

„Kérem a miniszterelnök urat" – kezdtem meg a nyilatkozatomat, amire a baloldal viharos halljukozásba, a jobboldal pedig pisszegésbe kezdett. Ám a kíváncsiságuk az elkövetkezendők iránt legyőzte szenvedélyes indulataikat, és egyszeriben csend támadt. Most már nyugodtan fejezhettem be a megkezdett elnöki enunciációmat:

„Kérem a miniszterelnök urat, hogy az említett alapon ne méltóztassék megkülönböztetést tenni a Ház tagjai között!"

Bethlen István kissé felemelkedett bársonyszékéből, és így meghajtva magát, vette tudomásul az elnöki figyelmeztetést. Mindkét oldalról morgás hallatszott. Balról első pillanatra kevésnek találták a várt rendreutasítás helyett kiosztott enyhébb rendszabályozást – jobbról viszont még ezt is soknak. Ám mindegyik oldal, amint észrevette a másik elégedetlenségét, egyszerre megelégedett hangulatba ringatta magát. Így esett, hogy az általános morgásból – általános taps lett, amelyet sűrűsödő „Éljen az elnök!" kiáltozások kísértek. Hirtelen felfüggesztettem az ülést tíz percre. Ezzel vége szakadt az incidensnek.

[...]

Itt említem meg azt a régmúltból származó, különös, az idők folyamán bizony félszeggé vált helyzetet, amelyben a házelnök címzés dolgában voltak egészen 1927 húsvétjáig, amikor is a kormányzói rezolúció rendezte a dolgot, és elrendelte, hogy azontúl a címük „nagyméltóságú" legyen. Mert akármilyen különösen hangzik, bár rangsorban az összes kegyelmeseket megelőzték, ők addig „méltóságosak" voltak, úgy, ahogyan az ősi diétákon elnöklő királyi személynököket szokták volt századok óta nevezni. Akkoriban a „kegyelmes" vagy a „nagyméltóságú" címzés idegen volt a magyar társadalomban, és az csak Ausztriában divatos belső titkos tanácsosi méltóság adományozásával vonult be hozzánk. Később – ugyancsak osztrák hatásra – vált szokássá egyes magas rangú állami funkcionáriusokat állásuknál fogva „excellenciásnak" titulálni. Azonban ezek hivataluktól való megválásuk alkalmával – ha csak titkos taná-

csossá nem nevezték ki őket – elvesztették e megszólításhoz való jogukat, amely szabályhoz a magyar közszokás nem alkalmazkodott. A Ferenc József-i időkben a ferde helyzet kiküszöbölésére a házelnök hamarosan titkos tanácsossá való kinevezésével gondoskodtak. Ez a lehetőség azonban, amíg 1936-ban a m. kir. titkos tanácsosi méltóságot be nem vezették, hiányzott, és bizony a hercegprímást is rangban megelőző, az államfő esetleges helyetteseiként szereplő nemzetgyűlési elnökök is csak „méltóságos"-ok voltak.

Nem sokkal az Országgyűlés helyreállítása után szüntette meg aztán ezt a visszásságot az említett államfői rezolúció, mégpedig Scitovszky belügyminiszter kezdeményezésére – aki mint volt nemzetgyűlési elnök ismerte a helyzet fonákságát, és Bethlen miniszterelnök előterjesztésére – aki tudomással sem bírt addig a dologról és élénken méltatlankodott, hogy senki sem tette ezt szóvá annyi éven át.

„Az lehetetlen és méltatlan, hogy az államfő, vagyis végeredményben a mindenkori kormány különös kegyétől függjön a szuverén Országgyűlés elnökeinek a rangjukhoz illő címezése!"

Így jutottam aztán én is – státusrendezéshez. És nem kellett minduntalan mindenkit azután már helyreigazítanom – és rektifikációmmal elképesztenem –, ha a magától értetődő, de mégsem megillető címzéssel illetett.[131]

Egyébként ezért a státusrendezésért egy lépést sem tettem, teljes meglepetésként ért, amikor a hivatalos lapban a kormányzói elhatározást megláttam.

1927 őszén újabb meglepetés ért, azonban egészen más természetű. Egykori jogásztársam és barátom, Ángyán Béla dr. keresett

[131] Volt más hasonló ilyen furcsaság is. Pl. a rk. követ és meghat. miniszter címét viselő külügyi tisztviselő a IV. fiz(etési) osztályba tartozott és méltóságos címet viselt, külföldön azonban excellenciás volt. A katonaságnál még nagyobb furcsaságok voltak. (Zs. T. jegyzete)

fel a házelnöki dolgozószobámban. Ő, a korábbi ügyvéd, több év óta már a Miniszterelnökség sajtóosztályának a vezetője volt mint miniszteri tanácsos. Azzal az igazán váratlan és egyben érthetetlennek is látszó kérdéssel fordult hozzám, hogy hajlandó lennék-e őt politikai államtitkáromul akceptálni, ha történetesen én lennék az igazságügy-miniszter?

Szinte megütközéssel határos csodálkozásomat észlelvén a minden aktualitást nélkülöző kérdése felett, most már ő árult el meglepetést, amely majdnem zavarba hozta.

„A miniszterelnök úr maga küldött ide hozzád azzal a kérdéssel, hát azt kellett feltételeznem, hogy ő már beszélt veled..."

Bethlen azonban, akivel különben akkor már két hete nem beszéltem négyszemközt, nekem bizony erről a dologról semmit sem szólt még.

Ángyán ezt hallva, fölugrott a helyéről és elnézésemet kérve az idő előtti alkalmatlankodásáért, mindenképpen távozni készült a ferdének mutatkozó helyzetből.

De hát én visszatartottam régi barátomat, és kivasaltam belőle a tényállást. Bethlen új sajtótörvény gondolatával foglalkozik, és ebből a célból, annak az előkészítésére az ő bizalmasát, aki már évek óta vezette a sajtóirodáját, Ángyán Bélát szemelte ki igazságügyi politikai államtitkárnak. Ezzel kapcsolatban felhívta, hogy a fentebbi kérdéssel forduljon hozzám, mert Pesthy Pál igazságügy-miniszter, mihelyt elkezdi működését a Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítását Intéző új szerv[132], annak élére távozik az igazságügyi tárca éléről, és – ilyen kategorikusan mondta – mintegy fél év múlva én leszek az igazságügy-miniszter!

„Kedves Bélám!" – mondtam erre. – Nekem erről semmi tudomásom sincs. Ellenben sok mindenfélébe belefogtam a házelnöki

[132] A Lebosz: a Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására alakult Országos Szövetkezet (Zs. T. jegyzete)

minőségemben, aminek a tető alá hozása előtt nem gondolok innen való távozásra. Új Házszabályok készülnek a tevékeny közreműködésemmel, azokat keresztül kell vinni – és ami igen fontos feladat – az eredeti intenciókat érvényre juttató precedenseket teremtve, a gyakorlatba átültetni. Tudod, hogy a t. Ház életében milyen nagy a szerepe a szokásjognak, ami pedig a precedensekből alakul. A Házszabályokhoz nincsen »Indoklás«, amint a törvényjavaslatokhoz, így azok eredeti intencióinak az életbe való átvitelére csak az alkalmas, aki a létrejöttükben tevékenyen közreműködött. Ha másra bízzák, akkor a Házszabályok revíziójával szándékolt cél sok vonatkozásban meghiúsulhat. Ezt pedig Bethlen a legkevésbé sem akarhatja. Ő tehát nem gondolhat arra, hogy az általad említett rövid időn belül elmozdítson engem a házelnöki székből. Aztán meg nem is adta jelét sem ő, sem senki más, hogy alig egyévi elnökösködésem után máris indokoltnak látná a leváltásomat. István alighanem csak kíváncsi volt az én véleményemre a te alkalmasságod felől. Hát jelentsd neki, hogy a személyedet – a negyedszázados ismeretségünk alapján – nagyon is alkalmasnak tartom a szándékolt kinevezésre."

E beszélgetésünket követő egy hétre megtörtént Ángyán Béla államtitkári kinevezése, de Bethlen még mindig nem beszélt velem erről a témáról. Mindenképpen úgy látszott tehát, hogy az én feltevésem helyes volt.

Az utolsó napon, mielőtt 1927-ben karácsonyi szünetére szét ment a t. Ház, azonban kiderült, hogy mégis Ángyán közlése volt a helyes. Amikor délben az egyik alelnök felváltott az elnöki széken, és visszavonultam a dolgozószobámba, Bethlent már ott találtam, rám várakozva.

Miután Pesthy várható közeli távozására nézve mindent ugyanúgy közöltem vele, amint azt Ángyántól hallottam, felajánlotta nekem az igazságügyi tárcát.

Megköszöntem a bizalmát, de engedelmet kértem, hogy őszintén nyilatkozhassam és bevallottam, hogy az elhatározásom bizonyos körülmények előzetes bekövetkeztétől függ. Ilyen szövegezéssel

kerültem el, hogy szerénytelenül feltételekről beszéljek és ilyenekhez kössem a beleegyezésemet. Habár valójában mégiscsak erről volt szó.

Bethlen nagyot szippantott a hosszú szipkája végén füstölgő cigarettájából, aztán letette az egészet a hamutartóra. Az arca közben elgondolkozóból mosolygóra vált.

„Könnyen meg fogunk egyezni!" – mondotta. – „Régen érlelődő tervem, hogy meghívjalak a legfőbb munkatársaim közé. Hiszen tudhattad Ángyán Bélától. Nagy szükségünk van szélesebb látókörű és kiterjedt jogi tapasztalattal, gyakorlattal bíró igazságügy-miniszterre, aki nem érzi magát – mondjuk: modorosságból – feszélyezve abban, hogy akár éles vitába is keveredjék a minisztertársaival, ha a jogi véleménye erre készteti. Te nem szoktad szótlanul hagyni – legalábbis így tapasztaltam –, ha valami olyat hallasz, ami a meggyőződéseddel, véleményeddel, erkölcsi felfogásoddal, igazságról való tudatoddal vagy a jó ízléseddel ellenkezik. Hát ez kell nekünk a Minisztertanácsba, akárcsak a csuka a halastóba!"

Ő maga is felnevetett a hasonlatán, aztán így folytatta:

„Tudod, a Minisztertanácson az utóbbi években szinte nem is folyik tanácskozás. A miniszter urak szinte szótlanul veszik tudomásul egymás előterjesztéseit – nyilván azért, hogy ők is hasonló elbánásban részesüljenek kollégáik részéről. Így aztán minden az én figyelmem[en] és belátásomon múlik. Nyugtalanító teher ez számomra. Elvégre minden testület azért van, mert több szem többet lát és nagyobb biztosíték a közre, hogy életbe vágó elhatározások szülessenek. Mintha nem is tanácsban ülnék, hanem csak egymástól független, egymást követő referensek előadását hallgatnám..."

„De hiszen volt már »csukád« István – jegyeztem meg, amikor Bethlen hosszabb lélegzetvétele alkalmat adott nekem a közbeszólásra –, és bizony nyolc hónapon belül túladtál rajta!"

„Mindkettőnk kedves és szeretetre méltó barátjára, az örökké bohém és nyughatatlan..."

„Nagy Emilre, ugy-e? – vágott a szavamba Bethlen, majd igenlő fejbólintásomra így folytatta: – de hát az ő temperamentuma nem ismert határt. Nem csuka volt ő, hanem cethal, aki mindent és mindenkit elnyel. Eh, rá nem is illik a hasonlatom. Ő tulajdonképpen Dugovics Titusz volt[133], aki Kállay Tibort magával rántotta a mélységbe. No de hadd halljam végre a feltételeidet!"

„Én nem használtam ezt a kifejezést István – próbáltam rámolvasása alól kivonni magamat."

„Jó-jó – felelte rá nevetve. – Hát mond el a »körülményeket«, amelyekre utaltál. Gondolom, egyre megy."

Erre aztán kipakoltam. Mindenekelőtt arra utaltam, hogy valamikor valamelyes közöm volt ahhoz, hogy a bírói képesítési pótlék létrejött. Ezt a bírói státusrendezés alkalmával megszüntették. Én pedig mindenképpen vissza akarom állítani, amihez a pénzügyminiszter beleegyezése kell és ennek a biztosításához a miniszterelnök garanciája.

Ángyántól tudom, hogy a miniszterelnök intencióinak megfelelően máris folyik a sajtótörvény revíziójának az előkészítése. Szabad kezet kérek arra, hogy azt majd mennyiben teszem magamévé, s ha igen: milyen mértékben. Semmit sem fogadok el ui., amit édesapám, Zsitvay Leó a magyar sajtójog terén elismert első tekintély nézeteivel, amelyet utoljára 1910-ben fejtett ki a Magyar Jogászegylet pozsonyi vándorgyűlésén[134], össze nem egyeztethető.

[133] Nagy Emil és Kállay Tibor pénzügyminiszter a szanálási törvényjavaslatok egyes pontjai felett 1924 tele végén a minisztertanácson olyan mértékben szólalkoztak össze, hogy a kínos jelenet után mindketten felajánlották a lemondásukat, amit a miniszterelnök – fagyos mosollyal – nyomban el is fogadott. (Zs. T. jegyzete)

[134] A szövegét lásd a *Magyar Jogászegyleti Értekezések,* Új folyam II. k. 2. füzetében (Zs. T. jegyzete) [...]

„A sajtóreform tekintetében máris megnyugtathatlak – szólt közbe Bethlen István –, hogy a te reszortodhoz tartozván, semmit sem fogok erőszakolni, ami nem egyezik a nézeteiddel. Sőt, kérlek, hogy érvényesítsd az örökölt és saját szempontjaidat! Hanem a bírói képesítési pótlék tekintetében nehéz harcod lesz a pénzüggyel..."

„Márpedig, ha nem enged akkor – akkor rossz néven ne vedd –, de én nem megyek át az Igazságügy-minisztériumba!"

„Arra kérlek, Tibor, kezd el mielőbb ebben a vonatkozásban a tárgyalásodat!"

Én még a házelnöki vonatkozású olyan tennivalómra is felhívtam a figyelmét, amelyek elintézése mindenképpen az én feladatom lenne, és azok végrehajtása, bizony hosszabb időt igényel még, legalábbis egy évet.

„A kormányzó országlása tízéves jubileumára freskók készültek a négy kormányzóról és történelmi környezetéről. A művészeknek még két évre van szükségük, hogy befejezhessék..."

„Majd elkészülnek az utódod alatt – garantálom! – nyugtatott meg Bethlen."

Amikor aztán végül felhívtam a figyelmét más a tervbe vett Házszabály-reformra, akkor felugrott és azzal fejezte be a megbeszélésünket: „Igazad van! Ezt még mindenképpen a te elnökséged alatt akarom tető alá hozni! Nos, állapodjunk meg abban, hogy ha a Házszabállyal szerencsésen végeztünk – remélem legkésőbb fél évbe telik –, jössz át a kormányba!"

Feleletemet be sem várva, megrázta a kezemet és sietve indult kifelé. Mielőtt azonban kilépett volna az ajtón, még megfordult és azt mondta:

„Nagyon kérlek azonban, hogy minden eshetőségre intézd el a dolgot a pénzüggyel!"

Ha nem is sietve, de idővel mégiscsak megfeleltem Bethlen kívánságának. Ő azonban – úgy látszik – nem szólt a pénzügyminiszternek, és én bizony, némi huzavona után, amelynek a során magas rangú pénzügyi referensek hosszadalmas előadásokkal és szám-

adatok tömegével igyekeztek meggyőzni, hogy szanálási időszakban lehetetlen kívánságomat teljesíteni, végül is eredménytelenül voltam kénytelen lezárni a tárgyalásaimat.

Közben – 1928 januárjában – Huszár Károly volt miniszterelnököt az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) elnökévé nevezték ki, amivel felsőházi taggá vált és lemondott képviselőházi alelnöki tisztéről. Utóda a Kereszténypártból régi kedves barátom: Czettler Jenő dr., a közgazdasági egyetemi tanár lett. Vele ugyanabban a teljes összhangban működtünk együtt, amint az elődével, valamint a másik alelnökkel, Puky Endrével. Ebből a harmonikus egységből kiválnom még kevésbé volt kedvem.

Ugyancsak 1928 januárjában érkezett haza Rómából Magyarország újonnan kinevezett bíboros hercegprímása, a tudós bencés tanárból lett főpap és első magyar zászlósúr: Serédi Jusztinián dr., aki az új kánonjogi kódex szerkesztésében tevékenyen vett részt és a világegyházban nagy nevet szerzett. A Ház képviseletében részt vettem a január 19-i esztergomi beiktatásán, és azon a napon, amelyen letette alkotmányos esküjét mint Magyarország 75. hercegprímása, a Ház ülésén az elnöki előterjesztéseim élén erről az eseményről méltató szavakkal emlékeztem meg.

1928 októberében meghatóan magasztos ünnepség keretében került felavatásra a mellettünk megnyilvánult soproni népszavazás emlékére az ottani városháza mellett álló, régi kaputorony boltíve fölé elhelyezett dombormüves emléktábla. Az avatóbeszédet Bethlen István miniszterelnök mondotta, aki ezt a népszavazást az osztrákokkal kötött velencei paktumban kivívta. Két kijelentése lelkes országos visszhangot keltett. „Az elcsatolt területekről soha és sehol se mondunk le önként!" – volt az egyik mondata, amelyet szűnni nem akaró taps követett és amely jogfenntartás erejével bírt.

A másikat pedig olyan váratlan jelenet követte, hogy annak a hatására zokogásba fulladt az üdvrivallgással és orkánszerű tapssal kezdődött ováció. „Rendületlenül hiszem, hogy ha az elcsatolt területek bármelyik részén is lett volna még népszavazás, az önrendelkezési jog gyakorlása mindenütt kivétel nélkül a mi javunkra nyilatkozott volna meg!"

A rivalgás és taps zajában egyszerre csak harsogó énekhangok törtek át. Daloló embercsoport, 25–30 főnyi nyomult oda a „Hűség kapujához" – virágokat szórt elébe. Közben pedig zengett az énekük. Az utolsó sornál már félkörben térdeltek a kapu előtt és úgy kiáltották lelkük mélyéből, torkuk szakadtából:

„...Hazajövünk édesanyám,
Hazajövünk őszre!"

Hogy pedig senkinek kétsége se legyen, hogy kik vágyódnak ilyen igen-nagyon a boldog hazatérésre, a térden állók mindegyike egy-egy botocskára tűzött táblácskát tartott a magasba. Valamenynyin az elszakított nyugati határszél egy vagy több lakóhelyének neve volt olvasható:

„Kismarton, Németújvár, Rohonc, Felsőlövő, Monyorókerék, Tartcsa, Pinkafő" és a többi és a többi. Erre a jelenetre igazán nem maradhatott szárazon egyetlen magyarnak a szeme sem...

Bethlen nem folytatta, nem fejezte be beszédét. A következő szónok én lettem volna, a Képviselőház képviselője. Csak intettem, hogy nem kívánok, nem tudok szólani...Az általános lelki megrendülés mélységeiből aztán a helyi énekkar megszólalása emelte fel a jelenlévő tömeget. A „Magyar Hiszekegy" hangjain végül szárnyra kelt minden keserűség, reménység és feloldódott a szíveket szorongató feszültség.

Felejthetetlen jelenet volt, amelyről azonban nyomtatott közlés nem adhatott hírt. Az új határon „haza"-szököttek életbe vágó érdeke kívánta így. Minthogy pedig a sajtó csakugyan hallgatott róla, úgy vélem, kár lett volna ezt végre – közel negyven év múlva, amikor már a közlésből senkire sem származhatik kár – fel nem jegyeznem. Az akkor bennem rekedt beszédemnek egyetlen gondolatára sem tudok visszaemlékezni, de az a hol fojtogató, hol pedig magasba ragadó érzés, amely akkor viaskodott bennem, még most is meg-

megborzong, meg-meglobban bennem, ha régi élményeimben keresek vigasztalást.[135]

A t. Ház az 1928-as évben szorgalmasan végezte el a napirendjére sűrű egymásután kitűzött sürgős, érdemleges törvényjavaslatokat. Nem volt hát indokolt, sőt kár lett volna a törvényhozás alkotóképes nyugalmát a Házszabály-revízióval idő előtt felkavarni. Így aztán a Házszabály-reform csak 1928 késő őszén került napirendre és csak decemberben került tető alá.

Minthogy nemzetgyűlési alelnökségem idején is volt már egy Házszabály-revízió, most már nem emlékszem, hogy melyik változtatás melyik alkalommal történt. Semmi olyat nem hozott a két reform, amihez hasonlóra példát ne lehetne találni a nyugati parlamentekben. A fő újítás a beszédidő korlátozása, a meghosszabbításának házhatározattól való függővé tevése, az írásbeli interpellációk fakultatív bevezetése és bizonyos körülmények között a vitazárás indítványozásának a lehetősége volt.[136]

Az 1928-as reform alkalmával a javaslatra felvett egyik új rendelkezés az volt, amely szerint bármikor bármelyik képviselő indítványozhatta a következő ülés napirendjének a megállapítása során a kormány bármelyik tagja házbeli vagy házon kívüli olyan nyilatkozatának a napirendre tűzését, amely miatt indokoltnak tartja a kormány elleni bizalmatlanság kinyilvánítását. Tehát olyan módosítás is történt, amelyet az ellenzék is készséggel tett magáévá[137]. Egy-

[135] Ha jól emlékszem (márpedig a nagy élmény az egyéb részleteket elhomályosította), a sajtó csak Klebelsberg megnyitó beszédét közölte a „civitas fidelissimáról" a kapunál történtekről, míg Bethlen társas ebédi felszólalásába olvasztotta a helyszínen tett fontosabb kijelentéseit is. (Zs. T. jegyzete)

[136] A törvényjavaslatok általános vitája alatt a beszédidő egy óra, a részletes vita alatt, valamint interpellációknál, napirendi vitánál, személyes és Házszabályhoz való felszólalásnál 15 perc volt. (Zs. T. jegyzete)

[137] Ezen bukott meg Imrédy. (Zs. T. jegyzete)

általán ez az 1928-as revízió sokkal enyhébb ellenállásba ütközött a Házban, mint bármelyik korábbi.

Új Házszabályokat csak újonnan kezdett ülésszakban lehet életbe léptetni. Ezért, mihelyt befejeződött a letárgyalásuk, a kormányzó a kormány javaslatára berekesztette az addigi ülésszakot és egyúttal megnyitotta az újat. Ez – a házelnök kivételével – a t. Ház összes tisztviselőinek az újraválasztásával jár. Ezek alakiságainak az elintézésével foglalkoztam éppen az elnöki székben, amikor – valamelyik szavazás lebonyolítása közben – egyszer csak magam mellett láttam megjelenni Bethlen Istvánt. Baljával átkarolta az elnöki karosszék magas támláját, jobbjával rátámaszkodott a karfájára, és suttogni kezdett a fülembe:

„A túl hosszúra nyúlt türelmi idő lejárt! Shylock itt van és követeli a font húst! A fontos elhatározásodat, hogy karácsonyra megjelenhessék az igazságügy-miniszteri kinevezésed. Kérlek, keress fel az ülés bezárása után a szobámban."

Én nem válaszolhattam, mert az éppen befejeződött szavazás eredményét kellett kihirdetnem. Bethlen megszorította a jobb karomat és lesietett az elnöki emelvényről.

A szobájában aztán közöltem vele, hogy a bírói képesítési pótlék dolgában nem volt szerencsém a pénzügyben, tehát kérem, tekintsen el a kinevezésemtől.

Rám nézett. Az ő tekintete rendesen kifürkészhetetlen volt, de – igen ritka alkalommal – tudott igen meleg is lenni. Ezúttal ilyen volt. Felvette a miniszterközi külön telefont, megnyomta a megfelelő gombot. A megszólításából megtudhattam, hogy Wekerle Sándort hívta fel, aki már szeptember 7-e óta pénzügyminiszter volt, de akivel a kérdéses ügyről még nem is beszéltem.

„Sándor – mondotta a telefonba Bethlen –, kérlek, várd meg a hivatalodban Tibort, a házelnököt, aki most felmegy hozzád, hogy megállapodjon veled egy nagyon fontos, hangsúlyozom: fontos ügyben... Kérlek, egyezzetek meg okvetlenül a bírói képesítési pótlék tárgyában! Köszönöm! Szervusz!"

Miután letette a kagylót, arra kért, hogy a délután folyamán tudassam vele az eredményt.

Félórán belül fent voltam már a pénzügyben, és nyomban azt tapasztalhattam, hogy Wekerle addigra már teljesen informáltatta magát. Őnála nem voltak jelen a szakreferensek, akik az elődjével, Buddal folytatott tárgyalásaim során körömszakadtig küzdöttek minden engedmény ellen a kívánságom irányában. Így aztán Wekerle Sándorral elég hamar egyességre is jutottunk. Eszerint az 1929–30-as költségvetésbe be lehet állítani a bírói képesítési pótlékot, de – egyelőre – csak felényi összegben. Ha két év múlva a gazdasági életünk és az állami pénzügyek állapota elég kedvezően alakul, szó lehet a pótlék felemeléséről fokozatosan mindaddig, amíg az eredeti tétel 100%-ot el nem éri.

Ebbe az ajánlatba belenyugodhattam, mert elvileg győztem, az összegszerűség szempontjából pedig a teljes eredmény csak néhány év kérdésének látszott.[138]

Bethlent már nem kellett informálnom. Úgy látszik, nyugtalanította, hogy nem siettem őt a kora délutáni órákban felkeresni, és telefonon tájékoztatást szerzett már Wekerlénél, amikorra odaérkeztem hozzá a Miniszterelnökségre úgy öt óra tájban.

Ha a fő feltételem teljesült is, a Házszabályok átültetéséhez a gyakorlatba és a parlamenti múzeum megnyitható állapotba való hozásához azonban még haladékra volt szükségem.

Bethlen teljes megértést tanúsított ebben az irányban. Ehhez képest igazságügy-miniszteri kinevezésem megjelenését a *Hivatalos Lap*ban elhalasztottuk 1929. év február elejére, ám minthogy a Lebosz működését az év elején már okvetlen meg kellett kezdeni, az

[138] Az első két évben meg is történt a pótlék kifizetése, a harmadik (1931/2) költségvetési évre Wekerle halasztást kért a tervezett felemelés tekintetében. Az 1932. júliusi pénzügyi válság következtében szükségessé vált újabb szanálás törölte, és többé nem állították vissza. (Zs. T. jegyzete)

elnökévé kijelölt Pesthy Pált már január 7-én felmentette a kormányzó, és az én kinevezésemig terjedő időre magát a miniszterelnököt bízta meg az igazságügy-minisztérium ideiglenes vezetésével. Egészen kivételes készség volt Bethlen részéről, aki csak azt kötötte ki, hogy a januárban meginduló költségvetési tárgyalásokat az Igazságügy-minisztériumban már én irányítsam, hiszen nekem kellett azt már a törvényhozás előtt képviselnem. Így is történt.

[...]

BETHLEN ISTVÁN GRÓF KORMÁNYZATI IDEJÉNEK UTOLSÓ NEGYEDE (1929–1931)

A világgazdasági válság első jelei Magyarországon

Helyes az a megállapítás, hogy Magyarország gazdasági rekonstrukciójának a megtorpanását, majd a helyzet válságossá fajulását a világgazdasági válság kihatásai váltották ki.

Az ország az I. világháború előtt sem volt tőkeerős – a háború és az azt követő két puccs pusztításai –, a hadikölcsönök, állami koronajáradékok, takarékbetétek és követelések elértéktelenedése és az információ egyéb következményei aztán a maradék tőkét is felemésztették. Ilyen körülmények között a népszövetségi kölcsön összege nem volt elegendő ahhoz, hogy az államháztartás, meg a gazdasági élet szanálása tekintetében jól megkezdett munkát – Smith Jeremiás, a népszövetségi pénzügyi ellenőr is elismert – hasonló tempóban lehessen folytatni, még kevésbé, hogy a világválság hatásaival szemben eredményesen lehessen védekezni.

[...]

Azt hiszem, már itt hozzátartoznék a teljes képhez a trianoni országcsonkítás sokirányú, súlyos következményeinek a felemlítése [...] mert a jelen esetben a világválság fertőzése egy lassan lábadozó, nagy betegségét alig kiállott gazdasági életet ért, amely ehhez képest kisebb ellenálló életerővel bírt.

A folyamatban lévő földreform a gazdahitelt nagymértékben korlátozta, a reform pénzügyi problémáinak a rendezésére pedig – svéd gyufakölcsön[139] – hosszabb idő után kerülhetett sor, úgyhogy ennek a

[139] A svéd–amerikai tulajdonban lévő, Ivar Kreuger svéd nagyiparos vezette gyufatröszt 36 millió dollár kölcsönt nyújtott a földreformból adódó megváltási költségek fedezésére annak fejében, hogy ötven évre megkapta a magyarországi gyufagyártás monopóliumát.

lebonyolítására – a megváltási árak részletekben való kifizetésére – alakított intézmény csak 1929. év folyamán kezdhette meg – Pesthy Pál ny. igazságügy-miniszter elnökletével – a működését. Ennek a kényszerű késedelemnek nem kis része volt abban, hogy a gazdatársadalom válsága kiszélesedett.

Gazdabajok, gazdavédelem, Független Kisgazdapárt

[...] Nyugtalanság, elégedetlenség jelei igenis mutatkoztak, de semmiképpen sem Bethlen ellen, hanem a kormánya pénzügyi és közgazdasági tárcáit betöltő miniszterek ellen.

Bethlen már ekkor – tízéves jubileuma idején – elhatározta, hogy bizonyos gazdavédelmi rendelkezések – búzaárak megszabása, kishaszonbérlők elmozdításának a megelőzése és a kisemberek, valamint általában a gazdák elleni árverések korlátozása stb. – megvalósítása után, a nyár elején általános választásokat tart, és azt követőleg a kormányát gyökeresen átalakítja. Ő mestere volt a hallgatásnak, és annak az egészen kis körnek, akik a tervéről tudtunk, egyetlen tagja sem követett el indiszkréciót. Jól látta előre, hogy a világválság hullámai miként közelednek felénk, és akkor akart választani, mielőtt ezek elárasztanának bennünket, akik máris nehezen tartottuk magunkat a víz színe felett.

Mint a bomlás jelét említi a könyv fogalmazványa [Macartney könyvéről van szó – a szerk.], hogy a lendületet vett agrármozgalmak egy nagygyűlésén – 1930-ban – maga a földmívelésügyi miniszter elnökölt. Mayer János ezzel nem csinált frontot, hanem Bethlen kívánsága szerint járt el. A gyűlésen elhangzott panaszok és kívánságok figyelembevételével kezdődött meg a gazdavédelmi rendelkezések kidolgozása és fokozatos végrehajtása. A kiadott rendeleteket puszta emlékezetből nem tudom felsorolni, de felemlí-

tendőnek tartom az 1930. évi XXII. törvénycikket „egyes gabonaneműek értékesítése érdekében szükséges intézkedésekről". (Gabonajegy: ún. boletta[140], gabonajelzálog, mezőgazdasági termények betakarításuk előtt való eladásának, az ún. „zöldhitelnek" a szabályozása stb.)

Az ellenzéki „kisgazdapárt"-nak a megalakulása [...] semmi összefüggésben sem volt ezzel az imént említett gazdagyűléssel, amelyen Mayer János földmívelésügyi miniszter elnökölt. A kisgazda-társadalom túlnyomó többsége továbbra is a kormányban maradt, és az ún. Független Kisgazdapárt Gaál Gaszton (nagybirtokos, v[olt] nemzetgyűlési elnök) kis képviselői csoportjában, bizony, egyetlen valódi kisgazda sem volt. (Közszájon forgott a találó megjegyzés, hogy a Független Kisgazdapárt független a kisgazdáktól![141]) A kormánypártból egy képviselő sem lépett ki ekkor, hanem csak néhány, azelőtt is ellenzéki képviselő állott össze, s pártjuknak az országban még semmiféle szervezete sem volt. Nem a népből indult, hanem néhány összeálló képviselő igyekezett a jelentkező elégedetlenséget meglovagolni. Jelentőséget neki ebben a kezdeti időben egyedül az élére állott Gaál Gaszton személye adott. Téves, hogy ő 1926-ban vált volna ki a kormánypártból. A helyes tényállás a következő: 1923-ban lemondott a nemzetgyűlési elnöki tisztéről, mert aktíve részt akart venni az adójavaslatok és a földreformnovella tárgyalásán, amelynek során már ellenzéki hangot ütött meg. A kormánypárt képviselői értekezletein ezentúl nem jelent meg, hanem csak az azt követő pártvacsorákon, amelyeken mindig Bethlen mellett ült. Én vele szemben szoktam ülni, és így hallottam, hogy egyre

[140] A gabona értékesítése során a termelő minden métermázsa gabona után a vevőtől a vételáron kívül 3 pengő értékű gabonajegyet kapott, amelyet adófizetésre használhatott fel, vagy ha nem volt adóhátraléka, készpénzre válthatott.

[141] 1930 október 12-én alakult meg a Független Kisgazdapárt. Elnökké Szijj Bálint gazdálkodót, alelnökké Tildy Zoltán református lelkészt, főtitkárrá Nagy Ferenc tehetős parasztembert választották meg.

nyomatékosabban adott kifejezést annak a kívánságának, hogy az adójavaslatokat a kormány mérsékelje. Végül elmaradt a pártvacsorákról is, és 1923/24 telén ki is lépett a pártból – szinte észrevétlenül.

Még egy tévedést kell e részben kiigazítanom: a „bolettát" nem szükségrendelet hozta be, hanem – mint fentebb már említettem – az 1930. évi XXII. törvénycikk valósította meg.

Az 1931-es általános választás

Ha jól emlékszem, Bethlen tízéves miniszterelnöki jubileuma nem április 19-re, hanem 14-re esett. Választási tervét illetően, és hogy előre látta a válságot (...– korábban) mondtam el. Az a megállapítás, hogy az 1931-es választás még a régi nyílt szavazásos rendszerrel történt volna, nem helytálló, mert az 1926-os országgyűlési választásoknál először alkalmazott új választói törvény alapján folyt le 1931-ben is a választás, amely Budapesten és a törvényhatósági városokban titkos választást írt elő, tehát a legnagyobb kerületek közönsége és az összes választók igen jelentékeny arányszáma titkosan szavazott[142]. Hogy a többi kerületekben miért volt tovább is nyílt szavazás, annak okait abban az értekezésemben fejtettem ki, amelyet a Bethlen–Nagyatádi-megegyezésről 1951 őszén írtam.

A könyv fogalmazványa (Macartney könyve) a hatóságok nagy közreműködését is említi. Ez azonban a vereséget szenvedett ellenzék egyoldalú túlzása. A választási visszaélések elleni petíciók elbírálása a független bíróság kezében volt, és ennek során a hatóságok illegális beavatkozása alig is volt panasz tárgya, még kevésbé nyert az beigazolást.

[142] Az 1931-es választásokról ld. Borsányi György: Válság és választás – 1931. In: *Parlamenti képviselőválasztások*... 129–148. p.

Maga a választási eljárás lebonyolítása is bírói felügyelet alatt történt. Konkrét adatok hiányában tehát nem lehet e választásokkal kapcsolatban a hatóságok nagy közreműködéséről beszélni, mert téves általánosításokra és csak sejtetett visszaélések feltételezésére ad alkalmat.

Bethlen népszerűsége az országban érintetlen volt, és a gazdatársadalom igen nagy többsége lelkesen állott mellette. A választási küzdelemben magam is sok kerületben vettem részt jelöltjeink támogatására, és így a közhangulatról közvetlen tapasztalatból beszélhetek. Bethlen nevének az említése minden alkalommal nagy ovációkat váltott ki.

Feltűnő jelenség volt, hogy az előző esetektől eltérően ezúttal (1931-ben) Bethlen István a választási agitációban egyáltalán nem vett részt, tehát még a legális befolyásolásnak ez a módja se fordult elő. A saját kerületén kívül egyetlen más kerületben sem jelent meg az egész választási kampány alatt és személyesen senkit sem támogatott. Sőt még a politikai államtitkárának, Darányi Kálmánnak az új kerületében – Balatonfüreden és a hozzá tartozó községekben – való bemutatását és támogató beszédének tartását is másra – reám – bízta. Azt gondolom, hogy ez a magatartása azzal a már említett szándékával állott összefüggésben, amely szerint a választások után kormánya gyökeres átalakítására készült. Ha ugyanis elkezdi a kerületek látogatását, akkor elsősorban a minisztertársaitól nem tagadhatja meg, hogy bármelyik kérésére vele ne menjen, ámde ízlésével az nem volt összeegyeztethető, hogy olyan valakit is ajánljon a választók bizalmába, akit ő maga már elejtett. A kormányrekonstrukcióra vonatkozó tervezgetésén kívül a Hágában (optáns-perek) és Párizsban (a második újjáépítési kölcsön ügyében) elért sikerei[143] [...] teljesen valószínűtlenné teszik, hogy a visszavonulás gondolatával már ekkor foglalkozott volna.

[143] Az optáns-ügyről és Bethlen 1930-31-es kölcsöntárgyalásairól ld. Fülöp Mihály–Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században.* Aula, Bp., 1998. 144–145. és 165–267. p.

Az „agrárcsoport" szerepe

A „nagy agrárcsoport"[144] [...] Bethlen iránt mindvégig bizalommal volt, de a panaszok feltárásában és az orvoslások keresésében nagy aktivitást fejtett ki. A kisgazda Mayer János földmívelésügyi miniszter iránt sem mutatkozott bizalmatlanság és ő az agrárcsoport értekezletein rendszeresen részt is vett. Ez a csoport, amint más szakcsoportok is, a párt elhatározásából jött létre, minélfogva a keletkezése nem tekinthető bomlási folyamatnak [...]. Csak a következő évben – Károlyi Gyula kormánya alatt – kezdte ez a csoportot Gömbös Gyula hatalomra juttatása érdekében az ő baráti köre egyre nagyobb nyugtalanságra és a követelő hang fokozására tüzelni, ami a legjobb eszköznek mutatkozott arra, hogy a hatalomhoz legkevésbé sem ragaszkodó Károlyi Gyulát elkedvetlenítsék és lemondásra bírják. A Károlyi Gyula-kormányban ui. már nem kisgazda volt a földmívelésügyi miniszter, hanem Ivády Béla, majd Purgly Emil, és az új miniszterek meg az agrárcsoport között már nem állott fenn a korábbi harmónia.

A pénzügyi válság előjelei

A számok [...] csak a záró számadások közzététele után lettek nyilvánosak és nem már a kiadási év folyamán [...]. A pénzügyi körök azonban az állami váltóknak a szaporodásából, már csakugyan korábban is felismerték a helyzetet, mégis bíztak Bethlen személyes

[144] Agrárcsoportnak nevezték a kormánypárton belül a földbirtokosokból, mezőgazdasági intézményi tisztviselőkből és más, a mezőgazdaságban érdekelt képviselőkből alakult kb. 60–80 főnyi blokkot.

külföldi tárgyalásai sikerében és ennek a bekövetkezte után abban, hogy az új kölcsön idejében érkezik, úgyhogy megrázkódtatásokra nem kerül sor. Minden valószínűség szerint sikerült is volna a legfeljebb néhány hetes válságos időt átvészelnünk, ha a bécsi Creditanstalt váratlan bukása be nem következik. Ez a budapesti nagybankokra, főként az Általános Magyar Hitelbankra[145] katasztrófával fenyegető hatással volt. Minthogy már korábban is mutatkoztak jelenségek, amelyek azt mutatták, hogy a tőke kezd külföldre menekülni, félő volt, hogy a bankok megrohanása a közönség részéről általánossá válik és általános pénzügyi katasztrófa következik be. Ezért volt elkerülhetetlen 1931. július 13-ának 14-ére forduló éjjelén a Minisztertanács rendkívüli intézkedése, amely bankzárlatot és egyéb intézkedéseket is életbe léptetett. [...]

A népjóléti botrány

Teljesen elszigetelt jelenség volt, amelyet maga a kormány tárt föl és torolt meg. Amikor e tárgyban az interpellációk megkezdődtek (Fábián Béla és más ellenzéki képviselők részéről), akkor már javában folyamatban volt az elhalálozott Vass József utóda: Ernszt Sándor népjóléti miniszter által elrendelt fegyelmi vizsgálat, amelynek kiszivárgó adataiból merítették az interpellálók felszólalásaik anyagát.

A kormány kíméletlenül járt el a bűnösökkel szemben. Amint a fegyelmi eljárás a tényállás tisztázásában megfelelő stádiumba jutott, az iratokat átkérettem az Igazságügy-minisztériumba, és haladéktalanul áttanulmányozásuk után utasítást adtak ki a kir. ügyész-

[145] A legnagyobb magyarországi pénzintézet pontos neve Magyar Általános Hitelbank Rt.

ségnek a bűnvádi eljárás megindítására. A bíróság szigorú büntetéseket szabott ki. Dréhr Imre, a lemondott, helyesebben elbocsátott vagy eltávolított államtitkár, aki a felelősség főterhét viselte, az ítélet jogerőre emelkedése után, a minisztérium egyik osztályvezetője pedig még az ítélet előtt öngyilkos lett.

A kép teljességéhez hozzátartozik annak a felemlítése is, hogy a visszaéléseket a tettesek tulajdonképpen nem a saját gyarapodásukra, hanem inkább harmadik személyek támogatására követték el. Ez ugyan semmiképpen sem mentség a számukra, de a személyes haszonszerzés vonása helyett a közpénz bűnös elpocsékolásával színezi a szomorú képet.

A megszabott rendeltetésétől elvont pénzek összege a népjóléti tárca költségvetésének csak az egészen jelentéktelen hányadát tette ki, és az állami pénzügyek romlására az egész dolog semminő befolyással sem volt. [...] Hátrányos erkölcsi hatását az ellenzék egy része igyekezett ugyan a kormány ellen minél jobban kihasználni, azonban egyrészt azért, mert a politikailag felelős személy: Cass József v[olt] népjóléti miniszter már halott volt, másrészt mert a kormány megtorló intézkedései általánosan megnyugtató hatást váltottak ki – a támadási felület egyre jobban összezsugorodott, és a közvetlen parlamenti akció végül is megszűnt.

Persze a bedobott kő hullámverése egy ideig tovább gyűrűzött még a közvélemény vizein, amelyek felkorbácsolása a felelőtlen demagógia eszközeivel itt-ott később is előfordult az országban. Azonban feljegyzésre méltó jelenség, hogy Vass József személyének a megítélése bizonyos kíméletre talált éppen azokban a széles néprétegekben, amelyek az ő nagyszabású szociális alkotásainak a haszonélvezői [voltak].

A népjóléti botrány tehát nem idézett elő válságot, csak agitációs anyagot adott az ellenzék kezébe. A kormány helyzete egyáltalán nem rendült meg, amit az 1931-es általános választások eredménye is bizonyít.

A Bethlen-kormány beruházásai

[...] A beruházások fokozására a trianoni helyzetben előállott munkaerő-fölösleg foglalkoztatása érdekében is már szükség volt. A világháború kezdete (1914) óta a középületekben elmaradt karbantartás pótlása, a leromlott úthálózat helyrehozatala és fokozatos modernizálása, az államvasutak kocsiparkja hiányainak a pótlása, amit a háború, a külföldön rekedés, a jóvátételben történt kiszolgáltatás és az időközi nagyfokú leromlás következményei elkerülhetetlenné tettek, a vonalak helyrehozatala és azok villamosításának a megkezdése, az állam tulajdonában lévő M. Kir. Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság túlnyomó részben elveszett hajóparkjának – aminek különösen az olcsó gabonaszállítás terén volt nélkülözhetetlen jelentősége – a pótlása, az állami gépgyárak rekonstrukciója, hogy a közlekedési eszközök pótlása import nélkül lehetségessé váljék, és hogy e gyártmányok háború előtt volt nagy jelentőségű exportja újra megindulhasson: – mindez – és sok minden egyéb, aminek a felsorolásához sem terem, sem az emlékezetemben pontosan megőrzött adatom nincs – bizonyára senki részéről sem minősíthető improduktív beruházásnak [...]

A kétezer népiskola építése múlhatatlan kultúrszükséglet volt. Az ország egyetlen bánya és erdőmérnöki főiskolájának az elcsatolt Selmecbányáról Sopronba való áthelyezése nélkül az utánpótlás lehetetlenné vált volna. A kolozsvári és pozsonyi tudományegyetemeket – a trianoni szerződés kisebbségvédelmi rendelkezéseinek a megsértésével – az új államok megszüntették és a tanáraikat kiutasították vagy kiüldözték. Az intézmények átmentése és a tudósok munkája további folytatásának a lehetővé tétele miatt – ami kulturális és nemzeti szempontból kötelességnek mutatkozott – financiális okokból és az intelligenciában való túltermelés címén lehetett ugyan kifogásokat emelni, és utólagosan talán az is megállapítható, hogy az átmentett két egyetem egyesítése lett volna pénzügyileg, de csakis pénzügyileg a helyesebb megoldás, ám a probléma valamilyen módon és mérvben való elintézése elől teljesen kitérni semmi esetre sem lehetett. Mindenképpen propagandisztikus túlzás, ha bárki azt állítaná, hogy az e téren tanúsított nagyvonalúság, amely teljesen megfelelt a magyar művelődés hagyományainak és követelményeinek, döntő tényezője lett volna a válság előidézésének. [...]

Iparvállalatok alapítása

[...] Voltak régi ipartelepeink, amelyektől a nyersanyagforrásokat Trianon elszakította, és újak, amelyek az Európában általánossá vált autarchikus tendenciák miatt jöttek létre. [...] Azt azonban határozottan állítom, hogy az állami alapítású vállalatok, állami üzemek jövedelme nyilvános elszámolás tárgya volt, és abból egyetlen fillér sem vándorolt magánzsebbe.

A tiszta képhez tartozik annak a megemlítése, hogy voltak olyan, a kereskedelmi társaságok rendes formái szerint megalakult, illetve működő vállalatok (pl. részvénytársaságok, korlátolt felelősségű társaságok stb.), amelyekben az állam vagy más köztestületek – megyék, városok – közérdekből érdekeltséget vállaltak. A kereskedelmi törvény ezeket is nyilvános számadásra kötelezte, és azok jövedelméből a köztestületek a vagyoni érdekeltségük arányában részesültek.

Arról tehát, hogy a közületi érdekeltségekhez tartozó vállalatok jövedelme néhány – nyilván illetéktelen – zsebbe vándorolt volna, szó sem lehetett, ilyesmit a már akkor fennállott törvényes rendelkezések is kizártak.

Egyéb okok késztettek engem mint igazságügy-minisztert, hogy már a Bethlen-kormány idejében hozzáfogjak a részvényjogi reform előkészítéséhez. Olyan új rendelkezéseket kívántam kodifi-

kálni, amelyek lehetővé teszik a vállalatvezetők túlzott hatalmával és a részvénytöbbség kizárólagos uralmával szemben egyrészt a részvényesek jogos érdekeinek megfelelő biztosítását, másrészt a kisebbség hátrányos helyzetének, a kiszolgáltatottságának a kiküszöbölését. A törvényjavaslatom már csak Károlyi Gyula kormánya idejében – 1932 tavaszán – készült el. Ebben külön fejezet foglalkozott az összes, nemcsak részvénytársasági alakban működő közérdekeltségű kereskedelmi vállalatok ügyvitelének, ellenőrzésének és hatósági felügyeletének a szabályozásával.

E kész törvényjavaslat törvényhozási letárgyalása a Károlyi Gyula-kormánynak a távozása – 1932. október 1. – előtt már nem kerülhetett sor. A következő Gömbös-kormány – amelynek már nem voltam tagja – a részvényjogi reformot elejtette, a javaslat második részét azonban – némi változtatással és kiegészítéssel – az 1931. évi XXVI. törvénycikkből folyó felhatalmazás alapján 4600/1933. M. E. sz. a[latt] kiadott rendeletével lényegében életbe léptette, és ezzel az elgondolásomnak megfelelő „Közérdekű Vállalatok Felügyelő Hatósága" és e vállalatok gazdaságosabb működésének az elősegítése – amint a rendelet címe ezt kifejezi – megvalósult.

Az elmondottakból is megállapítható, hogy ha voltak is szabályozást igénylő jelenségek, amelyek a kereskedelmi társaságok szabados ügyviteléből származtak, és ha ilyenek – jóval kisebb mértékben – a közérdekeltségű vállalatok egyike-másikánál is előfordultak, az ilyen vállalatokba fektetett közpénzeknek a közérdekű céljuktól való illegális elvonásáról és a jövedelmeinek „néhány zsebbe vándorlásáról", szóval korrupcióról vagy éppen ilyesminek a tűréséről tárgyilagosan semmi esetre sem lehet beszélni.

AZ 1931. JÚLIUSI VÁLSÁG

Az alig lezajlott választási fáradalmak után, mielőtt az új Országgyűlés összeülhetett és munkáját megkezdhette volna, tehát amikor az egész magyar politikai élet éppen szunnyadozott, 1931. július 13-án hozzánk is átcsapott – váratlan hirtelenséggel – a gazdasági és pénzügyi világválság[146].

A miniszterek többsége vidéken, Bethlen maga meg éppen külföldön volt, sőt a tartózkodási helye is – pillanatnyilag – ismeretlen. Engem Wekerle Sándor pénzügyminiszter telefonhívása a Budapest közelében lévő, visegrádi nyaralómban ért, ahol a parlamenti szünet után tárgyalásra kerülő, új Magyar Magánjogi Kódex óriási – 2171 §-ra terjedő – anyagának a tanulmányozásával foglalkoztam.[147]

Egy órán belül Budán voltam a Pénzügyminisztériumban, ahol Wekerlével és adminisztratív államtitkárával, Jakab Oszkárral együtt megvizsgáltuk a befutott jelentéseket, tárgyalást folytattunk Popovics Sándorral, a Magyar Nemzeti Bank európai hírű elnökével,[148] és két órán belül döntő elhatározásra jutottunk.

[146] 1929. okt. 24-én (a „fekete csütörtökön") a New York-i tőzsdén példátlan méretű eladási láz tört ki, a részvények ára rohamosan zuhant, ezzel a tőzsdekrachhal kezdődött az addigi legnagyobb gazdasági világválság. Magyarországon a már érlelődő krízis a bécsi Creditanstalt Bankverein 1931. máj. 11-én bekövetkezett fizetésképtelensége után vált katasztrofálisan súlyossá.

[147] 45 km-re Budapesttől. (Zs. T. jegyzete)

[148] Korában a csonkítatlan Magyarország pénzügyminisztere, majd az Osztrák–Magyar Bank elnöke volt. (Zs. T. jegyzete)

Jakabb államtitkárt átvittem magammal (Pestre) az Igazságügyminisztériumba, ahol aztán ketten elkészítettük azt a rendelettervezetet, amelyet az estére összehívott minisztertanács elé szándékoztunk terjeszteni.

A rendkívüli minisztertanács

este kilenc óra tájban ült össze a Pénzügyminisztériumban, és azon a vidékről idejében megérkezett Klebelsberg Kunó gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter elnökölt, aki Bethlent a távolléte idején hivatalosan helyettesítette. A miniszterek többségét helyetteseik képviselték. A Minisztertanács meghívására Popovics Sándor is részt vett, akinek a háta mögött – mintegy titkáraként – Imrédy Béla állt. Imrédy ekkor már egyik igazgatója volt a Nemzeti Banknak, de korábban csakugyan Popovics titkára. Ezt a régi tisztét töltötte most ebben a rendkívüli esetben és Popovics utasítására sűrűn folytatott külföldi telefonbeszélgetéseket európai (pénzügyi tényezőkkel, így a bazeli Nemzetközi Fizetések Bankja vezetőjével, az Angol Bank elnökével – Popovics személyes barátjával – és másokkal. A válaszok a tervezett intézkedések egyöntetű helyeslését tartalmazták. Közben az Angol Bank elnökével Popovics személyesen is beszélt.

Wekerle a minisztertanács előtt részletesen ismertette a helyzetet, és rámutatott a fenyegető veszélyekre – (bankok megrohanása, tőke kimenekülése, fizetésképtelenségek sorozata stb., stb.) –, amelyek a helyrehozhatatlan károk megelőzésére azonnali kényszerrendszabályok életbe léptetését teszik szükségessé.

Az elnöklő Klebelsberg gróf hozzám fordult azzal a kérdéssel, hogy alkotmányjogilag mi a helyzet, van-e szükség rendelet kiadására a kormánynak hatásköre, törvényes felhatalmazása?

Zsitvay igazságügy-miniszter jogi véleménye:

Bevezetőben kifejtettem, hogy azok a törvényes rendelkezések, amelyek a népszövetségi kölcsön feltételeként a gazdasági és pénzügyi rekonstrukció végrehajtása érdekében a kormánynak a törvényhozás jogkörét érintő, sürgős rendeletek kibocsátására felhatalmazást adtak, kifejezetten csakis a népszövetségi pénzügyi ellenőrzés fennállásának az idejére szóltak, tehát ennek megszűntével hatályukat vesztették.

Viszont kétségtelen, hogy most – amikor fenyegető katasztrófának a haladéktalan megelőzése azonnali intézkedést követel – még inkább szükség lenne, hogy a legjobb esetben is kb. 2–3 hetet igénybe vevő, de bizonytalan időre el is húzódható törvényalkotás helyett, rögtön érvényesülő kormányrendelet útján történjenek meg az elkerülhetetlenül szükséges intézkedések. A kormány az előtt a kínos és felelősségteljes alternatíva előtt áll, hogy vagy betű szerint ragaszkodik a hatásköre törvényes korlátaihoz, és Pilátusként mossa kezét, az előre látott katasztrófa megelőzését és elkerülhetetlen kimélyülésének a feltartóztatását elmulasztja – vagy:

a nemrégiben ugyan megszűnt, de a magyar közjogban az említett átmeneti időben ilyen esetre hatályban volt, tehát bizonyos kényszerkörülmények között a jogrendünk természetével megegyeztethető szükségrendelet kibocsátásához folyamodik, és ezzel az erre egyedül alkalmas intézkedéssel a katasztrófa kitörésének gátat vet.

A bel- és külföldi pénzügyi szakértők egybehangzó véleménye szerint ezt a célt, a katasztrófa megelőzését, ideértve [a] pengő értékállandóságának megőrzését is, az azonnali kormányintézkedéssel bizonyosan el lehet érni, ellenkező esetben viszont a káros pénzügyi és gazdasági következmények bekövetkezése törvényszerű biztonsággal előre látható, de azok méretei kiszámíthatatlanok.

Az alternatíva első esetében a kormány ugyan tiszteletben tartaná a törvényt, de előre látható bajba döntené az országot; – a máso-

dik esetben pedig ugyan hatásköri túllépést követne el, de megelőzné a katasztrófát.

Az első esetben nem érhetné a törvénysértés vádja, azonban erkölcsileg és politikailag felelős lenne a bekövetkezett káros eseményekért, sőt még jogi alapon is, mert a kármegelőzés mindenkinek a rendes polgári kötelességei közé tartozik, akinek az módjában áll – hát még a kormánynak, amely a közérdek szolgálatára még külön fel is esküdött.

A második esetben megsérti ugyan a kormány a törvény hatásköri szabályait, de elhárítja a helyrehozhatatlan horribilis kárt.

Ha a kormány alkotmányos jogszabályok mögé bújik, csak önmaga fedezésére gondol, ha pedig – vis major hatása alatt – szükségrendelet kibocsátására szánja el magát, az országot menti meg a katasztrófától. Ez a tény részemre már el is dönti a kérdést. A szükségrendelet kibocsátásával elkövetett – kényszerű – törvénysértést hiánytalanul orvosolhatja a törvényhozás utólagos jóváhagyása, viszont az intézkedés elmulasztásából eredő katasztrofális következményeket többé senki sem teheti jóvá.

Utaltam végül Deák Ferenc tanácsára, amelyet némileg hasonló probléma felmerülte alkalmával – az 1870-es években – Wenckheim Béla gróf akkori belügyminiszternek adott. Eszerint a kormány a rend fenntartására vonatkozó kötelességének a teljesítését azon a címen, hogy olyan előre nem látott esetről van szó, amelynek az elintézésére a törvényeken külön útmutatása és a törvényhozástól külön felhatalmazása nincs, el nem mulaszthatja. (Lásd: Kónyi Manó: *Deák Ferencz beszédei, Demokrata körök feloszlatása*[149].)

A jelen esetben is ütközik egymással a kormány két törvényes kötelessége, éspedig az, amely az ország pénzügyi és gazdasági rendjének a fenntartására (sőt az utolsó percben való megmentésé-

[149] Kónyi Manó: *Deák Ferencz beszédei.* Bp., 1903. 5. kötet 1867–1868. 347–351. p.

re!) vonatkozik, meg az, amely a közjogi hatáskörök betartását írja elő. Bármelyik kötelességünket sértjük is meg – márpedig valamelyiknek a megszegésére a helyzet kérlelhetetlenül rákényszerít! –, a törvényhozásnak miatta felelősséggel tartozunk. Hogy ezzel tisztában vagyunk, azt haladéktalanul közölnünk kell a nyilvánossággal, és az egész ügyet a legrövidebb idő alatt a törvényhozás alkotmányos döntése alá kell bocsátanunk. Az új Országgyűlést azonban csak egy hét múlva, 21-én nyitja meg a kormányzó, ami a kényszerhelyzetünket teljessé teszi. Az új parlament elé a szükségrendelet jóváhagyását és egyéb szükséges rendelkezéseket tartalmazó törvényjavaslatot kell beterjeszteni, amelynek a tárgyalása alkalmat ad a kormány felelőssége kérdésében is a döntésre. A parlament állásfoglalása után – bárminő legyen is az – a kormánynak le kell mondania, hogy az államfőnek is alkalmat adjon a bizalom kérdésében való állásfoglalásra a történtek után.

A Minisztertanács döntése

A Minisztertanács csatlakozott a véleményemhez, a rendelettervezetet érdemen behatóan letárgyalta és egyhangúlag elfogadta[150].

Éjfél felé járt, hogy az ülés véget ért. A rendeletet a *Hivatalos Lap* hajnalban megjelent száma közzétette. Nyomban életbe léptek a háromnapos tőzsde- és bankzárlat, valamint az ehhez csatlakozó intézkedések. Az eredmény a várakozásnak megfelelő volt. Részletezés nélkül csak annyit említek meg, hogy a pengő leromlása elhárult és hogy pl. Magyarországon az osztrák banköszeomlásokhoz hasonló

[150] A 4000/1931. ME. sz. rendelet háromnapos bankzárlatról, a betétkifizetések korlátozásáról és a kötött devizagazdálkodásról intézkedett.

jelenségek nem következtek be. Lehetségessé vált a pénzügyi helyzet szanálásának a nyugodt előkészítése, amelynek néhány részletéről a könyv is megemlékezik. Téves az az állítása, hogy a Parlamentnek valamilyen „szükségbizottsága" dolgozott volna ki szanálási programot –, ezt a kormány maga végezte el, illetve készítette elő és azt – erősen átdolgozva – már a Károlyi Gyula kormánya léptette életbe.

De a szanálási program megemlítésével elébe vágtunk az eseményeknek, amelyek a rendkívüli minisztertanácstól Bethlen lemondásáig, vagyis 1931. július 13/14-ike és augusztus 19-ike között lefolytak, és amelyekről a könyv hallgat. Ezek figyelembevételének a hiányával magyarázható meg aztán a könyv több téves következtetésének és megjegyzésének az eredete, amelyekről – előfordulásukkal kapcsolatban – majd később lesz szó, de amelyek a most következő ismertetésből máris felismerhetők.

Bethlen kormányzatának az utolsó hónapja

Az Országgyűlés gyors összehívása megtörtént. Bethlen hamarosan megérkezett külföldről, és az addig történt kormányintézkedéseket magáévá tette, egyszersmind azt az elvi álláspontot is – a teendőkre vonatkozó utasítással együtt –, amelyet az 1931. július 13-i éjjeli minisztertanácson kifejtettem.

Haladéktalanul felkereste a kormányzót – aki már mindenről informálva volt –, bejelentette, hogy a szanáláshoz szükséges tárgyalások befejezte után a kormány be fogja nyújtani lemondását, vagyis: mihelyt a halaszthatatlan teendőket ellátta és felelőssége kérdését az Országgyűléssel szemben tisztázta. A kormány álláspontja az, hogy ezeket a dolgokat még az ő kötelessége elintézni, hogy járható utat hagyhasson maga után, és hogy a parlamenti fele-

lősségre vonás lehetősége elől nem lenne helyes a megfutamodás látszatával elvonulni. Ha azonban a kormányzónak nem ez lenne az álláspontja, erre az esetre felajánlja, hogy már most benyújtsa a kormány lemondását.

A kormányzó az utóbbi javaslatot elhárította és a maga részéről is azt találta helyesnek, ha a lemondás kérdése majd csak a szanálási törvényjavaslat és a kölcsönakció letárgyalása után kerül napirendre. Még arról is szó esett, hogy ez az időpont – előreláthatólag – Szent István napja tájára fog esni.

Bethlen maga vette a kezébe a külföldi pénzügyi akciók irányítását. Már kezdetben nyilvánvaló volt, hogy ismét sor kerül Magyarország nemzetközi pénzügyi ellenőrzésére, és ezért a kormány elhatározta, hogy hasonló felhatalmazások megadását, hasonló eljárási módok és egyéb, már egyszer kipróbált rendelkezések átmeneti életbe léptetését kéri a törvényhozástól, amilyenek a nemrég megszűnt, korábbi nemzetközi ellenőrzés idején voltak hatályban.

A vonatkozó törvényjavaslatot, amely szükségrendeletek jóváhagyását, tehát: a kormánynak a felelősség alól való felmentését is tartalmazta, a kormány megbízásából napok alatt elkészítettem. A kormányzónak Bethlen maga referálta el, és tőle az előzetes szankciót megkapván, benyújtotta az Országgyűlés összehívott Képviselőházában. A Ház aztán egyhangúlag mondotta ki a sürgősséget a javaslat letárgyalására.

A már másnapra kitűzött bizottsági ülés megnyitása előtt az a meglepetés ért, hogy Bethlen telefonon megbízott, hogy a javaslatot a bizottsági tárgyalás során helyette én képviseljem. Wekerle pénzügyminiszter ugyan szintén jelen volt az ülésen, de csak egyes, felvetett pénzügyi kérdésekre adott szűkszavú, szakszerű felvilágosításokat, amíg Bethlen csak egyszer jelent meg rövid időre, meghallgatta egyik érdemleges felszólalásomat, és aztán – szó nélkül távozott. Szokatlan gesztus volt, hogy amikor mellőlem felkelt, előbb kezet nyújtott nekem – ezzel jelezte, hogy már nem tér vissza a tárgyalás folyamán. A bizottság nagy többséggel fogadta el a törvényjavaslatot.

Bethlen visszahúzódó magatartásán gondolkozóba estem s azon tűnődtem, hogy mi vihette őt, a harcos parlamenti férfiút erre a természetétől idegen útra?

Első feleletül e kérdésre az a feltevés kínálkozott, hogy talán belsőleg nem ért egyet a távollétében tett intézkedésekkel. Ez azonban nem lehetett helytálló, mert ő, aki nem szokta nemtetszését a munkatársai előtt véka alá rejteni, az elismeréssel pedig rendkívül fukarkodott, a távollétében megtörtént intézkedéseket hazaérkezésekor kifejezetten helyeselte, magáévá tette, sőt az éjjeli minisztertanácson kifejtett álláspontomról elismeréssel nyilatkozott. Csak a Pénzügyminisztérium tájékozódó szolgálatára tett bíráló megjegyzést a minisztertanácson. Nem, semmi esetre sem lehetett az az álláspontja, hogy a miniszterei az ő távollétében bajt főztek, hát kanalazzák is ki ők maguk.

A második feltevés az lehetett, hogy Bethlent talán taktikai szempontok vezették, azt gondolva, hogy a távolléte elejét veheti a vita kiéleződésének és elhúzódásának, amennyiben egyes ellenzéki vezérek a puskaporukat esetleg arra az alkalomra tartogatják, amikor feltevésük szerint a miniszterelnök végül mégiscsak megjelenik a bizottság előtt. Ezt a feltevést Bethlen egyéniségéhez nem illően kicsinyesnek találtam. Bethlen István nem volt barátja a kiéleződő ellentétek jégretételének, ellenkezőleg: azok mielőbbi tisztázását, parlamenti nyílt elintézését szokta kívánni. El kellett ejtenem tehát ezt a feltevést is, és hogy ezt helyesen tettem, igazolta Bethlen későbbi, hasonló magatartása, amelyet a Képviselőház plénumában és az egész felsőházi tárgyalás alatt is tanúsított. Különösen a felsőházban nem lehettek taktikai okai a visszahúzódásának.

Igyekeztem közvetlenül is felderíteni a meglepő és feltűnő viselkedés okait, de csak azt a választ kaptam, hogy „rá nincs szükség a parlamenti tárgyalás során" – majd kisvártatva hozzátette magyarázatul: „mert főként közjogi kérdésekről folyik a vita és ez úgyis az én reszortom".

Újabb ellenvetésemre meg megjegyezte, hogy „nincs sok kedve hozzá, hogy ismét keserves szanálási problémákkal foglalkozzék".

Hát igen, a kedvetlensége már a visszatérése óta kezdettől fogva feltűnt és az a kormányzónál volt audienciája után – úgy látszott – még csak fokozódott. Utóbbi megjegyzése után végül is arra a feltevésre vezetett engem, hogy szavaival bizonyos mértékben elszólta magát előttem, amennyiben az audiencián azt a benyomást nyerhette, hogy őrá, akit általában nélkülözhetetlennek és pótolhatatlannak tartottak, a további kormányzás[nak] – nincs feltétlenül szükség[e].

Úgy látszik, hogy már ekkor megfogamzott benne az az elhatározás, hogy a kormányrekonstrukcióra vonatkozó eredeti tervét elejti és a rendkívüli helyzetben ráháruló, rövid lejáratú, utolsó feladat elintézése után – visszavonul. Ettől a szándékától – azt hiszem, csakis a kormányzó nyomatékos rábeszélése és határozott kérése téríthette volna el, ami azonban – nem következett be. Én azonban ekkor még bíztam abban, hogy a kormányzó, látva a szanálás útján tett első sikeres lépések kétségtelen eredményeit és a Parlament bizalmának megnyilvánulását – amely utóbbi ekkor már előre volt látható, és később csakugyan be is következett – Bethlent mindenképpen vissza fogja tartani. Bethlen maga azonban a kormányzása utolsó hónapjaiban következetesen elzárkózott minden olyan megbeszélés elől, amely az őszi munkaprogram kérdéseit érintette. Ez a magatartása határozottan arra vall, hogy a végleges visszavonulására vonatkozó elhatározása ekkor már kialakult.

A törvényjavaslat képviselőházi plenáris tárgyalásán alig volt jelen a teremben és a felsőházban is szinte állandóan a folyosón tartózkodott. Mindkét helyen csak egy-egy egészen rövid felszólalásra szorítkozott. Hadik János gróf a felsőház plénumában javaslatot terjesztett elő „országos határozat"[151] hozatala iránt, amely elvi dekla-

[151] Ha mindkét Ház azonos szövegű határozati javaslatot fogad el, ez az „országos határozat", amely nem törvény, csak elvi deklaráció, esetleg a törvényhozó szándékát és a törvény hiteles magyarázatát tartalmazó nyilatkozat vagy utasítás a kormány részére miheztartás végett. Ez nem kerül az államfő elé, de a kormányra kötelező. (Zs. T. jegyzete)

ráció alakjában kívánt biztosítékot teremteni abban a tekintetben, hogy a tárgyalt törvényjavaslatban nyújtandó rendeletalkotási, rendkívüli felhatalmazás alkotmányos korlátait sem a javaslatot benyújtó kormány, sem annak az esetleges utódja túl ne léphesse és az általános rendeleti kormányzás gyakorlatba vétele alkalmul a felhatalmazást fel ne használhassa.

Nyomban válaszoltam, kijelentvén, hogy a határozati javaslat alkotmányvédő tendenciája egyezik a kormány nézetével, azonban a szövege precízebb megfogalmazásra szorul. Ki kell küszöbölni belőle azt a részt, amelyből a kormány tiszta szándékaival szemben, ha nem is kifejezett, de mégis sejtetett bizalmatlanág olvasható ki.

Hadik – következő szónok beszéde közben – hozzám jött és kijelentette előttem, hogy ha elvileg egyetértünk, akkor hát tőlem várja a megfelelő szöveg megfogalmazását; hozzátette még, hogy konkrét bizalmatlanságról nincs szó az ő részéről, amit azzal is dokumentálni fog, hogy ha a kívánt deklaráció megtörténik, akkor a törvényjavaslatot és vele a kormánynak szóló felhatalmazást ő maga is meg fogja szavazni.

Rövidesen következett a félórás déli ülésszünet. Én az ellenjavaslatomat, mely messzemenően más felépítésű volt, még az ülés folyamán elkészítettem, és a szünetben aztán felkerestem a folyosón Bethlent. Néhány mondattal tájékoztattam az ülésteremben történtekről, és azután elővettem a két fogalmazványt, hogy felolvassam neki. Ő azonban elhárító mozdulatot tett és mosolyogva mondta:

„A te szövegedet fogadom el!"

Ezzel már kezet is nyújtott, a folyosón körülötte álló társaságának búcsút intett és eltávozott a Parlament épületéből. Az érdeklődésének ez a meglepő hiánya (désintéressement) szinte megdöbbentett és megerősítette bennem azt a feltevésemet, hogy teljesen visszavonulni készül. Azért is mondottam el ezeket a feljegyzésre egyébként kevésbé érdemes részleteket, mert alkalmasak arra, hogy Bethlen távozásának sokat vitatott és pletykákkal el is homályosított okaira, főként pedig elhatározása keletkezésének az időpontjára fényt derítsenek.

Hadik az én szövegemet ellenvetés nélkül a magáévá tette, és ezt követőleg a felsőház azt is, meg a törvényjavaslatot is egyhangúlag elfogadta. A Képviselőház a felsőház deklarációját szintén megszavazta és ezzel azt „országos határozattá" tette.

„A gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról" szóló, 1931. évi XXVI. törvénycikk 1931. augusztus 7-én került kihirdetésre az Országos Törvénytárban. A benne foglalt rendelkezések csak egy évre szóló hatállyal bírtak.[152] A kormánytól és a törvényhozástól távol állott, hogy a rendkívüli felhatalmazásból és hatáskörből állandó intézményt teremtsen.

[152] E törvény hatályát aztán az egymást követő kormányok javaslatára a törvényhozás évről évre hozott törvénnyel egy-egy évre, egész az összeomlásig meghosszabbította. Ez ellen az állandó meghosszabbítás ellen 1937-ben és 1938-ban – még mint kormánypárti képviselő – aggályomat fejeztem ki a parlamenti bizottságban. Rámutattam arra, hogy az 1924-ben hatályba lépett hasonló rendelkezések az akkori, nemzetközi, pénzügyi ellenőrzéssel együtt egyidejűleg megszűntek, és a Bethlen-kormány nem igényelte egy percig sem tovább, amint az elkerülhetetlenül szükséges volt, a maga számára a rendkívüli felhatalmazást. Újabban azonban a kormányok a pénzügyi ellenőrzés megszűnte után is – úgy látszik – megszokásból és kényelmi szempontból, állandóan tovább akarják a rendkívüli hatáskörüket gyakorolni. Darányi Kálmán (1937) és Imrédy (1938) egyaránt arról biztosították a Parlamentet, hogy már csak az „utolsó" évre kérik a meghosszabbítást. 1938 őszén aztán a felhatalmazás körét ki is akarta terjeszteni. Ez indította el az ellene indított parlamenti akciót. (Zs. T. jegyzete) A nemzetközi pénzügyi ellenőrzést a Népszövetség Tanácsa 1926. június végén szüntette meg.

1. §-a jóváhagyta a minisztertanács július 13-i szükségrendeletét és az ezzel kapcsolatban időközben szükségessé vált, további miniszteri rendelkezéseket. Ezzel megtörtént az alkotmányos rend helyreállítása és a kormánynak a felelősség alól való felmentése.

A 2. és a 3. § felhatalmazza a kormányt, hogy – a törvény egyéves hatályosságának az időtartamán belül „mindaddig, amíg azt a gazdasági és hitelélet rendjének a megóvása szükségessé teszi, e célok érdekében – vagyis: a törvényben körülírt jogterületen – a törvényhozás hatáskörébe tartozó rendelkezéseket is tehet" rendeleti úton.

A 4–6. §-ok ugyanilyen felhatalmazást, de egyúttal utasítást is adnak a kormánynak az államháztartás egyensúlyának biztosítása, a kiadások csökkentése és a bevételek fokozása érdekében szükséges intézkedések megtételére.

A 7. és a 8. § az Országgyűlés ellenőrző és felelősségre vonó jogának biztosítását tartalmazzák. Az állandó ellenőrzés céljára „országos bizottságot" létesít – (2/3 részben a Képviselőház és 1/3 részben a felsőház tagjaiból, amint azt az alkotmány előírja) –, amely a parlamenti szünetek alatt, sőt annak feloszlatása esetén is az új országos bizottság megalakulásáig permanensen működik.

E bizottság és a kormány kötelező időközi jelentései kapcsán a közben kiadott rendeletek – utólagos elbírálásra – a parlament plénuma elé kerülnek. A törvény kifejezetten felhatalmazza az országos bizottságot, hogy az Országgyűlésnek „a minisztérium felelősségre vonását" javasolhassa – viszont azt is kimondja, hogy valamely kormányrendeletnek az országos bizottság részéről történt elfogadása, jóváhagyása „az Országgyűlésnek a minisztériummal szemben fennálló ellenőrző és felelősségre vonó jogkörét érinti". A törvényhozás jogainak érvényesülése tehát a rendkívüli felhatalmazás fennállása idejére is biztosítva volt – nem is szólva arról, hogy a bizalmi kérdés a kormánnyal szemben a plénumban amúgy is bármikor felvethető. Az átmeneti kényszer rendszabályok tehát alkotmányunk jellegét meg nem változtatták.

Az országos bizottság megkezdi működését

A törvény kihirdetése – 1931. augusztus 7-e – után néhány napra volt szükség, hogy a két Ház az országos bizottságba a kiküldöttjeit megválassza és a bizottság meg is alakuljon.

Az alakuló ülésen Bethlen személyesen is részt vett, és felszólalásában behatóan körvonalazta a bizottság feladatait. A közelmúlthoz képest frissebb, aktívabb és mondhatnám: – derültebb is volt. Ez sokakat megtévesztett, magamat is kezdett bizakodóvá tenni, azonban e kedélyváltozásra valló tüneteket – utólagos tisztánlátással – annak kell tulajdonítanom, hogy a fenyegető katasztrófa aránylag gyors és sima elhárításának a záróakkordjánál nagy megkönnyebbülést érzett. A pénzügyi eszközök az államháztartás zökkenőmentes továbbvitelére ekkor már – az általa megszerzett külföldi kölcsön révén – az ország rendelkezésére álltak –, a politikai felelősség alól való felmentést a kormány megkapta, és az elkerülhetetlen, fájdalmas operációk keresztülvitelére az alkalmas szervezetet sikerült munkába állítania. Ha távozni készült – ahogy én gondolom –, nem azzal az elviselhetetlen érzéssel kellett ezt tennie, hogy őutána az özönvíz jön. Mindez elég ok arra, hogy lelkiismeretes ember megkönnyebbülést érezzen.

Az országos bizottság – (amelyet tagjai létszámáról általában „33-as bizottság”-nak neveztek) – mindjárt letárgyalt néhány halaszthatatlan rendeletet, és miután azok megszavazásával a Bethlen-kormány itt is bizalmi nyilatkozatot kapott, a miniszterelnök rendkívüli minisztertanácson közölte azt a szándékát, hogy a kormányzónak bejelenti az összkormány lemondását. Indoklásul csak annyit mondott, hogy az utolsó hónap súlyos fordulatot jelentő eseményei miatt így találja ezt helyesnek.

A bejelentést követő csendben jobbról balra haladó körben körüljártatta kérdő tekintetét a minisztertársain sorban, akik egyike sem szólalt meg, amíg végül rám került a sor, aki a balján ültem, és én, bizony, kimondtam kérdő tekintetére a választ: „Helyes!”

Persze én arra gondoltam, hogy a lemondásunk megfelel a július 13-i minisztertanács javaslatomra hozott elhatározásának, vagyis: hogy az alkotmányos kötelességünkből folyik – viszont akkor még abban a hitben voltam, hogy Bethlent a kormányzó végül mégiscsak maradásra fogja bírni, és így sor kerül az ő eredeti kormány-rekonstrukciós tervének végrehajtására. Minisztertársaim kissé csodálkozva néztek rám, Bethlen azonban bólintott felém és – alkalmazva a régi szójátékot – kijelentette, hogy a minisztertanács „egyhangú” helyesléssel határozattá emelte az ő javaslatát; ennélfogva – folytatta – a lemondásunk bejelentése végett nyomban a kormányzóhoz megy. A kabinet utolsó formális üléséről majd értesít bennünket – a folyó ügyek elintézéséről addig gondoskodnunk kell.

Távozásom előtt Bárczy István, miniszterelnökségi államtitkár, a minisztertanács jegyzője közölte velem, hogy Bethlen a másnapi – augusztus 20-i – nemzeti ünnepen a Szent István-körmeneten és a misén nem vesz részt, hanem engem kér fel képviseletére. Ez két okból is feltűnő volt. Először, mert Vass József népjóléti miniszter halála óta az ilyen megbízás rendszeresen Klebelsberg Kunó gróf kultuszminisztert szokta illetni – másrészt azért, mert ha Bethlen ara számított volna, hogy új kormányalakításra kap megbízást, akkor bizonyára személyesen jelent volna meg a nemzeti ünnepségen, amint azelőtt tenni szokta. Sőt, nyilván arra sem számított, hogy Klebelsberg továbbra is a kormány tagja maradjon.

Bethlen a minisztertanácsról – a késő délutáni órákban – nyomban a kormányzóhoz sietett, ahol az eljárása – amint azt Károlyi Gyulával másnap folytatott beszélgetésemből utólag következtettem – puszta formalitássá zsugorodott. Én úgy képzelem el ezt a jelenetet, hogy a kormányzó a helyzet ilyen alakulása miatt ugyan kifejezte udvarias sajnálkozását, azonban marasztaló szót nem ejtett ki. Azt is valószínűnek tartom, hogy mindketten már július közepe óta előre látták, hogy ez így fog történni. A kormányzó nem is folytatott a válság megoldására más személyekkel megbeszéléseket, hanem még azon az estén hívatta Károlyi Gyulát, és meg is bízta – némi rábeszélés után – az új kormány megalakításával. Ez az előre késznek mutatkozó, gyors döntés akkor vált előttem kétségtelen ténnyé, amikor Károlyi Gyula[153] másnap a körmenetről való távozásom előtt közölte velem a megbízatását, és együttműködésünk megbeszélésére már a kora délutáni órákra találkozásra hívott meg. A körmenetre már reggel nyolc óra előtt gyűltünk össze, tehát Károlyi Gyula megbízásának nyilván előző este, vagyis Bethlen lemondásának bejelentése után nyomban kellett bekövetkeznie[154]. Ismerve Károlyi Gyula gróf természetét, amely minden nyilvános szerepléstől irtózott és hatalomra távolról sem vágyott, a törtetők hadát és a politika gyakran görbére forduló utait pedig őszintén megvetette, fel kell tételeznem, hogy az ő meglepően gyors vállalkozását korábbi rábeszélések már előzően előkészítették.

[153] A lemondott kormány tagjai közül rajtam mint a miniszterelnök képviselőjén kívül egyedül Károlyi Gyula gróf külügyminiszter vett részt a Szent István-napi körmeneten és misén. A kormányzó maga személyesen volt jelen. (Zs. T. jegyzete)

[154] A Bethlen-kormány bukásáról és a Károlyi Gyula-kormány megalakulásáról ld. Márkus László: *A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1968. 84–125. p. és Romsics i.m. 222–236. p.

Sőt! Károlyi Gyula 1930 késő őszén – köztudomásszerűen – éppen a kormányzó óhajára került be a kormányba külügyminiszternek. Ez mint terv már az ősz elején szóba jött Tiborszálláson – Károlyi Gyula Szatmár megyei birtokán –, ahol a szomszédos Nagyecseden lefolyt országos Rákóczi-emlékünnepen való részvétele kapcsán vendégként tartózkodott a kormányzó[155].

Én is ott voltam mint a kormány képviselője, a szoboravatás ünnepi szónoka és Károlyi Gyulának a vendége. Értesülvén a kormányzó tervéről, Károlyi Gyula előtt négyszemközt megemlítettem azt az aggályomat, hogy a kormányzó ajánlatáról tud-e vajon Bethlen István? Mert ha nem, akkor az a látszata a dolognak, hogy az ő tudtán kívül az ő kicserélésének az előkészítéséről van szó.

– „Nekem is eszembe ötlött ez" – felelte Károlyi Gyula –, „de idevágó kérdésemre a kormányzó megnyugtatott, hogy a kormányba való belépésemet Bethlen tudtával és beleegyezésével hozta szóba." Ennek a kormányzói kijelentésnek igaz voltában – természetesen – egyikünk sem kételkedett.

– „Biztosíthatlak" – tette még hozzá Károlyi –, „hogy konspiráció jellegű akciókban, amint azt a frankügy idején te is elhárítottad magadtól, én sem fogok soha részt venni!"[156]

[155] Nagyecseden, az ősi Rákóczi-birtokon, II. Rákóczi Ferenc születésének harmadfélszázados évfordulóján, 1930. okt. 7-én emlékművet avattak. Az ünnepi beszédet Zsitvay Tibor mondotta az eseményen Horthy Miklós és neje is megjelent. – Károlyi Gyula 1930. dec. 9–1931. aug. 24. között töltötte be a külügyminiszteri tárcát.

[156] Akit a frankügy idején történt titkos válságra vonatkozó célzás értelme közelebbről érdekel, annak a számára szól a következő tájékoztatás: 1920. január elején került nyilvánosságra a „frankhamisítás" világszerte érdeklődést keltő botránya, amelybe magasabb közfunkcionáriusok – az országos rendőrfőkapitány, az állami térképészeti intézet vezetősége, a tábori püspök, Windischgrätz herceg és többen mások is – bele voltak keverve. Mire a dologról a nyilvánosság a hivatalos kommünikéből az első hírt vette, Rakovszky Iván belügyminiszter az országos főkapitányt már személyesen letartóztatta. Pesthy Pál igazságügy-miniszter pedig a politikai célokat követő pénzhamisító társaság tagjai ellen a bűnvádi eljárást folyamatba tette. (Zs. T. jegyzete)

Károlyi Gyula kormányalakítása

Az előzményről visszatérve Károlyi Gyula augusztus 19-én annyira hirtelen történt megbízatására annyi bizonyos, hogy őt a dolog nem érte meglepetésként, és hogy húzódozása ellenére azért törődött mégis bele, mert nyilvánvalóan különösen népszerűtlen feladat vállalásáról volt szó, és az ő közismerten önmegtagadó, puritán egyéniségének az áldozatkészségére sikeresen apelláltak.

Szent István napján délután a Külügyminisztériumban folyt le megbeszélésem Károlyi Gyulával, amelynek során az egész munkaprogramot és az összes személyi kérdéseket is részletesen letárgyaltuk. Csak Gömbös Gyula honvédelmi miniszter személyénél akadtunk meg egy pillanatra. A deszignált miniszterelnök azt mondta, hogy azért veszi be a kabinetjébe, mert ha kihagyná, széttrobbanthatja a pártot, amelyre pedig a népszerűtlen szanálási javaslatok keresztülvitele érdekében elkerülhetetlenül szükség van. Változtatni a mostani nyomott hangulatban lehetetlen.

Megjegyeztem, hogy Gömbös mindenképpen a hatalomra tör, azonban Károlyi Gyula úgy vélte, hogy a kormányban való részvétele ebben mégiscsak tartóztatni és feszélyezni fogja, sőt még örülni is fog, hogy a népszerűtlen feladatok elintézésével Károlyi kaparja ki a tűzből a forró gesztenyét az utódja számára.

– „Nos – mondottam erre –, akkor hát majd azután kell választanunk és ezzel tiszta helyzetet teremtenünk, mihelyt a gazdasági és pénzügyi válság rendezése terén a kormány tevékenységének az eredményei nyilvánvalókká lesznek."

Károlyi Gyula azonban mosolyogva rázta meg a fejét:

– „Nem! Én nem vagyok pártvezérnek való! Amíg Bethlen – amint megígérte – betölti ezt a tisztet, addig menni fog a szekér a mostani párttal is. Ha választásra kerül sor, az már más dolga lesz."

– „Ez úgy hangzik – mondottam –, mintha csak átmeneti kormányzásra vállalkoznál."

– „Szó sincs róla! Széles körű és igen terhes munkaprogramunk van: a hibák helyrehozatala és a további megrázkódtatásokat kizáró, biztos jövendő megalapozása. Sem valakinek a visszatérését, sem valaki másnak a hatalomra jutását mi nem készítjük elő – nem leszünk számukra átmenet, hanem –, csakis az országot fogjuk szolgálni, éspedig a saját fejünk és stílusunk szerint. Sem időhatározás, sem titkos elgondolások nem kötnek bennünket, sem bárminő feltételek. Ilyen korlátozásokra én nem is lennék kapható!"

Károlyi Gyula szinte olyan szónoki hévvel beszélt, amilyenre máskor alig adott példát, hiszen a beszédmodora egyébként nehézkes és töredezett volt. Nyilván valóban bántotta az a föltevésem, hogy kötött marsrutájú „átmeneti" feladatra vállalkozott volna csupán. – Fel is használtam ezt az alkalmat arra, hogy különböző reformjavaslataimnak a kormányprogramba való felvételéhez az ő hozzájárulását elérjem.

Nem is találtam e tekintetben nehézségre nála – sőt a részvényjog meg az uzsoratörvény revízióját, a kamatmaximálás bevezetését, a gazdaadósságok rendezésére vonatkozó terveimet és főképpen az új összeférhetetlenségi törvény megalkotását egyenesen örömmel tette magáévá.

Csak a hatalmas – 2171 §-ból álló – új Magyar Magánjogi Törvénykönyv tárgyalását kellett – őszinte fájdalmamra – bizonytalan időre elhalasztanom, mert – amíg a miniszterelnök a pénzügyi tárcát személyesen fogja vezetni – ragaszkodik hozzá, hogy a szanálási javaslatok előkészítésében és letárgyalásában állandóan személyesen vegyek részt, mert azok telis-teli vannak mélyreható jogi vonatkozásokkal.

Ezzel a saját tárcám programjával tisztába jövén, arra kértem Károlyi Gyulát, engedjen a végleges nyilatkozatom megtételéig annyi időt, amíg Bethlennel, akivel együtt eddig bizalmas harmóniában dolgoztam, az egész helyzetről kibeszélhetem magamat.

Károlyi Gyula válasza igen jellemző rá:

„Ezt természetesnek találom, de csalódást éreztem volna, ha nem így jársz el!"

Nyomban átsiettem a közeli Miniszterelnökségre – a Sándor-palotába –, ahol Bethlen Istvánt a Dunára letekintő, emeleti teraszon találtam.

Jobb kezét a korlátra támasztotta, baljában az elmaradhatatlan cigaretta füstölgött. A világhíres panoráma felett el, a messze távolba nézett.

Julián[nus] barát szobra[157] jutott eszembe, amely a várbástya távolabbi fokán ugyanígy tekint, elgondolkozva, Kelet, a párákba vesző, rejtelmes jövő felé...

Annyira elmerült gondolataiban, hogy csak a hangosabban megismételt köszöntésemre fordult felém. Első szava ez volt:

„Remélem, rendben vagytok Károlyi Gyulával? Nagyon kérlek, légy mellette és támogasd! Nehéz, áldozatos feladatra vállalkozott."

Azt feleltem, hogy én a Bethlen-kormány teljes rekonstrukciójára voltam elkészülve, a gyors fordulat meglepett. Ennek az okát nem tudom, a szolidaritás pedig engem is visszavonulásra késztet.

„Szolidaritás! – kiáltott fel. – Na, nem sokaknak jut ez most az eszébe! De nincs helye a szolidaritás felvetésének, mert az én távozásomnak egészen egyéni oka van. Elég volt! Nem érzek magamban kedvet, elég friss munkaerőt ahhoz, hogy még egyszer végigcsináljam a szanálás keserves műveletét. Ez az akadály természetesen rád nem vonatkozik. A legkomolyabban kérlek, folytasd a munkádat, és a pártban én is mellettetek fogok állani."

Ennél többet egy szóval sem nyilatkozott a váratlan fordulat körülményeiről, bár a beszélgetésünk közel egy óra hosszat tartott.

Utána nyomban visszatértem Károlyi Gyulához, és közöltem vele igenlő válaszomat. Este volt már, amikor gondokkal terhelten hazatértem. Feleségem elém sietett és várakozással telten, csendesre fojtott szóval intézte hozzám a szívembe markoló kérdést:

[157] A szobrot, Antal Károly művét 1937-ben állították fel a Halászbástyán.

„Remélhetjük-e, hogy most már ezután megint csak a miénk leszel?" Mielőtt válaszolhattam volna, megcsendült a telefon és magához kényszerített. Egyik előkelő politikusunk, aki jó barátom is volt, akart velem sürgősen beszélni. Ő, aki hosszabb ideig fontos szerepet játszott a közéletben, és híres volt a rendíthetetlen flegmájáról, ezúttal szokatlanul izgatott hangon kérdezte tőlem, hogy nem késett-e el? Ugye még nem állapodtam meg Károlyi Gyulával? A világért se lépjek be a kormányába, mert aki abban részt vesz, a kellemetlen, népszerűtlen feladatok teljesítésével végleg lejáratja magát. – „Majd néhány hónap múlva úgyis mi jövünk!" – fejezte be szavait.

„Köszönöm, kedves barátom – feleltem –, amiket mondtál, mert azok megerősítenek abban, hogy helyesen jártam el, amikor egy órával ezelőtt a tárcát elfogadtam."

Feleségem, aki a közelben tartózkodott, a telefonba bemondott szavaimból tudta meg a döntésemet.

Most is – különösen az emigrációs egyedül-maradottságomban – beleéget a lelkembe, ha arra az egyetlen, forró könnycseppre gondolok, amely abban a pillanatban a feleségem szeméből kicsordult.

Hát, bizony, a Károlyi Gyula kormányában folytatott 13 hónapos tevékenységem szüntelen, lélegzetfojtó munkahajszában telt el. Elismerést érette leginkább csak a kötelességteljesítéssel járó lelki nyugalmunkban találhattunk...

És miutánunk, bizony, nem az engem lebeszélni akaró, kedves barátom jött. De kissé elébe vágtam az idők folyásának!

A kormányzó, a kabinetiroda főnöke és Bethlen

Bethlen távozásán eltűnődve, ezen az estén két olyan előzmény jutott az eszembe, amely, ha annak idején helyesen kiértékeljük, már

akkoriban sejttette volna velünk, hogy a kormányzó és a miniszterelnöke viszonyában bizonyos változás jelei mutatkoznak.

Az egyik minisztertanács elején – ha jól emlékszem, nem sokkal Vass József népjóléti miniszter hirtelen halála (1930. IX. 8.) után – Bethlen nála szokatlan ingerült hangon tette szóvá azt az új gyakorlatot, amelyet Vértesy Sándor, a kormányzó kabinetirodájának a főnöke egyes miniszterekhez intézett irataiban kezdeményezett.

„Tűrhetetlen az a kérdőre vonó hang, amelyet többekkel, sőt legutóbb velem szemben is megütött – mondotta. – Még csak nem is hivatkozik a kormányzó úr parancsára, hanem a saját nevében követel szokatlan fölvilágosításokat!"

Hirtelen felém fordult most Bethlen, és azt kérdezte:

„Mit szól ehhez az igazságügy-miniszter úr? Talán ő is kapott már ilyen iratot?"

„Nem – feleltem –, eddig nem kaptam, de ha az a jövőben mégis előfordulna ez az eset, a közjogi hatáskörök tiszteletben tartására vonatkozó figyelmeztetéssel, elintézetlenül küldeném vissza az ilyen iratot."

„Én pedig lemondok – folytatta Bethlen –, ha még egy ilyen eset előfordulna. Felkérem az igazságügy-miniszter urat, hogy a Minisztertanács nevében keresse fel »ezt az urat« és csináljon rendet!"

A megbízásnak megfeleltem, és a kifogásoltakhoz hasonló iratot ezután már senki sem kapott. Jött azonban csakhamar valamennyi miniszter részére szóló meghívó, amely „koronatanács"-ra[158] rendelt mindnyájunkat, vagyis olyan értekezletre, amelyen a kormány-

[158] Ez a kifejezés abból az időből származik, amikor a koronás király tartott nagy ritkán saját elnökletével ilyen tanácskozást. A mostani meghívó – természetesen – ezt a kifejezést nem használta. (Zs. T. jegyzete) Az 1931. febr. 20-án és folytatólagosan március 5-én megtartott koronatanács jegyzőkönyvét ld. *Horthy Miklós titkos iratai* (HMTI). Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1965., 82–109. p.

zó személyesen szándékozott elnökölni. Ez nagy meglepetés volt, mert semmi különösebb esemény nem tette indokolttá az ilyen rendkívüli tanácskozás megtartását, amilyent már évek óta nem hívtak össze.

Az értekezlet, amely – természetesen – teljesen zárt körű volt, és azon még jegyzőkönyvvezető sem vett részt, csak maga a kormányzó készített szorgalmasan jegyzeteket, közel három óra hosszat tartott. A kormányzó nagy tájékozottsággal vezette a tanácskozást, amelyen – igen széles körre terjeszkedve – kért felvilágosításokat a kormány tevékenységének számos pontjára nézve. Bár a hangnem, amelyet használt, nemcsak barátságos, hanem időnként szinte kedélyes is volt, az egész folyamat, bizony, a „számonkérés" jellegét mutatta.

Többször is előfordult, hogy egyik-másik kérdésben megértését nyilvánította az előadott nehézségek iránt, amelyre az illető miniszter hivatkozott, mint amik miatt a számon kért dolgot még meg nem valósíthatta – de nyomban hangsúlyozottan fejezte ki azt a kívánságát, hogy a kormány azokon úrrá tudjon lenni

Bethlen az egész idő alatt rendkívül szófukar volt, s a kormányzói kérdésre a válasz megadását többnyire a szakminiszterekre hárította. Ha ezek befejezték az előadásukat és a kormányzó újabb kérdéseire is megfeleltek, Bethlenen lett volna a sor, hogy a tárgyhoz nyilatkozzék, ám ő többnyire csak annyit jegyzett meg, hogy az elhangzottakhoz nincs hozzátenni valója. Megtörtént többször – amikor a szakminiszter előadása őt sem elégítette ki – az is, hogy a felmerült kérdésekkel összefüggő jogi szempontok figyelembevételének a szükségességét hangsúlyozta, amelyek kifejtését azonban már rám hárította.

Amikor aztán én ezzel végeztem, a miniszterelnök csak annyit válaszolt a kormányzó feléje forduló, kérdő tekintetére, hogy a kifejtett jogi szempontok voltak döntőek a kormány állásfoglalására nézve. Nyilvánvaló volt, hogy a minisztertársai jelenlétében nem hajlandó részletes nyilatkozatokra. Ezt a kormányzó is észrevette,

ami abból tűnt ki, hogy amikor éppen megint befejeztem a felszólalásomat, hirtelen kijelentette:

„Minthogy a miniszterelnök úrnak bizonyára nincs további észrevétele, a tanácskozásunkat egyelőre befejezzük."

Azután mosolyogva még néhány barátságos szót ejtett, és gyors léptekkel máris eltűnt a teremből.

Újabb „koronatanács"-ra azonban – mint várhatónak látszott – nem került többé a sor. Ehelyett az a rendelkezés látott napvilágot, amely szerint a kormányzó arra kérte a minisztereket, hogy időnként, lehetőleg hónaponként akkor is jelentkezzenek nála részletes, tájékoztató jelentéstételre, ha erre valamilyen, külön, aktuális körülmény nem is késztetné őket.

Ha már most az imént elmondottakat összevetjük azzal a ténnyel, hogy a kormányzó élénkké váló érdeklődése a kormány tevékenységének a részletei iránt időben egybeesik azzal a kezdeményezésével, hogy Károlyi Gyulát a kormányba való belépésre bírja – ezekben a jelenségekben a belső összefüggést fel kell ismernünk, és akkor itt találjuk meg az első megnyilatkozását annak a folyamatnak, amely a kormányzó és Bethlen István elválaszthatatlannak látszó együttműködésének a megszűnésére vezetett.

Ez a meglátás alakult ki bennem azon a Szent István-i estén, amelyen a bekövetkezett fordulatról eltűnődtem. Az eltávolodás okára pedig abban találtam meg a magyarázatot, hogy a kormányzót nem elégítette ki ez a tájékoztatás, amelyben a kormány oldaláról részesült. A kormányzót meglepetések érték, és az is előfordult, hogy a kormány egyik-másik fontos kezdeményezéséről először csak az újságokból értesült.

Hogy csak a saját tárcám köréből hozzak fel erre példát, megemlíthetem a kartelltörvény esetét. A minisztertanácson szóba hoztam ezt a kényes kérdést és kieszközöltem a hozzájárulását –, amire a közgazdasági tárcák érdekeltségére és párhuzamos hatáskörére tekintettel is szükség volt –, hogy a parlament közeli munkaprogramjába felvétessem. A törvényjavaslat még nem volt készen, és így

természetesen a kormányzónál azt még nem terjeszthettem elő – részletes referátum kapcsán – az előzetes szankció kieszközlése végett. Nagy meglepetésemre mégis Vass József, aki Bethlen távollétében a kérdéses minisztertanácson elnökölt, már másnap kitálalta a még csak tervet mint kész dolgot a nyilvánosság elé. A kormányzót ez bosszantotta, amint ezt előttem nyíltan ki is fejezte, és ha a saját személyemet illetően teljesen tisztázottnak látta is a dolgot, egész sereg példát sorolt fel előttem, amelyben hasonló bosszantó meglepetések érték. Ennek a kifakadásnak – tegyük hozzá, hogy nagyon is érthető kifakadásnak – az ismerete teszi megérthetővé a koronatanács összehívását is, amivel a kormányzó a meg nem felelő helyzeten változtatást igyekezett elérni.

A kormányzót ért meglepetések közül különösen két eset emelkedik ki a jelentőségében, és ennek megfelelő következményeket is vont maga után. Az első a Népjóléti Minisztériumban felmerült visszaélésekkel állott kapcsolatban, amelyekről a kormányzó – bár a kormány a fegyelmi eljárást már korábban folyamatba tette – csak az ellenzék parlamenti interpellációjából, illetve az újságokból értesült. – A második eset pedig abban állott, hogy az 1931. év második negyedében kifejlődő, súlyos pénzügyi válság valódi jelentőségéről csakis közvetlenül a bankzárlatot stb. intézkedéseket életbe léptető – 1931. július 13-i – minisztertanács előtt néhány órával kapott jelentést.

Az első esetet a koronatanács összehívása, a másodikat pedig Bethlen visszatartásának a mellőzése követte.

Azt hiszem, az elmondottakból a helyzet kialakulása eléggé világosan felismerhető, miért is a Bethlen távozásával kapcsolatban elterjedt egyéb változatok bátran a politikai pletykák közé sorolhatók.

Hogy volt-e a bekövetkezett fordulatban intrikusoknak is szerepük, azt nem tudom, de lehetségesnek tartom, hiszen nem először történt volna.

Horthy és Bethlen között minden kiélezett jelenetet, amikről ugyancsak pletykálkodnak a silány nyelvek, teljességgel elképzelhetetlennek tartok. Elvi összekülönbözésükről egyetlen esetet sem tudok. Természetszerűen adódó, egykori nézeteltéréseik mindig simán találtak megoldásra. Őszinte barátságuk és kölcsönös megbecsülésük Bethlennek a hatalomtól való megválása, sőt (velem együtt) ellenzékbe vonulása után is változatlan maradt, aminek számos alkalommal voltam a közvetlen szemtanúja.

Híresztelések

Hogy Gömbös – állítólag – mit mondott valamely, a politikán kívülálló személynek, azt nem tudom, de ha azt mondotta volna, hogy Bethlen lemondásának bejelentése „teljes meglepetés volt" a minisztertanács számára, akkor ez erős korrekcióra szorul. Említettem, hogy az 1931. július 13-i minisztertanácson a miniszterek többségének csak a helyettese volt jelen. Akik távol voltak – amint Gömbös is –, azok úgy látszik, nem voltak minden részletről kellően informálva, ami ott történt. Így megtörténhetett, hogy Gömbösre – és más távollevőkre – meglepetésként hatott a lemondás, amely pedig az 1931. július 13-i minisztertanácson elhangzott jogi véleményem szerint és ennek elfogadásával a minisztertanács elhatározása alapján mint alkotmányos szükségszerűség következett be.

Sajnálattal olvastam azokat a sorokat, amelyeknek lényege a következő: „Bethlent senki sem vádolta, hogy a zsebeit megtömte volna, de őt is felelőssé tették környezetéért". (!) Ez a megállapítás mint magánvélemény is tarthatatlan lenne, történelmi ítéletként pedig nélkülözi a meggyőző erőt, mert tárgyilagos részletezés helyett egyszerűen (vagyis: könnyelműen!) tényként állít olyasmit, ami semmi más, mint az ellenzék silányabb részének a propagandaterméke.

Bethlen abszolúte tisztakezű ember volt, akinek az egyéniségét már az olyan kifejezés is, amely a „zsebei megtömését" akárcsak negatíve is említi, méltatlanul érinti. És kínos helyzetben lenne előttem professzor úr előttem ismeretlen informátora, ha a „környezetét" gyanúsító kijelentését tárgyi adatokkal kellene igazolnia. Családjának egyetlen tagja sem szerzett vagyont. Az bizonyos azonban, hogy vele szemben is ismétlődött az az elszomorító jelenség, amelynek korábban Tisza Istvánnal, a kortársai fölé hasonlóan kimagasló egyéniséggel szemben voltunk a tanúi. Mindketten csak azért, hogy a hatalomra vissza ne kerülhessenek, a szélsőséges, lelkiismeretlen gyűlöletszítás pergőtüzébe kerültek. Emiatt a történelem előtt nem Tiszára meg Bethlenre, hanem csakis az alantas rágalmak kieszelőire és felelőtlen terjesztőire eshet folt.

Közvetlen tapasztalatból tudom, hogy Bethlen semmiféle visszaéléssel szemben sem tanúsított soha elnézést, amely csak a tudomására jutott. Így akkor is, ha esetleg valamelyik politikai hívének esetéről volt szó, kímélet nélküli eljárást követelt ellene. Különösen jellemző magatartására két közismert, abszolúte korrekt állásfoglalása. Lemondatta miniszterségéről a pártja egyik legjelentősebb tagját: Nagyatádi Szabó Istvánt, mert annak titkárából és politikai fullartárjaiból álló „környezete" visszaéléseket követett el, noha nem volt kétséges, hogy a minisztert magát a bűnvádi eljárás alá vont személyek cselekményeiben részesség nem terheli. (Esküdt-ügy[159].)

[159] Esküdt Lajos MÁV tisztviselő Nagyatádi Szabó István személyi titkára és a kisgazdapárt egyik titkára volt. Ő bonyolította le – több társával – 1920–1921-ben az élőállatok, mezőgazdasági termékek és termények kivitelének engedélyezését megvesztegetés fejében. A pénz egy része a kisgazdapárt kasszájába folyt be. Esküdtet 1924-ben 5 évi börtönre ítélték, majd elmegyógyintézetbe került.

Ugyanilyen kíméletlen szigorúsággal járt el a Vass József halála után napfényre került, népjóléti minisztériumi visszaélések[160] megtorlása tekintetében.

Nem habozott, bár ugyancsak jelentős, két régi munkatársának a személyéről, illetve az emlékéről volt szó. Ez a két személy is tulajdonképpen Bethlen „környezetéhez" tartozott, mégpedig közülök Vass József mint állandó miniszterelnök-helyettes a környezete legelső vonalába. Mégis a kímélet nélkül való, szigorún korrekt álláspontot érvényesítette velük szemben.

Aki teljes erkölcsi erővel, csorbítatlan tekintéllyel tudott szembenézni azokkal a felkavargó, kritikai megjegyzésekkel,[161] amelyeket e két „botrány" nyilvánosságra hozatalával és nyilvános letárgyaltatásával szinte önmaga hívott ki, arról a jellem- és lélektan ismerői csak azt a feltevést igazolhatják, hogy akkor is hasonlóan járt volna el, ha „környezetének" bármely más tagjáról derült volna ki valamilyen megtorlást igénylő cselekmény.

[160] A Népjóléti Minisztérium panama-ügyeit Fábián Béla ellenzéki képviselő tette szóvá a Parlamentben 1930. december 17-én. KN. 1927/31. 32. k. 370-374. p., Fábián Béla napirend előtti felszólalásában 1932. január 15-én ismét visszatért a panamákra. KN. 1931/1935. IV. k. 26–30. p.

[161] A „kritika eltiltásáról" abszolúte semmit sem tudok. Liberális szellemű sajtótörvényünkön – az 1914. évi XIV. törvénycikken – a Bethlen-kormány idejében semmiféle változás nem történt. Igaz azonban, hogy az első világháború idejéből származó az a kivételes rendelkezés – vagyis: az 1912:LXIII. tc. 11. §-án alapuló 5484./1914. M. E. sz. rendelet –, amely a lapbetiltás jogát a kormányra ruházta, a törvényhozás hozzájárulásával továbbra is érvényben maradt.

Annak a hazai lapnak a megjelenését, illetve annak a külföldi lapnak a magyarországi terjesztését tilthatta be a kormány, „amelynek a közleményei az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külpolitikájának érdekeit veszélyeztetik".

Ma már nem kell bővebben magyarázni, mert azóta közvetlen tapasztalataiból a nyugati világ is felismerte, hogy a kommunista felforgató tevékenység milyen – gyakran öntudatlan – eszközöket talál a polgári fronton és annak sajtójában

Bethlen és a népszerűség. Bethlen és Károlyi Gyula

Bethlen István a népszerűséget sohasem kereste, a könyv ezzel ellentétes feltételezésének semmi alapja sincs! A népszerűség megszerzése érdekében sohasem hozott sem elveinek, sem megfontolt célkitűzéseinek a terhére áldozatot. A hízelgést pedig, amely a hatalom birtokában levőket elkerülhetetlenül felkeresi, egyenesen megvetette.

is a saját céljai szolgálatára. Az idevágó leckét a felelősségtudó, magyar államférfiak már az első világháború során felmerült jelenségekből, az 1919-es kommunista puccs-periódusból, meg az utána is jelentkező, hasonló törekvésekből alaposan megtanulták. Ebben a vonatkozásban állandóan veszélyeztetett terület voltunk, és ennek megfelelő magatartást is kellett tanúsítanunk.

Részben ugyanezzel az okkal, részben – egyes átmeneti időszakokban – a papírhiánnyal magyarázható meg az, hogy a kormány új lapok indításának az engedélyezését magának fenntartotta.

Egyetlen esetről sem tudok, amelyben a kormány a lapbetiltás jogát nem országos érdekből, hanem csupán az ellene gyakorolt bírálat miatt alkalmazta volna. Többnyire csakis rövidebb tartamra szóló, időszaki betiltások történtek, azok sem nagy számban. Fölöttük helyes ítéletet csakis az intézkedésre okot szolgáltató közlemények ismeretében lehet, szabad és illik mondani.

Két tekintélyesebb, régebbi újság – *Az Újság* meg a *Világ* – szerepelt csak a betiltottak között, mégpedig igen alapos okból, ám ezeknek a megjelenését is hamarosan újból engedélyezte a kormány, igaz új elnevezés alatt, mint *Újság* és *Magyar Hírlap*. (Zs. T. jegyzete) Az 1914:XIV. tc. formailag valóban érvényben maradt, de hatályát az egész korszakban korlátozták a háború idejére szóló kivételes hatalmat bevezető 1912:LXIII. tc. alapján kiadott és érvényben tartott rendeletek. Így a 4578/1920. ME. sz. rendelet, amely új lapok indítását miniszterelnöki engedélyhez kötötte, valamint a 6357/1920. ME. sz. rendelet, amely a Miniszterelnökséget felruházta a lapok betiltásának és utcai terjesztésük megvonásának jogával. Számos sajtóper indult az 1921:III. tc., továbbá a büntető törvénykönyv izgatási, lázítási, felségsértési és tiltott közlési paragrafusainak felhívásával.

Ha csak tehette, az ünnepeltetést lehetőleg elkerülte. Bölcs rezignációval vonult vissza, és amint korábban, ezután sem vette szívére az őt érő támadásokat. De – amióta már nem volt felelős állásban – alig fordult elő eset, hogy felelt volna azokra.

[...]

Nos, Bethlen sohasem volt *pártelnök*[162]. Ezt a tisztet a kormányválság előtt és után egyaránt Pesthy Pál v. igazságügy-miniszter töltötte be, akinek abszolút korrekt, úri egyénisége Károlyi Gyula előtt is szimpatikus volt. Ellenben Károlyi Gyula maga volt az, aki kormányalakítását attól tette függővé, hogy Bethlen az általa életre hívott és beiskolázott többségi párt állandó irányításával őt mindenkor támogatja. Bethlen ezt a szerepet készségesen vállalta is. Ő volt az, aki az új kormányt bemutatkozása alkalmával a párt nevében üdvözölte és annak a bizalmáról meg támogatásáról biztosította. Nem tartózkodott – ezzel az alkalommal – attól sem, hogy a fennálló helyzet rendkívüli nehézségeire is rámutasson, és hangsúlyozta azt az áldozatot, amelyet az új kormány tagjai a népszerűségük kockára vetésével vállaltak. Minthogy azonban minden egyes felszólalása a párt zöme részéről szinte tüntető ovációt váltott ki, amíg hasonlóban Károlyi Gyula felszólalásai nem részesültek, az ilyen jelenetek gyakori megismétlődésétől Bethlen a kormány tekintélyének az integritását kezdte félteni, és ezért tapintatból egyre ritkábban jelent meg a pártértekezleteken.

Bizony, Bethlen keresetlenül is sziporkázó, fényes szónoki képessége szinte kirívó ellentétként hatott Károlyi Gyula rideg, tárgyilagos, de egyúttal darabosan nehézkes és a szavakat keresgető előadási módjával szemben. Ezt, persze, senki sem mondta meg

[162] Bethlen valóban nem töltötte be a pártelnök méltóságát, hanem annál sokkal több – pártvezér – volt miniszterelnöksége idején, majd lemondása után is egészen 1932 októberéig, amikor Gömbös ismét a saját kezében egyesítette a kormányfői és pártvezéri funkciókat.

Károlyi Gyulának, akit a pártokra való tekintet nélkül az országban nagyra becsült – és a legkevésbé tehetett volna ilyesféle megjegyzést éppen maga Bethlen István. Természetes tehát, hogy amikor egy alkalommal Károlyi Gyula szóvá tette előtte a pártértekezletekről való gyakori elmaradását, csak annyit válaszolt, hogy mindig kész megjelenni, ha a miniszterelnök megüzeni neki, hogy valamely ülésen az ő jelenlétére szükség van. Károlyi Gyula egyéniségéből aztán okszerűen következett, hogy ő ilyen üzenetet sohasem intézett hozzá. Az egymás között nem tisztázott helyzet azután a bizalmas együttműködés helyébe bizonyos feszélyezettséget teremtett. Voltak, akik csak felszínes megfigyelések alapján ítélték meg a két államférfi viszonyát, és ezek kölcsönös féltékenységet sejtettek az „elhidegülés" látszata mögött, pedig ez igazán távol állott mindkettőjük nemes jellemétől.

(Zsitvay-kézirat V. kötet 1134–1190. p.)

KÁROLYI GYULA GRÓF KORMÁNYZATI IDEJE 1931. VIII. 21.–1932. X. 1.

1918 ÉS 1919 ESEMÉNYEI KÁROLYI GYULA SZEGEDEN

A magyar politikában 1919 augusztusában bekövetkezett fordulatot én nem nevezném az „ellenforradalom győzelmének"[163] [...].

Sem 1918 októberében, sem 1919 márciusában nem volt „forradalom" Magyarországon, hanem csak egy-egy, számban, valamint politikai és erkölcsi súlyban jelentéktelen töredék rajtaütése a körülmények folytán éppen megbénult törvényes hatalommal szemben. Mindkét esetben ellenállás nélkül vették kezükbe önkényesen az ország ügyeinek alkotmányellenes intézését.

Az első esetben Károly király határozatlansága és az általa az utolsó percben kinevezett Hadik János gróf miniszterelnök tehetetlensége[164], a második esetben Károlyi Mihály gróf ún. „köztársasági elnök „összejátszása[165] tette ezt lehetővé. Felhatalmazást vagy legalább utólagos jóváhagyást a nemzettől egyik lázadó csoport sem kapott. A Károlyi Mihály „kormánya" elnémította a törvényes parlamentet és választani nem mert. A kommunisták az azóta közismertté vált módszerükkel, az egyetlen hivatalos listát engedélyező „választással" teremtettek a maguk számára látszat-parlamentet. Egyik sem hozott több szabadságot vagy bárminő haladást, hanem csak önkényt és erő-

[163] Az ellenforradalom kifejezést a korabeli kortörténet-írás és publicisztika egyaránt használta, ez a fogalom hozzátartozott a rendszer önmeghatározásához. Ld. többek között Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920.* Magyar Szemle Társaság, Bp., 1935. Új kiadása: Akadémiai Kiadó reprint sorozata, Bp., 1992.

[164] Másfél napos miniszterelnöksége alatt senkit sem engedett magához, mert bezárkózva a programján és beszédén dolgozott! (Zs. T. jegyzete)

[165] Csak a min. tanács „nevezte ki" elnökké! (Zs. T. jegyzete)

szakot a demokratikus szellemű, alkotmányos berendezkedés helyébe. Nem elnyomás alól szabadított fel, hanem ő maga teremtett elnyomást: valóságos kényuralmat. A két kis csoport alkalmi garázdálkodásával szemben a nemzet legszélesebb rétegei állandó, szívós ellenállást tanúsítottak. Nem párt állott párttal szemben, hanem a magyar szellemtől teljesen idegen, szabadságtipró merényleteknek készült véget vetni a pártkülönbségeken felülemelkedett, egységes nemzeti közvélemény. Ennek megnyilvánulása és akaratának tettre váltása tehát semmi esetre sem volt „ellenforradalom", hanem az egész nemzet „szabadságharca" a reátelepedett, tényleges erőszak ellen. Nem az „ellenforradalom" győzött eszerint 1919 augusztusában, hanem a törvényes jogrend helyreállítása kezdődött meg akkor. A lázadók ellen hozott, független bírósági ítéletek és a rövidesen megtartott, általános, titkos választások ezt az álláspontot teljes mértékben igazolták.[166]

Károlyi Gyula nem az 1919-es kommunista rémuralom bukása után vonult vissza a szegedi „nemzeti" kormány éléről, hanem már júliusban, amikor Szegedre új francia katonai parancsnok került, és az – bizonyos intrikák következtében – a „legitimista" hírben álló Károlyi Gyula, Horthy Miklós és Kelemen Béla kihajózását kívánta a kormányból. Az új szegedi miniszterelnök Pattantyús Ábrahám Dezső, aki még néhány hétig működött, mielőtt a kommünnel együtt a szegedi kormány is megszűnt. Horthy a honvédelmi miniszterséget a honvédség fővezérségével cserélte fel[167].

[166] Az „ellenforradalom" megjelölést a külföldre menekült kommunisták ragasztották az általános nemzeti ellenállásra, hogy ezzel a tájékozatlan külföldön azt a látszatot keltsék, hogy az ő kisöpretésük után valamilyen „retrográd" irányzat vette volna át az uralmat, holott ők voltak azok, akik a polgári szabadságjogokat elkobozták, míg a nemzeti közvélemény egyöntetű akarata (és nem „ellenforradalom") állította azokat vissza. Aki tehát az „ellenforradalom" kifejezést használja, tulajdonképpen a kommunista propaganda célzatos meghatározásával él. (Zs. T. jegyzete)

[167] A szegedi eseményekről ld. Gratz i.m. 216. és köv. p., valamint Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez.* (Naplójegyzetek és okiratok) Szerző kiadása. Szeged, 1923.

KÁROLYI GYULA EGYÉNISÉGE

Károlyi Gyula visszatérését a politikába, sőt annak élére már ismertettem. [...] „franciabarát"-nak nevezi [pontatlan – a szerk.]; ennél a kifejezésnél precízebb, ha az angol–francia-orientáció hívének mondjuk.

Károlyi Gyula azok közé a ritka férfiak közé tartozott, aki annál nagyobbnak mutatkozott, minél közelebbről szemlélte az ember. Nagy műveltségét, széles körű tudását szinte szemérmesen takargatta, és sem képessége, sem hajlama nem volt rá, [hogy] a politikusok általános szokása szerint fitogtassa. Zárkózott modora igen meleg szívet takart. Szónoki képesség nélkül – ami pedig Magyarországon egyébként gyakori, és éppen ezért a politikai érvényesülés egyik elengedhetetlennek látszó feltétele szokott lenni –, kizárólag a tárgyilagos érvek száraz, de meggyőzően logikus előadásával nagy és pártokon felül álló tekintélyt tudott magának biztosítani.

Egyéni igénytelensége, kristálytiszta puritánsága kivételes helyzetet szerzett számára a magyar közéletben, úgyhogy még az ellenzék is – mondhatnám – bizonyos megértést és kíméletet tanúsított vele szemben.

Amikor miniszterelnök lett, elfogadta a Székesfehérvár által felajánlott mandátumot, mert a parlamentáris érzéke szükségét érezte annak, hogy a Képviselőház tagjaként vezesse az ország kormányát, de a kormány éléről való távozásával egyidejűleg letette a képviselői megbízatását is. Nemsokára ismét a felsőházba került, amelynek vitán kívüli, legnagyobb tekintélye, szellemi vezére lett.

A benne rejlő valóban nagy értékeket – az ő zárkózott, sőt ridegnek látszó modora és minden kirakatbeli szerepléstől irtózó termé-

szete miatt – inkább sejtették és megérezték az emberek, semmint hogy valójában alaposan ismerték is volna. A súlyos és a kisebb jelentőségű problémákkal egyaránt behatóan foglalkozott, és a legnehezebb esetekben is meglepően gyors, mindenkor határozott állásfoglalása rendkívüli tájékozottságról és kiváló ítélőképességről tanúskodott azok előtt, akik a mindennapi munkában bizalmas munkatársai voltak.

Egyéniségére talán a londoni City[168] életéből vett példával lehetne találóan rávilágítani. A City egyik-másik szűk utcájában világra szóló cégek húzódnak meg, amelyekre az eldugott helyen alig lehet rátalálni. Kirakatuk nincs, cégtáblájukat az apró kis ajtón egy olvashatatlanná kopott, tenyérnyi réztábla helyettesíti. Kívülről ez a cég semmit sem ígér, aki azonban betér hozzá és egyre mélyebbre hatol, egyre több és nagyobb értéket fedez fel benne, nagybecsű, valódi értéket.

Még a futólagos, vázlatos jellemzéséhez is hozzátartozik annak a megemlítése, hogy milyen bensőséges, jó viszony volt közte – a nagybirtokos – és a gazdasági alkalmazottjai között. Példaszerű cselédházakat tartott fenn és azokat állandóan korszerűen modernizálta. Alkalmazottainak a személyes ügyes-bajos dolgai iránt a legközvetlenebb érdeklődést tanúsította, és segítő vagy közbenjáró készségében fáradhatatlan volt. Egész magatartását a népe iránt való őszinte szeretete irányította, és a kevesek közé tartozott, aki ezért viszonzásul ugyancsak szeretetben részesült.

A politikában azonban elnézett a törtetők feje fölött, és ha elkerülhetetlennek találta, bizony, nyers szóval intézte el a közérdek köpenye alatt személyes érvényesülésre törekedő igényeket. Azok, akik rászolgáltak az ilyen magatartására, azok gőgösnek híresztelték el, de az egyeneslelkűek és főként a vele szinte családi kötelékben élő népe ebből az állítólagos gőgből soha semmit sem tapasztaltak, ezek [nemcsak] nagyra becsülték, hanem szerették is.

[168] London belvárosa, az angol üzleti élet világgazdasági jelentőségű központja.

Apró dolog, de mégis jellemző, hogy a legnagyobb méretű állami takarékosságot meghirdető kormányzását azzal kezdte, hogy a saját és a minisztertársai személyes szolgálatára szánt állami gépkocsikat leállíttatta. Ő maga és azok a miniszterek, akiknek saját tulajdonú kocsijuk nem volt, ezután gyalog jártunk, vagy – rossz időben – a saját költségünkre taxit vettünk igénybe.[169] Ez aztán az élclapoknak jó témát adott; általában azonban mégis jó hatást keltett, különösen amikor az is nyilvánvalóvá vált, hogy az állami alkalmazottak fizetésének redukciója során a kormány a legnagyobb százalékos levonással a miniszterek illetményét csökkentette[170] és az egyik-másik minisztériumban szükségképpen fennálló, ún. „rendelkezési alapokat" is ugyanakkor igen drasztikusan leszállította. Az elkerülhetetlen reprezentációval járó költségeket ezután mindenkinek magának kellett a sajátjából viselnie[171], ami a legnagyobb terhet elsősorban reá magára hárította.

Az is eredeti fényt vet rá, hogy nem is foglalta el a miniszterelnöki lakást a Sándor-palotában, hanem továbbra is a Reviczky utcai palotájában lakott, ahonnét kora reggel indult el gyalog, hogy kilenc óra előtt a hivatalában legyen. Szerény ebédjét rendszerint a Dísz téri „kifőzés"-ből hozatta hivatalába, és étkezés közben is diktálni szokott...

[...]

[169] Gömbös rendszerint katonai, Keresztes-Fischer pedig rendőrségi autón járt. (Zs. T. jegyzete)

[170] Kb. 25%-kal (Zs. T. jegyzete)

[171] Az Igazságügy-minisztériumban, ahol rendelkezési alap sohasem volt, azelőtt is ez volt a helyzet. (Zs. T. jegyzete)

KÁROLYI GYULA MUNKATÁRSAI

Nem egészen helytálló [...] megállapítás, hogy Károlyi Gyula sok új embert vett volna be a kabinetjébe. Mindössze három ilyen volt: Ivády Béla, aki a földművelésügyi, Kenéz Béla, aki a kereskedelmi és vitéz Keresztes-Fischer Ferenc, aki a belügyi tárcát vette át. Mindegyik elismert szakember. Megmaradt a helyén a Bethlen-kormány tagjai közül Ernszt, Gömbös, Mayer és Zsitvay[172].

A pénzügyi tárcát egyelőre Károlyi Gyula vette magához, amíg a kultusztárcát a népjóléti mellett Ernszt kapta meg. A tárca nélküli „közgazdasági miniszter" állása megszűnt; felelevenedett párttaktikai okokból az egykori, tárca nélküli „kisgazda-miniszterség", amelyre csak nagy huzavona után akkor is csak Bethlen szívós rábeszélésére sikerült Károlyi Gyulának Mayer Jánost megnyernie, aki több mint hét éven át tiszteletre méltó igyekezettel, állandóan fejlődő hozzáértéssel, de nem általánosan elismert sikerrel töltötte be a földművelésügyi miniszter, tisztét és így az ambícióját a tulajdonképpeni hatáskör nélkül való új pozíciója – természetesen – ki nem elégíthette. Kifejezetten csak arra az időre vállalkozott tehát, amíg a kormány a kezdeti nehézségeken átesik, és hamarosan le is mondott, de a párton belül továbbra is korrekt, támogató magatartást tanúsított a kormánnyal szemben, bár különösen nem exponálta magát.

A Bethlen-féle régi garnitúrából jött Walko Lajos is, aki közvetlen utódjától: Károlyi Gyulától a külügyi tárcát ismét átvette. Így

[172] ABC- és nem rangsorban. (Zs. T. jegyzete)

tehát – Károlyi Gyulát mint volt külügyminisztert is ideszámítva – az új kormányban Bethlen volt munkatársai közül hat került be, és csak három volt az újonnan jött; tehát mindössze egyharmad, amire a „sok" megjelölés, amit a könyv használ, nyilván nem találó.

Idővel azonban ez az arány mégis megváltozott. Ernsztet rendkívül elkedvetlenítette a „népjóléti botrány" kiszélesedése, amelynek fegyelmi úton való feltárásában egyébként hajlíthatatlan szigorúsággal vett részt és kapva kapott az alkalmon a lemondásra, amikor a miniszterelnök a Népjóléti Minisztérium megszűnését és ügykörének a Belügyminisztériumba való átutalását hozta szóba – ahová az korábban amúgy is tartozott. Úgy látszik, a hivatali élettel járó mindennapi zaklatottságot és felmorzsolódást megsokallta, hiszen azelőtt sohasem próbálta. Ezen kívül egyéb okot aligha találhatunk arra, hogy a kultusztárcát sem tartotta meg, hiszen Ernsztnek is tudnia kellett – aminthogy Károlyi még velem, a közvetlenül nem érdekelttel is már 1931. augusztus 20-án közölte volt –, hogy a Népjóléti Minisztérium mielőbbi felszámolása következik és éppen ezért kapta melléje a kultusztárcát is. Ernszt a kormányból való kilépése után is, mint a kereszténypárt vezére, továbbra is teljes őszinteséggel támogatta a kormányt a Parlament színe előtt is mindvégig, bár a kereszténypárt ettől fogva nem volt képviselve a kormányban.[173] Helyette a kultusztárcát a régi kormánypárti képviselő, a Képviselőház háznagya: Karafiáth Jenő vette át.

Ugyanekkor – 1931. december közepén – betöltésre került a pénzügyi tárca is, amely volt párizsi követünk: Korányi Frigyes báró

[173] Tudva levő, hogy a kereszténypártnak egymással gyakran szembeforduló, két szárnya volt. Az ún. fővárosi csoport élén Wolff Károly állott, aki egyúttal a háttérben szerepet vivő, két egymással szoros szövetségben lévő titkos társaság egyikének volt az erőszakosságra és jobboldali túlzásokra hajló vezére. Ez a csoport népszerűséget kereső felszólalásokkal nehezítette a népszerűtlen takarékossági javaslatok keresztülvitelét, de különös kíméletet tanúsított Keresztes-Fischerrel szemben, mert az a másik titkos társaságnak a tagja volt!

személyében talált gazdát, aki ezt a tisztet az entente-misszió által 1919 őszén életre hívott Huszár-kormányban egyszer már betöltötte. Ettől fogva az öt régivel szemben már négy új kormánytag állott, míg Korányi réginek is meg újnak is számítható, mert bár Bethlen egyik kormányában sem volt miniszter, azonban mégis az ő bizalmasa és követe is volt. Amikor aztán 1932 elején Ivády Béla helyébe a földművelésügyi miniszteri székbe Purgly Emil lépett, az arányon tulajdonképpen nem esett változás. Bethlennel ő is igen jó viszonyban állott, sokáig szolgált alatta mint főispán. Ivády távozásához felesleges kommentárt fűznöm, mert ennek a cserének nem volt politikai vonatkozása.

Keresztes-Fischer

Ha a könyv azt emelte volna ki, hogy az új miniszterek közül Keresztes-Fischer Ferenc volt az, akinek ettől fogva a legtartósabb szerepe jutott a kormányzatban, és hogy – rövid megszakítással – a következő kormányokban is különös jelentőségre tett szert a körülményeknél fogva, akkor a tárgyilagos kritika szerint is helyesen emelte volna ki az ő személyét. A könyvben vele szemben alkalmazott jelzők azonban nyilvánvalóan túlzások; az ő rendkívüli felülemelése a volt korábbi, összes belügyminiszterekkel szemben semmiképpen [sem] állhat helyt! Őt Bethlen ajánlotta Károlyi Gyulának, aki tőle a belügyminiszterségre alkalmas főispán megnevezését kérte, mint a közigazgatást alaposan ismerő, erős-, tisztakezű, higgadt gondolkozású, nagy munkaerejű férfit. Ez a jellemzés találó is volt, valamint annak az a kiegészítése is, hogy mentes a politikusok körében annyira elterjedt betegségtől: a népszerűség keresésétől. Kétségtelenül bevált Bethlennek az a megjegyzése is, amelyet az előzőkhöz hozzáfűzött, hogy benne nem lappang a belügyi tárcánál túlmenő, valamilyen túlzott ambíció. A kormányzó több ízben is felajánlotta neki az idők folyamán a miniszterelnökséget, de ő mindig elhárította azt, és nyomatékos rábeszélés sem változtatott az álláspontján. Gömböst ugyan rövidebb távollétei alatt időnként helyettesítette, mert mint abban a kormányban rangidősnek, ez hivatali kötelessége volt.

A pártban a személye körül sohasem alakult ki valamilyen külön csoport, de azon kívül sem volt neki soha semmiféle személyes klikkje. Mindvégig magányos, zárkózott ember maradt, aki egész idejét a hivatalának szentelte – aminthogy a természeténél fogva is inkább hivatalnok volt, mint politikus. Inkább szerzett tisztelőket, mint barátokat. Többnyire rövidre fogott parlamenti felszólalásai nemcsak a széles körű szaktudásával értek el hatást, hanem az okfejtésének világos logikája és az előadásának minden köntörfalazást kerülő egyenessége hozta számára a legtöbb sikert a meggyőzés terén.

Általában igen erélyes híre volt, amelyet a minisztersége első éveiben – és korábbi főispáni működése alatt – tanúsított magatartásával szerzett. Azonban éppen ezen a téren merültek fel [és] szaporodtak idővel olyan jelenségek, amelyek az ő történelmi szerepének a helyes megítélésénél figyelmen kívül nem hagyhatók. Ezek a jelenségek végső hatásukban a közállapotokra igen messzemenő következményekkel jártak.

Ennek élén Feilitzsch Arthur báró, de valójában Gömbös Gyula állott. A társaság neve: „Etelközi Szövetség", vagy röviden: Eksz. (Zs. T. jegyzete) A név helyesen Feilitzsch Berthold. A korszakban valóban két jelentős titkos társaság működött, az Egyesült Keresztény Liga Wolf Károly vezetésével, idetartozott Bethlen István és Teleki Pál, valamint az Etelközi Szövetség. Ld. *Páter Zadravecz titkos naplója.* Szerkesztette és a bevezetőt írta Borsányi György. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1967. 129. és köv. p.

Még egy hónapos miniszter sem volt, amikor – 1931. szeptember 12-én – bekövetkezett a biatorbágyi súlyos vasúti merénylet[174], amelyet nyomon követett a Múzeum körúti fegyverkereskedés kirablása. Ezekből Keresztes-Fischer messzemenő következtetéseket vont le, és a legközelebbi minisztertanácson meggyőző erővel fejtette ki, hogy a fenyegetett közbiztonság fenntartása érdekében múlhatatlanul szükséges az egészen szűk körben addig is fennállott statáriumnak (rögtönbíráskodásnak) a kiterjesztése. Igen nyomatékosan hangsúlyozta azt a kívánságát, hogy ennek mindenféle kommunista megmozdulásra ki kell terjednie, mert az izgatásra a súlyos gazdasági helyzettel járó elégedetlenség jó talajul kínálkozik. Kommunista

[174] Ezután még két hónap sem telt el, amikor a [...] Schill tábornok-féle puccstervek leleplezése következett be. Ennek a jelentőségével is majd csak alább, a megfelelő helyen foglalkozom, itt csak Keresztes-Fischer meglepő magatartásának a jellemzésére érintem. Különös volt, hogy a dologról csak hónapok múlva derültek ki a nyilvánosság előtt részletek. Ezekből – ha a sok színezést és túlzást a híresztelésekből le is számítjuk – annyi utólagosan valószínűnek látszik, hogy a nem sokkal előbb kihirdetett rögtönbíráskodás alá eső, államfelforgató cselekmények forogtak fenn. Az esetről azonban a belügyminiszter egy szóval sem tett jelentést a Minisztertanácsnak, és amikor ennek ülésének a szünete közben a szállongó hírek előtte szóba kerültek, ingerülten fakadt ki a „rémhírterjesztők" ellen, lebagatellizálta a dolgot, amelyet kizárólag a katonaság belső ügyének minősített, amit aztán Gömbös is alátámasztott néhány szóval. A rendőrségi iratok – azon a címen, hogy csakis katonai hatóságok alá tartozó személyek cselekményeiről van szó – a belügyminiszter rendeletére a nyomozás embrionális stádiumában az igazságügyi hatóságok elkerülésével közvetlenül a katonai parancsnokság kezébe kerültek, amely aztán a saját hatáskörében – a hadbíróság útján – a nyilvánosság kizárásával és a statáriumra való tekintet nélkül intézte el az egész ügyet. (Zs. T. jegyzete) Schill Ferenc nyugalmazott tábornokot, korábban a csendőrség országos felügyelőjét, 1931. dec. 7-én letartóztatták egy szélsőjobboldali összeesküvéssel kapcsolatban, amelyet Vannay László gazdászati tiszt irányított. Schillt december 13-án holtan találták a Margit kőrúti katonai fogház egyik cellájában. Ld. Márkus i.m. 184. és köv. p.

részről tehát fokozódó tevékenység várható, és a vasúti merénylet, de talán a fegyverrablás is, már ebből a forrásból ered. Nagyon is határozott és meggyőző jelentésekkel alátámasztott előterjesztésének az eredményeként néhány nap múlva – 1931. szeptember 18-án – a statáriális rendelet –, amelyet a bel[ügy]- és a honvédelmi miniszterrel (Keresztes-Fischerrel és Gömbössel) „egyetértésben" én az igazságügy-miniszteri törvényes hatáskörömben adtam ki – életbe is lépett. Erről érdemlegesen majd később esik szó, itt csak az új belügyminiszter kezdetben megnyilvánult rendkívüli erélyességének az illusztrálására említettem ezt meg.

Károlyi Gyula kormánya már régen letűnt a politika színteréről, amikor egyes tagjai a hivatalban létük idején előttük elhallgatott részletekről kaptak információkat, amelyek azt mutatták, hogy ebben az esetben a belügyminiszter erélye nem az elmérgesedett fekély gyökeres és kíméletlen kioperálásában, hanem a minél gyorsabb elkozmetikázásában, vagyis a szem elől való eltüntetésében nyilvánult meg. Ő bizonyára abban a hiszemben volt, hogy ezzel az országot nagy botrány megrázkódtatásától óvja meg, és hogy a megtorlás és tisztogatás a katonaság részéről szigorú és alapos lesz. Az ő hűsége a kormányzó iránt minden kétségen felül állott, és – úgy látszik – azt vélte, hogy a kormányzó elfogására is törekvő szervezkedések teljes feltárása a nyilvánosság előtt az államfői tekintély és az államhatalom szilárdságába vetett hit megcsorbulását idézte volna elő. A későbbi következmények azt mutatták, hogy ez a számítása nem vált be. Csak a suttogó propaganda malmára hajtotta a vizet, és az egész eljárás nem a kormányzati bölcsesség, hanem a gyengeség jeleként hatott, amikor hosszú hónapok múlva a történteknek egyre több részlete került a szóbeszédben forgalomba, méghozzá – természetesen – eltúlzó torzításban. Titkos hatalmakról is terjedtek el híresztelések, amelyekben – amint azt későbben valószínűvé is vált – valami igaz is lehetett. A jobboldali szélsőséges elemek nyilván hittek is ilyenek létezésében, mert rájuk építve és el nem riasztva, folytatták a hatalomra sóvárgó törekvéseiket. Gömbös hatalomra

juttatása lett közöttük a jelszó, és Gömbös, aki senkinek a támogatását vagy hízelgését sem szokta elutasítani, bizony, nyitva tartotta az ajtaját a szélsőjobb elemek hírhedtebb alakjainak a látogatása számára is. Ez nem feltevés vagy ráfogás, hanem a saját beismerésével igazolt valóság. Már miniszterelnök volt, amikor ezeket a kapcsolatait szóvá tettem előtte. Azt válaszolta, hogy ő a régi barátait nem tagadja meg akkor sem, ha közben az egyéni sorsuk miatt való elkeseredésük, vagy a „hazafias túlbuzgóságuk" „meggondolatlanságokba" sodorta is őket. De veszélyesebbek is – szerinte –, ha ő magukra hagyja őket.

„Amíg én itt vagyok – mondotta nagy önbizalommal –, addig nem lesz komoly baj velük!"

Keresztes-Fischer Ferenc pedig amikor rájött, hogy a Schill-féle puccskísérlet után a honvédség keretében nem történt meg a kívánatos tisztogatás és hogy a szélsőséges elemek körében is tovább tart a mozgolódás, rendőri megfigyelő szolgálatot épített ki, amelynek a működése a felderített összefüggések révén idővel a katonai személyekre is kiterjedt. Ebből aztán két baj is származott:

1.) a belügyminiszter abban a hitben ringatta magát, hogy előtte nincs titok, és hogy minden veszélyessé válható akciót kellő időben meg tud akadályozni;

2.) a katonaság körében kérlelhetetlen ellenfeleket, akik aztán a belügyminisztersége második periódusában – 1938 és 1944 között – amikor Gömbös már nem állott mellette, egyre tűrhetetlenebb eszközökkel igyekeztek az ő helyes intencióinak az érvényesülését megakadályozni és az intézkedéseit elgáncsolni. Pedig Keresztes-Fischer a békesség kedvéért nagy elvi áldozatokat hozott.

Hozzájárult a polgári közigazgatás rendes hatáskörét részben korlátozó, részben a jogállam kereteiből kilépő, erőszakos jellegű tevékenységre csábító és a közigazgatás hatáskörét ebben az irányban kiterjesztő Honvédelmi Törvény létrejöveteléhez és az ezt végrehajtó rendeletsorozathoz. Az ő miniszteri felelőssége alatt keletkezett az a jogszabály és került is végrehajtásra az elv a közigazgatás részéről –

minden jogi garancia nélkül –, amúgy hangulatszerűen „megbízhatatlan"-nak nyilvánított személyeknek az állandó lakhelyükről áttelepítését eredményezte, a létfeltételüket nem biztosító „kényszertartózkodás" helyére. Ez az akkor bevezetett és a személyes szabadságot önkényesen korlátozó rendszabály teljes mértékben megnyerte az ún. „népi demokrácia" tetszését, és amíg alkotmányosan létrejött, régi, olyan jogszabályok tömegét helyezte hatályon kívül, amelyek annak idején Magyarországot a jogállam szintjére emelték –, ezt a rendelkezést érvényben tartotta és az ország elitjének a tömeges elhurcolása (deportálása) során ennek a rendeletnek a vonatkozó §§-ra történik a hivatkozás.[175]

A „megbízhatatlanok" nagy többségét 1939–1944 között internáló táborokba zárták[176], ugyancsak minden bírói jogsegély kizárásával – sőt a konkrét váddal nem is érintett, szenvedő alany kihallgatása, tehát a védekezésnek a minden lehetősége nélkül. A bűnvádi perrendtartásnak a személyes szabadságot és a legsúlyosabb váddal

[175] A „Honvédelmi Törvény" és az annak alapján kiadott rendeletek az Imrédy-kormány idejében, 1939-ben keltek, amikor én és politikai barátaim már ellenzékben voltunk, és a törvényjavaslat ellen erős parlamenti harcot folytattunk. Felszólalásainkban előre rámutattunk arra, hogy milyen veszedelmek fenyegetik az új jogszabályok alapján az alkotmányos jogrendünket, ami mind be is következett. Keresztes-Fischer magatartásával beigazolta, hogy csak hivatalnok volt: a mindenkori miniszterelnök intencióinak a végrehajtója. (Zs. T. jegyzete) 1939. márc. 11-én lépett hatályba az 1939: II. tc., a Honvédelmi Törvény, a magyar állampolgárok honvédelmi kötelezettségeit, a háború idején vagy az országot közvetlenül fenyegető veszély esetén elrendelhető honvédelmi szolgálatokat, gazdasági korlátozásokat és egyéb kivételes intézkedéseket egységes rendszerbe foglaló jogszabály. 1939 szeptemberétől a magyar kormányok valamennyi fontosabb rendeletüket e törvényben foglalt felhatalmazásra hivatkozva adták ki.

[176] Az internálás olyan közigazgatási eljárás, amelynek során a mindenkori államhatalomra veszélyesnek nyilvánított, de bűncselekményt el nem követett személyeket lakóhelyükről hatósági erőszakkal eltávolítják, és zárt táborokban őrzik vagy kényszerlakhelyre telepítik.

terheltek részére is teljes védekezési lehetőséget biztosító rendelkezései ezen a téren, amit „közigazgatási eljárás alá vonás”-nak neveztek, alkotmányunk sérelmével gyakorlatilag hatályukat vesztették. Vidéki, ún. „kiskirályok” részéről sok visszaélés történt ebben a rendszerré váló, rendkívüli hatáskörben. Azt el kell ismerni – saját tapasztalatból beszélek –, hogy Keresztes-Fischer azokban a szórványos esetekben, amelyek a közvetlen tudomására jutottak, rendszerint táviratilag intézkedett az illető internált szabadon bocsátása iránt. A rendszeren azonban nem változtatott, tűrte, hogy a hozzá intézett panaszbeadványokat az azokban érintett alsó hatóságok hónapokig visszatartsák, és ezzel az internált jogtalan fogva tartását tetszésük szerinti idővel meghosszabbítsák. Sőt, a Belügyminisztériumban is jogosan kifogásolható gyakorlat alakult ki, amennyiben a miniszter vagy az államtitkára soron kívüli elintézésre külön ki nem jelölt, internálási ügydarabokat a nagy tömegből csak akkor vették tárgyalás alá, amikor az általánosan hat hónapban megszabott internálási időtartam lejáróban volt, vagy nemegyszer már le is járt. Így egyszerűsítették a saját munkájukat, mert ebben a kitolt időpontban mindjárt egy csapásra azt is eldönthették, hogy az internálást meg kell-e hosszabbítani vagy meg lehet-e szüntetni? De még ebben a stádiumban is nem egyszer újabb jelentést kérő blanketta kibocsátásával odázták el az érdemi döntést, amelytől pedig konkrét váddal nem is terhelt emberek szabadulása függött!

Azok azonban, akik abba a helyzetbe jutottak, hogy egy-két esetet személyesen és közvetlenül a miniszter elé tárhattak, ahol szinte kivétel nélkül gyors sikert is értek el, a miniszter jogérzékét és „erélyességét” legendás színezéssel híresztelték világgá.

Az bizonyos, hogy majdnem elkeseredettnek mondható küzdelmet folytatott – a maga módja szerint – a vezérkar egyre nyíltabban nácibarát szellemével, amely titkos utakon a közigazgatásban és a politikában is szerzett tevékeny munkatársakat, és amely egyre több hatásköri túllépésben is megnyilvánult.

A vezérkar, amely nem felejtette el, hogy a Schill-féle puccskísérlet óta Keresztes-Fischer a rendőrségi megfigyelő szolgálatot a katonaság politikára hajló, nyugtalan elemeire is kiterjesztette, a maga részéről hasonló ellenintézkedéseket tett folyamatba, amelyek a második világháború kezdetétől fogva odáig fajultak, hogy a polgári minisztereket, főleg pedig a belügyminisztert is állandóan titkos ellenőrzés alatt tartották. A miniszterek telefonbeszélgetéseit lehallgatták, levelezésüket átnézték, bizalmas körben tett megjegyzéseiket feljegyezték, és ellenük, valamint számos más közigazgatási tényező és politikus ellen is képtelen besúgások, költött vádak alapján katona-rendőrségi meg csendőrségi nyomozásokat folytattak. Megdöbbentő tény, hogy az így gyűjtött adatok szolgáltak később, a nácik bevonulása után a Gestapo[177] által foganatosított letartóztatások és elhurcolások alapjául. A Gestapo kész listával jött![178]

Ez a képtelen helyzet Keresztes-Fischert mérhetetlenül felháborította, és véleményét hivatalában alárendeltjei és látogatói előtt olyan kíméletlen hangon juttatta kifejezésre, hogy reménykedő várakozás támadt a törvényes rend helyreállítását illetően. Egy ideig azonban ebben az irányban semmi sem történt, mert a belügyminiszter arra az álláspontra helyezkedett, hogy – amint mondotta – „csak hadd kutassanak, nála ugyan semmit sem fognak találni; ha pedig másutt felderítenének valamit, ő ugyan formai okokból[179] nem védelmet nyújtani, vagyis hatásköri kifogást emelni, mert ha csakugyan megtorlást érdemlő esetről lenne szó, a leleplezés akkor is hasznos, ha a módja ellen kifogást is lehet emelni.”

Így a helyzet tovább fajult. Egyre több eset fordult elő, amelyben a katonaság vagy a csendőrség szervei a polgári rendőrség által

[177] Hitler politikai titkos rendőrsége. (Zs. T. jegyzete)

[178] A lista első helyén maga Keresztes-Fischer állott, akit el is hurcoltak. (Zs. T. jegyzete)

[179] Az alkotmányos jogrend megsértése csak „formahiba”? (Zs. T. jegyzete)

folytatott eljárásba kontranyomozással avatkoztak be, sőt rendőri közegeket őrizetbe vettek.

Keresztes-Fischer közismert volt arról a férfias tulajdonságáról, hogy az olyan alárendeltjét, akit kötelessége helyes teljesítése miatt méltatlan támadás ért, bárkivel szemben is a legenergikusabban szokta volt megvédeni[180]. Ezen a ponton aztán ezúttal is megtört a passzivitása, és a felmerült eseteket, mint a katonaság elkövetett, tűrhetetlen hatásköri túllépések kirívó példáit a minisztertanácson tette szóvá igen éles formában. Követelte, hogy a közigazgatásnak ez a legmagasabb fóruma vessen véget a törvénytelen gyakorlatnak. Ez aztán – amint hallottam – többször is megismétlődött, és Bartha Károly honvédelmi miniszterrel egyre hevesebb összecsapásokra vezetett, aki az ellenkező álláspontjának az alátámasztására a – fentebb már említett – szerencsétlen Honvédelmi Törvényre és „a mindenek felett álló honvédelmi érdekekre" hivatkozott. A minisztertanács a panaszolt, egyes, konkrét esetekben a belügyminisztert kielégítő álláspontra helyezkedett ugyan, azonban az elvi kérdés rendezésétől tartózkodott.

Keresztes-Fischer, hogy a hatóságok közti hadiállapot helyébe legalábbis „modus vivendi"-t hozzon létre, „Államvédelmi Központ" (ÁVK) címen olyan szerv létesítését tervezte, amelyben az addig harcban álló nyomozati szervek egyaránt megfelelő képviselethez jutottak volna, az élén magas rangú bíróval vagy ügyésszel. A Bárdossy-kormány ezt a javaslatot tárgyalás alá is vette, és erre az alkalomra a vezérkar főnökét is meghívta, hogy közvetlenül szólhasson hozzá a javaslathoz. E tanácskozás eredménye azután igen kiábrándító volt: A tervezett szervet életre hívta a minisztertanács, annak az élére nem közmegnyugvás keltésére és a jogrend megőrzésére alkalmas igazságügyi személy, hanem a vezérkar képviselője

[180] A belügyi és honvédelmi miniszter ezentúl egymás közt minden személyes érintkezést megszüntetett. (Zs. T. jegyzete)

– Újszászy tábornok – került, akinek a helyettese pedig a csendőrség képviselője: Kudar ezredes lett. Sem a belügyminiszter, sem a rendőrség valamilyen megbízottja nem kapott helyet az új szervben![181]

Az ÁVK egyik első dolga volt, hogy a Belügyminisztérium rendőri osztályának egyik vezetőjét, Pásztóy Ámon miniszteri tanácsost[182] hamis vádak alapján a hivatalában letartóztatta. Keresztes-Fischer szinte egy órán belül kiszabadította, és most már elért annyit a minisztertanácsban, hogy az ÁVK-nak ezután a belügyminiszter hatáskörét érintő ügyekben az ő képviselőjét a döntés előtt meg kellett hallgatni. (Csak meghallgatni!) Ez bizony alig több, mint látszateredmény, szépségtapasz az elmérgesedő fekélyen. Úgyis szokták ezt kifejezni, hogy „megmaradt legalább a veszett fejsze nyele!"

Ezt az önmagában hasznavehetetlen holmit pedig a legtöbb ember el szokta magától hajítani. Keresztes-Fischer is erre a gesztusra hajlott, és bejelentette távozási szándékát, amit korábban is több ízben megtett volt. A legfelsőbb hely[183] azonban ezúttal is – amint a korábbi esetekben – olyan erővel ragaszkodott hozzá, hogy sikerült mindvégig maradásra bírnia. Arra apelláltak előtte, hogy ő a „belső rend legerősebb biztosítéka". Tragikuma az országnak, hogy sokan hitték ezt; és főként az, hogy ezt végül maga is elhitte. Ehhez az illúzióhoz megvoltak benne az egyéni adottságok, hiszen már mi-

[181] Az Államvédelmi Központ elnevezésű állambiztonsági csúcsszervet, amely a katonai elhárító és a politikai nyomozószervek munkáját országos hatáskörrel irányította, az 1942. június 26-án kelt 6290/1942. BM. sz. rendelet hozta létre. Az ÁVK tehát nem a Bárdossy-, hanem a Kállay-kormány időszakában alakult meg.

[182] Pásztóy megbízható, korrekt, kitűnő tisztviselő volt, egy időben az idegen ellenőrző hivatal főnöke. Gondolkozása mindkét irányú szélsőséggel szemben állott. A túlzó jobb az állítólagos „zsidóbarátsága" miatt üldözte, a 45-ös „áldemokrácia" pedig „zsidóüldözés" címén a népbíróság útján kivégeztette. Egy napig egy cellában voltam vele az Andrássy út 60. pincéjében. (Zs. T. jegyzete)

[183] Horthy Miklós kormányzó

nisztersége első periódusának a kezdetén abban a csalóka hiszemben volt, hogy biztonsági szolgálata révén „minden veszélyessé válható akciót kellő időben meg tud akadályozni". Végzetesen téves beállítottság volt ez olyan vészterhes időkben, amikor az egyre vakmerőbben előtérbe lépő titkos hatalmak kíméletlen felszámolására lett volna szükség.

Ugyanez az elhibázott taktika nyilvánult meg a részéről a fogházból kiszabadult Szálasival szemben is, aki – bár a politikai jogai gyakorlásától a bírói ítélet tíz évre eltiltotta volt – ennek dacára személyesen folytathatta fölforgató mozgalmának a szervezését és vezetését –, sőt: zavartalanul rendezhette be és fejleszthette ki a hírhedtté vált nyilasházat az Andrássy út 60-ban[184]. A belügyminiszternek ebben a kérdésben az volt az álláspontja, hogy egyrészt könnyebb a Szálasi ellenőrzése, ha a tevékenységét nem kényszeríti a föld alá, másrészt kívánni sem lehetne „tehetségtelenebb és értelmetlenebb" vezetőt a nyugtalan elemek élén, hiszen az ő szóban, írásban való minden megnyilatkozása olyan zagyva, hogy magát is, mozgalmát is hamarosan nevetségessé fogja tenni, míg ha „üldözöttként" szerepelhetne, akkor esetleg szimpátiát is arathatna.

Az illegális kímélet megokolására felhozott ez a két szempont azonban egyáltalán nem volt helytálló. A magas színvonalú magyar államrendőrség megmutatta, hogy a betiltás következtében föld alá szorított kommunistáknak minden legkisebb megmozdulásáról pontos tájékozódást tud szerezni[185]. Az ellenőrzés nehézségére való utalás ennélfogva máris tarthatatlan. Viszont az a körülmény, hogy

[184] Ebből lett aztán idővel – stílszerűen – a kommunista terrornak is a fő fészke. (Zs. T. jegyzete) Az Andrássy út 60 sz. alatti épület 1937-től volt nyilas székház, 1945-től a politikai rendőrség, majd az ÁVH központja működött itt.

[185] A rendőrség éberségén léhán gúnyolódó újságcikkek, sőt egyes parlamenti megjegyzések is azt emlegették, hogy Hetényi főkapitány-helyettes legalábbis minden hónapban „szállít a kormány asztalára csemegéül egy-egy kommunista leleplezést". (Zs. T. jegyzete)

a Szálasi-mozgalmat másként kezelték – (és az is, hogy őt a fogházból kegyelmi úton idő előtt kieresztették![186]) –, azt a hiedelmet támasztotta alá, hogy ennek a jobboldali szélsőségnek hatalmas, titkos pártfogói vannak, akik számára a sikert, az ún. „hatalomátvételt" előbb-utóbb biztosítani fogják[187]. A Szálasi nevetségessé válására[188] alapított számvetés pedig annak az alapigazságszerű tapasztalatnak a figyelmen kívül hagyásával jött létre, amelyet a bölcs közmondás úgy fejez ki, hogy „egy bolond százat csinál". A következmények azt mutatták, hogy a közmondás ismét bevált.

Keresztes-Fischer és az újvidéki banditák

Egyszer azonban mégis nagyot ütött vissza Keresztes-Fischer a hatalmukkal egyre jobban visszaélő katonai erőszakoskodók felé.

[186] Szálasi Ferenc 1940 szeptemberében kormányzói amnesztiában részesült. Az 1938 júliusában ill. 1940 februárjában kiszabott 3 évi, 1 hónapi és 23 napi összbüntetéséből hátralévő 11 hónapot, 15 napot elengedték, szeptember 17-én elhagyta a szegedi Csillag börtönt.

[187] Eléggé ismertté vált, hogy Gömbös fogadni szokta Szálasit, s hogy politizálását aktív katonatiszt mivolta ellenére is mindaddig tűrte, amíg én ezt kifogás tárgyává tettem Kecskeméten, 1934. június 10-én – Gömbös jelenlétében – tartott képviselői beszámoló beszédemben. Ekkor a megrendszabályozása helyett nyugalomba küldte, ami aztán teljes akciószabadságot biztosított számára! Lásd a *Pesti Hírlap*nak a beszédem kapcsán 1934. június 12-én írt vezércikkét és az akkori lapok tudósításait. Az sem maradt titokban, hogy Imrédy miniszterelnök ismételten folytatott bizalmas tárgyalásokat Szálasival, annak a fogházból való szabadulása után, mégpedig sógora, Nelky Elek követ lakásán. (Zs. T. jegyzete) A név helyesen Nelky Jenő.

[188] Keresztes-Fischer felfogását mások is osztották. Így pl: Teleki Pál gróf azt mondotta, hogy „talán jobb lenne, ha Szálasi bent lenne a parlamentben, mert ott hamarosan lehetetlenné válnék! (Zs. T. jegyzete)

A Bárdossy-kormány idejében történt ez, 1942 elején a szégyenletes és szörnyű újvidéki és bácskai vérengzéssel kapcsolatban, amelyet mondvacsinált lázadás ürügyén az akkor ott működő katonai közigazgatás – náci-német szuggesztióra – rendezett[189].

A belügyminiszter leleplezte, hogy az állítólagos fegyveres felkelésre vonatkozó jelentések minden részükben tökéletesen valótlanok, azok a zsidóság kiirtására és a szerb lakosság megtizedelésére, vezetői megsemmisítésére alkalmas ok teremtése végett, utasításra készültek a szegedi hadtestparancsnokság intenciói szerint, ahol az egész gyalázatos akciót a szegedi német főkonzul sugalmazására kitervelték és a kegyetlen végrehajtásáról is gondoskodtak.

Ez a magyar szellemtől, jellemtől idegen, az általános emberi tulajdonságokból is kivetkőzött, hitvány és gyáva társaság azt sem átallotta, hogy kárhozatos tetteit az érdemdús „honmentés" példájaként tüntesse fel és azokért magát ünnepeltesse. A célok között az is szerepelt, hogy a polgári közigazgatás tervezett mielőbbi bevezetését hátráltassák és a nácinak engedelmesebb katonai közigazgatást ezen a hamis jelentések szerint „veszélyeztetett" felszabadult területen bizonytalan időre meghosszabbítsák. A náci-német főkonzul legfőbb célja azonban kétségtelenül az volt, hogy a magyar cégér alatt elkövetett gaztettekkel a magyarság és szerbség között máris jelentkező megértés minden lehetőségét gyökeresen kiirtsa[190].

[189] Újvidéken 1942. jan. 20–23. között magyar honvéd és csendőr karhatalmi erők egy partizánvadász razzia során minden törvényes eljárás nélkül 3340 embert öltek meg. Ezek a gyilkosságok nem német ösztönzésre történtek.

[190] Ezeket a súlyos megállapításokat nem szóbeszédből merítettem, hanem az én informátorom az arra leghivatalosabb személy volt: Babós József dr. honvéd-hadbíró-ezredes, a katonai bűnügyi vizsgálat vezetője. Vele az ún. népbíróság Markó utcai fogházában 10 hónapot töltöttem el a II. em. 2. sz. cellájában. Ő beszélte el nekem teljes részletességgel a fölháborító gonosztett-sorozat minden vonatkozását. (Zs. T. jegyzete)

Keresztes-Fischer kíméletlen igazmondással [tárta] a Minisztertanács elé az általa felderített valódi tényállást és annak a meggyőző bizonyítékait. Bejelentését példátlanul heves összecsapás követte és Bartha Károly honvédelmi miniszter között. Végül is Keresztes-Fischer korrekt álláspontja győzött, amelyhez mind Bárdossy, mind a kormányzó is csatlakozott, és a hadbírósági eljárás a tettesek ellen válogatás nélkül megindult. Babós József dr. hadbíró-ezredes befolyásolhatatlan és megfélemlíthetetlen férfi volt, akit a vizsgálat vezetése közben ellene Újvidéken megkísérelt merénylet sem riasztott vissza, hogy a meztelen valóságot kíméletlenül feltárja. Keresztes-Fischer azt is elérte, hogy a minisztertanács a fölszabadított déli részeken a katonaság rendkívüli hatáskörét azonnali hatállyal megszüntette és a polgári közigazgatást életbe léptette.

A katonai vezetőségben ható titkos erők körében azonban a gyökeres tisztogatás ezúttal is elmaradt és a káros szellem továbbra is érvényesült. Bartha Károly megkísérelte, hogy az egész ügyet – annak dacára, hogy a hadbírói vizsgálat az aljas bűncselekmények sorozatának a fennforgását kétségtelenné tette –, a kormányzót e tekintetben félrevezetve, egy tollvonással megszüntettesse. Keresztes-Fischer ezzel a botrányos fordulattal is szembeszállt, és nem nyugodott, amíg a kormányzó alapos felvilágosítása után és Kállay Miklós miniszterelnök hathatós támogatásával odavitte a dolgot, hogy a megtévesztéssel kieszközölt, tehát semmis pertörlést hatályon kívül helyezték és a bűnügy hadbíróság előtt végre is főtárgyalás alá került[191].

A változatlanul működésben lévő titkos erők azonban gondoskodtak róla, hogy a fővádlottak, a szegedi hadtestparancsnok és tár-

[191] Kállaynak sikerült Bartha Károlyt kihajóznia a kormányból. Helyére a kitűnő Nagy Vilmos került, sajnos, csak néhány hónapra. Őt az ugyancsak kitűnő Csatay Lajos váltotta fel, akit aztán Szálasiék lefogtak. Feleségével együtt megmérgezték magukat. (Zs. T. jegyzete)

sai szabadlábon védekezhettek és az ítélet kihirdetését megelőző napon – az előre látható súlyos következmények elől – az országból kiszökhettek. Valamennyit – addigi titkos szolgálataik elismeréseként – a német hadsereg, illetve az SS magasabb rangban vette át a kötelékébe[192]. A szöktetést Albrecht főherceg személyesen hajtotta végre, aki a saját gépkocsiján vitte át a főtetteseket a határon. Ezt is kinyomoztatta Keresztes-Fischer, és az iratokat megfelelő eljárás végett áttetette az igazságügyi hatóságokhoz. A bűnvádi eljárás a felsőházból való kikéréssel mint elkerülhetetlen első lépéssel meg is indult, de a náci-németek bevonulása után a Sztójay-kormány rendelkezésére megszűnt.

Keresztes-Fischer
Félrendszabályok – hamis biztonságérzet

Ez az újvidéki eset is – amelyben a legerősebben exponálta magát – azt mutatja, hogy Keresztes-Fischer belügyminiszter a titkos hatalmak és a németek befolyásának érvényesülése ellen – a maga módja szerint – elkeseredetten küzdött ugyan, de sem azt nem tudta elérni, hogy a törvényes hatalom az illegális befolyást megsemmisítse, sem ő maga nem vonta le ebből a saját személyére a felelősséget egyedül elhárító, végső konzekvenciát. Már említettem, hogy több ízben is megérezte, hogy szabadulnia kellene ez alól az egyre terhesebb felelősség alól és a tűrhetetlen helyzet fojtogató gyűrűjéből, ám de kedve ellenére is, valamilyen téves kötelességérzetből meg-

[192] Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy 1944-ben SS-Obergruppenführerré és a Waffen SS tábornokává, Grassy József vezérkari ezredes pedig SS-Gruppenführerré és a Waffen SS altábornagyává lépett elő.

hajolt a maradását óhajtó legfelsőbb kívánság előtt, amelyet parancsnak tekintett és a jobb sorsra érdemes önfeláldozással teljesített is.

Titkos hatalmakkal, németekkel szemben való ellenállásának, kemény küzdelmeinek a híre széles körökben elterjedt, és bizonyos nimbusszal vonta be az alakját. Azt tartották sokan, közöttük jelentős közéleti tényezők is, hogy amíg ő ott áll a posztján, addig nagyobb bajtól nem kell tartanunk. Ez, bizony, hamis biztonságérzetnek bizonyult, amely az országot katasztrófa felé sodorta.

Ez a kor a félrendszabályok kora volt, éspedig nemcsak a belügyi és honvédelmi tárcák egymás közt való küzdelmében, hanem a belügy saját területén is. Már említettem az ún. vidéki „kiskirályokat", vagyis azokat a közigazgatási tisztviselőket, akik az internálások jogtalan elrendelésével és egyéb hatásköri túllépésekkel erőszakoskodtak a lakossággal, főként pedig a zsidósággal – a titkos hatalmak intenciói szerint. Ezek ellen a megtorlás, bizony, alig-alig vagy csak korlátozott mértékben következett be. Kivételes eset volt, ha valakit a belügyminiszter – amikor már erre hatásköre volt – ilyen okból áthelyezett, még ritkább, ha ellene fegyelmi eljárást rendelt el; arról, hogy valakit erőszakoskodása miatt a belügyminiszter a hivatalától fel is függesztett volna, nincs tudomásom. Ezt még Endre Lászlóval, a Pest megyei alispánnal szemben sem tette meg, holott az a sorozatos és felháborító törvénysértéseivel erre számos okot adott – a tudatlanságáról nem is szólva. Az ilyen félrendszabályok valóban nem voltak alkalmasak arra, hogy a közigazgatást a törvényes szinten tartsák és az illegális befolyást onnan kiirtsák.

Alkotmányunk szellemével kiegyenlíthetetlen és következményeiben szerencsétlen eszközhöz nyúlt Keresztes-Fischer abból a célból, hogy – amint mondotta – „a közigazgatást teljesen a kezében tarthassa" és annak minden közegét a neki legmegfelelőbb helyre állítva, tökéletesebbé tegye. Keresztülvitte azt a törvényjavaslatát, amely a törvényhatóságok és községek autonóm jogköréből a tisztviselőik választásának az ősi jogát kivette, és ezek kineve-

zését a belügyminiszter jogkörébe utalta[193]. Ezzel a lépésével – amely csak a saját hatáskörének a gyarapítását tartotta szem előtt és amellyel a felszabadult területek tisztviselő-szükségletének a gyors kielégítését akarta megkönnyíteni – sok százados, demokratikus intézményt szüntetett meg – vagy ahogyan ő maga mondotta: függesztett fel közelebbről meg nem határozott időre. A közigazgatási autonómiák tisztviselőválasztó joga alkotmányos életünk egyik leghatékonyabb biztosítéka volt, a nemzeti ellenállás mindenkor legerősebb fegyvere a történelmünk folyamán annyiszor jelentkező, illegális, idegen befolyás és hatalmaskodás ellen. És ezt a fegyvert Keresztes-Fischer törvénye éppen akkor vette ki a nemzet kezéből, amikor az idegen befolyás a magyar állam intézményeit sorra a hatalmába venni igyekezett, és ami ellen a belügyminiszter tulajdonképpen maga is állandó küzdelmet folytatott. Itt valóban az forgott fenn, hogy maga alatt vágta a fát.

A közigazgatási tisztviselőket ezután a belügyminiszter a kényekedve szerint helyezhette át más törvényhatóságokba, amivel azok a függetlenségüket és a saját törvényhatóságuk bizalmában addig bírt erkölcsi támaszukat elvesztették. Ennek aztán később nagy része volt abban, hogy az autonómiák ellenállása, amint pl. 1905–6-ban a Parlamenten kívül álló Fejérváry-kormány[194] ellen még olyan hatékonyan érvényesült, a Sztójay- meg Szálasi-féle Quisling-erő-

[193] Az 1942. október 10-én hatályba lépett 1942:XXII. tc. értelmében az eddig választás alá eső vármegyei, városi és községi tisztviselői állásokat kinevezéssel kell betölteni.

[194] Az 1905. januári választásokon a kormányzó Szabadelvű Párt súlyos vereséget szenvedett a függetlenségi koalícióval szemben. Az uralkodó azonban nem volt hajlandó a parlamenti többséghez tartozó kormányt kinevezni, és átmenetileg parlamenten kívüli kormányra bízta az ügyek vitelét, báró Fejérváry Géza táborszernagy, a magyar királyi darabonttestőrség kapitánya elnökletével. Az ún. darabontkormány 1905. június 18.–1906. április 8. között volt hivatalban.

szakkal[195] szemben nem tudott már döntő erővel kifejlődni. Az ebben a tekintetben előre megnyilvánult aggodalmunkat szinte félvállról intézte el, amikor egyrészt tiltakozott az ellen, hogy „demoralizáló rémképeket” fessünk a falra, másrészt gúnyosan jegyezte meg, hogy az erőszak, ha valahol tényleges hatalomra jut, úgyse törődik az útjában álló törvényekkel. Lám: a debreceni Quisling-kormány aztán a Lex-Keresztes-Fischer alapján foglaltatta el a saját kreatúráival a közigazgatás pozícióit, vagy kényszerítette behódolásra a kenyerüket féltő elemeket, akiket ez a szerencsétlen törvény az alkotmány érdekében való helytállás jogától és lehetőségétől megfosztott.

Keresztes-Fischernek ez a retrográd alkotmánymódosítása – amelyhez hasonlót csak egyetlen elődje kísérelt meg: Szapáry Gyula gróf, de akinek a kormánya ebbe bele is bukott[196] – még abban a vonatkozásban sem hozott jó eredményt, amelynek érdekében a meghozatalát mellőzhetetlennek állították, mert bizony a felszabadult területek közigazgatásának a megszervezése sikerültnek nem volt mondható, és az ősi állami kötelékbe örömmel visszatérők körében is bizonyos kiábrándulást idézett elő.

Aligha tévedek, ha azt tételezem fel, hogy e szerencsétlen törvény megalkotásának gondolata az Imrédy-féle abszolutisztikus berendezkedést előkészítő tervekben szerepelt először, és onnan került – már az ő bukása után – Keresztes-Fischer javaslatára a megvalósulás stádiumába. Kétségtelen ugyanis, hogy Keresztes-Fi-

[195] Vidkun Quisling (1887–1945) norvég katonatiszt, politikus, a Nemzeti Egység elnevezésű fasiszta párt vezetője. 1942. február 1-jétől a német ellenőrzés alatt álló norvég bábkormány miniszterelnöke, neve a németekkel együttműködő politikusok megbélyegzésére használt fogalommá, a hazaárulás szinonimájává vált.

[196] Szapáry Gyula kormánya (1890. március 15.–1892. november 19.) 1891-ben kísérletet tett az autonóm megyei igazgatás államosítására, de a próbálkozás kudarccal végződött.

scher Imrédynek azokat a kezdeményezéseit, amelyeket az utóbbi nem a hivatalos apparátussal, hanem az ő külön kigondoló klikkjével titokban készíttetett elő és amelyek a kormánya és pártja válságát előidézték, teljes erővel támogatta volt.

Ő volt az, aki Imrédyt Gömbösnek a pénzügyminiszterségre ajánlotta, amikor az még liberális színben állott a világ előtt. Kitartott mellette szélsőjobbra való fordulása után is, így vele közös felelősséget vállalt a II. zsidótörvényért[197] és a már többször említett Honvédelmi Törvényért is. Sőt, már minisztersége első periódusában – 1934-ben – feltűnő volt, hogy amikor Bethlen István a debreceni beszámolójában[198] elmondott kritikája Imrédy pénzügyminiszter részéről eléggé éles replikában részesült, az utóbbi magatartását nyíltan helyeselte. Tehát szembefordult Bethlennel, akihez a Károlyi Gyula kormánya idején még igen erős szálak fűzték.

Imrédyhez való baráti viszonya egyre bensőségesebbé vált és különösen akkor mélyült el, amikor családi helyzetében válság keletkezett be, és a szenvedélyére hallgatva, válásra és új házasság kötésére szánta el magát. Magánügyei kevésbé feltűnő rendezése érdekében lemondott a tárcájáról, anyagi problémái megoldásában pedig Imrédy sietett a segítségére, aki őt előbb a Nemzeti Bank rendkívüli jogi tanácsadójaként alkalmazta, majd a Pénzintézeti Központ elnöki tisztébe emelte[199], végül amikor ő maga miniszterelnök lett, ismét belügyminiszterré neveztette ki. Jó viszonyuk

[197] „A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának térfoglalásáról" szóló 1939:IV. tc. a zsidóságot nem felekezetként, hanem fajként határozta meg. A jogszabály 6 százalékban maximálta a törvény hatálya alá eső állampolgárok arányát az értelmiségi pályákon, valamint számos egyéb gazdasági és politikai megkülönböztető intézkedést vezetett be.

[198] Bethlen ekkor még a kormánypárthoz tartozott, sőt a 7 tagú végrehajtó bizottságnak is tagja volt. (Zs. T. jegyzete)

[199] Keresztes-Fischer Ferenc 1936. január 4.–1938. május 16. között töltötte be a Pénzintézeti Központ elnöki tisztségét.

Imrédy bukásával sem szenvedett csorbát. A kormány leszavaztatásakor – 1938. november 22-én – élesen exponálta magát Imrédy mellett és újra való megbízatásáért a befolyását teljes mértékben érvényesítette. Az sem vette el ettől a kedvét, hogy Imrédy a lemondás állapotában, amikor csakis az ún. folyó ügyek elkerülhetetlenül szükséges elintézésére volt felhatalmazása, a belügyminiszter hatáskörét magához ragadva, hazafias szellemű, német ajkú lakosság általános elismerésnek örvendő, régi egyesületét[200] minden törvényes alap nélkül, önkényesen feloszlatta, és ugyanakkor az eltiltott, nácibarát „Volksbund" megszervezését a magyar nemzet elleni izgatásért elítélt vezetői számára engedélyezte[201]. Ennek a vészes következményű mozgalomnak Keresztes-Fischer korábban a legerélyesebben ellenállott, most pedig a saját hatáskörét is sértő intézkedésnek az ódiumát szó nélkül magára vette. Tette ezt annak ellenére, hogy nyilvánvaló volt Imrédy e lépésének célja, hogy kormányon maradása érdekében a német befolyást mozgósítsa, ami csakugyan be is következett. A német demarsra újra megbízott Imrédy-kormány aztán, amelynek Keresztes-Fischer folytatólag tagja volt, ezért az eredményes pártfogásért többek között a már említett honvédelmi és a II. zsidótörvény megalkotásával fizette meg az ellenértéket.

Keresztes-Fischer, aki Gömbösre még néha fékezőként hatott, sőt annak egy-két elhibázott lépését szigorúan bizalmas körben még helytelenítette is – (így pl. amikor Gömbös a közigazgatási tisztviselőket igyekezett a kormánypártba való belépésre és a pártjelvénynek[202] a hivatalban is viselésére késztetni!) –, a Gömbösnél sokkal

[200] Ennek az élén Pintér László kanonok, kormánypárti és Klein Antal volt főispán, függ. kisgazdapárti képviselő állott. (Zs. T. jegyzete)

[201] A német nemzetiség szervezeteiről ld. Tilkovszky Loránt: *Ez volt a Volksbund. Német népcsoport-politika és Magyarország.* Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1978.

[202] A NEP jelvénye: piros–fehér–zöld színű zománc alapon fogaskerék, középen áthúzott aranyló búzakalásszal.

túlzóbb és egyre nyilvánvalóbban náci érdekeket szolgáló Imrédy irányában ellenvetés nélkül, alkalmazkodónak mutatkozott. A Teleki-kormány választását ő vezette – 1939-ben –, és része volt abban, hogy a bukott Imrédy politikai barátai nagyobb számmal kerüljenek be a Képviselőházba. Ez a választás egyébként jelentősebb számban juttatott mandátumhoz nyilaspártiakat, és az Imrédy ellen fordult volt kormánypárti politikusoknak[203] a Képviselőházból való teljes kiirtásával[204] határozott jobboldalra fordulást eredményezett, ami aztán az idegen befolyás ellen való küzdelmet, tehát Teleki valódi intencióinak érvényesülését egyre jobban megnehezítette. Ez a Képviselőház aztán távol állott attól a hagyományos, alkotmányos szellemtől, amely egykor Szapáry Gyulát a közigazgatás államosítását tervező törvényjavaslatával együtt elbuktatta és készségesen szavazta meg Keresztes-Fischernek az Imrédy hagyatékából származó, hasonló reformját. Ugyanez a Képviselőház volt aztán olyan pipogya, hogy több tagjának, köztük Keresztes-Fischer Ferencnek is a nácik által való elhurcolását eltűrte és a Sztójay- meg a Szálasi-kormányok alkotmányellenes működését meghunyászkodó magatartásával a törvényesség látszatával felruházta.

Bizonyára csalódást jelentett Keresztes-Fischer számára, hogy Imrédy, aki a Sztójay-kormány idején nagy befolyással bírt – (hiszen egy ideig maga is tagja volt, a csoportja főképviselői pedig

[203] A náci befolyástól még meg nem fertőzött kormánypárt olyan oszlopos tagjai voltak közöttük, mint: egy volt Nemzetgyűlési elnök, két v. képviselőházi elnök, hat v. igazságügyi, két v. földmívelésügyi, egy-egy belügyi, ill. kereskedelmi miniszter, egy-egy belügyi, ill. kereskedelmi államtitkár stb. (Zs. T. jegyzete)

[204] Bethlen sem kapott mandátumot, de fel sem léphetett, mert a választók összeírásakor a névjegyzékből kihagyták! Ezt a belügyminiszter nem orvosolta, de meg sem torolta. (Zs. T. jegyzete) Az 1939-es választásokról ld. Pintér István: A kényszerpályára szavazott ország – 1939. In *Parlamenti képviselőválasztások*... 181–212. p.

mindvégig tagjai voltak ennek a kormánynak) –, egyetlen lépést sem tett a kiszabadítása érdekében, holott a nácikkal való jó viszonyát kétségtelenné tette az a körülmény, hogy az országra kényszerített kormány elnökségére Hitlerék első számú jelöltje éppen ő volt.

A legnagyobb csalódás azonban Keresztes-Fischert azon a téren érte, ahonnét az önbizalmát merítette, és a biztonságérzetét másokra is átsugározta. Az az apparátusa, amelyre támaszkodva, önérzetesen vallotta, hogy „előtte nincs titok és hogy ő minden veszélyessé válható akciót kellő időben meg tud akadályozni", a legkritikusabb pillanatban teljesen csődöt mondott. Az természetes, hogy arról szó sem lehetett volna, hogy az ország rajtaütésszerű megszállását a nácik részéről a belügyminiszter az ő polgári biztonsági szerveivel megakadályozhassa, de megdöbbentő és a legjobb akarattal sem menthető az a teljes készületlenség és tájékozatlanság, amelynek közepette ez az esemény a belügyminisztert és az egész apparátusát meglepetésként érte. Már híre volt az országban, hogy a burgenlandi határszélen a németek három hadosztályt helyeztek készenlétbe, amelynek a rendeltetése ugyan ismeretlen volt, de Magyarországra nézve mindenesetre fenyegetésként hatott. 1944. március 18-án este 10 óra tájban ismeretlen helyről telefonon azt a jóindulatú figyelmeztetést kaptam – (és amint utóbb hallottam, többen mások is) –, hogy ezen az éjjelen a németek rajtaütésszerűen megszállják az országot, helyezzem magamat azonnal biztonságba, mert a Gestapo előre előkészített listával jön, és az éj folyamán számos közéleti személyt el fog hurcolni; a listán én is rajta vagyok[205].

Ugyanezen a végzetes estén a közbiztonság polgári szerveinek vezetői, köztük többen a belügyminisztérium rendőri főosztályából is, József-napi lakomára gyűltek össze Sombor József dr.-nak, a bűn-

[205] Nekem sikerült a nácik elől, akik a pesti lakásomon csakugyan kerestek, Visegrádon idejében elrejtőznöm, mert hallgattam a figyelmeztetésre. (Zs. T. jegyzete)

ügyi és politikai rendőrség főnökének az ünneplésére! A közeli katasztrófáról mit sem sejtve, a késő éjjeli órákig gondtalan, vidám együttlétben töltötték ezt az időt, mialatt a Gestapo előre becsempészett szervei birtokukba vették kijelölt pozícióikat, ahonnét aztán rajtaütöttek a lakomáról hazatérőkre. Valamennyiüket elhurcolták, és a közbiztonsági szolgálat fej nélkül maradt. A belügyminisztert álmából verték fel a lakásán és ejtették foglyul. Kállay Miklós miniszterelnök csak a szerencsés véletlennek köszönhette, hogy az utolsó pillanatban a török követségre menekülhetett.

Ha figyelembe vesszük, hogy amikor az ország főhatóságai meg a biztonsági szerveinek vezetői a helyzetről ennyire tájékozatlanok voltak, mások pedig, akik hivatali hatáskörrel járó közéleti pozíciót be sem töltöttek – (mint pl. én is) –, még kellő időben értesültünk a készülő végzetes fordulatról –, akkor az előrebocsátott megállapításom, hogy Keresztes-Fischer belügyminiszter hivatali apparátusa, mellyel az egész országot hamis biztonságérzetbe ringatta, teljesen csődöt mondott, nemcsak beigazolódott, hanem még enyhének tekinthető.

Keresztes-Fischer különös elismerést érdemlő intézkedései

Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter intézkedései sorában teljes elismerést érdemelnek azok, amelyek a menekültügyet szabályozták. Manapság egyesek, akik annak idején a Lengyel–Magyar Társaságban szerepet vittek, a saját érdemeiket tolják előtérbe, ami a való helyzetről hamis képet ad.

A Lengyel–Magyar Társaságot maga Keresztes-Fischer hívta életre, és ugyancsak ő maga kért fel ellenzéki képviselőt – Varga

Bélát, a Nemzeti Bizottmány mai elnökét – annak a formai vezetésére. A pénzt és az irányítást a belügyminiszter adta hozzá[206].

A menekülteknek sehol a világon nem volt olyan kedvező helyzetük, mint Magyarországon, ami teljesen megfelelt évezredes hagyományainknak. (Sajnos, hajdan egyenjogúsággal befogadott és nemegyszer még kiváltságokkal is felruházott menekültek késői leszármazottainak nem kis részük volt az ország trianoni felosztásában!)

Nemcsak Galícia felől beözönlő lengyelek meg zsidók találtak nálunk messzemenő mozgási szabadsággal, munkavállalási joggal és kulturális tevékenységgel járó menedéket, hanem a német fogolytáborok mindenféle nemzethez tartozó szökevényeinek is. A külföldön nem egy közlemény – cikk, füzet és könyv – jelent meg saját tapasztalatukból író külföldiek tollából, amely Magyarország nagylelkű magatartásáért kivétel nélkül elismeréssel adózik. Mindez elsősorban Keresztes-Fischer érdeme, aki az álláspontjának az érvényesüléséért a németekkel és saját katonai tényezőink többször említett szélsőséges köreivel szívós, elkeseredett, de csak részben sikeres küzdelmet folytatott. Ebben teljes mértékben segítségére volt Kállay Miklós miniszterelnök is.[207]

Különös elismerésre méltó az az eredményes tevékenység is, amelyet Keresztes-Fischer a családvédelem és a szociális gondozás

[206] A magyarországi lengyel menekültek helyzetéről ld. Kapronczay Károly: *Lengyel katonák magyar földön.* Zrínyi Kiadó, Bp., 1994.

[207] Kállay figyelmét emlékiratai írása közben a menekültügyi magatartásunk kidomborításának a nagy jelentőségére [én hívtam fel], és amikor konkrét adatok hiányát panaszolta, megmozgattam a Svájcban tartózkodó Eszterhás György dr.-t, a Belügyminisztérium volt menekültügyi előadóját és Lénárt Iván dr.-t, a Lengyel–Magyar Társaság volt jogtanácsosát, hogy a rendelkezésükre álló anyagot juttassák el Kállayhoz, ami meg is történt. Kállay emlékirataiban – amelyeket Professzor úr tudtommal ismert – bőven van adat Keresztes-Fischer ez irányú tevékenységének tanúsítására. (Zs. T. jegyzete)

terén kifejtett. Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA), valamint a „Zöldkereszt" szociális és egészségügyi gondozó intézmény életre hívása és szerencsésen fejlődő működése sokak hálóját érdemelte ki[208]. Ebben talált megnyugvást és kielégülést, amikor politikai téren a keserűség és az önmagával is elégedetlen hangulata mindinkább erőt vett rajta.

Romló, gyengülő egészségi állapota, enerváltsága mellett is az utolsó pillanatig kitartott azon a poszton, ahonnét a legfelsőbb bizalom és a saját önfeláldozó kötelességtudása a vágya ellenére sem engedte távozni. Régi erélyessége talán csak egy vonatkozásban nem szenvedett csorbát: a szociáldemokrata párt feloszlatására vonatkozó minden német nyomásnak mindvégig ellenállt. Pozitív irányban azonban az erélye egyre kevésbé érvényesült.

Vitán kívül álló tehetsége és jó szándéka az őrlő malomkövek között félrendszabályokra morzsolódott. A hamis biztonságérzet, amelyben élt és amelyet a döntő tényezőkre átsugárzott, az ország és saját magának is a végzete lett.

Mindez nem változtat azon a tényen, hogy sokakkal tett jót, és ezért sokan őrzik az emlékét méltó kegyelettel.

[208] A Zöldkereszt mozgalom az Országos Közegészségügyi Intézet szervezésében 1926-ban megindult, tehát nem Keresztes-Fischer Ferenc által kezdeményezett falusi egészségvédelmi akció volt. Viszont valóban a belügyminiszter nevéhez fűződött az 1940:XXIII. tc. az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról. A jogszabály értelmében szociális és családvédelmi célokra több tízmillió pengőből alapot kell létesíteni, amelynek rendeltetése a sokgyermekes családok intézményes támogatása és házhoz juttatása.

A KÁROLYI GYULA-KORMÁNY TEVÉKENYSÉGE

A Károlyi Gyula-kormány szükségrendeleti kormányzásának az eredetéről szóló rész egészen téves, tehát a helytelen tényálláshoz fűzött megjegyzések sem állanak helyt. Az 1931. évi XXVI. törvénycikk még a Bethlen-kormány alatt keletkezett, és nem valamely magyar kormány diktatórikus hajlandóságából, hanem éppen a demokratikus Nyugat kívánságára, mint a külföldi segély feltétele.

„Gyakorlatilag Károlyi Gyula egész időszaka gazdasági kérdésekkel telt el", mondja a könyv. [Ti. Macartney kézirata. – A szerk.] Ez nem kielégítő. A kormány minden tevékenységét a vállalt feladatának, vagyis az államháztartás egyensúlyának, valamint a gazdasági és hitelélet normális rendjének a helyreállítására fordította. Nem várta meg, hogy a Népszövetség pénzügyi bizottsága kiküldötteinek a megérkezését, ami csak 1931. október 31-én következett be, mert már október 17-én életbe léptette nagyszabású – 5610/1931. M. E. sz. a. kiadott – rendeletét, amely az államháztartás terén messzemenő megtakarításokat és a bevételek fokozását, a hitelügy terén a kamatmaximálást, a kölcsönök ellenőrzött elszámoltatását és az Országos Hitelügyi Tanács felállítását, gazdasági téren pedig az adós- (főleg gazdaadós-) védelmi rendelkezések egész sorozatának a megvalósítását rendelte el.

Ezt még számos kiegészítő rendelet követte. Ezek egyike korlátozta az ingatlan-végrehajtásokat, főként az árveréseket, valamint az ilyen eljárások során felmerülő költségeket. Másik rendelet szabályozta a földhaszonbérletek bérét és korlátozta azok fölmondását.

Javaslatomra új uzsoratörvényt hozott az Országgyűlés – az 1932. évi VI. törvénycikket –, amely magánjogi térre is kiterjed, amennyiben a „kizsákmányoló ügyletet" semmisnek nyilvánította.

A kormány megbízásából új összeférhetetlenségi törvényjavaslatot szerkesztettem, amely már nemcsak a Képviselőház, hanem a felsőház tagjaira is kiterjedt volna, és a két Ház részére közös parlamenti bíróság megszervezését célozta. A közéleti tisztaságot szolgálni kívánó ez a törvényjavaslat a kormánypárt egyes – úgy látszik: érdekelt – köreiben éles ellenzésre talált, úgyszintén a felsőházban tagsággal bíró, egyes befolyásos, közgazdasági tényezőknél is.

AKCIÓ A KÁROLYI GYULA-KORMÁNY ELLEN

A gazdasági magánhatalmak cirkulusaiba mélyen benyúló, összeférhetetlenségi törvényjavaslatomat 1932 januárjában nyújtottam be a Képviselőházban, és ettől kezdve indult meg a kormány elleni akció a kormánypártban, amihez a propagandára szükséges anyagi eszközöket a gazdasági élet korlátozást nem tűrő egyes tényezői adták.

A törvényjavaslat tárgyalása során – a miniszterelnökkel egyetértve – érdemleges engedményekhez nem járultam hozzá, pedig a legjelentősebb módosítások éppen a kormánypárti oldalról jöttek. A sokáig húzódó képviselőházi tárgyalások során nem egy kényes kérdésben csak az ellenzék támogatásával sikerült az eredeti szöveget érvényesülésre juttatnom, a szemben kormánypárt számban jelentékeny, ellenkező részével.[209]

[209] A Képviselőház által végül mégis elfogadott törvényjavaslat a nyár elejére a felsőház elé került, ahol annak a tárgyalását – az említett közgazdasági tényezők szuggerálására – a nyári szünet utánra halasztották. Addigra már a Gömbös-kormány volt a hivatalban, amikor a felsőház tárgyalta és módosításokkal el is fogadta a javaslatot. A felsőházi vitában annyiban én is részt vettem, hogy a *Nemzeti Újság*ban naponta megjelent vezércikkeimben szóltam hozzá a felmerült ellenvetésekhez. A két Ház határozataival elfogadott szövegek között bizonyos eltérések voltak, amelyek kiküszöbölésére közös egyeztető bizottság ült össze, amelynek a Képviselőház részéről én is tagja voltam. Közvetítő javaslatot terjesztettem elő, amelyet a bizottság el is fogadott, és ezzel az eredeti javaslatom lényegét sikerült megmentenem. Ekkor derült ki aztán a Gömbös-kormány valódi intenciója. A két Ház megegyezését tartalmazó szöveget sohasem terjesztette a házak plénuma elé, illetve ott napirendre nem tűzette, és így a

Tavasz vége felé került nyilvánosságra a részvényjog reformjára vonatkozó törvényjavaslatom tervezete, amely széles körökben általában kedvező fogadtatásra talált, de annál fokozottabb lett a már többször említett felsőházi közgazdasági tényezők hátmegetti ellenakciója. Ezek az elemek, amelyek a nyilvánosság előtt nem fukarkodtak az elismerő szóval a kormány sikeres szanálási akciójával szemben, a cirkulusaikat zavaró összeférhetetlenségi és részvényjogi reformjaim elgáncsolását már csak a kormány megbuktatásától várták.

Ebben a kívánságukban összetalálkoztak azokkal az elemekkel, akik a közgazdasági életben tőlük függő előnyöket élveztek, és akik ezt a helyzetüket az összeférhetetlenségi törvény purifikáló hatásától féltették. A kormánypártban olyanok is elégedetlenkedtek, akik tudták magukról, hogy egyéniségüknek vannak bizonyos tulajdonságai, amelyek az egyenes jellemű, a közéleti tisztaságot és önzetlenséget a legmesszebbmenően megkövetelő Károlyi Gyula alatt az ő közéleti érvényesülésüket holtbizonyosan kizárják.

A kormányellenes akció azonban, minthogy az említett két törvényjavaslatom általában népszerű volt – és a purifikáló tendenciák ellen nem volt tanácsos nyíltan fellépni –, kénytelen volt népszerűbb támadási felületet keresni és kalózlobogó alatt kilépni a cselekvés szînterére. Meglovagolták tehát a gazdaközönség és az erősen lecsökkentett fizetésű alkalmazottak körében mutatkozó nyugtalanságot, aminek révén naiv, a szitán át nem látó, jóhiszemű támogatókra is szert tettek. Propagandájukat, különösen a sajtó terén, jelentékenyen elősegítette az említett közgazdasági tényezők anyagi támogatása.

lényegében kész törvényjavaslat törvénnyé válását végleg meghiúsította. Ezzel érvényesült annak a néhány rövidlátó és csakis önös érdekét tekintő, közgazdasági tényezőnek az akarata, akik Gömbös támogatásáért – egyebek között – ezt is megkívánták. (Zs. T. jegyzete)

Az akció mindinkább elárulta, hogy törekvései sikerét Gömbös Gyula kormányra juttatásától várja. Az akció tevékeny résztvevői az első memorandumukkal, amely minden komoly koncepció nélkül való közhelyek felsorolásából állott, küldöttségileg közvetlenül Gömbös Gyulához, a honvédelmi miniszterhez fordultak, míg a szakminisztereket: a pénzügyi, a földmívelésügyi és az igazságügyminisztert elkerülték, nem szólva magáról a miniszterelnökről. Gömbös ugyan alakilag elutasította az akcióban való nyílt részvételt, és azt mondotta, hogy mint a kormány tagja ilyesmivel nem foglalkozhatik, lényegében azonban mégiscsak alátámasztotta a mozgalmat, mert egyetlen szava sem volt a kormány védelmére, sem arra, hogy a memorandum aláíróit megértésre vagy legalábbis mérsékletre intse. A helytelenítésnek egyetlen szavát sem hallván, a küldöttség tagjai ezután az „elutasítás" után a Gömbössel való tényleges együttműködésüket megpecsételtnek tekintették.

Közben a kormány a legnagyobb csendben, vagyis a nyilvánosság tájékoztatása nélkül, szorgalmasan dolgozott a gazdaadósságok végleges rendezésén, ami természetesen mind pénzügyileg, mind jogilag rendkívül komplikált dolog volt. Elég ha ebben a tekintetben egyrészt arra utalok, hogy a saját háztartásában is szanálásra szoruló államnak kellett módot találnia a gazdatársadalom szanálására is; másrészt arra mutatok rá, hogy a gazdaadósok megmentése a védelmi rendelkezések nélkül lehetetlen lett volna, de ezek a rendelkezések ugyanakkor ipso facto megszüntették a gazdahitelt, ami nélkül pedig az egész mezőgazdaságunk továbbvitelét fenyegette a veszedelem.

A végleges rendezés tervezete az Igazságügy-minisztériumban, ahol a főelőadói tiszttel dr. Nizsalovszky Endre volt igazságügy-minisztériumi tanácsost bíztam meg – (akit éppen ekkor hívtak meg a debreceni egyetem kereskedelmi jogi tanszékére rendes tanárnak) –, a nyár elejére elkészült. Érthető, hogy a Pénzügyminisztériummal még igen nehézkes tárgyalásaink voltak, amelyek eléggé elhúzódtak. Az is természetes, hogy a kormány gondosan ügyelt arra, hogy

a tervezetből, amely annyi egzisztenciát érintett és az egész hitel-életünket döntően készült befolyásolni, mindaddig egyetlen szó se szivárogjon ki a nyilvánosság elé, amíg a végleges szövege el nem készült. Ennek következtében a Károlyi Gyula-kormány távozását óhajtó elemek a nyugtalanság felszítása érdekében azt a híresztelést bocsátották szárnyra, hogy a kormány a problémák megoldásával szemben tehetetlen. Mint mondották, a pillanatnyi veszély elhárítása, vagyis az ideiglenes gazdavédelmi rendelkezések[210] életbe léptetése után csak „egy helyben topog". Ez a kifejezés Gömbös ajkáról kelt szárnyra. Eredetileg – természetesen – csak bizalmas „elszólásaiban" használta, de később, miniszterelnök korában, visszatekintései során szívesen emlegette, hogy az ő kormánya vetett véget az „egy helyben való topogásnak".

Ez a hírverés persze igen alkalmas volt a bizonytalanság érzésének az állandó fokozására. A kormány pedig ebben a kérdésben Károlyi Gyula intenciója szerint egyelőre következetesen és mereven hallgatott.

Rendkívül elkedvetlenítőleg hatott Károlyi Gyulára a népszövetségi bizottság nyár eleji jelentése, amely a költségvetési év végéig az államháztartásban rendkívüli erőfeszítéssel elért és kétségtelenül igen jelentős eredményeket elégtelennek nyilvánította. A kormány kénytelen volt emiatt a fizetések újabb leszállítását elrendelni[211], ami természetesen a közhangulat további romlását idézte elő.

Felmerült ekkor az állami bevételek fokozása érdekében – olasz mintára – a biztosító társaságok államosítása is, amely terv azonban[212] nem került érdemleges tárgyalásra, mert annak a kétségtelenül nagy

[210] A gazdavédelmi intézkedésekről ld. Szuhay Miklós: *Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1962. 287. és köv. p.

[211] A kormány első ízben 1931. aug. 31-én intézkedett az állami, vármegyei, vasúti és állami üzemi alkalmazottak fizetésének a csökkentéséről.

[212] Én vetettem fel, és ezt egy szaklap meg is említette. (Zs. T. jegyzete)

jövedelmezősége – (tekintettel bizonyos méretű biztosítási kötelezettségre) – csak idővel és nem nyomban érvényesült volna, és ezért a pillanatnyi helyzeten nem segíthetett. E gondolat puszta felvetése, amiről egy közgazdasági lap meg is emlékezett, még felfokozta bizonyos közgazdasági tényezők agresszivitását a kormány ellen.

A növekvő országos nyugtalanságot kihasználva, a Független Kisgazdapárt nagyméretű agitációt indított meg országszerte, és felelőtlenül összeállított új pártprogramjában csillogó reményeket festett a földmívelő társadalom elé. Ez féltékennyé tette a kormánypártban lévő kisgazdákat és a gazdakerületek többi képviselőit is – (hiszen a nyílt kerületekben addig a kisgazda társadalom túlnyomó, nagy többsége mindig a kormánypártra szavazott!) –, és a nyár folyamán képviselői pártértekezlet összehívását kérték, hogy a kormánytól felvilágosításokat és a kerületeikben tartandó beszámolóikhoz útmutatásokat szerezhessenek.

Ekkor már egyesek a kormánypárt soraiból is részt vettek azokon az összejöveteleken, amelyen parlamenti és azon kívüli elemek a kormány megbuktatására és Gömbös uralomra jutása érdekében szőtték közös terveiket. Károlyi Gyula hozzájárult a pártértekezlet soron kívüli összehívásához, amelyre a nyári parlamenti szünetre és az otthoni mezőgazdasági munkákra tekintettel csak kevesen tértek vissza a fővárosba. A kormánybuktatásra szervezkedő csoport azonban teljes létszámban felvonult és egymás után küldte harcba a türelmetlen hangot megütő, de személy szerint jelentéktelen felszólalóit. A felszólalások tartalma ellenzéki újságokból ismert propagandafrázisokból állott, és mindegyik főként a gazdaadósságok végleges rendezését sürgette. Az egymást követő hozzászólók a kormány eddigi népszerűtlen és önfeláldozó, ám kétségtelen eredménnyel járó fáradozásait lekicsinyelték. Előadásuk annyira nélkülözte a hozzáértést és tárgyilagosságot és a megütött hang annyira közel járt a bizalmatlanság kifejezéséhez, hogy Károlyi Gyula miniszterelnök három-négy felszólalás meghallgatása után felkelt a helyéről, de nem azért, hogy feleljen, hanem hogy elhagyja a termet. Károlyi Gyula

felismerte, hogy a turbulens elemek felhasználták a párt komoly elemei többségének a távollétét arra, [hogy] kellemetlenkedéseikkel őt a kormány további vezetésétől elkedvetlenítsék.

Másnap a hozzá intézett kérdésemre azzal magyarázta a vita elől való eltávozását, hogy „háttérből rángatott pojácák között nem volt kedve ott maradnia a nyári cirkuszban pofozóbábnak".

A helyszínén azonban a távozáskor egészen másképpen, mondhatom: nyersen és falusiasan fejezte ki magát. Az értekezlet alatt ő az elnöki emelvényen az elnöktől jobbra ült, én pedig balra, úgyhogy kifelé haladtában mögöttem kellett elmennie. Ebben a pillanatban én ülve hátrafordultam és súgva azt kérdeztem tőle: „Mit mondjak nekik?" Károlyi Gyula meg sem állott, úgy felelt, de nem súgva ám, hanem olyan hangon, hogy a szavait nemcsak az elnöki emelvényen ülők, hanem az egész értekezlet első soraiban is jól meghallhatták. Hát nem éppen áldást kívánt a fejükre!

Azoknak az arcáról, kik velem szemben elöl ültek, nyomban leolvashattam, hogy ki hallotta meg a miniszterelnök nem éppen parlamentáris kifejezését és azt is, hogy ki érezte magát találva, ki meg nem. A kormány híveinek arcán élénk derültség tükröződött, amíg a komplott részesei konsternációt árultak el. A többség, amely nem hallotta a miniszterelnök szavait, zsibongva kérdezősködött mindenfelé, hogy tulajdonképpen mi is történt.

Pesthy Pál pártelnök, akinek a megdöbbent párttitkár sietve jelentette, hogy a miniszterelnök nemcsak a teremből, hanem a párthelyiségből is eltávozott, az általános zsibongásban fel akarta függeszteni az értekezletet – én azonban hirtelen elhatározással – nehogy a szünetben nemkívánatos összebeszélés történhessék – kértem, hogy folytassuk az ülést és hallgassuk meg, ha van még valakinek mondani- vagy kérdeznivalója. Utóbbi megjegyzésemet az elnökhöz olyan erős hangon tettem, hogy a zaj ellenére is minél többen meghallhassák. A kormány megbízható hívei nyomban halljukozni kezdtek, és Pesthy Pál elnök sorra felhívta a feliratkozott szónokokat, de valamennyi elállott a szótól. A komplott bepaukolt hívei nyilván Ká-

rolyi Gyula jelenlétére voltak beállítva, és az új helyzetben, amikor velem állottak szemben, tanácstalanokká váltak. A kitervelt összejátszást az is elárulta, hogy amikor az egyik feliratkozott szónok a társaitól eltérően mégis felállt, hogy beszéljen, szomszédai szinte erőszakosan ültették le. Ebben a kedvezőnek legkevésbé mondható hangulatban már éppen szólani készültem, hogy a kormány nevében nyilatkozzam, amidőn a feszültség levezetésében váratlanul segítségemre jött Marschall Ferenc, a párt tekintélyes agrárius tagja, a későbbi földmívelésügyi államtitkár, majd miniszter, aki felszólalásában tárgyilagos térre terelte vissza a vitát. Elismerte a kormány eddigi eredményeit, helytelenítette az értekezleten eddig használt hangot és szakszerűen fejtegetve a felvetett kérdéseket, felvilágosítást kért az ezek tekintetében várható kormányintézkedésekről, és ezek rendkívüli sürgősségét hangsúlyozta.

Ezután következett az én felszólalásom. Mindenekelőtt kimentettem a miniszterelnök távozását, akit az elnök előzőleg úgy informált, hogy az értekezlet legfeljebb másfél órát vesz majd igénybe. Ehhez szabta rendkívüli elfoglaltsága időbeosztását, minélfogva a váratlanul elhúzódott vita végét halaszthatatlan más teendője miatt semmiképpen sem várhatta meg. De különben is a feltett kérdéseket a miniszterelnök jelenléte esetén is én adtam volna meg a kormány nevében a felvilágosításokat, mert az érdeklődés középpontjában lévő gazdaadósságok végleges rendezése tárgyában a rendelettervezet az Igazságügy-minisztériumban készül. A tervezet, amely többek közt a védett birtokok intézményét is bevezetni szándékozik – (hirtelen feltörő nagy taps) –, már igen előrehaladott stádiumba jutott. Kifejtettem az okokat, amelyek miatt a tervezet előzetes, részletes ismertetése közérdeket sértene. Néhány, kétségtelenül nem egészen egyszerű pénzügyi kérdés tisztázása hátráltatja már csak az egyébként kész rendelet kiadását és életbe léptetését, ami azonban az Országgyűlés őszi ülésszakának a megnyitása előtt előreláthatóan meg fog történni. (A jelenlévők fele tapsol.) Felkértem Marschallt, keressen fel az Igazságügy-minisztériumban, ahol módot adok rá,

hogy titoktartás vállalása mellett meggyőződést szerezhessen kijelentésem helytálló voltáról. Erre Marschall közbeszólt: „Nincs szükség rá! Nem kételkedem a miniszter úr szavában! Az arra adott válasz nemcsak megnyugtató, hanem nagyon örvendetes is!"

Ezután már csak a felszólalók kifogás alá eső hangnemére tettem meg a megjegyzéseimet és óva intettem attól, hogy egyesek a kormányellenes agitáció eszközeivé váljanak, ami válságra vezethetne és a problémák küszöbön álló megoldását bizonytalan időre elodázná.

Felszólalásomat helyeslés meg taps kísérte. Erre az elnök, miután a vonatkozó kérdést feltette, megállapította, hogy az értekezlet „a kormány válaszát megnyugvással és köszönettel egyhangúan tudomásul vette". A kormány ellen intézett ez az első nyílt támadás tehát a külső jelek szerint összeomlott.

A valóságban azonban az a kormánybejelentés, hogy az agitációban legnagyobb hatással felhasznált probléma megoldása küszöbön áll, rendkívüli módon megriasztotta a komplott vezetőit. Úgy gondolták, hogy Károlyi Gyula kormánya elvégzett már minden népszerűtlen tennivalót, amely az államháztartás rendje és a gazdasági élet normalizálása érdekében rá hárult, és ezzel az utódja útjáról minden kellemetlen feladatot elhárított; ha hozzájut, hogy a végleges gazdaadósság-rendezést is keresztülvigye, ezzel már népszerűségre is szert tehet, és a hivatalban léte bizonytalan időre meg fog hosszabbodni, ami Gömbös uralomra jutását erősen eltolhatná, sőt a változott körülményeknél fogva meg is hiúsíthatná.

Jól látták azt is, hogy a kormányzat az addigi erőfeszítései következtében és azok eredményeként nem sokára már könnyítéseket léptethet életbe[213], és ennek a politikai előnyeit már az új kormány számára akarták biztosítani. Szerintük tehát ütött az óra, amikor a kormány megbuktatását ki kellett erőszakolniuk, mert különben a legkedvezőbb pillanat elmulasztását találják megkockáztatni.

[213] Amint azt a Gömbös-kormány a hivatalba lépése után rövidesen meg is tette. Tehát tényleg ő aratta le a Károlyi-kormány népszerűtlen munkájának a népszerű gyümölcsét! (Zs. T. jegyzete)

Az utolsó pártértekezleten történtek megmutatták számukra a céljuk elérésére legalkalmasabb és igen egyszerű utat is. A kormánypártban csak gyenge kisebbség volt a turbulens elem, amely normális körülmények közt nem érvényesülhetett. Azonban, mint legutóbb is tapasztalható volt, a párt többségét alkotó, guvernamentális elem, hacsak külön nem mozgósítják, a legnagyobb részében a nyári szünet alatt távol szokott maradni a fővárostól. Ilyenkor tehát rajtaütéssel könnyen lehet felfordulást csinálni. Látták azt is, hogy turbulens viselkedéssel az egyébként mindig higgadt miniszterelnököt mennyire ki lehet hozni a sodrából, és az is köztudomású volt, hogy ő egyáltalán nem ragaszkodik a hatalomhoz, tehát ezekre a körülményükre építették fel a tervüket. Jól számoltak.

Károlyi Gyula elkedvetlenedését, amely a Népszövetség pénzügyi bizottságának a méltánytalan jelentése óta folyton növekedett, felfokozta többek közt az 1932. évi nyári szünetben Mezőcsáton tartott időközi választás kedvezőtlen kimenetele is, amidőn Purgly Emil földmívelésügyi miniszter Eckhardt Tiborral, a Független Kisgazdapárt vezérével szemben nyílt választáson elbukott[214].

Ez a fellépés az akkor éppen országos hangulatban elhibázott dolog volt, és méghozzá talán beugratásnak is volt benne szerepe. Én már csak a megtörtént és nyilvánosságra is került elhatározásról értesültem, de pl. Gömbös – amint később kiderült – egyenesen biztatta a fellépésre minisztertársát, és a miniszterelnököt is ebben az irányban befolyásolta. Azt mondotta, hogy ha a borsodi főispán,

[214] 1932. augusztus 29-én a Borsod megyei Mezőcsáton az időközi országgyűlési képviselőválasztáson a nyílt szavazás ellenére vereséget szenvedett Purgly Emil földművelésügyi miniszter, a kormányzó rokona, és a mandátumot Eckhardt Tibor az ellenzéki Független Kisgazdapárt jelöltje nyerte el.

Borbély-Maczky Emil, aki közismerten az ő embere volt, a jó eredményt kilátásba helyezte, akkor erre biztosan lehet építeni.

Ezek a dolgok, amelyeket itt most elmondok, első tekintetre kicsinyes és mellékes körülményeknek látszanak, de valójában jól bevilágítanak a kulisszák mögé. Már az is feltűnő volt, hogy Gömbös, aki ebben az időben egyébként ügyelt a látszatra, mintha magát a pártpolitikától távol tartaná és még a pártértekezletekről is többnyire távol maradt, a választás ügyét önként hozta szóba. A célzat utólag kétségtelenül felismerhető, mert ő egyidejűleg élénk érintkezésben volt a komplott szervezőivel, akik Purgly ellenjelöltjét diadalra segítették.

A választási kampány alatt az egyik minisztertanács után Károlyi Gyula miniszterelnök felszólította a kormány tagjait, hogy Purgly Emil támogatására minél többen vegyünk részt a következő vasárnapra kitűzött választási népgyűlésen. Legtöbben azonnal jelentkeztünk, de Gömbös tartózkodóan viselkedett. Erre a miniszterelnök egyenesen őhozzá fordult; utalt arra, hogy éppen ő volt az, aki Purgly fellépését előzetesen ajánlotta. Hangsúlyozta, hogy a megjelenése azért is kívánatos, mert ez „sokféle pletykának véget vethetne". Gömbös – aki velem szemben ült – kipirult, ültében meghajolt és fojtott hangon csak annyit válaszolt: „Ott leszek!"

Szombat délután a gyorsvonattal együtt érkeztünk meg Miskolcra, ahol Borbély-Maczky főispán fogadott bennünket. Gömbös a főispánnál, bizalmas hívénél szállt meg[215]. Ettől fogva ők ketten állandóan együtt voltak, úgyhogy Gömbös jelenléte nélkül nem is tudtam a főispánnal beszélni. Jelentésében, melyet a helyzetről felszólításomra nekem mint a távollevő miniszterelnök képviselőjének a lillafüredi közös vacsora után tett, vállát vonogatva nyilatkozott a választás kilátásairól, és amikor azt a kérdést intéztem hozzá, hogy hova tűnt el az ő közismert magabiztossága, amely a fellépés elhatározására az ő kezdeményezése mellett döntő hatással volt, Gömbös máris gúnyosan közbeszólt, hogy a miniszterelnök olyan szigorú utasítást adott a választás tisztaságának a feltétlen megóvása érdekében, hogy a főispán a közrend megóvásán kívül egyebet nem tehet. Megkérdeztem erre Borbély-Maczkyt, hogy tájékoztatta-e a miniszterelnököt, hogy az ún. „választási fogások" nélkül bizonytalannak látja az eredményt. Ismét Gömbös válaszolt, mondván, hogy ugyan melyik főispán vallja be, hogy „választási fogásokra" gondol. „Mindenki, aki ismeri Károlyi Gyula egyéniségét – mondottam –, eleve tisztában lehetett azzal, hogy ő nem tűr választási fogásokat!" Csak ekkor jutott szóhoz Borbély-Maczky, és azt mondotta, hogy Károlyi Gyula egyéniségével természetesen ő is tisztában volt, de arra nem számított, hogy az ellenzék rendkívülien nagy anyagi eszközökkel fog rendelkezni. „Amit pedig közvetve neked köszönhet, Tibor!" – vágott megint közbe Gömbös. A körülöttünk álló négy-öt miniszter és államtitkár meglepetve kiáltott fel: „Hogy? Hogy?" És Gömbös megadta a szavai magyarázatát:

„Vannak, akik minden áldozatra képesek azért, hogy Zsitvay javaslatai, az összeférhetetlenségi törvény és a részvénytársaság reformja soha tető alá ne kerüljenek!"

„Hát ez bizony valószínű" – feleltem. A beszélgetés fonalát mások vették fel, mert gondolataimban [megjelent] előttem „Béla bácsi": Szászy Béla, a nagy jogtudós alakja, és az ő próféciájára emlékezve, elhallgattam.

Szászy Béla évtizedeken át dolgozott számos munkatársával, majd azok élén az Igazságügy-minisztérium törvény-előkészítő osztályában az új Magyar Magánjogi Kódex megalkotásán[216]. A mű ép-

[215] Karafiáth Jenő kultuszminiszter és én, Lázár Andor egykori jogásztársunk, volt honvédelmi államtitkár, a későbbi utódom diósgyőri nyaralójában kaptunk igen kellemes szállást, de ezzel ki is kapcsolódtunk. (Zs. T. jegyzete)

[216] A Friedrich-kormány idején néhány hétig miniszter is volt, aztán haláláig ismét államtitkár. (Zs. T. jegyzete)

pen elkészült, amikor az Igazságügy-minisztérium vezetését átvettem[217]. Boldog volt, amikor látta, hogy komoly előkészületeket teszek a kódex parlamenti letárgyalására. Házelnöki tapasztalataimból kiindulva, külön törvényjavaslatot készítettem a rendkívül nagy terjedelmű – 2171 §-ból álló – kódexnek a házszabályokban előírt nehézkes eljárástól eltérő tárgyalási módjára nézve. Ez egyaránt alkalmasnak ígérkezett arra, hogy a különben végeláthatatlannak látszó tárgyalási időt lényegesen megrövidítse és hogy a tárgyalás szakszerűségét is biztosítsa. Javaslatom törvénnyé vált, és a kódex parlamenti letárgyalását sikerült az akkor – 1931 nyarán – a választás alatt álló, új Országgyűlés munkaprogramjába felvétetnem. Nem sokkal ezután Szászy Bélán, aki leányfalui villájába vonult éppen vissza, hogy a nagy parlamenti tárgyalásra zavartalanul felkészülhessen, váratlanul súlyos betegség tört ki, amely néhány nap alatt végzett vele.

Veszélyes megbetegedéséről a választási kampány alatt Budapestről távol értesültem, és – mivel meg nem látogathattam – azzal kívántam neki örömet szerezni, hogy eljuttattam hozzá azt a magam szerkesztette szöveget, amely majd az Országgyűlést megnyitó kormányzói szózat – („trónbeszéd") – része lesz[218], és az új Magyar Magánjogi Kódex megalkotásának a ritka és nagyszerű feladatát méltatja.

Amire végre Budapestre értem, már csak búcsúztatómat mondhattam el a Kir. Kúria remek előcsarnokában felállított ravatala előtt. A temetés után mondták el nekem közös munkatársaink[219], akik a halálos ágyán még beszélhettek vele, milyen nagy örömet okozott számára a trónbeszéd megküldött részlete. De aztán egyszerre nagy izgalomba jött és arról az aggodalmáról kezdett beszélni, hogy – amint kifejezte magát – „a mi miniszterünk megbukhatik,

[217] 1929. II. 6. (Zs. T. jegyzete)

[218] Csakugyan el is hangzott. (Zs. T. jegyzete)

[219] Élükön Vladár Gáborral, aki a Lakatos-kormányban (1944. VIII. 10.) igazságügy-miniszter lett. (Zs. T. jegyzete)

mielőtt a nagy művet tető alá hozhatná." A megnyugtató ellenvetésekre pontosan megmondta, hogy mitől tart:

„A mi miniszterünk a közélet tisztaságát szolgáló több olyan törvénytervezetet rejteget a tarsolyában, amelyekért a nagy hatalmú közgazdasági tényezők a fejét veszik, ha napirendre tűzi. Én vázlatban ismerem azokat. Kitűnőek! Nagy szükség is van rájuk, de végzetes lenne a kódexünkre, ha idő előtt sorra kerülnének. Mihelyt jelét látjátok tehát, hogy a mi miniszterünk a megvalósításukhoz fog, ha elővesz az összeférhetetlenségi törvény meg a részvényjog reformját, kérjétek, ostromoljátok meg őt, hogy várjon velük és hasonlókkal csendben addig, amíg a kódex megalkotását befejezte, mert különben – nem lesz belátható időn belül Magyarországnak új magánjogi törvénykönyve!"

(Szászy Béla miniszterségem alatt már két ízben tapasztalta, hogy milyen nagy erővel mozdul meg a közgazdasági érdekeltség, ha az ő cirkulusaikat turkálni merészeli.

Az első eset a „Korlátolt Felelősségű Társaság"-ról szóló törvényjavaslatommal – (1930:V. tc.) – kapcsolatban történt. Ezt az Európában jól ismeretes bevált kereskedelmi társasági formát a magyar jog még nem vezette volt be, és a közgazdasági élet nagyon is nélkülözte. A tervezetet Kuncz Ödön dr. egyetemi tanár kitűnő munkája, készen találtam a törvény-előkészítő osztályban. Nyomban elővettem és néhány részét a saját felfogásomnak megfelelően úgy dolgoztam át, hogy az új rendelkezések a közgazdasági életben meghonosodott, bizonyos visszaélések kizárását szolgálják.

A nagytőke hatalmasait különösen az általam szerkesztett, új rendszerű „mérlegszakasz" riasztotta meg.

A mérlegszakasz szövege:

az 1930:V. t. cikk 57. §.- a:

„A mérleget a rendes kereskedőktől követett elvek szerint annyira világosan és áttekinthetően kell megszerkeszteni, hogy a tagok abból a társaság vagyoni helyzetéről, különösen pedig a társaság saját tőkéje és tartozásai közötti arányról tájékozódhassanak.

A mérleg felállítására különösen a következő szabályokat kell alkalmazni:

1. – Az olyan értékpapírt és árut, amelynek tőzsdei ára van, legfeljebb azzal az átlagos tőzsdei árfolyammal lehet számításba venni, amellyel az értékpapír vagy áru az üzleti év utolsó negyedében bírt. Mégis, ha ez az érték meghaladja a beszerzés vagy az előállítási érték és az előző mondat értelmében a mérlegbe beállított érték közti különbözetet, mint nem realizált nyereséget árfolyam-különbözeti tartalék címén a terhek közé kell beállítani.

Tőzsdei árfolyammal nem bíró értékpapírt legfeljebb a beszerzési árban lehet a mérlegbe beállítani, figyelembe véve azonban az esetleges értékcsökkenését.

2. – Minden más vagyontárgyat legfeljebb beszerzésének vagy előállításának az árában – ha azonban forgalmi értéke ennél kisebb, legfeljebb ebben az értékben – lehet a mérlegbe felvenni.

3. – Az üzleti berendezést és egyéb olyan vagyontárgyakat – (ingatlanokat, épületeket, erőközpontokat, gépeket, szállítási eszközöket, szerszámokat, berendezési tárgyakat, jogokat, szabadalmakat, előállítási eljárásokat, védjegyeket stb.) –, amelyek nem továbbadásra, hanem a társaság üzemében állandó használatra vannak szánva, legfeljebb az elhasználásuknak megfelelő értékcsökkenés levonásával számított beszerzési vagy előállítási árban lehet a mérlegbe felvenni. Az értékcsökkenés levonása elmaradhat, ha az értékcsökkenésnek megfelelő összeget leírásként, vagy értékcsökkenésként a mérleg teheroldalán felveszik.

4. – Az alapítás és az első szervezés költségeit veszteségként le kell írni.

5. – A törzstőke, továbbá az elrendelt pótbefizetések, a tartaléktőke (tartalékalap) és minden más esetleges alap (törlesztő-, újítóalap, szociális tartalékok, árfolyam-különbözeti tartalék stb.) összegét a mérleg teheroldalára kell beállítani.

6. – Azokat a veszteségeket, amelyek később teljesítendő szállítási vagy átvételi kötelezettségek, avagy hasonló nemű függő ügyletek folyományaként előreláthatólag fel fognak merülni, a mérlegben fel kell tüntetni. A kezesség (jótállás, szavatosság, váltóforgatás stb.) címén vállalt kötelezettségeket és a társaság bármely vagyonát terhelő zálogjogokat – az utóbbiakat a zálogtárgy és a zálogjoggal biztosított követelés összegének megjelölésével – a mérlegben, vagy külön mellékletében, külön-külön csoportosítva, fel kell tüntetni.

7. – A kétes követeléseket valószínű értékük szerint kell számításba venni, a behajthatatlanokat pedig le kell írni.

8. – A társaságnak a pótbefizetésekre vonatkozó követelését csak úgy lehet a mérleg vagyonoldalán feltüntetni, ha a befizetést már elrendelték.

9. – A vagyon- és teheroldal összehasonlításából eredő tiszta nyereséget vagy tiszta veszteséget, mint a mérleg utolsó tételét külön fel kell tüntetni. (Eddig az én új mérlegszakaszom.)

Ezzel szemben a régi szabályozás, amelyhez a közgazdasági élet vezetői ragaszkodtak, vagyis az

1875:XXXVII. tcikk: a Kereskedelmi Törvény a mérlegvalódiság elvének kimondása mellett, a mérleg szerkesztésére vonatkozóan csak a következő szabályokat állította fel, éspedig:

1. – Minden kereskedőre, tehát a kereskedelmi társaságokra is kiterjedő hatállyal az 1875:XXXVII. tcikk 28. §.-a rendeli: „A leltár és a mérleg összeállításánál a javak és követelések azon érték szerint veendők számításba, amellyel azok a felvétel idejekor bírnak. – A kétes követelések valószínű értékükben veendők fel, a behajthatatlanok pedig lejegyzendők.

2. – Külön a részvénytársaságokra az 1875:XXXVII. tcikk 199. §.-a így rendelkezik: „A mérleg felállításánál következő szabályok szolgálnak irányadóul:

1. – A társaság vagyona azon értékben veendő fel, mely az üzleti év utolsó napján az egyes tárgyak értékének megfelel;

2. – Az árfolyammal bíró papírok legfeljebb azon árfolyamon vehetők fel, mellyel azok az üzleti év utolsó napján bírnak;

3. – az első szervezés költségeiből a követelések közé csak annyi vehető fel, amennyi azoknak legfeljebb öt évre való felosztása mellett az illető üzleti év után fennmarad;

4. – a társasági alaptőke – netaláni tartalékalap a tartozások közé sorozandó;

5. – a kétes követelések valószínű értékük szerint veendők számításba, a behajthatatlanok pedig lejegyzendők;

6. – a cselekvő és szenvedő állapot összehasonlításából eredő nyereség vagy veszteség a mérleg végén különösen kiteendő. (Idáig a régi mérlegszabályok.)

A régi és az új mérlegszabályok összehasonlításából már a laikus is láthatja, hogy a kettő közt lényeges különbség van, ami az abuzusok[220] megszüntetésére alkalmas, de a hátsó gondolat nélküli kereskedő rendes gazdasági működését semmi esetre sem bénítja.

A részvényjogi reformtervezetem még egy lépéssel tovább ment, mint a korlátolt felelősségű társaságról szóló törvény számára szerkesztett mérlegszakaszom, amennyiben a mérlegbe felveendőnek kívánta rendelni az igazgatósági tagok (vállalatvezetők) számára történt mindennemű juttatást – (tiszteletdíj, jutalék, prémium, költségátalány, készkiadás, kedvezmény, burkolt haszonvétel stb.-it.) – is. Ez hívta ki végső csatára az érdekelteket!

Attól tartottak már a korlátolt felelősségű társaságról szóló javaslatom benyújtásakor, hogy az új „mérlegszakaszom", ha egyszer bejut a törvénytárunkba, előbb-utóbb bekerül a részvényjogunkba is, és a részvénytársaságok keretében addig mértéktelenül, sőt korlátlanul érvényesülő, önző haszonvételeiknek végét szakítja. Az bizonyos, hogy ebben a tekintetben az orruk jól működött, valóban ez volt a szándékom. Ennek hát már akkor elébe akartak vágni. A felsőház négy tagja, aki együttesen az ország közgazdasági életében gyakorlatilag érvényesülő legfőbb hatalmat képviselte – Teleszky János, Weiss Fülöp, idősb Chorin és idősb Fellner –, megrohamozta Bethlen

[220] Visszaélések

István miniszterelnököt, és előtte a gazdasági élet súlyos megrázkódtatását helyezte kilátásba, ha az én mérlegszakaszomat a kormány az egyébként szerintük is kitűnő törvényjavaslatból ki nem törli.

Bethlen megköszönte a szíves figyelmeztetést, mert – mint mondotta – addig nem is sejtette, hogy az ő konzervatívnak vélt munkatársa – (már ti. én) – ilyen felforgató tendenciákat képvisel. Azt hiszi, hogy ezt az igazságügy-miniszter maga sem sejti, és ezért azt ajánlja, hogy közvetlenül oda (vagyis hozzám) forduljanak összes aggodalmaikkal. Ugyanezt a választ kapták az említett urak a pénzügyi, meg az összes gazdasági miniszterektől is, amikor audienciára irányuló kérésük elől kitértek.

A megindított sajtókampány azzal a váratlan eredménnyel végződött a nagytőke képviselői számára, hogy saját hírverésük szerint is elsőrendű szaktekintélynek elismert Kuncz Ödön professzor tiltakozott az ellen a tendenciózus beállítás ellen, mintha „bizonyos" – a sajtópropagandában sohasem részletezett – módosítások az ő eredeti tervezetét a mivoltából kiforgatták volna, és hangsúlyozta, hogy minden módosítás, amelyet az igazságügy-miniszter tett, csak tökéletesítette a javaslatot.

A kormánypárti képviselők soraiban toborzás indult meg, hogy a javaslat ellen való állásfoglalásra serkentsék őket. A közgazdasági élettel kapcsolatban álló képviselők meghívást kaptak exkluzív közgazdasági társaságokba, ahol fogadásokkal egybekötött vitaestéken igyekeztek őket akcióra bírni. Ennek sem mutatkozott komoly eredménye, mert a képviselők népszerűtlen feladatra nem akartak vállalkozni, bármilyen csábítónak mutatkozott is a nagytőke hatalmasaival való kapcsolat sokak számára kívánatosnak látszó kiépítése. A döntő bizonyára az volt, hogy ebben az időben a Bethlen-kormány a tekintélye csúcspontján állott, és a pártfegyelem megbontásától mindenki tartózkodott. Az ellenzékben egyáltalán nem mutatkozott semmi hajlandóság, hogy a nagytőke érdekeiért bárki is síkraszálljon.

Utolsó, de szintén eredménytelen kísérletük Szászy Béla meggyőzésére irányult, akihez céljukra megnyert jogász és közgazdász

tekintélyeket küldöttek. Szászy Béla ezekről a beszélgetéseiről azzal a megjegyzéssel tett nekem jelentést, hogy alaposan belelátott az ellenfél kártyáiba, és hogy ezek után még erősebb az az álláspontja, hogy az általam tett módosításokra múlhatatlanul szükség van.

Csak ezután jelent meg nálam személyesen a már említett négy felsőházi tag, miután Szászytól is – érdemleges válasz helyett – ezt a tanácsot kapta. A tárgyalást egyedül vettem fel velük. Előadásuk közel két órán át tartott, és annak a tenorja csendült ki, hogy a legszebb elgondolás kudarcra vezet, ha ellentétben áll a gyakorlati élet követelményeivel és tapasztalataival. Kifejtették a módosításaim előrelátható, káros következményeit, és különösen azt hangsúlyozták, hogy az új mérlegszakasz kényszerzubbony lesz, amely a vállalkozási kedvet megbénítja, mert a belső ügyvitel bizalmas vonatkozásainak, az üzleti titkoknak a kiteregetésére kényszeríti a vállalatokat. Előadásukból kiéreztem, hogy elméleti embernek tartanak, akinek vajmi kevés fogalma van a gyakorlati életről.

Válaszomban aztán visszafordítottam rájuk a nekem szánt „vizes lepedőt". Úgy látom – mondottam –, hogy a gyakorlati életből vett példákkal ki kell még egészítenem az ő előadásukat, mert ők csak az előkelő vállalatok korrekt ügyvitelének megfelelő tapasztalataikról emlékeztek meg. Én tehát minden egyes módosításomat konkrét példákkal indokoltam meg, amelyek a fennálló törvényes rendelkezések hézagai közt felburjánzott, sokféle abuzust és visszaélést kendőzetlenül feltárták. Ezeket nem sorakoztattam fel a törvényjavaslat indoklásában, csak enyhe célzásokat tettem azokra, mert nem akartam adatokat szolgáltatni a tőkeellenes agitációnak. Sajnálnám, ha a parlamenti vita arra kényszerítenie, hogy ezt a tartózkodásomat feladjam. Ha az általam előadtakra sem cáfolatot, sem a visszaélések megszüntetésére jobb javaslatot nem kapok a jelenlévőktől, akkor a tanácskozásunkat be kell fejeznem.

Ők összenéztek és felálltak. Tehát se nem cáfoltak, sem megoldást nyújtó javaslatot nem tettek. Búcsúzáskor egyikük még ezt a megjegyzést tette: „Kár ezért a szép javaslatért! Fogadni mernék,

hogy a mérlegszakasz miatt egyetlen KFT (Korlátolt Felelősségű Társaság) fog alakulni!"

„Szinte sajnálom – feleltem –, hogy elvi álláspontom miatt, amely minden szerencsejátéktól távol tart, nem állhatom a fogadást, mert nincs kétségem, hogy megnyerném!"

A javaslat simán ment keresztül a törvényhozáson, és mint 1930. évi V. törvénycikk bekerült a Magyar Törvénytárba.

A fogadást, ha a fentebb említett ajánlatot elfogadtam volna, fényesen meg is nyertem volna: a gazdasági élet nem riadt vissza a „mérlegszakaszomtól", annyira nem, hogy az újonnan alakult és bejegyzett korlátolt felelősségű társaságok száma hamarosan több ezerre emelkedett!

A második riadalmat a nagytőke képviselői körében a kartelleket megrendszabályozó törvényjavaslatom idézte elő, amely mint 1931. évi XX. tcikk vált törvénnyé. Ennek az elgáncsolására is történtek kísérletek, de ismét eredménytelenül.

Hozzánk közvetlenül – nyilván a korábbi tapasztalataikon okulva – senki sem fordult, de Szászynál eljártak, és ekkor nagy aggodalommal érdeklődtek nála az iránt is, hogy foglalkozom-e már a részvényjog reformjával? Szászy saját szakállára azzal nyugtatta meg őket, hogy engem hosszú időre teljesen elfoglal a magánjogi kódex sok időt és súlyos munkát igénylő parlamenti letárgyaltatása. Erre az egyik látogatója, akit ez a válasz sem nyugtatott meg, megjegyezte: „Amíg Zsitvay az igazságügy-miniszter, addig mindig el lehetünk készülve kellemetlen meglepetésekre."

Ezek voltak Szászy említett próféciájának az előttem ismert és azt érthetővé tevő előzményei.

Az előtt, aki az előzményeket ismerte, Szászy Béla meglátása nem volt valami csodálatos dolog, hanem inkább az ő bölcs élettapasztalatából okszerűen folyó következtetés.

Nyilvánvaló volt, hogy Gömbös Gyula részéről elszólás történt, amely akaratlanul, de találóan mutatott rá bizonyos összefüggésekre.

Persze ezeknek az igazi jelentősége csak idővel bontakozott ki, amikor a Gömbös-kormány úgyszólván kész összeférhetetlenségi törvényt végleg eltemette és a részvényjogi reformjavaslatát be sem terjesztette; ő maga pedig szoros kapcsolatot tartott a nagytőke képviselőivel (az alant folyó jegyzetben említett, nálam járt urak helyébe lépett ifjabb generációval) – akiknek a tanácsát közgazdasági és pénzügyi kérdésekben – amelyekben ő maga tájékozatlan volt – rendszeresen igénybe vette. Ennek jó oldala is volt, amennyiben a saját környezetének túlzó törekvéseit e szakértők tanácsa többnyire meghiúsította.

Gömbös gúnyos ízű és megelégedettséget eláruló elszólásának a hátterét mintha megsejtette volna a szemtől szembe való szókimondásáról ismert Karafiáth Jenő kultuszminiszter, mert a következő megjegyzést tette:

„Hát te ilyen derűsen veszed annak a két törvényjavaslatnak a veszélyeztetését, amelyet eredetileg olyan lelkesen helyeseltél?"

Gömbös mosolya fintorra vált, és csak annyit felelt:

„Idealisták vagytok mindketten ..."

A társaság oszladozóban volt és Karafiáth, Gömbös felé fordulva így búcsúzott:

„Reálpolitikusok, szép holnapot! Idealisták, jó éjszakát!"

A másnapi népgyűlés Mezőcsáton rendben folyt le. Tapsban, éljenzésben nem volt hiány. A főispán jól értett ehhez, de nemsokára az is kiderült, hogy Gömbös számára neki megfelelő jelenetről is gondoskodott. Gömbös, amikor rá került volna a sor, vonakodott felszólalni, több szónokot maga elé bocsátott, és csak akkor állott fel szólásra, amikor – nyilván megadott jelre – egyes, egymástól távol álló, kis csoportok egyszerre kezdték kiáltozni: „Halljuk Gömböst! Éljen Gömbös!" De történt ennél feltűnőbb dolog is. A nagy tér túlsó szélén – a tömeg mögött, attól elkülönülve – ott állott Ulain Ferenc ellenzéki képviselő, Gömbös fajvédő-korabeli fegyvertársa, az Eckhardt-párt választási intézője, és a körülötte álló külön csoporttal együtt viharosan tüntetve éltette a jelöltjük ellenfelének a támogatására (?) jött Gömböst.

Ez a jelenet Gömbös beszéde alatt – amely Purgly vagy a kormány politikájának támogatására egy szót sem vesztegetett, hanem lelkesítő, hazafias közhelyekből állott – többször megismétlődött. Még aznap elterjedt a hír a választókerületben, hogy Gömbös tulajdonképpen Eckhardt mellett van, és hogy ha Eckhardt győz, Gömbös lesz a miniszterelnök. Így került nyílt bevallásra Károlyi Gyula kormánya ellen szervezett összefogás legfőbb célja, és leleplező dtek le az abban részt vevő személyek.

A választókerületből való hazautazásunk közben a vasúti fülkében meghánytuk-vetettük egymás között a szerzett benyomásainkat, és a népgyűlésen részt vett miniszterek közül ismét Karafiáth szókimondása adta a legtalálóbb helyzetképet. Azt mondta:

„A kormány szántott-vetett, Gömbös aratott és a termést Eckhardt takarítja be."

Gömbös úgy tett, mintha ezt a megjegyzést nem hallotta volna.

Mezőcsáton csakugyan az ellenzéki Eckhardt Tibor győzött, és az aktív földmívelésügyi miniszter megbukott.

A választás után [a] komplott résztvevői döntő lépésre készülődtek. Mindenképpen ki akarták használni az Országgyűlés nyári szünetének az egyedül kedvező alkalmát és Károlyi Gyula egyre jobban észrevehető elkedvetlenedését. Hirtelen rajtaütést terveztek, amelynek a sikerét nagyon szimpla, de mégis eredményes fogással biztosították. Ismét rendkívüli pártértekezlet összehívását kérték, mégpedig máról holnapra! Sohasem tudtam meg, hogy ehhez miként nyerték meg Károlyi Gyula hozzájárulását, hiszen az első eset után azt az álláspontot foglalta el, hogy – amint mondotta – „ilyen nyári cirkuszt" többet nem tűr. Valamilyen félrevezetésnek kellett történnie, amelynek nyilván az ülést összehívó Pesthy Pál országos pártelnök is áldozatul eshetett, mert az ő feltétlenül korrekt egyénisége semmi esetre sem volt részes a komplottban, aminthogy az ülés összehívása körül elkövetett, célzatos szabálytalanságoktól is kétségtelenül távol állott.

Az történt ugyanis, hogy erre a pártértekezletre a vidéken tartózkodó törvényhozók távirati meghívása – (ami szokásban volt) – elma-

radt, és a budapestiek meg a kormánytagok telefonértesítése sem történt meg. A pártértekezletről előzetesen a sajtó és a rádió sem adott közlést. Mindebből nyilvánvaló volt a mindenre kiterjedő célzatosság.

Én ebben az időben visegrádi nyaralómban laktam, de délelőttönként naponta bejártam Budapestre a hivatalomba[221]. Az értekezletre semmiféle úton nem kaptam meghívást, és arról csak utólag, a megtartását követő napon szereztem tudomást.

A kormány tagjai közül – tudtommal – Károlyi Gyulán kívül Gömbös, Keresztes-Fischer és Kenéz tartózkodott Budapesten. A délutánra kitűzött értekezleten egyedül csak Károlyi Gyula jelent meg. Nemsokára az értekezlet megnyitása után Kenéz Béla kereskedelmi miniszter is megérkezett, és a késedelmét méltatlankodva mentette ki azzal, hogy meghívót nem kapott és az értekezletről csak véletlenül értesült az utolsó pillanatban.

Nem voltam jelen, így hát az értekezlet lefolyásáról csak közvetett és hiányos tudomásom van. A jelenlévő, mindössze mintegy harminc főből álló csoport nyilván kizáróan a nyugtalan elemekből állott. A felszólalások hangja – úgy látszik – még élesebb volt, mint múltkor, úgyhogy ezúttal Károlyi Gyula még hamarább eltávozott az értekezletről, éspedig minden szó nélkül. Kenéz a kormány részéről egyedül maradt ott, és mint érzékeny, a formákra sokat adó ember, hevesen kifakadt a jelenlévők magatartása miatt. Ingerültsége teljesen indokolt volt, de fölényesen kioktató hangja fölborította a helyzetet. Amikor látta, hogy a nagy zajban nem tudja folytatni a beszédét, hirtelen felpattant és ő is távozott a párthelyiségből.

Nagy kavarodás, zajongás maradt utána, és Pesthy Pál elnöknek csak nagy sokára sikerült konkrét javaslat nélkül azzal a nyilatkozattal elnapolnia az értekezletet, hogy a felvetett kérdésekre a kormány majd a legközelebb ismét összehívandó értekezleten fog válaszolni.

[221] Mégpedig vasúton, mert a miniszteri autókat – amint már említettem – a kormány takarékosságra intő példaadásként forgalmon kívül helyezte. (Zs. T. jegyzete)

Másnap, mihelyt értesültem a történtekről, felkerestem Károlyi Gyulát, aki azzal fogadott: „Csomagolunk!" Hiábavaló volt minden érvelésem, mert nyilvánvalóan olyan undor vett rajta erőt, amelyen nem tudott úrrá lenni.

Jó, elhiszi – mondotta –, hogy a párt többsége a kormány mellett van, de ő olyan pártértekezletre többé el nem megy, amelyen csak egy is megjelenik a turbulens elemek közül.

„Ezek most már nem nyugszanak – folytatta nyugodtan –, amíg át nem engedjük a teret nekik, az ő embereiknek. Az országnak nyugalomra van szüksége a szanálás alatt; csinálja hát ezt tovább az, aki a nyugtalanságot éppúgy le tudja csendesíteni, mint ahogy annak a felkeltésére is nem hatással volt. A kellemetlen munkát, a hálátlan feladatot legnagyobb részben elvégeztük. Meglásd, mihelyt eltávozunk, egyszerre elnémulnak majd a mesterségesen felszított, de legalábbis eltúlzott panaszok."[222]

Nem használt az az ellenvetésem sem, hogy a hátralévő, több mint egy hónapos parlamenti szünet alatt hozzuk tető alá a végleges gazdaadósság-rendezést, és akkor álljunk a Parlament, vagy ami még jobb: új választással a nemzet elé. Gyenge fickók a párt turbulens elemei, kormánytámogatás nélkül elhullanak a választás alatt.

Rábeszélő kísérletem alatt Károlyi Gyula csendesen, ám egyre határozottabban rázta a fejét.

„Korányinak (a pénzügyminiszternek) még kifogásai vannak a tervezet egyes részei ellen; a gazdasági és pénzügyi helyzet kialakulását is ki akarja várni és a hozzájárulását attól teszi függővé..."

„Vedd át megint a pénzügyi tárcát – feleltem –, és fejezzük be teljesen azt a feladatot, amire vállalkoztunk. A népszerűtlenségtől nem riadtunk vissza, ne kapituláljunk tehát a hangos, de jelentéktelen házi perpatvar ízléstelensége és kellemetlenkedése előtt sem."

[222] Az idézőjelbe tett sorok tulajdonképpen a beszélgetésünk lényegét adják, s nem szó szerinti idézetek. (Zs. T. jegyzete)

„A pénzügyi tárca – válaszolta a miniszterelnök – nem az én mesterségem. Csak addig vittem, amíg megfelelő embert nem kaptam rá. Korányi aggodalmai nem légből kapottak. Személycsere azokat meg nem oldja." Szerinte várni kell, amíg a pénzügyi és gazdasági helyzet bizonyos nyugvópontra, ér és csak akkor lehet véglegesen adósságrendezést csinálni. Ez az időpont még hónapokig is késhetik. Ezt be nem várhatjuk, mégpedig annál kevésbé, mert a mesterségesen szított, állandó nyugtalanság az alkalmas nyugalmi időszak bekövetkezését még hátráltatni is fogja... „És hogy én választassak! No, ez aztán még inkább nem az én mesterségem! Utálom a propagandát, még ha mellettem is szól. Az viszi el a pálmát, aki lelkiismeretlenebbül csinálja. Én már végleg döntöttem: Elég volt!"

Szinte pontosan egy évre azután, hogy Bethlen István ezt a két szót, hogy „elég volt," előttem kimondta, ugyanezt kellett hallanom Károlyi Gyulától is. Kettejük közül Bethlen volt a hajlékonyabb, de álláspontjából akkor ő sem engedett. Lemondtam tehát a további ellenvetésekről, mert tudtam, hogy Károlyi Gyula hajlíthatatlan.

A kormány lemondásának a nyilvános bejelentése különböző mellékes okokból – így többek közt a nyári szünetre és a kormányzó pihenésére is tekintettel – még elhúzódott, és felmentése a Gömbös-kormány kinevezésével együtt csak 1932. október elsején következett be – körülbelül egy hónappal azután, hogy Károlyi Gyula a távozását már végleg elhatározta.

1932. szeptember 10-én, a genfi gyilkosság évfordulóján még felavattuk az Eskü téren Erzsébet királyné szobrát[223] – amely alkalommal az avatóbeszédet a kormányzó kívánságára én mondottam –, azután a jól végzett munkánk adta lelki megnyugvással adtuk át helyünket utódainknak.

[223] Erzsébet királynét 1898. szeptember 10-én Genfben Luigi Lucheni olasz anarchista halálosan megsebesítette. A királyné emlékét Zala György egy ülő nőalakot ábrázoló szoborban örökítette meg.

A KÁROLYI GYULA-KORMÁNY BÍRÁLATA ÉS MÉLTATÁSA

[...] A menekült magyar közalkalmazottak nyugdíjának a folyósításával nemcsak erkölcsi kötelezettséget teljesítettünk, hanem e téren viszonosságra is számítottunk az utódállamok részéről, ami az elcsatolt területeken visszamaradt magyarság helyzetén könnyített volna, és a békeszerződéssel átszállott terhek közé tartozott. Ha Magyarország nem ismeri el a saját volt alkalmazottai nyugdíjigényét, ez hasonló eljárásra egyenesen ürügyet adott volna az utódállamok számára, amelyek azonban anélkül is ilyen szűkkeblűen jártak el a náluk maradt magyarokkal szemben.

A Károlyi Gyula-kormányt két, egymásnak ellentmondó, tehát egymást megcáfoló, túlzó álláspontból támadták. Az egyik szerint a gazda-adósvédelmi rendelkezések a hiteléletet teljesen megbénították; a másik szerint pedig nem történt elegendő intézkedés a mezőgazdák megmentésére, talpra állítására és újból való felvirágoztatására. A kézirat is utal az utóbbira, amikor a Független Kisgazdapárt agitációjának a tételei között azt az állítást is felsorolja, hogy „a kormány általában kevés gondot fordított a mezőgazdasági érdekekre (?)", ami nyilvánvalóan ellenkezik a valósággal.

[...]

Károlyi Gyulának a tekintélye a hatalom polcáról való visszavonulása után nemhogy csökkent volna, hanem növekedett. A felsőház nagy többsége – minden szervezeti vagy éppen választási formaság nélkül is – a politikai vezérének ismerte el. A plénumban azonban, sőt általában a nyilvánosság előtt többet fel nem szólalt. Csak a felsőház ülésszakait közvetlenül megelőző napokban jött

tiborszállási birtokáról Budapestre. Érkezését saját kezűleg írt, rövid levélkékben szokta szűkebb felsőházi baráti körével közölni. Egyúttal megjelölte azt a nyilvános éttermet is, amelynek a különtermében fog az érkezése estéjén vacsorázni. A Képviselőház tagjai közül egyedül csak én kaptam ilyen „meghívókat", de azután is mindig értesített, amikor már nem is voltam képviselő (az 1939-es választások után). Eleinte még Keresztes-Fischer is meg-megjelent, de lassanként elmaradt a társaságból.

Bizalmas beszélgetéseink során természetesen legtöbb szó a politikáról esett, de elmondhatom, hogy a magyar politikai színpadon annyira szokásos fúrásnak, rágcsálásnak még csak a leghalványabb árnyalata sem fordult soha elő. A tárgyilagos kritika viszont annál alaposabb volt. A pénzügyi és közgazdasági kérdésekben Károlyi Gyula többnyire Baranyai Lipótot, a Magyar Nemzeti Bank elnökét szólaltatta meg (akkor is, amikor már lemondott erről az állásáról), a politikai meg jogi vonatkozások végén pedig rendszerint engem biztatott fel vitazáró felszólalásra.

Ezek az összejövetelek a nácik 1944. március 19-i bevonulásával megszakadtak.

Ezután már csak egyszer találkoztam vele, a magyar államférfiak legigénytelenebb, legpuritánabb, legodaadóbb, leglelkiismeretesebb, leghiggadtabb és legtartalmasabb nemes alakjainak egyikével – 1947 tavaszán, élete utolsó előtti hónapjában.

Budapest orosz ostroma elől vejéhez, Esterházy Móric gróf, volt miniszterelnökhöz vonult vissza feleségével – Károlyi Melinda grófnővel – együtt Csákvárra, Fejér megyébe. Később visszatért a fővárosba, de minthogy az egész Reviczky utca, tehát az ő palotája is orosz szálláshely lett, az uradalmainak a budai Fő és Halász utcák sarkán, a Margit rakpartra kinyúló igazgatási szákházában húzódott meg a harmadik emeleti irodahelyiség egy részében.

Ezt Purgly Emil volt minisztertársamtól hallottam 1946 áprilisában, amikor a Markó utcai fogházban a II. emeleti 2. számú cellát

elcseréltem az ún. „kisfogház" földszinti tömegszállásával, és így vele egy helyre kerültem. Ő említette azt is, hogy Károlyi Gyula sokat érdeklődött és nagyon aggódott az én sorsom iránt. Közös barátaink alig tudták lebeszélni arról a szándékáról, hogy meglátogasson a fogházban, mondván, hogy csak mindkettőnk sorsát rosszabbítaná ezzel a lépésével.

Egy évvel később aztán módját tudtam ejteni, hogy meglátogassam.

A Jézus Társaság-i atyák kispesti templomának a szentélye köré ideiglenes, bár emeletes, kis rendház simult, apró, kis fülkékkel az öt pap és két fráter részére. Én fecskefészeknek neveztem ezt a kedves rejtekhelyemet a verseimben. Hiszen ilyenformán függtek az apró szálláshelyek a szentély falán. 1946. június 1-jén a fogságomból történt szabadulásom után nem sokára itt találtam majdnem egy évre titkos menedéket a részemre kiürített és „berendezett" földszinti „éléskamrában". A nagy hírű Jámbor László páter volt Kispesten a házfőnök, a Manréza lelkigyakorlatos ház első igazgatója, nekem évtizedek óta barátom és gyóntatóm – az ő meghívására élvezhettem a rend szíves vendégszeretetét. Itt kaptam a hírt feleségemtől, hogy Károlyiék egy küldöttje érdeklődött megint felőlem, s tudakozódott, hogy nem kereshetnének-e fel engem valahol?

Erre aztán elhatároztuk, hogy mi megyünk el hozzájuk. Én újra leborotváltam az ismét növekvőben lévő bajuszomat, fekete szemüveget tettem fel, és feleségem kíséretében villamoson szerencsésen eljutottunk a budai Halász utcába.

Az udvar belső részén lévő „hátsó lépcső"-höz irányítottak. A harmadik emeleti ajtón látszott a levett felirat helye – alatta csak ez volt olvasható: „IRODA"... Az egykor sok ezer holdas Károlyi-uradalmak volt irodája...

A csengettyű nem szólt, hát kopogni kezdtünk. Végre hallottuk a belső ajtó nyílása okozta zajt. A kilesőablakocska kinyílt, és a következő percben suttogásból szinte kiáltássá erősödő hang hatolt a fülünkön át a a szívünkbe:

„Jóságos Ég! Hála, hála a jóságos Istennek!"

Melinda grófnő – Károlyi Gyuláné – hirtelen mozdulattal föltárta az ajtót és egyszerre ragadta meg mindegyikünk kezét. Szinte berántott minket az előszobába. A hirtelen mozdulata olyan volt, mint azé, aki vízben fuldoklót segít partra. Még akkor is szorongatta a kezemet, amikor feleségem vállára borult, és izgalma feltörő zokogásban oldódott föl. „Mennyit-mennyit aggódtunk, rettegtünk!" – suttogta. „Óh, az isteni gondviselés..."

Most Károlyi Gyula alakja jelent meg a belső szoba küszöbén. Tapogatózva indult a bejárat felé, hiszen igen rossz volt a szeme, az előszoba pedig gyenge világítású.

„Ki – kicsoda...?" – szólalt meg, mire én már elébe ugrottam:

„Én vagyok, Gyula, Tibor – Zsitvay Tibor!"

„Te – Tibor?" – kiáltotta feltörő izgalom hangján és nem minden kételkedés nélkül. „Gyere az ablakhoz! Hadd lássalak!"

Jobbjával belém karolt és valósággal behurcolt a szobába. De csak pár lépést haladtunk, amikor felkiáltott:

„Tibor! Csakugyan te vagy!" – Hevesen átkarolt. Percekig állottunk némán, egymás vállára borulva.

„Nagy kő esett le a szívemről – szólalt meg a meghatottsággal küzdő hangon –, lelkiismeret-furdalások kínoztak, mivel miattam és az egész kormányunk miatt neked kellett egyedül viselned a banditák bosszújának minden következményét! Tudtam, hogy nem fogsz a rád nehezedő teherből egy porszemnyit sem másra hárítani! Pedig az megfelelt volna az igazságnak! Nem te vetetted fel a statárium gondolatát. Úgy kellett nekünk téged annak a szükségességéről meggyőznünk! És a kegyelem elutasítása: hiszen – tudom – a kormányzónak az volt az állandóan követett gyakorlata, hogy csak akkor volt hajlandó mérlegelni a megkegyelmezést, ha arra maga a bíróság tett javaslatot, ilyen pedig ebben az esetben nem volt, hát hiába is tettél volna te magadtól felterjesztést! De még azt is tudom véletlenül, mert a kormányzó maga említette nekem, hogy te minden esetben

telefonon meg szoktad őt kérdezni, van-e valamilyen kívánsága arra az esetre, ha valamely statáriális ügyben halálos ítélet lehetősége forog fenn. Ő pedig ebben a fatális esetben is azt a választ adta, hogy csakis a bíróság javaslatára hajlandó kegyelmet adni, akkor is csak esetleg! A felelősség ezzel teljesen őrá szállott, és ha te ezeket elmondod annak a »népbíróságnak«, vagy hogyan is hívják –, hát nemcsak felmentettek, hanem még ünnepeltek is volna!...Te mindenről hallgattál, és ez így volt jó, nemes, és egy cseppet sem lepett meg..."

„Kedves Gyulám – szakítottam meg végre a nála oly szokatlan szóáradatot, amely nyilván sokáig visszafojtott s most hirtelen megnyílt mélységekből buggyant elő –, ami természetes, az magától értetődő és, bizony, szóra sem érdemes. Arról beszéljünk inkább, hogy mit várhatunk, mit tehetünk, mit remélhetünk?"

Szinte rá sem ismertem a nyers hangra, amely élesen vágott rá a tépelődő kérdéseimre:

„Semmit! Hosszú-hosszú ideig semmit, éppen semmit! Az orosz még sohasem ment ki sehonnan, ahová beférkőzött, ha csak ki nem verték onnan. Most pedig nincsen, aki kikergesse Magyarországról. A Nyugat odadobott nekik... Hiába próbálkozott annyiszor Horthy meg Bethlen, hiába kísérleteztem én, a Nyugat süket maradt velünk szemben, csak a külső meg belső ellenségeink rágalmaira hallgatott. Amikor aztán Gömbös a Hitler hajója sodrába irányította a mi szerencsétlen bárkánkat, a sorsunk végleg megpecsételődött. Hajótörést kellett szenvednünk... Semmit sem tehetünk – még sokáig! Csak ne legyen megint másfél százados megszállás belőle! Csoda lesz, ha másként lesz!... Az igaztalan, a méltatlan helyzet ellen lázadó férfi számára a legnagyobb kín, ha tehetetlen szemlélődésre kényszerül. Én nem bírom ezt az állapotot... Részemre már nem soká áll a világ, látod, már nem is ízlik igazán a pipázás sem!... Hanem, te siess ki külföldre, te még megérheted talán, bizony, csak talán, hogy hasznodat veheti ez a mi szerencsétlen édes hazánk..."

Négy hét múlva meghalt.[224] Csak a budai kapucinusok templomában tartott gyászmisére merészkedtem elmenni, ami kellemetlen következmények nélkül sikerült nekem.

Károlyi Gyuláné megköszönte még egyszer az utolsó látogatásunkat:

„Az volt Gyula utolsó őszinte öröme, és nagy megkönnyebbülést is szerzett neki ..."

Isten megadta neki azt a kegyelmet, hogy abban az édes magyar anyaföldben nyughatik, amelyet nálánál jobban senki sem szeretett...

(Zsitvay-kézirat V. kötet. 1190–1274a. p.)

[224] Gróf Károlyi Gyula 1947. április 23-án hunyt el.

DARÁNYI KORMÁNYZATI IDEJE 1936. X.–1938. V.

DARÁNYI ÉS A TERHES ÖRÖKSÉG

Darányi Kálmán bizalmas baráti körömhöz[225] tartozott. Alaposan ismertem, őszintén szerettem, kényes becsületességét, lelkiismeretes kötelességtudását, baráti ragaszkodását nagyra becsültem. Ahogy valójában szerény természetéből következett, minden törtetéstől tökéletesen távol állott, és bizony, sohasem lett volna miniszterelnök, ha a körülmények bele nem sodorják. Igyekezett is e tehertől szabadulni, mihelyt becsülettel megtehette ezt.

Amikor Gömbös Gyula vesebaja 1936 tavaszán annyira elhatalmasodott[226], hogy a kormányzó betegszabadságra küldte[227], Kereszt-

[225] Mindketten alapító tagjai voltunk a „MISÉ"-nek és a „Nemzeti Klub"-nak. (Zs. T. jegyzete)

[226] Két érdekes közlést hallottam itt az emigrációban Gömbös betegségével kapcsolatban. Minthogy mindegyik abszolút megbízható helyről származik, ide iktatom: 1.) Ludinszky Lajos dr., a Magyar Rádió volt jogtanácsosa mondotta el nekem Zürichben, 1953. IX. 2-án, amit sógorától, Illyés egyetemi tanártól hallott: „Ezer szerencse, hogy nagyobb bajok nem történtek Magyarországon, hiszen Gömbösnek halála előtt már éveken át urémiás elmezavarai voltak." 2.) Nickl Alfréd dr. magyar kir. titkos tanácsos, meghatalmazott miniszter és követtől hallottam a svájci Alpnachdorfban, 1951. IX. 28-án a következőket: „Kunder Antal kereskedelmi miniszter beszélte el nekem, amit Gömbös neki, amikor őt a bajorországi gyógyhelyen meglátogatta, meglepő nyíltsággal mondott és ami szó szerint így hangzott: »Most ráérek gondolkozni, s rájöttem arra, hogy sok hólyagnak ültem fel! Ha meggyógyulok, másként lesz!«" (Zs. T. jegyzete)

[227] Erről Horthy Miklós kormányzó ezt írja *Emlékiratai* magyar nyelvű kiadása 103/4. oldalán: „A hozzám közel álló politikusok közül egyre többen húzódtak el Gömbös mellől. A miniszterelnököt régi vesebaja munkaerejétől nagy részben megfosztotta. Együttműködésünk is egyre nehezebbé vált, így elhatároztam,

tes-Fischernek a visszatérése a kormányba került előtérbe. Ő azonban ezt elhárította, a miniszterelnök állandó helyettesítésére, ami előreláthatólag hosszabb időre vált szükségessé, maga helyett Darányi Kálmánt ajánlotta, aki ezt a megbízatását – mint nekem maga mondotta – meglepetéssel vette tudomásul a hivatalos lapból! Több mint félév múlva aztán –, Gömbös 1936. október 6-án bekövetkezett halálával – már hiába hivatkozott jellemző szerénységével arra, hogy ő erre a nagy felelősséggel járó megbízatásra nem érzi magát kellően felkészültnek és hivatottnak, mert a kormányzó mosolyogva mondott neki ellent, és az eltelt hónapok alatt már sikerrel kipróbált tehetségére hivatkozhatott.

Darányi Kálmán konzervatív, józan gondolkodása, amelyben ugyan semmi maradiság sem volt, de annál több irtózás minden szélsőségtől egyaránt, a Gömbös pártvezérsége idején[228] túltengő

hogy barátságos módon lemondásra bírom. Ahogy belépett szobámba, láttam, hogy halálosan beteg ember áll előttem. Megszántam és eltérve eredeti szándékomtól, nem hoztam szóba lemondását. Azt tanácsoltam inkább, hogy sürgősen vonuljon gyógyintézetbe. Ezt meg is tette." (Zs. T. jegyzete) Horthy (1990) 182–183. p.

[228] Jellemző eset a Gömbös idejében zabolátlan hatalmaskodásra vetemedett „párttitkárság" vakmerő „tevékenységére": Az Andrássy út 2. alatt volt ügyvédi irodámban egyik reggel mind az irodai, mind a személyes irattáramat „feldúlt" állapotban találtam. Nyilvánvaló volt, hogy töviről hegyire átkutatták az éjszaka folyamán, és bizonyára valamilyen „kompromittáló" dokumentumot szerettek volna találni. A rendőrség a vele közölt gyanúm alapján megindított nyomozása hamarosan megállapította, hogy irodám éjjeli látogatói hárman voltak, akik közül egyet a házmester az országos párttitkárság alkalmazottai sorából fel is ismert. Ebben a stádiumban a főkapitány egyik helyettese felkeresett engem, tájékoztatott a nyomozás addigi eredményéről. Majd szemmel láthatóan keresgette a szavakat a további közlendőinek a feltárása tekintetében. Hangsúlyozta, hogy lopás nem történt, mert semmit sem vittek el, a magánlaksértés pedig nem üldözendő „hivatalból", tehát az eljárás továbbfolytatása tisztán tőlem függ, és a főkapitány úgy gondolja, hogy a rendkívüli botrány, amely a bűnvádi eljárás lefolytatásával járna... Közbevágtam: A főkapitány úr tehát

hatalomra szert tett vitéz Marton Béla pártfőtitkár és klikkje szemében szálka volt. Nyilván megérezték, amit Darányi előttünk, néhány bizalmas barátja előtt nem is titkolt, hogy ezektől a szélsőséges jobbra húzó, selejtes szintű elemektől a pártot – lehető sima módszerekkel – mielőbb mentesíteni szeretné.

A kormánypárt legfőbb intéző szerve az „Elnöki Tanács" volt, amely hét tagból állott, nevezetesen a pártvezér-miniszterelnökből, az országos meg a székesfővárosi pártelnökből[229], a főtitkárból és három választott országgyűlési tagból[230]. A törtető jobbszárny első

felső utasításra azt szeretné nálam elérni, hogy magánindítványt ne terjesszek elő, és ennélfogva az eljárást minden feltűnés nélkül megszüntethesse, ugye? Az igenlő válaszra még megkérdeztem, hogy ez a felső utasítás elismerését is jelenti-e? A főkapitány-helyettes zavara tetőpontra hágott, és csak annyit dadogott, hogy elszólását el ne áruljam a feletteseinek. Ezt megígértem. (Nem is említettem eddig soha senkinek!) A magánindítványom elejtésére pedig azt a feltételt kötöttem ki, hogy a miniszterelnöktől – a történtek említése nélkül – valamilyen nyilvános formában bizalmi és elismerő nyilatkozatot kapjak, a titkárságban pedig megtörténjék a kellő tisztogatás. Egyben arra kértem, értesítse az „illetékeseket", hogy az országos párttitkárság tagjainak megtiltom, hogy a földszintről, ahol az ő hivatalos helyiségük van, valamikor is betegyék a lábukat az emeleten (az Esterházy utcai Pártklubházban) lévő fővárosi párthelyiségekbe. Ez a „felső utasítás" inkább a belügytől, semmint a miniszterelnöktől származhatott. Megjegyzendő: Marton és társai, az „EKSZ" titkos társaságnak (az Etelközi Szövetségnek) a tagjai voltak. Tény az, hogy Darányi Kálmán két nap múlva személyesen kérdezte meg telefonon, hogy mikor látogathatna meg engem a fővárosi pártban és ismerkedhetnék meg a fővárosi törvényhatósági bizottság pártunkhoz tartozó tagjaival. Ez a látogatás még azon a héten megtörtént. Üdvözlő szavaimra adott válaszában aztán Darányi igazán nem fukarkodott a bizalom és elismerés kifejezésével velem szemben. Az előzményt egymás közt azonban sohasem hoztuk szóba. Az országos titkárságból csak a felismert személyt bocsátották el, a többiek kitiltása pedig mindaddig érvényesült, amíg én a Fővárosi Párt élén állottam (1938. XI. 23.) Ez magára a hivatalában megmaradt főtitkárra is vonatkozott! (Zs. T. jegyzete)

[229] A fővárosi pártelnök 1934/38-ban én voltam. (Zs. T. jegyzete)

[230] Többek közt Bethlen, Rakovszky, Mayer, Pesthy. (Zs. T. jegyzete)

akciója abban nyilvánult meg, hogy az Elnöki Tanács kereteinek kiszélesítését követelte, mégpedig nem kevesebbet, mint 30 tagra, persze abban a reményben, hogy abban majd a saját túlsúlyát biztosíthatja. Hosszas huzavona után, amely hónapokig tartott, a béke kedvéért Darányi beleegyezett az Elnöki Tanács taglétszámának 15-re való felemelésébe, a jelöltlista összeállítását természetesen magának mint pártvezérnek tartván fel. A párt törvényhozó tagjainak a pártértekezlete aztán a megállapodásnak megfelelő javaslatot a főtitkár előterjesztésére simán, egyhangúan elfogadta. Az újonnan megválasztott Elnöki Tanács-tagok közül a korban legidősebb Bárczay Ferenc[231] mondott köszönetet a bizalomért, de egyben azt a meglepő javaslatot tette, hogy az Elnöki Tanácsot még további 15 taggal egészítsék ki, amire mindjárt névszerinti javaslatot tett. A lista élén álló Bessenyey Zénó – Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnöke –, nevét Bárczay megfontol célzatossággal igen hangos nyomatékkal olvasta fel, míg a következőkét teljesen érthetetlenül hadarta el. Ezek mind a jobbszélső klikk emberei voltak, persze, de ez csak utólag a határozat meghozatala után derült ki. Bárczay Ferenc felszólalásának az elhangzása után ui. az elnöklő T. Nagy András csodálkozó, kérdő arccal fordult a jobbján ülő miniszterelnök felé, aki pillanatnyi meglepetésében a vállát vonogatta. Ezt a pártelnök amolyan „bánom is én"-szerű nyilatkozatnak vette, ő maga is vállvonogatással felelt (gondolván: „ha neked jó, nekem is jó", hiszen ő személy szerint jó viszonyban volt a „klikkel"), és anélkül, hogy az első sor tőle balra eső szélén felállással szólásra jelentkezésemet észrevette volna, az általánosnak „tetsző" zajos helyeslés alapján kimondta a határozatot, amely szerint „az értekezlet Bárczay Ferenc képviselő úr imént felolvasott indítványát mind tárgyi, mind személyi részében egyhangúan elfogadta." A puccs sikerült!

[231] A későbbi orsz. pártelnök. (Zs. T. jegyzete)

Darányi nem akarta törésre vinni a dolgot, amiből az következhetett csak, hogy a kölcsönös bizalmatlanság folytonosan növekedett a miniszterelnök-„pártvezér" és az őt egyre inkább jobbszélső politikára szorítani akaró főtitkár meg ennek a csoportja között. Ezek Hitler felé kacérkodtak, sőt nem is kis mértékben híveket találtak forrófejű ifjú, meg lágyfejű vezető katonatisztjeink körében, ahol Schill tábornok meghiúsult puccskísérletének az emléke nem szűnt meg kísérteni. Darányi mind a belügyi, mind a honvédelmi tárcát olyan abszolút korrekt férfiak kezébe adta, mint Széll József, ill. Rőder Vilmos, akik nemcsak minden szélsőségtől, hanem a politikai légkört mérgező titkos társaságtól is távol állottak. Az ő kezükben a jogrend fenntartását igazán biztosítva láthatta. Ebben az egyébként helyes feltevésében azután megengedhetőnek tartotta, hogy a párt-adminisztrációval hatalmaskodó klikk felszámolását – ami pártszakadással járhatott volna – „ad Graecas Kalendas"[232] halogassa. Ennek következtében az intézőbizottsággá vált Elnöki Tanács sűrűn kikényszerített összehívása, és ezeken a hosszadalmas üléseken a kormányt örökösen jobbszélre sodorni akaró felszólalások, hitleri szellemű indítványok serege a miniszterelnök idejét meg energiáját szinte tűrhetetlenül terhesen vette igénybe.

Az Elnöki Tanácsban többségbe került, de a párt törvényhozó tagjai sorában tulajdonképpen kisebbségben lévő, belső oppozíció, amelynek szószólója legtöbbször Marton, Baross vagy Jurcsek voltak[233], minden alkalmat megragadott, hogy náci mintára szerkesztett

[232] Sohanapján, tudniillik az ógörög naptárban nem volt calendae, a hónap első napja a római naptárban.

[233] Baross Gábor a frankügyben való szerepe miatt elvesztette a Postatakarékpénztár vezérigazgatói állását. Gömbös képviselővé tette, ami csak növelte a képességeit meghaladó ambícióját. Jurcsek Béláról Horthy *Emlékiratai* 263. p. [Horthy (1990) 295. p.] azt olvassuk, hogy a Sztójay- meg Lakatos-kormány tagjai közül ő meg Rényi-Schneller Hitler birodalmi megbízottját: „Veesenmayert pontosan tájékoztatták a minisztertanács és a koronatanács ülésein

„zsidótörvény" hozatalát sürgesse, ami elől azonban Darányi másfél éven át mindenkor kitért. A klikk kedvenc témája volt a vezetésem alatt álló fővárosi törvényhatósági kormánypárt „liberális szelleme" meg a soraiban lévő zsidók elleni támadás[234] is. Ez azonban szinte kiment a divatból, amikor – megunván a gyenge fajsúlyúak okvetetlenkedését – intelligenciaversenyre hívtam ki őket a fővárosi pártom „liberális" elemeivel szemben. Azt javasoltam, hogy látogassanak el a mi klubunkba, s keljünk vitára az aktuális problémák felett, a Tudományos Akadémia tagjai sorából mindkét oldal részéről egyenlő arányban választott döntőbírák előtt. Aki a szellemi versengésben alulmarad, az köteles a mandátumáról lemondani. Persze hogy gyengének érezték magukat ilyen kiállásra, hát a nyílt színi támadásokkal felhagyva, alattomos utakat kerestek az ellenünk való akciókra.

történtekről". – Egyébként Jurcsek szintjének a közelebbi meghatározásához – nem kis derültséget keltve – járult hozzá az a képviselőházi beszéde, amelyben XIII. Leo pápa nagy jelentőségű, „Rerum novarum" szavakkal kezdődő, szociálpolitikai enciklikáját következetesen „Nérum rovárum"-ként idézgette!!! Marton Béla egyéniségének az ismeretéhez hozzátartozik annak a „következetes" magatartásának a kellő értékelése is, amit az általa sürgetett zsidótörvény következményeként tanúsított: elvált feleségétől, akiben zsidó vér folyt, de a vele hozományként kapott földbirtokban bennmaradt! (Zs. T. jegyzete)

[234] A fővárosi pártunkban csak három zsidó volt (Glückstahl, Ledermann, Orova), ami megfelel a hitsorsosaik fővárosi arányszámának, kereszteIt zsidószármazású egy (Deményi), ami ezek arányszámán messze alulmaradt. Jelölésükhöz annak idején az országos pártvezér, pártelnök, sőt a főtitkár is hozzájárult. Megjegyzendő, hogy a képviselők sorában is volt zsidó: Dési Géza, a kereszteltek pedig nagyobb számmal. A „liberálisok" közül, Bessenyeyn kívül, elég a következőket említeni, hogy lássuk, milyen értékeket támadtak a nívótlan klikk tagjai: Ugron Gábor, cs. és kir. titkos tanácsos, volt belügyminiszter; Pompéry Elemér, a Szabadalmi Bíróság ny. elnöke; Ripka Ferenc ny. főpolgármester, felsőházi tag; Usetty Béla képviselő, a BESZKÁRT elnöke; Harrer Ferenc felsőházi tag, volt alpolgármester – valamennyien megválasztott „örökös" törvényhatósági bizottsági tagok. (Zs. T. jegyzete)

Darányi Kálmán nem is egyszer mondotta nekem: „Igen terhes örökséget vettem át Gömböstől, olyan pártszervezetet, amely őalatta nagyhatalommá fejlődött, és az ő ellenőrzése nélkül most már öncélú életet kezd élni. A kocsis meghalt, lebukott a bakról, a lovak közé hullott a gyeplő, és azok megvadulva száguldanak, amíg a szekér az árokba nem fordul... Gömbös mindig nagyra volt azzal, hogy a jobbszélső elemeket – pártján belül és kívül egyaránt – a markában tartja. Azt hiszem, idővel ő is úgy járt volna velük, mint a »Zauberlehrling« a könnyelműen felidézett szellemekkel. Csak tudnám a varázsigét, hogy visszaparancsolhatnám őket a palackba!"

„Ki kell őket füstölni a fórumról – tanácsoltam neki –, új választáson mindenütt országos nevű ellenfeleket kell állítani nekik. Bethlen annyira előre látta, hogy az ő volt pártjának idő előtti feloszlatása és Gömbös parlamenten kívüli klikkjének a régi, megbízható képviselők helyére való besegítése milyen veszélyeket idéz majd elő, hogy tiltakozásul – ugye – előre kilépett a saját pártjából. A mellényt újra kell gombolni, az 1935-ös választáskor leszállított parlamenti nívót fel kell javítani..."

Mintha csak Károlyi Gyulát hallottam volna. Darányi szinte ugyanazokkal a szavakkal hárította el az indítványomat:

„Nem nekem való! Szavalókórusokkal, minden hájjal megkent propagandával, ezzel a mindenre képes és minden furfangra begyakorolt társasággal józan logikával nem lehet sikert elérni. Egészen biztosan csak az összes szélsőjobboldali elemek teljes egyesülését siettetném. Már úgysincsenek messze ettől! Ha Hitler be talál vonulni Ausztriába – ennek az ideje pedig csak tőle függ –, akkor... akkor... Ej, rágondolni is borzalom!..."

A DARÁNYI-KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJA

Darányi Kálmán lelkére ólomsúllyal nehezedett az az előre látott veszély, amely Hitler hatalmának növekedésével egyre jobban kezdte Ausztria függetlenségét fenyegetni. Az 1936. júliusi német–osztrák szerződés lényegében a két ország közt való gazdasági egyesülést jelentette már, aminek – nézete szerint – elkerülhetetlen folytatása lesz a politikai csatlakozás[235]. Ha pedig ez bekövetkezik, miránk fog teljes súlyával nehezedni a megnövekedett területű és étvágyú német nagyhatalom közvetlen roppant nyomása.

Még csak a beteg Gömbös ideiglenes helyettesítésében látta el a miniszterelnöki teendőket, tehát új politika kezdésében a politikai szokás és a jó ízlés szabályai feszélyezték és korlátozták, mégis, amikor a gazdasági „Anschluss"-ról értesült, Berlin, Róma, Bécs meg Varsó irányában élénk diplomáciai tevékenységet kezdeményezett, amihez egyébként Kánya külügyminiszterben már készen találta a felfogásbeli felkészültséget.

Az akció látható állomásai voltak azok az egymást követő utazások, amelyeket ezután Horthy Miklós tett, aki kormányzósága első 15 éve alatt addig még egyszer sem hagyta el a Csonkaország terü-

[235] Az 1936. július 11-én aláírt szerződés értelmében Hitler elismerte Ausztria teljes szuverenitását, viszont az osztrák kormány ígéretet tett arra, hogy külpolitikáját annak az alapelvnek a szellemében alakítja, hogy Ausztria német államnak tekinti magát. Az egyezmény többek között magában foglalta az osztrák nemzetiszocialisták bevonását a kormányba. Lehetővé vált, hogy a birodalom a „trójai faló" taktikájával fokozatosan behatoljon az osztrák politikai, gazdasági és szellemi élet minden területére.

letét. Ún. „nemhivatalos" látogatásokkal kezdődött, vadászattal az osztrák nyugati határszélen, mintegy „alkalmi kirándulás" innen a közeli Berchtesgadenbe, Hitler üdülőhelyére –, akinek a korábbi meghívása elől a kormányzó addig – személyes ellenszenvét követve – mindenkor elzárkózott –, majd visszatérőben ugyancsak magánlátogatás Miklas osztrák államelnök nyaralójában a Wörthi-tó partján[236]. Alighogy ezek a tapogatózások, szerencsés auspiciumokat keltve, lezajlottak, megtörténhetett a gondosan előkészített első hivatalos látogatás is, mégpedig Olaszországban, amit nyomban követett – hazatérőben – a bécsi államfői találkozás. Ezeken Darányi és Kánya is részt vettek már. A magyar államférfiak főgondja Ausztria fenyegetett függetlensége volt. Kormányzónkat mindkét baráti országban tüntető lelkesedéssel fogadták, de Mussolini, aki korábban félre nem érthetően foglalt állást az „Anschluss" ellen, ezúttal kisiklott a kérdés megtárgyalása elől, míg Schuschnigg osztrák kancellár tele volt még reménységgel, a biztosra vett olasz „garanciá"-ban rendületlenül bizakodva... A tapasztaltak arra engedtek következtetni, hogy Mussolini magatartásában változás állott be azóta, hogy Gömbös a később csakugyan megvalósult „Berlin–Róma-tengely" gondolatát a két diktátor előtt felvetette. Mussolini figyelmét arra a veszélyre fordította, hogy Ausztria bekebelezése után Hitler annak az elvesztett Dél-Tirolra meg az adriai-tengeri kijáratra való, soha fel nem adott igényét nemcsak a sajátjának fogja tekinteni, hanem ebben az irányban ellenállhatatlan nyomást fog Olaszországra gyakorolni. Ezt a kényes kérdést, persze, Mussolini és Hitler a „tengely" létrejöttét megelőző tárgyalásokon nem említették, hanem – Gömbös ötletéből, aki ezzel a magyar érdekeket előrelátóan szolgálta – csak Ausztria függetlenségének a garantálása vált a megegyezés feltételévé. Mussolini kívánságára – és meg-

[236] A kormányzó 1936–38 között lebonyolított külföldi utazásairól ld. Fülöp–Sipos i. m. 194. és köv. p.

nyugtatására, Hitler a garancianyilatkozatot Gömbös előtt is megtette, míg Ausztria diplomáciája előtt Mussolini „nevében" történt hasonló biztosítás. Gömbös halálával a közvetítő és a titkos megállapodás tanúja kiesett, Hitler pedig gondolt egyet, és közvetlenül Olaszországnak adott garanciát határai érintetlenségére nézve. Ez több volt Mussolini számára, mint az a „közvetett" biztosíték, amit Ausztria függetlenségének biztosítása jelentett, tehát részére az utóbbi érdektelenné vált. Ez volt a magyar diplomácia által felderített magyarázata annak, hogy Mussolini – aki Gömbös életében – talán mégis – feszélyezve érezte volna magát a „sacro egoismo"[237] hasonló lépésének a megtétele tekintetében –, utódja előtt már gátlás nélkül áldozta fel Ausztriát. Nagyon valószínű, hogy Hitler már ekkor megcsillogtatta az olaszok előtt az Adria keleti partjain való továbbterjeszkedésük lehetőségét és ehhez a német támogatást[238].

A helyzet ilyen kielemzése után a magyar diplomácia fokozta erőfeszítéseit Rómában, aminek azonban csak olyan eredménye lett, amely ugyan hazánk és kormányzónk tekintélyének a világ előtt való jelentős emelkedésével járt, de Ausztria fenyegetettnek látszó helyzetén mit sem változtatott.

1937 májusában az olasz király és a királyné – Mária leányukkal együtt – személyesen adták vissza a kormányzóék előző novemberi látogatását, azonban kíséretükben csak Ciano gróf külügyminiszterhez lehetett csak szerencsénk, Mussolini otthon maradt. Ciano minden tárgyalásnak a bennünket legjobban érdeklő kérdésben azzal a megjegyzésével vágott elébe, hogy a német–osztrák viszony a gazdasági egyesüléssel bizonyára nyugvópontra jutott, majd nyilatkozata értékét teljesen leszállította, amikor hozzátette utólag: „...legalábbis egyelőre". Nyomban javasolta, hogy a megbeszélést fordítsák inkább „aktuális" témákra.

[237] „Szent önzés" – minden egyéb megfontolás fölé helyezett önérdek.

[238] Ez 1941-ben Albánia lerohanásával be is következett. (Zs. T. jegyzete) Az olasz hadsereg valójában 1939 áprilisában foglalta el Albániát.

III. Viktor Emánuel király pohárköszöntője ugyan „Magyarország méltán növekvőben lévő tekintélyét" emlegette, Mussolini távolmaradása és Ciano ezzel egybevágó magatartása – a tüntető barátság minden jele mellett is – csak megnövelte a kormány gondjait. E nagyszerű külsőségekkel járt, színpompás királyfogadás után, bizony, a magyar kormány semmi biztatót nem tudott mondani Ausztriának, amelynek az államfeje: Miklas elnök, aki vagy egy héttel az olasz uralkodópár látogatása előtt járt ugyancsak hivatalosan nálunk, és annyi reményt fűzött a magyar közvetítéshez.

Nem sokkal a lezajlott ünnepségek után, amikor négyszemközti beszélgetésünk során gratuláltam Darányinak az ország és a kormány nagy presztízs-nyereségéhez, amire a jól előkészített királylátogatás révén tettünk szert, ő nem titkolta el előttem aggodalmait, amelyek egyre fokozódtak. Majd hozzátette:

„Hitler Gömbös koporsóját elkísérte a müncheni pályaudvarig. Ezzel lerótt vele szemben mindent a maga módjára, vele küldte sírjába a neki tett ígéreteit is. Legközelebb Ausztriát fogja most már egészen sírjáig kísérni, aztán – aztán... előbb vagy utóbb sorra kerülünk mi is... Hiszen nem csinált titkot abból, hogy szerinte az Osztrák–Magyar Monarchiát vissza kellene állítani. Ő, persze, ezt a német birodalom keretében gondolja! Szinte már csak abban reménykedem, hogy nem érem meg azt az időt, amikor a nácik hozzánk is bevonulnak... Legalább lenne komoly hadseregünk, amely talán mégiscsak gondolkozóba ejtené, vagy talán addig fel is tartóztathatná, amíg Nyugat megmozdulna a hátában... De ugyan ki tenné ezt meg értünk? Talán kedvezőbb lenne számunkra a kilátásunk, ha Hitler először a lengyelek ellen fordulna. Akkor azok mellé kellene állanunk..."

Íme a bizonyság, hogy Darányi Kálmán milyen világosan látta a jövőt.

A lengyelekkel való régi történelmi kapcsolatunk felvételét a baráti érintkezés terén ugyancsak kormányzónk vadászkirándulása vezette be. Mościcki elnök igen meleg fogadtatásról gondoskodott,

amelybe azonban a nyilvánosságnak nem volt alkalma bekapcsolódnia. Az államfők együttléte alatt ott kísértett közöttük a német „Drang nach Osten" újra elhatalmasodó réme. A közös magyar–lengyel határról, Kelet meg Nyugat ellen egyaránt helytálló szövetségről szőttek álmokat, ám a közeledő közös veszély a rideg valósággal való foglalkozásra kényszerítette őket. Egy-egy katonai meg politikai közös bizottság felállítását vették tervbe, de ennek kivitelére már nem került sor: 1938. március 11-én a nácik bevonultak Ausztriába[239].

[...]

Amint csak lehetett, kikapcsolódtam a további hivatalos programból, és másnap reggel már 1/2 9-kor fent voltam a Miniszterelnökségen. Szentiványi Domokos, Darányi titkára szomorú hírrel fogadott:

„A miniszterelnök úr a külügyminiszter úrral már nyolckor átment a főméltóságú úrhoz. A németek az éjjel bevonultak Burgenlandba ..."

Hát elkéstünk! – sújtott le engem e kegyetlen gondolat.

Később hallottam, hogy a kormányban heves viták folytak a kérdés körül. Darányi a németekkel egy időben akarta volna már a határt – ellentett oldalról – átlépni, vezérlő katonáink körömszakadtáig ellene voltak, és azt állították, hogy ilyen eseten Hitler a magyar határnál sem fog megállani.

Amikor aztán a nácik megszűntek továbbhaladni nagy rohanásukban, miután Burgenland nyugati határához értek, Darányi megint a bevonulás mellett volt, ám ekkor már Kánya is ellenszegült ennek, arra hivatkozván, hogy a Külügyminisztérium bizalmas információi szerint csapdáról van szó, a nácik örömmel vennék, ha a honvédekkel szembe kerülhetnének, és ürügyük lenne Magyarország megszállására is...

[239] A német csapatok 1938. március 12-én vonultak be Ausztriába.

Hogy mi az igazság, talán, sőt valószínűleg sohasem fog kiderülni. Annyi azonban bizonyos, hogy a végtelenül érzékeny lelkiismeretű, jó Darányi Kálmán az akkor elszenvedett megrázkódtatást többé ki nem heverte. Kínosan gyötrő és egyre kevesebb szünetet ismerő fejfájásai, a halálba vivő, későbbi agytumorának az előjelei ezekben a napokban lepték meg először, hogy többé már fel se hagyjanak gyakori látogatásaikkal. Az indulatai felett eleddig mintaszerűen uralkodó, mindig kiegyensúlyozottan higgadt és megfontolt férfiú egyszerre ingerlékennyé lett. Ő maga volt az első, aki ezt észrevette. Emberfeletti erővel igyekezett az idegein uralkodni, de egyben megérlelődött benne a visszalépés szándéka is, aminek a végrehajtására csak az alkalmat várta.[240]

[240] Az írottkői ünnepségen jelen volt Ankner Béla is, a Keresztény Magyar Munkások Turista Egyesületének az alapítója és elnöke is. Arról volt nevezetes, hogy 1919-ben, amikor mint volt tengerész altiszt a dunai flottillánál szolgált, a monitorjáról több ágyúlövést adott le a Hungária Szállóra, amelyben Kun Béla kommunista kormánya székelt. Ő egyedül elkalandozott az Írottkő nyugati oldalán, összetalálkozott a burgenlandi küldöttséggel, és azok szekéren át is ment velük Rohoncra. Meghatóan lelkes fogadtatásban volt része. Amit tapasztalt, 100%-osan igazolta, amit a küldöttek a nép hangulatáról nekem mondottak. (Zs. T. jegyzete)

A DARÁNYI-KORMÁNY BELPOLITIKÁJA

A pártjelvény

Gömbös Gyula, amikor a hosszú nevű[241] kormánypártot „Nemzeti Egység Pártjá"-vá (NEP) keresztelte át, egyben pártjelvényt is alapított, amelynek az állandó viselését nemcsak a képviselőktől kívánta meg, hanem a köztisztviselők körében is valósággal erőszakolta. Nem kis feltűnést keltett tehát, hogy Darányi Kálmán, mihelyt tényleges miniszterelnök lett, többé ezt a jelvényt ki nem tűzte, amiben új kormányának tagjai természetesen követték őt. A köztisztviselők seregestől követték a példájukat. Nem voltam egyedül a pártban, aki e felett örömömnek adtam kifejezést. Minthogy azonban ezt én nemcsak nyíltan hangoztattam, hanem – mint a fővárosi kormánypárt elnöke – a székesfővárosi köztisztviselők és alkalmazottak sorában lévő tagjainkhoz körlevelet is intéztem, amelyben őket a pártjelvénynek a hivatalban való viselésének mellőzésére kértem, Martonék a kedvükre való – terrorisztikus – állapot megszűnéséért minden ódiumot rám hárítottak. Igaz ugyan, hogy én már az első pillanatban tiltakoztam az akkor még szűk körű Elnöki Tanácsban a Gömbös által bejelentett szándéka ellen, hogy tagjelvényt a hivatalokba is bevigyék, de ezúttal tényleg maga Darányi volt a kezdeményező. Abban azonban már csakugyan volt részem, hogy Széll József belügyminiszter – persze Darányival egyetértésben – bizalmas rendeletben egyenesen megtiltotta a köztisztviselőknek és minden-

[241] Keresztény-Keresztyén Kisgazda-, Földmíves és Polgári Párt. (Zs. T. jegyzete)

nemű közalkalmazottnak, hogy szolgálatban bárminő pártjelvényt is viseljenek, hiszen én vetettem fel ezt a gondolatot és szívósan szorgalmaztam a megvalósítását.

Az Országtanács

A kormányzó 70. éve közeledett, és az utóbbiakban – szinte mindegyikben – súlyos influenzát állott ki, amely nem egyszer fenyegetett tüdőgyulladással. A Schill-féle puccs-terv felmerülte óta, amely az államfő elleni merénylettel is számolt, a fokozódó külföldi propaganda miatt az ilyesmi megismétlődése éppenséggel nem volt lehetetlen, bár egyébként Horthy a népszerűsége tetőpontján állott. Minden rajtaütéses „hatalomátvételi" kísérlettel szemben Darányi intézményesen kívánt gondoskodni, az államfői hatalomban bekövetkezhető változás esetére a megrázkódtatás nélkül való jogfolytonosság érvényesüléséről. Az 1920. évi I. törvénycikk, amely a királyi hatalom gyakorlásának a szüneteltetése idejére az ideiglenes alkotmányjogi rendelkezéseket életbe léptette, nem provideált a kormányzó akadályoztatása vagy halála esetére sem a helyettesítés, sem az országló hatalomnak az interregnum idején való gyakorlása, sem az államfői méltóság végleges vagy továbbra is ideiglenes betöltése tekintetében. Ez tulajdonképpen 1920-ban, amikor a törvényhozás nem két házból, hanem csak egyetlen testületből: a Nemzetgyűlésből állott,[242] és annak az elnöke a kormányzó esetleges helyettese volt, nem is volt szükséges. A helyettesítés tekintetében a

[242] Az 1920:I. tc. értelmében a Nemzetgyűlés a nemzeti szuverenitás egyetlen és kizárólagos képviselete. (Zs. T. jegyzete)

bizonytalanság csak a kétkamarás Országgyűlés 1927 elején történt visszaállításakor következett be, mert a vonatkozó törvény nem rendelkezett, hogy a két Ház elnöke közül melyik legyen az államfő helyettese, az együttes helyettesítésük pedig egyrészt a határozatképtelenség veszélyével járhatott, másrészt nem is felelt meg – (az előbb említett veszélyt kizáró) – „tres faciunt collegium"[243] elvének.

A törvényjavaslat, amely héttagú „Országtanács" életre hívását rendelte el a bekövetkezett szükség esetére, egészen megfelelt hagyományainknak és alkotmányunk szellemének, nem keltett nagyobb vitát az Országgyűlésen. Annál vitatottabb kérdés volt a nem nyilvános bizottsági ülésekben a kormányzó utódkijelölési joga, annak a mértéke és mikénti gyakorlása. Végül is az én módosító indítványom ment keresztül, amely mellőzte a koronaőrök választásánál dívó, hagyományos, hármas jelölést – ami a törvényhozás szabad választását a jelöltek körére korlátozta volna –, és a kormányzónak csak egy személy – minden kötelezettség nélkül való – egyszerű ajánlására adott lehetőséget. Ennek az alakjára nézve, ami abban állt volna, hogy a kormányzó zárt borítékban adja át a miniszterelnöknek, ugyancsak az én módosításom került a törvénybe, amely szerint a zárt borítékon rajta kell lennie a tárgyra utaló megjegyzésnek, és ezt a kormányzón kívül – alkotmányos ellenjegyzésként – a miniszterelnöknek is alá kell írnia[244].

[...]

[243] Legalább három ember kell a tanácskozóképességhez.

[244] 1937. július 28-án lépett hatályba „a kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról" szóló 1937:IX. tc.

Győri program, a kormány átalakul, az I. zsidótörvény

Darányi Kálmán 1938. március 5-én – (verőfényes tavaszi napon, amelyen felsőkabát nélkül járhattunk az utcán) – Győrött nagyszabású beruházási programot jelentett be az egész kormánya és a mintegy 150 kormánypárti, illetve kormánytámogató, országgyűlési tag jelenlétében megtartott, nagyszabású, nyilvános gyűlésen.[245] Milliárdos méretű tervről volt szó, amely nemcsak munkaalkalmak rendkívüli mértékben való szaporításával, tehát a jelentékenyen megnövekedett munkanélküliség messzemenő csökkentésével kecsegetett, hanem egyúttal nemzeti önérzetünk és állami tekintélyünk gyarapodását is jelentette, amennyiben a trianoni fegyverkezési tilalmak alól való önkényes felszabadulásunkkal volt csak keresztülvihető. E merész lépés megtétele a Darányi-kormány másfél éves, előrelátó és eredményes külpolitikája révén vált lehetővé.

A perspektíva, amelyet a győri megnyilatkozás a nemzet előtt megnyitott, termékeny munkában gazdag, gazdaságilag megszilárduló, hosszabb nyugodt korszak bekövetkezésére nyújtott kilátást. Általános elismerés fogadta és nagy várakozásokat keltett. Úgy látszott, hogy a kormánypárt belső ellentétei elhalványulnak és a kormány helyzete megszilárdul.

Budapesten aztán – egészen váratlan oldalról – nagy és bizony kellemetlen meglepetés érte Darányi miniszterelnököt. Imrédy Béla a Magyar Nemzeti Bank elnöke – (a volt pénzügyminiszter) – súlyos szemrehányásokkal fogadta, mivel a pénzügyi és gazdasági szempontból olyan messzemenő kihatású győri program tekintetében vele nem jutott előzetesen megegyezésre. Bizonyos aggodalmakat so-

[245] A győri program megvalósítására a magyar kormány az 1938. június 2-án kihirdetésre került 1938:XX. tc.-ben kapott felhatalmazást. Ennek értelmében 600 millió pengőt a honvédség fejlesztésére, a többit a hadiiparra és infrastrukturális beruházásokra fordították.

rakoztatott fel, bizonyos módosításokat követelt az általa mint a Nemzeti Bank elnöke által képviselt közérdekek szempontjából.

Darányinak a felvetett problémák olyan „szakkérdések" voltak, amelyekben mindig a szakembereknek szokta volt a döntést átengedni. Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter, aki a győri program kidolgozásában tevékeny részt vett, és a vele nagy elhatározottsággal szemben álló Imrédy sehogy sem tudtak egy nevezőre jutni. Darányi végül is Imrédy mellé állott. Fabinyi erre lemondott, amit Darányi el is fogadott, miután Imrédy – ha nem is mint pénzügyi, hanem – mint tárca nélküli „közgazdasági" miniszter hajlandó volt a kormányba belépni, és egyúttal olyan új pénzügyminisztert ajánlott, aki hajlandó lesz majd az ő – gazdasági „főminiszteri" – irányítását elfogadni. Így lett a német vonalon egyre szomorúbb szerepet játszó és az összeomlásig a hivatalában mindvégig kitartó Reményi-Schneller Lajos, a Székesfővárosi Községi Takarékpénztár – kétségtelenül tehetséges – vezérigazgatója a kormány tagja.

Közjogi szépséghibája volt ennek a megoldásnak az, hogy Imrédy a tárca nélküli minisztersége mellett a Nemzeti Bank elnökségét is megtartotta, ami nyilván összeférhetetlen volt. Lázár Andor igazságügy-miniszter ezt szóvá is tette a miniszterelnök előtt, aminek a vége részéről is a kiválás lett a kormányból.

Fabinyi meg Lázár nagyra tartó emberek voltak, akik közel hatévi miniszterségük után nélkülözhetetlennek tartották magukat a kormányban, különösen – amint vélték – a rájuk „szoruló" Darányi mellett. Fabinyi fölényes, nyers modora, Lázár fontoskodása meg szinte atyáskodása ellen Darányi jogos önérzete egyre jobban felberzenkedett. Úgyhogy őket, amikor visszalépésükkel taktikáztak, egyáltalán nem tartóztatta.

Mindezekről a közvélemény semmit sem tudott. Így érthető aztán, hogy a hosszú időre szóló kormányprogram meghirdetését már négy nap múlva, 1938. március 9-én követő széles kormányrekonstrukció rendkívül nagy feltűnést keltett, számtalan alaptalan találgatásra adott alkalmat, ám a fentiekben ismertetett egyedül hiteles tényállásról a közvélemény alighanem csak e soraimból nyer tudomást.

Darányi két közeli barátjával egészítette ki a kormányát, amikor két államtitkárt léptetett elő.

Mikecz Ödön lett az igazságügy-miniszter, aki korábban – igazságügyi államtitkársága előtt – a Miniszterelnökség sajtóosztályának volt a főnöke, és baráti kapcsolatban állott Darányival, aki a földmívelésügyi tárcát pedig – amelyet addig ő maga látott el – a saját államtitkárának, Marschall Ferencnek adta át. Ezzel a kormányon belül a miniszterelnök helyzete jelentékenyen megerősödött.

Az a körülmény, hogy Széll József belügyminiszter a Szálasi-féle Nyilaskeresztes Pártot még február végén feloszlatta[246], ugyancsak hozzájárult ahhoz a reményhez, hogy a Darányi-kormány most már kellő eréllyel fogja az ország sorsát irányítani.

A váratlan rekonstrukció okozta izgalmat azonban még annál is sokkal nagyobb nyugtalanság váltotta fel, mégpedig már rövid két nap múlva: 1938. III. 11. Hitler bevonult Ausztriába. A velünk barátságos és ránk nézve többé semmiféle fenyegetést sem rejtő szomszédunk, a „Drang nach Osten" ellen bennünket védő „ütköző"-állam függetlensége megszűnt, és a mi megcsonkított hazánk odakerült közvetlenül a kielégíthetetlen étvágyú germán óriás felénk tárt szája elé. Prekárius helyzetbe kerültünk, ami a valódi állami szuverenitással, bizony, már össze nem egyeztethető. A bennünket majdnem körülzáró, ellenséges, tehát fojtogató, kisantant-gyűrűből egyedül a kis osztrák szakaszon volt szabad kijutásunk a szabad világ gazdasági életébe, ami az „Anschlussal" megszűnt, és a lélegzetvételünket biztosító szelep Náci-Németország kezébe került.

[246] 1938. február 21-én a belügyminiszter feloszlatta a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot. 1938. április 4-én megalakult az „utódpárt", a Nemzeti Szocialista Magyar Párt. Ezt 1939. február 23-án szintén feloszlatták, de március 15-én Nyilaskeresztes Párt–Hungarista Mozgalom néven újjáalakult.

Nem csoda tehát, hogy ez a végzetes fordulat oly súlyosan megrendítő hatással volt az érzékeny lelkiismeretű és nagy felelősségérzetű Darányi Kálmánra – mint azt már fentebb említettem –, hogy további magatartását, sőt egészségét és életét is ennek az idegállapotnak következményei irányították.

Imrédy tanácsára a kormány olyan lépésekre szánta el magát, amelyek ugyan Darányi egyéniségétől és a nemzeti közvélemény túlnyomó részének a nézetétől távol állottak, az új szomszéd iránttunk való „türelmes hajlandóságának" a megnyerésére alkalmasnak látszottak. A Darányi-kormány táviratilag üdvözölte Hitlert a „két baráti szomszéd nép" egyesülése alkalmából. Erre mondotta nekem Darányi Kálmán később – már házelnök korában –, hogy a múltját vizsgálgatva, benne semmi röstellenivalót sem talált, hacsak nem azt a táviratot!

A velejéig őszinte férfit mindvégig nyugtalanította az egyszer – politikai kényszerűségből – elkövetett ez az alakoskodás!

A másik ilyen „kényszerűségből", ügyesnek vélt taktikából megtett lépés az első zsidótörvény sürgős megalkotása volt. Ezt Imrédy – aki két napja ismét miniszter volt – az „Anschluss" után múlhatatlanul szükségesnek mondotta a várható náci nyomás megelőzése céljából. Hogy az ország vezetőinek az ellenállását e javaslatával szemben milyen érvekkel győzte le, azt a leghitelesebben rögzíti le Horthy Miklós kormányzó, amikor *Emlékiratai* magyar nyelvű kiadása (Buenos Aires, 1953.) 204. oldalán [Horthy (1990) 229. p.] idevonatkozólag a következőket írja:

„...a magyar kormány az erőszakos német követelések megelőzése végett olyan törvényjavaslat előterjesztésére szánta magát, amely a kérdés nyugvópontra juttatását célozta és izraelita vallású polgáraink jogainak bizonyos korlátozása alakjában tulajdonképpen védelmet kívánt számukra nyújtani az egyre fokozódó túlzások fenyegetése ellen."

Ez előtt az okoskodás előtt való meghajlást igazán egyedül csak az az Imrédy Béla érhette el, aki erősen „liberális" beállítottságáról valamint a közgazdasági élet – tehát egyúttal a zsidóság – vezetőivel és a Nyugat finánc-kapacitásaival való jó kapcsolatairól volt ismeretes. Az a tény, hogy a törvénytervezet elkészítését ő maga vállalta el, azt a hitet keltette, hogy a kulisszák mögött közte és az érdekelt elemek vezetői között minden részletre kiterjedő megegyezés jött létre. Még Darányi is ebben a feltevésben járult hozzá a nürnbergi példánál mindenesetre enyhébb javaslathoz, ám ez a kedve ellen való lesiklás a magyar törvényalkotások szintjéről csak fokozta elkedvetlenedését, már említett, növekvő ingerültségét és vágyát, hogy a kormányzás gondjai alól mielőbb szabadulhasson. Szokatlanul gyors tempót diktált tehát a törvényhozásnak, hogy mindazt, amit megkezdett, még ő maga befejezhesse. Alig hiszem, hogy sokan tudnák, hogy még egy körülmény siettette a lemondása időpontját. Milyen szuggesztió hatása alatt, azt nem tudom, de a legbizalmasabb körében egyre gyakrabban ejtett el egy-egy szót arról, hogy talán szerencsésebb lenne, ha a közeledő Eucharisztikus Világkongresszus résztvevőit, akik Magyarországot „Regnum Marianum"-nak ismerik, katolikus miniszterelnök üdvözölné Budapesten.

„Kár, hogy éppen most van az a szokatlan helyzet nálunk – mondotta –, hogy a felsőház elnöke kivételével az ország négy legfőbb méltósága közül három: az államfő, a Képviselőház elnöke és a miniszterelnök protestáns. Ezen nekem kell segítenem."

Semmiképpen sem lehetett meggyőzni arról, hogy ilyen kívánság egyetlen katolikus tényezőnek a fejében sem fordult meg. Makacsul kitartott a nézete mellett, de kérte, hogy lemondásakor, amit betegségével fog indokolni, erről a szempontról szó ne essék. Alig hiszem, hogy vétenék intenciója ellen, amikor negyedszázad múlva, szinte már történelmi távlatból, felfedem az ő önzetlenségének és ritka szerénységének ezt a tanújelét.

Amint megérlelődött az elhatározása, minden módon siettette a választójogi javaslat letárgyalását. Ezért igyekezett minden olyan módosításnak még csak az előterjesztését is megelőzni a párthívei-

nél, amely nagyobb vitára adhatott volna okot. Ez a magyarázata annak is, hogy a választójogi javaslathoz a pártban tett az a módosításom, amely a titkos társaságok tagjainak kizárására vonatkozott és robbanásszerűen hatott – süllyesztőbe került a miniszterelnöknél. Viszont a helyzet tüzetes ismerete és méltánylása volt az oka részemről annak, hogy indítványom szabályszerű letárgyalását tőle számon nem kértem.

A választójogi törvényjavaslat mindössze kétheti plenáris tárgyalás után a Képviselőházban csakugyan tető alá is került, és a Darányi-kormány már másnap – 1938. április 8-án – beterjesztette mind a győri program végrehajtására vonatkozó beruházási, mind pedig „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról" szóló, vagyis: az első zsidótörvény-javaslatot. Az elsőt május 12-én már a felsőház is elfogadta, míg a zsidótörvény a következő napon – május 13-án – a Képviselőház jóváhagyását nyerte el. Ekkor már alig volt két hét az Eucharisztikus Kongresszus előtt, Darányi hát már nem várt tovább, hanem – amint bizalmasan hetek előtt jelezte – ugyanazon a napon lemondott, „megromlott egészségi állapotára" hivatkozva. A válság megoldása 24 órai időt sem igényelt, már másnap: május 14-én megjelent a hivatalos lapban az Imrédy-kormány kinevezése, ami nyilvánvalóan tanúsítja, hogy jó előre kitervelt és elhatározott dolog végrehajtása történt meg[247].

Az első zsidótörvény tárgyalásában, miután nyilvánosan több ízben is, mind a kerületemben tartott beszédemben, mind a parlamenti folyosón adott interjúmban, kijelentettem, hogy azt minden részletében ellentétesnek tartom a magyar jogalkotó Géniusz hagyományaival, nem vettem részt, mert magam is abban a hitben voltam,

[247] Az Eucharisztikus Kongresszusról és az Imrédy-kormány kinevezéséről ld. Sipos Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1970.

hogy az érdekeltek is belenyugodtak abba, mint lehető legkisebb rosszba, hát nem tartottam volna szerencsésnek, hogy ellenzésem kíméletlen kifejtésével a további túlzások kiváltására adjak ösztönzést. Mert a javaslat megbuktatására semmi kilátást sem nyújtottak a kormánypártban tett tapogatózásaim. Tagtársaimtól nem egyszer kaptam olyan válaszokat, hogy „volenti non fit iniuria"[248], meg hogy „miért legyünk zsidóbbak a zsidóknál?"[249].

Volt, aki abban bizakodott, hogy – amint a magyar törvénytárba szégyenszemre becsúszott „botbüntetést" sem alkalmazták soha – a kirakatba szánt zsidótörvény végrehajtása is elhúzódik majd addig, amíg a német nyomás csökkenése lehetővé teszi az eltörlését. Csak egyre nem gondolt senki, arra, ami már egy éven belül bekövetkezett, hogy ugyanaz az Imrédy Béla jön a második, az immár teljesen kíméletlen zsidótörvénnyel!

Talán mondanom sem kell, hogy ahogy az első javaslatnak a tárgyalásában, úgy a felette való szavazásban sem vettem részt.

[248] Nem esik azon sérelem, akivel olyasmi történik, amit ő maga is akar. (Zs. T. jegyzete)

[249] A szokásos mondás: „Ne légy pápább a pápánál" alkalmi változata. (Zs. T. jegyzete)

MÉG NÉHÁNY FELJEGYZÉSEM DARÁNYIVAL KAPCSOLATBAN

A következőkben távolról sincs szándékomban Darányi Kálmán földmívelésügyi miniszteri működésének, sem miniszterelnöki vagy házelnöki tevékenységének méltatása, hanem csak néhány, nem is nagy jelentőségű, mégis élénk emlékemet rögzítem le.

[...]

Nem sokkal ezután – 1936. május 21-én – történt meg az aggtelek-jósvafői nagyszabású alkotások felavatása országos ünnepély keretében. Részt vett rajta Horthy Miklós kormányzó, meg a kormány három tagja is, Darányi Kálmán, az ekkor már Gömböst a miniszterelnöki teendőkben állandóan helyettesítő földmívelésügyi miniszter vezetésével. Abaúj vármegyének, amelynek a területén az új, jósvafői bejárat s a hívogatóan szép – (mesterséges tóval is ékeskedő) – turistatelep fekszik, az egész vezetősége megjelent és a nagyszámú résztvevőket ünnepi ebéden vendégelte meg. Természetjáró és hegymászó bajtársaim, a Szövetség kebelébe tartozó, ötvennél is több szakegyesület tagjai, közel ezres létszámban jelentek meg, és sportöltönyeikben teljes felszerelésükkel meg a színes jelvényeikkel nem mindennapi látványt nyújtottak. Már tavasz derekán csupa napégette arc, és minden szemből a természetkedvelők jólelkű, derűs kedélye sugárzott. Lábdobbantással és ütemes, víg kurjantással köszöntötték a jósvafői bejárat előtti tágas (új) térségre gépkocsiján megérkező kormányzót, aztán az intésemre megmerevedtek és tisztelgő állásban énekelték el a magyar himnuszt. A feszes ünnepélyesség harsogó éljenzésben olvadt föl, ami közben a kormányzó gyors léptekkel a turisták arcvonala felé közeledett,

amelynek az éle előtt álltam vagy öt méternyire, éppen a tér közepén, a barlangbejárat vonalában.

Horthy Miklós egyenesen hozzám lépett, megrázta a kezemet, és gyönyörködve nézett végig a viharverten edzett, nagy teljesítményekre képes, életkedvtől lüktető férfiak sorain. Két kezét kitárta, úgy integetett feléjük, majd halkan megkérdezte tőlem, hogy van-e valamilyen szokásos turistaköszöntés? Megsúgtam, és a kormányzó máris elkiáltotta harsány hangon – miközben a karjaival ismét integetett:

„Adj Isten, turistabajtársak! A természet, a magyar föld szeretete testvéri közösségbe fon bennünket!"

Az eget verő éljenzés alatt magam is szembefordultam a lelkes tömeggel. Minden foglalkozás, minden életkor és mindenféle fölfogás képviselői vegyültek ott, bizony, össze a legnemesebb érzelmeik őszinte kitörésében. Egyetemi és középiskolai tanárok, mindenrangú közhivatalnokok, meg főiskolai diákok, ügyvédek, orvosok, mérnökök mellett a legnagyobb kontingenst a kereskedelmi alkalmazottak és főként az ipari munkások tették ki! Igen: nemcsak a Keresztény Munkások Turista Egyesületének, hanem a marxista szakszervezetek soraiból kikerülő „Természetbarátok"[250]-nak is számos tagja volt jelen (persze, a politikailag exponált vezetőik nélkül); s semmivel sem kisebb felbuzdulással vette ki a részét az általános lelkesedésből.

Már sokszor álltam én magam szemben ezzel a sokrétű, sokszínű, az életben sokfelé tájékozódó közönséggel, mint egy-egy ünnepi szónoklatom „hallgatóságával", és láttam mindannyiszor szavaim hatásaként az ő lelki egybeolvadásuk megkapóan egyöntetű megnyilvánulását. Ezúttal azonban még egyetlen szónoklat sem hang-

[250] A Természetbarátok Turista Egyesülete (TTTE) 1910-ben alakult szociáldemokrata szellemiségű természetjáró szervezet volt, az 1930-as években kb. 8000 taggal rendelkezett.

zott el, csak éppen, hogy megjelent az ország kormányzója, aki nem mondott többet, mint azt a mindennapi köszöntést, amivel a természetjárók egymást köszöntik, és ez a jó turistatársaimban olyan magasra csapó érzelmeket váltott ki, amilyent részükről korábban még nem tapasztaltam. Ám ez nagyon is érthető: az ország feje a megnyilatkozásával maga is belépett mint „turistabajtárs" a mi soraink-ba! Hát ez bizony nemcsak érzelmi szempontból volt nagy jelentőségű, hanem kedvező perspektívát nyitott meg a mi sportágunk jövőfejlődése szempontjából. Reményt nyújtott arra, hogy a nagy vadászterületek birtokosai, akik az erdeikben és hegyeikben járkáló turistákban az ellenségeiket látták addig, ezentúl nem fognak már a „kormányzó turistabajtársai" szabad mozgása elé mindenféle akadályt gördíteni. Annál komolyabb volt ez a reménységünk, mert nem csupán kedvező hangulatban fogant, alkalmi megnyilatkozásnak kellett tartanunk azokat a legfelsőbb helyről jövő szavakat, mivel azoknak igen komoly, félreérthetetlen előzményei voltak.

Az új Erdőtörvény[251] képviselőházi bizottsági tárgyalása során – 1934-ben ui. a természetvédelemről szóló fejezethez kiegészítő javaslatot terjesztettem elő, amelyben a magyar föld természeti szépségeihez való szabad hozzájutást és egyúttal a védett területen való megfelelő magatartást kívántam biztosítani, illetve szabályozni, természetesen a vadtenyésztés érdekeinek kellő védelme mellett. Hivatkoztam arra, hogy a Magyar Turista Szövetség évek óta magas színvonalú „vezetőképző tanfolyamot" tart fönn, amelyen egyetemi földrajz- meg orvostanárok, évtizedes gyakorlattal bíró alpinisták tartanak előadásokat, tehát az ilyen módon képzett vezetők alatt vándorló csoportok magatartása ellen bizonyára nem lehet majd kifogás. Ám ha kivételesen mégis előfordulna ilyen eset, a Szövetség fegyelmi bírósága maga gondoskodik a soraiba nem illő elemek eltávolításáról. Igazolt, szakképzett vezető[252] felügyelete alatt, jelzett turistaúton – nem tilalmi időben – mozgó, nem túl nagy olyan csoport részére, amelynek minden egyes tagja igazolni tudja magát a Szövetség arcképes igazolványával, a csendben való közlekedés ne legyen megtagadható. Persze ezek a részletek már nem a törvénybe, hanem a végrehajtási utasításba tartoztak, a benyújtott módosítások csak az alapelveket tartalmazta.[253]

Kállay Miklós, az akkori földmívelésügyi miniszter felszólalásomra elismerte, hogy nagy tömegeket érintő, közérdekű probléma megoldásáról van szó, ami azonban nagy tapintatot és kellő előkészítést igényel, mert a „vadásztársadalom" igen heves ellenkezésével kell számolni. Amint a törvényjavaslatok benyújtásához kötelező – úgy érzi –, az ilyen messzemenő módosításhoz pedig illendő az államfő előzetes „sanctió"-jának beszerzése. Hogy ezt az „ország első vadászától" megkapja-e, nem tudhatja, hát arra kér, hogy a módosítást majd csak a kérdés kedvező eldőlte esetén terjesszem elő, amire plenáris tárgyalás során lesz még alkalmam.

Könnyen belenyugodhattam, mert bírtam már a kormányzó előzetes hozzájárulását.

A Képviselőház azután – miután a kormány is hozzájárult – egyhangúlag fogadta el az ún. „turistaszakaszt". A felsőházban ellene felhozott „aggodalmakkal" szemben már maga Kállay Miklós földmívelésügyi miniszter védte meg.[254]

[251] Az 1935:IV. tc. „az erdőkről és a természetvédelemről". Zsitvay felszólalását ld. KN. 1931–35. XXIV. k. 234. p.

[252] Az első tanfolyam végén, amelynek én is egyik előadója voltam, a Szövetség nekem nyújtotta át az első vezetői jelvényt, amelybe belevésték: „Vezetőnknek..." (Zs. T. jegyzete)

[253] Tervezetét elkészítettem, de nem adták ki. (Zs. T. jegyzete)

[254] Képviselőházi beszédemből különnyomat készült. A „Turistaszakasz" becikkelyezésében a magyar természetjárók évtizedek óta hiába hangoztatott „követeléseik" teljesülését látták. Hálából tiszteletemre 1000 terítékes díszvacsorát rendeztek a Pesti Vigadó nagytermében. Bekeretezett üveg alatt, bársonypárnán nyugvó arany „babér"koszorút is kaptam, amelynek minden egyes levelén 1-1 turistaegyesület neve, a szalagján pedig a hálájuk kifejezése állott. (Zs. T. jegyzete)

Az új törvényes rendelkezés tiszteletben tartására és az életben való érvényesülésének a gyakorlati megvalósulására maga a kormányzó adta a mintaszerű, első példát, amikor a visegrádi koronauradalom addig hét lakattal zárt erdőségein át – a vadászhivatal és a fővadászmester elkeseredett ellenzése dacára – megengedte a Nagy-villámról a Dobogókőre vezető, és az országos turistaút-hálózat nélkülözhetetlen összekötő részét alkotó gyalogösvény kijelölését, jelzésekkel való felszerelését és a természetjáró sport részére való megnyitását. Ezzel a nagy jelentőségű gesztussal szemben kívánta a Turista Szövetség az egész magyar természetjáró társadalom valóban osztatlan háláját leróni, amikor a legnagyobb szabású alkotásának, az Aggtelek-jósvafői barlangban és környékén keresztülvitt, magas nívójú berendezkedés és az új létesítmények felavatása alkalmával, a barlangrendszer újonnan feltárt, legszebb termét Horthy Miklós kormányzóról óhajtotta elnevezni.[255]

Ezek az előzmények különösen is érthetővé teszik azt a lelkes fogadtatást, amelyben Horthy Miklós Jósvafőn a turista társadalom minden rétege részéről egyenlő mértékben részesült.

Üdvözlő beszédemben – amelyre csak hosszan tartó éljenrivalgás lecsillapodása után, nagy sokára került sor – a hálánk imént említett tárgyi okainak felsorolása után a mi sportágunk jellemzésére tértem át. A legtöbb sportban néhány versenyző küzdelme körül tízezres tömegű nézőközönség lebzsel és szurkol. A turistaságban nincsen néző, hanem mindenki máris résztvevő, aki a turistapályán, vagy jobban mondva: terepen megjelenik. De versenyt sem ismerünk, hanem mi legfeljebb a természet erőivel mérkőzünk. Az igazi tömegsport, amely nem annyira a fizikai erőkifejtésre, mint a természeti szépségekben és a Teremtő iránti hódolatban való elmerülés révén a lelki edzés gyakorlására helyezi a fősúlyt. A turisták mind idealisták, hi-

[255] A barlang nyugati végén feltárt egyik termet később a Szövetség – Kessler indítványára – rólam nevezte el. (Zs. T. jegyzete)

szen, a szüleik sírján kívül, egyetlen talpalatnyi földje sincs a legtöbbjének, mégis mindenkinél nagyobb – mert önzetlenebb! – szeretettel ragaszkodnak az édes magyar anyaföldhöz és lelkesednek annak az Isten-adta páratlan szépségei iránt. Amióta pedig Trianon elragadta tőlünk világszép helyeinket, annál nagyobbra tartjuk, ami megmaradt nekünk. Nagyon is érthető tehát, ha addig, amíg a sportunk szabad gyakorlásában kicsinyes szempontok érvényesülése gyakorta akadályozott bennünket, ezekben a mozgási korlátozásokban „belső Trianont" láttunk, amely ellen jogosan lázadozott a maradék kincseiről meg a lelki felemelkedés alkalmairól lemondani nem tudó, szárnyaláshoz szokott turistalélek. A megértés bekövetkeztével a társadalmi igazságtalanságoknak az egyik fajtája szűnt meg. Ez pedig a nemzet egységének és jövő boldogulásának az esélyeit növeli.

Hivatkoztam arra, hogy a szervezett és fegyelmezett turista a szabad közlekedés jogával nem él vissza, sohasem zavarja a csendet, és kizárja a soraiból nemcsak azt, aki a tilalmi időt nem respektálja, vagy éppen valamilyen kárt okoz, hanem már az is, aki szemetet szór el. Méltatlanul szenvedünk azok miatt a szemrehányások mellett, amelyekre nem mi, hanem a „vasárnapi", fegyelmezetlen, „alkalmi kirándulók" gyakran garázda tömegei szolgáltatnak okot a valóságban. Ahol mi rendszeresen járunk, utánunk nem szemét és kár marad, hanem nyomainkat a közre értékes alkotások sora őrzi. Karbantartjuk az utakat, összekötő szakaszokat építünk „munkatúráinkon", menedékházakat, kilátókat, pihenőhelyeket emelünk szerte mindenütt az országban. Valójában mi tesszük lehetővé a természeti szépségeink megközelítését és szereljük fel azok környezetét a modern élet követelményeivel. Ezzel az idegenforgalmunkat is növeljük, amivel valutát is segítünk szerezni az ország számára. Tehát a mi sportunk nemcsak a testnevelés egyik, mégpedig legnépesebb ága, hanem a közgazdaságunknak fokozódó jelentőségű tényezője is.

Nagyapák nem ritkák, sőt dédapák is előfordulnak a sorainkban, amelyhez hasonlóval egyetlen más sportág sem dicsekedhetik. A természetjáráshoz egészség csak úgy kell, mint a testedzés minden faj-

tájához, de a gyakorlása nem szorítkozik a magas teljesítőképességeket nyújtó és hamar elmúló fiatalsághoz, hanem elkíséri mívelőjét a késő öregkorba is, mivelhogy mindig alkalmazható a mértéke az egyén fizikai lehetőségeihez. Nagy nevelő és erkölcsi értéket jelent egy-egy turistaegyesületnek a tapasztalt és megbecsült „öregek" együttműködése a majdan nyomaikba lépő, de előbb még hosszabb időn át velük együtt haladó fiatalabb korosztályokkal. A legjobb iskola az egymást követő nemzedékek szokásos ellentéteinek sima feloldásához, de a természet szeretetében összeolvadó legkülönbözőbb társadalmi osztályok közötti – magasabb síkon jelentkező – őszinte megértéshez is. A természetjárásból megtisztult lélekkel, felfrissült testtel, emelkedett és megértő szellemmel lakóhelyeikre visszatérő, emberebbé vált emberek minden ilyen alkalommal erkölcsi üdítő hatást sugároznak szét a hétköznapi környezetükbe. Miközben ők maguk megnemesülnek, segítenek jobbá tenni a társadalmat is, amelyben élnek. Ez bizonyára még nagyobb érdeme a turistaságnak, mint az anyagi áldozataival és fizikai munkateljesítményeivel létrehozott, számtalan, maradandó alkotása.

Pedig ezek száma és jelentősége is tiszteletre méltó, ha csupán az utolsó 12 év teljesítményeit vesszük is számba. Itt felsoroltam ezeket, majd végül rátértem az Aggtelek-jósvafői barlang és az azzal kapcsolatban történtek ismertetésére. Hosszúra nyúló előadásomat a kormányzó lankadatlan figyelemmel kísérte, hiszen, amikor meghívtam, ő maga kérte, hogy a helyszínen minél behatóbb ismertetést kapjon a működésünkről[256]. Sőt, érdeklődése a legvégül a legmagasabb fokra hágott, amikor dr. Kessler Hubert bravúros vállalkozását

[256] Azt mondotta, „Mondj el mindent, ami jót csak lehet mondani a magyar turistákról. Hadd legyenek kénytelenek végre az idegeskedő és tőlük idegenkedő vadászaink is belátni, hogy nem ellenségeik azok, és hogy az erdőben járás nem lehet az ő kizárólagos privilégiumok. Az érdekeket össze kell és lehet is egyeztetni. Tudom, te is ezt akarod. Eljövök Jósvafőre és megmondom nyilvánosan a véleményemet!" (Zs. T. jegyzete)

ismertettem. Ebben szemmel láthatóan a gyönyörűségét lelte. Tekintete körüljárt, és nyilván a mi „hősünket" kereste.

Horthy Miklós igen jóindulatú szavakkal köszönte meg a meleg fogadtatást és az „érdekes" előadást, a magyar turisták „nemzetgyarapító", „társadalomnivelláló", nemes munkáját, amellyel „vasárnapi hangulatot", hegycsúcsokról hozott „emelkedett szellemet", „egészséges levegőt", meg testvéri megértést vegyítenek – gyógyító írként – a hétköznapok lélekölő egyhangúságába és marakodó küzdelmeibe. Aki a természetet szereti, az rossz ember nem lehet, de azok egymás között sem lehetnek sohasem mások, mint megértő testvérek. „Óhajtanám, hogy ezt a vadászaink is megértsék! A természet olyan kifogyhatatlan a belőle fakadó örömök és gyönyörködés osztogatásában, hogy a »szerelmesei« között nem lehet ok a féltékenységre! Éljen a turisták és vadászok testvérisége, legyen közöttük béke és testvériség!"

Az éljenzés, az ütemes taps meg a „hej, huj, hajrá!" kiáltozás csak akkor szűnt meg, amikor gyorsan haladva, a kormányzóval és a nyomainkba csatlakozó miniszterekkel elértük a mintegy száz lépésre lévő, új, mesterséges barlangbejáratot.[257] Mindkét oldalán egy-egy „kőszobor" állott feszes, tisztelgő állásban: a két legtevékenyebb munkatársam a Szövetségben, dr. Zsembery Gyula[258] ügyvezető alelnök és dr. Kessler Hubert barlangigazgató. Bemutattam őket. A kormányzó Zsemberynek is mondott néhány elismerő szót, majd – amikor Kesslerre került a bemutatás sora – felkiáltott:

[257] Helytelennek tartom a divatba jött „huj, huj, hajrá!" kiáltást. Ez csak a nyugati krónikás feljegyzésében található, de nem a magyar élet ősi gyakorlatában. A lármás mulatozást „heje-hujá"-nak mondjuk, s nem huja-hujának! És a felkiáltás egyik változata, amint az énekekben is előfordul: „Heje- huja- haj!" (Zs. T. jegyzete)

[258] A Székesfőv. Községi Tkptr (Takarékpénztár) ügyésze, akit a kormányzó (kezdeményezésemre) turistaszövetségi évtizedes tevékenysége elismeréseként m. kir. kormányfőtanácsossá nevezte ki. (Zs. T. jegyzete)

„Na végre! Attól a pillanattól kezdve, hogy azt a bravúros történetet meghallottam, egyre ezt az embert, ezt a férfit, ezt a vitézt kerestem a szememmel! Hadd szorítom meg a kezét, kedves barátom! Kár, hogy béke idején nem lehet vitézségi érmet adományozni. Bizony mondom, megérdemelte. Nemcsak a turista bajtársai, valamennyien magyarok büszkék lehetünk rá! Isten tartsa!"

Azután bevonultunk a sziklába vágott tárnán át a ragyogó fényben csillogó cseppkövek kísérteties, tündéri világába. A kormányzó mellett – akit a szöges botom átengedésével tréfásan „turistává" avattam – magam haladtam, míg közvetlenül utánunk Darányi Kálmán jött, aki belekarolt Kesslerbe és behatóan érdeklődött nála a búvárkodása részletei iránt. Végül az avatás helyére érkezvén, az ünnepség megkezdése előtt még odasúgta nekem:

„Nem tudom, mit csodáljak ebben a valóban nem mindennapi férfiban: a vakmerő bátorságot, amellyel a jól ismert, borzalmas veszélyeket semmibe vette – vagy azt a hihetetlenül fölényes elméleti és gyakorlati ismeretet, amellyel a veszélyeken győzedelmeskedett!!"

Rövid beszédemben megkértem Darányi Kálmánt, tegye a magyar királyi kormány is a magáévá és terjessze a Főméltóságú Úr elé pártolólag a magyar turista társadalomnak, amelynek az egyöntetű lelkesedése az imént olyan őszintén és melegen nyilatkozott meg, azt a kérését, hogy az Aggtelek-jósvafői barlangnak ezt a legújabban feltárt, nagyméretű, legszebb termét – amelyben különösen pazar változatú cseppkövek szűzi érintetlenségükben ragyognak, mert a régebben használatos fáklyák füstje, korma rárakodása elől megóvta a felfedezetlenség fátyla – a természetjárás ügyét hathatós pártfogásával kitüntető Országkormányzó Urunkról nevezhessük el.[259]

Darányi Kálmán, aki a termen átvezető, keskeny úton utánunk kígyózó, mintegy ötvenfőnyi közönség élén állott, örömének adott

[259] Persze mindezt megfelelő szónoki alakban és nem ilyen kegyetlenül összezsúfolt, tömör mondatban adtam elő. (Zs. T. jegyzete)

kifejezést, hogy valóban „nemes ügyet" vehet a kormány pártfogásába, amikor az elhangzott kérelemnek eleget tesz. A természetjárók sportja: test–lélek- és társadalomnevelő intézmény, amelynek a gyakorlása és értékes alkotásai az ország általános közérdekét hathatósan szolgálják. Helyes és illő ennek a közérdemnek a nyílt elismerése. Szinte mulasztást pótolunk ezzel, és reméljük, hogy ezután el fognak tűnni az egyoldalú érdekekből nem ritkán támasztott, jóakarattal és megértéssel különben is könnyen elhárítható, mesterséges akadályok a magyar turisták, a magyar föld önzetlen szerelmesei alkotó tevékenységének az útjából. „Helyesnek tartanám, hogy a jövőben a Szövetség és a tagegyesületei minden tervüket előzetesen bejelentenék a Földmívelésügyi Minisztérium erdészeti főosztályában, amely megkapja majd azt az utasítást, hogy azok kivitelét, amennyiben csakugyan a közérdeket szolgálják, minden tekintetben előmozdítsa. Est modus in rebus: a jogos érdekek összeegyeztetése nem boszorkányság!"...

A kormányzó keze intésével megadta az engedélyt, amire a kormány helyettes elnöke az ünnepség színhelyéül szolgáló barlangrészt „HORTHY MIKLÓS-TEREM"-NEK nyilvánította.[260]

Darányi Kálmán, ahogy az tőle magától értetődőleg várható volt, a hétköznapok munkatömegében sem feledkezett meg azután az ünnepi órában kilátásba helyezett intézkedéséről: az erdészeti főosztály megkapta a megfelelő utasítást[261]. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az országos turistaút-hálózat megvalósítására vonatkozó tervünket – amellyel Európa minden országát megelőztük[262] (!) – keresztülvihessük és azon 1938-ban az Országos Szent István Vándorlást végrehajthassuk. [...]

(Zsitvay-kézirat V. kötet. 1293–1333. p., 1340–1350. p.)

[260] A terem falára márványtábla került. Megvan-e: nem tudom! (Zs. T. jegyzete)

[261] A főnöke: Papp Béla min. tan. egyébként a Szövetségünk társelnöke és hathatós támogatónk volt. (Zs. T. jegyzete)

[262] Svájc pl. csak 1960-ban kezdte el! (Zs. T. jegyzete)

IMRÉDY KORMÁNYZATI IDEJE
1938. V.–1939. II.

NAGY VÁRAKOZÁST KELTŐ KEZDET

Imrédy Bélától a kormánypárt, sőt az egész Parlament konstruktív elemei azt vártuk, hogy a Darányi alatt elhatalmasodott pártadminisztrációt, az egész szélsőségesen jobboldali kalandor-klikket meg fogja rendszabályozni. Erélyes, sőt ellentmondást nem tűrően akaratos ember hírében állott, aki a garázdálkodó „kiskirályokat", ha meg nem tudná szelídíteni, hát akár ki is fogja söpörni. Mint elismert pénzügyi és közgazdasági szakember, a józan és liberális gondolkodásával – ami egyébként apja: Imrédy Kálmán, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének a nagynevű vezérigazgatója, meg anyai nagyapja: Vajkay (Weisz) Károly, a budapesti ítélőtábla elnöke révén öröklött tulajdonsága volt – szöges ellentétben állott a Marton–Mecsér–Jurcsek–Baross-csoport nácirajongásban féktelenkedő törekvéseivel. Az a körülmény, hogy ő bírta a magyar közgazdasági és pénzügyi tényezők, sőt igen jelentékeny külföldi szaktekintély (pl. Normann, a Nemzetközi Fizetések Bankja vezetője[263]) bizalmát, a legjobb reményekre jogosított bennünket, akik minden szélsőségtől mentes és minden megrázkódtatást meg badar kísérletezést kizáró, keménykezű államvezetés után vágyakoztunk.

Bemutatkozó beszéde nívósnak volt mondható, bár a „jobboldaliság" ismételt hangoztatása feltűnt, de azt az előlegezett jóakaratunk puszta „taktikának" könyvelte el. Persze: nem akarhatta már első megnyilatkozásával maga ellen hadilábra hívni a megfékezésre ítélt szellemeket.

[263] Montagu Normann az Angol Bank elnöke volt.

Kezdetben még azt is Imrédy javára magyaráztuk, hogy az Elnöki Tanácsot, amely Darányi alatt túl szélessé vált és többségében a turbulens elemekből tevődött össze, nem hívta egybe ülésre. Igaz, hogy külön-külön sem tanácskozott pártunk régi „tekintélyeivel”, de másrészt nem tette őt a folyosón olyan hozzáférhetetlenné a Martonék „inspekciós testőrsége”, amely Darányit, mindenütt el- és leválaszthatatlanul hozzátapadva, kísérte, vagyis: ellenőrizte. Imrédy nem vont magával „uszályt”, kitől-kitől, aki körülötte forgolódott, megkérdezte, hogy van talán valami kérdezni vagy mondanivalója? Ha a meglepett „fullajtár” nemmel felelt, akkor néma kézfogással elbocsátotta, miközben hátat fordított neki. A többiek erre szerterebbentek. Néhány nap alatt leszoktatta a folyosón lebzselőket, hogy körülvegyék, hozzátapadjanak, kihallgassák.

Már az első napokban elterjedt az a megjegyzés, hogy amíg Darányi mindenkinek meghallgatta a tanácsát és mindenkinek igyekezett legalább valamiben eleget tenni, Imrédy olyan magabiztos, hogy se nem kér, se nem fogad el senkitől sem tanácsot.

Később csakugyan így alakult ki a helyzet, azonban végleges ítélet alkotására Imrédy miniszterelnökségének már az első hete végén még elhamarkodottnak találtam a rágcsálók korai vállalkozását. Nem is hagytam szó nélkül a „fúrás” első jeleit a folyosón.

A kormány kinevezésétől a költségvetési év végéig, vagyis május közepétől június 30-ig mindössze hat hét áll rendelkezésre. Ebből majd két hetet vesz el a jövő héten kezdődő Eucharisztikus Világkongresszus. Még nem volt példa, hogy négy hét alatt kelljen a költségvetést el is készíteni és a két Házban le is tárgyaltatni, hogy az „exlex”[264] be ne álljon. Ha ezalatt mellőz a miniszterelnök minden elkerülhető mozdulatot, társalgást vagy éppen barátkozást, ami a körmére égő határidőhöz szabott országos feladatának végrehajtásában föltartóztathatná, azt nem terhére, hanem a javára kell írni.

[264] Törvényen kívüli állapot

Majd ha megint rendesen vehet lélegzetet, akkor bizonyára a pártjával való normális érintkezésre is sor fog kerülni.

A körülöttem állók általában helyeselni látszottak a nézetemet, amennyiben hallgattak. De csak addig, amíg az első ellenvetés el nem hangzott.

Rengeteg külső ember jár be ide a Parlamentbe, és elsősorban azokat fogadja a miniszterelnök, bankárokat, hasonlókat. Nincs rá eset, hogy képviselő soron kívül bejuthasson hozzá. Darányinál az ember csak beült a titkári szobába, és ha nyílt a miniszterelnök ajtaja, ő megjelent ott, és az ügyes ember soron kívül besurranhatott hozzá. Most a titkári szoba előtt a folyosón az ajtónálló feltartóztat mindenkit, a benti várakozópadokat is oda tették ki. Oda tessékelik a képviselőket is a nagyszámú idegen közé. A beküldött névjegyét az ember hamar visszakapja, ám a hátán lévő feljegyzés annál hosszabb várakozási időt szab a „kihallgatás”-ra nézve. Gyakran csak másnap kerül rá a sor. Miért fogad a Parlamentben idegeneket? Rendelje azokat a várba, a hivatalába!

Ezeket a megjegyzéseket már nem hallgatták némán a körülöttünk állók, hanem egyre élénkülő helyesléssel. Nem állottam meg, hogy ki ne mondjam az ajkamra tóduló csípős megjegyzésemet:

Mit gondoltok, hogy azok közül, akiknek olyan türelmetlenül sürgős a miniszterelnökkel való értekezés, hány percent az, aki kizárólag közérdekű ügyben fordul hozzá? – kérdeztem nyomatékkal. Majd, miután nem kaptam választ, magam adtam meg azt:

Legfeljebb egy vagy esetleg két percent! Ezt a csekély töredéket az ügyes titkárok könnyen kiválaszthatják és az ügyük soron kívüli lebonyolítását biztosíthatják.

De a válogatásban furcsa tendencia érvényesül, kedves bátyám – igyekezett „jólértesültségével” feltűnni egyik fiatalabb képviselőtársunk –, éppen az elébb hallottam, hogy a pártunk főtitkára még nem jutott hozzá, hogy a miniszterelnökkel megbeszélést folytasson. Ismételt próbálkozására azt a választ kapta, hogy a pártügyeket csak az országos pártelnökkel szándékozik Imrédy megbeszélni.

Igen egészséges racionalizálás! – fejeztem be a beszélgetést, miközben a hangom alighanem elárulta, hogy őszintén örültem a kapott hírnek.

Abban a pillanatban, hogy a gyűrűből ki akartam magamat vonni, felbukkant mellettem a miniszterelnök egyik titkára, és feltűnést keltő, persze mindenki által megértett suttogással arra kért, hogy legyek szíves felkeresni a miniszterelnök urat a parlamenti szobájában.

Bólintottam és nyomban megindultam. Addigi társaságom párhuzamos sorfallá alakult és meglepett tekintettel kísérte elvonulásomat, amíg el nem tűntem a folyosó legközelebbi csapóajtaja mögött.

A várakozók padjai csakugyan kint voltak a folyosón a titkári szoba ajtaja bejárata előtt, és több idegen, vagyis nem országgyűlési tag ült rajtuk. Bent hivatalos személyeken kívül senki más nem volt. A Darányi alatt ott szokásossá vált, főként Martonék által gyakorolt „kaszinózás"-nak semmi nyoma. Ezt szerette volna szegény Darányi is elérni, csakhogy nem tudta, hogyan fogjon hozzá.

Az engem kísérő titkár nyomban benyitott a miniszterelnökhöz, akitől nagy sietve kihátrált közgazdasági életünk egyik súlyos „tényezője", miközben kihallatszott Imrédy hozzáintézett szava:

Kérlek, foglalj addig a titkári szobában helyet. Hamarosan folytatjuk majd a megbeszélésünket.

No, úgy látszik, a velem való megbeszélésre nem sok időt szánt – volt az első gondolatom a körülmények láttára. Hogy mit is akarhat velem ilyen soron kívül megtárgyalni, azon már nem volt időm tépelődnöm, mert máris bent ültünk nála a hatszögű, háromlábú, kis dohányzó asztalka melletti karosszékekben. Amire helyet foglaltunk, már el is hangzott a megbeszélésünk célját egyenesen felfedő kérdés:

Mit gondolsz, kérlek, kit kellene házelnökké választatnunk?[265]

[265] Sztranyavszky helyére, aki földmív. miniszter lett. (Zs. T. jegyzete)

Ebben a vonatkozásban semmiféle problémát sem látok – feleltem –, hacsak nem jelentkezett váratlanul olyan valaki erre a méltóságra, akiről nem tudok és az igényét el sem bírálhatom.

Azt mondják, hogy Almásy meg Sztranyavszky egymás után a kormánypárt országos elnöki tisztéből került a házelnökségbe, és e gyakorlatnál fogva az most Tasnádi Nagy Andrást illetné.

Az egyoldalú pártelnökség a pártokon felül álló házelnökségre a legkevésbé jó előiskola és a legkevésbé sem ajánló körülmény. Jogszokásról pedig inkább abban a tekintetben lehetne szó, hogy a távozó elnök mellett bevált alelnököt külső aspiránsok érdekében nem való mellőzni. Gaál Gaszton alelnöktársa, Scitovszky Béla. Scitovszkyt meg én, az ő alelnöktársa követtük a házelnökségben. Utánam Almásy azon a címen jött, hogy ő volt már korábban egyszer házelnök. A döntő szerintem az, hogy Kornis Gyulát, aki az alelnökségben a pártok egyező véleménye szerint minden tekintetben bevált, aki e tevékenysége elismeréséül titkos tanácsosi kitüntetésben is részesült, helyes-e, szabad-e, illik-e mellőzni olyan valakiért, aki a Parlamentben még figyelemre méltó szerepet nem vitt, megfelelő gyakorlattal sem bír és még csak nem is titkos tanácsos. Kornis nem nyelné le a mellőzést, lemondana.

Fölálltam. A nekem feltett kérdést elintéztem, és azt semmiképpen sem akartam, hogy az idővel versenyt futó miniszterelnök „bocsásson el" engem. Meglepődve ugrott fel és pillanatnyi habozás után – miközben karjával homlokán végigsimított –, vontatott hangon jegyezte meg:

Igen... nagyon köszönöm... én is úgy éreztem, hogy Kornist nem szabad mellőznünk.

Már az ajtónál állottunk, amikor még hozzátette:

Tulajdonképpen arról is szeretném majd egyszer a véleményedet hallani, hogy hogyan lehetne a törvényhozás elavult, nehézkes formáit úgy megreformálni, hogy a demokrácia ne maradjon mindig le a diktatúrák gyors cselekvőképessége mellett...

Veszedelmes kérdés! Ne említsd hangosan, ha hosszú életű akarsz lenni a mai pozíciódban!

Idegesen felnevetett. Kezet szorítottunk, és már kint is voltam, a közgazdasági tényező meg ismét bement.

Kornist a Képviselőház egyhangúan választotta meg az elnökévé, de a klikk távol maradt a szavazásról. Akik ezt észrevették, azok előtt Imrédy tekintélye csak emelkedett. Nem kevésbé azzal a tartalmában és kifejezései kiemelkedő mivoltában egyaránt nagy hatású szónoklatával is, amely az Eucharisztikus Világkongresszus megnyitásakor a hallgatóságát elragadta. A költségvetési vitában való egyenes, határozott, mindig szenvtelen és szakszerű felszólalásai bizakodó várakozást keltettek iránta pártunk konstruktív zöme részéről.

KÍSÉRTENI KEZD A RENDELETI KORMÁNYZÁS GONDOLATA

A kormány – nyilván mintegy automatikusan – 1938-ban is benyújtotta a rendkívüli rendeletalkotási jogot biztosító 1931. évi XXVI. tcikk hatályának a további egy évre való meghosszabbításáról szóló törvényjavaslatot. Ismeretes, hogy az ún. 33-as országos bizottság közreműködésével való rendeleti kormányzás újbóli bevezetése ellen – miután a népszövetségi kölcsönnel kapcsolatos első „szanálás" után az hamarosan megszűnt – mennyi ellenvetés, aggály, nehézség merült fel.

Nehogy az átmenetileg elkerülhetetlenül szükséges kivétel – a magyar alkotmány lényegét sértő, állandó gyakorlat keletkezhessék, a törvény maga előre bocsátotta, hogy a benne foglalt rendkívüli intézkedések hatálya csak addig áll fenn, amíg azt a gazdasági és hitelélet rendjének, meg az államháztartás egyensúlyának helyreállítása, illetve megóvása szükségessé teszi; egy év múlva pedig – hacsak a törvényhozás meg nem hosszabbítja – mindenképpen megszűnik. Azonkívül még Országos Határozat is keletkezett akkor – amelynek végleges szövegét éppen én készítettem el –, és abban arról kívánt provideálni a törvényhozás, hogy a kivételes átmeneti rendelkezést kényelmi vagy hatalmi szempontokból semminő kormány se használhassa fel a rendeleti kormányzás intézményes bevezetésére. Imrédy a költségvetési expozéjában nyomatékos elégtétellel hivatkozott arra, hogy a 1931-ben bekövetkezett világgazdasági válság bennünket érintő kihatásainak már semmi nyoma sincs az egészségessé vált gazdasági és hiteléletünkben, és az államháztartásunk egyensúlyának a biztosítására sincsen már szükségünk rendkívüli intézke-

désekre. Ha azonban ez a megállapítás a való helyzetet fedi, akkor viszont semmi alapja sem lehet az 1931:XXVI. tcikk hatályának meghosszabbítását célzó kívánságának. Ez szöges ellentétben áll a kivételes törvény eredeti intencióival és az alkotmányt védő, előbb említett Országos Határozat előrelátó tilalmával.

Ez a gondolatmenet járta át a fejemet, ami alatt lementem a csupán megszokásból, de valójában megokolatlanul benyújtott törvényjavaslat bizottsági tárgyalására az I-es számú terembe. Persze folytattam okoskodásomat – sem Imrédy, sem Reményi-Schneller, a pénzügyminiszter, nem rendelkezik parlamenti előiskolával, nem politikusok, csak szakemberek, hát nem is sejthetik, hogy e javaslat előterjesztésével vaskos hibát követtek el, és hogy a saját szavaikkal, ők maguk cáfolták meg a felhatalmazás meghosszabbítására a korábbi években részben még helytálló, de ezúttal már szembeötlően elavult, sablonos szavakban felhozott indoklást. Meg kellene próbálnom, hogy a javaslat visszavonását még a tárgyalása előtt nem lehetne-e elérnem? Kár lenne a kormányt nyilvánosan blamálni... Hanem – jutott egyszerre az eszembe az, amit Imrédy legutóbbi beszélgetésünk végén a demokrácia parlamenti tárgyalásainak a nehézkességei tekintetében megpendített –, hátha tudatosan akarja kihasználni továbbra is a rendeleti kormányzás gyakorlására való lehetőséget? Megdöbbentem az ilyen lehetőségnek még a feltételezésétől is! Ám a múltkori elszólása éppenséggel nem zárta ki, hogy ne kacérkodjék antidemokratikus és alkotmányellenes kormányzatok kényelmes kormányzati berendezkedéseinek az utánzásával. Ha így lenne, akkor annál jobb, mielőbb derül ki ez!

A bizottsági ülésen csak a pénzügyminiszter képviselte a kormányt. Még sikerült őt az ülés megnyitása előtt tájékoztatnom az álláspontomról, és kértem, vonja vissza a javaslatot, ami kisebb baj, mintha a bizottság leszavazná. Megrémült. Tanácstalan volt. Végül is kérte az ülés megnyitásának a miniszterelnök megjelenéséig való elhalasztását, majd elrohant telefonálni.

Közel negyedóra múlva megjelent Imrédy. Szemmel láthatóan nagyon izgatott volt. Egyenesen hozzám sietett, egyik ablakmélyedésbe vont és mosolyt erőltetve az ajkára, azt kérdezte:

Miféle puccsra készültél te itt a sablonos javaslat alkalmából? Lajost nagyon megijesztetted! Őszintén szólva ilyen tréfára részedről a legkevésbé voltam felkészülve! Hogy vonjuk vissza a javaslatot! És mindent a plénumban tárgyaljunk! A 33-as bizottság hatáskörét inkább messzire ki kellene szélesíteni, nem hogy egészen megszüntetni. A Parlament egyetlen korszerű intézménye!

Kedves Béla, kifújtad magad végre? No, üljünk le, és én majd kiegészítem ebben az ügyben tárgyilagos felvilágosításaimmal azokat a nyilván zagyva információikat, amelyek az imént részvéttel hallgatott, minden alap nélkül való kifakadásodra indítottak. Egyébként, amint mindjárt látni fogod, sőt belátni kényszerülsz, ha puccsistáról a jelen esetben szó lehet, ez a megjelölés csak e törvényjavaslat benyújtójára vonatkozhatik, míg én a kormányt nagy bizalmatlanságot keltő meggondolatlanságtól, igen: egyenesen súlyos baklövéstől akarom megóvni.

Imrédy kényszeredett mosolya már inkább fogcsikorgatásnak lett volna minősíthető.

Kíváncsi vagyok, hogy e „Kraftausdruck”[266]-ok után még mi következhet? – kérdezte agresszivitást eláruló hangon.

Mi következhetnék? A használt kifejezéseim jogosultságát igazoló magyarázatom és a te azt helybenhagyó megértésed! – feleltem a szilárd meggyőződés abszolút nyugodt hangján, majd – miközben az asztaltól az ablak felé széket kezdtem húzni a magam számára – még hozzátettem:

[266] Erőteljes, vaskos kifejezés

Hogyan kívánod? Itt az ablaknál „in camera caritatis"[267] tárgyaljuk-e a részleteket négyszemközt, vagy „summa in publicitate"[268] a bizottság tárgyalóasztalánál?

Még be se fejeztem a mondatomat, Imrédy máris odahúzott mellém egy széket a maga számára is.

Türelmesen végighallgatott, egyre nagyobb érdeklődést árult el, s végül megragadta a karomat:

De hiszen tökéletesen igazad van, Tibor! Teljesen hamisan voltam informálva! Ejnye a...

Elnyelte a kikívánkozó kifakadását, felugrott, s a másik ablakba vonta magával Reményi-Schnellert. A költségvetési osztály főnökét, Szász Lajost[269] is odaintette. Az előbb elharapott kifakadásának, úgy látszik, őelőttük aztán szabad folyást engedett, mert hallgatói arcát egyre pirosabbra festette az izgalom. Szász aktákat vett elő, Imrédy feljegyzett valamit, aztán, szemmel láthatóan megnyugodva, tért vissza hozzám.

Vissza nem vonhatom a javaslatot, mert az „capitis diminutió"- t jelentene a kormány számára[270], de azt hiszem lejelenetezhetjük a megoldást a bizottság előtt olyan módon, amely téged is megnyugtathat anélkül, hogy kellemetlenül kihasználható feltűnést keltene. Elfogadható módon meg tudom indokolni, miért kell ezúttal utoljára – és ezen lesz a hangsúly – még egyszer meghosszabbítanunk a 33-as bizottság életét. Azt is megígérem, hogy csak egészen kivételes szükség esetén fogok élni a felhatalmazással. A parlamenti tárgyalási módszer megreformálásának problémájával pedig majd nyíltan kell szembenéznünk!

[267] Zárt körben

[268] Teljes nyilvánosság előtt

[269] Később pénzügyi államtitkár, a Sztójay- és Szálasi-kabinetben közélelm. miniszter. Kivégezték. (Zs. T. jegyzete)

[270] A fej lekevesebbítése = fejvesztés = tekintélyveszteség. (Zs. T. jegyzete)

Ha az utolsó megjegyzést, ami minden alkotmányosan gondolkodó ember számára elviselhetetlen fenyegetést jelent, nem tetted volna... – fortyant ki belőlem az őszinteség szava, ám Imrédy félbeszakított: Ez csak bizalmas megjegyzés volt, kérlek, feledd el ezt ezúttal! Majd beszélünk róla! Most pedig pergessük le az ülést, ahogyan javasoltam. Csak kérlek, ne menj olyan messzire, hogy az én szavaimat, amelyeket a megnyugtatásodra szánva el fogok mondani, el ne fogadhassad.

Felelni sem tudtam, Imrédy intésére máris megszólalt a bizottsági elnök csengője, és kezdetét vette a bizottsági tárgyalás.

Én tulajdonképpen semmibe sem egyeztem bele, de a színházat most már végig kellett játszanom. Az előadó után az első szó engem illetett. Elmondtam észrevételeimet a felhatalmazási törvény hatályának a meghosszabbítása ellen, mégpedig minden él nélkül. Sőt, annak a reményemnek adtam kifejezést, hogy csak a javaslat indoklásának a tökéletlenségével állunk szemben, amennyiben az szó szerint megegyezik a tavalyival, és így elavult érveket tartalmaz. Az indoklás hiányosságának várható szóbeli pótlása bizonyára érthetővé és elfogadhatóvá teszi majd a kormány eljárását. Szóval a tárgyilagos kritikám gyakorlása mellett bizalmat is nyilvánítottam és a kormány számára meg is építettem a nehézségeken átsegítő hidat. Tartottam azonban attól, hogy a kilátásba helyezett kiegészítő indoklás aligha fogja megállani a szakszerű, komoly kritikát. Erre a valószínűnek tartott esetre hirtelen ötletből még a kellő időben gondoskodtam. Imrédynek az az indoklása, hogy a felhatalmazásra még azért lenne rövid időre szükség, mert néhány 33-as rendeletet végleg hatályon kívül kell helyezni, néhány helyébe pedig új, immár végleges szabályokat kell alkotni, teljesen alaptalan érvelés volt, hiszen az ilyen rendelkezések kiadása a jogalkotások rendes útjára tartozott. Ha én ezek után a javaslatot megszavazom, akkor azt a helyt nem álló érvelést tulajdonképpen hallgatólag helybenhagyom. Ellene szavaznom, a nyilatkozat egyéb részeinek a korrekt

volta miatt lett volna helytelen. A szavazástól való tartózkodást a Házszabályaink nem engedik meg. Kiderült, hogy milyen jó volt, hogy erre az esetre előre kellően gondoskodtam: a szavazás előtt nagy garral bejött hozzám az altiszt[271] és telefonhoz hívott. Többet vissza sem mentem. A lényeget, hogy a kormány ígéretet tett, hogy ezt a felhatalmazást rendszeres rendeleti kormányzásra nem fogja felhasználni, elértem. De Imrédy további szándékai iránt annál nyugtalanabbá lettem.

[271] Még a miniszterelnök beszéde alatt nyomtam Zolnay Lajos altiszt kezébe a cédulát, amelyben a megfelelő utasítást kapta. Zolnayt, aki éveken át volt Visegrádon állandóan alkalmazott munkásom, én neveztem ki altisztté. Abszolút hű emberem volt. (Zs. T. jegyzete)

IMRÉDY VÁRATLAN „PÁLFORDULÁSA"

Terbócz Imre képviselőtársam[272], az elnökletem alatt állott budapesti törvényhatósági kormánypárt főtitkára, a Képviselőház folyosóján sürgős jelentést kívánt nekem tenni, leültünk az egyik kerevetre.

Eddig minden új kormány, minden új miniszter első kötelességei közé sorolta, hogy látogatást tegyen nálunk, a Fővárosi Pártban – panaszolta indignálódva –, ám Imrédynek ez hat hét alatt sem jutott az eszébe. Szóvá tettem a titkára előtt, és azt a képtelen választ kaptam, hogy a nyári szünet előtt már aligha kerülhet rá a sor. Majd csak ősszel!

Ne izgasd magad, Imrus, ne keress benne sérelmi okot. Ezt a sűrű, de aránylag csendes parlamenti munkát is csak alig bírják az idegei meg a fizikuma! – próbáltam megnyugtatni. Ő azonban kirobbant:

Bezzeg arra van ideje, hogy minduntalan bizalmas tanácskozásokat folytasson Vályival[273] meg Juhász Jenővel[274], a pártunk szélsőséges, fúró-faragó, törtető akarnokaival. Ez az egyoldalú orientáció csak rosszra vezethet!

Bizonyos vagy benne? – kérdeztem, mert annyira hihetetlennek találtam.

[272] 1935-ben a budai listánkon jött be a Házba, mint harmadik jelöltünk, az én lemondásom folytán. (Zs. T. jegyzete)

[273] Dr. Vályi Lajos 1935-től az én jelölésem alapján budai th. biz. tag. (Zs. T. jegyzete)

[274] Vitéz nemes Juhász Jenő dr., ny. min. tan., ügyvéd, biz.tag, mint az előbbi. (Zs. T. jegyzete)

Terbócz elővette a jegyzőkönyvét, és kezdte bemondani a percre pontosan feljegyzett időszakokat, amikor az egyik vagy másik, avagy éppen egyszerre mindkettő a miniszterelnöknél volt.

Talán csak az épületben voltak – vetettem ellent –, és a miniszterelnökhöz be sem jutottak?

Tessék, itt részletezve van az idejük: mennyit várakoztak, menynyit töltöttek bent!

Ejnye, de pontos munkát végzett az informátorod! – voltam kénytelen elismerni.

Egy újságíró, aki ezúttal – nem ingyen – privát detektívet játszott. Egyik esetben személyesen ellenőrizni is tudtam. Nincs kétség!

Mit tudhat Imrédy elkezdeni két ilyen közepes tehetségű, de annál kielégíthetetlenebb ambíciójú emberrel, aki még csak nem is képviselő? – tettem fel – tulajdonképpen nem is Terbócznak – az engem elgondolkoztató kérdést.

Ki fogom azt is tudni nem sokára. De hogy ez a két könyöklő mit akar, az már most sem kétséges: mindenáron képviselő szeretne lenni!

Éspedig Budán, ugye, a te bőrödre, Imrus? Hát jó lesz, ha rajtuk tartod a szemedet.

Tudtam, hogy ha emberileg egyáltalán lehetséges a feladat, Terbócz meg fog annak felelni. Érthetetlennek látszott, hogy Imrédy szemmel láthatóan „taszítsa" Martonékat, és ugyanakkor mégis sülve-főve együtt legyen azok fővárosi pártbeli csatlósaival. Martonék – úgy látszik – ilyen kerülő úton akarják karmaik közé kaparintani a politikai életben gyámoltalanul tájékozatlan Imrédyt, vagy talán már irányítják is, anélkül, hogy ő maga tudna róla.

Erre az okoskodásomra megdöbbent Terbócz. Némi tépelődés után fölkiáltott:

Hát ez lenne a magyarázata annak, hogy Martonék körében miért szűnt meg Imrédy egy ideig nagyon is hangos rágcsálása?! Nagyon is lehetséges! Első dolgom lesz, hogy ezt tisztázzam.

A folyosó csakhamar újabb meglepetéssel szolgált a számomra. Egyik napon két barátom, Lányi Márton házalelnök meg Petracsek Lajos dr. képviselő, a fővárosi pártunk komoly, oszlopos tagja állott elém azzal a kérdéssel, hogy:

Mit szólsz hozzá?

Úgy teszitek, mintha én tudnám, miről beszélgettetek – válaszoltam nevetve.

Hát nem hallottad? Az egész folyosó arról beszél, hogy Imrédy tegnap megint olyan beszédet mondott, hogy azt akár Szálasi is elmondhatta volna! Nem lehet ráismerni erre az annyira komolynak kikiáltott, európai szaktekintélynek hirdetett és anglofilnak ismert emberre! Túlszárnyalt minden nyilas badarságot a demagógia terén! – mondotta egy szusz alatt és igen nekitüzesedve Lányi Márton.

Ki akarja fogni a szelet a nyilasok vitorláiból? Minden jel szerint: igen! De ilyen nívóra leszállani! Ilyen változás egészséges embernél el sem képzelhető!

Marci – szóltam közbe, miközben a máskor mindig olyan kiegyensúlyozottan nyugodt barátom most dühösen hadonászó karját elkaptam –, Marci, a véleményed megdöbbent, de hozzá csak akkor szólhatnék, ha látnám a hiteles szöveget, amely ennyire fölháborított.

Hát ítélj magad! – kiáltotta, kitépte szorításomból a karját, elrohant, de már pillanatok alatt megint ott volt, magával hozván Vásárhelyit, *Az Est*-lapok parlamenti szerkesztőjét.

Vásárhelyi, miután beültünk a sarki fülkébe, felolvasta előttem Imrédy előző napon – bizony, már nem tudom hol – (talán Debrecenben) tartott felszólalását. Egyre jobban elképedve hallgattam, s végül csak annyit tudtam mondani:

Igazad van, Marci, nem egészséges dolog ez! Alighogy kimondtam, máris megbántam, hogy a sajtó előtt elszóltam magamat. Hamar hozzátettem hát:

Nem a nyilvánosság részére tettem ám ezt a nyilatkozatot!

Ne tessék aggódni, kegyelmes úr – nyugtatott meg az Imrédyvel szemben kezdettől fogva bizalmatlan sajtó képviselője –, mi ki sem

hozzuk szó szerint ezeket a nyilas frázisokat, mert nem vagyunk hajlandók Szálasiék számára propagandát csinálni. De tessék csak megnézni pl. az angol lapokat! Vége az állítólagos angol orientációnak!

Hamarosan tapasztaltuk, hogy igaza volt.

Lányival magunkra maradva, elmondtam neki azokat az aggodalmaimat, amelyekről addig senkinek sem tettem említést, hogy ti. Imrédy alighanem a rendeleti kormányzás bevezetésének gondolatával is kacérkodik.

Még csak ez kell nekünk! – kiáltott fel barátom, majd fellobbanó nyugtalansággal tette hozzá: De hiszen ez egészen beleillik a most kibontakozni kezdő, eltorzult alakjába! Résen kell lennünk! Elmondhatom ezt néhány igen komoly helyen? A házelnökömnek, vagy a kormány egynémely tagjának?

De csakis ebben a legszűkebb körben: ut videant consules![275]

Néhány nap múlva erre az előzményre hivatkozva hozta előttem szóba Sztranyavszky Sándor[276] barátom, aki Imrédy kormányalakítása alkalmával a Képviselőház elnöki székét elhagyva, földmívelésügyi miniszter lett, a dolgot. Unszolására bizalmasan elmondtam neki részletesen is azokat a tapasztalataimat, amelyekről Lányi Mártonnak említést tettem.

Hát nemcsak én észlelek megdöbbentő változást benne – mondotta lehangolva –, néhány hete még elvetően nyilatkozott a német meg az olasz parlamentarizmus megfojtásáról, az új papírosalkotmányokról – és most? Csakugyan célzásokat kezd tenni a mi alkotmányos életünk állítólagos nehézkességéről! Teleki[277] egyik alkalommal nem állta meg, hogy nem minden gúny nélkül meg ne jegyezze: Ejnye, mintha csak Szálasi könyvéből idéztél volna!

[275] Hogy előre lássák a konzulok (a hatalom birtokosai). (Zs. T. jegyzete)

[276] Sztranyavszky belügyi pol. államtitkár volt, amikor 1927-ben petícióval támadták meg kecskeméti mandátumomat, bár tulajdonképpen csak a második helyen bejött Pekár Gyula megválasztását tették vitássá. Sztranyavszky rövid néhány hét alatt prezentálta nekem a hozzá közel álló rétsági kerület mandátumát. Így a kecskemétiről lemondhattam és a házelnökséget megszakítás nélkül megtarthattam. 1930-ban mint igazságügy-miniszter több héten át hivatalosan helyettesítettem Scitovszky belügyminisztert, tehát ez alatt az idő alatt Sztranyavszky hivatali főnöke voltam. 1931-ben, a Bethlen-kormány utolsó minisztertanácsán, amikor a távozó kormány a kitüntetésekről tanácskozott, feltűnőnek találtam, hogy a belügyi államtitkár részére nincs kitüntetési javaslat, holott ő két választást is jó sikerrel elintézett, és régebben már egy ilyen szolgálatáért is a titkos tanácsossággal való kitüntetés szokott járni. Ekkor még a m. kir. titkos tanácsosi méltóság bevezetése nem történt meg, ám szokásban volt a II. fiz. osztály jellegének az adományozása, amivel ugyancsak a nagyméltóságú címzés járt. Azt ajánlottam megfontolásra, hogy ezt címet kellene megadni Sztranyavszkynak, hiszen ehhez négy hét múlva, amikorra ötéves államtitkárságát betölti, minden külön érdem nélkül is joga lenne. Javaslatomból nem lett határozat, de Gömbös indiszkréciója révén az érdekelt tudomást nyert róla. 1932-ben, a kormányból való kilépésem után három hétre Romhányban (a rétsági kerületben) Rákóczi-emléket avattam. Meglepetésszerűen Gömbös és Sztranyavszky, az új pártelnök is megjelent az utóbbi kezdeményezésére. (Az ünnepség leírását és ünnepi beszédem szövegét lásd a „Nógrád megye" – vagy hasonló – című lap Balassagyarmaton, 1932. október, ill. november havában egymást követően megjelent két számában.)

Sztranyavszky hosszú időn át kapacitált arra, mint pártunk országos elnöke, hogy vállaljam el a Fővárosi Pártunk elnökségét, a budapesti törvényhatóság legfőbb irányítását. Végre engedtem 1934 őszén Gömbössel együtt nem tudom hányadszor megismételt unszolásuknak, miután a fővárosi törvényhatósági bizottsági tagok közül olyan tekintélyek, mint Ugron Gábor v. belügyminiszter, Ripka Ferenc v. főpolgármester, felsőházi tag, Harrer Ferenc v. megh. miniszter, felsőházi tag, Usetty Béla képviselő, a BESZKÁRT elnöke és mások kérvekértek erre a lépésre, mert féltek, hogy Gömbös a vezetést Mecsér Andrásnak, a Martonék egyik legszélsőségesebb tagja kezébe adja. Kikötöttem, hogy Mecsér tartózkodjék a fővárosi politikától.

Sztranyavszky házelnök korában leánya esküvője alkalmával, amiatt, hogy reverzális hiányában nem esküdhetett katolikus templomban, olyan szerencsétlen kijelentést tett, amely rendkívüli fölháborodást keltett az érintett körökön túl is. Ezt a helyreigazító nyilatkozatát én kezdeményeztem és szerkesztettem meg, miután az ügyet a hercegprímással is megtárgyaltam. (Zs. T. jegyzete)

[277] Teleki Pál gr., aki Imrédy kabinetjében kultuszminiszter volt. (Zs. T. jegyzete)

Na, és Imrédy lenyelte ezt az éles megjegyzést? – kérdeztem.

Csakugyan feltűnő volt, hogy elsápadt és egyszeriben úgy elnémult, mintha a torkán akadt volna a szó. Az volt a benyomásom, hogy az elevenére tapintottak!

No, no – csitítottam a túl merész kombinációba tévedt barátomat –, Szálasi könyve minden mondatában hemzseg a bárgyú értelmetlenség, azt biz' olyan tagadhatatlanul értelmes ember, amilyen Imrédy, néhány sor elolvasása után, okvetlenül a földhöz vágja!

Talán nem is olvasás révén érte a fertőzés ...

Ejnye, Sándor, rébuszban[278] beszélsz te?

Igen, bizalmasan megvallom neked, hogy okom van bizonyos gyanakvásra. Még belügyi államtitkár koromból szoros kapcsolatot tartok egyik barátommal a főkapitányságon. Nos, ez a barátom arról tájékoztatott, hogy Nelky nyugalmazott rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter[279] lakásán igen különös vendég fordult meg, nem más, mint Szálasi! Nelky pedig Imrédy sógora! Az ő nővére Imrédy felesége[280]...

Te, Sándor, szinte azt vélem, jó lenne, ha találkoznának személyesen. Eddig még minden épkézláb ember, aki csak közvetlenül találkozott vele, futóbolondnak jellemezte. Ezt Imrédynek is fel kellene ismernie!

Én, bizony, nem tartom közönséges futóbolondnak, hanem közveszélyes megszállottnak, akinek különös fanatizáló hatása van a kielégítetlen ambíciójú, valamiképpen ütődött emberekre ...

Ugyan: hogyan lenne Imrédy ambíciója kielégítetlen, amikor azt sem remélhette józan ésszel, hogy valamikor Magyarország miniszterelnöke lesz!

[278] Rejtvényben

[279] Nelky Jenő külföldi nőt vett feleségül, és ezért nyugalomba küldték. (Zs. T. jegyzete)

[280] Nelky Irén

A felesége fűti. Nem ismernéd Imrédyné kínos incidensét a kormányzónéval?

Nem én!

Nagyon a fejébe ment a kisvárosi nívójú hölgynek, hogy miniszterelnökné lett, és amikor ebben a minőségében először jelent meg a főméltóságú asszony előtt, a megszólítását meg sem várva, ölelésre tárt karral sietett a királynői méltósággal, feszesen, bár mosolyogva, az ott álló Horthyné felé, miközben tegezve „Magda néni"-nek szólította meg! Az eredmény, gondolhatod, kölcsönös megsértődés és engesztelhetetlen antipátia. Most aztán mint valami megszállott fúria, ösztönzi vad szenvedéllyel a férjét, hogy tegye őt az ország első asszonyává.

Szerencsétlen dolog – ha ugyan komolyan lehet venni –, jegyeztem meg, de azután eszembe jutott Gömbös hasonlóan képtelennek látszó, de kétségtelen valónak bizonyult, hasonló esete. Baráthi Huszár Aladár felsőházi tag, az Országos Társadalombiztosító Intézet elnöke jelenlétében esett meg, hogy Gömbös miniszterelnök a társaságát azzal a kijelentésével döbbentette meg, hogy ugyan miért ne lehetne az ő fiából magyar király. Csak akarnia kell, és akkor meg is lesz. De még gondolkozik felette... Ha férfi féktelen hiúsága és ambíciója ilyen eszeveszett elgondolásokat szülhet, akkor a logikus gondolkozástól és a józan ítélőképességtől még távolabban álló nőtől még inkább kitelhet az ilyesmi. Mindez átfutott az agyamon, amire Sztranyavszky a kételkedésemre megadta a válaszát:

Amit három köztiszteletben álló, előkelő dáma, aki mindegyik más forrásból merít, ámde mégis olyan egyöntetűen mond el, az csak igaz lehet.

Az agyamon közben átfutott visszaemlékezés elvetette ellentmondó hajlandóságom erejét, hát csak az iránt érdeklődtem, hogy kik voltak Sztranyavszky annyira hitelesnek tartott hírforrásai. Vonakodás nélkül meg is mondta:

Az első Vértesyné[281], aki jelen volt az esetnél, a második Zichy Béláné grófné[282], Horthyné legbizalmasabb barátnéja és a harmadik Perczel Györgyné[283], Imrédyné bizalmasa. A két utóbbi tehát a két érdekelt fél közvetlen előadásából ismeri az esetet. Persze, mindegyik csak a legbizalmasabb körben beszélte el, de az már közismertté kezd válni. Csodálom, hogy te még egyáltalán nem hallottál róla.

Alighanem azért nem – feleltem mosolyogva –, mert az én feleségem előtt az asszonyok nem mernek pletykálkodni. Nem tűri, sőt megsejti és elejét veszi.

Sztranyavszky felállt, szinte tisztelgő állásba helyezkedve mondta:

Általános hódoló tisztelet illeti a kegyelmes asszonyt, amiért olyan magas erkölcsi leckét adott a hölgyeinknek!

Én csodálkozva néztem rá, és – úgy látszik – a fejemet is ingathattam hozzá, mert Sztranyavszky hevesen bizonykodott:

Ne is akard elfátyolozni a dolgot! Hiszen köztudomású, hogy a kegyelmes asszony, amikor Görgey Istiéknél az ízlésének meg nem felelő beszélgetést kezdtek a környezetében folytatni, felkelt mindjárt az asszonyzsúr elején, mielőtt a teájához hozzányúlt volna, és otthagyta a társaságot. A rémülten utánasiető háziasszonynak[284] pedig egyszerűen azt mondta, hogy jelenlétével nem kívánja feszélyezni a társaságot olyan témák taglalásában, amilyenek szóba hozatala részére elviselhetetlen! Igen: ezt mondta a kegyelmes asszony! Hódolat neki!

Meglepetésemben, hogy ezt a valóban megtörtént esetet, amelyről azt hittük, hogy mindenki mélységesen hallgatott, ilyen híven tudja a barátom idézni, csak annyit tudtam mondani:

[281] Vértesy Sándor kabinetirodai főnök neje. (Zs. T. jegyzete)

[282] Született Pallavicini Edina őrgrófnő. (Zs. T. jegyzete)

[283] Született Emődy Erzsébet, a BESZKÁRT jogtanácsosának a felesége, néhai Emődy József, földbirtokos és képviselő leánya. (Zs. T. jegyzete)

[284] Görgey Istvánné, sz. Szászy Olga, képviselő felesége, Szászy Béla v. ig. államtitkár (közben miniszter) leánya. (Zs. T. jegyzete)

Ennyi év múlva... és ismét ingattam a fejemet.

No, látod, hogy hiteles forrásokból szoktam csak idézni – hidd el hát, a „kedves Magda néni" jelenetet is.

Mindegyikünk elgondolkozott. Én is felálltam, és búcsúzásként némán kezet fogtunk. Ám Sztranyavszky három lépés után visszatért hozzám és arra kért, hogy tájékoztassam, ha újból aggodalmat keltő jelenségeket észlelnék. Megígértem, de még hozzátettem:

Nagyon jó lenne, ha mindenről tájékoztatnád Mikeczet. Minden közjogi vonatkozású törvény- meg rendelettervezet átmegy az Igazságügy-minisztériumon. Figyelje árgus szemmel, nincs-e valamelyikben diktatórikus tendencia.[285]

Megígérte, ami nekem nagy megnyugvásomra szolgált, mert reméltem, hogy ezen az úton kellő időben elejét lehet majd venni az olyan alkotmányellenes fordulatnak, amelynek a lehetőségében azonban még mindig nem tudtam egészen komolyan hinni.

A nyári hónapokban a parlamenti élet szünetelt, úgyszintén a fővárosi politika is. Imrédy tevékenységét júliusban a római út, majd augusztusban a németországi látogatás vette igénybe, amely utóbbin a kormányzó és a felesége is részt vett[286]. Feltűnt, hogy Imrédy a Mussolinival való találkozásra szívesen vállalkozott, míg Hitlerrel szemben való antipathiája annyira ment, hogy a kormányzó kíséretéből mindenképpen kimaradni szeretett volna. Ezt Kánya Kálmán – egészen bizalmas körben – maga is szóvá tette. Ebből is úgy látszik, hogy az Imrédy gondolkodásában már korábban kezdődő változás nem az ő személyes találkozásuk hatása alatt jött létre. Az is bizonyos, hogy Hitler ajánlataival szemben – aki Magyarországot a Felvidék visszaszerzésére irányuló katonai vállalkozásra akarta rá-

[285] Mikecz Ödön dr. ig. miniszter. (Zs. T. jegyzete)

[286] Imrédy és Kánya 1938. VII. 18–20-án volt Rómában. A kormányzó a feleségével – aki hajót keresztelt – és Imrédyvel meg Kányával 1938. VIII. 22–25-én járt Németországban. (Zs. T. jegyzete)

bírni – ez alkalommal nagyon tartózkodó volt. Mégis, alighogy hazajött, úgy lépett föl a nyilvánosság előtt, mint aki új magyar népvezérként országos mozgalmat akar indítani, amely a korábbi pártokat elsöpri, és – amint szeptember ötödikén Kaposvárott ő maga mondotta – „a kormányt hordozza" és „a korszerű nyugati reformeszméket diadalra viszi". Ezeket ugyan közelebbről meg nem határozta, és csak futólag pendítette meg a radikális földreformot, meg a „gazdasági hatalmat kisajátítók" kiszorítását, bőven élt a demagógia felelőtlen frázisaival, és végül költői szavakkal méltatta azt a „csodálatos forradalmat", amely – szerinte fegyvertelen és vértelen formában – fejlődőben, kialakulóban van a magyar társadalomban. Ennek az útját kívánja egyengetni, eszméit szolgálni, diadalra juttatni[287]...

Magyar miniszterelnök, akinek a „jogállam" vezetése a „jogrend" biztosítása az esküvel vállalt kötelessége, a „forradalmi" átalakulást hirdeti, dicsőíti és az útja egyengetését kívánja szolgálni!!! Ez szinte ahhoz hasonlóan fölháborító elvetemültség, mint amikor Károlyi Mihály elfogadta a Miniszterelnökséget a koronás királytól, le is tette neki a hűségesküt, és aztán hirtelen fordulattal „felmentését kérte" az esküje alól, hogy végül a királyt detronizálja!

A Parlament nyári szünete még tartott, a vidéki képviselőtársaimmal való érintkezésemre tehát nem volt alkalmam. Azonban itt volt a budapesti törvényhatósági párt, igen, a fővárosi képviselőket, felsőházi és bizottsági tagokat kell összehívnom értekezletre, hogy ott indítsuk el a „csodás forradalmat" elítélő mozgalmat. Persze egyelőre a kormánypárton belül. Erre jó alkalmat adott a székesfőváros közeledő közgyűlése, amelynek a tárgysorozatát amúgy is meg kellett előzetesen tárgyalnunk. A pártértekezleten aztán – amelyet szokás szerint a nyilvánosság kizárásával tartottunk meg – a megnyitó beszédemben a nyári szünet politikai eseményeinek az ismertetése végén rátértem a kaposvári „csodálatos" megnyilatkozásra is, amelyet erős bírálatban részesítettem. Azzal a reménnyel zártam szavaimat, hogy ez a sajnálatos „eltévelyedés" magának Imrédynek a szájából nyer mihamarább minden aggályt eloszlató magyarázatot, akit eddig olyan komoly embernek ismertünk, akitől ilyen meggondolatlan és felelőtlen kijelentések el sem képzelhetők.

[287] Ld. Sipos i. m. (1970) 58. és köv. p.

A jelenlévők egyik fele dübörgő tapsban tört ki, a másik fagyos csendben néma maradt. Az utóbbiak a szélsőjobbra húzók voltak, akiknek a vezetőiről: Juhász Jenőről és Vályi Lajosról az volt a titkos értesülésünk, hogy bizalmas érintkezésben állanak a miniszterelnökkel. Az ezúttal való magatartásuk beigazolódni látszott ezt. Vályi Lajos[288], a másodfőtitkár, akinek a feladata volt, hogy a közgyűlés napirendi pontjait szakszerűen ismertesse, és aki ennek rendszerint igen ügyesen szokott megfelelni, ezúttal mindent összezavart az előadásában, amivel elárulta, hogy gondolatait az én kirohanásom dominálja a miniszterelnök kaposvári szereplése ellen. Fokozódó derültséget váltott ki a jelenlévők velem tartó részében, amikor az egyik referátumában kétszer is előforduló „Kamaraerdő" helyett – tudatalatti kényszerből – „Kaposvár"-t mondott.

Az ülés után Ugron, Ripka, Usetty és többen mások amellett voltak, hogy adjunk ki kivételesen kommünikét a sajtó számára, és abban tegyük szó szerint közzé a kaposvári beszédre tett megjegyzéseimet. Én nem járultam hozzá ehhez a javaslathoz, mert az ellentétben lett volna az utolsó mondatomban kifejezett várakozásommal, hogy ti. Imrédy még meg fogja találni a módját, hogy a dolgot valahogyan elsimítsa.

[288] Mikor láttam, hogy Vályi milyen fékezhetetlen ambíciójú ember, másodfőtitkárrá tettem a Főv. Pártban, azzal a feladattal, hogy az értekezletek előkészítéséről, a közgyűlési tárgyak ismertetéséről gondoskodjék. A pártadminisztráció – ami őt jobban érdekelte volna – kizárólag Terbócz hatáskörébe tartozott. (Zs. T. jegyzete)

Más az, ha nyilvános felelősségrevonásra kell, védekezve, válaszolnia – hangsúlyoztam –, mintha a helyreigazító nyilatkozata az önkéntesség köntösében jelentkezhetik.

De hát akkor mi haszna volt a mai nyilatkozatodnak? Ki vagy mi fogja Imrédyt megállítani és őt a helyes útra visszakésztetni? – vetette ellen Usetty Béla.

Elmosolyodtam és megnyugtattam őt, hogy ez a folyamat az én éles megjegyzéseimmel mégiscsak elindult.

Vályi jó gyorsíró. Minden szóról, ami itt elhangzott, pontos értesülést kap a miniszterelnök. Erre én egyenesen számítottam – feleltem neki.

Hihetetlen! – kiáltott föl –, a miniszterelnök kémet tart a saját pártjában!

Légy nyugodt, Béla, amilyen a mosdó, olyan a törülköző. Mi is hasonlóval reagálunk, mert gyanús dolgokat szimatolunk. Csak az a különbség, hogy ő nem is sejti. A bújócska nem az ízlésemnek megfelelő politikai játék. Az első alkalommal tiszta bort töltök a pohárba. Ma adtam le neki az első figyelmeztetést.

Azt már nem árultam el, hogy biztosra veszem Imrédy részéről, hogy keresni fogja a velem való eszmecserét.

Miután a pártértekezletünk résztvevői szétoszlottak, visszavonultam az elnöki szobába Terbóczczal. Ő aztán bereferált nekem az újabb bizalmas híreiről.

Először némi helyreigazítással kezdte. Tisztázódott, hogy Imrédy nem hivatalos szobájában, hanem a sajtóiroda traktusában is szokott bizalmasan fogadni olyan személyeket, akikkel az ő titkos mozgalmának az ügyeit tárgyalja meg. Juhászt és Vályit is ott hallgatta meg, ezért nincs bent a nevük a titkári előjegyzési naplóban. Újabban már csak Vályi jár fel gyakrabban ugyanoda. Egész társaság dolgozik ott állandóan. Mindenféle reformterveket dolgoznak ki. Nem tisztviselők, hanem formailag a miniszterelnöki „sajtóiroda" szerződéses alkalmazottai. A miniszterelnök megbeszéléseket folytat velük és munkáikat illető utasításokkal látja el őket. Úgy látszik, új választásokra gondol Imrédy, és azt reméli, hogy sikerül majd olyan homogén parlamentre, de legalább új kormánypártra szert tennie, amely kezes bárányként fogja őt támogatni a „csodálatos forradalmi" átalakulást előmozdító rögeszméi megvalósításában.

Remélem – fejezte be jelentését Terbócz Imre –, sikerül majd nemsokára konkrét adatokkal is szolgálnom az illegális munkaközösségben kovácsolt tervekről. Most doktorált fiatalembert vettek föl oda a napokban másoló munkára. Ő bizonyára többet fog az ott folyó munka érdeméről megtudni, mint az inkább csak külsőségeket jelentő újságíró hírforrásom.

Kár lenne azért a fiatalemberért, ha ilyen besúgó szerepre nevelnéd, Imrus!

Szükség törvényt bont, kérlek szépen! Puccs készül, az most már nyilvánvaló. Olyas valamire készülnek, ami az alkotmányos jogrendet fenyegeti. Tetten kell őket érni, hogy le ne tagadhassák a szándékaikat! Bizonyíték kell a kezünkbe, mert különben letagadnak mindent, mint az irodádban való általuk rendezett betörés alkalmával történt. Mert most már biztos, hogy Imrédy együtt dolgozik Martonékkal, a „Cs"-csoporttal, és azok mindenre képesek[289]! Gondolj csak arra, amikor gyáván terrorizálni akartak, mivel a titkos társaságok kizárását javasoltad a választójogból. Az a fiatalember honmentő feladatra vállalkozik, hidd el! Nagyon kérlek, ne kösd meg a kezemet! Vagy... vagy hívasd össze haladéktalanul az országos pártértekezletet, és ott kényszerítsd nyílt színvallásra Imrédyt!

Hát éppen ez volt az, amit abban az akkor fennforgó helyzetben semmiképpen sem lehetett megtenni. Csak turbulens pártértekezlet lett volna belőle, amelyben a miniszterelnök a gyanakvásunkat inszinuációnak minősítette volna és a demagóg kijelentéseit a barátai tomboló tapsai között kimagyarázta volna. Az ország csak azt látta

[289] Így is szokták nevezni a Mecsér–Jurcsek–Csicsery-Rónay és Marton többi társaiból álló képviselői csoportot. (Zs. T. jegyzete)

volna, hogy a kormánypárt személyes ellenségeskedésekre forgácsolja szét az erejét, amikor pedig olyan nagy világpolitikai események előestéjén voltunk, amelyek végre komoly reménnyel kezdtek kecsegtetni, hogy a trianoni ketrecünk rácsait észak felé széttörhetjük. Nem, a nyilvános számonkérés semmi jó eredményt sem ígér, a rossz következményeket pedig bizonyosan előidézi. Addig, amíg Imrédyvel magával nem beszéltem őszintén, és egészen világosan nem látok, nem fogom a harangot félreverni. Ez a találkozásunk most már rövidesen bekövetkezik, mert nem hagyhatja szó nélkül, amiket ma mondtam.

Ami alatt ezekbe a gondolataimba elmerültem, Terbócz Imre csendben eltűnt a szobámból. Nem várta meg, hogy beleegyezésemet adjam a tervéhez, hanem beérte azzal, hogy kifejezett tilalmat nem hallott szájamból. A következmények azt mutatták, hogy jobb is volt így.

Három nap sem telt el, máris telefonüzenetet kaptam a miniszterelnök titkárától, amely szerint másnap délelőtt a Sándor-palotába kérnek. Lám, jól számítottam, gondoltam. Azonban másnap kora reggel lemondták a tervbe vett találkozásunkat, mert Imrédynek – amint mondta a titkár – váratlanul és haladéktalanul külföldre kell utaznia. Utólag tudtam meg, hogy Chamberlain angol miniszterelnök obersalzbergi látogatása – 1938. szeptember közepén – nem tudta Hitlert eltávolítani a szudéta-kérdés erőszakos megoldásának tervétől, a szudétanémeteket szeptember 17-én felkelésre szólította fel, Imrédyt és Kányát pedig magához kérette, hogy a Csehország elleni akcióban való részvételre mégiscsak rábírjon bennünket[290]. E találkozásuk 20-án volt. Imrédy aztán, amint hazatért – 21- vagy 22-én[291] –, újból magához kéretett a hivatalába. Ilyen nagy jelentőségű események és fordulatok közepette is ekkora mértékben foglalkoztatta az én kedvezőtlen bírálatom az ő kaposvári megnyilatkozásáról. Látszik, hogy elevenére találtam, és tudni szeretné, mennyire láttam bele a kártyáiba.

Mi nem állottunk teljesen idegenként egymással szemben. Nagyatyja: Imrédy Lipót – ómoraviczai Heinrich család leszármazottja, aki királyi engedéllyel az 1840-es évek elején magyarosította nemesi nevét, és a kiegyezés után egy ideig mosonyi országgyűlési képviselő volt – anyai nagyanyámmal közeli rokoni viszonyban állott. Elsőfokú unokatestvérek voltak. Házaik a Fő utca Magyaróvár felé eső végén egymással szemben állanak. Imrédy Lipót volt anyai nagyszüleim és édesszüleim esküvőjén is az egyik násznagy. 1891-ben, amikor Budapestre kerültünk, felújult családjaink között a régebben mindennapos kapcsolat. Az idősebb Imrédy fiú, a Kálmán, aki anyámmal közel egykorú volt és egykori játszótársa, ekkor a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének volt a vezérigazgatója. Felesége: Vajkay (Weisz) Karolin, Vajkay (Weisz) Károlynak, a budapesti ítélőtábla elnökének a leánya[292]. Hétéves voltam, amikor megismertem, de – bár igen kedves volt – én mégis erősen idegenkedtem (mondhatnám: féltem) tőle, mert olyan feltűnően csúnya és a megszokott köreinkben megismert modortól eltérő volt a viselkedése[293]. Elemista koromban, noha más-más iskolába jártunk, gyakrabban látogattuk egymást harmadfokú unokatestvéreim közül a nálam két évvel idősebb ifjabb Kálmánnal, meg a velem egyidős Dundival, vagyis Károllyal. Később az életben, ha nagy ritkán találkoztunk, őszinte

[290] A nemzetközi politikáról 1938–39-ben ld. Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada.* Historia könyvtár, Bp., 1997.

[291] A pontos dátum megállapítható abból, hogy Kunder volt közvetlen előttem nála, akinek másnap jelent meg a kereskedelmi miniszterré való kinevezése. (Zs. T. jegyzete) Kunder Antalt 1938. szeptember 22-én nevezték ki miniszternek.

[292] A nagy jogászi tekintéllyel bíró Vajkay az egyetlen budapesti táblaelnök volt, aki nem kapta meg a titkos tanácsosságot. Azt mondták: a zsidó származása miatt. A főváros erre sietett utcát elnevezni róla. (Zs. T. jegyzete)

[293] Nyilván a származása miatt, amit azonban csak az utcaelnevezéskor tudtam meg. (Zs. T. jegyzete)

örömmel és rokoni szeretettel köszöntöttük egymást. Kálmán, a MÁV későbbi elnöke[294], olyan pályán mozgott, ahol nem volt alkalmunk a találkozásunkra, Dundi pedig mint huszártiszt hősi halált halt az I. világháborúban. Húgukat: Macát, aki a két bátyjával való látogató viszonyunk fennállása idején még „kisfiúkat" nem érdeklő apróság volt – és egyébként anyjára hasonlított –, tulajdonképpen nem is ismertem.

Így volt ez hasonlóképpen az Imrédy család agyondédelgetett kedvencével, a kis Bélával, aki abban az évben született (1891), amikor én a bátyjaival megismerkedtem. Akkor beszéltem vele életünkben először, amikor a 20-as évek elején már a pénzügyminiszter személyi titkára volt. Bizony, ő is az anyjára hasonlított, habár „enyhébb" formában. A titkári szobába való beléptemkor nyomban felugrott a távoli íróasztalától, szinte szaladva jött az üdvözlésemre és széles mosollyal mutatkozott be, mint aki várja, hogy kedvező meglepetést kelt, és szíves fogadtatásra számíthat részemről. Így is volt. Rokoni módon megölelgettem. Alig váltottunk szót, máris jelzett a miniszter csengője, amely őt hívta. Szinte azonnal kijött megint és kitárta előttem a miniszter ajtaját. Walko – megtudván tőle, hogy ott vagyok, nyomban fogadott. Kijövet már tele volt a titkári szoba, úgyhogy Bélával csak éppen hogy kezet váltottunk. Legközelebb csak hosszú évek múlva láttam, 1931. július 14- én, a bankzárlatot elrendelő, nagy jelentőségű éjjeli minisztertanácson, amikor, mint Popovics Sándornak, a Magyar Nemzeti Bank európai hírű elnökének kísérője, igen értékes szolgálatokat tett a nyugati pénzügyi korifeusokkal való konferálás telefonon való lebonyolítása terén. Ekkori szereplése elismerésre érdemes volt és egyéniségének az értékeit nyilvánvalóvá tette. Ő ekkor a Nemzeti Bank igazgatója és Popovics jobb keze volt. Ezen a rendkívüli minisztertanácson, amelyet

[294] Én már nem voltam akkor a MÁV-nál. (Zs. T. jegyzete) Imrédy Kálmán, Imrédy Béla fivére, 1942–44 között töltötte be a MÁV elnöki tisztségét.

nyári időben hirtelen kellett összehívni, Bethlen és a minisztertársaim többsége nem volt jelen.

Ezért a legközelebbi minisztertanács alkalmával, amikor már mindnyájan együtt voltunk, és az előző, rendkívüli minisztertanács lefolyása került szóba, ismertetésem során Imrédy Béla értékes közreműködését külön ki is emeltem. Valószínű, hogy Gömbös figyelme ekkor fordult feléje. A Gömbös-kormányban két évig[295] tartott pénzügyminisztersége alatt komoly szót nem váltottunk egymással, de találkozásunk mindig „szívélyes" volt, és egymást mint „jó ismerősök" köszöntöttük. A Károlyi Gyula-kormány idejében a gazdaadósságok rendezésére készített tervezetemet[296] ő adta aztán ki, bár erősen eltorzítva. Nem tettem szóvá az ő rendeletük ellen nagyon is megnyilatkozni kívánkozó, alapos kifogásaimat. Azt hiszem, nemcsak a kormánypárthoz való tartozásom – ami különben nemigen szokott tartóztatni a jogos bírálatom gyakorlásában –, hanem főként a családjaink között való kapcsolat hatott rám ebben az irányban.

Ez a kapcsolat, ha ugyan családjaink társadalmi érintkezése már múlt század kilencvenes éveinek második felében meg is szűnt, mind halálukig igen élénk maradt az ő édesatyja és az én szüleim között. Imrédyék, amikor a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének új székháza a folyó század elején az Országháza mellett, a Géza utcában felépült, a Soroksári (Ráday) utcában (a Pipa–Erkel utca sarkán) volt lakásukból oda átköltöztek. Kálmán bácsi és szüleim ettől fogva szinte naponta találkoztak a Parlamenttől az Akadémiáig terjedő mindennapi délutáni sétálgatásaik alatt, amelyekben olykor én is részt vettem.

[295] Imrédy Béla első minisztersége 1932. X. 1-től 1935. I. 6-ig tartott. Nem bukott: a Nemzeti Bank elnöke lett. (Zs. T. jegyzete)

[296] A rendelettervezet szerkesztője – az én intencióim alapján –: dr. Nizsalovszky Endre min. tanácsos, a későbbi debreceni egyetemi tanár. (Zs. T. jegyzete)

Kálmán bácsinak a jóval fiatalabb testvéröccse ugyancsak Imrédy Béla volt, egyetemi magántanár, a Vöröskereszt kórház belgyógyász főorvosa és évtizedeken át a családunk háziorvosa. Vele, aki az unokanővérét: Bittó Mariskát vette el, mindvégig fennállott a társadalmi érintkezésünk is. Szerettük.

Mindez átszaladt az agyamon, amíg – vagy öt percig – várakoznom kellett a miniszterelnök titkára szobájában, és alighanem féket tett a nyelvemre. Inkább sajnálkozás lett úrrá rajtam, az foglalta el a hetek óta nyugtalanító felháborodásom helyét.

Nyílt a párnás ajtó, és Kunder Antal kereskedelmi államtitkár jött rajta kifelé hátrálva. Nyomában félig kilépett a küszöbön Imrédy Béla, és már nyújtotta is felém a kezét:

Remélem, nem várakoztattalak meg sokáig, kedves Tibor? – mondotta, és Kunder Antalra mutatott.

Gratuláltam neki, és mindketten el is búcsúztunk tőle.

Imrédy kézen fogva vont át a küszöbön a dolgozószobájába. Ott, ahol olyan gyakran és hosszant tanácskoztam egykor Bethlennel, majd Károlyi Gyulával, mégpedig mindenkor a legközvetlenebb és legnyíltabb bizalmassággal, bizony, nem volt könnyen megszokható látvány az ajkára ugyan mosolyt erőltető, de érezhetően zárkózott és a koránál jóval fiatalabbat mutató miniszterelnök.

Az öblös bőr karosszékekben helyet foglaltunk. Mindegyikünk azt várta, hogy a másik kezdje a beszélgetést. Ezt elárulta Imrédy első mondata, amivel végre is megtörte a kínossá válni kezdő csendet:

Beszélni kívántál velem.

(Ohó – gondoltam –, te akarsz énvelem, s most mégis engem akarsz belekényszeríteni a kártyáim felmutatására –, hát megmakacsoltam magamat.)

Így aztán kérdéssel feleltem:

Ezt jelentették neked?

Meglepődve nézett rám, majd keresgetni kezdte a szavakat:

Tulajdonképpen úgy áll... a dolog, hogy... ha jól emlékszem... Igen-igen, most már tudom, hogy a fővárosi párttitkárságod már hónapok előttől fogva meg-megsürgeti a titkáromat, mikor jövök el hozzátok beköszöntő látogatásra. Igazán sajnálom, de a körülmények...

Most már – vágtam a szavába, hogy a nehezére eső mosakodástól megkíméljem –, amióta a külpolitikai helyzet annyira kiéleződött, nagyon meg is értené mindenki, hogy a párttal ez idő szerint nem foglalkozhatol behatóan, ha pártunk jobbszárnyának egyes tagjai nem dicsekednének a veled való gyakori tanácskozásaikkal, és nem lenne ennek hatása annyira feltűnő az újabb politikai nyilatkozataidban. 180 fokos fordulatról beszél a fáma és...

Most a miniszterelnök engem szakított félbe, mégpedig fojtott izgalomra valló hangon:

A kormánypártban sok a liberális elem, a fővárosiban meg éppen túlságosan sok az elütő gondolkozású!

Végre színt vallott, hát ezután már én is megtehetem.

Inkább úgy mondanám talán – válaszoltam nyugodtan –, hogy pártunkban, mégpedig az országosban meg a fővárosiban egyaránt, szép számmal vannak, a 35-ös választáson becsempészett forrófejű törtetőkön kívül, értékes, értelmes, tapasztalt elemek is.

A zsilipet megnyitottam, most már folyt belőle a vallomás:

Nyilván a kiérdemesült, egykori tényezőkre gondolsz, akik a maguk idejében bizonyára igen jó szolgálatokat tehettek az országnak vagy a fővárosnak. De ezek értetlenül állanak a kor követelményei előtt. Elsöpör bennünket a nyugati korszellem viharos előretörése, ha nem nyitjuk ki magunk előtte ajtainkat, ablakainkat és nem hárítunk el mi minden akadályt előle. Meg kell előznünk a katasztrófát!

Ez a hangos kitörése szembeötlően megviselte, amennyiben tenyerébe fektette lehajló fejét.

Gondolj csak arra az igazságra, amelyre Deák Ferenc, a haza bölcse tanította minden kor magyar államférfiait, hogy amit az erőszak elvesz tőlünk, azt előbb-utóbb visszaadja nekünk az események igazságos fordulata, de azt, amiről mi magunk is lemondunk, soha!

Deák még emberekkel számolt, de napjainkban a világ sorsát megveszekedett... fúriák intézik.

Majdnem összeroppant a székén. Jó ideig hallgattunk. Végül felkeltem, amire követte a példámat, és némán mentünk az ajtóig. Ott megálltam és visszafordultam.

Béla, csak azt a baráti tanácsot adhatom neked, hogy ne becsüld túl a saját magad erőit, ne hagyatkozzál azokra, ne hallgass a pártunk felelőtlen elemeire, ne pengesd az ő húrjaikat, hanem hallgass a pártunk valódi értékeire, azokra, akik már sok Szkülla meg Kharübdisz közül szerencsésen révbe kormányozták szerencsétlen hazánk viharvert hajóját. Ha sodortatni hagyod magad a nyugati széllel, nem hárítod el, hanem éppen elősegíted a katasztrófát!

Úgy látszik, igen érzékenyen érintette, hogy képességei túlbecsülésével szemben józanságra intettem, és hogy csakis ez foglalkoztatja az agyát mindabból, amit neki mondottam, mert váratlanul ingerült szavakban tört ki:

Ezzel a párttal így nem lehet a problémáinkat megoldani! A liberális, maradi elemektől meg kell szabadulnunk! Majd meg lesz az ideje és a módja ennek!

Szinte kihívóan nézett rám. A vérbeli kapcsolatunk megint csak fékezően hatott, és így csak a költő baljóslatú felkiáltásával búcsúztam tőle:

„Isten óvja nagy csapástól mi magyar hazánkat!"

Előbb még fölényesen magasra tartott fejét lehajtotta. Kezemet búcsúzóra nyújtottam – hiszen már ott álltunk az ajtó előtt –, ő megfogta és némán megszorította. Én pedig hirtelen fordulattal kinyitottam az ajtót és kiléptem rajta. A titkártól is kézfogással búcsúztam. Amikor a tőle kivezető ajtóhoz értem, tekintetem odatévedt a miniszterelnöki szoba avval szemben lévő ajtajára. Imrédy Béla még ott állt a küszöbén, s mielőtt kiléptem a külső helyiségbe – most már ismét barátságos arccal –, búcsút intett nekem a kezével.

Ez volt az utolsó személyes találkozásunk és beszélgetésünk egymással ebben az életben. Csak a fórumon akadt ezután még egy-két egymásba fűződő felszólalásunk.

A PÁRTSZAKADÁS FELÉ

Kornis – Komárom

Mélyen levert, hogy rossz sejtelmeim valóra váltak. Imrédy megnyilatkozása nem hagyott kétséget abban a tekintetben, hogy a „hitleri eszmék" mágikus bűvöletébe esett és Magyarország olyan gyökeres átidomítására, intézményei átszervezésére törekszik, amely hagyományainktól, gondolkodásunktól és politikai érdekeinktől teljesen idegen! A haladó konzervativizmus bevált útján – a józan középúton – immár közel két évtizede biztos kézzel irányította az ország szekerét a túlnyomórészt higgadt, megfontolt és konstruktív elemekből alakult kormánypárt – és ez a szerencsétlen „megszállott" most a nyugodt fejlődésünknek ezt a biztos bázisát fel akarja dúlni, szét akarja repeszteni, hogy helyébe a felelőtlen szélsőséges elemekből teremtsen a saját háborodott eszméi és alkotmányosan nem korlátozott hatalma részére kétes értékű támaszt. Miniszterelnök, aki előtt az alkotmány örök érvényű alapelvei nem szentek, hanem nyűgös korlátok, amelyek lebontására „csodálatos forradalmat" kész szítani és diadalra segíteni, többé nem az ország „fenntartó istápja", hanem halálba sodró, kész veszedelme!

Amilyen tisztán láttam én ezt, éppoly kevéssé tudtam tisztába jönni magammal abban a tekintetben, hogy ebben a helyzetben mi is a teendőm. Az ország külpolitikai tárgyalásai, amelyektől nem kevesebb függött, mint az elszakított magyar Felvidék egészben vagy részben való felszabadulása, sorsdöntő stádiumukhoz közeledtek. A magyar érdekekért napról napra síkraszálló kormányt hazai pozíciójának megrendítésével hátba támadni: – árulás lett volna. Viszont nem volt kétséges, hogy e tárgyalások eredménye lezárása után – amire komoly remény volt – az Imrédy-kormány az elért si-

ker mámorában és kifényesedő tekintélye birtokában nyomban meg fogja kísérelni a rendeleti kormányzás bevezetését és alkotmányunk fokozatos kiforgatását. Vajon akkor nem lesz-e már késő minden tiltakozás?

A keserves dilemma Prokrusztesz-ágyából a passzív hánykolódás után hármas elhatározás pozitívumával keltem végre talpra:

1.) Remélhetőleg – hála Terbócz előrelátásának –, eleve jó hírt veszek majd arról, ha alkotmánysértő törvény- vagy rendelettervezet készül. Akkor lesz konkrét bizonyítékom, amire támaszkodva félreverhetem a harangokat.

2.) Minden eddigi tapasztalatomat és aggodalmamat közlöm Kornis Gyula barátommal, a Képviselőház elnökével – a legnagyobb diszkréció kikötése mellett –, hogy az akadályoztatásom esetén – (hiszen, mint láttuk, vannak mindenre képes emberek is a kormánypártban!) – ő maga legyen résen az alkotmány védelmében.

3.) Alkalmas időben – mihelyt lehet – beszámoló beszédet tartok kecskeméti kerületemben, amelyben a közvélemény figyelmét felhívom bizonyos körülményekre, bizonyos törekvésekkel szemben pedig óvatosságra, tartózkodásra, sőt – ha arra kerül a sor – ellenállása buzdítom. Persze, egyelőre nem a kormány ellen, csak lehetőségek és veszélyek ellen irányulna a megnyilatkozásom.

Terbócz Imre biztosított, hogy állandó és hatékony ellenőrzése a Miniszterelnökség ún. „tanulmányi csoportja" felett megbízhatóan működik. Részletes tájékoztatást tudott nyújtani az ott felmerült reformtervekről. Még csak előkészületi stádiumban vannak; ha valamelyik jóváhagyott és megvalósításra kész tervezetté válik, még a kibocsátása előtt értesülni fogok róla. Ez megnyugtatónak látszott.

Kornis Gyulának részletesen elmondtam Imrédyvel szemben fokozatosan megváltozott és aggodalmasan gyanakodóvá vált nézetemet. Meglepett, hogy ő cseppet sem volt meglepve. Elmondta, hogy Kánya Kálmántól már hallott a feltűnő „pálfordulásról", amit a „nácizmussal" szemben észlelt. Mindketten megütődtek rajta és aggodalmakat táplálnak a jövőt illetően.

Hogyan? – kérdeztem. – A nagy németbarátnak ismert Kánya kifogásolja ezt a behódolást?

Bizony – felelte Kornis –, őt ugyanis éppen a másik irányba fordította meg a kieli találkozó!

De hiszen akkor kétfelé hasadt a szekér rúdja!

Kornis megígérte a legnagyobb éberséget, és kért, hogy észleleteinket meg bizalmas értesüléseinket állandóan cseréljük ki egymással. Ebben meg is állapodtunk, és ettől fogva gyakrabban találkoztunk is.

Közben egymásra tornyosulva rohantak előre a sorsdöntő események.

Utólag hallottuk meg, hogy egy nappal Imrédy és Kánya látogatása után a kormányzó is járt Hitlernél. Mégpedig egészen váratlanul kérették oda Észak-Németországból, ahol Göring vadászvendége volt. Hitler a szudétanémetek érdekében közeli közvetlen akcióra szánta el magát, és ezt megelőzőleg tisztázni kívánta velünk a magyar Felvidékre vonatkozó nézeteinket, követeléseinket, beavatkozási készségünket és az együttműködésünk módozatait. Nagy jelentőségű volt e témának újra való felvetése annak a Hitlernek a részéről, aki a kieli találkozó után neheztelést érzett velünk szemben, mert akkor Csehszlovákia elleni fegyveres beavatkozásra tett felszólítását mind a kormányzó, mind Imrédy meg Kánya határozottan elutasította. Ezúttal a nyugati hatalmak előzetes diplomáciai belenyugvását készítette elő a terve megvalósításához, és úgy vélte – nem minden gúny nélkül –, hogy az ilyen eljárásban mi is részt vehettünk, akik a fegyveres beavatkozást Kielben nem vállaltuk, és a trianoni szerződésnek csakis „békés úton való revíziójára" irányuló törekvésünket hangoztattuk. A revízió lehetőségét kínáló nemzetközi tárgyalásokban természetesen kész örömmel voltunk hajlandók részt venni. Annál több reményt keltett bennünk Hitler két egymást követő napon folytatott tárgyalása a „békés" revízió lehetősége iránt, mert ezt – amint előre közölte – a harmadik napon nyomon követte Chamberlain angol miniszterelnök újabb látogatá-

sa nála Godesbergben és ott a müncheni egyezmény előkészítése.[297] Az egy hét múlva csakugyan megtartott müncheni értekezlet azonban azzal a csalódással járt a számunkra, hogy a négy nagyhatalom – Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország – között létrejött egyezmény elismerte a német igényeket, és azok érvényesítésére irányuló terveket is helybenhagyta ugyan, de Magyarországot a maga mindenképpen jobban megalapozott igényeivel a Csehszlovákiával való közvetlen tárgyalások útjára utasította. Hitler nem exponálta magát értünk. Nyilván nem akarta, hogy a tengelyhatalmakon kívül másnak is hálásak legyünk azért, amit majd visszakaphatunk...

Csehszlovákia tisztán szlovákokból álló – (magyarul jól beszélő) – küldöttséget küldött a velünk való tárgyalásra, ami Komáromban 1938. X. 9–13-án eredménytelenült folyt le. Ipolyságot[298] meg Sátoraljaújhely 20 éven át cseh megszállás alatt volt pályaudvarát[299], minthogy ezek előzetes visszabocsátását a tárgyalások megkezdésének a feltételéül kötöttük ki, ugyan az első 36 óra, illetve 24 óra leteltével csakugyan meg is szállhattuk, azonban az összes egyéb vitás kérdések eldöntése végett a müncheni egyezmény aláíró hatalmakhoz fordultunk, amit ellenfeleink „tudomásul vették"[300].

[...]

[297] Hitler 1938. IX. 20-án Imrédyvel és Kányával, 21-én Horthy Miklóssal, 22-én Chamberlainnel találkozott és tárgyalt. Müncheni egyezmény IX. 29-én. (Zs. T. jegyzete)

[298] Ipolyság visszatérte napján tartott fővárosi pártértekezletünk javaslatomra elhatározta, hogy az oda bevonuló honvédeinket köszöntő magyar leánykának emlékül elküldjük Kisfaludi Strobl alkotásának, a várbeli huszárnak a Zsolnay-gyárban készült mását. Meg is történt. (Zs. T. jegyzete)

[299] Példa Trianon kiáltó képtelenségére, hogy a pályaudvart a várostól országhatárral választották el! (Zs. T. jegyzete)

[300] Az első bécsi döntésről ld. Fülöp–Sipos i.m. 203. és köv. p.

A BÉCSI DÖNTÉS HÍRE ÉS HATÁSA

1938. november 2. Rendszerint a „halottak napja", ezúttal az egész magyarság számára a föltámadás kezdetét ígérő várakozás egyre izgalmasabbá váló óráinak a sorozata. Ma dől el a magyar Felvidék sorsa!

Aki csak teheti, a rádiónál ül, és reménykedve lesi a híreket Bécsből. Ott, a rossz emlékű „Belvedere" palotában[301] ült össze kora délelőtt a német meg az olasz külügyminiszterből – Ribbentropból és Ciano grófból – álló ún. „döntő bíróság", hogy meghozza ítéletét Magyarország területi igényei tárgyában Csehszlovákiával szemben. A hírek egész nap egymást követik, de persze csak külsőségekről tájékoztatnak. Végre késő délután megtörtént a döntés, amiről az első tájékoztatást este kilenc óra tájban kaptuk meg. Persze olyan tálalásban, mintha az elért „siker" a várakozásunkat felülhaladta volna.

A Felvidéket tőlünk elválasztó trianoni határok a Csallóköztől kezdve Sátoraljaújhelyig mindenütt fölszakadoztak – harsogta a rádió –, és a tömör többségben élő magyarság mindenütt felszabadult az idegen iga alól. A tárgyalások kezdetén hozzánk már visszatért Komáromon, Ipolyságon és a sátoraljai elszakítva volt vasúti pályaudvaron kívül, most már Érsekújvár, Léva, Rozsnyó és a nagy Rákóczi fejedelem örök pihenőhelye: Kassa is megint a miénk! Lelkünk mélyéből köszöntjük a keblünkre visszatérőket és a kormányt, amely álmaink teljesedését bölcs külpolitikájával valóra váltotta!

[301] Ferenc Ferdinánd lakása volt. (Zs. T. jegyzete)

A főváros népe tömegekben készül a Keleti pályaudvarra, hogy a Bécsből még ma éjjel hazatérő magyar küldöttséget fogadja...

Lezártam a rádiót. Azokra kellett gondolnom, akik a természeti és történelmi jogaik megsértésével továbbra is idegen rabságban maradnak! Nemcsak hogy föl nem szabadultak a két évtizedes járom alól, hanem még az önrendelkezési joguk érvényesítésére sem kaptak alkalmat! Pozsony és Nyitra félszázezer magyarsága, Losonc, Eperjes, Bártfa, meg a szerencsésen visszatért Rozsnyóval már közeli szomszédságban lévő Szepesség lelkesen magyar érzésű lakossága még a „baráti" döntőbírák előtt sem talált kegyelemre! Úgyszintén Rákóczi leghívebb népe, a Kárpátalját lakó „gens fidelissima"[302] – Munkács és Ungvár hazasíró magyarságával együtt – ugyancsak mostohán járt... Pedig, pedig nemcsak az ő kívánságukról meg szabadságukról volt szó, hanem egyúttal a Magyarország elszigeteltségét megszüntető magyar–lengyel közös határ megvalósulásáról is...

Az országban ünnepi hangulat árad szét. A házakon zászlók jelennek meg, az utcákon hazafias dalokat éneklő csoportok vonulnak fel. Akármilyen nehéz is szívem, mégis úgy gondolom, hogy jól teszik! Trianon megingott, és ez magában is nagy eredmény! Hát örvendezzünk annak, amit Isten kegyelméből biztató kezdetnek üdvözölhetünk!

Csak a bécsi döntés mögött ne akarjon senki magyar lemondást felfedezni az önrendelkezési joguk megnyilatkozása nélkül továbbra is rabságban maradó, évezredes honfitársainkról, köztük több millió édes vérünkről! Ha ezt leszögeztük, vitán kívül helyeztük, akkor ünnepelhetünk...

A bírálatnak majd annak a törvényes fórumán, a Képviselőház külügyi bizottságának zárt ülésén lesz a maga helye. Addig nem, nem leszek ünneprontó!

[302] A leghűségesebb nemzet. A ruszinokat nevezték így.

Hanem a bensőm háborog. Még nem tudjuk, hogy milyen árat kell fizetnünk azért, amit visszaadtak. Mert ez a döntés, amelyhez volt ellenségeink nem is járultak hozzá[303], tehát annak a tartósságát kétségessé tették, amilyen tökéletlen, annyira kényelmetlenül fészélyező is, mert azt érezteti velünk, hogy nem a jogaink, szóval az igazság érvényesült, hanem mintha szívességet, sőt kegyet gyakoroltak volna velünk szemben. Az ilyesmit pedig nemzetközi viszonylatban nem szokták ingyen adni...

És hogyan lehetséges, hogy Pozsonyt a tótoknak ítélték? A magyar haza második legnagyobb városát, ahol már Mátyás király korában egyetemünk volt, az „Accademia Istropolitana", tehát a magyar kultúra fő fészke[304]! Amely három századon át az ország székhelye volt! Ahol az országgyűléseink üléseztek, és nem kevesebb, mint 18 magyar királyt koronáztak! Amilyen megmagyarázhatatlannak látszik ez a döntés, annyira meg fogja bizonyára mindenki érteni, hogy a számomra, aki ott születtem, mennyire lesújtó!

Töröm a fejemet: mi lehetett a képtelen döntés indítóoka? Előveszem a Révai Nagy Lexikonát és összehasonlítom Pozsony meg a visszatért Kassa néprajzi adatait a háború előtt utoljára 1910-ben tartott népszámlálás szerint. Mind a két helyen a tótság a lakosságnak a 15%-os arányszámán egyaránt alulmarad[305]! Hogyan lehetséges tehát, hogy amíg Kassán ezt az alacsony arányszámot a döntőbírák nem érdemesítették figyelemre, Pozsonyban ugyanilyen töredéknek

[303] Valójában Nagy-Britannia és Franciaország elfogadták az első bécsi döntést.

[304] Az egyetem 1467. július 20-án nyílt meg, virágkora Vitéz Jánosnak, az egyetem első kancellárjának, 1472-ben bekövetkezett halálával véget ért, 1488–1490 között az intézmény megszűnt.

[305] Pozsonyban magyar 31.705 (39,37%), német 32.790 (41,9%), tót 11.673 (14,9%), egyéb 2.055 (3,93%)

Kassán magyar 33.350 (75,4%), német 3.189 (6,9%), tót 6.547 (14,1%)

Nyitrán magyar 9.754 (59,41%), német 1.630 (9,8%), tót 4.929 (26,3%) (Zs. T. jegyzete)

alávetették a magasabb kultúrájú, magyarokból és németekből kb. egyenlő arányban összetevődő 85%-os többséget? Csakis úgy történhetett meg, hogy ha Hitlerék a pozsonyi németséget a tótok javára vetették latba, és ezzel mintegy 56%-os abszolút többséget kovácsoltak össze a „nem magyar" elemekből! Hát ugyan hogyan lehet ez az erőszakosan összetákolt, vagy inkább csak célzatosan elképzelt 56%-os vegyes többség Pozsonyban döntő jelentőségű, amikor Nyitrán a 60%-ot majdnem elérő színmagyar abszolút többséget alávetették a 26%-os tót kisebbségnek?!!! Hol itt az egyenlő mérték, amely nélkül megrendül a bizalom a „bíró" pártatlansága és az ítéletének a tárgyilagossága iránt egyaránt!

Még elképesztőbben hat a pozsonyiakat sújtó, pártos döntés, ha az élettől elvonatkoztatott statisztikai adatokat közelebbről megvizsgáljuk, mégpedig abból a szempontból, hogy a népszámlálás napján éppen Pozsonyban tartózkodó és ezért az ottani lakossághoz hozzászámított személyek közül kik a „jöttmentek" és kik a város állandó lakosai? A tótokról a helyi viszonyok alapos ismerői hitelesen állapíthatják meg, hogy túlnyomó nagy többségükben csak átmenetileg tartózkodnak Pozsonyban! Ugyanis mint mesterséget tanuló inasok meg legények vagy cselédek jönnek egy-két évre falujokból a városba, de aztán haza is mennek, mielőtt a pozsonyi illetőséget megszereznék. Azok száma, akik megtelepednek, aligha éri el a százat: az evangélikus teológia tanári kara többsége és néhány megházasodott kisiparos. Már az evangélikus teológia tót hallgatói szintén csak ideiglenes pozsonyi lakosok. Egyébként nem érdektelen annak a felemlítése sem – bár ez az anyanyelvet feljegyző statisztika szempontjából közömbös –, hogy Pozsonyban egy éven belül minden tót megtanult magyarul. Ez alaposan következtethető a pozsonyi kir. bíróságok gyakorlati tapasztalatából, hogy ti. a helyben lakó tótok kihallgatása céljából sohasem volt szükség tolmácsra[306].

[306] Dr. Zsitvay Géza testvérbátyám (a későbbi kúriai tanácselnök) 1899–1906 között kir. aljárásbíró volt Pozsonyban. Tőle és bírótársaitól tudom. (Zs. T. jegyzete)

A tót elemnek sem Pozsony kultúrájában, sem gazdasági vagy társadalmi életében soha semmiféle szerepe nem volt!

A tárgyilagos helyzetkép megalkotása szempontjából az sem érdektelen, ha a némi – (2 1/2%-nyi) – relatív többséggel rendelkező pozsonyi németség összetételét is megvizsgáljuk. A Pozsonyban lakó zsidóság köztudomás szerint – kevés kivétellel – német anyanyelvű, és annak is vallotta magát. Közöttük egészen elenyésző kivétel az a néhány ügyvéd meg orvos, aki a magyarság számát gyarapította. Azonkívül azt is számításba kell venni, hogy Pozsonyban az első világháború előtt nemzetközi talmud-iskola volt, amelynek a nagyszámú hallgatói, de tanárai is a világ minden tájáról verbuválódtak. Ezek mind német anyanyelvűeknek vallották magukat – (és nem „jiddisch"-nek, amint kellett volna) –, és így a németek számát szaporították, ám ők is csak átmenetileg tartózkodtak az ősi koronázó városban. Eszerint a pozsonyi 8207 zsidóból legfeljebb a 207-et lehet a magyar anyanyelvűek közé számítanunk, míg a 8000 a németek számába olvadt. Hitler tehát a zsidóságnak köszönhette a „németség" pozsonyi relatív többségét!!! Nélkülük a számuk 24.790-re apadt volna.

Pozsonyban 4764 katona is állomásozott 1910-ben, akiknek azonban az anyanyelv szerinti statisztikája hiányzik a népszámlálás adataiból. Tekintettel arra, hogy Pozsonyban közös hadtest- meg hadosztály-parancsnokság is székelt, az osztrák származású tisztekre és altisztekre is gondolnunk kell. Nagyon bőkezűek lennénk, ha a számukat 764-re tennénk. A hátralévő 4.000 azonban minden bizonnyal színmagyar, mivel a hadtest kiegészítő kerülete a színmagyar Csallóköz.[307] Ez a négyezer magyar, ha személy szerint a szol-

[307] Amikor 1924-ben fiammal Pozsonyba látogattam, a dunai alsó várkapu előtt magyarul beszélgettünk, tűnődve, hogy megpróbáljunk-e bemenni a vár területére. Egyszerre csak megszólalt a „csehszlovák" baka a várkapuban: Tessék már bevonulni végre! Az Isten áldja meg! Magyar vagy, fiam? – kérdeztem, szinte könnyekig meghatva. – Majdnem mind azok vagyunk, instálom, csallóköziek. Csak a tisztek meg az altisztek... Elhallgatott, mert közeledett valaki. Lám, még a csehek alatt is magyar volt ott a katonaság zöme! (Zs. T. jegyzete)

gálati ideje leteltével változik is, állandó magyar jelenlétet jelent mennyiségileg is, meg a város szellemét érintő hatásában is. Ha tehát az átmenetileg Pozsonyban tartózkodókat a tótoknál meg a németeknél az ő javukra írta a statisztika, akkor az egyenlő elbánás elve alapján a mennyiségileg állandóan jelenlevő 4.000 csallóközi magyart – ha katona is – a magyarság létszámához kellene számítanunk, amit ezzel 35.705 -re emelkednék, mégpedig színmagyar elemekből, míg a fentiek szerint a németség „zsidó nélküli" létszáma csak 24.790 lenne.

A statisztikáról azt tartja a közvélemény, hogy azzal mindent be lehet bizonyítani, sőt: mindennek az ellenkezőjét is! Csakis evvel magyarázható, hogy Hitler a pozsonyi adatokban alapot vélt találni arra, hogy a 85%-ban nem szláv lakosságú, magas kultúrájú nagyvárost az alacsonyabb kultúrájú és a magyarok meg németek közé ékelődő szlávság kezére juttathassa.

De mivel magyarázható ez a célzatos szándéka?! Aligha tévedek, ha feltételezem, hogy Hitler tulajdonképpen arra spekulált, hogy alkalomadtán a maga birodalma számára szerezze meg majd „Pressburg"-ot, ahogyan ő az osztrák határ közelébe eső, könnyen átcsatolható, szerinte német kultúrájú (?), szép és kívánatos nagyvárost nevezte. Nyilván úgy gondolkodott, hogy ha ő a bécsi döntéssel visszaadja Pozsonyt Magyarországnak, akkor tőlünk már bajosan vehetné majd el, hacsak nem nyíltan ellenséges erőszakkal. Viszont a „szlovákok"-nak alkalomadtán felkínálhatja a csehektől való felszabadításukat, aminek az ellenértékéül végül is megszerezheti a „német relatív többségű" Pozsonyt. Nyitrát pedig bizonyára erre az esetre az önálló „Szlovákia" fővárosául szánta, és ezért nem respektálta a bécsi döntés alkalmával e város majdnem 60%-os (59,41%) magyar abszolút többségét.

Azóta sem hallottam más magyarázatot a két magyar város szomorú sorsára nézve, ellenben későbbi események nagyon is megerősítették az én feltevésemet.

Amikor ui. Hitler 1939 márciusában – a müncheni egyezményben elért eredményeit túlhaladó igényei kielégítése céljából – végrehajtotta a mesterséges csehszlovák államalakulat[308] kettéválasztását és a saját protektorátusa alá való helyezését, eléggé elárulta, hogy Pozsony megszerzésére is gondolt. Magyar és német lapok egyaránt megírták, hogy amíg a német csapatok elárasztották Csehországot, Hitler maga sereg élén az ausztriai Wolstalból kiindulva és burgenlandi területen át a Duna mentén előrenyomulva, bevonult a Trianonban Csehszlovákiához csatolt Pozsony-Ligetfaluba[309], onnét kisétált a Pozsonyhoz tartozó ligeten át a Duna-parti kávéház teraszára, ahonnét hosszú időn át elgondolkozva szemlélte a szemben fekvő ősi várost. Magam is láttam valamelyik lapban az erről a jelenetről készült képet. Nyilvánvalónak látszik, hogy személyesen szándékozott a szerinte németnek tartott „Pressburg"-ba bevonulni. De mire várt akkor, ahelyett hogy a tervet végre is hajtsa? Katonai ellenállástól semmi esetre sem kellett tartania, hiszen egyidejűleg a Morván át is kelt csapatai minden ellenállás nélkül vonultak be Dévénybe. Minden valószínűség szerint a tótok vezérével, Tisóval folyó tárgyalások eredményét akarta bevárni. Ez azonban némileg másként ütött ki, mint tervezte. A tótok, annak fejében, ha fővárosukként berendezett magyar–német Pozsonyt megtarthatják, hajlandók voltak a csehektől elszakadt országukat Hitler protektorátusa alá helyezni[310]. Hitler ezt elfogadta, nehogy a felszabadult „Szlovákia" a történelmi, földrajzi, gazdasági és kulturális erők hatása alatt – előbb-utóbb – visszatársuljon Magyarországhoz! Dévényt azonban, mint hídfőállást, megtartotta!

[308] Mussolini Európa „féregnyúlványának" nevezte. (Zs. T. jegyzete)

[309] Úgyszólván színmagyar lakossága volt! (Zs. T. jegyzete)

[310] Az 1939. március 23-án kötött német–szlovák védelmi szerződés értelmében Szlovákia katonailag és külpolitikailag teljesen függő viszonyba került Németországgal. Az északnyugat-szlovákiai védelmi övezetben német csapatok állomásoztak.

Azt a Dévényt, amelynek a Duna–Morva összefolyása széles vízmedencéjébe beszökellő sziklaszirtjét maga az Úristen teremtette örök határkőnek... magyar határkőnek! Hazánk ezeréves fennállása ünnepén – 1896-ban – aztán művészi emlékmű került föléje: 20 méter magas korinthuszi, karcsú oszlop hordozta ott azóta a honalapító Árpád fejedelmünk Nyugattal fönséges nyugalommal szembenéző alakját. Még csak a hatodik gimnáziumot végeztem éppen el, amikor – 1900 nyarán – először láttam. Rám tett hatása felemelő és megrendítő volt egyszerre, és a bennem akkor már ébredező verselési hajlamomat tettre késztette. Ott a várban, az emlékmű tövében írtam meg azt a versemet, amelyet a Markó utcai főgimnázium önképzőköre „dicsérettel" iktatott be az emlékkönyvébe. Aligha van már ott meg, és bizony, az én emlékezetemben is csak két versszak maradt meg belőle. Ideírom, mert jól tükrözi a századforduló minden balsejtelmétől ment, magabízó hangulatát:

A dévényvári rom felett,
A szirt, mely Istentől ered,
Oszloptetőn az őr: Árpád,
Hiába ostromolja ár:

Sisakja éri az eget,
A két folyó s ellensereg,
Alatta bérc: a Kiskárpát.
Szilárd, örök magyar határt!

Trianon győztesei az oszlopot ledöntötték, a Várhegy Dunára néző sziklafalába óriás betűkkel bevésett, az arra haladó hajókról is jól olvasható felírást lecsiszolták. Nem csoda: hiszen valamikor örökérvényűnek hitt történelmi szentenciát hirdetett! Így kezdődött ugyanis:

E kapun át ellenség gyakran tört a magyarra,
Ám egyszer sem nyert rajt tartós diadalt![311]

Igen: ez így volt, igaz, amíg csak a hálátlan Nyugat Trianonban szét nem tépte Szent István palástját. Szét nem tördelte szentkoronája testét, a maga vesztére szét nem rombolta a nyugati kultúra addig sziklaszilárd bástyáját... Azonban amikor a Felvidékünk egy része ugyan visszatért, de a nyugati kapunk kulcsa csak idegenek között cserélt gazdát, akkor bizony Dévény, Pozsony, Nyitra és a Kárpátok körülkarolta mögöttes vidékük idegen rabsága tartóssá vált és a jövője egyben reménytelenné is! A dévényi hídfő és a wolfstal–ligetfalui hadállás Hitler kezében egybefüggő harapófogót alkotott, amely bármely pillanatban magához kaparinthatta az átkarolt Pozsonyt. Az így teremtett stratégiai helyzet világosan elárulta, hogy Hitler az 1938. november 2-i döntésben nem szánta véglegesen a tótoknak az ősi magyar koronázó várost, hanem későbbi tervei számára kívánta „szabadon" tartani. 1939 márciusában aztán egy lépéssel már tovább is ment, amikor sakk-matt-helyzetet teremtett stratégiai elhelyezkedésével. Ha a Nyugat a II. világháború után vissza nem állította volna a trianoni határokat és Hitler maradt volna fölül, akkor – semmi kétség sem lehet benne – akkor Pozsonyt[312] a német birodalom nyelte volna el...

[311] A folytatására nem emlékszem, a disztichonok szerzőjét nem ismerem. (Zs. T. jegyzete)

[312] Visegrádi kis (6 holdas) erdőmben a Várhegy oldalán 1927-ben felállíttattam a pozsonyi vár mását, kb. 1 m 3 köbméternyi méretben. Krasznai Lajos szobrász alkotása, aki a visegrádi IV. Béla-szobrot alkotta. Az oroszok tönkretették, de megmaradt a közelében elhelyezett barokk kőkeretbe foglalt, márvány emléktábla, rajta a magam szerkesztette disztichonokkal :
„Szép Pozsonyunk! Rabigát tett büszke fejedre a hála,
Mert védted Nyugatot zord ezer év viharán.

Az 1938. november 3-án tartott minisztertanácsról aznap este a lapokban közreadott kommüniké többek közt azt a közlést is tartalmazta, hogy Imrédy Béla miniszterelnök bejelentése szerint a „magyar nemzet hálája Hitler iránt" abban fog külsőleg is megnyilatkozni, hogy „a Fővárosi Közmunkák Tanácsa[313] a már 4-én megtartandó ünnepi (?) ülésén az Andrássy út Köröndjét Hitler térnek fogja nevezni".

Megdöbbentem: hát már kezdi! Lám, mint valamely diktátor, semmibe veszi a független autonóm, közmunkatanácsi testület kizárólagos, törvényes hatáskörét, és „parancsot" ad neki!

Az a halvány reményem, amelybe kezdetben még kapaszkodni kezdtem, hogy ti. esetlegesen csak valamilyen szövegezési vagy újságszerkesztési hiba forogna fenn, hamarosan megsemmisült, amikor a szokásokkal teljesen ellenkező távirati meghívót a Közmunkatanács másnapi „rendkívüli" ülésére – a napirendi pont közlésével – késő este megkaptam.

Az ülésen, amelyen a szokottnál kevesebben voltunk jelen (nem tudhatni: hogy a kései meghívás miatt-e, vagy a tárgytól való idegenkedés okából?) – a napirend előtti felszólalásra kértem engedélyt.

Szent nagy igazságtételről sző álmot a földed,
Melynek nincs röge, csak – minden ízébe magyar!
Porszemed –, ím – születési helyéről messze sodortan,
Mostan is egy teveled! Álma, reménye tiéd!"

(Pozsonyból az egyik Pest melletti helységbe menekült tanító-nővérek – az engedelmemmel – másodpéldányt készítettek a „Vár-szoborról". Ott talán megmaradt.) (Zs. T. jegyzete)

[313] A testületet az 1870:X. tc. hívta életre, sokrétű feladatai közé tartozott az utcák és terek elnevezése.

Bessenyey Zénó barátom[314], az elnök, kissé nyugtalanul kérdezte meg tőlem, hogy milyen célból kívánok felszólalni. Régi politikus volt, és megérezte, hogy kellemetlen kérdések felvetésére kerülhet sor.

Az ügyrenddel ellenkező távirati meghívásokkal kapcsolatban akarom az álláspontomat kifejteni – feleltem.

Az ülés összehívásának a szabályszerűsége vitathatatlanul napirend előtti téma, hát e bejelentésemre az elnök nem tehetett mást, minthogy megadta a szót.

Bevezetőül hivatkoztam az ügyrendre, amely előírja, hogy az ülés idejét és napirendjét mennyi idővel korábban kell a tagokkal közölni[315]. A Tanács tagjai valamennyien más, rendes elfoglaltsággal bírnak, és csak akkor tehetik magukat szabaddá a közmunkatanácsi ülés idejére, ha arról az ügyrendnek megfelelő módon, vagyis jókor értesülnek. Ugyanígy szükségük és ennélfogva igényük van arra is, hogy idejük legyen a napirendi tárgyak előzetes tanulmányozására. Szokatlanul kevesen jelentek meg ezen az ülésen, amiből az következtethető, hogy a távol maradottakat nem érte otthon a tegnapi késő esti értesítés, vagy nem tudták már magukat szabaddá tenni hivatásszerű, rendes elfoglaltságuk alól. Ilyen körülmények között az ügyrendellenes időben és módon, elkésve összehívott ülés nem tekinthető határozathozatalra jogosultnak.

[314] Gömbös miniszterelnök Bessenyeyt az én közbenjárásomra nevezte ki F. K. T. elnökévé, mellőzve bárcziházi Bárczy István miniszterelnökségi államtitkárt, a miniszterelnök állandó képviselőjét a F. K. T.-ban. Bessenyeyt ui. bekapcsoltam a fővárosi politikába, miután Gömbös kívánságára a kormány fővárosi pártja vezetését átvettem és őt budapesti képviselővé és th. biz. taggá is megválasztattam. Előbb a Képviselőház alelnöke volt, 1937-től m. kir. titkos tanácsos. (Zs. T. jegyzete)

[315] Ha jól emlékszem, rendszerint 8, sürgős esetekben pedig 3 nappal az ülés előtt kellett közölni a napirendre tűzött tárgyat a tagokkal. (Zs. T. jegyzete)

De szóvá kell tennem azt is – folytattam –, hogy egy-két órával a távirati meghívó előtt az esti lapokban fejcsóváltatóan meglepő hírt olvashattunk. Miniszterelnöki állítólagos nyilatkozatot arról, hogy mi a mai, akkor még meg sem hirdetett ülésünkön milyen tárgyban, milyen határozatot fogunk hozni! Szeretném, ha az elnök úr ezt valahogyan megmagyarázná, és ha lehetne, egyenesen megcáfolná!

Pillanatra megálltam, remélve, hogy talán az elnök közbevetőleg valamilyen elfogadható magyarázatot ad. Bessenyey, akivel a hosszú tárgyalóasztal közepén egymással szemben ültünk, szemmel láthatóan vállat vont és néma maradt. Ebből csakis azt következtethettem, hogy a kifogásolt interventio valóban megtörtént. Így folytattam tehát a felszólalásomat:

Annak természetesen semmi akadálya sem lehet, hogy bármelyik olyan állami hivatal, amelynek a képviselője hivatalból tagja a Tanácsunknak, így tehát a miniszterelnök itteni megbízottja is, valamely indítványt terjesszen elénk, de efelett az indítványozó tagunkat kiküldő hatóság óhajától teljesen függetlenül van jogunk döntenünk. Az ellen a híresztelés ellen, vagy, ha a hír a valóságot fedné, akkor az ellen a hatásköri túllépés ellen határozottan tiltakoznunk kell, hogy bárki a mi törvényes formák közt létrejövő határozatunknak önkényesen elébe vágva, előzetesen megszabja és nyilvánosságra is hozza a még csak részéről óhajtott, de meg nem történt döntést. Ez annál súlyosabb kifogás alá esik ebben az esetben, mert külpolitikailag kényes a nyilvánosságra hozott elgondolással szembeszállni, aminek következtében a Tanács tagjai elhatározása tekintetében feszélyező, sőt erkölcsileg szinte kényszerítő helyzetet teremt. Én legalábbis úgy érzem, hogy engem ez az előzetes közzététel és illetéktelen beavatkozás megfosztott attól a lehetőségtől, hogy a napirend tárgyában teljesen szabadon foglaljak állást. Ha tehát – a felhozott kifogásaim ellenére is – érdemben tárgyalná a mai napon a Tanács ezt a külpolitikailag kényes napirendi tárgyat, én abban részt venni nem kívánok.

Fölálltam. Bárczy, a miniszterelnök képviselője szólásra jelentkezett. Bessenyey úgy tette, mintha nem vette volna észre. Nyilván tapintatosan el akarta kerülni a könnyen kiélesedhető vitát. Fölállt ő is, és közben kijelentette, hogy az ülést felfüggeszti. Én eltávoztam, többen követtek.

Az esti lapok közlése szerint aztán az elnevezés megtörtént. Érthető és a Közmunkatanács szempontjából menthető is, hiszen az előzetes közlés valóban kényszerhelyzetet teremtett a számára. A fővárosi kormánypárt napirend előtti tiltakozásáról természetesen hallgatott a sajtó.[316]

[316] Akkor is „renitenskedtem" a Közmunkatanácsban, amikor Hitler „parancsára" a jobboldali közlekedés bevezetéséről volt szó. Arra hívtam fel a figyelmet, hogy ez csak „balkezes" emberek számára előnyös, tehát csak olyan fajtának való, amelynek a többsége általában balkezes. Ilyen, vagy legalábbis ilyen volt az ősidőkben a zsidó, amelynek az írása mai napig ezt tanúsítja. Igen mulatságos – mondottam –, hogy Hitler éppen a zsidók módjára való közlekedést propagálja. A lovas népek, mint mi is, bal felől szállottunk föl a lóra, aztán balra tartva lovagoltunk, hogy kardot rántó jobbunkkal az abból az irányban szembejövőkkel szemben védekezhessünk. A mai kor embere a közjárművekre biztonságosan a jobb kezével kapaszkodik fel, de ezt csak balra közlekedő forgalomban teheti. De ha az emberek az utcán találkoznak, akkor is csak úgy nyújthatnak egymásnak különösebb forgolódás nélkül kezet, ha balra tartva közeledtek egymáshoz. De váratlan támadással szemben is jobb a védekezésre való helyzetünk, ha az jobbról ér bennünket. Mindezeknél fogva oktalan dolog, ha a bevált közlekedési rendszerünktől eltérünk. (Zs. T. jegyzete) Magyarország területén az 1941. június 25-én kelt, 10141/187000. BM. sz. rendelet értelmében július 6-ától hatályba lépett a jobbra tartó közlekedési rend. Budapesten november 9-től vezették be az új forgalmi szabályozást. Német beavatkozásnak ebben a rendezésben nem volt szerepe.

Imrédy Béla miniszterelnök személyesen számolt be a komáromi tárgyalásokról és a bécsi döntésről. Előadása olyan színt öltött, mintha a sikerünk a várakozásunkat is felülmúlta volna, ami – természetesen – az ő és a kormánya érdeme.

Szavai vegyes hatást keltettek. Az ő 30–40 főből álló klikkje tomboló zajt csapva éljenzett, a párt zöme még a tapssal is fukarkodott, csak éppen a látszat kedvéért csapódtak össze egyszer-kétszer a tenyerek.

Bud János odasúgta nekem:

Imrédy a saját miniszterelnöksége elejétől kezdi az időszámítást! Mintha előtte lefolyt két nehéz évtizednek semmi része sem lenne a trianoni láncok meglazításában...

Másik szomszédom, Lányi Márton dr., a Képviselőház alelnöke ingerülten jegyezte meg:

Ennyi magasztaló szó Hitlernek, ennyi öndicséret!... Ilyen kiábrándító eredmény mellett!... Nehéz lenyelni!

Bennem is forrt mindez, hát hirtelen fölálltam és szót kértem, ám a választ meg sem várva beszélni kezdtem:

Amikor a trianoni börtönzár felvidéki ajtaja felpattant, az első pillanatokban csak erre, csakis erre gondoljunk. A tárgyilagos bírálattal várnunk kell, amíg örömünk lecsillapodik és tárgyilagosan leszünk képesek a bécsi döntés értékét megbecsülni. A visszatérő véreinket határtalan örömmel öleljük a keblünkre, abban a reményben, hogy ez csupán a kezdet a történelmi igazságszolgáltatás elmaradhatatlan további hasonló, sőt lehetőleg még kielégítőbb döntései sorozatában. (Úgy van! Úgy van! Taps.) Ez a reménységünk teszi elviselhetővé azt a fájdalmat, amelyet azok sorsa felett érezünk, akiket a bécsi döntés a hazatérés biztosra vett végtelen öröméből ezúttal kirekesztett. Azt izenjük nekik és minden hazavágyó testvérünknek a még fennálló trianoni határokon túl, hogy a bécsi döntés tudomásulvételével nem mondtunk le róluk! Istenünkre: nem! (Úgy van! Úgy van! Nagy taps!) Szüntelenül munkálkodnunk kell a jövőben is abban az irányban, hogy Szent István koronája ősi területén végül is mindenki szabadon gyakorolhassa az egész világ által mindenki számára elismert önrendelkezési jogot. Most csak egy ajtó tárult fel a trianoni börtön falán, a teljes jóvátételt a világ felébredt lelkiismeretétől és a szabadon majd megnyilvánulható önrendelkezési jog érvényesülésétől várjuk. A józanság arra int, hogy az elért eredményt se túl ne becsüljük, se le ne kicsinyeljük, hanem adjunk hálát a többet ígérő, mint adó kezdetért Istennek – és legyünk elismeréssel mindazokkal szemben, akiknek az eredmény kivívásában részük volt: a komáromi tárgyalóinknak, külügyeink mai és korábbi intézőinek, akiknek folyamatos tevékenysége a termést kiérlelte. Különösen indokoltnak tartom, ha ma megemlékezünk Bethlen Istvánról, aki Sopronban az első rést ütötte a trianoni vasgyűrűn[3,17] és Magyarország nemzetközi tekintélyét bölcs kormányzatával helyreállította, az olasz nemzet baráti támogatását pedig számunkra megszerezte; – üdvözlő köszöntésünket küldjük ma feléje (élénk helyeslés a párt zömében), aki elszakított területeink hozzánk hű lakóinak a sorsáról, sorsa javításáról, könnyítéséről annyi mindenféle módon igyekezett egy évtizeden át gondoskodni. (Úgy van! Úgy van! Nyugtalanság a jobb szélen.) De úgy érzem, hogy az osztó igazság útmutatása szerint meg kell emlékeznünk Gömbös Gyuláról is (harsányan kitörő, zajos helyeslés a jobbszélen ülő csoportban), aki a mi döntőbíráinkat összekapcsoló és irántunk való jóindulatra hangolt Berlin–Róma- tengely gondolatának felvetője, tehát a létrejöttének a tulajdonképpeni elindítója volt. Illőnek tartanám, ha a kormány és pártunk holnap délelőtt testületileg kivonulna a sírjához és ekként róná le emléke előtt a köszönetünknek és hálánknak azt a részét, amely a bécsi döntésben elért eredményeinkből őt meg-

[317] Az 1921. októberi velencei magyar–osztrák egyezményről és a soproni népszavazásról ld. Fülöp–Sipos i. m. 129. és köv. p.

illeti. (Általános taps, az elnöki emelvényen a kormány tagjai sorában Sztranyavszky Sándor volt házelnök, földmívelésügyi miniszter is huzamosan tapsol.)

Tasnádi Nagy András országos pártelnök és a jobbján ülő miniszterelnök összesúg, majd elhangzik az elnöki deklaráció, amely válogatott jelzőkkel magasztalja a kormányt a nagy „sikere" alkalmából, aztán végül kihirdeti, hogy másnap de. 10 órakor a kormány és a párt képviselő tagjai testületileg fognak megjelenni Gömbös Gyula sírjánál a Kerepesi út melletti temetőben.

Erről a pártértekezletről a lapokban megjelent közlés kizárólag a miniszterelnök meg a pártelnök felszólalását ismertette, az előbbit részletesen, az utóbbit néhány szóban.

Másnap délelőtt a temetőben rajtam kívül alig két-három párttag lézengett, de a kormány teljes számban megjelent. Beszéd nem hangzott el, néhány perces feszes csend után szétoszlottunk.

Imrédynek e jelenet formájában mégiscsak át kellett valamit engednie a maga számára féltve őrzött „dicsőségből", ám Bethlen Istvánhoz semminő formában sem jutott el a párt köszöntése...

A Képviselőház külügyi bizottságában

A pártértekezletet rövidesen követte a Képviselőház külügyi bizottságának az ülése az elnöki fogadó alatt lévő bizottsági teremben.

A kormány képviselői késtek, és addig négyen, akik történetesen legkorábban érkeztünk – vagyis Bethlen István, Ernszt Sándor és Sulyok Dezső meg én –, beszélgetésbe elegyedtünk. Hamarosan kitűnt, hogy véleményünk a legtöbb vonatkozásban egyezik. Ez a körülmény megerősített abban a szándékomban, hogy felszólaljak. Bethlen még biztatott is:

Nagyon jó lesz, ha mindezeket elmondod. Mi majd megadjuk a helyeslő, kísérő zenét!

Úgy van! – tette hozzá Sulyok Dezső nevetve –, más dolgunk nem is lehet nekünk, ellenzékieknek, ha egyszer maga a kormánypárt opponál!

Ernszt Sándor félrehúzott engem:

Mondd csak, mit szólsz a „csodálatos forradalomhoz"? Ez az Imrédy nagy csalódást jelent nekem. A szélsőjobb megfékezését, sőt letörését vártam tőle, és már szinte társulni készül vele! Ha így folytatja, majd megérheti hamarosan azt a forradalmat, amelyen aztán ő maga csodálkozhatik a legjobban! Előbb-utóbb minden komoly, lelkiismeretes ember szembe fog fordulni vele!

Úgy látom, nagyon is egyetértünk, Sándor, válaszoltam neki, s azt is elmondtam, hogy a kormánypárt legértékesebb elemeinek a kiirtására készül, amint nekem ő maga bevallotta.

A szerencsétlen! Ha csak maga alatt vágná a fát! Tönkreteszi az országot...

Beszélgetésünk félbemaradt[318], mert megérkezett a miniszterelnök és a külügyminiszter. Sietve helyet foglaltunk. A bizottsági elnök jobbjára Imrédy, baljára Kánya ült. A „T" alakú asztal törzsének a jobb oldala élét – miután Bethlen engem mint felszólalni készülőt odatessékelt – én foglaltam el, míg tőlem jobbra Bethlen, majd Sulyok következett. A bal oldalon, éppen velem szemben Ernszt helyezkedett el, de ha ültömben félig balra fordultam, Imrédyvel találtam szemben magamat.

Imrédy ezúttal más taktikát követett, mint a legutóbbi pártértekezleten. Ott az előrebocsátott felszólalásával lerohanta a jelenlévőket, itt előre bocsátotta a higgadt, szófukar Kányát, hogy a vitazáró beszé-

[318] Ernszt két hét múlva meghalt, pártja Imrédy mellé állt. L. alább. (Zs. T. jegyzete)

det tartsa fenn magának, amelyre már nem lehet válaszolni! Azonban nem egészen a terve szerint folyt le a külügyi bizottság ülése.

A külügyminiszter felszólalása igen rövid volt, szinte ridegen ismertette a komáromi tárgyalásokat, azok eredménytelenségét, majd a döntőbírósági megállapodást és a bécsi döntést. Egyéniségéhez illően nem volt az előadásában az eredménnyel való dicsekvésnek egyetlen szava sem. Sőt még megelégedést sem lehetett kiérezni belőle, majdnem inkább némi mentegetődzést és csalódást.

Rövid felszólalása a bizottság tagjai részéről semmiféle megnyilatkozást sem váltott ki. Igaz, hogy nem is mondott semmi újat, még kevésbé tett valamilyen bizalmas közlést.

Nyomban szólásra jelentkeztem, de ugyanezt tette az ellenzék egyik tagja is. A parlamenti szokások szerint az elsőbbség őt illette meg, és az elnök már meg is akarta neki adni a szót, de az, miután Sulyok súgott valamit neki, elállott a szótól.

Mindenekelőtt sajnálatomnak adtam kifejezést, hogy amíg a nyilvánosság körében mindenütt csak az öröm megnyilvánulásait halljuk afölött, hogy szétdarabolt országunk egyes részei fölszabadultak és két évtized óta idegen rabságban sínylődő lakói a keblünkre visszatérhettek, én itt, a nyilvánosság elől elzárt tanácskozásunk során inkább a bécsi döntés árnyoldalait kívánom szóvá tenni, de úgy vélem, hogy azokkal foglalkoznunk kötelességünk.

Nyugtalanítónak tartom, hogy a döntésben csak két hatalom képviselői vettek részt, mégpedig éppen a szövetségeseink, amíg az ún. „müncheni hatalmak" másik ketteje, a trianoni diktátum fő tényezői: Francia- és Angolország az események puszta szemlélői maradtak. Ez úgy fest, mintha tűrtek volna valamit, de azt nem helyeselték. Sok, mégpedig nagy tekintélyű francia meg angol államférfiú nyilatkozott az elmúlt két évtized során Európa keleti bástyája szétrombolásának oktalanságáról. Kinek a hibája, hogy most a részbeni jóvátételben való részvételtől mégis tartózkodtak? A komáromi tárgyalások záró közleményéből jogosan következtethette a magyar nyilvánosság, hogy, amint Csehország kérdésében a négy müncheni hatalom együttesen döntött, ugyanaz fog történni a Szlovákiával szemben fennálló magyar követelések tekintetében. Nagyon is megalapozottnak látszik az az aggodalom, hogy a kulisszák között olyan valami történt, amit – meg kell nyíltan mondanom – a döntés általános elismerése és főként állandósága tekintetében jogos kétségeket támaszt. Reményemnek adtam kifejezést, hogy a jogos aggodalmainkra a kormány talán tud valamilyen megnyugtatást adni. (Úgy van, úgy van!)

Ám ez nem minden! A magyar politika Trianon borzalmas csapásával szemben mindig legerősebb fegyvereként az egész világ által minden nép számára elismert „önrendelkezési jog"-ra való hivatkozást tartotta és alkalmazta, amidőn nem szűnt meg a magyar hazától elszakított minden egyes ember számára követelni annak a szabad gyakorlását. A bécsi döntésben erről szó sincs! Nem hiszem, hogy a magyar kormány Komáromban, amikor a döntőbírósághoz fordult, erről lemondott volna. De vajon az ellenérdekű fél és barátai nem fogják a döntés elfogadásába ezt is belemagyarázni?! Ebben a tekintetben minden kétséget el kell oszlatnunk, és alkalmas időben meg módon nyílt jogfenntartással élnünk. (Élénk helyeslés.)

Mit szándékozik e tekintetben tenni a kormány? És egyáltalán mivel magyarázható, illetve elhangzott-e a döntés kapcsán valamilyen érthető megokolás a tekintetben, hogy nyilvánvalóan nagy magyar, illetve kétségtelenül túlnyomóan magyarbarát területek visszacsatolása elmaradt? Hogy a több mint 85%-ban nem szláv lakosságú Pozsony, a 60%-ában magyar abszolút többségű Nyitra, hogy a Kárpátalja és a ma is hozzánk szító népe, Rákóczi „gens fidelissimája", meg a mindig velünk érző szepesi szászság még csak az önrendelkezési jogának a gyakorlására sem kapott alkalmat? Szinte az a gyanú támad az emberben, hogy éppen azért ütötte el a döntés ezeket a területeket és lakosságukat a szabad véleményük nyilvánításától, mert a javunkra való beállítottságuk közismert volt! (Imrédy csóválja a fejét.)

A miniszterelnök úr kételkedik ebben? – folytattam –, akkor talán tud valamilyen elfogadható magyarázatot adni arra az eltérő elbánásra, amelyben a bécsi döntés egyrészről Kassát, másrészről Pozsonyt, az ország három századon volt fővárosát részesítette. Mindkét helyen törpe kisebbség a tót lakosság csupán, egyformán 14–15% között mozog. Miként lehetséges, hogy ez a jelentéktelen kisebbség, amely Kassán a döntőbírák előtt nem mutatkozott figyelemre méltónak, a még nagyobb városban a 85%-os törzslakosság rovására érvényesüljön, mégpedig annak megkérdezése nélkül? Ha statisztika nyers számai mögött rejtőző valódi élet adatait is feltárjuk – amiben az én igen tisztelt Ernszt Sándor képviselőtársam mint ősi koronázó városunk alapos ismerője bizonyára hiteles tanúként lehet a segítségemre –, akkor arra a nagyon érdekes, sőt döntőnek is mondható ténymegállapításra juthatunk, hogy a népszámláláskor 1910-ben talált tótság soraiban alig akadt száz, aki állandó pozsonyi lakos, vagy éppen pozsonyi illetőségű lett volna.

Ernszt Sándor közbeszól: Úgy van! Egy-két évet szoktak a városban tölteni mint iparoslegények, tanoncok, cselédek, kocsisok, de házasodni hazamennek!

Ez így van, vagy legalábbis így volt a magyar uralom idején – folytattam. – Tizennégy éven aluli gyerek és 28–30 éven felüli felnőtt alig-alig akadt annak idején Pozsonyban a tótság soraiból. Egészen elenyésző volt azok száma, akik mint iparosok közülük önállósították magukat és végleg megtelepedtek ott.

Az az egy-kettő, akinek sikerült beházasodnia – szólt ismét közbe Ernszt Sándor igen találóan –, elvette feleségül a magyar vagy német gazdája özvegyét vagy leányát, de ezek gyerekei az anyjuk nyelvét örökölték.

Tót intelligenciának pedig Pozsonyban tulajdonképpen nyoma sem volt, hacsak azt a néhány… – vettem ismét át a szót az egyre jobban belemelegedő Ernszttől, aki azonban az első mondatom első felében megint csak megszakított:

Csak heten voltak a Bél Mátyás utcában, de annál féktelenebb pánszláv agitátorok!

Én is erre gondoltam – vettem fel beszédem megszakított fonalát –, a pánszláv szellemmel átitatott evangélikus teológia cseh pénzzel jól tartott tanári karára, vagyis annak a legtöbb tagjára. A néhány tucat növendék ugyancsak átmeneti elem volt Pozsonyban. A bécsi döntés – tudva vagy tudatlanul – tulajdonképpen ennek a hét agitátornak a kedve szerint döntött csupán az egész, már 1910-en a 82 ezret meghaladó lakosság sorsáról! Mert az a legfeljebb száz beházasodott, akit Ernszt tisztelt barátom említett, még a gyerekeivel sem tótul beszélt, hanem magyarul! (Ernszt: Úgy van! De a többi is mind megtanult magyarul, még a Bél Mátyás utcai diákok is, ám azok nagy részébe gyűlölködést oltottak!) A tótságnak lélekszámában elenyésző volta, a gazdasági és kulturális életben való egészen jelentéktelen részvétele, a politikában pedig a nullával egyenlő szerepe mellett a nagy műveltségű város nekik juttatása valósággal önkényes ajándék számba megy, amely megcsúfolja az osztó igazság lényegét. (Úgy van, több felől.) A valóságban az történt, hogy először hozzácsapták a törpe szláv kisebbséghez a város relatív többségét papírforma szerint éppen hogy elérő németséget, hogy így nem magyarokból csekély abszolút többséget mesterkedjenek ki, amit aztán ürügyül lehet felhasználni a németségnél papírforma szerint is alig kisebb lélekszámú, az államalkotó elemet jelentő magyar népesség kárára. (Mozgás. Imrédy idegesen odasúg valamit az elnöknek, az meg a vállát vonogatja.) Ennek a hihetetlen eljárásnak a pártos mivolta akkor ötlik különösen szemünkbe, ha felfigyelünk arra az egyenlőtlen mértékre, ahogy a bécsi döntés egyrészt Pozsonnyal, másrészt Nyitrával elbánt, mégpedig: közel 60%-os, tehát abszolút magyar többség kénytelen volt átengedni a vezetést a csupán 26%-os tót kisebbségnek, viszont Pozsonyban a mesterségesen összetákolt, vegyes, nem magyar abszolút többség is csak 57%-ot tudott elérni, és mégis elégnek találtatott, hogy a város majdnem 40%-os magyarságát elüthesse a hazatérés jogától. Hát nem kétféle mérték

ez? (Úgy van, több felől.) Megjegyzem, hogy Nyitrán még a németség hozzáadásával jelentkező, vegyes, nem magyar csoportosulás is, amely együtt a 35% körül mozog, jelentékenyen alulmarad a pozsonyi magyarság 40% körüli arányszámán, ami még kirívóbbá teszi a bécsi döntésben jelentkező igazságtalan egyodalúságot. Ez még nem minden, mert, bizony, a papírforma szerint mutatkozó, pozsonyi német relatív többséggel is baj van! Pedig alighanem az a körülmény adott indítást meg ürügyet arra, hogy Pozsonnyal Pressburgként rendelkezzenek! (Halljuk! Halljuk!) A statisztikai felvételkor a zsidóság, elenyésző kivételektől eltekintve, köztudomás szerint német anyanyelvűnek vallotta magát.

Ernszt Sándor: Úgy van! Alig egy tucat ügyvéd, orvos és bankár kivételével!

Ebből a hiteles tanúságtételből – folytattam – megállapíthatjuk, t. Bizottság, hogy a 8200-as[319] pozsonyi zsidóságból legalább 8000 mindenesetre a németség arányszámát gyarapította a papírforma szerint. Ha erre a bécsi döntés előtt felfigyelteti a magyar kormány a döntőbírákat, nem hinném, hogy be nem vallott, de alkalmasabb időkre a döntéssel nyilván fenntartott, német igényeket ilyen – divatos kifejezéssel élve: nem árja – támogatással kívántak volna támasztani! (Mozgás és derültség. Imrédy felugrik helyéről, az elnöki asztal jobb szélén ülő gyorsíróhoz megy és hevesen magyaráz neki valamit, az pedig ettől fogva, amint utóbb Ernszttől hallottam, megszüntette a gyorsírást, és csak időnként tett egy-egy feljegyzést a beszédem alatt, ám Imrédy válaszát ismét gyorsírta.) Nem egészen érdektelen az sem, hogy Pozsonyban abban az időkben nemzetközi talmud-iskola működött több száz résztvevővel a világ különböző tájairól, akik a „jiddisch" helyett ugyancsak a németet vallották be anyanyelvükül, tehát a relatív többségért a németség ezeknek is köszönettel tartozik (Mozgás és élénk derültség.) Ha azonban ebből a

[319] Pontosan 8207. (Zs. T. jegyzete)

támogatásból nem kérne (derültség), akkor a 8000-et le kell vonnunk igazság szerint a pozsonyi németek összlétszámából, ami ennélfogva 32.790-ből 24.790-re szállana le a valóságnak megfelelően. Viszont a magyarság 31.705 főnyi létszámához ugyanolyan joggal adhatjuk a helyőrségnek a színmagyar Csallóközből besorozott legénységét, vagyis a katonaság 4764-et kitevő összlétszámából legalább is 4000 főt, amilyen joggal a statisztika olyan nagy tömegben vett fel átmenetileg Pozsonyban tartózkodókat a tót anyanyelvűek létszámába.

Ernszt Sándor: Úgy van! A pozsonyi bakák, akár honvédek, akár közösek voltak, ha meneteltek, mindig csak magyarul énekeltek!

Ilyenformán – fejeztem be a következtetéseimet – a kereken 24 ezer fajnémettel kereken 35 ezer[320] színmagyar állt valójában szemben Pozsonyban, vagyis a 29%-kal 42%-os, tekintélyes relatív magyar többség![321]

Mindent el kell követnünk tehát, hogy Pozsony magyarsága ne legyen végül is jogosulatlan germán aspirációk áldozatává! (Nagy mozgás, egyesek hangosan helyeselnek. Imrédy az elnökhöz fordul, idegesen és hangosan szót kér. Én azonban még folytatom beszédemet.) Tisztelt Külügyi Bizottság! Úgy gondolom, hogy Pozsony sorsának a különösen kirívó volta indokolttá tette, hogy azzal részletekbe menően foglalkozzam (Úgy van, úgy van!), de ha mégis úgy lenne, hogy egyeseket a fejtegetéseimmel fárasztottam, akkor szolgáljon mentségemül az a körülmény, hogy ellenállhatatlan erő kényszerített erre! Én ugyanis a szülőföldem segélykérő jajszavának akartam hangot adni... (Általános taps) ...és mindezzel megindokolni a következő határozati javaslatomat, amelynek elfogadását kérem:

[320] Pontosan: 35.705. (Zs. T. jegyzete)

[321] A fajnémetek pontos arányszáma: 29,26%, a színmagyaroké: 42,68%. (Zs. T. jegyzete)

HATÁROZATI JAVASLAT

A Képviselőház Külügyi Bizottsága felhívja a kormányt, hogy minden módon igyekezzék a bécsi döntésben részt nem vett, másik két „müncheni hatalom" teljes érvényű hozzájárulását is kieszközölni és ekként általános érvénnyel létrejövő, végleges területi rendezéshez és annak során a bécsi döntésben nem érintett felvidéki területeken élő, valamint ott 1918 októbere előtt született lakosság számára az önrendelkezési joguk szabad gyakorlását biztosítani!

(Általános élénk helyeslés és taps.)

A miniszterelnök a taps végét sem várta meg, hanem nyomban válaszolt. Erős hangú megszólalására a zaj elcsendesült. Mindenekelőtt sajnálkozását fejezte ki afölött, hogy olyan tényezők önzetlen jóakaratát az „igen tisztelt előtte felszólaló" mintegy kétségbe vonta, akik iránt a nemzet inkább hálára lenne kötelezve. Itt közbeszóltam:

A tények a sajnálatosak, amelyek felett szemet hunynunk felelőtlen meghunyászkodás lenne! (Bethlen, Ernszt, Sulyok és a bizottság ellenzéki tagjai zajosan helyeselnek, a többiek soraiban nyugtalanság.)

Imrédy összecsapja a kezét, majd összekulcsolja ujjait, és így gesztikulálva kéri a Bizottság tagjait, hogy az elhangzott bírálatban foglaltakat e terem falain kívül senkivel se közöljék, mert az ezzel ellenkező magatartásból minden valószínűség szerint keletkezhető külpolitikai következményekért a kormány nem vállalhatja a felelősséget. Egyébként megnyugtathatja az előtte felszólaló, hogy a kormány külön utasítás nélkül maga is arra törekedik, hogy a bécsi döntés kétségtelen pozitívumait világszerte elismertesse, és hogy azon felül – alkalomadtán – az elszakított többi területeinken az önrendelkezési jog gyakorlati megvalósítását kieszközölje. (Általános helyeslés.) Részletekbe most nem kíván bocsátkozni, csak annyit említ meg, hogy a kormány komoly reményt táplál abban a tekintetben, hogy Kárpátalja felszabadításának érdekében már a közeljövőben kedvező fordulat kibontakozása várható[322]. (Halljuk! Halljuk! A miniszterelnök vállat von.) Most nem mondhat többet, de biztosíthatja a bizottságot, hogy a döntőbírák kellő, alapos tájékoztatása tekintetében sem a kormány, sem a tárgyaló küldöttséget semmiféle mulasztás sem terheli. A Határozati Javaslatban foglalt külön utasításra nincsen szükség, tehát annak a mellőzését kéri.

Nyomban válaszoltam:

Minthogy önkéntes vállalkozásnak az erkölcsi értéke magasabb, mint a kelletlenül vett utasítás kényszerű teljesítéséé, és ennélfogva több reménnyel is kecsegtet a siker tekintetében – a miniszterelnök úr ígérete következtében tárgytalanná vált határozati javaslatomat visszavonom. (Általános, élénk helyeslés.)

Imrédy arca felderült, majd hirtelen felugrott, odaszólt nekem: Köszönöm!, és kisietett a teremből. Közben megint megállt a gyorsíró mellett és ismét súgott neki valamit.

Egykettőre vége lett a bizottsági ülésnek is. Miközben Bethlennel és Sulyokkal beszélgettünk még, váratlanul odalépett a körünkbe Kánya Kálmán külügyminiszter. Nemcsak úgy kimenőben került a közelünkbe, hanem nagy kerülővel kellett odakanyarodnia, hogy hozzánk érjen a terem közepébe. A körülöttünk álló képviselőtársainkkal együtt mindhárman meglepődve és várakozóan tekintettünk rá, akinek egyáltalán a szokása ellen való volt, hogy beszélgető csoportokba elegyedjék. Egyenesen odalépett hozzám, némán kezet nyújtott, megrázta az enyémet ,aztán ő, a rideg, tartózkodó férfi, átkarolta jobbjával a vállamat, könnyedén magához ölelt, végül ugyancsak hangtalanul meghajtotta magát előttem, és miután a meghajlását hasonlóan Bethlen előtt is megismételte – anélkül, hogy egyetlen szót is szólt volna –, megfordult és kisietett a teremből.

[322] Csakugyan előkészítő stádiumban volt Kárpátalja szabadcsapatokkal való felszabadítása, amit azonban [a] német közbelépés ezúttal megakadályozott. (Zs. T. jegyzete)

Nyolc-tíz tagból álló csoportunk csodálkozva nézett utána. Amikor eltűnt, akkor meg kérdő tekintetünkkel egymásra meredtünk: ugyan mit akarhatott ez a teljesen szokatlan magatartás jelenteni?

Teljesen értetlenül álltam e kérdés előtt én magam, hiszen Kányával, aki csak az élvonalból való visszavonulásom után tért haza külföldről, semmiféle közelebbi kapcsolatban sem voltam; közöttünk e jelenet előtt egy-két udvarias közszólamnál több szó egyáltalán nem esett. És ugyan mivel is érdemelhettem ki a ridegen tartózkodó diplomata együttérzésének és tetszésének ennyire élénk, sőt meleg formában való megnyilatkozását. Vajon a kritikámmal-e, amely esetben közte és a miniszterelnök között felfogásbeli éles ellentétnek kellene fennforognia, vagy a végső gesztusommal, amellyel a bírálatom okozta feszültséget feloldottam, amikor a határozati javaslatomat visszavontam? A körülöttem állók ebben a tekintetben két csoportra oszolva, élénk vitába keveredtek. Végül is Bethlen István fejtette meg a problémát, aki azonban csak akkor nyilvánította ki a véleményét, amikor együtt távozván, a lépcsőházban már csak kettesben haladtunk.

Azt hiszem, az a magyarázata a dolognak, hogy a kieli kirándulás[323] teljesen ellenkező hatást váltott ki az egyikből, mint a másikból – mondotta nekem szinte alig hallható, halk hangon –, a németbarát Kánya végleg kiábrándult Hitlerből, az anglofil Imrédy pedig belebolondult! Félő, hogy végzetes következményekkel járhat... Ettől tart Kánya is. No, aligha maradnak már sokáig együtt!

Jóslata három héten belül bevált[324], ami arra vall, hogy az Imrédy és Kánya között kialakult ellentét okait is helyesen ismerte fel már előre Bethlen István. Ebből pedig az is következik, hogy a bírála-

[323] 1938. VIII. 22–25. A kormányzó, Imrédy, Kánya németországi tárgyalásai. (Zs. T. jegyzete)

[324] Kánya 1938. XI. 28-án lépett ki a kormányból – „egészségi okokból". (Zs. T. jegyzete)

tom volt az, amellyel egyetértett, és hogy osztotta a gyanúmat is, amely Hitlernek Pozsonyra vonatkozó pángermán aspirációjára vonatkozott. Utóbbi vonatkozásban minden kétséget eloszlatott maga Kánya 1939 márciusában, amikor Hitler újabb akciója Csehszlovákia ellen megindult. Károlyi Gyulát keresve átlátogattam a felsőház folyosójára, és az ő társaságában találtam a volt külügyminiszterünket is. Nála szokatlan élénkséggel tartott a szemem elé egy képesújságot, amelyen Hitler volt látható, amint a jobb parti pozsonyi ligetből átmereng a Dunán az ősi magyar városra.

Íme bizonyság Isten előtt! – idézte a költőt a kép magyarázatául, majd így folytatta: így nézi a macska az egeret, amelyet elnyelni készül!

Amíg Kánya november eleji meglepő magatartása a külügyi bizottságban ekként csak hónapok múlva tisztázódott, Imrédynek a gyorsíróval követett szokatlan eljárásának már az ülést követő napokban utánajártam. Szóltam házelnöki koromban volt titkáromnak, Kunos Aladár doktornak, akivel éppen a folyosón összetalálkoztam, hogy szeretném látni a külügyi bizottság üléséről felvett gyorsírói jegyzet géppel leírt másolatát. Ő nyomban utánajárt, és azzal a válasszal jött vissza, hogy „Imrédy miniszterelnök úr szigorúan megtiltotta, hogy a gyorsiroda bárkinek akárcsak betekintést is engedjen a zárt ülésről felvett jegyzetekbe."

Nem lepett meg ez az illetéktelen hatalmaskodás, amely felett Kunos maga is erősen méltatlankodott. Körülbelül ilyesmire voltam elkészülve, és ezért folyamodtam közvetett úthoz az első lépésemnél ebben az irányban, mert nem akartam, mint volt főnök, a gyorsirodával a miniszterelnök beavatkozásának jogosultsága felett esetleges vitába bocsátkozni. A hiteles információ birtokában aztán nyomban Kornis Gyula képviselőházi elnökhöz fordultam panaszommal.

Miféle lehetetlen tempó ez – fortyant föl Kornis a történtek hallatára –, hát már a szuverén Országgyűlés tisztviselőit is közvetlenül meri utasítgatni? Egyik-másik minisztertől már eddig is hallottam eseteket, amikor ez a hatásköri gátlásokat nem ismerő törtető a hátuk mögött

közvetlenül próbált intézkedni az ő külön reszortjukban. Hát nálam megjárhatja! Ha még egyszer előfordul, nyílt ülésen teszek róla jelentést a Háznak. Az elnézés csak felbátorítja diktátori hajlamainak korlátlan kibontakozására! Ezúttal csak írásban fogom a hasonló eljárástól való tartózkodásra felkérni, a kérdéses jegyzetek teljes, hiteles szövegének a részedre való soron kívüli kiadását pedig elrendelem.

Másnapra aztán kiderült az egész tényállás. A bizottsági üléseken rendszerint nem vesznek részt a gyorsírók, kivéve, ha a Ház elnöke valamilyen különös okból elrendeli. Ezúttal az elnöknek nem is tettek jelentést arról, hogy az egyik gyorsíró, aki történetesen a távollevő főnöke helyett a telefonhoz sietett, maga teljesítette a miniszterelnök titkárától hallott kívánságot, amely a bizottsági ülés megnyitása előtt az utolsó percben érkezett és oda külön gyorsíró kiküldésére vonatkozott. Az idő rövidsége teremtette kényszerhelyzet teljesen menthetővé tette a gyorsíró öntevékeny eljárását, amelyben a kötelességteljesítésben való buzgósága nyilatkozott meg. A hiba a későn és rosszul választott út igénybevételnél egészen a Miniszterelnökséget terhelte. Ám a továbbiakban már az eljárt gyorsíró is szabálytalanul járt el – amint azt a házelnök velem a tényállás ismertetése kapcsán közölte –, amennyiben olyan közvetlen utasításokat fogadott el magától a miniszterelnöktől, amelyek végrehajtása hivatali kötelességének megsértésével járt. Először is Imrédy szóbeli parancsára abbahagyta az én beszédem szó szerint való jegyzését, másodszor, ami még súlyosabb, a beszédem korábbi részéből is csak rövid kivonatot iktatott bele a legépelt szövegbe, harmadszor pedig az eredeti gyorsirati felvételt kiszolgáltatta a miniszterelnök küldöttének, aki azt megsemmisítette.

E háromrendbeli hivatali kötelességszegése miatt megindítom ellene a fegyelmi eljárást – folytatta Kornis –, de az ellen is, aki részedre megtagadta még a megcsonkított állapotában is a jegyzet kiszolgáltatását. Tessék, itt van! Kérlek, nézd át azonnal, hogy megállapíthassuk, mennyire deformálták az eredeti felszólalásodat?

Hát bizony, körülbelül a harmadára csonkították és sok mindent kihagytak belőle. Kornis az erre vonatkozó nyilatkozatomról jegyzőkönyvet vett fel.

Én, aki alelnökségem, majd elnökségem együttes öt esztendeje alatt az Országgyűlés minden tisztviselőjével, sőt a legutolsó alkalmazottjával szinte példa nélkül való jó viszonyban voltam[325], megsajnáltam a jó minősítésűnek ismert, addig mindig bevált tisztviselőt, és a fegyelmi eljárás mellőzését kértem vele szemben.

Ha a nagy tekintélyű „felbujtót" nem tudod megbüntetni – kérleltem Kornis Gyulát –, azt hiszem, félszeg igazságszolgáltatás lenne, ha a beugratott, mit sem sejtő, valójában jóhiszemű áldozatán vernéd el a port. Hanem hogy többet hasonló elő ne fordulhasson, igen helyes lenne, ha az egész gyorsirodát – ad audiendum verbum – magad elé idéznéd és kellően kioktatnád...[326]

Kornis örömmel kiáltott fel:

Köszönöm, hogy nem kívánod a fegyelmi jogom gyakorlását! Nem a mi derék jó embereinkben van a hiba! Hanem jó lesz résen lennünk, mert Imrédy a maga egyre szilajabb hatalomvágyában még sok kellemetlen meglepetést tartogathat számunkra. [...]

[325] A kétkamarás Országgyűlés helyreállításával (1927) az alkalmazottak létszámát jelentékenyen gyarapítottam, és számukra előnyösebb, új fizetési rendszert biztosítottam a javaslatomra hozott házhatározattal. Bármely alkalmazott bármilyen ügyes-bajos dolgában hozzám fordulhatott. Valósággal ellesni igyekeztek a gondolataimat. Mindig örvendő arccal köszöntöttek, a jó ismerős derűs, szinte bizalmaskodó mosolyával. A házelnöki székből való távozásom alkalmával (igazságügy-miniszteri kinevezésem 1929. II. 5-én kelt) művészi emlékkel leptek meg: márványtömbön két ezüst dombormű, nagyméretű érem alakjában, az egyiken az Országháza képe, a másikon az én profilom, L. a VII. k. 1981/c. oldalán. Tóth Gyula műve. Kisebb méretben emlékérmek is készültek róla. Ezekből talán maradt a parlamenti múzeumban. (Zs. T. jegyzete)

[326] Ui. az is szabálytalan volt, hogy nem akart a gyorsiroda nekem másolatot adni a gyorsírói jegyzetekből, amelyhez mint a külügyi bizottság tagjának jogom volt, bár a nyilvánossággal nem volt közölhető. (Zs. T. jegyzete)

KORMÁNY- ÉS PÁRTVÁLSÁG

Imrédy megkísérli rendeleti kormányzás bevezetését

A fény meg az árny a természetben is gyakran váltja egymást átmenet nélkül. Hát még a politikában! Így történt ez az 1938. november 11-i kassai ragyogó örömünnep után is[327]. És nem is meglepetésszerűen, hiszen Imrédy miniszterelnöksége óta a politikai atmoszféra egyre sűrűbben telt meg vihart ígérő, villamos feszültséggel.

Kassáról visszatérőben vonatunk sok fülkéjében arról folyt a szó, hogy Imrédy nagyravágyása és túlzott önbizalma milyen mértékben fogja majd kihasználni saját hatalma gyarapítására a Felvidék részbeni visszaszerzésével a kulisszák mögé nem látó tömegek előtt megnövekedett népszerűségét? Hozzám hasonló gondolkozású barátaimmal együtt attól tartottunk, hogy most színt fog vallani és be fog rendezkedni a rendeleti kormányzásra, amire való vágyát már nem egyszer elárulta.

Ám voltak a képviselők körében nem kis számmal, akik elragadtatva festegettek mesebeli képeket a színig tejfel jövendőről, amely ezután egészen biztosan következni fog. Persze akadt olyan rosszmájú közöttünk, aki ilyen áradozások hallatára csípősen megjegyezte:

Nini, mennyi az önjelölt a felszabadult vármegyék főispáni székeire!

[327] A honvédcsapatok élén Horthy Miklós kormányzó ezen a napon vonult be Kassára.

Ez a megjegyzés nem volt minden alap nélkül való, hiszen a kormánypárt ún. „Imrédystái" legnagyobb részben a „törtetők" fajtájából kerültek ki.

Éreztük, hogy jelentős események, sőt talán döntő fordulat előtt állunk, hát megállapodtunk barátaimmal, hogy a képviselőházi ülések szünetelése alatt is naponta találkozni fogunk.

Késő este érkeztem haza. Ott találtam íróasztalomon a feljegyzést, hogy Terbócz Imre barátom telefonon keresett és arra kért, adjak neki mielőbb alkalmat, hogy igen sürgős dologról referálhasson nekem. Másnap de. 10 órakor találkoztunk a fővárosi párthelyiségünkben. Lesújtó, de nem meglepő hírrel várt: Imrédy a legközelebbi időben rendkívüli minisztertanácsot készül tartani, azon meglepetésszerűen törvényjavaslatot fog előterjeszteni a felszabadult területek bekebelezésével felmerült problémák megoldása tárgyában, és abban – ügyesen csomagolva – felhatalmazást kíván kapni kormánya számára a rendeleti kormányzásnak az egész országban való bevezetésére. Az ügyes csomagolás, mely a figyelem elterelését célozza a rendelkezés tulajdonképpeni célzatáról, abban áll, hogy a tervezett törvényszakasz vonatkozó rendelkezése főként arról szól, hogy a kormány a visszatérő területeken az idegen megszállás alatt bevezetett jogszabályokat a jogélet minden terén köteles a magyar állam jogrendéhez hozzáidomítani, amit a sürgősség érdekében rendeletileg hajthat végre. Ez úgy hangzik, mintha csak a magyar törvényhozás által megteremtett hazai jogrend területi hatályának a természetes kiterjesztése – tehát már meglévő magyar jogszabályok adminisztratív életbe léptetése a Felvidéken – lenne a kormány-felhatalmazás tárgya. Igen ám, de ehhez az elfogadható rendelkezéshez csatlakozik még az az első tekintetre alig feltűnő mondatocska, amely a maga furfangos szövegezésével arra is felhatalmazza a kormányt, hogy a felszabadult területekre kiadott rendeletében megszabott jogrend egyes rendelkezéseit a „jogegység érdekében" és a „szükség esetén" az anyaországra is kiterjeszthesse!

Vagyis: hogy ezúton az anyaországban fennálló bármely törvényes jogszabályt rendeletileg megváltoztathasson – ha így találná jónak![328]

Továbbá: a felszabadult területek számára a közigazgatási tisztviselők előteremtése nem a megyei és községi autonómiák helyreállítása és azok választása útján, tehát nem alkotmányosan történnék, hanem a belügyminiszter kapna azok kinevezésére, és ebből a célból az anyaország bármely tisztviselőjének az oda való áthelyezésére felhatalmazást. A belügyminiszter ezt az önkényes rendelkezési jogát az illető köztisztviselő és az őt addig alkalmazott autonóm köztestület beleegyezése nélkül gyakorolhatta volna. Az így megüresedett hely betöltése is a belügyminiszter hatáskörébe ment volna át, amivel a törvényes önkormányzataink ősi választási joga – egyik fő garanciánk – a központi hatalom alkotmányellenes visszaélései ellen, megsemmisült volna. Ez a két rendelkezés ősi alkotmányosságunknak nemcsak a szellemével nem volt összeegyeztethető, hanem annak a lényegén készült rést ütni, ami megnyitná az utat a totalitárius önkényuralom fokozatos berendezkedése számára. Ez több volt, mint amennyitől – első lépéstől – Imrédy várható alkotmányellenes elkanyarodása során tartottam. Ha tehát csakugyan van ilyen törvénytervezet, megvalósításának a megkísérlését a csírájában kell elfojtani! Ezért – ismerve Terbócz hírszerzőjének a tapasztalt megbízhatóságát – azonnal döntő lépésre szántam el magamat.

Terbócz közlése szerint a törvénytervezet előterjesztése a minisztertanácson meglepetésszerűen fog megtörténni, ami nyilván azt jelenti, hogy a szövegét – a szokástól eltérően – nem közlik előzetesen az egyes miniszterekkel, akik így észre sem vehetik, mi rejlik a célzatos felületességgel ismertetett rendelkezésekben. Ha igaznak bizonyul ez az alattomos rajtaütés, egyszeriben kétségtelenné válik Imrédy rosszhiszeműsége és tisztére való méltatlansága. Ezt kell a döntő pillanatban leleplezni, ami egyszeriben elűzné a magyar politikai horizont felett hónapok óta lebegő, vészteljes bizonytalanságot. A feladat megoldására csakis a tettenérés lehet az egyedül alkalmas eszköz, mert minden más felderítő eljárást eleve sikertelenségre kárhoztat a cinikus letagadás!

[328] Az Imrédy-kormány politikájára és az 1938. novemberi válságra ld. Sipos i. m. (1970) 62. és köv. p., valamint Imrédy Béla – Egy volt miniszterelnök a vádlottak padján... Budapest Főváros Levéltára–Osiris Kiadó (Sajtó alatt).

A tettenérést a dolog természete szerint egyedül magán a minisztertanácson lehet kiprovokálni, tehát azt csakis valamelyik miniszter hajthatja végre. De kicsoda? Szabály, hogy minden törvénytervezetet hozzászólás végett előzőleg be kell mutatni az Igazságügy-minisztérium törvény-előkészítő osztályának. A saját praxisomból csak egyetlen esetet tudok, amikor ezt elmulasztották. Nem szándékosan, hanem a földmívelésügyi miniszter referensének a felületességéből következett be. A minisztertanácsi ismertetés első mondatába beleszóltam:

Ezt a tervezetet nem láttam!

Bethlen István gróf miniszterelnök csodálkozva fordult Mayer János földművelésügyi miniszter felé:

Földmívelésügyi miniszter úr, miként lehetséges ez?

Mayer János a referenséhez fordult, aki a tervezet ismertetése végett ült mellette. Az a sürgősségre való riadt hivatkozással igyekezett a mulasztást menteni. Mayer felkiáltott:

Abszurdum! Bocsánatot kérek, a hiba megtörtént! Visszavonom a tervezetemet.

Bethlen ezzel zárta le az incidenst:

Helyes! Levesszük a napirendről, és kiadjuk az igazságügy-miniszter úrnak szíves hozzászólás végett. Nagyon kérem a miniszter urakat, hogy mielőtt a minisztertanács elé tárgyalásra törvénytervezetet bejelentenek, szíveskedjenek személyesen meggyőződni róla, hogy az igazságügy-miniszter úr hozzászólása – ami a legtöbb esetben döntően fontos az elhatározásunk helyességére nézve – megtörtént-e? És ha megtörtént: tanácsos azt figyelembe is venni!

Ez az előzmény jutott az eszembe, és ezért az első pillanatban arra gondoltam, hogy Mikecz Ödön igazságügy-miniszter figyelmét kellene felhívnom a készülő megtévesztésre. De nem ismertem a beállítottságát, sőt azt sem tudhattam, hogy a közelebbi részletek ismerete nélkül nem adta-e esetleg már a szóbeli hozzájárulását a vele a miniszterelnök által csupán néhány mondatban körvonalazott tervezethez. Ha így lenne, akkor az ő figyelmeztetése vészjelzéshez vezethetne Imrédy számára. Elvégre szinte természetes lenne, ha jelentené neki a tőlem hallottakat.

Megváltoztattam az utam irányát és a földmívelésügyi minisztériumba tartottam. Sztranyavszkyval már többször cseréltünk eszmét Imrédy pálfordulásáról, és aggodalmaink megegyeztek. Sőt egyszer egyenesen arra kértem, hogy ő figyelmeztesse Mikeczet, legyen résen, nehogy az ő megkerülésével kerülhessen törvénytervezet a minisztertanács elé. Lám, az akkori előérzetem nem csalt!

Erre utaló megjegyzéssel kezdtem Sztranyavszky tájékoztatását látogatásom céljáról.

A temperamentumos Sztranyavszky fölpattant és a telefonhoz sietett.

Idehívom Mikeczet – mondotta –, osztja-e aggodalmainkat, tárgyaljuk meg együtt a dolgot! Jöjjön át!

Nehezen tudtam csak rábírni, hogy előbb csak magunk között tárgyaljuk meg a híreimet, és állapodjunk meg kellő megfontolással a tennivalók tekintetében.

Miután a forrásom megnevezése nélkül mindazt elmondtam neki, amit Terbócztól hallottam, indulatosan felkiáltott:

Igen, ez rávallana! El tudom hinni Imrédyről! Jaj, de jó, hogy nem ér bennünket készületlenül a puccskísérlet!

Csitítottam:

Akármilyen megbízhatónak is tartom az információmat, annyira, amennyire a módunkban áll, meg kell bizonyosodnunk a hitelességéről. Ez egyelőre csak abban a tekintetben lehetséges, hogy tisztázzuk: tud-e a kérdéses ún. „felvidéki" törvénytervezetről az igazságügy-miniszter?

No, ugye, mégiscsak be kell vonnunk a tárgyalásunkba Ödönt? – jegyezte meg némi önelégültséggel Sztranyavszky.

Igen, de egyelőre csak egyetlen kérdés tisztázása végett. Ezt is óvatosan kell megfogalmaznunk. Talán legjobb lenne, ha megemlítenéd, hogy nagyon érdekelne a visszatért Felvidék bekebelezéséről szóló törvénytervezet, amely hírek szerint már elkészült. A Földmívelésügyi Minisztérium részéről is lenne hozzászólni valód, de még nem kaptad meg a szövegét. Nem tudná az igazságügy törvényszerkesztő osztálya rövid betekintésre neked még a mai napon bemutatni?

Elgondolásom teljes megértésre talált. Sándor máris tárcsázott a „miniszteri váltón"[329], és pontosan úgy tette fel a kérdést Mikecznek, amint én azt javasoltam.

Úgy? Hát nem tudsz róla? – értettem meg a helyzetet Sztranyavszky viszontválaszából. – Kérlek, biztonság okából kérdezd meg a törvényszerkesztő osztályodat is, de – és erre nyomatékosan kérlek – nehogy valaki is megsürgesse a Miniszterelnökségen. Ezt majd megmagyarázom utólag.

Néhány perc múlva megtudtuk, hogy Vladár Gábor, a törvényelőkészítő osztály főnöke sem tud semmit sem a tervezetről[330].

Összenéztünk Sándorral és bólintva állapítottuk meg, hogy információmnak ez a része helytállónak bizonyult. Ő, a gyors elhatározáshoz szokott férfi, levonta ebből a konzekvenciát:

[329] A kabinet tagjai és a kormányzó meg kabinetirodája számára külön, kizárólagos telefonberendezés. (Zs. T. jegyzete)

[330] 1931-ben, Szászy Béla halála után állítottam a törvény-előkészítő osztály élére, amelyet 1944. augusztus végéig országos elismerés mellett vezetett. 1932-ben előterjesztésemre kúriai tanácselnök, 1937-ben m. kir. titkos tanácsos, közben a Tudományos Akadémia levelező tagja, 1944. VIII. 29-én igazságügy-miniszter lett. (Zs. T. jegyzete)

Kérlek, gyere haladéktalanul át hozzám – zárta le ekként a beszélgetést Mikeczcel –, úgy látszik, olyan esetről van szó, amilyen eshetőségre ajánlottam már neked, hogy résen légy! Siess, nehogy kellemetlen meglepetés érjen!

Elbúcsúztam Sztranyavszkytól, aki mindenképpen tartóztatni próbált.

Nem, Sándor, nem várom meg Ödönt. Te most már a kellő információk birtokában vagy. A legközelebbi tennivaló rátok, a kabinet tagjaira vár. Ezt beszéljétek meg magatok között. Ödönt félrevezethetné esetleg a jelenlétem. Hanem nem ártana, ha elmondanád neki, mi történt a Bethlen-kormány idején, amikor egyetlen esetben szintén az igazságügy-miniszter mellőzésével került törvénytervezet a minisztertanács elé.

Sztranyavszky élénk érdeklődése mellett aztán el is mondtam neki az esetet.

Nagyon jó precedens! Hivatkozni fogunk rá! Arról pedig biztosíthatlak, hogy amíg én tagja leszek a kormánynak, semmi olyasmi nem történhetik, ami a rendeleti kormányzás vagy a közigazgatás államosításának bevezetése felé csak egyetlen lépést is jelentene! Garantálom!

Még egyet ajánlanék, Sándor. Vigyázzunk, hogy „a vad szelet ne kapjon"! Hadd terjessze elő Imrédy gyanútlanul a javaslatát. Csak így lehet majd a becsempészés kísérletén tetten érni! A cserkészköszöntéssel búcsúzom: Jó munkát! Légy résen!

Aztán minden ennek a beszélgetésünknek az értelmében is folyt le. Másnap vagy harmadnap csakugyan sor került a rendkívüli minisztertanácsra, mégpedig szokatlan időben: délelőtt 11 órakor. Előző este értesültem róla telefonon Sztranyavszkytól, aki szintén csak ilyen szokatlanul későn kapta meg a meghívóját. Mindaz, ami a szokástól eltért, fokozta mindannak a valószínűségét, amit információm szerint várhattunk. Ebben egyezett a nézetünk. Közölte, hogy nemcsak Mikecz, hanem Bornemissza Géza minisztertársa is kész a minisztertanácsi oppozícióra, ha a feltevésünk szerint való eset bekövetkezik. Kérdezte, nem tudnék még én is valakit verbuválni az együttes fellépésre a minisztertársai között.

Jó, majd gondolkozom fölötte – nyugtattam meg, bevallom, nem nagy meggyőződéssel.

Hát már ugyancsak kevés időd van rá – felelte nagyon is helytállóan.

Nos, ha már megígértem, csakugyan el is kezdtem gondolkozni a dolog felett, és végül is Teleki Pál akkori kultuszminiszter személyénél kötöttem ki, akivel őszinte baráti viszonyban voltam. 1919 augusztusában ő, a volt szegedi miniszterelnök, megalakította a Keresztény Nemzeti Pártot Budapesten, amely – eltérően a felekezeti alapon álló Kereszténypárttól meg az osztályjellegű Földmíves- és Kisgazdapárttól – az egyetemes nemzeti érdek képviselete kívánt lenni a keresztény erkölcsi elvek útmutatása mellett. Az akkori körülmények között a politikai józan középút alapjait szándékozott lerakni. Programjában egyaránt szerepelt a kettős (1918. októberi és 1919. márciusi) forradalom feldúlta alkotmányos jogrend helyreállítása, valamint korszerű szociális reformok megvalósítása. Az intézőbizottságának én is tagja voltam, és részt vettem az első nemzetgyűlési választások céljára szerkesztett választói jogszabályok megtervezésében és az alkotmányosság helyreállításáról szóló, a törvénytárunkba 1920. évi I. cikként beiktatott törvénytervezet előkészítésében, nemkülönben a pártprogram kidolgozásában[331]. Tele-

[331] A pártprogram szerkesztése közben élénk harcot folytattam a pártunkban is meg-megnyilvánuló szélsőséges tendenciák ellen. Talán nem érdektelen, ha feljegyzem, hogy Rassay Károly, aki akkor a pártunk tagja volt, azt javasolta, hogy a zsidók honosítását 50 évre visszamenőleg revízió alá kell venni! Mint jelölt, túlzó antiszemita beszédeket tartott a budai, vízivárosi választókerületben. A Huszár-kormányban váratlanul igazságügyi államtitkár lett a 33 éves miniszteri titkárból, mint mondták, hogy „ellenőrizze" a liberális Bárczy Istvánt, a budapesti polgármesterből lett igazságügy-minisztert. Megjegyzendő, a pártunk nem őt, hanem Tasnádi Nagy Andrást jelölte volt erre a tisztségre. Rassay rövidesen liberális vizekre evezett át. Megalapította a liberális „Szabadság-párt"-ot és a zsidóság kedvenc lapját, az *Esti Kurírt*, és mindvégig vezette ezeket. (Zs. T. jegyzete)

kinek mint pártvezérnek a javaslatára neveztek ki 1920. IX. 30-án Kecskemétre törvényhatósági kormánybiztos-főispánná, és ugyancsak ő, már mint miniszterelnök, mentett fel saját kérésemre 1920. V. 23-án, miután három kormányt – a Fridrichét, a Huszárét meg a Simonyi-Semadámét – túléltem ebben a minőségemben. 1933-ban mint az ország főcserkésze ő kért fel engem a gödöllői világcserkész-jamboree legfőbb szervező és intéző szervének, az Országos Jamboree-Tanácsnak az elnökségére, amikor is hónapokon át igen intenzív együttes tevékenységet fejtettünk ki és különösen összemelegedtünk. Ilyen körülmények között az ő szigorúan bizalmas informálását a kényes ügyben megkockáztathatónak véltem.

Másnap reggel már 1/2 9-kor felhívtam a József téri lakásán.

Már nem tudlak megvárni itthon, mert 11-kor rendkívüli minisztertanács lesz, és megígértem a hivatalomban, hogy 9-re okvetlen benn leszek. Kérlek, gyere egyenesen oda most rögtön, s egyszerre leszünk a kultuszban.

Köszönöm, mert éppen hogy a minisztertanács előtt kell okvetlenül veled beszélnem!

Amire a Liszt Ferenc téri lakásomról az Andrássy úton, a Nagymező utcán és a Kálmán utcán át gyalog eljutottam a Hold, azaz már Gr. Klebelsberg utcába[332], Teleki, aki gépkocsin járt, már ott volt a hivatalában. Előszobája tele volt referensekkel, ám a titkárja egyenesen bevezetett hozzá.

Kíváncsi vagyok, mi lehet az a nagy dolog, ami méghozzá anynyira sürgős is – jegyezte meg egymást üdvözlő szavaink után.

Amikor meghallotta, hogy milyen tartalmú törvénytervezet előterjesztésétől tartok az aznapi minisztertanácson, először nem az al-

[332] A Hold utcát az én javaslatomra keresztelte át a Fővárosi Közmunkák Tanácsa. Ugyanígy az én javaslatomra történt a Széchenyi rakpart, Rudolf trónörökös tér, József nádor tér, Vitézek tere, Szentkorona útja, Szent István krt, Bangha Béla utca, IV. Béla út, Szent István-város, Magdolna-város stb. elnevezése. (Zs. T. jegyzete)

kotmányellenes rendelkezésekre fordította a figyelmét, hanem inkább az én beavatkozásomon lepődött meg.

Hát Vladárék nem érzik magukat elég erősnek, hogy ilyen nagy ágyút vonultatnak fel, mint téged?

Ha Vladár véleménye a minisztertanács elé kerülne, akkor felesleges okvetetlenkedés lenne az én szokatlan közbelépésem.

Nem értem! Súlyos dolgot mondasz, Tibor! Ki és miért akadályozná meg az igazságügy véleményének a minisztertanács elé jutását?

Amilyen egyszerű, annyira gyanús! Megkaptad te a mai minisztertanács napirendjén szereplő előterjesztések szövegét?

Teleki meghökkenve nézett rám, és lassan adagolva a szót, állapította meg:

Ejnye!... Csakugyan!... Eddig fel sem tűnt nekem... Furcsa!... Még csak a napirend tárgysorozatot sem közölték, csak puszta telefonmeghívást kaptam... No de ez csak adminisztratív géphiba lehet! Csak nem gondolod, hogy szándékosan történt?

Ha nem gondolnám komoly ok alapján, akkor nem lennék ma itt nálad. Attól tartok, nemcsak veled, de egyik minisztertársaddal sem közölték az alkotmányjogi szempontból annyira fontos tervezetet. Az igazságügyi törvényszerkesztőknek sejtelmük sincs róla.

De hiszen ez képtelenség! – kiáltott fel Teleki. – Mindjárt felhívom Imrédyt, ő majd minden bizonnyal pótoltatja, amit elmulasztottak, és addigra elhalasztja a minisztertanácsot!

Ne tedd! Mert ha megtudja, hogy rajtaütési tervét felfedezték, nem tehet ugyan másként, mint ahogyan te gondolod, de nem lepleződik le az alattomos terv.

Borzasztó! Hogy Imrédy apolitikus, akárcsak én magam, akinek a politikai furfangokról, fogásokról, aknamunkákról fogalmunk sincs, azt eddig is tudtam, de hogy most mégis ő maga kísérelne meg valami ilyenekhez hasonlót, azt sohasem tudtam volna elképzelni. Ha nem te mondanád, nem is lennék hajlandó elhinni!

Arra kérlek, várd meg a közeli alkalmat, amely már a mai minisztertanácson kínálkozik. Ne szólj addig senkinek, amíg a kérdé-

ses törvénytervezet meglepetésszerű ismertetésére sor nem kerül. Ha ez bekövetkezik, akkor látni fogod, hogy figyelmeztetésem nem volt megokolatlan. Hogy a megjósolt helyzet bekövetkeztekor mi a lelkiismeretes miniszter tennivalója, azt igazán fölösleges lenne neked közelebbről megjelölnöm.

Ki kell adni az igazságügynek! Annak a véleménye nélkül nem bocsátkozhatik a minisztertanács a tervezet érdemleges tárgyalásába! Ez világos!

Köszönöm! Nem volt kétségem, hogy ez lesz a nézeted. Csak azért jöttem, hogy készületlenül ne érjen a közönségesen fel sem tételezhető, tehát annál biztosabban félrevezető meglepetés!

Én köszönöm, Tibor, hogy hozzám fáradtál és felhívtad a figyelmemet a készülő, nekem még mindig hihetetlennek látszó – hogy is mondjam csak – meglepetésre!

Együtt jöttünk le a Kultuszminisztériumból, ő sietett már a minisztertanácsra.

A rendkívüli minisztertanácson aztán kirobbant a válság. Mikecz igazságügy-miniszter kifogásolta, hogy a tervezetet nem küldték meg előzetes hozzászólás végett neki. Imrédy a rendkívüli sürgősségre hivatkozott. Sztranyavszky heves szavakkal kifogásolta a követett szokatlan eljárást, amely annál inkább elítélendő, mivel alkotmányjogi jelentőségű rendelkezéseket tartalmaz a tervezet. A miniszterelnök ingerülten válaszolt. Bornemissza Sztranyavszky véleményéhez csatlakozott, Imrédy – úgy látszik – először arra gondolt, hogy többségi határozattal térhet napirendre a kifogások felett, és szinte kihívóan tette fel a kérdést, hogy van-e még valaki a miniszter urak között, aki a tervezetnek a napirendről való levételét és az igazságügyhöz való áttételét kívánja?

Erre Teleki szólalt fel és az előző felszólalóktól eltérően egészen nyugodt hangon, de igen határozottan foglalt állást az igazságügy szakvéleményének az előzetes beszerzése mellett.

Imrédyt Teleki megnyilatkozása nyilván váratlanul érte, mert ingerültsége felfokozódott, ám annak a kitörése Sztranyavszkyék ellen fordult, akiknek az éles hangjában bizalmatlanságot észlelt, amint azt egyenesen meg is mondotta. Szó szót követett, aminek a vége az lett, hogy Imrédy kijelentette: azonnal bejelenti a kormányzó úrnak az összkabinet lemondását.

Az alkotmányellenes törvénytervezet fondorlatos átcsúsztatása a minisztertanácson mindenesetre meghiúsult.

Prokonzulok felkelése a II. Imrédy-kormány ellen

Imrédy Béla jól számított, amikor a Felvidék egy részének a visszatérésének az örömnapjaiban a lemondását abban a reményben kockáztatta meg, hogy az nem fogja számára a hatalom elvesztését jelenteni. A kormányzó előtt mindenesetre több kabinettag kicserélésének a szükségessé válásával okolta meg a lépését, és így az államfő nem látta szükségesnek az egyébként szokásos, tájékozódó kihallgatások megtartását. Az egyoldalú információ alapján aztán nyomban hozzájárult Sztranyavszky, Mikecz és Bornemissza felváltásához, akik helyébe a párt jobboldali részéhez szító képviselők kerültek éspedig, Teleki Mihály gróf, Tasnádi Nagy András meg a kormányban addig is részt vett Kunder Antal. Ugyanakkor, de más okból, gazdát cserélt a honvédelmi tárca is, amelyet vitéz Rácz Jenőtől vitéz Bartha Károly vett át, tehát az amúgy is jobboldalitól a még szélsőbb jobboldali.

A kormányválság jóformán csak órákig tartott, és a közönség általában csak az új kormánylista megjelenéséből értesült a történtekről. Sok találgatásra adott okot, mert a kulisszák mögött történtek napokon át titokban maradtak.

A kormánypártban lévő, közelebbi barátaim: Bud János, Nagy Emil, Pesthy Pál, Széll József volt miniszterek, Halla Aurél állam-

titkár, Lányi Márton képviselőházi alelnök, vitéz Balogh Gábor, Kelemen Kornél, Lakatos Gyula, Almássy Imre gróf és mások egyre-másra kerestek fel a lakásomon, hogy a helyzetet megbeszéljük. Néhány nap múlva ezek az összejövetelek 30-40 főnyi értekezletekké növekedtek, miután a Kereszténypártból is többen csatlakoztak hozzánk, így Czettler Jenő képviselőházi alelnök, Homonnay Tivadar és Tóbler János képviselők.

Egyre bővülő baráti körünkben általános volt a nyomasztó vélemény, hogy Imrédy az átalakított kormányával már nyíltan kilép a náci mintájú kormányzás útjára, amihez mi támogatást nem nyújthatunk, sőt annak a megakadályozása érdekében nyíltan fel kell lépnünk. Elsősorban a párton belül kell a bizalmatlanságunkat a kormányelnök ellen kinyilvánítanunk, de ha ez a lépésünk bármilyen okból nem idézné elő a kormány végleges távozását, akkor a Képviselőház előtt kell kiprovokálnunk a döntést az ellenzék közreműködésével.

Abban a nézetben voltunk, hogy a kormányzó a miniszterelnök részéről nem nyert őszinte képet a kormányon belül kitört válság okairól, és csakis ezért intézte el azt a parlamenti tényezők szokásos megkérdezése nélkül. Megegyezett a véleményünk abban is, hogy a válságot kirobbantó és ezért elbocsátott miniszterek iránt e lépésük miatt elismeréssel vagyunk és a velük szemben való bizalmunkat nyíltan kívánjuk kifejezésre juttatni. A velük való kapcsolat felvételére én vállalkoztam. Ezt nekünk kellett kezdeményeznünk, mert ők a felmentésük után visszavonultságba burkolóztak az első napokban, és tartózkodtak a személyük iránt való propaganda kiváltása irányában minden lépéstől. A kormányzó tájékoztatása végett több terv is felmerült, de amikor kiderült, hogy Széll József volt belügyminiszternek, az államfő rokonának másnapra amúgy is előjegyzett audienciája lesz, erre a feladatra őt kértük fel.

Sztranyavszky Sándor igen meg volt hatva, amikor a Gellérthegy déli lejtőjén lévő villalakásában közöltem vele az eljárásáért iránta

elismeréssel és bizalommal viselkedő képviselői csoportunk állásfoglalását. Kezdetben szabadkozott minden további szerep vállalásától, mondván, hogy ő azon a helyen, ahol állott, teljesítette a maga alkotmányvédő kötelességét; nem kívánja a hivatali titoktartás alá eső történteket, a minisztertanácson kifejtett állásfoglalását a nyilvánosság elé vinni és egyáltalán semmi olyan magatartást sem tanúsítani, ami azt a látszatot kelthetné, mintha a tárcája elvesztése feletti valamilyen feltételezhető indulata irányítaná. Észrevehettem szavaiból azt is, hogy deprimálóan hatott rá az a körülmény, hogy a kormányzó őt és minisztertársait – mint mondotta –, a „megkérdezésük nélkül" bocsátotta el. Ebben a tekintetben azonban hamarosan sikerült őt megnyugtatnom, miután kifejtettem előtte, hogy a kormányzó eljárása teljesen megfelelt az alkotmányos gyakorlatnak, amennyiben nem a Parlamentben keletkezett a válság, hanem csupán a kabinetben magában szűnt meg az összhang, és a közvetlen munkatársainak a megválasztása elsősorban a miniszterelnökre tartozik, amihez, persze, az államfő jóváhagyása is szükséges ugyan, de azok elbocsátásába mint a miniszterelnök legszemélyesebb bizalmi kérdésébe, nem szokott beleszólni, hacsak őt magát is el akarja bocsátani. Éppen arról van most szó, hogy Imrédyt a parlamenti bizalom megvonásával távolítsuk el a miniszterelnöki székből. Pártunk legtekintélyesebb tagjai, volt miniszterek és más fő funkcionáriusok egész sora, mindazok, akik az elmúlt közel két évtizedben a kormányzó bizalmát is bírták, a Képviselőház bizottsági elnöki székeiben ülő „prokonzulok" velem együtt azon a nézeten vannak, hogy a veszedelmes irányzatot vett kormányzatnak az ország érdekében parlamentáris úton véget kell vetni és a kormányzót az előtte bizonyára ismeretlen valódi tényekről felvilágosítani. Ő a régi, hűséges emberei szavára és a Képviselőház megnyilatkozására bizonyára hallgatni fog.

Sztranyavszky egyre nagyobb megértéssel hallgatta fejtegetéseimet, ám aggodalmát nyilvánította a kormánypárt jövője tekintetében, amelyet a fellépésünkkel veszélyeztethetünk. Ez nagyon is ért-

hető volt az ő részéről, aki, mint az 1926-os választások legfőbb intézője, majd az akkor kialakult egységes párt későbbi elnöke[333], nyugodt kormányzás, a jogrend fenntartása és a haladás nélkülözhetetlen biztosítékának tekintette az állandó, kormányképes, parlamenti többséget. Mindenképpen amellett volt, hogy mozgalmunk minden körülmények között a párt keretében maradjon. Végül is megjegyeztem, hogy ha eleve ilyen korlátot szabunk az akciónknak, akkor úgy járunk el, mint az a legalábbis meggondolatlannak nevezhető ember, aki a kezét összekötözi, mielőtt a vízbe veti magát.

Ekkor olyasmi történt, ami azt a hitet keltette bennem, hogy a hasonlatom „meggondolatlan" jelzőjével meg találtam bántani. Sztranyavszky ugyanis úgy felpattant az ülőhelyéről, mintha puskából lőtték volna ki, ám nem szólt semmit, csak az ablakhoz ugrott. Értetlenül néztem utána. Azt már előbb is észrevettem, hogy beszélgetésünk közben kitekintett a vele szemben lévő ablakon, ami majdnem feszélyezett is, mert arra kellett gondolnom, hogy a gondolata másfelé jár, bár ennek ellentmondott a minden szórakozottságtól mentes gondolatfűzése és nagyon is következetes, eleven társalgása. Nem kellett sokáig tűnődnöm a magatartása kiértékelése felett. Az ablakhoz érve, nyomban látcsövet kapott a kezébe, amely annak a peremén nyilván nem ok nélkül volt készenlétben. Tekintetét a Gellérthegy déli lejtőjén egy szinttel alább, balra fekvő villa felé irányította.

Mire – vagy inkább: kire vadászol, Sándor? – kérdeztem meglepődve.

Dúvadra! – volt a váratlan válasza, majd érthetőre fordította a szavát. – Ebben a villában, itt balra lent, Nelky Elek volt követünk lakik, Imrédy sógora[334], ide láttam egyszer betérni egymás után Szálasit

[333] Sztranyavszky az 1926-os meg az 1931-es választásokat mint belügyi államtitkár, az 1935-öst pedig mint országos pártelnök intézte. (Zs. T. jegyzete)
[334] Imrédy felesége Nelky-leány. (Zs. T. jegyzete)

majd Imrédy Béla miniszterelnököt, aki mégis tagadni meri a fölforgató szélsőjobb vezérével való kapcsolatát!

Gyönyörű! – jegyeztem meg fölháborodva –, hát igaz lenne, amiről eddig csak suttogni hallottam?!

Szent igaz!, én se tudnám elhinni, ha saját szememmel nem láttam volna. A magyar miniszterelnök, aki felesküdött a magyar alkotmányra, titokban összeszűri a levet az alkotmányos rend felforgatására irányuló tevékenysége miatt három évre elítélt lázítóval, akinek éppen akkoriban hagyta jóvá az ítéletét a Királyi Kúria! Most úgy érzem utólag, hogy akkor mulasztást követtem el, hogy nem tettem szóvá a megbotránkoztató esetet a legközelebbi minisztertanácson... Persze, akkor a külügyi helyzet kiélezett volta tartóztatott vissza válság felidézésétől... Igazad van, Tibor, kérlek, amit a minisztertanácson mi hárman elkezdtünk, folytatnunk kell a pártban és a Parlamentben mindaddig, amíg nem lesz ismét alkotmányos, a fölforgatással és a németekkel össze nem játszó miniszterelnökünk!

Letette a látcsövet.

Most ismeretlen alakokat láttam csak a Nelky-villa körül mozogni, pedig szerettem volna neked bemutatni az egyébként hihetetlent...

Elhiszem én a te szavadra amúgy is, Sándor – vágtam a szavába –, és remélem, hogy föladod a rezerváltságodat, amibe valamiféle szeméremérzetből magadat belelovagoltad. A ti kilépésteket a kormányból a Képviselőház színe előtt kell megindokolnod ...

Ilyen előzmény után kapcsolódott be Sztranyavszky Sándor az Imrédy ellen már folyamatban lévő parlamenti akcióba. Vele jött közénk Bornemissza és Mikecz is, akiket nyomban követett Lázár Andor volt igazságügy-miniszter, Marschall Ferenc volt földmívelésügyi miniszter, Tahy László.

Czettler Jenőtől hallottam, hogy a Kereszténypárt tulajdonképpeni vezetője: Ernszt Sándor, volt kultusz- és népjóléti miniszter, aki súlyos betegen feküdt a központi szemináriumban lévő lakásán, élénk érdeklődést tanúsít a három miniszter kiválásának körülmé-

nyei iránt. Kezdeményezésemre elvitte tehát Czettler Sztranyavszkyt őhozzá, Ernszt megismerve a tényállást, kifejezetten az akciónk mellé állt, és közölte, hogy pártját is ebben az irányban kívánja majd befolyásolni. Homonnay Tivadar kereszténypárti képviselő, aki kezdettől fogva velünk volt, ugyanezzel a hírrel tért vissza hozzánk a pártja vezetőjének a betegágyánál tett látogatásáról. A Kereszténypárt várható kedvező állásfoglalása és a saját pártunk egyre több tagjának a csatlakozása akciónk parlamenti sikerének a kilátásait mindinkább kedvezővé tették.

A kormányzó informálása érdekében szándékolt eljárásunk kivitelére különös gondot fordítottam. Amint már említettem, erre Széll József volt belügyminisztert sikerült megnyernem, akinek már – a mi akciónktól függetlenül – korábban kitűzött audienciája esett e napokra. Vele nemcsak átbeszéltem mindent előzőleg, hanem egy órával a kitűzött idő előtt fel is kerestem őt Pauler utcai lakásán a Vérmező sarkán, és elkísértem őt a taxiban föl a Várpalotába, miközben az egész anyagot két ízben egymás után elismételtem előtte. Egészen bizonyos, hogy a kormányzó tőle mindenre kiterjedő, hű tájékoztatást kapott. Széll szerint ezt a kormányzó igen nagy, egyre fokozódó érdeklődéssel fogadta. Kezdetben azt a megjegyzést tette, hogy a nyár végi németországi úton még nem látta közvetlenül azt, hogy Imrédy – irányt változtatva – behódolt volna Hitlernek. De aztán, amint az összes jelenségekről, így a Szálasival való titkos tárgyalásokról, a kaposvári beszéd megdöbbentő kijelentéseiről, a rendeleti kormányzás bevezetésére irányuló törekvésekről értesült, meg arról, hogy régi minisztereinek szinte egész sora készebb ellenzékbe menni, semhogy a diktatórikus berendezkedéshez segítséget nyújtsanak, kijelentette, hogy ilyen körülmények között nem kíván bennünket lebeszélni az akciónk folytatásáról, és tiszteletben fogja tartani a parlamenti többség megnyilvánulását, ha az akárcsak alkalmilag is nyilvánul meg, vagyis akkor is, ha az az eddigi ellenzék és a kormánypárt egy része egyszeri összefogásából állana elő. Részletesen elsoroltatta az akciónkban résztvevő volt miniszterek

nevét, és aztán megjegyezte, hogy közel két évtizeden át megbecsült, legjobb munkatársaival lehetetlen neki szembekerülnie. De ettől függetlenül is, a saját lelkiismerete szerint is teljesíteni fogja azt a kötelességét, hogy az alkotmányos jogrendet minden körülmények között megóvja. Megköszönte, hogy a csoportunk bizalommal fordult feléje, és a további fejleményekről – a szükséghez képest – tájékoztatást kért. Ennek a bizalmas beszélgetésnek a részleteit Széll József természetesen csak egynéhányunkkal közölte. A többiek megelégedtek azzal az állításunkkal, hogy a kormányzó informálása megtörtént, és az alkotmányos jogrend megóvása érdekében indított akciónk nála inkább megértésre számíthat, semmint ellenkezésre.

Már a kormányrekonstrukció napján felkerestem volt Kornis Gyula képviselőházi elnököt és részletesen megbeszéltem vele a kialakulóban lévő helyzetet. Ő, aki néhány évig Sztranyavszky Sándor elnöksége idején mellette alelnököskedött, már értesült tőle a minisztertanácson történtekről. Egyetértett velünk, mégpedig annyira, hogy szinte panaszkodott amiatt, hogy a házelnökséggel járó „pártok feletti" helyzete az akciónkban való nyílt részvételben akadályozza. Ha kormányválságot sikerülne előidéznünk, akkor az annak a következtében esedékessé váló kormányzói kihallgatások alkalmával azonban majd megteszi a magáét.

Azt hiszem, Gyula addig is tehetnél valamit – mondottam neki –, ami nemcsak nagyon megfelelne a viselt méltóságodnak, hanem szinte egyenesen a velejáró kötelességed lenne.

Mondd csak – kiáltotta hevesen –, miközben a karomat megragadta –, mert igazán nem szeretnék kötelességmulasztó lenni!

Mint a Képviselőház elnöke, ebben a minőségedben felkereshetnéd a miniszterelnököt, hogy tájékoztatást kérj tőle a nemcsak szállongó, hanem megbízható forrásokból is származó hírek felől, amelyek úgy tudják, hogy Imrédy rendeleti kormányzásra készül berendezkedni, és a Parlamentet csak elkerülhetetlen mértékben kívánja majd foglalkoztatni, amennyiben csak általános felhatalmazá-

sokat szándékozik attól kérni. Jogod és kötelességed, hogy nyílt színvallást követelj tőle. Házelnöki méltóságod alkotmányvédelemre kötelez, a saját egyéniséged pedig bizonyára tűrhetetlennek találná, hogy az ilyen törekvéseknek a végrehajtásában jóhiszeműségeddel és tájékozatlanságoddal visszaélve, eszközül felhasználjanak.

Köszönöm, Tibor – felelte izgalommal a szavában –, már bennem is mozgott nem kevés nyugtalanság, amikor a házelnökök megkérdezése nélkül intéződött el ez a pillanatokig tartó kormányválság. Igazad van, a kormányzóhoz majd csak akkor megyek, ha ő maga is kíván velem értekezni, de a miniszterelnökhöz csakugyan elmegyek... Hanem... Bevallom, nem szívesen megyek egyedül. Már több ízben vettem észre, hogy Imrédy a szavait idővel egészen másként értelmezi, mint ahogyan érteni kellett, amikor azok elhangzottak... Mi lenne, ha a két alelnöktársammal testületileg vonulnánk fel?

Nem, Gyula, ez gyöngeségi jel lenne! A Képviselőházat egyedül nagyobb súllyal képviseled, hanem az már további pluszt jelentene, ha a felsőház elnökével közösen járnátok el...

Nagyszerű, ezt fogom tenni!

Széchenyi Bertalan gróf, parlamenti szünet lévén, a birtokán tartózkodott, Segesden, Somogy vármegyében. Éppen távozóban voltam Kornistól, amikor jelentette neki Kunos Aladár dr. házelnöki titkár, hogy a kapcsolat Segesddel megvan, és a felsőházi elnök néhány percen belül ott lesz a telefonnál.

Széchenyi Bertalan még aznap felautózott Budapestre, és a két házelnök már másnap eljárt a miniszterelnöknél. Ezt közvetlenül követőleg telefonon közölte velem Kunos Aladár dr. elnöki titkár, hogy Kornis este a Gellért Szállóban vacsorázik, és örülne, ha „az ismert ügy megbeszélése végett" ott találkozhatnánk. Természetesen elmentem oda, és így már aznap értesültem a Sándor-palotában megesett „kérdőrevonás"-ról.

Imrédy Béla, amint kiérezte Kornis első szavaiból, hogy a két házelnök megjelenése tulajdonképpen számonkérést, sőt szinte felelősségre vonást jelent, gunyoros derültségbe burkolt ingerültséggel vágta közbe azt a kérdést, hogy:

Mi akar ez lenni? Új figura? Házelnöki interpelláció a nyilvánosság kizárásával? Kinek a megbízásából van szerencsém hozzátok?

Kornisra is átragadt az ingerültség:

Mi nem figurázni jöttünk ide és senki más nem mozgat minket, mint a saját lelkiismeretünk parancsszava...

Imrédy meghökkent és igyekezett nyugodtabb mederbe terelni a beszélgetést:

Kérlek, kérlek! Ne értsétek félre! Kész vagyok felvilágosítást adni bizonyára jól megfontolt kérdéseitekre.

Kornis erre elővette azt a papírlapot, amelyre följegyezte volt a tisztázni kívánt kérdéseit.

Imrédy minden kertelés nélkül bevallotta, hogy olyan általános felhatalmazást akar nyerni a Parlamenttől, amely lehetővé teszi kormánya számára a nehézkes parlamenti gépezet igénybevétele nélkül való kormányzást. A Parlament döntsön bármikor a bizalmi kérdésben, de a többség bizalmát bíró kormány gyors cselekvésre kényszerülő kezét ne köthesse meg bizonytalan időre elhúzódó tanácskozásokkal. Ezt kívánja szerinte a korszellem parancsa, meg a háborgó vizeken hányódó országhajónk szerencsés révbe való kormányzására egyedül alkalmas, villámgyors mozdulatokkal dolgozó intézkedés lehetővé tétele.

Ez álparlamenttel kendőzött diktatúra – kiáltott fel Kornis.

Imrédyn újra elhatalmasodott az ingerültsége. Hivatkozott arra, hogy neki megvan a parlamenti többsége, és így mindent „alkotmányos" úton fog keresztülvinni...

Az alkotmány eltörlését is? – vetette közbe Kornis a nyílt színvallásra kényszerítő kérdést.

Imrédy végleg elvesztette a türelmét és mérgesen fakadt ki, hogy ha az ő országmentő törekvéseinek a keresztülvitelében meg nem értő ellenállásra találna, nem várná meg a fenyegető véget, hanem kivándorolna Dél-Amerikába a vesztébe rohanó országból.

A két házelnök ezzel beigazoltnak találván azokat az aggodalmakat, amelyek tisztázása végett a miniszterelnököt felkeresték, felkelt a helyéről és hideg fejhajtással, szótlanul távozott.

Alig néhányan nyertünk csak akkor tudomást erről a tényállást döntően tisztázó eseményről, ám a belőle levont azt a következtetésünket, hogy Imrédyt a megszállottság makacsságával követett irányából józan útra téríteni többé nem lehet, csoportunk tagjaival is közöltük. Ezzel elkerülhetetlenné vált a nyílt szembehelyezkedést tanúsító színvallásunk.

Ilyen előzmények és előkészületek után ültünk össze arra a megbeszélésre, amelyen felkészültünk az újjáalakult Imrédy-kormánynak a pártunkban való bemutatkozására.

Bud János volt az első felszólaló, aki azt javasolta, hogy a pártértekezleten Imrédy beszéde után én szólaljak fel. Én ezt elhárítottam magamtól egyrészt azért, mert én vörös posztó vagyok a párt szélsőjobboldali szárnya előtt, ami az indulatok azonnali kirobbanására vezetne, másrészt mert az első szó szerintem a kivált minisztereket illeti, akik még nem indokolták meg sem a párt, sem a szélesebb nyilvánosság előtt a kormányból való kilépésüket. Utólag átgondolva az akkori helyzetemet, arra a megállapításra jutottam, hogy vonakodásomnak bizonyára egyik oka, mégpedig talán nem is a legjelentéktelenebb, az is lehetett, hogy engem a nagyszüleimnek és szüleimnek az Imrédy Béla azonos fokú elődeihez fűződött meleg rokoni kapcsolata erősen feszélyezett abban, hogy éppen én legyek az ő bukásának a nyílt kezdeményezője[335].

Sztranyavszky Sándor ugyancsak vonakodott a felkínált szereptől. Arra hivatkozott, hogy őt a párt egy része azzal vádolhatná, hogy „elbocsátása" miatt haragszik és elfogultan akar bosszút állani. Ha mások szóba hozzák a kormányból való kilépésüket, akkor, de csakis akkor majd megokolja azt a párt előtt, de ezt szívesebben a Képviselőház színe előtt tenné.

Ezután különböző neveket említettek, mire én azt javasoltam, hogy legalább három felszólalót jelöljünk ki, akik fokozott eréllyel támadnák egymás után a kormányelnök politikáját, amelyet az értekezleten majd előad, és rámutatnának arra a törekvéseire, amelyekről hallgatott. A harmadik aztán, ha a kifejlődő hangulat szerint a helyzet erre éretté válik, akár egyenes bizalmatlansági indítványt is terjeszthetne elő. Javaslatomat elfogadták, és Tahy László[336], Kelemen Kornél meg Marschall Ferenc személyében jelölte ki az értekezletünk a három szónokot.

Abban a hiszemben voltunk, hogy igen jól választottunk. Tahy, a diplomata csoportokon, irányzatokon felül álló tekintély a pártban. Mint Gömbös volt bizalmi emberének a kormányelnök ellen való váratlan kiállása bizonyára nagy hatást fog kiváltani a legtöbb párttagban. Kelemen mint Tasnádi Nagy András országos pártelnök legbizalmasabb barátja ismeretes, aki amellett antiszemita is, tehát szintén nem lehet „zsidóbérencként" lehurrogni. Tahy bizonyára sima, diplomatikus megjegyzései után, amelyek aggodalmakat fognak nyilván felsorolni, Kelemen Kornél, a neves kriminalista, már vádpontokat sorakoztathat fel az ő ismert logikus érvelésével, Marschall Ferenc, a volt földmívelésügyi államtitkár, majd miniszter, a párt gazdaelemei sorában különösen nagy tekintéllyel bírt, rendkívül ügyes debatter, aki a tétovázókat könnyen magával ragadhatja. Az ezúttal kijelölt szerepe nem idegen előtte, hiszen 1932 nyarán egyike volt az akkori forrongó csoport vezéreinek a pártban, amely akciója sikerrel is járt.

[335] Vö. az Imrédy családdal való rokoni kapcsolatom ismertetésével. (Zs. T. jegyzete)

[336] 1920–32. prágai, majd ankarai m. kir. követ és meghatalmazott miniszter, Gömbös mellett miniszterelnöki államtitkár, aztán képviselőházi alelnök. (Zs. T. jegyzete)

A pártértekezlet délutánján mi, akik döntő lépésre készültünk, jó eleve összegyülekeztünk a földszinti nagyterem széksorai mögött még szabadon álló téren, és abban állapodtunk meg, hogy kisebb csoportokra oszolva, szétszórva helyezkedünk el az értekezlet alatt, hogy megnyilatkozásaink ne egyfelől, hanem minden irányból hangozzanak fel. Így is történt, úgyhogy az értekezlet megnyitása előtt beözönlő többiek csak a mi „őrhelyeink" közé ékelődve tudhattak elhelyezkedni. Én az utolsó pillanatokban a harmadik-negyedik széksorral egy vonalban lévő ablakfülkében beszélgettem Marschallal és Kelemennel, akik, látva az ötven-hatvan főnyi csapatot, amelyre feltétlenül számíthattunk, igen bizakodó hangulatban készülődtek harci szerepükre. Sztranyavszky sietett hozzánk, és nyugtalankodva érdeklődött Tahy holléte iránt. Kelemen vállalta, ha Tahy el találna késni, majd ő lesz az első felszólaló. Ekkor beözönlött a társalkodószobák közönsége, köztük Martonék „Cs" csoportja, amely a bejárat melletti szélső helyeken helyezkedett el. Mi ketten Sztranyavszkyval az első sorba mentünk – én az elnöki székkel szemben ültem le, Sztranyavszky közvetlenül mellettem, tőlem balra foglalt helyet. Ekkor érkezett meg Tahy, aki előttünk elhaladva, tőlünk balra, az első sor legszélső székén helyezkedett el. Köztem és Marton Béla főtitkár, úgyszintén Sztranyavszky és Tahy között 3-4 szék üres maradt az első sorban, a második meg harmadik sorban alig ült valaki. Kelemen és Marschall, alighanem Tahy késedelmeskedése miatt várakozó álláspontra helyezkedve, ott maradtak az ablakfülkében, ahonnét a terem minden pontját szemmel tarthatták. Ez volt a helyzet, amikor az első sor széléhez vezető ajtón át a kormány, Imrédy vezetésével, gyors léptekkel bevonult és felsietett az emelvényre. A kormányelnök – a szokástól eltérően, de rá jellemzően – középen lévő pártelnöki karosszéket foglalta el, úgyhogy Tasnádi Nagy András, az új igazságügy-miniszter, aki az országos pártelnöki tisztségét még egy időre megtartotta, a tovább jobbra eső, a tulajdonképpeni miniszterelnöki székre került. Ő így éppen Sztranyavszkyval, míg Imrédy énvelem volt szemben, egymástól kétméternyi távolságban.

Martonék, akik a bejárat közelében voltak, zajos ovációval és helyeikről felugrálva fogadták az újraalakult kormányt, amíg velünk együtt a jelenlévők zöme ülve maradt. Imrédy idegesen tekintgetett erre meg arra körül a termen, majd súgott valamit a pártelnöknek, aki elhagyva az ilyenkor szokásos üdvözlést, ridegen bejelentette, hogy:

A miniszterelnök úr kíván szólani.

Tulajdonképpen furcsa is lett volna, ha Tasnádi Nagy András mint pártelnök üdvözölte volna azt a kormányt, amelynek ő maga is tagja!

Imrédyt tovább idegesítette, hogy az ugyancsak szokásos „halljuk"-ozás szintén elmaradt, és nyilván az első széksorok gyér elfoglaltsága is feltűnhetett neki, mert a tőle távolabb ülő zömre tekintettel hangosabbra fogta a szavát. Újat nemigen mondott, vagyis olyat, amit még nem hallottunk volna. Főként azt hangoztatta, hogy a külpolitikai eredmények, az ország területi gyarapodása után eljött az ideje, hogy a kormány eredeti belpolitikai programjának a megvalósításához végre hozzáfogjon. Bevallja, hogy a külpolitikai feszültség ideje alatt ebben az irányban még nem történt, mert nem is történhetett komoly lépés. – A hangulatra jellemző volt, hogy ez volt az egyetlen kijelentése, amelyre néhány „úgy van" hangzott fel az utolsó széksorokból, tehát nyilván a mi csoportunk tagjai részéről. – Végül patetikus mondatokban kezdett áradozni a küszöbön álló „nemzeti megújhodásról", a Nyugat ősszel hozzánk érkező, ellenállhatatlan, tavaszi leheletéről, amelynek nyomán nálunk is eljön a kivirágzás ideje. Engedjék át őt „betörni Dévénynél – amint a vers mondja – az új idők új dalaival"!

Martonék megkéstek a tapsuk megkezdésével, így hát a miniszterelnök szavait egyperces csend követte, amelyben tisztán hallható volt az utolsó sorokból zamatos vidéki akcentussal kiejtett megjegyzés:

Kibújt a szeg zsákból!

A kitörő viharos derültséget a „Cs" csoport most már tapssal igyekezett elnyomni. Ehhez aztán a teremben lévők kivétel nélkül csatlakoztak, ám sokan inkább a közbeszólót kívánták tetszésnyilvánításukkal ünnepelni, semmint a miniszterelnököt.

Ilyen körülmények között igazán nem mondhatta senki, hogy a kormány bemutatkozása a pártjában lelkes bizalmi megnyilatkozást váltott volna ki. Imrédy maga is fonáknak találhatta a helyzetet, mert odaszólt az elnöknek:

Zárd be az értekezletet!

Ám ebben a pillanatban felpattant helyéről az első sor legszélén Tahy László és anélkül, hogy szót kért volna, beszélni kezdett. Sajnos, hamar kiderült, hogy amilyen jó diplomata, olyannyira gyakorlatlan szónok. Elégedetlenséget emlegetett az elhangzott kormányprogrammal szemben, amely nem alkalmas a párt várakozásának a kielégítésére, majd aggodalmakat a miniszterelnök „új dalaival" szemben. Ám egyetlenegy konkrétumot sem mondott, hogy tulajdonképpen mit kifogásol. Fölszólalását néma csend kísérte. Amikor pedig hangja annyira elhalkult, hogy a szavait még mi sem értettük, akik legközelebb ültünk hozzá, sokan – persze nem a mi csoportunkból – beszélgetni kezdtek a teremben. Sztranyavszky nyugtalanul tekintgetett hátra, majd felkiáltott: Halljuk! Halljuk!

Nekem meg odasúgta:

Persze, az elnök örül, ha Tahyt nem hallják, hát nem csinál csendet!

Erre már én is halljukoztam egyet.

Tahy fölkapta a fejét, előkapott egy papírszeletet és formális bizalmatlansági indítványt olvasott fel róla, ezt is olyan halk hangon, hogy alig lehetett hallani. A többség tudomást sem vett róla.

Sztranyavszkyval elképedve néztünk össze. Úgy véltük, hogy Tahy mag nélkül sütögette el a puskaporunkat, amikor kellő indoklás nélkül és idő előtt terjesztette elő a bizalmatlansági indítványt.

Tahy felszólalására a teremben semmiféle reakció sem mutatkozott. Hátranéztünk türelmetlenül, mert a kijelölt következő szónokunk, Kelemen Kornél sem jelentkezett. Ott állt még mindig az ablakfülkében Marschall Ferenccel. Vállukat vonogatva, fejüket rázva, vitatkozni látszottak. Később kiderült, hogy egy nézeten voltak abban a tekintetben, hogy az elrontott kezdeményezés folytatására és kijavítására egyikük sem érzett hajlandóságot.

Az elnök villámgyorsan intézte el a bizalmatlansági indítványt. Ugyanolyan halkan, ahogyan Tahy beszélt volt, szavazásra tette fel, felhívván azokat, akik – mint mondotta – az „imént elhangzott indítványt" elfogadják, álljanak fel. Ebben a pillanatban Marschall és Kelemen, akiket ebben az időpontban mi még figyeltünk, hirtelen leültek a hozzájuk legközelebb eső helyekre, mögöttük senki fel nem állt – hiszen általában nem is tudták, miről van szó –, mire Sztranyavszkyval együtt, és fejünket csóválva, mi is ülve maradtunk. Tulajdonképpen mire a hátratekintésünkből visszafordultunk, már nem is lett volna időnk felállva szavaznunk, mert egyidejűleg elhangzott az elnök gyors enunciációja, amely Tahy indítványának az elvetését és egy lélegzet alatt az értekezlet bezárását hirdette ki.

Imrédy felpattant helyéről és a kormány tagjaival kifelé indult a teremből. Ám megelőzte őket Tahy László, aki gyors rohamban robogott el előttünk. Arca fel volt dúlva. Sztranyavszky utána sietett a társalgóba.

Csoportunk tagjai – a kormány távozása után – odasereglettek hozzám, aki még mindig ott álltam az első sor közepén, elképedve a történtek felett. Voltak, akik szemrehányást tettek a két kijelölt szónokunknak, amiért a felszólalástól előzetes elhatározásunk ellenére önkényesen elállottak – pedig, mint mondták, láthatták, hogy mi ketten az első sorból várakozóan, tehát a felszólalásra buzdítóan tekintettünk feléjük. De voltak olyanok is, akik azt hiányolták, hogy mi ketten, akiknek tudnunk kellett, hogy mi történik, még sem adtunk felállásunkkal jelt a szavazásra.

A magyarázgatásoknak, meg az utólagos bölcsesség ilyenkor szokásos megnyilatkozásainak Sztranyavszky visszatérése közénk vetett véget. Papírlap volt a kezében, amelyet nekem nyújtott át.

Tahy Laci nagyon a szívére vette a dolgot – mondotta –, hiába próbáltam megnyugtatni, azt felelte, benne hagytuk a kátyúban. Ott hagyott faképnél, engem is meg a pártot is! Itt a kilépési nyilatkozata! A kezembe nyomta és megkért, adjam át a pártelnöknek! Hát most mit csináljunk? Úgy érzem, hogy Lacit nem hagyhatjuk cserben...

Nem bizony! – vettem át a szót. – Ha szerencsétlen körülmények miatt a dolog nem úgy sikerült, ahogy terveztük, Tahy bizalmatlansági indítványával lelkünkben mégiscsak egyetértünk, ugy-e?

Úgy van! Úgy van! – hangzott fel egyhangúan a körülöttem álló, negyven-ötven főnyi csoportból.

Nos, akkor legfeljebb írásban pótoljuk, amit felszólalásban és szavazásban mulasztottunk. Ezzel elégtételt kap Laci is és kielégül a saját jóérzésünk is, amely a vele való szolidaritásunk kifejezésére ösztönöz.

Miközben ezeket mondtam, felléptem az előttünk lévő elnöki emelvényre, és a kilépési nyilatkozatra magam is aláírtam a nevemet.

Szavaimat és eljárásomat általános helyeslés kísérte. A körülöttem lévők mind ugyancsak aláírták az ívet. Átadtam Sztranyavszkynak.

Sándor, most már átadhatod a pártelnöknek. Nem fog mosolyogni rajta, mint tette volna, ha csak egy aláírást lát rajta!

De nem ám! Hiszen vagy félszázan vagyunk! Hadd olvassam meg! Egy, kettő... harmincöt... negyven... negyvenhat! Ej, hiszen még hiányzanak olyanok az ívről, akikről biztosan tudjuk, hogy velünk tartanak. Most csak megmutatom az ívet Tasnádinak, de majd csak holnap nyújtom be, ha teli lesz!

Ő kirobogott a társalgóba, én pedig meginvitáltam a barátaimat, hogy menjünk fel az első emeletre, a fővárosi párthelyiségbe, ahol – egyelőre – még én vagyok a házigazda.

Nagy Emil volt igazságügy-miniszter ennél jobbnak találta, ha a Hungáriába megyünk, ahol a környezet nem feszélyez minket, és a pártvacsora elmaradásáért is kárpótolhatjuk magunkat. Az ő javaslata emelkedett egyhangú megnyilvánulás alapján határozattá. Így

vált a Hungária egyik földszinti terme a csoportunk rendszeres összejöveteli helyévé.

Odatartó gyaloglásunk közben utolért és mellém csatlakozott Görgey István képviselőtársunk. Hallott a lépésünkről, látta, hogy közeli barátai közül is többen aláírták a kilépési nyilatkozatot a társalgóban. Ő is hajlik erre, de előbb tőlem hitelesen szeretné hallani, mi igaz abból, hogy Imrédy már szeptember végén kikottyantotta volna előttem, hogy a pártot a konzervatív, liberális elemektől meg akarja szabadítani. Különösen, hogy akkor őt is ilyen tehertételnek minősítette-e Imrédy?

Honnan veszed ezt? Imrédy nyilatkozata igaz, bizalmasan tettem is közlést erről egy-két barátomnak, de neveket sohasem említettem senkinek, így a tiédet sem.

Ne titkold, kérlek! Megéreztem az antipátiáját!

Elnevettem magamat és megnyugtattam:

Gratulálok, Isti, az érzéseid ebben az esetben csakugyan nem csaltak!

És még kiket készült kitessékelni a pártból Imrédy?

Engedj meg, de ez csak illetőkre tartozik. – Ha valaki másnak is lesznek a tiédéhez hasonló megérzései, annak négyszemközti kérdésére nem fogom megtagadni a választ.

Értem. Megengeded, hogy veletek tartsak, hogy a Hungáriában én is aláírhassam az ívet... és kérlek, ha holnap esetleg egy-ketten felkeresnek az enyémhez hasonló kérdéssel...

Őszinte leszek hozzájuk, de ne feledjétek, hogy a nevek nem tartoznak a nyilvánosság elé!

Én a magam részéről cseppet sem irtózom a nyilvánosságtól. Mondhatnám, örülök, hogy antipátiánk kölcsönös. Engedd meg, hogy hivatkozhassak a történtekre.

Ez a te dolgod, de én neveket nem adok át a nyilvánosságnak, hiszen bizalmas beszélgetés során jutottak a tudomásomra.

(Közbeszúrva megjegyzem, hogy még négyen jöttek hozzám – ugyancsak a „megérzésükre" hivatkozva, és Imrédy velük szemben

való ellenérzéséről kérve tájékoztatást. Kettőnek igennel, a másik kettőnek nemmel válaszoltam az igazsághoz híven, végül azonban mind a négyen aláírták a kilépési nyilatkozatot.)

A Hungáriában már tálalni készülődtek a vacsorát, amikor végre megérkezett Sztranyavszky Sándor is, mégpedig nagyobb kísérettel. Vele érkezett Bornemissza, Mikecz, a két vele együtt visszalépett minisztertársa, Shvoy Kálmán altábornagy, Temesváry Imre, hosszú évek óta a pénzügyi tárca képviselőházi főelőadója, báró Vojnits Miklós és még vagy tíz képviselő. Az asztalunknál helyet foglaló képviselők száma már meghaladta a hatvanat.

Ez már valóságos pártszakadás! – állapította meg Nagy Emil, a volt igazságügy-miniszter. – És ha nemcsak a számunkat nézzük, hanem a latin közmondás útmutatása szerint, amely úgy szól, hogy „nomina non solum numerantur, sed etiem ponderantur", az egyének súlyát is lemérjük, akkor, bizony, szinte mindnyájan kiléptünk a kormánypártból, akik a lefolyt 18 esztendő alatt a politikai élet és a kormányzás irányításában részt vettünk. A kormányzó úr leghívebb emberei! Legtöbben közülünk a már régebben ugyancsak ellenzékbe ment Bethlen István munkatársai. (Élénk éljenzés.) Itt van soraink-ban három házelnök, sőt az egyik közülük a nemzetgyűlési elnök magas méltóságát is viselte! Várjunk csak! Hadd olvasom össze: ...egy ...öt ...tizenegy volt miniszter![337] És ugyan hányan viseltek, vagy viselnek még most is házelnöki, államtitkári vagy képviselőházi bizottsági elnöki tisztséget? Valóságos exodus proconsulum[338], a konzulságot viseltek szakítása a hatalom mai birtokosaival! Ez példa nélkül való! Adjatok csak papirost! A kilépettek közül sokan az idők folyamán különböző magas tisztségeket viseltek egymás után.

[337] A másnap reggel csatlakozott Tomcsányi V.[ilmos] Pál volt igazságügy-miniszterrel 12-re emelkedett a kilépett volt miniszterek száma. (Zs. T. jegyzete)

[338] A prokonzulok kivonulása

Ha ezeket is feltüntetjük, akkor lesz igazán szembeszökő, hogy quantum ponderantur!...[339]

Nagy Emil lendületes beszédje gyors pergését egyszerre éljenzés szakította félbe. Kornis Gyula, a Képviselőház elnöke lépett be a terembe. A legtöbben nem tudták, hogy a kilépő ívet már ő is aláírta, és most örvendő meglepetéssel üdvözölték körünkben. Egyenes hozzám jött, mondván, hogy beszélnivalója lenne velem. A balról mellettem ülő Sztranyavszky nyomban felkelt, hogy a helyét átengedje a házelnöknek, aki – némi szabódás után – miközben balról egy-egy székkel mindenki tovább helyezkedett, és így a probléma megoldódott, kettőnk közé leült.

Azért jöttem, Tibor, kérlek, mert a véleményedet szeretném tudni abban a kérdésben, amely a kilépési nyilatkozat aláírása után nem hagy nyugtot nekem. Mit szólsz hozzá: le kell-e, illik-e lemondanom a Képviselőház elnöki székéről, mivel kiléptem a kormánypártból?

Semmi esetre sem! Nem a párt, hanem a Képviselőház választott azzá, és annak többsége – mi és az ellenzék együtt – bizonyára melletted lesz. A legközelebbi plenáris ülésen majd elválik.

Ilyenformán gondoltam én is. Köszönöm. De most igyekszem feltűnés nélkül elpárologni. Nem szeretném, ha amíg a Ház elnöke vagyok, frakciózásban részesnek gondolnának...

Én a szemközt ülő Pesthy Pállal és Bud Jánossal kezdtem hangos beszélgetést, miközben Kornis búcsúzás nélkül felkelt és észrevétlenül eltűnt a teremből. Amikor néhány pillanat múlva az üresnek vélt helye felé fordultam, hogy Sztranyavszkyt oda visszainvitáljam, nem kis meglepetésemre azt már más részéről elfoglalva találtam. Persze, újságíró volt, *Az Est*-lapok közismert parlamenti szerkesztője: Vásárhelyi Ferenc. Nem is mentegette magát, hanem

[339] A mennyiség mérlegeltetik

egyszeribe kitálalta, miért jött és a felébresztett érdeklődésünk az első pillanat kellemetlenkedő érzéseit elsöpörte.

Az urakat bizonyára érdekelni fogja – kezdte –, hogy Imrédy miniszterelnök úr és gárdája miként fogadta a párt színe-javának a disszidenciáját. Ott állott a párthelyiség elnöki tanácstermében, a legbelső helyiségben, körülvéve a szélsőséges csoport tagjaival, amikor Tasnádi Nagy feldúlt arccal belépett és félrehívta. Nyilván ekkor közölte vele, hogy közel ötvenen kiléptek a pártból...

Sztranyavszky közbeszólt:

Már hatvanan vagyunk! Ott van az ív, ni, Nagy Emil őxcellenciája kezében. Három házelnök, tizenegy volt miniszter...

Vásárhelyi: Szenzációs! Új korszakot jelent! Ilyen vereséget a saját pártjában még nem ért meg miniszterelnök! Majdnem a pártja fele ellene fordult, és ő... tessék csak elképzelni!... még diadaltrombitát harsogtat! Úgy, bizony, uram! A közelállók látták, hogy Imrédy arca a pártelnök első szavaira elsápadt, aztán minden átmenet nélkül kipirult. Ajkáról artikulálatlan hang tört fel, azt mondják, amolyan kurjantás-féle. Nem normális ez az ember, kérem! Odafutott a terem közepére és ujjongva kiabálta ki, hogy a párt megszabadult az akadékoskodóktól, a liberálisoktól, a konzervatívoktól! Most már szabad az út a reformok megvalósítására. A nagy éljenzésből is kihangzott egy kételkedő megjegyzés: Hogyan lesz ez többség nélkül? Imrédy dühösen dobbantott és magabiztosan jelentette ki, hogy rövidesen választat, és az új Képviselőházban csak a koreszméket megértő elemeknek lesz helye. Mit tetszik ehhez szólni? Tulajdonképpen bámulatos rugalmasságra vall, ahogyan a lesújtó hír után, amely ledöntötte, mint valami „Keljfeljancsi", egyszeriben diadalmaskodva emelkedett fel...

Nem lep meg engem ez a magatartása. Már szeptember vége felé elszólta magát előttem, hogy a kormánypártból ki akarja szorítani a diktatórikus hajlamai érvényesülését akadályozó, vagyis a komoly, értékes elemeket. Azóta csak az alkalmat várta, hogy népszerű köntösbe öltöztethesse az eljárását. Most azt hiszi, hogy a Felvidék egy

részének a visszatérése felett örvendező nemzet szabad kezet fog neki adni. A közhangulat talán csakugyan nem kedvez nekünk, de ha aggodalmainkat nyilvánosságra hozzuk, nincs kétségem, hogy a józan magyar ítélőképesség a többséget mellénk állítja. Drágán megfizetett függetlenségét a nemzet nem fogja egykönnyen kockára vetni, és nem hajlandó diktatúrára cserélni ősi, alkotmányos jogrendjét. Azt hiszem, Imrédy rosszul számít, amikor azt reméli, hogy majd ő fog választatni. A Képviselőház legközelebbi ülésén bizonyára új parlamenti többség kialakulását fogjuk megérni, és alkotmányos rend szerint alighanem majd abból alakul ki az új kormány, amely a nemzet bizalmára jogosan apellálhat... Hanem, hallod-e – szakítottam önmagamat félbe, Vásárhelyihez fordulva –, ne jegyezd te az én szavaimat! Ne vágjunk elébe az eseményeknek! Mi a parlamenti megnyilatkozásunk előtt nem kívánunk semmiféle közlést tenni. Nem ésszerű, ha valaki előre elpuffogtatja a puskaporát. Add ide ezt a megkezdett jegyzetedet és elégedj meg azzal, hogy a disszidensek tábora, amely a kormánypártnak közel a felét teszi ki, a lépése felett való döntést a Képviselőház többségétől várja. Annak az eredménye felől pedig nincs kétsége!

Köszönöm – felelte egyszerűen Vásárhelyi, és a már több sorra menő jegyzetét tartalmazó papírlapot átadta nekem.

Elismerő helyeslés hangzott, és Sztranyavszky javaslatára elhatározták a jelenlévők, hogy a Képviselőház döntő ülése előtt egyikünk sem fog politikai nyilatkozatot adni, nehogy annak a hatását egyes részletekben könnyen eltérő kijelentések csökkenthessék.

Vásárhelyi távozása után magunkra maradva, az ajtókat bezártuk és megtanácskoztuk a képviselőházi megnyilatkozásunk mikéntjét. Egyhangú helyeslés fogadta azt a javaslatomat, hogy a legközelebbi ülésen napirend előtti felszólalás alakjában történjék meg a politikai állásfoglalásunk megokolása, a bizalmi kérdést pedig a napirendi indítvány kapcsán vessük fel, minthogy a napirend előtt felszólalás tárgyában nincs helye határozathozatalnak. Ugyancsak általános helyeslés kísérte szavaimat, amikor annak a nézetemnek adtam ki-

fejezést, hogy miután a mi kilépésünket a három miniszternek a kormányból való kiválása indította el, mégpedig azonos indokok alapján, őket, vagyis elsősorban Sztranyavszky Sándort kérjük fel a napirend előtti felszólalásra, hiszen a minisztertanácsban is ő volt a részünkről később magunkévá tett álláspont első kifejtője.

Sztranyavszky azonban húzódozott a feladattól. Azt hozta fel vonakodása magyarázatául, hogy az ő összekülönbözésük Imrédyvel a minisztertanácson történt, tehát annak a részleteiről a legszigorúbb hivatali titoktartási kötelezettségre tekintettel nem nyilatkozhatik a parlament nyilvánossága előtt. A két házelnök gyakorolta a felelősségre vonást se lehet felemlíteni, mert az meg bizalmas beszélgetés keretében történt. Úgy gondolja, olyannak kellene felszólalnia, akit hivatali titoktartás és egyéb tekintetek nem korlátoznak a teljesen szabad megnyilatkozásban. Nem lehet jó vége annak, ha az ember összekötözött kézzel ugrik fejest a vízbe.

Sokáig kapacitáltuk Bud, Pesthy meg én, amíg végül is megadta magát, de nem fenntartás nélkül. Az volt ugyanis az utolsó szava:

Azért ne tegyetek majd szemrehányást, ha a feszélyező körülmények között a felszólalásom nem úgy sikerül, amint joggal elvárhatjátok és magam is szeretném.

Ki sejtette volna, hogy az ő megérzése nem lesz csalóka...?

A bizalmatlansági indítvány előterjesztésére Marschall Ferencet kértük fel, annak a megszövegezését pedig a feladatommá tették. Én voltam ugyanis, aki a Házszabály-revízió alkalmával a napirendi indítványba öltöztethető bizalmatlansági megnyilatkozásra vonatkozó új jogszabály felvételét kezdeményeztem. Rá várt a nagyobb feladat, mert ő neki már riposztoznia kellett a miniszterelnök előre látható, de tartalmában kiszámíthatatlan felszólalására is. Magabízó, készséges vállalkozása megnyugtatott minket, hiszen tulajdonképpen övé lesz az utolsó szó.

A Hungáriából távozóban Nagy Emil, aki az egész estén azzal foglalkozott, hogy az aláírókat statisztikai kategóriákba sorakoztatta, sajnálkozva említette fel előttem, hogy kár, hogy Tomcsányi Vilmos Pál volt igazságügy-miniszter neve hiányzik az ívről, mert egyébként a trianoni korszak összes többi volt és még élő igazságügy-minisztere ott szerepel a magyar alkotmány ellen tervezett merénylet elítélői között.

Add ide az ívet nekem, Emil, azt hiszem az észlelt hiányon lehet segíteni. Megpróbálom – mondottam neki.

Másnap korán reggel felkerestem régi barátomat[340] a Rezső téri házában, és rövid beszélgetés után megkaptam az ő aláírását is.

Nagy Emil örvendő kiáltással fogadta közlésemet:

Nagyszerű! A kormányzó úr, mint katona, mindig különös súlyt helyezett az igazságügy-miniszterei véleményére és nagy érdeklődéssel fogadta azok közjogi érveléseit. Azt szokta mondani, hogy az igazságügy-miniszter az alkotmány őre, és mindig hálásan fogadja az idevonatkozó hiteles útmutatást. Ha most látni fogja, hogy valamennyi élő, volt igazságügy-minisztere egyértelemmel emeli föl a tiltakozó szavát, ha más aláírás nem is lenne a kilépők ívén, habozás nélkül el fogja ejteni Imrédyt.

Ez nagyon hihető, Emil – feleltem –, de nem lesz könnyű megtalálnia az új miniszterelnököt.

Bethlennek kell jönnie, tiszta sor! – kiáltotta a meggyőződés szilárd hangján.

Senki jobban nem ismeri és nagyobbra nem becsüli Bethlent, mint én. Nincs kétségem, hogy a nézetünket osztja és a lépésünket, amiben ő már jól megelőzött bennünket, helyesli. Remélem is, hogy a most végbemenő nagy átkanyarodás végső állomásán az ő kezébe kerül majd megint a hatalom. A pártkeretek várható felbomlása és a szélsőségesektől mentes képviselők újra való csoportosu-

[340] 1901 nyarán szüleimmel Stubnyafürdőn nyaraltunk. A Tomcsányi-fiúk: Móric, Pál és Kálmán szintén, az ott férjnél lévő nővérüknél. Pál később joggyakornok, majd jegyző volt apám mellett a Büntetőtörvényszéken. (Zs. T. jegyzete)

lása azonban – átmenetileg – olyan vezetést kíván, amely az ellenzék közeledni kész tagjait nem riasztja el ettől a szándékuktól. Bethlen személye – legalábbis egyelőre – feszélyezné őket, mert a kívülmaradók a régi „ellenfél" előtt való behódolással vádolhatnák őket. Most a közös program gondos összeállítása az egyetlen feladatunk, a személyi kérdések – hiszen kipróbált parlamenti férfiakban, vagy, amint te szoktad mondani, érdemes prokonzulokban a sorainkban nincs hiány – majd megoldódnak a kormányzó úr bölcsességéből... Igaz is, elkészültél-e már a disszidens prokonzulok statisztikájával?

Persze, hogy persze! Jó, hogy említed: itt van egy példány számodra.[341]

[341] A kormánypárt belső értékekben való megfogyatkozása szempontjából nem érdektelen Nagy Emil játékosnak látszó, de mindenesetre hiteles adatokat tartalmazó összeállítása, megkísérlem hát azt emlékezetből reprodukálni. Íme:

A disszidensek statisztikája (Nagy Emil szerint).

A kormánypártból kilépett képviselők részéről a jelenben vagy a múltban viselt magasabb tisztségek :

1 nemzetgyűlési elnök (Zsitvay)

3 képviselőházi elnök (Zsitvay, Sztranyavszky, Kornis)

13 m. kir. titkos tanácsos (Bud, Pesthy, Zsitvay, Tahy, Sztranyavszky, Kenéz, Széll, Lázár, (Tomcsányi, Bornemissza, Kornis, Putnoky, Marschall)

3 nemzetgyűlési alelnök (Kenéz, Pesthy, Zsitvay)

12 miniszter (Tomcsányi, Bud, Nagy Emil, Pesthy, Zsitvay, Kenéz, Lázár, Bornemissza, Széll, Marschall, Sztranyavszky, Mikecz)

6 igazságügy-miniszter, összesen 17 év 1 hónap szolgálati idővel (Tomcsányi, Nagy Emil, Pesthy, Zsitvay, Lázár, Mikecz)

3 kereskedelmi (miniszter) (Bud, Kenéz, Bornemissza)

2 belügy(miniszter) (Tomcsányi, Széll)

2 földmívelésügyi (miniszter) (Sztranyavszky, Marschall)

2 ipari(miniszter) (Bornemissza két ízben)

1 közélelmezési(miniszter) (Bud)

1 pénzügy(miniszter) (Bud)

18 a viselt tárcák száma.

Biztosra vettem, hogy Palinál eredménnyel jársz el, hát már őt is számba vettem.

És mit gondolsz, hogyan állunk a Kereszténypárttal? Ernszt, Czettler és még néhányan velünk tartanak...

Még nem tudod? Ernszt meghalt. Az ő hatása – aki a pártkasszát kezelte – megszűnt. A párt zömének az állásfoglalását ezután Zichy János, az eddig csak névleges, de mostantól egyedüli pártelnök fogja eldönteni.

Szegény Sándor... Bizony a legrosszabbkor távozott. Ő egész lelkével velünk volt... Ejnye, most kezdem érteni, hogy Homonnay Tivadar miért mondott le nálam telefonon a legutolsó megbeszélésünkön való megjelenéséről... Ő, aki pedig egyike volt a legtürel-

3 képviselőházi alelnök (Tahy, Kornis, Lányi)

8 államtitkár (Bud, Sztranyavszky, Lázár, Tahy, Kornis, Marschall, Halla, Mikecz)

5 főispán (Lányi, Halla, Sztranyavszky, Zsitvay, Mikecz)

2 országos pártelnök (Pesthy, Sztranyavszky)

2 fővárosi pártelnök (Kozma, Zsitvay)

1 képviselőházi háznagy (Putnoky)

4 képviselőházi bizottsági elnök (Bud, Pesthy, Zsitvay, Kenéz)

1 Országos Testnevelési Tanács elnöke (Kelemen)

1 Országos Vitézi Szék főügyésze (Vitéz Balogh)

Az eredeti statisztika további részleteire nem emlékszem, akárcsak a disszidensek névsorának sem a nagyobbik felére.

69 országgyűlési képviselő (ezek közül csak 34-nek a nevét tudom emlékezetből felsorolni, amint következik:)

Gr. Almásy Imre, Lakatos Gyula, Rátz Kálmán, vitéz Balogh Gábor, Lányi Márton, Shvoy Kálmán, Bíró Pál, Lázár Andor, Széll József, Bornemissza Géza, Marschall Ferenc, Sztranyavszky Sándor, Bud János, Mikecz Ödön, Tahy László, Görgey István, Nagy Emil, Temesváry Imre, Halla Aurél, Payr Hugó, Terbócz Imre, Kelemen Kornél Pesthy Pál, Tomcsányi V. Pál, Kenéz Béla, Petracsek L., Usetty Béla, Kornis Gyula, Petrovics Gy., Br. Voinich Miklós, Kozma Jenő, Putnoky Móric, Zsitvay Tibor, Knob Sándor (GYOSZ főtitkár) (Zs. T. jegyzete)

metlenebb Imrédy-elleneseknek, máris át orientálódik... No, se nem oszt, se nem szoroz. Persze mindenképpen főpolgármester szeretne lenni[342]. Viszont Tauffer Gábor[343] éppen az imént közölte velem, hogy velünk tart...

Annyi bizonyos, hogy a Kereszténypárt többségére – ellentétben az eddigi látszattal – többé nem számíthatunk... Persze a liberális ellenzék meg Eckhardték nemcsak velünk fognak szavazni, hanem még összeolvadási folyamatra is hajlandóságot fognak mutatni, azt hiszem...

Minden attól függ a jövő fejlemények tekintetében, hogy mi egységesek tudunk-e majd lenni...

Mitől tartasz?

Vannak sorainkban, akik régi hajlamaikat a szélsőjobbal való kacérkodásra, valójában nem adták fel.

Kik azok?

Hátha tévedek? Nem lenne helyes csak úgy érzésem szerint gyanúsítanom bárkit is. Majd elválik hamarosan.

Hamarosan kiderült, hogy mindketten helyesen sejtettük meg az elkövetkezőket.

A Képviselőház leszavazza a kormányt 1938. XI. 23-án

Szerdai napokon a Képviselőház folyosói és ülésterme rendszerint csak a déli órákban szokott benépesedni, amikor ugyanis az interpellációk szoktak sorra kerülni. Ezen, a mostani szerdai napon azonban már jóval tíz óra, tehát az ülés megkezdésére kitűzött, szo-

[342] Csak jóval később érte el. (Zs. T. jegyzete)

[343] Az Egyesült Kereszténypárt tagja. (Zs. T. jegyzete)

kásos időpont előtt zsúfolásig megtelt a folyosó, és mindenfelé izgalmas beszélgetésbe merülő csoportokba tömörültek a törvényhozók. Ezúttal egyetlen interpelláció sem volt várható, sőt az ülésnek még csak napirendje sem volt, mert a feladata csupán a „további teendők felett való intézkedés”, mégis egészen rendkívüli izgalmak előérzete vibrált a levegőben.

Új kormány készül bemutatkozni, és ugyanakkor a pártjának a fele ellenzékbe vonul! A parlamenti színjáték számára ez valóban drámai expozíció. De vajon a nemzet számára szerencsés kibontakozás remélhető-e? Sok érv hangzik el pro és kontra, ám – utólag úgy vélem – nem érdemes egyiket sem feljegyezni. Hiszen, mint látni fogjuk, az időleges megoldást „deus ex machina” hozta létre, ami aztán bebizonyította, hogy az erőszakos idegen befolyás, amitől tartottunk, nem volt csak a képzeletünk által falra festett ördög. Akkor azonban még sokan nem hittek benne.

Derűs epizódok is fordultak elő a régi ellenzékiek gaudiumára. Disszidenstársaim legtöbbje, amint a felvonó fülkéjéből kilépett az ülésterem szintjén lévő folyosóra, a megszokásához híven jobb felé fordult, holott – mint most már ellenzékiek – bal felé kellett volna tartania. Esztergályos János szociáldemokrata képviselő, a Ház egyik jegyzője, aki eleven humorérzékéről volt ismeretes, felfedezte az ezekben a következetesen megismétlődő jelenetekben mutatkozó komikumot, és hangosan kezdte számolgatni a tévesen jobbra tartók lépéseit. Arra aztán, aki tíz lépésnél is többet tett a megszokott irányban, utána kiáltott, mondván:

No, X. Y. képviselő úrból sem lesz soha vérbeli ellenzéki képviselő!

Ez az osztályozás sok derűs szóváltást keltett, amelynek a vége mindig az volt, amint egy-egy új csoport balra terelődött, hogy hát nem kell félni a baloldaliaktól, nem harapnak azok mást, csakis aktív minisztereket, meg a mamelukjaikat.

Nekem mondod? – kiáltott rá Esztergályosra Nagy Emil –, soká ültem mint függetlenségi képviselő az ellenzéki padokon, hát tu-

dom, hogy vérbeli ellenzéki mindenkibe beleharap, elsősorban a saját falkájába. Ezért nem tudott eddig nálunk egymást váltó kétpártrendszer kialakulni...

Sztranyavszkyt a baloldali folyosón Eckhardttal és Rassayval beszélgetve találtam. Megállapodtak, hogy az ellenzék részéről Eckhardt fog Sztranyavszky felszólalására ugyancsak napirend előtt reagálni. Rassay igen derűsen várakozó magatartást árult el, de, amikor megkérdeztem, hogy nem lenne-e jó, ha ő is felszólalna a liberális ellenzék részéről, vállat vont és fanyarul kijelentette:

Várjuk meg a fejleményeket!

A két felszólaló együtt ment be az elnökhöz az engedélyért, amit természetesen megkaptak.

Közvetlen az ülés megnyitása előtt Putnoky Móric háznagy, disszidenstársunk jött hozzánk a baloldali folyosóra és bevezetett az ülésteremben ideiglenesen kijelölt, új helyeinkre a balközépen, amely szektor addigi települtjeit a három jobboldali tömb padsoraiba helyezte át. A hatvanhat tagot számláló „pártonkívüliek" szektora lett a hat közül a legnépesebb. Azért csak hatvanhatan kerültünk oda, mert a házelnök, alelnök és háznagy, vagyis: Kornis, Lányi és Putnoky megtartották eredeti helyeiket, legalábbis egyelőre: amíg hivatalban maradnak. A balközép első sorának élére, a középvonal mellé én kerültem, tőlem jobbra Sztranyavszky és Marschall, a nap kijelölt szónokai helyezkedtek el. Tovább mellettük és mögöttünk a tömegével impozánsan ható, népes táborunk. A polgári ellenzék soraiban tapssal kísérték bevonulásunkat, a kormánypárt meggyérült szektoraiból egy-egy gúnyolódó megjegyzés hangzott felénk:

Ni, Ni! A háznagy vezeti be őket! Mintha bizony ők lennének az új kormány! Nem oda Buda! Éljen Imrédy! A kevesen, akik már bevonultak a jobb oldalon, körülbelül csak a „Cs"-csoportbeliek, vérszegényen ható éljenzésbe kezdtek.

Én felugrottam és erős hangon belekiáltottam a zajba:

Éljen az alkotmány, a jogrend, a független Magyarország!

Fergeteges éljenzés és taps volt rá a visszhang. A három baloldali szektor addigra már megtelt és egy emberként tüntetett velünk. Csak akkor csendesedtünk el, amikor a székét észrevétlenül elfoglaló Kornis Gyula elnök csengője megszólalt. Ekkor a kormánypárti padsorok is jobban feltöltekeztek[344].

Az ülés lefolyását hitelesen kívánom ideiktatni a feljegyzéseim sorába, tehát lényegtelen, kisebb részletek kihagyásával – idemásolom „az Országgyűlés Képviselőházának 345. ülése" naplójának a hű szövegét 1938. évi november 23-áról, amely szerdai nap volt.

[...]

A folyosón

[...]

A kormány leszavazása tehát megtörtént, mégpedig a kihirdetett számarány szerint 21 szótöbbséggel. Nem lényeges, de a tényleges helyzet, hű feltüntetéséhez tartozik annak a megállapítása, hogy az elnökség tagjai tartózkodtak a szavazástól: Kornis az elnöki székben ült, a két alelnök pedig – Lányi meg Czettler – a szokásnak megfelelően a termen kívül tartózkodtak. Viszont ellentétben a szokással a kormány képviselő tagjai maguk is szavaztak az ellenük irányuló bizalmatlansági indítvány ellen (!); emiatt a kormány javára eső tulajdonképpeni szavazatok száma 89-re csökkent, míg az alkalmi többség az elnökség tagjainak ismert állásfoglalása figyelembevételével 118-ra, illetve a két szám közötti különbség 29-re növekedik. Még ezt is megnövelte a szavazás elől eltávozott meg az ülésen meg sem jelent kormánypárti képviselők pontosan meg nem

[344] A nevezetes ülés jegyzőkönyvét ld. KN. 1935–1940. XX. k. 296. és köv. p.

állapítható, legalább 18-20-ra tehető létszáma. Végeredményben a nyíltan meg nem nyíltan ellenzéki állást foglalt képviselők egybevetésével a kormányellenes alkalmi többség megközelítette az 50 főt.

A velünk tartó Ernszt Sándor halálához fűzött baljós feltevésünk beigazolódott: a Kereszténypártból csak hárman szavaztak velünk: Friedrich István volt miniszterelnök, Tauffer Gábor és a Felvidékről már korábban áttelepedett Tóbler János, míg a többiek – pártonkívüli csalósaikkal együtt mintegy 15-en – Zichy János gróf intésére a kormány mellett szavaztak. Ebből az tűnik ki, hogy – miniszter képviselőket leszámítva – a Gömbös 1935-ben elért közel 70%-os mamut-többségéből, vagyis az akkor 170 főnyi kormánypártból csak 69 maradt, aki a bizalmi kérdésben ki is állt a kormány mellett. Éppen annyi, ahányan kiléptünk belőle! Ez teljes mértékű pártszakadás, sőt az erőpróbáról távol maradt 32 fővel együtt a párt közel 60%-a zárkózott el a kormány iránti bizalom megszavazásától. Ilyen bukásra nincs példa a magyar parlament történetében!

A győztes ellenzéket ilyen és hasonló megállapításokkal traktálták az újságírók, amikor az ülés végeztével a baloldali folyosóra kiözönlöttünk. Amikor aztán Bethlen István gróf is megjelent ott, valamennyien megostromolták őt, azt kérdezvén tőle, hogy mit szól a szenzációs eseményhez?

Bethlen először vállát vonta, és egészen halkan, úgyhogy csak azok hallottuk, akik a közvetlen közelében voltunk, a felelet elől kitérni igyekvő közmondással válaszolt:

Ki mint vet, úgy arat – mondotta.

A körülöttünk pillanatok alatt kialakult embergyűrűből, ahol csak Bethlen ajkai mozgását észlelték, viharosan zúgott fel a választ sürgető, erélyes „halljukozás". Erre ő körülnézett, mintha csak azt vizsgálgatta volna, hogy a megnyilatkozás elől nem vehetne-e egérutat, ám belátva ennek a kilátástalanságát, megadta magát a sorsának. Megállt, elmosolyodott és ismert játékos szellemességével szólva, első szavaival szinte megdöbbentette a körülötte álló nagy csoportot. Azt mondotta ugyanis:

Ejnye! Ugyan hogyan is lehetett Imrédyt alkotmányellenes törekvésekkel vádolni? – Ezt mondván, néhány pillanatra elhallgatott. Mosolyogva élvezte az elképedést, amit váratlan kérdésével keltett. A feszült csendbe megdöbbent hang kiáltotta bele a kérdést:

Hogy tetszett ezt érteni?!

Fülsiketítő „halljukozás" keletkezett. Bethlen István felemelte a kezét, és egyszeriben néma csend leste a szavát. Ám ő még tovább-ra is felcsigázta a hallgatói nyugtalanságát a mondatai célzatos adagolásával. Lám a megjegyzése első felével a végsőkig fokozta a feszültséget, amikor ezt mondotta:

Úgy értettem, hogy az utolsó évtizedek legalkotmányosabb miniszterelnökének Imrédy Bélát tartom – s idáig jutva kijelentésével, megint szünetet tartott, bár hangsúlyával éreztette, hogy még nem jutott el a nyilatkozata végére.

Valóságos megrökönyödés tört ki a közben háromszorosára nőtt embergyűrűben. A felszisszenésbe a kérdések s megjegyzések özöne vegyült. A zajt Rassay Károly hangos közbeszólása törte át:

Csendet kérünk! Várjuk meg a végét! Ez csak tréfa lehet!

Bethlen mosolygó fejbólintással nyugtázta Rassay meglátását, és a helyreállott csendben befejezte a mondatát:

Mért a legalkotmányosabb? Mert ő a Parlamentben bukott meg!

Valóságos tapsorkán jutalmazta a találóan csípős megjegyzést, amely szájról szájra kelt, és hamarosan bejárta az egész országot.

Ám ott a helyszínén, alighogy elhangzott, máris kételyek támadtak, hogy a leszavazott Imrédy csakugyan „megbukott-e"? Szinte hihetetlennek látszó hír érkezett ugyanis a jobboldali folyosóról, hogy az ott Imrédyt körülvevő gyűrűből az az egybehangzó vélemény hangzott ki, hogy Imrédynek nem kell lemondania, mert az ő és az ellenzék programja között, amint Eckhardt is hangoztatta, tulajdonképpen semmi lényeges különbség nincs, tehát meg kell várni a másnapi vitát és valamiképpen kimesterkedni, hogy a bizalmi kérdésben a felvidéki képviselők behívása és megjelenése után meg lehessen ismételni a szavazást, amely esetre többségben reménykednek.

Abszurdum! – jegyeztem meg én. – Ilyen gyerekes dolgot nem tételezek fel Imrédyről.

Ha tetszett volna látni, kegyelmes úr, hogy ő hogyan viselkedett a szavazás közben – vetette ellen Vásárhelyi Ferenc, *Az Est*-lapok parlamenti szerkesztője –, akkor nem találná abszurdumnak, hogy ő még reménykedik, hogy nem kell lemondania.

Hát hogyan viselkedett? Én nem láthattam, mert a szavazásra felállók takarták előlem.

A szavazás megismétlésekor idegesen felugrott a helyéről, hátrafordult és úgy ellenőrizte, hogy a pártja tagjai kivétel nélkül mellette szavaznak-e? Sőt, a karját kinyújtva, maga is számolgatta a szavazatokat...

Ezt én is láttam – vágott közbe Rassay –, és bizony, röstelltem magamat őhelyette.

Bethlen megcsóválta fejét, engem karon fogott, és együtt kibontakoztunk a gyűrűből, ahonnét most Sztranyavszkyt kezdték kérdésekkel ostromolni, hogy hát most mi következik? Utóbb hallottam, ő azzal kerülte el az érdemleges választ, hogy most a kormányzó úr elé kerül az ügy, aminek nem illik nyilatkozattal elébe vágnia. Bement az elnök dolgozószobájába, ahová Eckhardt, majd Rassay is csakhamar követték.

Bethlennel az elnöki traktus közelében lévő lépcső felé haladtunk, amikor harmadiknak Bud János csatlakozott hozzánk. Elégedetlenségének adott kifejezést Sztranyavszkynak, mint mondotta: „a szerencsétlen nyelvbotlása” miatt.

Tegnap a pártban Tahy, most meg Sztranya! Mindkétszer rosszul startoltunk! Nem csodálnám, ha lemaradnánk a futamban. Nagy kár, hogy nem te vállaltad, Tibor, a faltörő kos szerepét...

Ugyan, János, ne felejtsd el, hogy Sándor erősen húzódott a feladattól. Megmondta őszintén, hogy nem szívesen ugrik fejest eleve összekötözött kézzel. Nem beszélhetett a minisztertanácson történtekről, csakúgy, mint a német veszedelemről sem. Aztán meg kezdettől fogva zavarták folytonos, ingerlő közbeszólásokkal, ami

olyan temperamentumos embernél, mint Sándor, nem téveszti el azt a célját, hogy kizökkentse a nyugodt beszédmodorból. Ami pedig azt a „szerencsétlen nyelvbotlást” illeti – ahogyan te minősítetted –, azt csak rosszhiszemű ember magyarázhatta félre, hiszen Sándor egyébként világosan megkülönböztette a Felvidéken szerepelt kétféle szellemet, egyrészt a szabadságra törő magyarság nagyszerű küzdelmét, másrészt a benesi elnyomás antidemokratikus erőszakát. Ő éppen azt akarta kifejezni, hogy a terület visszacsatolásával az ott csatározott két szellem közül ne a benesit, hanem az ott érvényesült magyar összefogás szellemét szívjuk magunkba. Ha a rosszhiszemű közbeszólásokkal ki nem forgatják szavai helyes értelmét, akkor bizonyára rámutatott volna arra, hogy a tervezett általános felhatalmazás alapján rendeletekkel való kormányzás megvalósítása a benesi és nem a magyar felvidéki szellem inkorporálására vezetett volna...

A lépcsőforduló síkján Bethlen megállt és félbeszakította védőbeszéddé szélesedő szavaimat:

Mindez igaz – mondotta –, de a „ziccer”, sajnos, letagadhatatlan, és az eszközökkel nem válogatósok ugyancsak kihasználták. Meglássátok, országos, gyilkos propaganda lesz belőle. Hanem van ennél nagyobb baj is... Körülnézett, s csak akkor folytatta, amikor meggyőződött, hogy senki sincs a környékünkön. – Imrédy tegnap felajánlotta Hitlernek, hogy Magyarország csatlakozik az antikomintern paktumhoz[345]. A minisztertanácson történtek után tisztában

[345] A német–olasz–japán szovjetellenes paktum. (Zs. T. jegyzete) 1936. november 25-én Németország és Japán képviselői aláírták az antikomintern paktumot, amelynek célja a kommunista világmozgalom elleni küzdelem volt. 1937. november 6-án eredeti aláíróként Olaszország is csatlakozott az egyezményhez. Magyarország 1939. február 24-én írta alá a szerződést, de gróf Csáky István külügyminiszter már január 23-án bejelentette Magyarország csatlakozási szándékát.

volt, hogy annak súlyos következményei lesznek a pártban és a Parlamentben, és nyilván Hitlernél keresett hátvédet a pozíciója megerősítésére. Tartok tőle, hogy nem is hasztalanul. Annál is inkább, mert az utóbbi napokban más vonatkozásban is „jó fiú"-nak mutatkozott Berlin felé. Leállította Hitler kívánságára a Kárpátalja felszabadítására folyamatban volt és éppen a döntő lépés előtt álló katonai akciót[346]. Nem csodálkoznám, ha ez a kormányválság nem a parlamenti szabályok, hanem a kulisszák mögött ható erők érvényesülésével dőlne el...

De hiszen a kormányzó úr kapott előzetes információt a várható eseményekről,[347] és nem tiltakozott ellene, tehát mintegy hallgatólag tudomásul vette a következendőket! Különben is eddig mindig alkotmányos szellemben országolt, hát a parlamenti többséget bizonyára respektálni fogja...

Ez mind szép, de én, megvallom, német demarstól tartok, és akkor...

Lépések közeledtek hozzánk. Bethlen elhallgatott. Némán, elborongó hangulatban mentünk le a ruhatárba, ahol el is váltunk.

Gyalog sétáltam haza a Liszt Ferenc téren lévő lakásomba. Amire az Andrássy útra értem a Nagymező utcából, már megjelentek az utcán a korai esti lapok. A rikkancsok harsogva hirdették a parlamenti szenzációt, és a közönség pillanatok alatt elkapkodta a példányokat. Valamennyi lap, nemcsak a kormánypártiak, igen részletes tálalásban hozta a kétféle „felvidéki szellem" körül kirobbant háborúságot. No, gondoltam, ez igazán nem mellettünk való propaganda...

[346] Kárpátalja tiszai határán fölszabadításra készülődő ún. „szabadcsapatok" várták hetek óta az átlépést elrendelő parancsot Kozma Miklós volt belügyminiszter politikai biztos irányítása alatt. Ennek az akciónak a leintésére célzott Bethlen közbeszólása a Házban. (Zs. T. jegyzete) A katonai akció leállításáról ld. Fülöp–Sipos i. m. 207. p.

[347] Vö. a Széll József audienciájáról szóló sorokkal. (Zs. T. jegyzete)

A KERESZTÉNY NEMZETI FÜGGETLENSÉGI PÁRT[348]

A válság váratlan vége

Estefelé már korán megtelt a Hungária Szálló különterme, ahol az utóbbi napokban az összejöveteleinket szoktuk tartani. Kornissal meg Sztranyavszkyval hárman külön sarokba húzódtunk. Megtudtam tőlük, hogy Eckhardt és Rassay elvileg hajlandóságot mutatott, vagy – amint Rassay magát kifejezte – elvileg nem zárkózott el attól a gondolattól, hogy tárgyi programban való megegyezés esetén a mi csoportunkkal közös, új pártot alapítsunk. A részletekbe menő tárgyalásokat azonban fenntartották arra az alkalomra, amikor majd lesz már dezignált, új miniszterelnök.

Igen ám, de lesz-e ilyen egyáltalán? – kérdeztem. A Bethlen említette beavatkozás lehetőségére gondoltam, de csak azzal indokoltam meg kételkedésemet, hogy a leszavazás óta már hét óra is eltelt, de még semmi hírt sem adott le a távirati iroda arról, hogy Imrédy megjelent volna a kormányzó előtt.

Emiatt a nyugtalanság egyre nőtt, annál is inkább, mert társaságunk egyes tagjai szinte negyedóránként érdeklődtek a Magyar

[348] A kormánypártból 1938. november 22–23-án kilépett képviselők, az ún. disszidensek november 25-én két csoportra szakadtak. Az egyik, 14 főből álló frakció zömmel a gömbösi politika hívei, Mikecz Ödön és Bornemissza Géza vezetésével 1939 májusában megalakították a Nemzeti Reformpártot. A Sztranyavszky Sándor és Kornis Gyula vezette konzervatív csoport 1939 márciusában megalakította a 30 képviselőből álló Keresztény Nemzeti Függetlenségi Pártot. Az 1939. május végi választásokon egyik párt sem szerzett mandátumot, ezért tevékenységüket beszüntették.

Távirati Irodánál, és onnét még este kilenc óra után is nemleges választ kaptak.

Figyelmünket közben átmenetileg másfelé terelte két személy megjelenése körünkben, mialatt a vacsoránál ültünk.

Még az első fogáshoz nyúltunk csak éppen hozzá, amikor Szüllő Géza érkezett meg, nagy éljenzést és tapsot keltve. 1918 előtt a magyar Képviselőház tekintélyes ellenzéki politikusa volt, azután az elszakított Felvidék mandátumával a prágai szenátus tagja lett. Bátor felszólalásai a csehszlovák Parlamentben a mi csonka hazánkban is nagy elismerést és tekintélyt szereztek számára. Neve pedig Európa-szerte ismertté vált, amikor a Népszövetséghez memorandumot intézett az akarata ellen és meghallgatása nélkül Csehszlovákiához csatolt magyar „kisebbség" antidemokratikus elnyomása miatt. Persze, eredményt nem ért el, hiszen még a szlovákok hasonló panaszát sem érdemesítették figyelemre abban – amint akkor nálunk nevezték –: a „sóhivatalban". Lakóhelye visszakerülvén Magyarországhoz, a kormányzó felsőházi taggá nevezte ki. Megjelenése nyílt csatlakozást jelentett mihozzánk. Egyenesen odajött az asztalfőhöz, ahol a tőlem balra ülő Sztranyavszky és énközöttem juttattuk ülőhelyhez. Kérdésemre hangosan ki is jelentette:

Nem! Nem csak látogatóba jöttem! Szívemmel-lelkemmel veletek vagyok, hát, ha megengeditek, a ti körötök lesz ezentúl az én politikai otthonom is.

Az éljenzés csillapultával aztán beható beszélgetésbe bocsátkoztunk arról, hogy milyen állásfoglalást várhatunk a másnap megválasztásra kerülő, új, felvidéki képviselőtársainktól.

Semmi jót! – felelte. – Amire én ma délután a szokott összejövetelünkre elmentem, mégpedig azzal a céllal, hogy az előttük ismeretlen előzményekről tájékoztassam, és a ti álláspontotok egyedül helyes voltáról meggyőzzem őket, addigra ők már visszavonhatatlanul elkötelezték magukat Imrédynek, aki Jaross útján kora délután magához kérette és meggyúrta őket. Kézfogással neki adták a szavukat.

Hát ez sürgősebb volt – jegyezte meg Sztranyavszky –, mintsem hogy a kormányzó úrnál jelentkezzék!

Ekkor, úgy kilenc óra tájban, névjegyet nyújtottak át Sztranyavszkynak azzal, hogy az illető „képviselő úr" négyszemközt szeretne vele beszélni. Ebből én csak a „képviselő" szót hallottam, és nem sejtettem, hogy az illető bizalmas találkozást kért. Így hát, amikor Sztranyavszky felkelt, hogy a látogatót a szomszéd helyiségben fogadja, hátrafordultam hozzá, mialatt mögöttem elhaladt, és megkérdeztem tőle:

Ki az? Mért nem jön be? Mért mész ki hozzá?

Úgy látszik, kerüli a nyilvánosságot. Közi-Horváth akar kifejezetten csak velem beszélni.

Érdekes! – gondoltam –, ma délelőtt ellenünk szavazott, pedig Ernszt életében még ő is hozzánk húzott, akárcsak a szintén állást változtatott, kereszténypárti társa: Homonnay, hát most ugyan megint milyen formát mutathat „bizalmasan" ?

Hamarosan megtudtam. A győri pap képviselő azt kívánta közölni, hogy ő a pártfegyelem hatása alatt szavazott aznap délelőtt a Házban, de – ha egészséges új csoportosulás keletkezik és az kormányképessé is válik, ő és néhány – meg nem nevezett – társa a Kereszténypártból hajlandóságot mutat a csatlakozásra. Vagyis magyarán mondva, az előre nem látható fejlemények mindkét változatára szóló biztosítékul egyszerre két vasat kívánnak a tűzben tartani...[349]

[349] Ha itt opportunus taktikusnak mutatkozott, 1944. március 19-ike után viszont az egész Ház legférfiasabban kiálló tagjának bizonyult, aki egyedül mert tiltakozni a két Ház tagjai sorából a „nácik" által végrehajtott elhurcolások, az ezzel elkövetett mentelmi sérelmek ellen. Ez különös tiszteletre méltó! (Zs. T. jegyzete) Közi-Horváth József római katolikus pap, kereszténypárti képviselő, amikor a német megszállás után 1944. március 22-ére egy formális ülésre összehívták a Képviselőházat, szót kívánt kérni, hogy bejelentse a mentelmi jog megsértését. Ily módon kívánt tiltakozni az ellen, hogy március 19-én számos törvényhozót a Gestapo letartóztatott. Tasnádi Nagy András házelnök azonban – a Házszabályok durva megsértésével – nem adta meg a szót Közinek, akit a kormánypárt jobb- és szélsőjobboldala lehurrogott. (KN. 1939–1944. XIX. köt. 239. p.)

Ekkor már tíz óra volt, és több felől jele mutatkozott az asztalbontásra hajló kedvnek.

Hát az abszurdum bekövetkezett – célzott Bud János az én folyosói megjegyzésemre, amellyel Imrédynek a lemondástól való állítólagos vonakodásának hírét az ülés végén fogadtam –, ha a kormányzói audiencia megtörtént volna, most már mégiscsak tudnunk kellene felőle!

Fölkerekedtünk, tele nyugtalansággal, a helyzet elképzelhetetlen alakulása felett vitatkozva. A folyosón Serényi Gusztáv, a *Szabadság* című politikai hetilap szerkesztő-tulajdonosa sietett felénk az ő jellegzetes, bicegő lépteivel.

Végre! Végre! – kiáltozta. – Végre mégiscsak lemondott! Tessék csak visszajönni egy pillanatra a terembe, ott majd fölolvasom a kommünikét.[350]

Az pedig úgy szólt, hogy Imrédy miniszterelnök este kilenc órakor kihallgatáson jelent meg a kormányzó előtt, és bejelentette a kormány lemondását, amelynek az elfogadása tárgyában a döntést a kormányzó úr fenntartotta magának. Ehhez a hivatalos közléshez a Magyar Távirati Iroda még azt fűzte hozzá, hogy értesülése szerint a kormányzó a legközelebbi napok folyamán a két Ház elnökét és egyes politikusokat magához fog kéretni a helyzet megtárgyalása céljából.

Bár feltűnő volt, hogy Imrédy a lemondása bejelentését ilyen lehetetlenül kései időre halasztotta, a fő azonban az volt, hogy az mégiscsak megtörtént. Egyesek fennakadtak azon, hogy a döntést a kétségtelenül súlyos leszavazás ellenére is elhalasztotta a kormányzó, de elvégre ez azzal a móddal lehetett összefüggésben, ahogy előtte az ügyet Imrédy ismertette. Egyébként a politikusokkal való megtanácskozás lefolytatása egyaránt megszokott alkotmányos eljárás, akár a lemondás elfogadása előtt, vagy akár azután is történik.

[350] Serényi lapjával teljesen mellénk állt. (Zs. T. jegyzete)

Fő, hogy az el ne maradjon. Ebben aztán megnyugodtunk. Sztranyavszky nyomban felhívta Kornist, aki még a vacsora előtt hazament, hogy másnapra várható kihallgatására készenlétben legyen, és hogy a somogyi birtokán lévő gróf Széchenyi Bertalan felsőházi elnököt pedig ő értesítse. Általános volt a nézet, hogy a válság megoldása egyenes, nyílt vágányra került.

A Hungáriából távozva Szüllő Gézával együtt indultunk el hazafelé, miután kiderült, hogy az Andrássy út 2. alatt van az ideiglenes szállása, s így az utunk addig egybeesik.

Ne csodálkozzál rajta – kezdte a beszélgetést –, hogy az énvelem együtt hazatért felvidéki társaim olyan könnyen befoghatók voltak Imrédy szekerébe. Mámorban élnek azok, amióta a húsz éve kergetett álmuk valóra vált. Hihetetlen nyomás alól szabadult fel a lelkük s az most csak örvendezni tud, de képtelen – legalábbis egyelőre – újabb veszedelmek lehetőségét akárcsak el is képzelni. Majdnem kinevettek érte, amikor magyarázgatni kezdtem nekik, hogy könnyen csöbörből vödörbe juthatunk, ha nem leszünk résen, mert a nácik, amint tegnap az akaratuk alá hajtották Csehszlovákiát, maholnap ugyanazt akarják majd tenni Magyarországgal is. Az évszázados „Drang nach Osten"[351] ebben az évben a tettek mezejére lépett. Két hídfőállása van már: Ausztria meg Csehország. Alig várja, hogy tovább haladhasson. A következő lépése abban az irányban (fog) történni, ahonnét a legkevesebb ellenállásra számíthat. Ha Magyarország nem hagy kétséget az iránt, hogy a függetlenségét minden körülmények között meg akarja védeni, akkor – legalábbis egyelőre – tartózkodni fog a megszállásunktól, és előbb tőlünk délre, Jugoszláviára vagy északra, Lengyelországra veti fékezhetetlen hódításvágytól túlfűtött, hódító seregeit. Ezekre a területekre eljut a magyar föld érintése nélkül is. Nekünk remélnünk kell, hogy az akció a Balkán felé indul el, és mi még megvalósíthatjuk a lengyel–

[351] Terjeszkedés Kelet felé.

magyar közös határt, mielőtt az ellenállhatatlan német seregek Lengyelországra törnének. Adja Isten, hogy lengyel testvéreinknek legyen esze, és a danzigi problémák megoldásában előzékenyek legyenek a németekkel szemben[352]. Ha a Visztula torkolata megint német kézbe is kerülne, lehetne ott szabad lengyel kikötőt biztosítani. Ha ellenállanak – de félek tőle, mert hiszen ők megrögzött hazardőrök! –, akkor Hitler legázolja őket, és elveszítjük egyetlen őszinte barátunkat, évszázadokon volt egyetlen jó szomszédunkat éppen akkor, amikor a történelem alkalmat készült nekünk nyújtani e szomszédság helyreállítására. Lengyel részről tehát a területi kérdésben konciliáns magatartás, részünkről pedig a szuverenitásunk féltékeny megőrzése az a két feltétel, amely a „Drang nach Osten" elkerülhetetlenül küszöbön álló, mindent legázolni képes rohamát, Ausztria délkeleti sarkából kiindulva, minden borzalmával a Balkánra tereli.

Igen, az én felebarátaim kevés híján kinevettek ezért az okoskodásomért és azzal próbáltak meggyőzni, hogy, lám, a maradék Szlovákiát is felszabadították, és máris ilyesmit ígérgetnek Horvátországnak is, hát minket magyarokat nem fognak rabságba dönteni, ha feltétlen barátságunknak adjuk a bizonyítékát. Végül is megbosszankodtam és kereken megmondtam nekik, hogy én attól tartok, hogy a történelmi Magyarország területi helyreállítása felé kínálkozó minden további lépésünket nemzeti egyéniségünk legbecsesebb, jellemző vonásainak a feladásával akarják majd a „nácik" megfizettetni, és ha már lépésről lépésre „gleichschalt"[353]-oltak minket, akkor végül is csakúgy bekebeleznek, amint a nekik most lefeküdt Csehországot hamarosan elnyelik. Ezt rövidesen észlelni fogjuk, s akkor gondoljanak ezekre a szavaimra. Csak ne legyen akkor már késő! Ha a „nácik" csakugyan a barátaink lennének, akkor Szlovákiát nem önmagukhoz fűzték volna a nagyon is átlátszó „védnökség" alakjában, hanem elősegítették volna a régi horvát autonómia alakjában való visszatérését a Szentkorona birodalmába. Ám majd a tótok is hamarosan rájönnek, hogy őket is darabonként készülnek felfalni. Úgy ám! Az első alkalmat fel fogják használni Dévény meg Pozsony bekebelezésére, hiszen Hitler a magyar koronázó városunkat németnek tartja. Azt tehát csak átlátszó hátsó gondolattal csatolta oda az önállósított Szlovákiához a bécsi döntés. És ugyan a magyar abszolút többségű Nyitra mért jutott tót kézre? Hogy a tótoknak legyen majd fővárosuk, ha egyszer Hitler elveszi tőlük Pozsonyt! Mért állította le a „Führer" a kárpátaljai akciót? Mert előbb tető alatt akarja látni az új zsidótörvényét és a kormánynak bizonyos, általa megállapított körülmények között korlátlan hatalmat biztosító, tehát a Parlamentet kikapcsoló, ún. honvédelmi törvényt. Hogy ezeket mielőbb hozni is akarja, azt Imrédy ma nyíltan be is jelentette a Házban.

Sajnos, mindez nem használt, sőt még az sem, hogy figyelmeztettem őket Esterházy János előttük is jól ismert álláspontjára, vagyis arra, hogy ő is bizalmatlan Imrédyvel szemben. Felebarátaim tehát – egyelőre legalább – alkalomadtán Imrédy mellett fognak szavazni. Ezzel számolnunk kell, és így minden azon múlik, hogy a kormányzó felmentse őt. Megvallom, nem tetszik nekem, hogy ez még nem következett be. Rosszat szimatolok. Aki annyira ragaszkodik a hatalomhoz, attól, bizony, sok minden kitelik ...

De jó lenne, ha téged is meghallgatna a kormányzó – mondottam Szüllőnek, amikor az Andrássy út elején elválni készültünk.

No, erre nem kerül a sor – válaszolta.

Kivéve, ha valaki javasolni találná – árultam el a szándékomat arra az esetre, ha én is a kihallgatásra meghívottak között lennék. – Mindenesetre készülj fel rá, Géza bátyám!

[352] Az első világháború után újjáalakult lengyel állam számára a versailles-i békeszerződés oly módon biztosított kijáratot a Keleti-tengerre, hogy a Visztula folyó torkolatánál lévő Danzigot (Gdańsk) „szabad várossá" nyilvánította, amely a lengyel vámterülethez tartozott és szabad kikötővel is rendelkezett. A lengyel állam és Danzig összeköttetését egy folyosó biztosította, amely Kelet-Poroszországot elvágta Németország többi részétől. A német vezetés Csehszlovákia feldarabolása után egyre erősbödő nyomást gyakorolt Lengyelországra, hogy mondjon le danzigi jogairól.

[353] Egyneművé alakítás, beolvasztás

Attól tartok, másra kell felkészülnünk! Valamilyen rossz meglepetésre. Amióta Imrédyvel beszéltem, az az érzésem, hogy közel jár ahhoz, hogy lefeküdjék Hitlernek. Ha ugyan máris le nem feküdt?! Quod Deus avertat! Ezért imádkozzunk ma és minden este, drága barátom – jó éjszakát!

Másnap, november 24-én, csütörtökön már jóval 10 óra előtt megteltek a Ház folyosói. Amíg a jobboldalon azzal az egy-két képviselővel foglalkoztak, akik az előző napon hiányoztak az ülésről, és most mentegetni próbálták a távolmaradásukat, addig a baloldalon egyre részletesebben kibontakozó hírek terjedtek el az elmúlt délutánon a Miniszterelnökségen történtekről. A jobboldal kezdeti örömeit csakhamar lerontotta, hogy a távolmaradottak túlnyomó része most sem jelent meg, hanem nyilván továbbra is semlegesen kívánta megvárni a fejleményeket. Ám a baloldalnak sem szereztek örömet a várbeli hírek, ha azok igazolták is gyanakvó feltevéseiket. Alkotmányos gondolkozású emberre nézve felháborító, jó ízlésű számára visszataszító volt az a magatartás, amelyet Imrédy a lemondástól való irtózása és hosszas vonakodása kapcsán – a hírek szerint – tanúsított. A híreket nem lehetett megbízhatóan ellenőrizni, de az a tény, hogy a lemondás bejelentése az alkotmányos parlamenti szokás ellenére csak igen nagy késedelemmel, akkor is már csak szokatlanul kései esti órában történt meg, a töprengő vonakodást és a mellőzés lehetőségének a kétségbeesett keresését mindenképpen valószínűvé teszi. A hírekben Imrédyn kívül említett két miniszter szerepe teljesen megfelel az ő közismert egyéniségüknek. Egyikük későbbi magatartása, Kánya frappáns kilépését értem alatta a kormányból,[354] aztán konkrét bizonyítékot is szolgáltatott a híresztelések helytálló volta mellett. Nem pletykálkodást közvetítek

[354] Kánya külügyminiszter, miután november 27-én este a kormányzó Imrédy lemondását el nem fogadva, a kormányt megerősítette az állásában, másnap reggel lemondott, és tényleg ki is vált kormányból. (Zs. T. jegyzete)

tehát, ha a november 23-án délután az esti órákig a Miniszterelnökségen történteket úgy leközlöm, ahogyan azt a folyosón hallottam és valószínűnek tartom.

Leszavaztatása délutánján Imrédy elsősorban a felvidékiek hozzá való hűségéről kívánt meggyőződni. Már Szüllőtől is tudtuk, hogy ebben a tekintetben a szavukat vette.

A híresztelés tehát ebben a részletben is beigazolódott. Azután véget érni nem akaró értekezletet tartott a Miniszterelnökségen – amiről a sajtó képviselői személyesen győződtek meg – a kormány tagjaival. Azt fejtegette hosszasan és szenvedélyesen, hogy a szavazásban csak „alkalmi" többség jelentkezett, amely egyrészt a maga 15-ös létszámával alulmarad a Képviselőház összes tagjainak – a 245-nek – a 123-at kitevő abszolút többségén, másrészt magában a bizalmatlansági indítványban indokolás nem foglaltatott, tehát a leszavazott egyes képviselők egyéni nézete kifejezésre nem jutott, vagyis azok tárgyi egyetértéséről nem lehetett megbizonyosodni. Sőt Eckhardt egyenesen azt hangsúlyozta, hogy a reformok szükségessége tekintetében az ő pártja és a kormány bemutatkozó programja tekintetében nemcsak nincs különbség, hanem egyenesen összhang van. Közbeszólások hasonló értelemben hangzottak el más szektorokból is. A megtörtént szavazás ilyen körülmények között a helyzetet annál kevésbé tisztázta, mert: ha a tárgyi program felett szavaztak volna, akkor Eckhardt pártjának 23 tagját a kormánynyilatkozat javára kellett volna számítani, tehát a számarány a kormány mellett 84 + 23 = 117-et, az ellenzék pedig 115 – 23 = 92-őt tett volna. Ezenkívül figyelembe veendő, hogy az ülésről 46 képviselő távol volt, és a behívás küszöbén álló felvidéki képviselők sem szavazhattak még, pedig mindezek többsége bizonyára a kormányt támogatta volna, amely vonatkozásban a felvidékiek tekintetében teljes „garanciája" van. Tiszta képet a helyzetről csak a teljes létszámú, tehát már a felvidékiekkel kiegészített Ház szavazása adhat, mégpedig abban a félremagyarázást kizáró esetben csupán, ha az állásfoglalás a konkrét kormányprogram felett, tehát tárgyi és nem hangulati alapon tör-

tennék. Fejtegetései után a helyeslés elmaradt, amire ő a már elmondottakat újból meg újból fejtegetni kezdte, majd szinte provokatív hangon kérdezte meg, hogy van-e valaki a jelenlévők közül valami más véleményen?

Azok egymásra néztek, mintha mindegyik a másiktól várta volna, hogy az általános ellenkező nézetnek kifejezést adjon. Végre is Kánya Kálmán szólalt fel, és a forró kására kerülgető, diplomatikus bevezetés után csak kimondotta á perte, amit valamennyien gondoltak, hogy ti. az alkotmányos parlamentarizmus szabályai nem adnak módot a kormány számára, hogy bárminő kimagyarázkodással a hivatalában maradjon, ha a Parlamentben leszavazták, még kevésbé, ha egyenesen bizalmatlanságot szavaztak neki. Szóval: minden huzavona nélkül le kell mondania az összkormánynak.

Kánya szavait általános helyeslés fogadta, ami Imrédyt felingerelte, és újabb hosszabb fejtegetésekbe kezdett. Már este nyolcra járt az idő, amikor az egyik jelenlévő közbeszólt, hogy már talán nem is kerülhet ilyen későn kormányzói audienciára sor.

Hát aztán? – kérdezte a miniszterelnök. – Ha nem mondok le, akkor ráérek a holnapi ülés után is tájékoztatni a főméltóságú urat.

Ezt a figyelmetlenséget, hogy őt az újsághírekre szorítkoztatják – jegyezte most meg Teleki Pál kultuszminiszter –, aligha bocsátaná meg a kormányzó úr.

Szóval mit csináljak? – kiáltott fel ingerülten Imrédy. – Félretéve komoly érveimet, pusztán udvarias figyelmességből odadobjam a gyeplőt?

Est modus in rebus[354] – csitította őt nagyon nyugodtan Teleki –, a kormányzó úr ilyen rendkívüli esemény alkalmával, mint a mai, mindenképpen elvárhatja, hogy késedelem nélkül kapjon hiteles tudósítást magától a miniszterelnöktől. Ott akár mindazt el lehet szintén mondani a helyzet megvilágítására, amit itt hallottunk, és aztán

[355] Szabadon: Mindennek megvan a maga módja. (Zs. T. jegyzete)

meg kell nyíltan kérdezni tőle, hogy ő fenntartja-e továbbra is a bizalmát azzal a kormánnyal szemben, amelytől a Parlament megvonta? Gondolom, ez egészen világos?

Imrédy fejét lehajtva, elgondolkozott, a többiek egyhangúan helyeseltek. Aztán így folytatta Teleki: Amiket mondtam, mégpedig, amint látom, összes minisztertársaim helyeslésével, abból nem következik az, hogy egyenesen a kormány lemondását kellene mint konklúziót bejelenteni...

De igenis! – kiáltott közbe nála teljesen szokatlan hevességgel Kánya. – Ha a miniszterelnök úr nem jelenti be az összkormány lemondását, akkor én terjesztem elő a magamét!

Kérem, kérem – csitította most meg őt Teleki –, tessék bevárni a szavaim végét. Olyasmit javasolok, ami mellett a kecske is jóllakik, meg a káposzta is megmarad. Vagyis nem kell lemondani, és mégis eleget teszünk a helyzet alkotmányos követelményeinek!

Erre aztán harsány „halljukozás" következett.

A javaslatom pedig az – fejezte be szavait Teleki –, hogy a tényállás ismertetése után jelentse ki a miniszterelnök úr, hogy ha az előadottak ismeretében nem számíthatna a kormányzó bizalmára, erre az esetre, tehát nem feltétlenül, felajánlja a kormány lemondását.

Az általános helyeslést két megjegyzés törte át. Keresztes-Fischer Ferenc azt kiáltotta:

Kolumbusz tojása!

Kánya Kálmán azonban megrázta a fejét és elkedvetlenedve jelentette ki:

Én nem szeretem a forró kását kerülgetni. Én a feltétlen lemondás mellett maradok!

A túlnyomó többség nézete határozatba ment. Imrédy tehát Teleki javaslata szerint csak „felajánlotta" a kormány lemondását, ám a kommüniké szerint „benyújtotta" azt. A kormányzó maga ui. megmondotta, hogy a bejelentést így kívánja „értelmezni".

Ilyen részletes ismeretét a válságos délutánon történteknek Teleki Pálnak köszönhetem, aki mintegy két évvel később mesélte ne-

kem az én érdeklődő kérdezősködésemre felelve, miközben egymás mellett üldögéltünk hosszasan valamelyik cserkészbemutatón[356]. Persze a történtek másnapján csak töredékes híreket kaptunk, bár utólag szemlélve a dolgokat, meglepő módon hitelesnek bizonyult minden részlet, és azokban a lényeg is teljesen megmutatkozott. Amit akkor frissiben hallottunk, bizony legkevésbé sem szolgált Imrédy tekintélye javára.

Maga a Ház ülése semmi különös eseménnyel sem szolgált, ami természetesen következett a kormány lemondásának a bejelentéséből, aminek a következtében az előző napi miniszterelnöki beszéd felett napirendre tűzött vita, mint tárgytalan, elmaradt. Így aztán mégiscsak első napirendi ponttá vált a felvidéki képviselők behívása, ami lelkes ünneplés mellett egyhangúan történt meg. Napirendi vita nem volt, hiszen a Házat a válság megoldásának a tartamára – a szokásoknak megfelelően – az elnök javaslatára elnapoltuk.

Valami feltűnő azonban mégis történt. Mialatt mi, képviselők, lelkes hangulatban fogadtuk a folyosón bevonult új képviselőtársaink bemutatkozását, az Országház téren tüntető csoport vonult fel, amely Imrédyt éltette, „halljukozva" hívta, és bennünket szidalmazott, akik kiléptünk a kormánypártból.

Ennek hírére átmentünk a jobboldali folyosóra, és ablakot [ki]-nyitva, tisztán hallottuk a szavalókórus rigmusait, amelyek Sztranyavszkyt meg Kornist a Dunába tessékelték. Tömegről szó sem volt, ám a tüntetés felülről irányított voltát nyomban elárulta, hogy a magja diákcsoportból állott, amely az „Emericana" diákszövetség jelvényeit viselte[357]. Ennek az egyetemi és főiskolai hallgatókból

[356] Teleki hosszú időn át a „főcserkész" volt, én pedig az I. (budapesti) cserkészkerület védnöke, 1933-ban az Országos Jamboree Tanács elnöke. (Zs. T. jegyzete)

[357] Foederatio Emericana, Katolikus Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Szövetség, 1921-ben alakult a katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók, valamint diplomások szervezésére. Taglétszáma 1937-ben kb. 15.000 fő volt. Tagjai zöld tányérsapkát viseltek.

(álló) egyesületnek a tagjai az ifjúság közismerten legszerényebben és jó műveltségéről tanúskodó módon viselkedő elemeiből rekrutálódtak, és eddig soha semmi kilengésben, rendetlenkedésben nem vettek részt. Az egész intézmény katolikus szellemű volt, és szigorúan távol tartotta magát mindig a politikától. Én magam is védnökei sorába tartoztam[358], ismertem vezetőségének az emelkedett intencióit, lehetetlennek találtam tehát, hogy erre az utcai tüntetésre önmaguktól vállalkoztak volna és hogy az ízléstelen rigmusok tőlük maguktól eredhettek. Néhány fiatal pap is látható volt a zajongó csoportban, ami kézenfekvővé tette a később be is bizonyult feltevést, hogy a tüntetést olyan éretlen körök kezdeményezték, akikben a felekezeti elfogultság silány indulataira hallgatva, tüzelték fel a tájékozatlan, szám szerint az Emericana tömegéhez képest elenyésző csoportot az utcai tüntetésre, amelyhez egyébként a járókelőkből csak kevés kíváncsi csatlakozott. Amikor aztán egyre sűrűbben hangzott fel soraikból az a kiáltás, hogy „éljen a katolikus Imrédy!", majd pedig még azt sem átallották elharsogni, hogy „már megint protestáns miniszterelnököt akarnak?" – akkor már nem lehetett kétség abban a tekintetben, hogy milyen silány indulatokat akarnak sorompóba állítani Imrédy hivatalban maradása érdekében. A következő hetekben csakugyan megismétlődtek hasonló felekezeteskedő tüntetések egyes alkalmakkor, amelyen Imrédy megjelent. Az Országház téri jelenet felett nemcsak mi, akik ellen a tüntetés szólt, hanem a kormány jó ízlésű tagjai is mélységesen felháborodtak, ellenben a „Cs" csoport tagjai kendőkkel integettek le a térre, Imrédy pedig nem átallotta, hogy félrevezetett és magáról megfeledkezett ifjúság „küldöttség"-nek nevezett csoportját fogadja és a vele való együttérzést, amely neki erőt ad, meleg szavakkal köszönje meg. Szavait öntelt önbizalomról tanúskodó fogadkozással zárta, amit a „Cs" csoport zajos tapsa és üdvrivalgása kísért.

[358] Ún. „nagyúr", volt vagy húsz. (Zs. T. jegyzete)

Én az olvasóterembe siettem és levelet írtam az Emericana vezetőségének, közölve megbotránkozásomat az imént lefolyt ízléstelen jelenet és abban az emerikánás ifjúság „különítményének" a részvétele miatt. Kértem a szigorú vizsgálat megindítását és az indokolt fegyelmi megtorlás alkalmazását. Nem tudom feltételezni – fejeztem be a soraimat –, hogy a vezetőség nem osztaná a kívánt eljárás folyamatba tétele iránt megnyilvánult kívánságomat, mégis arra a nem várt esetre, ha a megtorlás be nem következnék, kérem lemondásom és kiválásom tudomásulvételét. Levelem teljes eredménnyel járt: kiderült, hogy a kormánypárt főtitkári irodájából indult ki az akció, amely először néhány naiv, könnyen félrevezethető teológiai hallgatót mozgósított, akik aztán a Szent Imre Kollégium éppen otthon talált néhány tucat lakóját tüzelték fel a meggondolatlan szereplésre. A fennálló szabályok keretében lehető megrendszabályozások megtörténtek[359]. Az említett későbbi hasonló tüntetésekben csakugyan nem vettek már részt emerikánások.

Mire az olvasóteremből kijöttem, a folyosók már kiürültek, és az egyetlen képviselő, akivel még találkoztam a lépcsőn, Esztergályos János jegyző újságolta nekem, hogy a Ház elnöke már megkapta a kormányzói kihallgatásra szóló meghívót. Ezzel a kibontakozás útja megnyílt. A parlamenti csatározások helyébe a találgató várakozás ideje következett.

Esténként a Hungáriában nagy sürgés-forgás volt a szokásossá vált összejöveteleink helyén. Számos újságíró lebzselt a körünkben, lesve az audienciákról kiszivárgó híreket, azonban hiába, mert, bizony, azok, akiket meghallgatott a kormányzó, szigorúan tartották magukat a régi szokáshoz, és egyetlen elejtett, vagy csak sejtető szóval sem engedtek bepillantást a kormányzóval folytatott beszélgetésük tartalmába. Az első estén, csütörtökön, amikor a két Ház elnöke volt hivatalos a Várban, Kornis pl. be sem jött a Hungáriába. Nekem mégis annyit telefonált, hogy engem kihallgatásra javasolt, és oka van rá annak a feltételezésére, hogy javaslata meghallgatásra talált. Kívánatosnak mondotta, hogy üljünk majd össze, mihelyt megjártam a Várat, mert a kormányzó olyan célzást tette előtte, hogy őt következő hét elején esetleg újból fogadni kívánja. Hasonló eset másnap, amikor a november 15-én visszalépett három minisztert fogadta a kormányzó, nem történt. Közülök csak Sztranyavszky jött föl este a Hungáriába, és ugyancsak közölte velem, hogy meghívást fogok kapni. Megjegyzem, ekkor már a kezemben volt a másnapra, szombatra szóló meghívó. Kérdésemre, hogy a jövő heti kihallgatásokra történt-e célzás, nemleges feleletet kaptam, de a visszalépett három miniszter újabb kihallgatását a legfelsőbb hely nem vette – legalábbis egyelőre – számításba. Mindez általában ismeretlen volt, és a kombinációk – számtalan változatot öltve – szabadon csapongtak. Halla Aurél, Bornemisza bizalmas barátja és vele együtt lemondott államtitkára, megsúgta nekem, hogy ő is meg Mikecz is lehangoltan érkeztek meg az audienciáról, amely a kormányzó részletesebb érdeklődése hiányában, inkább csak az elköszönő miniszterek szokásos búcsúkihallgatásának a szűk kereteiben zajlott le, mintsem a válság okainak és megoldásának a megvitatása lett volna. Nevezettek igen elkedvetlenedtek, s most semleges helyen ugyan, de régi kormánypárti barátaikkal tanácskoznak, mert úgy látszik, hogy a visszatérés gondolata kezd bennük megfészkelődni.

A hivatalból meghívásra esedékes személyek, a két házelnök meg a három kilépett miniszter kihallgatása csütörtökön, illetve pénteken megtörténvén, a harmadik napon, 1938. november 26-án, szombaton azoknak a meghívására került sor, akiknek a meghallgatását a kormányzó – vagy javaslatra, vagy önkezdeményezésből – maga határozta el. Ezek elsőjeként én jelentem meg előtte a kora délutáni órákban.

[359] Az Emericana vezetősége a vizsgálatot a főadvocatusára: dr. Szentgyörgyi Elemér, pápai gr., kormányfőtanácsosra, nászomra bízta, ami minden elkenést eleve kizárt. (Zs. T. jegyzete)

A szárnysegéd bevezetett a kormányzó dolgozószobájába, amely meglepetésemre üres volt. Csodálkozó tekintetemet látva, csak ekkor mondta meg nekem, hogy a főméltóságú úr lázas, influenciás beteg és ágyban fekszik. Bekopogott a következő ajtón, amely az íróasztala mellől nyílott dél felé a Krisztinavárosra tekintő lakosztályba. A kormányzó élénk hangját én is meghallottam, bár én még távol állottam a dolgozószobája elején. A hangos „Tessék!" arra mutatott, hogy az állapota nem lehet súlyos. Ő maga mindjárt meg is nyugtatott, amint jól megrázta a kezemet és tréfálkozva kezdte a beszélgetést:

Nektek, képviselőknek könnyű, csak bejelentitek a mentelmi jogotok megsértését, nagy kravall lesz belőle, és mindjárt helyreáll a szabad önrendelkezéstek joga. De én, bizony, hiába hivatkoztam arra, hogy az ilyen kis nátha meg krákogás miatt felnőtt embert nem szokás ágyba dugni, csak lefüleltek és ide kényszerítettek. Az orvos mindenféle következményekkel fenyegetett meg, és amikor látta, hogy hetedhét halál rám idézgetésével sem tett engedékennyé, a legmagasabb földi fórumhoz folyamodott segítségért...

Megállt és kérdő mosollyal tekintett rám, kíváncsian, hogy célzását megértettem-e?

Nyilván a főméltóságú asszonyhoz – mondottam igen határozottan.

Eltaláltad! – kiáltott fel megelégedetten, s még hozzátette: – nála pedig nem találtam pardonra. Azt mondta, betöltöttem a 70. évemet[360], az ilyen öreget az első szél is elviheti! Hát ami igaz, minden év őszén meglátogat ez a nyavalya vagy öt év óta; úgy látszik, csakugyan ilyen módon készülődik fel ellenem a végzet[361] ...Most különösen alkalmatlan időben kopogtatott be... Ejnye, de sokat fecsegek ilyen semmiségekről! Nagyon köszönöm, hogy eljöttél! No,

[360] Abban a folyó 1938. évben, június 18-án. (Zs. T. jegyzete)

[361] Ez az ősz végi, vagy téli influenza ezután is évente meglátogatta, és annak következményeiben is hunyt el 1957. február elején. (Zs. T. jegyzete)

most végre, ha téged meghallgattalak, végre egészen tisztán fogok látni. Sokszor gondolok vissza arra, hogy az összes referátumok között, amit az elmúlt 18 éven át végighallgattam, valamennyi között a tieid voltak mind a mai napig a legvilágosabbak: sohasem untattál, mindig megtaláltad az érdeklődésemet felkeltő, legkellemesebb módot, hogy hozzám, bizony, távol álló, legnehezebb jogi fogalmakat, problémákat is előttem érthetővé tegyed.[362] Kérlek, mondj el most nekem mindent, amit szükségesnek tartasz a helyzet megvilágítására, de a véleményedet is a válság megoldására nézve. Az idővel ne törődj, az utánad sorra kerülők várhatnak!

Én aztán meg is feleltem a felszólításának, és – a lehető tömörséggel ugyan – Imrédy pálfordulásának minden előttem ismert fázisát sorra ismertettem. A kormányzó jobb könyökére támaszkodott ágyában, és felém fordulva élénk figyelemmel hallgatta előadásomat. Közben csak két futólagos megjegyzést tett. Az egyiket, amikor az első, meglepő észrevételeimet vázoltam, s az így szólt:

Már akkor észrevetted?

A másik közbeszólása pedig akkor hangzott el, amikor a németekkel szemben elfoglalt eredeti barátságtalan álláspontjának az ellenkezőjére fordulásáról szóltam. Szinte hevesen mondta erre:

Úgy van! Ez nekem is feltűnt! Kánya is...

Itt félbeszakította önmagát. Nyilván azt akarta mondani, hogy Kánya is beszélt neki erről. Aztán – még mindig hevesen – így folytatta:

Na, nem fogunk a náciknak lefeküdni! De bizony, még csak kiszolgálni sem fogjuk őket! Kérlek, folytasd, minden szavad érdekel!

Aztán, miután már alaposan kifejtettem a tervezett rendeleti kormányzásnak a mi alkotmányunk alapelveivel összeegyeztethetetlen voltát, a kormányzó megint megszólalt:

[362] Hasonló elismerést kaptam 1932-ben miniszteri búcsúaudienciámon. (Zs. T. jegyzete)

Világos! Teljesen igazad van! De hát most már mondd meg, hogyan látod te a kibontakozást ebből a bizalmi válságból?

Köszönöm a kitüntetést, hogy ehhez is hozzászólhatok – kezdtem ekként a javaslatom kifejtését, amelyet egészen rövidre fogtam. Új pártalakulás kialakulásának a lehetőségét látom. Ezt örömmel kell üdvözölnünk, mert a mai kormánypárt leghangosabb és a pártadminisztrációt a kezében tartó, 30-40 tagú csoportja – amint a párt hivatalos napirendi szónoka, Bárczay a szerdai ülésen nyíltan meg is mondta – szélsőjobboldallal való összefogásra törekszik. Ez többé guvermentális elemnek nem tekinthető. Tőlük az ország hajóját nyugodt vizekre irányítani szándékozó kormányzatnak mindenképpen szabadulni kell. Ez nemcsak az én nézetem, hanem mindazoknak a barátaimnak is, akik között feltűnő nagy számmal vannak olyanok, akik velem együtt, mint miniszterek vagy államtitkárok, a kormányzó úr bizalmát éveken át élvezhették és ma is az ő legrendületlenebb hívei. Ezekre ma is biztonsággal lehet egészséges kormányzati politikát építeni. Ha az új párt vezetője, akire az államfő bizalma esik, kitűzi a minden túlzástól mentes, az ország függetlenségét és alkotmányos berendezkedését minden körülmények között féltékenyen megőrző, nemesen keresztény-nemzeti alapon álló és józan reformok keresztülvitelére elszánt politikai szervezkedés zászlaját, a mai Parlament polgári ellenzékének és a Kereszténypárt jelentékeny részének a csatlakozásán kívül, a mai kormánypártnak az ülésről szándékosan távol maradt részének az átállására is nagy valószínűséggel számíthatunk. Ehhez járul még az a bizonyára nem jelentéktelen csoport, amely szerdán ugyan a kormánnyal szavazott, de a legfelső hely bizalmának más személy iránt való megnyilvánulásából készségesen le fogják vonni a természetüknek, illetve (bocsánat!) a kormányzó úr iránt való feltétlen odaadásuknak megfelelő következtetést. Alighanem ezek között lesznek az új felvidéki képviselők is. Így aztán még ebben a Parlamentben is kialakulhatna, persze, részletekben kidolgozott, hogy ne mondjam: kölcsönösen kialkudott munkaprogram végrehajtására képes többség. Mindenesetre azonban számításba kellene venni a Ház feloszlatását és az új választásokat. Ha a kormányalakítással megbízott hivatkozhat arra, hogy a feloszlatásra nézve előzetes államfői ígérete van, akkor a többsége már ebben a Házban sem lehet kétséges.

Ez mind nagyon meggyőző...– szólalt meg a kormányzó, amikor hosszúra nyúlt előadásomat befejeztem, majd némi hallgatás után hozzátette –, gondolod, hogy az elképzelésed szerint összeálló új párt homogénebb lehet, mint volt a most kettészakadt kormánypárt?

Az eddigi kétségtelen ellentéteket – feleltem – nagy összefogó erő hidalná át, az ország függetlenségéért és alkotmányos berendezkedésének a fenntarthatásáért kínzó közös aggodalom. A bölcsen kitervelt munkaprogram és annak a késedelem nélkül való hű végrehajtása a kulcsa egyébként a remélhető zavartalan együttműködésnek. Ha főméltóságod meghallgatná Bethlen Istvánt, vagy például rajta kívül Bud Jánost meg Szüllő Gézát, ők is bizonyára hasonló nézetüknek adnának kifejezést.

A kihallgatásomra eleve kitűzött negyedórából már negyven perc lett, s a kormányzó csak ekkor nézett először az éjjeliszekrényén álló órára, amire én nyomban felállottam az ágy mellett lévő karosszékből.

Még sok minden megbeszélnivalónk lenne – voltak az utolsó szavai – a reformprogramról, amit mindenki emleget, de valamennyi mást ért alatta, még szó sem esett... Remélem, legközelebb, talán már hétfőn folytathatjuk a megbeszélésünket. Nagyon köszönöm! Tehát a közeli viszontlátásra!

Kezet nyújtott, és a kemény szorítás is azt bizonyította, hogy a láz nem fogott ki rajta.

Valamilyen jelzőberendezés léphetett működésbe, mert alig léptem ki a hálószobából a dolgozóba, máris belépett oda a másik oldalról a titkári szolgálatot ellátó szárnysegéd. Azt hittem, hogy siet be a kormányzóhoz, hogy bejelentse az utánam következőt. Nem így volt, csak elém jött, hogy figyelmes udvariassággal kikísérjen. Ismerve a szokást, hogy a szárnysegédnek az a kötelessége, hogy az

előre meghatározott kihallgatási idő leteltével benyisson a kormányzóhoz mint néma figyelmeztető, csodálkoztam rajta, hogy ezúttal ez nem történt meg. Szóvá is tettem:

Attól tartok, hogy fölborítottam az egész napirendet – mondottam –, de te is ludas vagy benne: nem kukkantottál be!

Én csak a parancshoz tartottam magamat, kegyelmes uram – mentegetőzött kedvesen –, a főméltóságú úr szigorúan meghagyta nekem, hogy akármeddig is benn tetszenék lenni, ne zavarogjak. Azt is hozzátette, hogy ez a kivétel ma csak erre az egy esetre vonatkozik.

A dolgozóból kiérve a szárnysegédi helyiségbe, megszakadt a beszélgetésünk, mert ott várt már az utánam következő meghívott: Shvoy Kálmán altábornagy, disszidens képviselőtársam. Ő fölugrott a helyéről abban a reményben, hogy végre bejut a kormányzóhoz, a szárnysegéd azonban visszatessékelte, mondván, hogy előbb jelt kell várnia a belső szobából. Ugyanis a másik irányból utánam az orvost eresztették be a „betegszobába". Én gyorsan elköszöntem, hogy Shvoy várható kérdezősködése elől kitérhessek. Így aztán elestem attól a lehetőségtől, hogy az őt még követő egy vagy két meghívott nevét megtudakoljam. Nem is tudom feljegyezni, bár a lapok akkor bizonyára közölték, de a bekövetkezett váratlan fordulat az érdeklődésemet ebben az irányban megszüntették.

A Várból gyalog mentem haza. Fejemben egymást kergették a feltevések és gondolatok. Amire hazaérkeztem a Liszt Ferenc téri lakásomra, egy tekintetben tisztába jöttem: a kormányzó úr, ha hétfőn valóban hívatna, akkor ő – amint meg is mondta – a reformpolitika munkaprogramjáról kívánna tőlem véleményt, sőt részletekbe menő ismertetést hallani. Idevonatkozó gondolataim számbavételével, rendszerezésével és papírra vetésével foglalkoztam hát a nap hátralévő óráiban egészen éjfélig, meg az egész következő vasárnapon. Több mint nyolc teljes ívet írtam tele...

Vasárnapon – november 27-én – már estefelé járt, amikor a fogalmazványomat még egyszer átolvasva és itt-ott kiegészítve, befejezettnek találtam. A Hungáriába, a szokott gyülekezőhelyünkre nem akartam bemenni, nehogy kitegyem magamat az audienciám felől való kérdezősködéseknek. Eszembe jutott, hogy az előző nap reggele óta nem láttam az újságokat, hát azokba merültem bele. Egyszerre csak nyugtalanság fogott el. Az egyik kormánypárti lapban – talán az *Esti Újságban* berlini lapszemlére bukkantam, amelyből az tűnt ki, hogy a náci lapok meg vannak győződve, hogy a magyar válság vége nem lehet más, mint Imrédy újra való megbízatása! Olyan határozottak a véleményük nyilvánításában, amilyenek csak olyanok szoktak lenni, akik biztosak a dolgukban! Aztán az a kis hírecske a vasárnapi lapokban, hogy Imrédy miniszterelnök szombaton fogadta a Magyarországon addig eltiltott „Volksbund" vezetőjét, a többszörösen elítélt német izgatót a „szervezkedésének az engedélyezése tárgyában"! A magyar miniszterelnök paktál a nácik részéről hazánk számára kiszemelt „Gauleiter"-rel[363]! Ezt eddig mégsem tudtam volna feltenni Imrédyről! Hát a hatalom megtartása érdekében még erre is képes?! Szörnyű: magyar miniszterelnök akar maradni minden áron, akár Hitler kegyelméből is!

Az elkövetkezhetők felett eltűnődve, a nyugtalanságom olyan mértékűvé fokozódott, hogy egyszeriben jelentéktelennek találtam a várható kérdezősködésektől való irtózásomat, és információkra szomjasan, de egyben megnyugtatást is remélve, végül is besiettem hét óra után a Hungáriába. Hát, bizony, ott még az enyémnél is baljóslatúbb volt az általános hangulat. Olyan hírrel fogadtak, amely a legrosszabb feltevésekre adott alapos okot: Erdmannsdorff, a budapesti német követ[364] vasárnap délelőtt sürgős, rendkívüli kihallgatást kért a kormányzótól! Az be is következett, de hivatalos közlést nem adtak ki róla, ami annál gyanúsabbá teszi ezt a szokatlan eljárást olyan időben, amikor a kormány a lemondás állapotában van.

[363] Körzetvezetői tisztség a Német Nemzetiszocialista Munkáspártban.

[364] 1937. május közepétől 1941. július végéig. (Zs. T. jegyzete)

Az talán nem volt szokatlan és alkotmányosan gondolkozású kormányfőhöz méltatlan eljárás – jegyezte meg jogos fölháborodással Bud János –, hogy Imrédy, aki a lemondás állapotában csak elkerülhetetlenül sürgős folyó ügyek elintézésére bír felhatalmazással, olyan sorsdöntően fontos kérdésben kezd egyszerre – nyilván a saját kezdeményezésére – tárgyalást, amilyen a pángermán izgatók vágyálmának a megvalósítása: a „Volksbund" hazafiatlan szervezkedésének az engedélyezése?!

Amely tárgykörben – tettem hozzá – még a teljes jogkörű miniszterelnöknek sincs törvényes joghatósága, mert az a belügyminiszter hatáskörébe tartozik!

Ez igaz – vetette fel valaki –, de talán a miniszterelnök csak beszélgetést folytatott a témáról, talán biztatást is nyújtott Baschnak, ám a formai döntést mégis csak a belügyminiszterre hagyta? Akkor a szokások meg mindenesetre a jó ízlés ellen vétett, de nem uzurpált őt semmiképpen sem megillető hatáskört...

Ilyen mentségről szó sem lehet! – vágott közbe Serényi Gusztáv lapszerkesztő –, Basch nyilatkozott a lapoknak – amelyek holnap már hozni is fogják –, hogy a „Volksbund" alapszabályait a miniszterelnök – igen: így mondta – jóváhagyta és a szervezkedését engedélyezte. A belügyminiszter pedig a nála érdeklődő újságíróknak nem volt hajlandó semmiféle felvilágosítást adni, és őket evégből egyenesen a miniszterelnökhöz utasította.

Sajnos, nagyon is szembeszökőnek látszik az összefüggés – vélte Sztranyavszky Sándor –, Basch váratlan fölrendelése s fogadása, meg az eddigi mindig törvényeinkbe ütközőnek minősített, pángermán, náci szervezkedés engedélyezése, valamint a német követ ezt nyomon követő és szokatlan időben kierőszakoltnak látszó, kormányzói kihallgatása között. Ha Imrédy a hatalma megmentése érdekében csakugyan igénybe vette, vagy próbálja venni Hitler támogatását, akkor az ország függetlenségét teszi kockára, vagy azon máris nagy rést ütött! Vád alá kell helyezni a Parlamentben!

Olyan súlyos dologról van szó, amit csak akkor fogok tudni elhinni, ha a tények kétségtelenül igazolják a nagyon is valószínűnek látszó feltevéseinket – igyekeztem a heveskedő, bár tagadhatatlanul találó szavak élét elvenni. – Annyi bizonyos, hogy a szerencsétlen lépés, amellyel Imrédy nem átallotta a magyar nemzet bírói ítéletekkel megbélyegzett ellenségének a lealázó „jóakaratának" a megnyerésére törekedni, már önmagában is beigazolja minden vele szemben táplált gyanakvásunk, aggodalmunk és bizalmatlanságunk alapos voltát.

Úgy van! Úgy van! – hangzott minden felől.

Sztranyavszky tovább erősködött:

Hanem, ha majd – amint gondolom – csakugyan beigazolódik, hogy Erdmannsdorff mai eljárása durva beavatkozás volt a szuverén jogainkba, akkor igenis az ezt nemcsak eltűrő, hanem egyenesen kieszközlő Imrédy vád alá helyezése mindenképpen elkerülhetetlen lesz nemzeti reputációnk fenntartása érdekében.

Várjunk a konzekvenciák levonásával, Sándor, amíg bizonyossá válik a hihetetlen. Aztán a jogosulatlan intervenciót, ha csakugyan megtörtént volna, bizonyára már maga a kormányzó úr elintézte az érdeme szerint...

Teljesen valószínűtlen – vágott vissza Sztranyavszky –, hogy Erdmannsdorff olyan kontár diplomata legyen, aki ne tudta volna, hogy amikor a kormányzó vasárnapi nyugalmát feltűnő módon megzavarja, ezzel milyen látszatot kelt. Nem, az ő akciója kétségtelen összefüggésben van Basch előhívásával, meg a kormányválsággal!

Úgy van! Úgy van! – hangzott fel a körülállók egyhangú helyeslése ezúttal az ő javára.

Alighanem így van, Sándor, de... – próbáltam folytatni a vitát, ám ő közbevágott:

Ha pedig a kormányzó úr, amint reméljük, az intervenciót vissza is utasítja, ez semmit sem változtat Imrédy felelősségén.

Ebben igazad van, mert ha a kormány vezetője a parlament bizalmatlansági indítványával szemben külföldi hatalom segítségét ve-

szi igénybe, hogy a hivatalában maradhasson, az ő hazaellenes cselekménye teljes befejezést nyert azzal, ha az általa kért intervenció bekövetkezett, az már az ő felelőssége szempontjából közömbös, hogy a külföldi beavatkozás milyen eredménnyel járt. Az ő tette nem minősül csupán kísérletté, ha külföldi lépés maga ennyiben is marad. Hanem, Sándor, a jogi szemponton kívül van egyéb is, amire nem árt gondolnunk! Attól tartok, hogy ha az idegen hatalomnak annyira kedvére való Imrédy a magyar miniszterelnöki székben, hogy megmaradása érdekében hatalmi szóval interveniál, akkor még drasztikusabban lépne majd közbe, ha a Parlament vád alá helyezéssel igyekeznék tőle szabadulni. Hiszen alig várják a nácik, hogy alkalmat találjanak a hazánkba való bevonulásra!

Úgy van! – mondotta most Bud János –, egy hajszálon múlt tavasszal, Burgenlanddal kapcsolatban.

Elcsendesedtünk. Ránehezedett a mellünkre a sejtelem, hogy a négy évszázadon át bennünket kegyetlenül sajtoló „Drang nach Osten" újra megkezdi kíméletlen hadjáratát ellenünk... Erdmannsdorffot hamarosan követni fogják a Heisterek, Windischgrätzek, Haynauk könyörtelen szellemének örökösei. Igazán a lehető legalkalmatlanabb pillanatban lépett hozzám a főpincér, hogy a szomszéd terembe vacsorára invitáljon bennünket. Keserű gondolataink, bizony, alaposan elvették az étvágyunkat.

A beszélgetésünk fonalát Bud János vette fel megint.

Micsoda pofoncsapás a „Volksbund" engedélyezése a mi túlnyomó többségében „gutgesinnt"[365] svábjaink számára! – mondotta. – És ezt érdemelték-e Klein Tóni meg Pintér Laci[366], hogy évtizedes, hazafias munkájuk eredményét, a német ajkú magyarok tiszteletre méltó szövetségét, a vele szemben elismerésre és hálára kötelezett

[365] Jószellemű. (Zs. T. jegyzete)

[366] Klein Antal volt főispán. Pintér László soproni kanonok, kormánypárti képviselő. (Zs. T. jegyzete)

kormány a faji és politikai lélekvásáron prédára bocsássa?! Ez a cselekedet, még ha semmi mással nem is lenne összefüggésben, már önmagában megbocsáthatatlan. Talán, bizony, ilyen idegen szellemű mozgalomban látja Imrédy azt az erőt, amelyre kaposvári beszéde szerint támaszkodni szeretne? Képtelenség! Ez mindenkinek ki fogja nyitni a szemét...[367] Bocsánatot kérek, szakította félbe Bud megbotránkozásának a kitörését Serényi Gusztáv, akit újságírói ösztöne közben ismét a telefonhoz csábított és onnét szemmel látható izgalommal tért vissza közénk – az ördög élő valóság, amelyet az imént a feltevéseink a falra festettek! Sőt rosszabb annál!

Mondd már és ne kerülgessed a forró kását! – biztatta türelmetlenül Sztranyavszky Sándor.

Serényi papírszeletkét vett ki a mellényzsebéből és azt a szeme elé tartva, a következőket mondta, illetve olvasta:

Itt a Magyar Távirati Iroda jelentése. Nyolc óra előtt jelent meg. Így szól: A kormányzó úr ma, 1938. november 27-én, vasárnap délután kihallgatáson fogadta Imrédy Béla miniszterelnököt és közölte vele, hogy a kormány lemondását nem fogadja el.

Az elképedés moraja futott körül az asztalnál ülők között. Én törtem meg a csendet:

Szegény kormányzó! Ez a keserű pohár! Ez a megaláztatás számára... Szegény, szegény, szegény Magyarország! Német „gau"-vá lettél, és a magyar ember vállalta a „gauleiterséget"! Micsoda szégyen! Micsoda gyalázat! Haj, Rákóczi, Bercsényi! Újra kurucvilágra ébredünk! Eb ura – fakó!

Sztranyavszky fölugrott. Rákiáltottam:

Mit akarsz? Hová mész?

[367] Visegrádon a nyolcvanon felül lévő, magyarul alig tudó Schuhbauer Ferenc beköpött a községi vendéglő ablakán, amikor ott a csekély számú volksbundisták szervezkedő gyűlésre összejöttek, és azt kiáltotta be nekik: Pfujj! Volksbund! A gyűlés – szétszaladt. (Zs. T. jegyzete)

Kornisnak telefonálok – felelte izgatott hangon –, jöjjön be! Azonnal állást kell foglalnunk.

Hamarosan utána Bornemisza Géza is felkelt, az egyik ablakfülkébe húzódott vissza Mikecz Ödönnel, meg Halla Auréllal, majd többen is odacsoportosultak köréjük. A velem szemben ülő Bud János figyelmeztetett a jelenetre, amely a hátam megett zajlott le. Amire odafordultam, már csak azt láttam, hogy a mintegy tíz tagú csoport felkerekedett és búcsúmondás nélkül elhagyta a termet. Alig tudott közöttük átférkőzni Sztranyavszky, amikor a telefonálásból visszatért a terembe.

Hát ezeket miféle szél sodorta el? – kérdezte meglepődve, miután újra leült a helyére.

Attól tartok olyan – jegyezte meg erre a Bud János mellett ülő Széll József – (aki úgy látszik, aposztrofálva érezte magát) –, amelyik a napsütéses oldalra tereli a hatalom tűzhelyén melegedni szeretőket...

Hogy érted ezt? – kiáltott fel megdöbbenve Sztranyavszky.

Hogy ezeknek az uraknak a „causa finita", mert „Roma locuta"[368]. Ezek „meghajolnak" a legfelsőbb döntés előtt. Ők „jó fiúk" akarnak maradni.

Lehetetlen! Hogyan fogadkoztak! Különben – mit számít...

Nagyon sokat, Sándor! – állapítottam meg kíméletlen nyíltsággal –, ők meg a behívott felvidékiek együtt nemcsak elnyelik a múltkori többségünket, hanem éppen az ellenünkre fordítják azt!

Úgy bizony – állt a nézetem mellé Bud János –, és a csatatértől a harc kimeneteléig eddig magukat távol tartók is, meglátod, egyszerre megjelennek a színen, hogy ők is „jó fiúk" legyenek a hatalmában megerősített pártvezér előtt.

Ami Bornemiszáékat illeti – szólalt meg hallgatag tűnődés után Sztranyavszky –, alighanem igazatok van. Tegnap ui. bizalmas közlést kaptam, hogy a nap folyamán Bornemisza és Marton találkoztak. A többit elképzelhetjük. Ők már tudták tegnap, hogy fog a kormányzó ma dönteni! Ilyen mélyre süllyedtünk! Igen, Kornisnak is igaza van! Azt mondta: aludjunk egyet a nagy meglepetésre, és csak holnap délután tárgyaljuk meg értekezleten a további magatartásunkat.

Ez aztán egyhangú elhatározásunkká is vált. Nekem még odasúgta Sztranyavszky, hogy Kornis őt és engem arra kér, jelenjünk meg nála a házelnökségen de. 10 órakor megbeszélésre, hogy az értekezlet elé már kialakult állásponttal léphessünk.

Vasárnapi összejövetelünk rossz hangulatban kezdődött, ám a rossz előérzetünket a bekövetkezett tények lesújtó volta messze meghaladta. A parlamenti többség bizalmatlanságából támadt válságot nem magyar alkotmányos tényező és nem is alkotmányos szokás szerint, hanem idegen hatalom időzítette „deus ex machina"[369] oldotta meg... Ej, dehogyis! A megoldást csak kínos hetekre elodázta.

A kormányzó és az 1938. novemberi válság

Hazafelé egyedül baktattam az esti világításban ragyogó utcákon. Annál borúsabbak voltak a gondolataim. Minduntalan abba a sóhajtozásba olvadtak: Szegény kormányzó! Rettenetes megpróbáltatás lehetett számára, hogy az alkotmányos kötelességének, és ami egy: a lelkiismeretének a szava helyett idegen parancsra kellett cselekednie! A német követ nyilván olyan alternatíva elé állította, amelyben ő – mit tehetett egyebet – a kisebb rosszat választotta. Az ország német megszállásánál és az alkotmányos függetlenségének teljes

[368] Róma (a pápa) szólt: az ügy be van fejezve! (Zs. T. jegyzete)

[369] Külső beavatkozás, amely váratlan fordulatot okoz.

megszüntetésénél mégiscsak kisebb rossz annak az egy alkalommal való megsértése... Hanem ezzel a sorsunk olyan lejtőre került, amelyen nincs megállás...

Horthy Miklós, amikor kormányzó lett, bizony, nem sokat tudott a magyar közjogból. De személyes tanúja vagyok annak a fáradhatatlan igyekezetének, hogy a magyar alkotmány hagyományos szellemébe beleélje magát. Kényes alkotmányjogi kérdésekben nem egyszer volt alkalmam – egyenes felhívására – kimerítő előadást tartanom előtte. Mindannyiszor nemcsak nagy érdeklődést, hanem nagy megértést is tanúsított. Élénk érdeklődését e tárgykör iránt nemegyszer azzal indokolta meg előttem, hogy nem tudná elviselni, hogy az alkotmányra tett esküjét akár azzal is megsértse, hogy esetleg puszta tájékozatlanságból vétení találjon annak a hagyományos szelleme ellen. Szándékát – a közvélemény teljes elismerése mellett – olyan hiánytalanul valósította meg egészen eddig, hogy változatlanul talált az ő országlására az a ritka nagyrabecsülést tartalmazó megállapításom, amellyel 1933-ban, mint a kormányzói jogkör kiterjesztéséről szóló törvényjavaslat előadója[370] a Képviselőház általános tapsa mellett illettem, hogy ti. az őt a legalkotmányosabban országló államfőink sorába emelte[371]. Ez a nézet még a legutóbbi, november 23-i viharos ülésen is kiemelkedő módon nyilvánult meg, a legellenzékibb oldalt sem kivéve...

És most egyszerre arra kellett döbbennünk, hogy ugyanez a kormányzó a parlamenti többség bizalmatlansági megnyilvánulását semmibe véve, önkényesen visszaoktrojálja a nemzetre a kisebbségben maradt kormányt. Ez bizony semmiképpen sem felelt meg

[370] A kormányzó házfeloszlató jogának a törvénybe iktatásáról volt szó. Gömbös maga kért fel, hogy az előadói tisztet – mint mondotta – a javaslat kiemelkedő voltára és a kormányzóról való megemlékezésre tekintettel vállaljam. (Zs. T. jegyzete)

[371] Az 1933:XXIII. tc. a kormányzó számára biztosította az Országgyűlés elnapolásának, berekesztésének és feloszlatásának a királyt megillető jogait.

az alkotmányunk szellemének és a parlamentáris, felelős kormányrendszerünk fennállása óta követett alkotmányos gyakorlatnak. Horthy Miklós egyenes jelleménél fogva szó sem lehet részéről valamilyen „pálfordulás"-ról, amit csak az imént ítélt el éppen Imrédy magatartásával szemben Széll József előtt. Nem, nem lehet más megfejtést találni a meglepő eljárásra nézve, mint hogy kényszer alatt cselekedett. Inkább megalázkodott, hogysem nemzetét – önérzetes ellenszegülésével – a megszállás katasztrófájába döntse... Nagy lelkierőre vall ez és nem gyöngeségre! És bizonyára csak az alkalmat várja, hogy szabaduljon attól, akit idegen akarat varrt a nyakába és aki iránt ő maga is bizalmatlan!

Amikor idáig jutottam a gondolataimban, akkor kerültem végre abba az egyensúlyi helyzetbe, hogy megfelelhettem Kornis javaslatának: aludjunk egyet, mielőtt további magatartásunk felett határozunk...

Ám az ezen a november végi vasárnapon történtek kérdésében még azon az estén kialakult nézetünket soha semmi sem cáfolta meg azóta, sőt különböző körülmények csak megerősítették.

Jellemző módon a kormányzó – tudtommal – soha senki előtt sem nyilatkozott a tárgykörben. Magam is, mások is szóba hoztuk előtte Erdmannsdorff beavatkozását különböző kínálkozó alkalmakkor, sohasem nyilatkozott róla, de nem is tiltakozott az állításunk ellen. Ez a következetes magatartása semmiképpen sem hatott cáfolatként, inkább elutasításként hatott olyan témával szemben, amelyről nem óhajt beszélni. Minthogy pedig hasonló magatartást sohasem tapasztaltunk nála más esetekben, mégpedig a legkényesebb kérdésekben, így pl. Károly király visszatérési kísérleteivel kapcsolatban sem, kétségtelennek látszik, hogy a november 27-én történtek számára olyan megaláztatást jelentettek, amilyenről, mint önérzetes férfi, önmagának a lealacsonyítása nélkül nem tudott volna beszélni. Hát makacsul hallgatott, mégpedig akkor is, amikor az emlékiratai megírására került a sor: azokban egyetlen szó sem esik az egész novemberi válságról! Ez csak úgy érthető meg, hogy rös-

tellt erről megemlékezni! Annál feltűnőbb a novemberi események felemlítésének teljes mellőzése, mivel az idők folyamán a kormánypártból csupán egyes személyek – mint Gömbös, majd Eckhardt, végül Bethlen – részéről történt kilépéseket mindenkor megtárgyalja, míg a párt értékes elemeinek példátlanul nagy számban történt disszidálása, ami minden következményeivel együtt kimaradt a memoárokból, hasonlíthatatlanul nagyobb politikai következményekkel járt. Alkalmam volt a kormányzó úr figyelmét a megütközést keltően feltűnő hiányra felhívnom. Amikor ui. kérésére elvállaltam a németül megjelent könyvének a magyarra fordítását, ő maga jogosított fel arra, hogy ha hiányokat tapasztalok vagy módosítások szükségét látnám, csak közöljem vele, mert szívesen tökéletesítené a művét. Nos – miután ilyen, kisebb jelentőségű javaslataimat kivétel nélkül magáévá tette –, sor került a hiányzó novemberi eseményeket bőségesen feltáró és jelentőségüket illően megvilágító iratom előterjesztésére is. Ennek is az volt a sorsa, mint – amint már említettem – minden szóbeli kísérletnek is, amely a náci intervenció körülményeit igyekezett nála tisztázni: ez volt az egyetlen hozzá intézett írásom, amelyre tőle semmiféle reflexiót sem kaptam! Ez azonban a témától való – érthető – irtózáson kívül azt is jelenti, hogy írásomban nem talált megcáfolnivalót!

Két esetről azonban tudok, mert a jelenlétemben történt, amikor mégis kibuggyant egy-egy őszinte megnyilatkozás az ebben a tárgykörben egyébként mindig makacsul zárt ajkakról, és kétségtelenné tette, hogy a történtek el nem múló, fájdalmas nyomot hagytak hátra a lelkében.

Az első ilyen megnyilatkozást én magam provokáltam ki, amikor 1939. február 12-én a visegrád-papréti vadászaton – (amelyről alább részletesen is beszámolok) – megint egyszer kitálaltam az Imrédy ellen változatlanul fennálló kifogásainkat, aggodalmainkat, s rámutattam arra a méltatlan helyzetre, hogy ő tulajdonképpen november 27-ike óta nem magyar államfő, hanem Hitler bizalmából kormányozza hazánkat. Megvallom, azt hittem, hogy ez ellen a nem

éppen kíméletes kijelentésem ellen fel fog fortyanni, de nem ez történt! Sőt: az én nézetemet egyenesen megerősítő szavakra fakadt, amikor hevesen, mégis fojtott indulattal így válaszolt: Torkig vagyok ezzel a helyzettel! Másnap meg is szüntette.

A másik esetnek csak a fültanúja voltam. Ezt már leírtam részletesen 15 év előtt Kállay Miklóssal folytatott levélváltásunk során – onnan idézem tehát. Kállay 1949. október 15-én Castelgandolfoból hozzám intézett levelében többek között a következőket írta:

Memoárjaimban egy helyen azt írom, hogy a magyar politika katasztrófája az volt, amikor a disszidenseket Imrédy kiszorította és a 39-es választáson Teleki ezt nem korrigálta.

Erre válaszolva írtam aztán le – 1949. november 27-én Alpnachdorfban kelt levelemben – az idevágó második esetet a következőképpen:

Keserű elégtételt éreztem, amikor a '38-as disszidencia jelentőségére vonatkozó véleményedet olvastam... A részletek ma már nem fontosak... A disszidens „gárda" értékelésére tett, elismerő megjegyzésedet azonban hadd egészítsem ki a Nagyúr[372] hasonló megnyilatkozásával, amely megdöbbentő nyíltsággal buggyant ki az ajkán az 1942. április 28-án tartott Tisza-vacsorán[373]. Talán, sőt valószínűleg Te is tanúja voltál. Bejött és mielőtt leült, szemmel látható jóleső érzéssel tekintett végig a közeli jelenlévőkön. Csupa „régi" ember, hogy ne mondjam: „csáklyás"[374]. A vele szemközti asztalsoron, Jekelfalussytól jobbra és balra, történetesen szinte kizárólag mi: kimustrált disszidensek helyezkedtünk el. A hosszúra nyúló néma

[372] Horthy. E megszólítást én használtam először 1920. II. 5-én, amikor Kecskeméten (Katona „Bánk bán"-ja szülőhelyén) még mint fővezért fogadtam. (Zs. T. jegyzete)

[373] A Tisza István Társaskör évente a nemzeti vértanú születése napján díszvacsora keretében szokott országos emlékünnepet tartani. (Zs. T. jegyzete)

[374] Még Gömböstől származik ez a kifejezés, a konzervatív kormánypártiakra vonatkoztatva. (Zs. T. jegyzete)

csendben a Nagyúr háromszor is végigpásztázza a tekintetével a szemközt álló sort, majd indulatosan egymásba kapcsolja és a mellére döbbenti a két öklét, végül pedig tartózkodás nélkül kimondja, amit gondol:

Ennyi érték! És nem lehet, hogy ezekkel az urakkal dolgozhassam együtt!

Íme: három és fél év múlva a novemberi események után önkéntelenül bevallotta a kormányzó, hogy azóta – mondjuk enyhén – nem pusztán tőle függ a miniszterek kinevezése!

Igaz, hogy amikor egyszer így kifakadt, akkor már a mellére nehezedett a Teleki-tragédia szörnyű tapasztalata is... Ám, hogy az országra és rá magára lealázó helyzet keletkezését emlékirataiban meg is írja, arra nem volt képes vállalkozni...

Mindezek után kételkedhet valaki is abban, hogy mi történt Erdmannsdorff 1938. november 27-i audienciáján?

Nemcsak megértettük a „szegény kormányzó" magatartását, hanem valamennyien követtük is a példáját, amennyiben – ha függetlenségünk veszélyeztetését hangoztattuk is – a megtörtént intervenciót és az attól fogva beállott máris függő helyzetünket sohasem hánytorgattuk fel a nyilvánosság előtt, mert a nemzet fölháborodása olyan kirobbanásra vezethetett volna, amely aztán várva-várt ürügyül szolgálhatott volna Hitlerék számára szerencsétlen országunk lerohanására. Inkább elvéreztünk mind egy szálig a '39-es választáson, de ellenzéki állásfoglalásunknak ezzel az alapvető okával mégsem hozakodtunk elő. Mint prokonzulok – hiszen így neveztek minket – rendületlenül kitartottunk a latin közmondás parancsa mellett, amely így szól: „Salus rei publicae suprema lex est[375]!"

[375] Az állam érdeke a legfőbb törvény.

A többség elvész – és új párt alakul

Megbeszélésünkhöz képest hétfőn – 1938. november 28-án – de. 10 órakor pontosan megjelentem a képviselőházi elnök dolgozószobájában az Országházán. Kornisnál már ott volt Sztranyavszky, és együtt böngészgették a hétfői lapokat.

Mit szólsz hozzá? – kérdezte tőlem Kornis, miközben elém tette az Imrédyhez intézett „legfelsőbb kézirat" közzétett szövegét.

Elolvastam. Lényegében ugyanezt az erőltetett okoskodást tartalmazta, amellyel Imrédy a minisztertanácson is makacsul indokolgatta azt az álláspontját, hogy nem esedékes a lemondása. A kormányzói kézirat ui. arra hivatkozik, ami – a szavazással ellentétben ugyan – a felszólalások egyes tartalmi egyezéseiből elfogult jóindulattal éppen hogy kikövetkeztethető, hogy ti. a megvalósítandó reformok tekintetében „tulajdonképpen tárgyi ellentét nincs". Eltekintve attól, hogy ez – ha így is lenne, semmit sem von le a megtörtént bizalmatlansági szavazat súlyából – a kézirat Imrédytől származó szövegezése azt a félrevezető ferdítést is tartalmazza, hogy az ellentét hiányát a „képviselőházi többség" és nem, amint a valóságnak csakugyan megfelel –, a „felszólalók többségének" az álláspontja meg a miniszterelnök felfogása között állapította meg. A képviselőházi többség nem a beszédek tartalmáról, nem a reformok felett, hanem a kormány, főként pedig Imrédy Béla ellen felmerült bizalmatlanság kérdésében szavazott, és ebbeli álláspontját minden alkotmányosan gondolkozó ember előtt világosan érthető módon fejezte ki.

Körülbelül ezek voltak a megjegyzéseim Kornis kérdésére, és megint csak hozzátettem:

Szegény kormányzó! Az első kikényszerített lépés után nem lesz megállás a lejtőn... De ha nyilvánosságra kerülne a való tényállás, nem lehetne föltartóztatni a katasztrófát, amely nyugatról fenyeget bennünket... Kormányzó urunk is bizonyára ettől tart, és csak meg-

felelő alkalomra vár, amikor a ráoktrojált miniszterelnöktől szabadulhat...

Ebben a pillanatban Kornist a telefon berregése az íróasztalához szólította. Olyan hangosan szólt bele, hogy nyilvánvaló volt: azt akarta, mi is megértsük a szavát.

Itt Kornis... Szervusz... Hogy hallottam-e már?... Ne mond! Hát ez nagyszerű tiltakozás a történtek ellen! Én is ezt fogom tenni!... Egészen biztos, amit közöltél?... Nohát akkor nagyon köszönöm! Szervusz!

Letette a kagylót és visszajött hozzánk. Mosolygott és néhány percig tartó hallgatással csigázta fel a várakozásunkat. Az ő mosolya érthetetlen volt számunkra abban a keserű hangulatunkban, amelyben pillanatokkal előbb még ő maga is osztozott velünk. Végre megszólalt:

Hát akadt egy férfi az Imrédy-kabinetben, aki nem óhajtott Hitler kegyelméből való miniszter lenni!

Nagyszerű! – kiáltott fel Sztranyavszky –, és ugyan ki lehet az?

Ha csak egy van – előztem meg a feleletben Kornist –, az nem lehet más, mint Kánya!

Úgy van! Kánya! – erősítette meg Kornis –, a külügyminiszter ország-világ előtt dokumentálta, hogy a külügyi vonalon történtekkel nem ért egyet, a behódolásért nem vállalja a felelősséget.

Az ő ellentéte Imrédyvel már régebbi keletű – jegyeztem meg –, november elején tapasztaltuk a külügyi bizottságban. Ami pedig a nagy nehezen megszületett lemondást megelőző minisztertanácson történt, vagyis Kánya ottani magatartásából előre volt látható, hogy az ő visszavonulása különben is küszöbön állt.

Attól tartok – fejezte ki aggodalmát Sztranyavszky –, hogy Kánya visszalépésével elvesztettük az utolsó féket, amely Imrédyt még némileg tartóztathatta volna abban az igyekezetében, hogy a nácik kedvében járjon.

Hát persze hogy éppen azért tartotta Imrédyt vissza Hitler – tettem hozzá én is –, hogy behajthassa rajta a Bécsben tökéletlenül kielégített igényeink titokban kikötött ellenértékét!

Úgy van! – járult a borúlátó kifakadásainkhoz hozzá Kornis is –, jön a náci igényeket kielégítő második zsidótörvény, meg a rendkívüli kormányhatalmat biztosító ún. honvédelmi törvény... Hanem uraim, kedves barátaim, ebben én még az ún. pártok fölé emelkedő székben sem kívánok részt venni. Követem Kánya példáját, és tiltakozásul az alkotmányellenes fordulat miatt én is lemondok a közjogi tisztemről.

Pillanatnyi csend után Sztranyavszky szólalt meg, kissé határozatlanul és habozva:

Talán kár lenne ezt a pozíciót feladni, ha nem okvetlenül muszáj... A legutolsó képviselőházi ülésen kialakult többség kétségtelenül melletted volt, Gyula...

De nagy kérdés, hogy a tegnapi fordulat után is fennáll-e ez a többség?! – vágtam közbe. – Sőt – úgy vélem –, jó leckét adna Imrédynek alkotmányos érzékből, a parlamentarizmus többségi elvének a tiszteletéből meg – mondjuk meg nyíltan – jó ízlésből is, ha lemond, mert nem százszázalékosan biztos, hogy bírja-e még a többség bizalmát. Vagyis kellő férfias önérzettel ő maga veti fel a bizalmi kérdést, amelyben aztán minden kétséget eloszlató módon dönthet a Ház az elnöki szék betöltése alkalmával. Úgy értem, ha le is mondasz, vállalnod kell az újra való jelöltetésedet. Ez lesz az újabb erőpróba, amelyen a kormány sorsa is eldőlhet. Hanem, bevallom, attól tartok, hogy a változott körülmények következtében aligha fog a te győzelmeddel végződni...

Annyi baj legyen! – kiáltott fel Kornis, és felugorva helyéről az íróasztalához sietett –, máris megírom a lemondó levelemet!

Amint mondta, csakugyan nyomban meg is írta. Becsöngette a titkárát és rendelkezett:

Juttasd el az alelnök úrhoz!

Szinte megkönnyebbülten sóhajtott föl, amikor megint visszaült mellénk.
És most mibe fogunk? – kérdezte tőlünk.
Elsősorban tartsunk szemlét a csapataink felett – ajánlottam. – Tudnunk kell, kire, hány harcosra számíthatunk. A létszámunktól függ minden további lépésünk és lehetőségünk...
Megint közbeberregett a telefon. Kornis felvette.
Hogyan? Mondd még egyszer: mit mondott Bornemisza? – hallottuk a házelnök felcsattanó szavát a kölcsönös üdvözlés után.
Na... szép! – fejezte be a beszélgetést.
Bornemisza és kebelbarátai hasra estek a kormányzói deklaráció előtt – újságolta nekünk –, hivatalos nyilatkozatot adtak ki, amely szerint a kormányzó úr döntését hódolatteljes megnyugvással veszik tudomásul.
Ocskay brigadéros, jó éjszakát! – kiáltott fel indulatosan Sztranyavszky.
Hát nem mondtam-e, hogy mindenekelőtt a megmaradó hadilétszámunkkal kell tisztába jönnünk! – jegyeztem meg. – A saját soraink már oszladoznak, kérdés, hogy az eddig velünk kollaboráló pártokkal hogyan állunk? Hajlandók-e még velünk közös pártalakításról tárgyalni? Alig hiszem! Erre csak a nyomban kormányra való kerülésünk reményében lettek volna készek. De ellenzékben maradva, csak pártot cserélni, ez céltalan kockázatot jelentene a számukra...
Ez nagyon valószínű – osztotta Kornis a nézetemet –, tehát ezt kellene – ugye – elsősorban tisztáznunk?
Ebben egyetértettünk, és meg is állapodtunk abban, hogy Kornis, akit a házelnökségségről való lemondása ismét szabaddá tett pártpolitikai tevékenységre, hívja magához még ezen az estén a ve[lünk] kollaborált, polgári ellenzéki pártok vezetőit a lakására.
Mielőtt erre sor került volna, estefelé benéztünk disszidens csoportunk Hungária Szálló-beli hadiszállására. Bizony: megapadt a megjelentek száma! Nemcsak [a] Bornemisza–Mikecz-csoport tagjai hiányoztak, mások is távol maradtak. Serényi Gusztáv lapszerkesztő tudta újságolni, hogy Tomcsányi Vilmos Pál volt igazságügy-miniszter és Temesváry Imre, a pénzügyi tárca másfél évtizede volt főelőadója, a kormányzói kézirat megjelenése után levélben jelentették be visszalépésüket a kormánypártba. Bornemiszáék pedig tárgyalásokat folytatnak ebben az irányban, de nekik feltételeik vannak: bizonyos pozíciókat akarnak cserébe a kormány megtámogatásáért. Imrédy biztatja, csalogatja őket, de konkrét ígéretekre egyelőre nem hajlandó, mert bízik, hogy a felvidéki képviselők amúgy is a javára billentik a mérleget... Ha mindazok, akik ezen a délutánon hiányoztak a Hungáriából, csak semlegesen is viselkednének a Házban a legközelebbi szavazásnál, már akkor is helyesnek bizonyulna Imrédy számvetése...
Ilyen, lemondásra hajló hangulatban jelentünk meg a kora vacsora utáni időben Kornis Gyula törökvészdűlői villájában a pasaréti templom fölött emelkedő hegyháton. Innen nappal igen szép kilátás nyílik. A házigazdának jelentették érkezésemet. Az első voltam a hivatalosok közül. Elémbe jött és érdeklődött, hogy mit tapasztaltam a Hungáriában, ahova ő nem jött velünk a délután.
Odaléptem az ablakhoz, ahonnét nappal az alatta elterülő völgy, meg a szemben vele emelkedő Sváb-hegy szépségeiben gyönyörködhet a szem. Kimutattam a sötétségbe és azt mondtam:
Itt a felelet a kérdésedre!
Ez a sok reszkető fénypont? – kérdezte bizonytalanul.
Nem! Hanem a teljes... kilátástalanság! Ezek a fénypontok egyetlen gombnyomásra kialszanak, mint a képzeletünk játékai. Nem vagyunk homogén elemek: nincs meg közöttünk a természetes kohézió... Szétmorzsolódásunk láttára az estére várt vendégeid alatt nem fog felmelegedni az ülőhelyük, semmit sem végezve távoznak el hamarosan ...
Szóval: szerinted kár volt őket összehívni?
Dehogyis! Hiszen az ő megnyilatkozásuk nélkül csak feltevésekre lennénk utalva. Hadd csak őket beszélni. Mondják, mi a nézetük

a helyzetről. Mi ne nyilatkozzunk előre, ha nem akarunk mindegyiktől egymás után kosarat kapni...

Az elöljáró beszélgetésünk itt félbeszakadt, mert egyszerre befutottak a tanácskozásunk várt résztvevői.

Elsőnek Eckhardt Tibor tért a tárgyra, de még első mondatát sem fejezhette be, amikor Rassay – a maga nagy hangjával – magához ragadta a szót. Kereken kijelentette, hogy amíg Imrédy a nyeregben ül, addig csak az ellenzéki pártok és csoportok tervszerű parlamenti együttműködéséről lehet szó. Új nagy párt alapításáról majd csak abban az egyelőre nem valószínű esetben, ha Imrédy bukása után az itt jelenlévők valamelyike kapna kormányalakításra megbízást.

Friedrich István volt miniszterelnök igazat adott Rassaynak, de az ellenzéki elemek működésének a koordinálására, a kormánybuktató akció megszervezésére közös intézőbizottság felállítását javasolta.

Eckhardt azt fejtegette, hogy az egyesülésnek legalább részbeni végrehajtása is jó eredmény lenne és hasznos tömörülés a jövő kialakítása tekintetében.

Sztranyavszky Sándor, látva, hogy a polgári ellenzék teljes egyesülésére nemigen mutatkozik kilátás, előkészítő bizottság kiküldését javasolta, amely a politikai programok egy nevezőre hozásával teremtené meg az összeolvadás alapját.

Rassay végül azt indítványozta, várjuk meg, mi lesz az elnökválasztás eredménye. Ha, amint valószínű, a kormány javára billen a mérleg, akkor egyelőre úgyis hiábavaló minden erőfeszítésünk.

Aztán abban is maradtunk, bár formális határozat nélkül oszlottunk szét alig egyórai beszélgetés után.

Gyalog, ahogy jöttem, indultam lefelé a Pasarétre, az autóbusz végállomásához. Alig tettem 10-20 lépést, elért Rassay kocsija. Beinvitált magához. Meg nem sérthettem, hát lemondtam a megkívánt, kellemes sétáról, beszálltam melléje.

Alaposan végigkritizálta a kormány leszavazása napján, november 23-án, a Képviselőházban elhangzott felszólalásokat.

Nagy kár volt, hogy egyesek annyira hangsúlyozták a kormány munkaprogramjának a nagy részével való egyetértésüket – fejtegette –, így aztán végül azt a látszatot keltették, hogy csak személyi okokból támadták a miniszterelnököt ...

Azt hiszed – feleltem, amikor szóhoz jutottam –, hogy ha jobban, megfelelőbben, vagy akárhogyan is beszélnek, a leszavazás után Erdmannsdorff demarsa bármilyen esetben is elmaradt volna?

Igazad van – hagyta helyben Rassay –, és az a feneség, hogy Imrédynek erről a legsebezhetőbb oldaláról a nyilvánosság előtt szó sem eshet!...

Rassay a rózsahegyi villája előtt – engedelmet kérve – leszállott, engem hazavitt Pestre az autója. Többet sohasem esett közöttünk szó a néhány napig előttünk lebegő új pártalakulásról.

Friedrich meg Eckhardt már nem tértek ilyen egyhamar napirendre az elgondolás felett.

Friedrich István egyik estén vacsorára látott vendégül néhányunkat, Eckhardt Tibor egyik délelőttre nagyobb társaságot invitált magához Tárnok utcai házába. Mindegyik kísérlet eredménytelen volt. Kiderült, hogy a programban való az a nagy egység, amelyre az Imrédynek szóló kormányzói kézirat is hivatkozott, csak hasonló szavak összecsendülése volt, olyan hasonló szavaké, amelyek alatt mindenki mást értett!

Szóval nemcsak a hatalomra jutás reménységének elfonnyadása, hanem az érdemben való egyet akarás hiánya is kilátástalanná tett minden további kísérletezést a két párt váltógazdaságának a nálunk való bevezetésére alkalmasnak vélt, új nagy párt életre hívása tekintetében.

Ezt látva, sürgetni kezdtem barátaimat, hogy a többiekre minden további tekintet nélkül alakítsuk meg a magunk pártját, mert csak további elforgácsolásnak tesszük ki a még mindig tekintélyes párton kívüli csoportunkat, ha közös program és vezetés alatt szervezetten nem egyesül. Még mindig akkora létszámra számíthattunk, hogy a legnagyobb ellenzéki párt lehetnénk. Legfőbb programpon-

tunk legyen a német veszély elleni szervezkedés és helytállás, amit a „Függetlenségi Párt" patinás nevének a felvételével tehetnénk nyilvánvalóvá és népszerűvé.

Sztranyavszky Sándor és Kornis Gyula még korainak tartották a pártunk megalakítását, mert még nem adták fel a reményüket, hogy a felvidéki új képviselői csoportot megnyerhetjük a mi oldalunkra. Ebben a törekvésünkben, bár Szüllő Géza volt csehszlovákiai magyar képviselő, aki a Felvidék egy részének a visszatérése után a magyar felsőház tagja lett, lelkesen kardoskodott mellettünk, semmi sikert sem tudtak elérni. Társuknak: Jaross Andornak az Imrédy-kormányba való kinevezése elkötelezte az összes többi „hazatért" felvidéki képviselőt is.

Magam is tárgyaltam közülök Szent-Iványival és Turchányival, amiből meggyőződhettem, hogy a felszabadulásuk és hazatérésük öröme egyelőre kizárja az ő megnyerésük lehetőségét. Az volt az érzésük, hogy „hálátlanságot" követnének el, ha Imrédyvel szembefordulnának... Ővelük, akik elsősorban a németek belvederei állásfoglalásának tulajdonították az Imrédy-kormány által „kieszközölt" felszabadulásukat, egyáltalán lehetetlen volt a létünket fenyegető „német veszély" fennforgását megérttetnünk! Legfőképpen ezen fordult meg a magyar politikai helyzet alakulása Kornis Gyulának a Képviselőház elnöki méltóságáról történt lemondását közvetlenül követő időszakban.

Imrédy Béla miniszterelnök ügyesen taktikázott, amikor a megüresedett házelnöki székbe Kornis Gyulával, az ellenzék jelöltjével szemben Darányi Kálmán volt miniszterelnököt kívánta ültetni, akiről elhíreszteltette, hogy a bécsi döntés kieszközlésében – Hitlernél titkos megbízatásban tett látogatása révén – jelentékeny része volt. Ez a Ház határozatlan elemeinél az ő javára döntött!

Arról persze szélesebb politikai körökben még senki sem tudott, hogy Imrédy megsejtve november 23-i leszavaztatását, az előző napon biztosította a maga számára ilyen eshetőségre Hitler támogatását, amennyiben november 22-én Sztójay Döme berlini magyar követ útján felajánlotta Magyarország csatlakozását az „antikomintern paktumhoz". Erről meg a Volksbund engedélyezésének a botrányos körülményeiről csakúgy nem jelenhetett meg hír a sajtóban, akár Erdmannsdorff szégyenletes demarsáról sem. Így bizony, aztán ezeket a döntően fontos, kétségtelen tényeket a kormány által táplált suttogó propaganda puszta alaptalan híreszteléseknek minősítette. Nincs kétségem az iránt, hogy a való tényállást a Képviselőház tagjainak a nagy többsége nem ismerte.

A Képviselőház elnöki méltóságának betöltésére 1938. december 5-én került sor. A szavazás eredménye mind a kormánypárt reménykedő, mind az ellenzék borúlátó várakozását meglepően felülmúlta. Darányira 150, Kornisra 89 szavazat esett! Eszerint a november 23-i kormánybuktató szavazáshoz képest, amikor a kormány ellen 115-en, mellette pedig csak 94-en szavaztak, a kormány nyeresége 56 szavazat, az ellenzék vesztesége pedig 26. Minthogy rajtunk, disszidenseken kívül az összes ellenzéki pártok, illetve csoportok taglétszáma 49 volt, ebből nyilvánvaló, hogy a velünk most is együtt szavazó két kereszténypártit[376] is figyelembe véve, a mi eredetileg 71 képviselőt számláló, párton kívüli csoportunkból december 5-én már csak 38-an szavaztunk a kormány ellen! Ebben a már említett körülményeken kívül nyilván annak is része volt, hogy pártunk megalakítását elmulasztottuk és pártfegyelmet gyakorolni képes szervezettel, de tulajdonképpeni vezetéssel sem rendelkeztünk. Utólag belátta ezt Sztranyavszky és Kornis is, úgyhogy a mulasztás pótlását ezek után már ők szorgalmazták a legjobban.

[376] Friedrich István és Tóbler János. A mi csoportunkból mintegy 20-an maradhattak távol a december 5-i ülésről, míg a november 23-i ülést szabotáló 26 kormánypárti ezúttal mind leszavazott a kormány mellett, a felvidékiekkel együtt. Velünk szavazott 23 kisgazdapárti, 11 szoc. dem, 8 Matolcsy–Rakovszky-csoport, 5 Rassay-párti, 2 kereszténypárti, 1-1 Kossuth- és demokratapárti (= 51). (Zs. T. jegyzete)

Föllépésünknek meg is volt az eredménye. Egykettőre megalakult a „Függetlenségi Párt", amelynek aztán a végleges neve – Kelemen Kornél képviselőtársunk szorgalmazására –:
„Keresztény Nemzeti Függetlenségi Párt" lett.

A vezetősége megalakulása körül kezdetben némi huzavona mutatkozott. Sztranyavszky, Kornis és én egyként húzódoztunk a pártvezérségtől, és egymásnak kínálgattuk. Végre is Bud János javaslata oldotta meg a problémát, mégpedig a Kolumbusz tojása receptje szerint. Hármas direktórium került a párt élére. Kornis lett a képviselői csoportunk vezetője, Sztranyavszky a párt tervbe vett országos megszervezőjének az intézője, én pedig megmaradtam az új pártban is „fővárosi pártelnök"-nek. A budapesti volt kormánypárti képviselők és törvényhatósági bizottsági tagok többsége ugyanis velem tartott, bár ennek a formális megnyilatkozása még nem történt meg.

Kornis Gyula aztán napirend előtti felszólalás keretében jelentette be a Képviselőházban új pártunk megalakulását és ismertette a programját, amely minden szélsőséget elítélt, az ország függetlenségének minden körülmények között való megvédését pedig a magyar politika legelső céljaként jelölte meg. Természetesen kiterjeszkedett a november 23-i ülésen minden oldalról egyaránt szóba hozott reformok kérdéseire is, minden vonatkozásban alapos szakszerűségről és józan mérsékletről tévén tanúságot. Nívós beszéd volt, amely jóval felülemelkedett a november 23-án hallott megnyilatkozások fölé[377].

A pártunk parlamenti bemutatkozása a sajtó részéről tulajdonképpen csak a Pethő Sándor *Magyar Nemzet*ében és Serényi Gusztáv politikai hetilapjában, a *Szabadság*ban jutott megérdemelt méltatáshoz. A kormánypárti lapok agyoncsonkították és az értelmét kiforgató kommentárokkal kísérték. Még az *Az Est*-lapok sem álltak

[377] Sajnos, nem tudom szó szerint idézni, bár a feleségem megküldte Pestről, de elkallódott. (Zs. T. jegyzete)

ki mellettünk, nyilván azért, mert már folyamatban volt Imrédy adóügyi manővere ez ellen az újságkonszern ellen, ami példátlan megerőszakolását jelentette a legnagyobb példányszámú lapjainknak[378].

Hamarosan tapasztaltuk, hogy Keresztes-Fischer belügyminiszter szigorú utasítást adott ki a főispánoknak meg az államrendőrségnek, hogy minden ellenzéki politikai gyülekezést megakadályozzanak. Ugyanakkor azonban a kormánypárti képviselők egymás után tartottak beszámolókat a kerületeikben, amelyekben a kormánnyal való szembefordulásunkat célzatosan hamis beállításban ismertették, és eljárásunkat „hazafiatlanság"-nak meg „egyéni ambíciók kergetésének" minősítve, egyenesen gyűlöletre izgattak ellenünk. Minthogy a belügyminiszternél tett felszólalásaink legfeljebb gúnyos mosolyt váltottak ki nála és olyan cinikus megjegyzést, hogy „hát ilyen a politika (!)", idővel – mint alább látni fogjuk – a Képviselőház elé vittük panaszainkat és jogos felháborodásunk megnyilatkozását. Látható, hogy már ősszel megfogant Imrédyben és belügyminiszterében az az elhatározás, hogy bennünket egy szálig ki kell irtani a Parlamentből...

Hogy pedig ez a szándék már szeptemberben benne lappangott Imrédyben, azt ő nekem, amint láttuk, akkori – utolsó – személyes beszélgetésünk során el is árulta...

Bethlen István továbbra is megtartotta pártonkívüli állását, ám a pártunk vacsora-összejövetelein gyakran megjelent, a t. Ház folyosóján mindig a baloldalon, a mi társaságunkban szokott tartózkodni. Az ülésteremben pedig a baloldal első sorában az én közvetlen szomszédom lett. Osztotta aggodalmainkat, valamint általában a nézeteinket is.

[378] A pénzügyi kormányzat 1939 elején fiktív adótartozás címén lefoglaltatta a liberális sajtóvállalat, *Az Est*-lapok javait és jövedelmeit. *Az Est* és a *Pesti Napló* megszűnt és a *Magyarország* kormánylap lett.

A FŐVÁROSI MEG A KECSKEMÉTI PÁRTOM REAKCIÓJA A PÁRTVÁLTOZTATÁSOMRA

A főváros törvényhatósági kormánypártja kettészakad

Már említettem azt az egyre jobban megmutatkozó ellentétet, amely a vezetésem alatt álló fővárosi törvényhatósági kormánypárt guvernamentális elemei és az 1935-ös választáson Marton Béla országos főtitkár által közénk becsempészett törtetők között kiegyenlíthetetlenül fennállott. Tisztában voltam tehát, hogy a szélsőjobboldallal fraternizáló tagtársainktól most el fog válni az utunk, hiszen az ő csoportvezetőjük: Vályi Lajos és vitéz Juhász Jenő ugyan titkolt, de részünkről hitelesen felderített bizalmas kapcsolatban voltak Imrédy különös „kigondoló" kabinetjével. Nem siettem tehát a törvényhatósági pártértekezletünk összehívásával. Csak akkor kerítettem sorát, amikor a decemberi törvényhatósági közgyűlés előkészítése miatt már elkerülhetetlen volt.

A fővárosi párt helyisége az országos kormánypárt Esterházy utcai, bérelt épületének az első emeletét foglalta el. Nekem és a velem együtt az országos pártból kilépett fővárosi képviselőtársaimnak természetesen feszélyező volt ez a helyzet, de hát a magam szakállára nem vághattam elébe a teljes együttes elhatározásának a kilépés és a helyiségváltoztatás tárgyában. A várható éles vitát nyílt színen kívántam felvenni és eldönteni.

Ketten kimentették magukat az értekezletünkről: Karafiáth Jenő főpolgármester és Bessenyey Zénó képviselő, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának az elnöke. Mindketten a kormánytól függő állásban voltak, amelyet mindketten nekem köszönhettek. Nyilván azért maradtak távol, mert sem a kormánnyal, sem velem nem akartak ellentétbe kerülni... Megértő, de mégis kissé szomorkás mosollyal tértem magatartásuk felett napirendre.

A többiek mind megjelentek – jelentette nekem Terbócz Imre barátom, a fővárosi titkár –, mégpedig ritka pontossággal, úgyhogy az értekezletet a kitűzött időben meg lehetett nyitnom. Amikor evégből az elnöki szobából beléptem a szomszédos tanácsterembe, abból minden további vita nélkül megállapíthattam volna a jelenlévők mindegyikének az állásfoglalását. Megjelenésemkor ugyanis a nagy, patkó alakú asztal körül ülők fele felemelkedett a helyéről és tapsolni, meg éljenezni kezdett, a másik fele pedig ülve maradt és egymás közti zajos beszélgetésbe kezdett. Volt több is köztük, aki nagy hangon olvasott fel valami közömbös szöveget egyik másik könyvből.

Csak egyetlen felszólítást intéztem a csend helyreállítására, azonban a zajongók magatartása nem változott. Látva, hogy felvilágosításaimra, eljárásom megokolására a zajongók nem kíváncsiak, feleslegesnek találtam a nem remélhető meggyőzésükre bárminő kísérletet is tenni. A mormogó zajt túlharsogva, kijelentettem:

Az ülés színhelyét áthelyezem a szomszédos olvasóterembe. Oda csak az kövessen, aki a választott politikai irányvonalamat is követni kívánja. A küszöbön át, ki-ki belép egyúttal a Keresztény Nemzeti Függetlenségi Párt fővárosi szervezetébe!

Fölálltam az elnöki székből. Velem együtt a jelenlévők fele, azok, akik már a bejöttemkor is felállással jelezték, hogy velem tartanak. Most is követtek engem minden habozás nélkül.

A másik fél meglepődve némult el, erre a fordulatra nem volt elkészülve.

Az ajtó becsukódott utánunk, és mi körülültük a hatalmas olvasóasztalt.

Tanácskozásra nem volt szükségünk: minden mondatomat egyetértő helyesléssel fogadták a szó szoros értelmében is vett „követőim".

Mindenekelőtt jelenléti ívet köröztettem, amelynek az aláírása egyben az új pártba való belépést és annak a megalakulásához való hozzájárulást is jelentette. Közfelkiáltásra az új alakulatnak is én lettem az elnöke, főtitkára pedig ugyancsak Terbócz Imre képviselő és törvényhatósági tag. Tíz perc alatt készen voltunk a megalakulás-

sal és a közgyűlés előkészítésével is egykettőre végeztünk. A csupán szereplés kedvéért felszólalók, tehát szakszerűtlenül fecsegők távolmaradtak, de cseppet sem hiányoztak! Együttesünk tanácskozási szintje jelentékenyen emelkedett.

Azok, akik az 1935-ös budapesti törvényhatósági választásból vezetésem alatt megalakult pártból súlyt, tekintélyt, szaktudást, közszolgálatban szerzett érdemeket jelentettek, mind átléptek a Keresztény Nemzeti Függetlenségi Pártba. Névsorukat, sajnos, évtizedek után puszta emlékezetemből nem tudom rekonstruálni, de ha csak a prominenseket sorolom is fel közülök, máris fogalmat alkothat e párt szintjéről a kései olvasóm.

A Keresztény Nemzeti Függetlenségi Párt székesfővárosi törvényhatósági csoportjában – magamat is beleszámítva – a következő köztisztségek volt vagy aktív viselőit találjuk 1938 decemberében, megalakulása idején:

1 volt nemzetgyűlési, 1 volt képviselőházi elnök, 2 titkos tanácsos (1 cs. és kir. 1 magyar kir.), 1 volt nemzetgyűlési alelnök, 3 tárca- és 1 meghatalmazott miniszter, 2 volt főispán, 2 volt főpolgármester, 1 volt polgármester, 1 volt alpolgármester, 2 aktív felsőházi tag, 6 aktív és 1 volt országgyűlési képviselő, 5 örökös törvényhatósági bizottsági tag, 1 BESZKÁRT[379] elnök (aki pártváltoztatása miatt megvált e tisztétől.)

Ezeknek a tisztségeknek a viselői – rajtam kívül – név szerint:

Ugron Gábor volt belügyminiszter (az Esterházy-kormányban), cs. és kir. belső titkos tanácsos, volt főispán, volt képviselő, örökös th. biz. tag; Bárczy István v. igazságügy-miniszter (a Huszár-kormányban), v. főpolgármester, v. polgármester, örökös th. biz. tag; Ripka Ferenc v. főpolgármester, v. gázgyári igazgató, felsőházi tag, örökös th. biz. tag; Harrer Ferenc v. meghat. miniszter, bécsi követ (Károlyi Mihály kormánya idején), v. alpolgármester, felsőházi tag,

[379] Budapest – Székesfővárosi Közlekedési R. T. (Zs. T. jegyzete)

örökös th. biz. tag; Usetty Béla, a BESZKÁRT elnöke, képviselő, örökös th. biz. tag; továbbá Payr Hugó, Petracsek Lajos és Terbócz Imre képviselők – valamennyien, akik nem örökösek, azok választott th. biz. tagok.

A zavarosan kezdődött, simán végződött pártértekezletről testületileg távoztunk, elhagyva a kormánypárt központját, ahová egyikünk sem tért soha vissza. A fővárosi értekezleteinket ettől fogva az én Andrássy út 88. fsz. 1. sz. a. lévő lakásomon tartottuk, amíg a nácik 1944. március 19-ről 20-ra forduló éjjelén bekövetkezett bevonulásuktól kezdve, el nem kellett bujdosnom.

A pártszakadásunk után a Kereszténypárt a mi pártunk maradékával együtt néhány szavazatnyi többséggel rendelkezett, de a mi szavazataink nemegyszer a mérleg nyelveként hatottak. Harrer felsőházi tagságát pl. annak lejárta után ugyan a kormány jelöltjének (Kállay Tamás dohánytőzsdésnek!) sikerült kis szavazattöbbséggel juttatniuk, viszont a megüresedett örökös th. biz. tagsági helyre – a kormánypárti jelölttel (Bocsáryval) szemben – jelentékeny többséggel engem választottak meg.

Hatalmi helyzetünk megszűnésének következménye volt, hogy többségi határozattal megszüntették az ún. „Üzempolitikai Bizottságot", amely – Harrer Ferenc kezdeményezésére – az én javaslatomra és elnökletemmel jött létre, és mintegy kétévi igen alapos működése alatt a főváros két nagy üzemét: a BESZKÁRT-ot és az Elektromos Művek állapotát vizsgálta felül kiváló külső szakértők közreműködésével, és megszabta messze jövőre a további fejlesztésük irányvonalait. A rendkívül alapos, szakszerű felülvizsgálat, az adminisztráció bizonyos tényezőinek kényelmetlen volt, politikai szolgálatukat felajánlották az új többségnek, amely aztán pártérdekből véget vetett a közérdekű munkának[380]. Morvay Endre dr. alpol-

[380] Lásd a főváros birtokában lévő, vaskos kötetekre terjedő, nagy értékű anyagot. (Zs. T. jegyzete)

gármester, aki alá az üzemek tartoztak és aki hetenkint 1-2 egész délután tartott üléseinken mindenkor tevékenyen működött velünk együtt, a bizottság megszüntetését „fájdalmas és a közre káros, meggondolatlan politikai erőszakoskodás"-nak minősítette.

Nem volt kétséges, hogy honnét fúj a szél, hogy ki volt az Üzempolitikai Bizottság megszüntetésének a kierőszakolója: Csilléry András dr. (fogorvos), aki Wolff Károly egy hónap előtt bekövetkezett halála óta a Kereszténypárt vezetője lett a fővárosban, és felszabadultnak érezte hatalmaskodásra hajló természetét. Szándékát már akkor elárulta, amikor a pártunk kettéválása után a mi csoportunk először vonult be új helyeire a közgyűlési teremben. Hatalmát fitogtatni óhajtó féktelenkedésében odakiáltotta nekünk:

Vége az üzempolitikai játéknak!

Amire Usetty Béla bizottsági tagtársunk, aki a közlekedési üzemek szakértője és azok felülvizsgálatának a tárgyalásában részt is vett, visszakiáltotta neki:

Vége az ésszerű üzempolitikának!

Az ezt követő zajongásoknak Karafiáth Jenő főpolgármester derültséget keltő intése vetett véget:

Kérem, a közbeszóló üzemnek legyen vége!

Ilyen körülmények között kottyantotta ki az apolitikus új pártvezér, de vérbeli intrikus azt, amit talpraesett ember eltitkolt volna ...

Szendy Károly polgármester előttem ugyan a sajnálatát fejezte ki a bizottság „értékes munkájának" a megszűnése fölött, azonban, alaposan ismervén őt már joghallgatótársam korából, nyilatkozatának az őszinteségéért nem tenném kezemet tűzbe!

Egyébként a mi fővárosi pártunk volt az egyetlen, amely mint „Keresztény Nemzeti Függetlenségi Párt" az 1944-es katasztrófáig fennállott és a fővárosi közéletben tevékeny részt vett.

És talán nem volt minden jelentőség nélkül való, hogy a kormányzó úr a hozzá minden újévkor felmenő fővárosi üdvözlő küldöttség tagjai közül minden esetben a mi pártunk képviselőjét tüntette ki elsőként a megszólításával. [...]

AZ IMRÉDY-KORMÁNY LÁZAS VÉGSŐ HETEI

Imrédy buzgón igyekszik Hitlernek teljesíteni

Hitler támogatásának az árát az országnak kellett megfizetnie. Imrédy csakis az ő segítségével maradhatott nyeregben, tehát ezt a jóakaratot mindenképpen biztosítani kívánta a maga számára, és lázas buzgalommal fogott hozzá Hitler kívánságai teljesítéséhez.

Mindenekelőtt Kánya Kálmán külügyminiszter helyét kellett Hitlernek kedves személlyel betöltenie. Nyílt titok volt, hogy az augusztus végi kieli magyar–német tanácskozások óta Hitler nem szenvedhette a kalandokra nem kapható Kányát. Imrédy biztos akart lenni a dolgában, és alaposan kitapogatta, ki az a diplomatánk, aki iránt Berlinben „hajlandósággal" viseltetnek. A november 28-án gazdátlanná vált külügyi tárcát így csak hosszas megfontolások után sikerült a céljának megfelelően betöltenie – éspedig Csáky István gróffal, aki kellő alkalmazkodóképességet mutatott Berlin irányában.

Gondosan előkészítette az új külügyminiszterünk Hitlernél tervezett bemutatkozó látogatását. Csak akkor indult oda, amikor már megkapta a Minisztertanácstól a felhatalmazást annak a bejelentésére, hogy Magyarország kész a Komintern-paktum aláírására[381], és hajlandó komoly megfontolás tárgyává tenni a Népszövetségből való kilépést is, ami pedig a hitleri szempontoknak megfelelni igyekvő II. zsidótörvényt illeti, azt már gyorsított menetben tárgyalja a Képviselőház.

Csakugyan, az Imrédy-kormány még karácsony előtt beterjesztette. Ez a javaslat már tisztán faji alapon kezeli a kérdést és hatá-

[381] Amit Imrédy már a novemberi válságkor kilátásba helyezett. (Zs. T. jegyzete)

lyon kívül helyezte az I. zsidótörvény minden olyan rendelkezését, amely a zsidók ellen első ízben hozott jogszabályok végrehajtása során még módot adott bizonyos körülmények között emberségesebb elbánásra.

Azt is bejelenthette már Csáky, hogy Imrédy a régi liberális világból szokásként visszamaradt és csupán a választások alkalmával akcióba lépő pártszervezetek helyett ugyanolyan állandó mozgalomra kívánja a hatalmát alapítani, amilyent Hitler a Nemzetiszocialista Párt alakjában valósított meg és tökélyre emelt. Ez annyit jelentett, hogy Imrédy Magyarországon olyan könnyen mozgósítható tömegszervezettel akarna rendelkezni, amely a maga gyors beavatkozásával minden más megmozdulást, szabad véleménynyilvánítást elfolyhat a terrorisztikus fellépésével.

E mozgalom életre hívását Imrédy Béla 1939. január 6-án cirkuszi külsőségek között csakugyan meg is hirdette. Ezt a kizárólag felülről kezdeményezett „megmozdulást" elnevezte a „Magyar Élet Mozgalom"-nak, és jelvényéül a magyar ősmonda csodaszarvasát választotta. Jelvényt is készíttetett, amelynek a mintájául a borsodi honfoglalás kori legújabb lelet domborműves szarvasalakját vette.

A pesti humor „ziccer"-t látott ebben és az egész megmozdulást, amelynek a felvonulásán órabéres emberek vitték a jelszavas táblákat, egykettőre nevetség tárgyává tette találóan gyilkos megjegyzéseivel.

Azon a borsodi bronzleleten ugyanis az a bizonyos szarvas halálra sebzett, vonagló állapotban volt látható. A mozgalom egyik neve hát pesti szájon „halva született", vagy „dögrováson lévő" kezdeményezés lett.

Ám ezt a figurázást egyszeriben elsöpörte a másik, amely – ha nem is volt szalonképes, de – annál hódítóbb erejű. Úgy hírlett ugyanis, hogy Imrédy olyan terrorcsapatot akar szervezni, mint amilyen Romániában a Codreanu-féle Vasgárda[382]. Ebből született

[382] Román fasiszta tömegmozgalom, megalapítója és első vezére Corneliu Zelea Codreanu volt.

aztán meg a szarvasjelvény ürügyén, a magyar alakulatra annyira találó elnevezés: a szarvasgárda!

Ám a gúnyolódás nem állott meg a szónál, hanem testet is öltött a budapesti utcán. Magam is találkoztam vele, 1939 egyik januári napján a Petőfi Sándor utcából a Ferenciek terének a nyugati házsora elé érve, csodálkozva vettem észre, hogy a gyalogjárón – a tér mindkét oldalán – sűrű tömeg állt sorfalat. A kocsiközlekedés leállt, és lám, az úttest közepén, az Egyetem utca felől lassú mozgással közeledett a szenzáció, amely a forgalmat megbénította és minden figyelmet magára vont. Eleven szamár volt, amely szomorúan lépdelt előre, lefelé lógó fejjel, imbolyogva. Hogyisne! A szánalomra méltó pára homlokára hatalmas szarvasagancs volt erősítve, ami bizony, búskomor magatartásra kényszerítette. A nyakára vékony zsinórhurokkal kartonlapot függesztettek, amely minden lépésénél a szügyét verdeste. Így aztán az utcának hol az egyik, hol a másik oldaláról vált olvashatóvá a felirata:

A nyakára hurkolt spárga!!!

Vesszen el a szarvasgárda!

Persze a tömeg, amint kibetűzte a szöveget, máris rákapott, hogy ütemesen ismételgesse. Úgy látszik, megfelelt a politikai véleményének, mert akkor is csak ezt ismételgette tovább, amikor a nyomorult állat már elvánszorgott előtte, és látható lett, hogy a farkán is fityeg feliratos tábla. Az is ide-oda fordult, de annak a szövegét nem kapta fel a tömeg, csak egy-két megjegyzést tett rá.

A hátsó tábla a szamár farán ezt hirdette:

Így mozog a „Mozgalom"!!

Kell ez nekünk? Borzalom!

Erre nemigen reagált a közönség, csak itt-ott hangzott fel, hogy „kell a fenének!" A tömeg az első tábla második sorát harsogta tovább:

„Vesz-szen el a szar-vas-gár-da!"

Ebben megegyezett a közvélemény.

Megvallom, én magam szánalmat éreztem a szerencsétlen, megkínzott állat iránt, így megörültem a rendőri készültség megjelenésének.

A szamár éppen megállott a Kossuth Lajos utca sarkán, ami a közönség soraiban újabb derültséget keltett. Ugyanis valaki elkiáltotta: Politikai válaszútra érkezett! Tűnődik, hogy jobbszélre vagy balszélre forduljon! Nyilván nem akar egyenes úton, középen haladni!

És csakugyan, a szamár kitért az addig követett egyenes útjából és befordult a Kossuth Lajos utcába.

„Ahá! – harsogta az előbbi erős hang –, a jobbszélre tart, akárcsak a mozgalom gazdája: Imrédy!"

Derültség, úgyvanozás, zajos kiáltások töltötték be az utcát, miközben a rendőrség állatszállító gépkocsiba tuszkolta be a belváros nem mindennapi „politikai" szenzációját.

Az oszladozó közönségből valaki észrevette az állatszállító kocsi címkéjét, amely szerint a tulajdonosa az Országos Állatvédő Egyesület. Ez a felfedezés aztán betetőzte a tömeg gaudiumát.

„Ej, haj, sebaj! Imrédyt meg a mozgalmát oltalmába vette az Állatvédő Egyesület!"

Persze, Csáky István, amikor eldicsekedett Hitlernek a szerinte nagyszabásúnak ígérkező mozgalommal, amely a miniszterelnök kaposvári szavai szerint a kormányt és reformterveit „hordozni" hivatott, még nem tudott arról a komikumról, amelybe az már a első napjaiban belefulladt. Tehát az Imrédy-kormány kilátásait ebben a vonatkozásban is rózsásnak festegette.

Utoljára állt elő aztán azzal a legközelebb megvalósítani szándékolt kormánytervvel, amely a minisztérium számára lehetővé fogja tenni sürgős esetekben a rendeleti kormányzást. Készen van az az ún. „honvédelmi törvény" javaslata, amely nagymértékben függetleníteni fogja a kormányt a Parlament „kerékkötő okvetetlenkedéseitől". Bizonyára ez tetszett legjobban Hitlernek, hiszen a törvényhozás tevékenységének ilyen szavakban való lebecsmérlése egyenesen tőle származott.

Csáky István tehát Hitler megelégedett elismerését hozta magával Berlinből Imrédy számára. Ám nem az ország javára – mondottuk mi, akik a tervekről és a történtekről pontos értesüléssel bírtunk.

[...]

Ellenzéki harcok

A kormány sajtója, különösen vidéken, a legdurvább hangon támadta a mi parlamenti pártunkat. Sőt, frissen sült főispán is akadt, aki beiktatásakor – 1939. január elején – ellenünk intézett, minősíthetetlen támadással akart érdemeket szerezni és meghálálni az előreugratását a miniszteri titkári pozíciójából[383].

A kormánypolitika ilyen alantas szinten történő megnyilatkozásaira a kormányzóhoz intézett memorandumunkban[384] is felhívtuk a figyelmet, de a Képviselőházban sem hagytuk szó nélkül.

Sztranyavszky Sándor napirend előtti felszólalás keretében, majd vitéz Balogh Gábor[385] pedig interpelláció alakjában tiltakozott a kormány közegei, párttitkárai és sajtója, különösen a vidéki lapjainak a rágalmai ellen, amire őket nyilván az országos pártvezetőség bújtatja fel. Úgy látszik, hogy a versenyfutás, amely az ígéretekben és felelőtlen izgatásban a szélsőjobboldal alantas elemei és a kor-

[383] Ricsóy-Uhlarik Béla Békés és Csongrád megyei főispánról van szó.

[384] A kormányzóhoz 1939. január 14-i keltezéssel intézett memorandumot Bethlen Istvánon kívül még tíz politikus írta alá, közöttük Zsitvay Tibor, Kornis Gyula, valamint a kisgazdapárti Tildy Zoltán és Eckhardt Tibor. Szövegét ld. HMTI 43. sz. dokumentum 205–210. p.

[385] Az Országos Vitézi Szék jogtanácsosa. Ő is „zsidóbérenc?" – kérdezte Martonéktól. (Zs. T. jegyzete)

mányelnök, meg a csatlósai között folyik, már a legpiszkosabb személyeskedésre is kiterjedt.

Keresztes-Fischer viselkedése a ripőkök számára nemhogy elriasztó lett volna, hanem inkább felbátorító volt! Úgy tett, mintha a minden újságolvasó előtt ismeretes főispáni durva támadásról nem bírna tudomással. Vállvonogatva azt ígérte, hogy majd tájékozódik, addig nem foglalhat állást a panasz tárgyában. Sohasem tért vissza a tárgyra. Ellenben Ricsóy-Uhlarik Béla, az illető csongrádi főispán, fűnek-fának eldicsekedett vele, hogy a belügyből nem érte szemrehányás, annál több dicséret az országos pártvezetőség részéről! Imrédy Béla, a kormány elnöke és a párt vezére, az „új stílus" megteremtője, fölháborító panaszokat feltáró felszólalásokra egyáltalán nem reagált. Tehát az elfajuló tünetekben nem talált elítélnivalót, sőt hallgatólag helyeselni látszott az útszéli hangot, amellyel a jó ízlésű férfiakat elriaszthatják a politikában való részvételtől. Erre vallott az is, hogy pártunk számára politikai népgyűléseket – ahol a nép színe előtt szembeszállhattunk volna a rágalmakkal és a már minden féket elvesztett demagógia ocsmányságaival – sehol sem engedélyeztek az országban. Bizony, nem ok nélkül jelentettük a kormányzó úrnak a hozzá intézett memorandumunkban, hogy ha Imrédy kormányának, pártjának és sajtójának hangban és cselekedetekben elfajult stílusa meg nem szűnik, „teljességgel félre kellene vonulnunk" a politika színteréről. Nemcsak a versenyt nem akartuk felvenni a lealacsonyított nívón, hanem egyre jobban meg kellett győződnünk arról is, hogy a pártunk országos megszervezése, az eléje halmozott nehézségek miatt, teljességgel lehetetlenné vált.

Egyetlen esetben sikerült csak – szerencsés ötlet felhasználásával – országos figyelmet keltő politikai összejövetelt rendeznünk Budapesten. Már említettem, hogy a Felvidék volt törvényhozói közül a magyar felsőházi taggá kinevezett Szüllő Géza dr., az egész csoport legnagyobb tekintélyű tagja, nem követte társait az Imrédy-kormány előtt való behódolásban, hanem mint régi magyar parlamenti tapasztalattal bíró politikus, elfogulatlan, tárgyilagos, a kulisszákon átvilágító ítéletet alkotott a magyar politikai helyzetről – és ennek az eredményeként nyíltan a mi álláspontunk mellé állt. Rövidesen arról is tudomást szereztünk, hogy a Szlovákiában visszamaradni kényszerült másik felvidéki magyar vezér: Esterházy János gróf is teljes mértékben osztja a politikai nézeteinket. A Ház folyosóján – és a karzatán – nemegyszer megjelent és heves vitákat folytatott az Imrédyhez csatlakozott, volt csehszlovákiai képviselőtársaival. Így hát az volt a helyzet, hogy a felvidéki magyarság tulajdonképpeni két vezére mellénk állt, viszont a „közlegényeik" a kormányhoz. Az utóbbi körülmény a Ház előtt nyilvánosan megmutatkozott, és ez ellenünk könnyen felhasználható, jó propagandaeszköznek bizonyult a kormánysajtó részére. Egyenesen azt híresztelték, hogy a visszatért Felvidék „közvéleménye" elítéli az eljárásunkat. Ilyen nyilatkozatot ugyan egyetlen behívott új képviselőtársunk sem tett, sőt a velünk való beszélgetéseik során messzemenő megértést tanúsítottak kivétel nélkül, de viszont az elterjedt híreszteléseket nem is cáfolták meg nyilvánosan. A közönség felvilágosítása a való tényállásról ebben a vonatkozásban sem volt könnyű feladat számunkra.

Ebben jött aztán a segítségünkre az a jó ötlet, hogy rendezzünk ünnepséget a felvidéki magyarság volt és mai két vezére tiszteletére, amelyen aztán majd ők maguk tisztázzák – javunkra – a helyzetet.

A legnagyobb csendben készültünk fel az ünnepi vacsorára, nehogy a rendőrség esetleges okvetetlenkedése meghiúsítsa a megtartását azzal, hogy engedély nélkül való „politikai népgyűlés"-nek minősíti. Nem az első eset lett volna! Olyan helyiséget is választottunk, a Katolikus Kör Molnár utcai dísztermét, ahol hétszámra nem fordul meg senki, tehát az előkészületek nem tűnhetnek fel hívatlanok előtt.

Ünnepi szónoknak – amint utólag hallottam: Bethlen István kezdeményezésére – engem kértek fel. A sajtónak csak a jól megválogatott része kapott a vacsorára meghívást, az is az utolsó órákban.

Óvatossági intézkedéseink nagyon jellemzőek voltak az akkori helyzetre.

Képviselők meg felsőházi tagok több mint százan gyűltünk össze, azonkívül mintegy ötvenen jöttek el a közélet ismertebb személyiségei közül. A sajtó részéről a Pethő Sándor *Magyar Nemzete*, meg a Serényi Gusztáv *Szabadságja* képviselőin és Vásárhelyi Ferencen, *Az Est*-lapok szerkesztőjén kívül alig jelent meg valaki.

A Keresztény Nemzeti Függetlenségi Párt és a Független Kisgazdapárt tagjai – utóbbiak Eckhardt Tibor és Tildy Zoltán vezetésével teljes számban voltak jelen. Eljött Bethlen István is, akit nagy éljenzés és taps fogadott, akárcsak Szüllő Gézát, az ünnepeltet. Több pártonkívüli, illetve kereszténypárti képviselő egészítette még ki a résztvevő politikusok sorát.

A liberális ellenzék távol maradt az összejövetelről. Ez érthető volt Rassay éppen nem megokolatlan szkepszisére tekintettel a jövendőnket illetően.

Az utolsó pillanatban – Csehszlovákiából is – a lakásomra érkezett sürgönyből tudtam meg, hogy Esterházy János grófnak váratlan nehézségei támadtak, amelyek lehetetlenné tették Budapestre való utazását. Nem mulasztotta azonban el, hogy félreérthetetlenül színt ne valljon a fennforgó magyar belpolitikai válságban mi mellettünk. Táviratának az utolsó szavai ugyanis így szóltak:

„...megemlékezést hálásan köszönöm, egybegyűlteket teljes egyetértéssel köszöntöm."

A rendezőség az asztalfőre engem ültetett, tőlem balra Bethlen István, jobbra Szüllő Géza ült, velünk szemben Kornis, Sztranyavszky és Eckhardt.

Beszédemben megemlékeztem a Felvidék húszesztendős rabságáról és a magyarok ottani képviselőinek a hősinek nevezhető kitartásáról – különösen Szüllő Géza rendíthetetlen harcáról a kisebbséggé degradált népének jogaiért, amelyekért – az egész világ figyelmét felkeltve – még a Népszövetség előtt is síkra mert szállani. Kiemel-

tem a Felvidék magyar pártjainak a nagy szorongattatásuk közepette kialakult lélekemelő összefogását, amely még az ellenséges elnyomó hatalommal szemben is legyőzhetetlen erkölcsi erőnek bizonyult. Ennek a kapcsán tértem át aztán a csonkahazai állapotainkra. Minden jó érzésű és józan ítéletű magyarnak éppen olyan erős összefogására van most szükség, most a trianoni országcsonkon, mint amilyenre ők adtak példát Szüllő Géza és Esterházy János saját egzisztenciájukat állandóan kockáztató, bölcs és rendíthetetlen vezetésével. Mert itt most az egész maradék magyar népet fenyegeti az idegen túlhatalom kíméletlen elnyomása, amely ki akar vetkőztetni bennünket a mivoltunkból és tőlünk idegen szokások kényszerzubbonyába akarja szorítani jövendő életünket. Nyilván hálából azért, hogy nyugati szomszédaink nyugodt fejlődését patakokban folyó vérünkkel biztosítottuk évszázadokon át. Megint a „Drang nach Osten" gyilkos fenyegetésével állunk szemben, és megint vannak labancok, akik a magyar szabadság elnyomóinak a szálláscsinálói. Csak őrültek, csak hatalomra éhezők, illetve ahhoz görcsösen kapaszkodók, csak egyensúlyukat vesztett, szélsőséges, ütődött nyomorultak állhatnak a vészterhes napokban a fölöttünk diktatúrára berendezkedni készülő, alkotmányellenes hatalom szolgálatába. (Fergeteges taps.)

Drága jó Géza bátyánk – fejeztem be a szavaimat –, te húsz éven állottad a népedre idegenben nehezedő, könyörtelen nyomást, és mi most tőled akarunk tanulni, mert ezekben a sorsdöntően nehéz napjainkban a saját maradék hazánkban a te példád és a te harcos társaidnak a példája irányíthat bennünket sikerre. Kíméletlen harc előtt állunk, amelyben semmiféle eszközt sem fog mellőzni sem a hatalomhoz görcsösen ragaszkodó, sem a hatalomra kíméletlenül törő megszállottak egyike sem, hogy a nemzet ellenállását megtörje és hogy bennünket, akik ellenük szegültünk, elsöpörjön az útjából. Jöjj, Géza bátyánk és a te húsz évet megbíró erős hitedet öntsd a lelkünkbe az igazságunk győzhetetlen voltában!...

Beszédem eredeti színeit, lendületét és szívekbe markoló soksok részletét – 26 év után – már nem tudom feleleveníteni –, csak szürke és fogyatékos vázlatát jegyezhettem fel.

A taps csak úgy, mint a nagy éljenzés, amely beszédemet kísérte, természetesen elsősorban az ünnepeltnek szólt. Bethlen a koccintásunk közben odasúgta nekem:

Jól mondtad: Imrédy meg Szálasi csakugyan megszállottak! Nekik való a kényszerzubbony!

Szüllő Géza szellemességtől sziporkázó, ragyogó beszédet mondott. Megpendítette a hazafias, gondterhes búbánat húrjait csakúgy, mint a gúnyt, derűt, bizalmat, hitet keltő, magával ragadó hangok, gondolatok, eszmék és érzelmek minden változatát a szellemes, széles skálájú orgonáján. Amit mondott és ahogyan mondta, azt csak szó szerint szabad idézni, vagy sehogy. Hát le kell mondanom a részletekbe menő ismertetéséről. Csak annyit mondok belőle, hogy teljes egyetértéséről biztosított bennünket, és hogy nem azért jött vissza magyar fennhatóság alá, hogy eben gubát cseréljen, hogy cseh kényuralom alól német hódoltság alá kerüljön. Az ezeréves magyar alkotmány sérthetetlenségére minden vihart lebíró győzelmére ürítette a poharát.

Vége sem akart szakadni az ünneplésének.

Bethlen, aki maga is sokáig tapsolt, mégis fanyar mosollyal súgta oda nekem:

Meggyőzött minket, akik amúgy is egy nézeten voltunk ővele. A Rádiónak kellett volna szétsugároznia ezt a beszédet... Az irányított sajtó le fogja nyelni...

Ez be is következett. A Miniszterelnökség sajtóosztálya intelmére egyetlen lap sem hozta Esterházy János gróf politikai irányunkkal egyetértő sürgönyét, az én beszédemből a legtöbb lap semmit sem közölt, Szüllőéből pedig inkább csak a beletűzdelt élcékből idéztek.

A megérdemelt országos visszhangnak nyoma sem volt.

Fél tizenegy tájban Bethlen fészkelődni kezdett, amire kérdésemre elárulta, hogy feltűnés nélkül távozni szeretne. Erre asztalt

bontottam, és együtt indultunk haza[386] a belváros kis keresztutcáin át az Egyetem térig.

Megkérdeztem tőle, hogy tud-e valamit a kormányzó felfogásának az alakulásáról. Azt felelte, hogy semmit, hosszú hetek óta nem találkozott vele.

Karácsony másnapján ő is meg én is évek óta a kormányzó vadászvendégei szoktunk lenni vagy Gödöllőn vagy a visegrádi Papréten[387], ám ezúttal ez elmaradt. Bethlen úgy tudta, hogy ez a kormányzó gyengélkedése miatt történt, amibe november vége óta ismételten visszaesett. Eszerint tehát meghívásunk elmaradásából nem lehetett kedvezőtlen következtetéseket levonnunk az ellenzékbe való vonulásunk miatt – pedig már-már hajlottunk erre –, mivel a memorandumunknak semmi következményét sem láttuk.

A kormányzó nem neheztelhet ránk – mondottam –, nemcsak azért nem, mert hiszen Széll Józsival előre bejelentettük neki az akciónkat, és ő azt egy szóval sem ellenezte, hanem azért sem, mert az idei újévi fővárosi tisztelgés alkalmával, amelyben amióta fővárosi pártot vezetek, rendszerint részt szoktam venni, éppen az ellenkezőjét tapasztalhattam.

Hogy volt? Mondd csak! Nagyon érdekel! – biztatott az eset részletes elbeszélésére Bethlen.

A székesfővárosi törvényhatósági bizottság üdvözlő küldöttsége félkörben helyezkedett el a Várpalota Mátyás-termében. A jobb szélen én állottam. Miután a középről, Karafiáth főpolgármester elől előlépett Szendy polgármester elmondotta köszöntőjét, a kormányzó néhány szíves mondattal válaszolt neki és azután egyenesen hozzám lépett.

[386] A ruhatárban érdekes látvány volt, milyen buzgósággal kaparintotta Tildy magához Bethlen felsőkabátját és segítette fel rá. Ő, aki előbb és utóbb annyiszor támadta igaztalanul! (Zs. T. jegyzete)

[387] Az Úrasztala és a Szt. László-hegy közötti fennsíkon a koronauradalmi erdőség tisztásán. (Zs. T. jegyzete)

Régen nem láttalak – mondotta kezét nyújtva. Sajnálom, hogy legutóbb nem került sor a tervbe vett folytatólagos megbeszélésünkre. De – ezt a „de" szócskát jól megnyomta, aztán elhallgatott, nyilván küszködött az indulatával –, de abszurd dolgok jöttek közbe... abszurd dolgok, na, azért a jegenyefák nem nőnek az égig!

Jól megrázta a kezemet, azután a főpolgármesterhez fordult – fejeztem be az elbeszélésemet, majd hozzátettem:

Ez világos célzás volt az erőszakos német beavatkozásra, és hogy anélkül másként oldotta volna meg a novemberi válságot.

Úgy van – csatlakozott a nézetemhez Bethlen is –, és az is érthető belőle, hiszen azért emlegette, hogy a jegenyefák nem nőnek az égig, hogy véget akar vetni a mai függő helyzetünknek, mihelyt lehetséges lesz. Ezt a lehetőséget kell az ő számára előkészítenünk, sőt megteremtenünk...

Ebben megegyezve váltunk el az Egyetem téren, ő jobbra, a Múzeum utca és az Esterházy utca sarkán lévő lakására, én pedig balra, a földalatti vasút Gizella téri végállomására.

Bethlen később azt az eszközt, amellyel Imrédyt a náci-németek előtt lehetetlenné lehet tenni, és így az ő erőszakos beavatkozásuk kiprovokálása nélkül eltávolítani a miniszterelnöki székből, az ő zsidóvérrel kevert voltának a nyilvános beigazolásában, leleplezésében fedezte fel. Hangsúlyoznom kell, hogy ezen a téren, bár a tények régtől ismeretesek voltak előttem, soha senkinek még csak célzást sem tettem, nem hogy adatokat szolgáltattam volna. A híresztelés előttem ismeretlen forrásból terjedt el, liberális körökben kelt szárnyra és a baloldali sajtóban kapott nagyobb nyilvánosságot. Imrédy bajai választókerületét, családja apai rokonságának a származási és lakóhelyét választotta arra a célra, hogy – amint mondotta – „az ocsmány rágalmat" a benne állítólag lévő zsidóvérről megcáfolja. Persze a Baján élő rokonságának a kései nemzedéke, csak a helyi vérbeli kapcsolatokat ismerte, és így nem kellett attól tartania, hogy ellentmond valaki. Nem is mondott, de vitézzé avatásakor becsületszó alatt adott nyilatkozatának a tekintélyén helyrehozhatatlan csorbát ejtett, mert – amint alább majd rátérünk – a tények az ő cáfolatát megcáfolhatatlanul megcáfolták! Az anyai ágán a Vajkán lakó zsidó Weiss családtól való leszármazását ugyanis a pesti liberális körökben kézről kézre járó, hiteles okiratok minden kétségen kívül bizonyították. Mindezt mi, a Keresztény Nemzeti Függetlenségi Párt tagjai, de maga Bethlen István is a később beállott sorsdöntő fordulatig csak híresztelésként hallottuk. A legtöbben közülünk valószínűtlennek tartották, mert ekkora eltévelyedést, ami különösen a becsületszó alatt tett nyilatkozatot illeti, minden bizalmatlanságuk ellenére sem tudtak Imrédyről feltételezni. Én pedig, aki régtől ismertem a tényállást, de soha senkinek nem említettem, továbbra is hallgattam. Hajlandó voltam feltételezni, hogy a szerencsétlen ember maga sem ismerte a származása körülményeit[388]...

Közben a törvényhozás elé került mind a honvédelmi, mind a zsidó törvényjavaslat, amelyek ellen pártunk, az ellenzék többi pártjaival párhuzamosan, kíméletlen harcot indítottunk. Új honvédelmi törvény alkotását nem tartottuk időszerűtlennek, hiszen vonatkozó tárgykörre érvényes jogszabályok még az első világháborút megelőző ún. „véderőtörvényből" maradtak ránk és sok vonatkozásban elavultak. Ezt a törvényjavaslatát használta fel Imrédy Béla arra, hogy makacsul szövögetett tervét, a törvényhozás mellőzésével, rendeleti úton való kormányzás lehetőségét a maga számára biztosítsa. A javaslat egyik paragrafusa – ha jól emlékszem: a 141. § – ugyanis felhatalmazza a kormányt, hogy ha a saját megítélése szerint valamely esetben az ország érdekét „veszélyeztetettnek látja", rendeletileg intézkedhet, és ezt a rendeletét csak utólag kell bemutatnia az ún. 33-as országos bizottságnak. Az indoklás szerint ilyen felhatalmazásra azért van szükség, mert a parlamenti eljárás hosz-

[388] Imrédy 1939. február 15-én a MÉP pártértekezletén a lemondást indokoló felszólalásában elmondotta, hogy az általa beszerzett adatok szerint egyik dédanyja apai ágon nem származott tiszta keresztény családból.

szadalmas és lassú olyan esetben, amikor az ország érdeke azonnali intézkedést kíván. Mi, akik annak idején kormányon voltunk, 1931. július 14-én megmutattuk, hogy egészen rendkívüli esetekben elkerülhetetlen rendeleti intézkedésnek megvan az alkotmány szellemének megfelelő, gyors cselekvés módja, anélkül, hogy a tervezett általános felhatalmazásra szükség lenne. Akkor pedig a törvényhozás jogkörének a könnyed kijátszására módot adó, csak a kormány hatalomvágyát és kényelmét szolgáló, az alkotmányunkat eltorzító jogszabály törvénybe iktatása megengedhetetlen merénylet az ezeréves közjogi jogrendünk ellen.

Ennek a mereven elutasító és fölháborodottan elítélő álláspontunknak a bizottsági és plenáris tárgyaláson számos felszólalásban adtunk kifejezést. Kisebbségben voltunk, nem érhettük el a célunkat, a Ház többsége január végén megszavazta a honvédelmi törvényt minden érdemleges változtatás nélkül.

A zsidótörvény-javaslattal sem volt több szerencsénk. Számos paragrafusa ellen folytattunk küzdelmet. Én főképpen az ellen a mellőzés ellen, amelyben a javaslat a keresztség felvételének a tényét jogilag semmibe vette. Különösen élesen szólaltam fel ez ellen a plénumban a részletes tárgyalás során a vonatkozó szakasznál.

Ennek a paragrafusnak a szerkesztésében, előterjesztésében és megátalkodott erőszakolásában jogászi értelemnek, keresztény szellemnek és emberi érzésnek a legkisebb mértéke sem részes – mondottam a kormánypárt szélsőjobboldali csoportjának a fülsiketítő közbekiáltásai közepette. Mind a három tételemet részletes indokolásában a folytonos zaj miatt alig tudván előrehaladni, kérnem kellett a Házat, hogy a lejáró 15 perces beszédidőmet hosszabbítsa meg ugyanannyival. A Ház többsége a meghosszabbításhoz nem járult hozzá! Hát ezt is meg kellett érnem! Nem tudok olyan más esetre emlékezni közel két évtizedes parlamenti jelenlétem alatt, hogy bárki is ilyen elbánásban részesült volna! El kell ismernem, hogy kíméletlenül éles hangot ütöttem meg, és valószínű, hogy a javaslat támogatói igen mélyen találva érezték magukat.

A „csodaszarvas" terítékre kerül

Javában folyt a parlamenti harc, amikor – 1939. február 10-én, pénteken este – telefonon hívott a kormányzó szárnysegéde. A főméltóságú úr meghívását közölte velem vasárnapra, február 12-re papréti szarvasvadászatra. Lám – volt az első gondolatom –, nem neheztel a kormányellenes akciónkért, a második pedig mindjárt az, hogy milyen jó alkalom kínálkoznék a kibontakozás megtárgyalására, talán sorsdöntő elhatározás kieszközlésére is, ha politikai kérdések szóba hozása nem ütköznék az évtizedes gyakorlat tilalmába. Mégis megcsillant előttem a reménység, hogy a fennforgó rendkívüli esetben talán maga a kormányzó úr szükségét látja olyan kérdés felvetését, amely aztán módot ad mondanivalóm előhozására is.

A szentendrei Fő tér közelében megállapított találkozó helyünkön 10 perccel korábban jelentem meg a kitűzött időnél[389]. Már több gépkocsi állt ott a kis térségen. Vendégtársaim közül Montenuovo Nándor herceg, titkos tanácsos, felsőházi tag[390] nyomban karon ragadott és fontoskodva félrevont.

Ezt az alkalmat nem szabad elmulasztani! – súgta nekem. – A kormányzó úr biztos információm szerint már torkig van Hitler kegyeltjével! Téged kedvel, kérlek, a kormányzó úr szívesen meghallgat, sőt bizonyára hallgat is rád. Beszélj vele, kérlek, billentsd át a helyzetet a holtponton!

Megcsóváltam a fejemet.

Hogyan képzeled – feleltem neki csodálkozva –, hogy a régi jó szokás ellenére kedvrontó dolgokkal szórakoztassam a kormányzó urat! Vadászaton felüdülést keres és élceket szeret hallani, nem politikát!

De amikor ő állandóan szenved a náci presszió súlya alatt, és egyre azon töri a fejét, hogyan tudna a ráoktrojált Imrédytől úgy szabadulni, hogy elbocsátása ellen Hitlerék se tehessenek kifogást!

[389] Taxival. (Zs. T. jegyzete)

[390] I. Napóleon özvegye és Neuperg gróf leszármazottja. (Zs. T. jegyzete)

Honnan veszed ezt? – kérdeztem meglepődve.

Istvántól tudom egészen hitelesen – felelte igen határozott hangon –, a kormányzó úr fiától. Hogy ne kételkedjél, ideküldöm mindjárt hozzád, hadd halljad tőle magától!

És hozta is már ifjabb Horthy Istvánt, aki nyomban ajtóstól lépett be a témakörbe:

Kérve kérlek, kedves bátyám – mondotta hevesen, miközben két kézzel ragadta meg a kezemet –, segíts apámnak, hogy úrrá tudjon lenni az őt két és fél hónapja emésztő problémán. Mi: a családja aggódunk érte! A német intervenciót nem bírja saját erejéből megemészteni, kiheverni a sértett önérzetet!

Intézd el, ha tudod – feleltem kategorikusan –, hogy hívjon meg audienciára. Ott a helye ilyen tárgyalásnak. Itt megengedhetetlen lenne, hogy politikai problémákkal terheljem. Hacsak ő maga nem térne rá a problémára... De itt nincs is alkalom a vele négyszemközt való beszélgetésre...

Hogy lesz rá alkalom, arról kezeskedem, meg arról is, hogy nem fogja rossz néven venni!

Ebben a pillanatban érkezett meg Bethlen István és kiszállva a maga vezette autójából, közeledett a már korábban érkezett társaságunkhoz. Montenuovo herceg és ifj. Horthy István elébe siettek, nyilván azért, hogy hasonló kéréssel, biztatással rohanják és környékezzék meg őt is.

Láttam, hogy Bethlen rázta előbb a fejét, aztán a vállát vonogatta. Alig beszélhettek néhány szót, máris befutott pontosan a kormányzó gépkocsija. Ő ki sem szállt, csak a leeresztett ablakon át fogadta köszöntésünket.

Bocsánat az öt perc késésért – mondotta –, a lezárt budakalászi sorompó okozta. Ugye indulhatunk?

Kérdésére választ sem várva, odakiáltotta még nekünk:

Én előremegyek, hogy a kedves vendégeimet fogadhassam!

És már el is robogott. A többi gépkocsi sorban követte. Én utolsónak indultam, mert úgy véltem, hogy a közönséges pesti taxinak

csak a márkás, előkelő gépek után illik sorakoznia. Nem is bírta a többiek iramát, hát kissé lemaradtunk a sorból és a Szent László-i útra tévedtünk az elágazásnál, mert hát a pesti sofőr még sohasem járt erre[391], én pedig nem az útra figyeltem, hanem egészen elmerültem afölött való töprengésemben, hogy a jó ízlésemből folyó vonakodásom ellenére is szabad-e az országos kérdés megoldásának az előmozdítására kínálkozó alkalmat kihasználatlanul hagynom...

Már vagy egy kilométert haladtunk a téves úton, amikor felismertem, hogy rossz irányban mozgunk. A vége az lett, hogy tíz perc késéssel érkeztem meg Paprétre, ahonnét a vadásztársaság már gyalog elindult a lőállásokba. A fővadászmester: nemeskéri Kiss Géza, aki a felvonulóban lévő vadásztársaságot vezette, a bátyját: nemeskéri Kiss Sándor stockholmi követünket hagyta hátra, hogy engem, az utólag érkezőt eligazítson.

Még a hajtásra jelt adó kürtszó előtt odaértünk a részünkre hagyott két legközelebbi lőállásba. Bár jól kiléptünk, Sándor közben tájékoztatott az én gondolataimat elfoglaló kérdések tárgyában kialakult helyzetről. Tehát Bethlen – kezdeti vonakodás után – vállalta, hogy megkísérli a kormányzóval a politikai válság lehető tisztázását. Ennélfogva a fővadászmester úgy intézte, hogy ők ketten a délelőtt folyamán zavartalanul beszélgethessenek kettesben. Mindenki más el fog tűnni a körükből, miközben ők kettesben az egymás mellett lévő lőállásból visszatérnek a papréti vadászházhoz. Ebéd után pedig engem fognak hasonlóan elszigetelve a kormányzó társaságába juttatni, miközben a lőállásba megyünk. Nem volt kivel megbeszélnem a dolgot, hát – nem kis aggodalom nélkül – tudomásul vettem, hogy mit határoztak rólam nélkülem. Elvégre majd látom, hogy milyen helyzet adódik. Különben is sok függ attól, hogy Bethlen a délelőtt folyamán csakugyan akcióba lép-e és elér-e valamit?

[391] A Liszt Ferenc téri lakásunk előtt lévő taxiállomáson volt egy igen rendes, derék sofőr, Gyöngy Misinek hívták. Ő lett esetenként az „udvari szállítónk", amióta Károlyi Gyula leállította az állami autókat. (Zs. T. jegyzete)

Engem ígéret nem köt, de – úgy éreztem, hogy mégiscsak bántana, ha az alkalmat, amelyre két és fél hónapja várunk – esetleg rosszul felfogott tapintatosságból – elmulasztanám. Reméltem, hogy mielőtt elhatároznám magamat, sikerül Bethlennel beszélnem. Erre azonban nem akart alkalom kínálkozni. Az első pro- és kontra-hajtás után egyenesen a vadászkunyhóba mentünk villásreggelizni.

Szerény kis kalyiba volt ez a papréti vadászszállás. Vagy húsz négyzetméternyi alapterületen feküdt a fennsík tisztásán – másfél méter magas alépítménye kőből épült, fölötte egyetlen helyiséget magába záró faépítmény, rajta kétoldalt egy-egy ablak. Kétfelől egy-egy szalmazsákos priccs, közöttük egy hosszúkás keskeny asztal, elején és végén székkel a legegyszerűbb fajtából. Ilyenen ült az asztalfőn a kormányzó, míg a vendégei a két fekvőhelyen, amelyet közelebb húztunk az asztalhoz.[392]

Ezúttal a kormányzó két szomszédja az asztal mellett Bethlen és én voltunk. A közeli erdészházból meleg levest hoztak számunkra – tekintettel a téli hideg időre –, és ez volt az egész vendéglátás, amiben részesültünk – azután mindenki a saját hátizsákjából tálalt magának hideg ételeket. Az ital meleg vagy hideg tea volt – termoszból. A kölcsönös kínálgatás nem volt divat. Ebben a tekintetben egy kivétel volt: a magammal hozott, házi sütetű almás lepényből és a házi befőttes őszibarackból mindig szívesen fogadta el a kormányzó a felkínált kóstolót. Mindannyiszor azzal dicsérte meg, hogy ilyen jóízű lepényt meg befőttet csak az édesanyja konyhájáról evett gyerekkorában.

Falatozás közben a délelőtti két hajtás eseményeit elevenítette fel az, akinek volt ilyen része. Politikáról – természetesen – szó sem esett, annál több élcet sütögettünk el, amiben a kormányzó különös

[392] A Paprét nevű fennsík – mintegy 500 méter magasan –, az 500 méteres Szt. László-hegy és az 584 méteres Úrasztala között fekszik, a vaddisznólesre és a szarvasbőgés megszemlélésére alkalmas ún. Öregállás közelében. Ebben a kunyhóban szokott hajnali les előtt pihenni, ruhástól a priccsen. (Zs. T. jegyzete)

kedvét lelte. Érthető, hiszen elkülönült életében nem jutott hozzá egyébként a városban keringő humoros történetkékhez.

Még nincs ki a tucat! – szokta biztatásul mondani, ha még további anekdotákat akart hallani.

Muszáj egészen újnak lennie? – kérdeztem, miután már én is elmondtam jó néhányat.

Csak jó legyen, az a fő! – felelte. – A káposztának sem árt, ha felmelegítik, sőt, akkor a legjobb!

Nos, hát akkor – engedelemmel – elsütöm – tértem a megrendelt tárgyra. – A régi jó békevilágban egyre jobban elharapódzott Pest környékén a házi kertekben a tilos dohánypalántázás. A pipások kapva kaptak a finánc nem látta, jóízű szűzdohányon. A pesti pályaudvarok vámőrei megneszelték, hogy a környéken lakó, de Pesten dolgozó férfiak gyakran csempésznek be ilyen tilos csemegét, vagy saját maguknak – vagy eladásra szánva. Éberen figyelték hát a reggeli helyi vonatok utasait. Az esetek elszaporodtak, a fináncok gyanakvása már nem ismert határt. Így aztán megtörtént, hogy megállították egy előttük gyorsan elsietni igyekvő úriembert is, aki a hóna alatt duzzadt irattáskát szorongatott.

Kilencórás tárgyalásom van – tiltakozott az ügyvédféle férfi –, lemakacsolnak, rohannom kell!

Ezzel még gyanúsabbá vált a vámőr előtt, aki energikusan felszólította, hogy lépjen csak oda a pult elé. Az megállt egy pillanatra.

Mi van az irattáskájában? – kérdezte a finánc.

Peres akta! – volt a fölényes válasz.

És azonkívül? – vallatta tovább, most már élesre vált hangon a hivatalos közeg.

És?! – nyögte ki e szócskát a megriadt utas is, mégpedig kérdő hangsúllyal. Hát igen, egy kis madáreledel is van benne.

Tessék megmutatni! – hangzott el a kemény felszólítás.

Az utas hirtelen körülnézett. Meglátta, hogy a helyiség kijáratánál rendőr áll, hát nem szaladhatna el, a finánc kiáltására lefogná az

ajtóban. Megadta magát, felnyitotta a táskáját. Bizony, más se volt benne, mint csakis gyönyörű, aranysárga szűzdohány.

Úgy? Madáreledel? – kérdezte fölényeskedő gúnnyal a pult mögött álló egyenruhás végzet. – Hiszen ezt nem eszi a madár!

Eszi, nem eszi: mást nem kap! – kiáltott fel a kétségbeesésében találékonnyá vált pasas. Összecsapta a táskáját, és miközben a finánc akarata ellenére is hangosan felnevetett, ő kirohant az ajtón. A rendőr nem fogott gyanút, hiszen a finánc hahotázott. És a vámőr? Hát az meg csak ugyanazért nem tudott kiáltani, mert hahotázott.

Szerencsém volt, nem ismerte senki a jelenlévők közül ezt a történetecskét, hát derűs elismerés koronázta előadásomat. A kormányzó megjegyezte: a szűzdohányról sok jó élc volt forgalomban a húszas évek elején.

Igen – vettem tudomásul, hogy ilyent akarna hallani –, az 1919-es kommunista uralom alatt a gazdák megszokták, hogy szabadon termeszthettek dohányt. Mindnek a kertjében otthonos növénnyé vált. Aztán persze, amikor a törvényes jogrend helyreállott, nehezükre esett a kommunizmusnak erről [az] egyetlen előnyéről lemondaniok. Sokan, igen sokan titokban tovább is palántáztak. A Teleki-kormány, ahelyett, hogy tízezrével bírságoltatott volna – igen bölcsen –, átmeneti időre megengedte a gazdák kertjében saját használatra néhány palánta nevelését. Hát ezt igen megkedvelték, és bizony, akkor is gyakorolták, amikor lejárt az átmeneti idő és ismét beállott az általános szigorú tilalom. A pénzügyőrök nem győzték a számtalan helyet bejárni, ahol mindenütt továbbra is virultak a dohánypalánták. Akit mégis rajtakaptak a tilalom áthágásán, az valamennyi egy és ugyanazzal védekezett.

Vadon nőtt palánta ez, kéröm szépen – hajtogatták egyértelemmel –, a még engödélezett növények magjából bújt ki. Nem töhetök róla.

Szép, szép – és mondja csak, gazduram, ez a karó is csak úgy vadon nőtt a palánta mellett?

Hüm! – hőkölt fel a csiklandós kérdésre a hirtelenében tanácstalan kisgazda, de aztán észbe kapva, erőltetett derűvel folytatta:

Tréfálkozni tetszik, hiák hi, hát ezt az akáckarót, bizony, nem ideszántuk, hanem a paradicsomhoz. Az az oktalan gyerök, a Pista, dughatta ide, hüm, tévedésbűl.

A finánc úgy tett, mintha tovább nem érdekelné az eset, visszafordult a ház felé. Az udvaron tízévesnek látszó fiút talált. Rászólt:

Te vagy a Pista?

Az én, kéröm! – felelte a legényke, katonásan vigyázzba állva az egyenruhás, kardos személyiség előtt.

Mért tűzted te a dohányhoz azt a karót, hallod-e? – ripakodott rá szándékosan fenyegető hangon a finánc.

A fiún semmi ijedtség nem mutatkozott, inkább csodálkozás.

Hát hunné tettem vóna, ha az idösapám parancsolta? Aszonta: ippenúgy ügyeskedjem, ahogyan szoktam, amikor a paradicsomhoz tűztem karót...

No, derék legény vagy – kapta a dicséretet, ahogyan valóban megérdemelte ártatlan őszinteségéért. – Hanem gazduram, ha úgy hallanám, hogy ezzel a dicsérettel nem értene egyet, az esetleg kedvezőtlenül hangolná a hatóságot ön ellen a bírság kiszabásánál. A fiához azonban gratulálok, mert arról is kiderült, hogy nem vadon nőtt palánta!

Szavaimat csend követte. A kormányzó látta, hogy ezúttal az anekdotámmal nem arattam észrevehető elismerést, tapintatosan enyhíteni igyekezett a balsikerért.

Nem tudom, nem az ilyen anekdota-e a magasabb rendű, amely nem annyira nevetésre késztet, hanem elgondolkodást, valamilyen jóérzést, megelégedést, szinte elégtételt vált ki belőlünk?

Bethlen kontrázott neki:

Az egyik a só, a másik a cukor! Mindegyik egyaránt nélkülözhetetlen mind a testi, mind a lelki táplálkozáshoz – jegyezte meg mosolyogva.

És a borsos viccek? – érdeklődött a közvélemény iránt nemeskéri Kiss Sándor kaján mosollyal.

Maga kormányzó adta meg a választ:

Borsot ételben is csak módjával, anekdotában pedig csakis akkor, ha egészen különös szellemesség teszi megengedhetővé. Igaz, hogy akkor igen jóízű tud lenni.

Én, bizony nem akartam a kétes sikerű utolsó elbeszélésemmel lezárni az aznapi szereplésemet, hát megkíséreltem még egyszer a szerencsémet.

Hát térjünk vissza a sóhoz meg a cukorhoz – kezdtem bele megint egy kis történetbe. – Van olyan anekdota is, amelyiken mindkettő megteszi a hatását. Nem éppen egészen új, de általában nemigen ismeretes...

A kormányzó kezdeményezésére általános „halljuk"-kozás következett.

A történet a „só"-ról szól és cukrosan végződik. A „só" alatt nem mást, mint a neves szatirikus írót: Bernard Shaw-t kell értenünk, mert őróla, meg a gőgös lordról szól az igaz történet. Ismeri valaki?

Nem! Nem! Nem! – hangzott mindenfelől, hát folytattam:

Hivatalosak voltak mindketten igen előkelő helyre estebédre, és történetesen egymás mellé ültették őket. A gőgös lord nem állta a sznobokat, még akkor sem, ha a szellemi arisztokrácia legjavához is tartoztak. A tapintatlannak vélt ültetés felett érzett bosszúságában a szomszédjának is kellemetlenné akarta tenni a helyzetét, hát lekicsinylő kérdéssel fordult hozzá:

Mister Shaw – szólította meg úgy félvállról –, ugye önnek valamilyen kisiparos volt az édesapja, asztalos vagy micsoda?

A hatás egészen más volt, mint amit a lord várt. A nagy szatirikus nem vörösödött el, hanem... elmosolyodott.

Igazán megtisztelő – felelte –, hogy lordságod így érdeklődik a származásom iránt, csakugyan: az én apám köztiszteletben álló, szorgalmas kisiparos volt...

Hát akkor mért nem lett ön is az? – vágott közbe gúnyos mosolylyal a lord.

Mondja lordságod – válaszolta a nagy író, és most már az ő ajkán volt a fölényes, gúnyos mosoly – ugyebár az ön édesapja elsőrangú „gentleman" volt, nemde?

Micsoda kérdés? – horkant föl a lord. – Természetes! Kifogástalan, elsőrangú gentleman volt!

No, lássa! És mért nem lett ön is az?

Helyreütöttem a csorbát: ez a történetem teljes sikert aratott.

A tetszésre valló megjegyzések sorából kivált nemeskéri Kiss Sándor csípős célzása a napi politikai egyik csiklandós kérdésére.

Nálunk – mondotta –, ha nem is a lordok, de annál többen, inkább az anyai nagyapa iránt mutatnak makacs érdeklődést...

Mindenkinek Imrédyre kellett gondolnia.

A kormányzó – nyilván, hogy a téma taglalásának elébe vágjon – felállott, asztalt bontott.

Talpra, magyar, itt az idő! – mondotta. – Vár a nemes vad!

Ejnye, ez úgy hangzott, mintha ő is csípős akart volna lenni. De az, hogy a politikai célzást nyomban lefújta, nem sok reményt nyújtott a rám váró és most már esedékessé váló feladat kilátásának kedvező voltára. Ismét nagy szükségét éreztem annak, hogy Bethlennel legalább néhány bizalmas szót válthassak. Okvetlenül tudnom kellene, hogy mire jutott ő délelőtt ugyanazzal a próbálkozással. A kunyhó kijáratánál sikerült őt kihaladóban elérnem. Valamennyien egy gomolyagban voltunk, hát nem szólhattam. Megérintettem a vállát, ő visszafordult. Kérdő tekintetet szegeztem rá, és ő, a jó diplomata, megértett, legalábbis azt olvastam ki a kurta megjegyzéséből, amit nekem odasúgott. Annyi volt az egész:

... amíg meleg...

Örvendő mosollyal bólintottam feléje, mert megértettem. Amit mondott, nem lehetett más, mint annak a közmondásnak a töredéke, hogy „addig üsd a vasat, amíg meleg!" Nos, ha így van, akkor az ő – nyilván sikert ígérő – előmunkálatait nem minden kilátás nélkül folytathatom.

Az egész társaság összejátszott, hogy egyedül maradhassak vissza kunyhó előtt a kormányzóval. A fővadász sürgetésére a többiek sietve mentek előre az Öregállás nyiladéka felé.

A kormányzót a mi négyszemközti beszélgetésünk megrendezői azzal tartották vissza ott a kunyhó előtt, hogy az ő számára majd előállítják a kis bosnyák hegyilovat, amelyet nem régen szerzett be a koronauradalom, és még nem is került kipróbálásra. A kormányzó ebben az évben töltötte be a hetvenedik évét, és ajánlatosnak látszott, ha meredekebb utakon nem gyalog jár.

Igazán nem érzem még a szükségét, hogy lóháton szállíttassam magamat, de hát kíváncsi vagyok a lovacskára – mondta nekem szinte mentegetőzve, ami restelkedésnek is beillett. Csakugyan délelőtt olyan fürgén kapaszkodott fel a Szt. László-hegy oldalán, hogy ötvenévesnek is becsületére vált volna.

Amíg a lóra vártunk – azt hiszem szándékosan késtek vele, nehogy egykettőre utolérhessük a többieket –, a kormányzó vitte a szót. Megköszönte, hogy mint szomszédos vadászterületi bérlő[393] felkínáltam, jöjjön át hozzánk a koronauradalmi erdőkből hozzánk átszökött muflonok lelövésére. Ő igénybe is vette ezt a lehetőséget, és elragadtatással beszélt a sóshegyi fennsíkon nyíló remek kilátásról és dicsérte a jól karbantartott cserkészösvényeinket. Egymásba fűzve a mondatait, teljesen szokatlanul bőbeszédűnek mutatkozott, úgyhogy bennem azt a feltételezést ébresztette, mintha el akarná kerülni, hogy szóhoz juthassak.

Schuhbauer Antal, az öreg udvari vadász, aki még Ferenc József király és annyi más fejedelmi személy kísérője volt ezekben az erdőkben, végre – kantárán vezetve – előállította a pompás kis lovacskát. A kormányzó szakértő szemmel mustrálgatta, majd megveregette, aztán egyetlen, fiatalos lendülettel felvetette magát a hátára,

[393] Barátaimmal: Latinovits Endre felsőházi taggal és Szukováthy Imre minisz. osztályfőnökkel együtt béreltük a visegrádi és a kisoroszi úrbéresek erdejét mint vadászterületet. (Zs. T. jegyzete)

amelyen csak pokróc volt, se nyereg, se kengyel, lassú lépésben indultunk el – én a kormányzó balján gyalogosan – húsz lépéssel előttünk haladó, jó hetvenes Schuhbauer bácsi után.

Nos, hát itt volt a megígért és meg is rendezett „tête-à-tête”, amelyben a kormányzó még mindig nem akart szóhoz juttatni. Most a kenderesi lovairól beszélt, amelyeket a románok 1919-ben elhajtottak, de azok még Erdélyből is hazataláltak az otthonukba. A meghatódottságtól megcsuklott a hangja, amikor ezt a kedves történetet elmesélte. Elgondolkozva, el is hallgatott.

Ezt a pillanatot ragadtam meg, hogy szóhoz jussak, és kedvem szerint való mederbe tereljem az eddig egyoldalúnak bizonyult beszélgetésünket.

Főméltóságod délelőtt fiatalos könnyedséggel bírta a hegyet – kezdtem előkészíteni a témámat –, de nem kevésbé örültem, amikor azt láttam, hogy Bethlen, aki elvégre már hatvanötödik évében van, és már jelentkeztek szívbántalmai, milyen ifjonti fürgeséggel mozgott a nem könnyű terepen.

Igen, ezt én is örömmel vettem észre – válaszolta a kormányzó, és ezzel rátért a részemről keresett ösvényre. – Amióta megszabadult a kormányzás gondjától, szinte évről évre fiatalabbnak mutatkozik.

Helyben vagyunk – gondoltam magamban –, hangosan pedig rátértem a tárgyra:

Legfőbbképpen pedig azóta ilyen virgoncan eleven, amióta az ellenzék eleven életét éli.

A kormányzó egyszeriben megállította lovacskáját, és rám vetette élesre vált tekintetét. Már-már azt hittem, hogy neheztelését vontam magamra. De amit mondott, nemcsak megnyugtatott ebben a tekintetben, hanem fel is szabadított a téma kiteregetésére.

Hát ezt is meg kellett érnem! Ő is, meg ti is, régi barátaim, munkatársaim az ellenzéken vagytok... Szinte irigyellek benneteket... Nekem nem lehet a példátokat követnem... Pedig hidd el, igazán kedvem lenne rá... Sokszor elgondolkozom fölötte, hogy hogyan is jutottunk el eddig...

Ennél kínálkozóbb alkalom nem lehetett, hogy elmondjam a kérdésre adott válaszom keretében minden kifogásunkat, aggodalmunkat, amit Imrédy pálfordulása bennünk keltett – hát meg is tettem. A kormányzó egy helyben maradt és feszült figyelemmel hallgatott. Néha mintha egyetértően bólintott volna. Hanem amikor a fejtegetéseim végén rámutattam arra a rá és az országra nézve egyaránt méltatlan helyzetre, hogy Imrédy a november 27-i újra való megbízatása óta tulajdonképpen nem a magyar államfő akaratából, hanem Hitler bizalmából, kegyelméből és erőszakos beavatkozása alapján gyakorolja a magyar miniszterelnöki hatalmat, felhorkant és indulatosan kiáltott fel:

Torkig vagyok ezzel a helyzettel!

Meg kell szüntetni – próbáltam meggyőzni, vagyis ütni a vasat, amint Bethlen tanácsolta nekem. – Meg kell szüntetni, amíg nem késő, amíg Főméltóságod helyébe be nem ülteti a legközelebbi demars Szálasit Gauleiternek!

Kíméletlen kifakadásomra percekig tartó néma csend következett. A kormányzó leszegte a fejét, és az arcvonásainak a vonaglásán is látható volt, mennyire küszködik magával. Aztán mégiscsak megmozdult az ajka. Úgy látszik, csak hangosan gondolkodott, ám végül felém fordult és felemelte a szavát, úgyhogy megérthettem:... csak tudnám, hogyan tálaljam az elbocsátását, hogy le is nyeljék, mert különben képesek megszállni az országot... Na, gyerünk!

Megrántotta a kantárt, és egy darabig némán folytattuk az utunkat.

Lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés! – mormolta később, alig hallhatóan.

Akkor már láthatóvá vált az Öregálláson ránk várakozó vadásztársaságunk, még egyszer megszólalt: Meg kell találnunk a Kolumbusz tojását, mert valami ilyen megoldásra lesz szükségünk.

Nagy megkönnyebbülést éreztem: nem lehet kétséges, Imrédytől és a rajta keresztül megnyilvánuló német nyomástól mindenképpen és mielőbb szabadulni akar a kormányzó, aki csak a legalkalmasabb módot keresi és a megfelelő alkalmat várja. Igen derűs lehetett az

arcom, mert – mint utóbb mondották – jó hírt olvastak le róla az engem közbelépésre rávett vadásztársaim, minek aztán mulatságos következménye lett.

Mielőtt a lőállásokba szétoszlottunk volna, a fővadászmester tájékoztatott minket, hogy a hajtásban milyen vaddal találkozhatunk és mire szabad lőnünk, tekintettel a részbeni tilalom idejére, amelyben februárban voltunk.

Vaddisznó korlátlanul lőhető, talán lesz az első, az északról jövő hajtásban. Róka-, borz- és vadmacskára szintén nincs korlátozás. Az őz, bak és suta egyaránt tilalom alá esik – magyarázta. – Amint tetszik tudni, szarvasból csak tehenet szabad lőni, de kérjük a fiatalját kímélni. Van aztán ezen a környéken néhány hibás bikánk, amelyik pl. a fél agancsát letörte, vagy olyan, amelyik fél lábára gyógyíthatatlanul sántít, ezek nem esnek tilalom alá, sőt kívánatos a kilövésük...

Ebben a percben váratlan közbeszólás hangzott el a fővadászmester fivére ajkáról:

Hát a „csodaszarvas"-ra szabad-e lőnünk? – kérdezte közmeglepetésre.

Moraj futott át a társaságunk tagjain, a derültséggel vegyes várakozás megnyilatkozása. Mindenki a kormányzóra nézett.

Ő pedig a jobb karjával olyan hirtelen, energikus, taszító mozdulatot tett, mintha valamit ellökne, eldobna magától.

Az első pillanatban kétségesnek látszott előttünk, hogy ez a mozdulat a kérdezőt akarta-e leinteni, vagy hogy azzal a kérdésre akart-e választ adni?

Nemeskéri Kiss Sándor – mint utóbb mondotta, az én derűs arcomra gondolva – kedvező értelemben fogta fel a kormányzó mozdulatát, és jókedvűen felkiáltott:

Halihó! A „csodaszarvas" már le van lőve!

Amikor aztán észrevettük, hogy a kitörő általános derültségben maga a kormányzó is részt vett, és egyáltalán nem tiltakozott az elhangzott feltevés ellen, „brávó" meg „éljen" kiáltások röppentek fel

mindenfelől. De ennek már véget vetett a kormányzó derűsen és mégis energikusan hangzó vezényszava: Gyerünk a lőállásokba!

A mellettem elhaladók többnyire megrázták a kezemet. Bethlen megvárta, amíg a többiek elhaladtak, és megállt mellettem. Természetesen azon melegében elmondtam neki mindent, ahogyan történt. Amikor meghallotta, hogy a kormányzó már csak módot keresi, ahogyan az elbocsátást a németek részéről megtámadhatatlanná tehetné, élénken belevágott a szavamba:

Úgy? Igazán azt mondta? Nos, akkor nincs más hátra... Nem éppen gusztusom szerint való... Mindegy... Nincs választás!... Meg kell tennem! Ez az egyetlen mód... Na, holnap vége lesz a lehetetlen helyzetnek!

Amikor ezek a szavak elhangzottak, számomra rébuszt jelentett a tartalmuk.

Másnapra aztán kiderült az értelmük és egyben a magyar látóhatár is.

Február eleje óta nyílt titok volt, hogy valaki megszerezte Imrédy Béla anyai felmenőinek a zsidó származását igazoló hiteles okiratokat, és hogy azok szenzációs nyilvánosságra készülnek, csak ennek mikéntjében nem állapodtak meg. Az okmányok újságírói kezekben voltak. Ezekkel lépett Bethlen még a papréti vadászat napján este érintkezésbe, és meg is kapta tőlük az eredeti okmányokat. Arra találta ezeket jónak, hogy velük a zsidógyűlölő nácik előtt diszkreditálja Imrédyt, és ezen a módon fedezze az ő elbocsátását az ő személyét ránk oktrojáló Hitlerrel szemben. Be is mutatta már hétfőn, február 13-án délelőtt a kormányzónak az írásokat, mégpedig a tőlem hallott saját szavát idézve:

Tessék, itt a Kolumbusz tojása! Zsidóvérűért nem exponálhatja magát Hitler!

A kormányzó a közvetlen vonalon nyomban felhívta Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert és arra szólította fel, hogy jöjjön hozzá sürgősen és vegye át a nála bemutatott okmányokat azok hitelessége megállapítása végett. A belügyminiszter azonban azt jelentette, hogy nincs ok és szükség további vizsgálatra, mert azt ő

már elvégeztette, mihelyt a cirkuláló hírekről értesült. Kiküldöttje eljárt Vajkán, a novemberben visszatért Felvidék csallóközi részén[394], és, sajnos, megállapította az anyakönyvi adatok hitelességét.

Többé nem lehetvén kétsége a való tényállás felől, azonnal magához kérette Imrédy Bélát. A közöttük ekkor lefolyt jelenetet a kormányzó lakonikus rövidséggel a következőképpen írja le az *Emlékirataiban* (206. p.):

„...Elébe tártam az... okmányt és megkérdeztem tőle: »Hiteles-e ez?« Imrédy úgy megdöbbent, hogy rosszul lett, és felmentését kérte..."[395]

A kormányzó a lemondását nyomban elfogadta. A számítás bevált: Imrédy érdekében ezúttal elmaradt a német pártfogó intervenciója.

(Zsitvay-kézirat V. kötet. 1411–1447. p., VI. kötet. 1525–2555., 1629–1670., 1728–1785., 1802–1806., 1815–2843. p.)

[394] Horthy *Emlékiratai* Buenos Aires-i 1953-as magyar kiadásában 206. oldalán [Horthy (1990) 231. p.] tévesen írja, hogy az iratok Csehszlovákiából valók voltak. Az Imrédy elbocsátásával végződött jelenet sem február 12-én, hanem 13-án folyt le, hétfőn és nem vasárnap. N. B. – Imrédy és az ő vezette Magyar Megújulás Pártja nácibarát kapcsolatainak elfajulásáról lásd Sombor rendőr főkapitány-helyettes jelentését VIII. k. 576–89. p. (Zs. T. jegyzete) A jelentést közli: HMTJ. 66. sz. 338–343. p.

[395] Mint már említettem, az Imrédy zsidó felmenőire vonatkozó hivatkozás csak az elbocsátásának a németek részéről való megemésztésére szolgált, de nem az ő zsidó vére volt az elbocsátásának az oka. Ezt Horthy Miklós nyomatékosan meg is jegyzi az *Emlékirataiban*:

„...egyik rokona (Imrédynek), akinek nevét megemlíteni nem kívánom, már 1919-ben említette nekem, hogy a (Heinrich) családnak ebben az ágában zsidó vér van. Ez azonban nem gátolt, hogy miniszterré, majd miniszterelnökké kinevezzem, aminthogy nem is zsidó vére miatt... mentettem fel az állásától." (206. p.)

Megemlíthette volna még, hogy nem vonakodott sem a zsidó származású Korányi Frigyes bárót kétszer is, sem a zsidó vérrel kevert Scitovszky Bélát és Tibort, meg Kozma Miklóst miniszterré kinevezni – aminthogy Imrédyt is kinevezte még egyszer a Sztójay-kormány idején. – A magyar kiadás jegyzetében említett utólagos igazolás ellentétben áll az én ténybeli ismereteimmel. [...] (Zs. T. jegyzete) Horthy (1990) 231. p.

TELEKI PÁL GR.
MINISZTERELNÖKSÉGE IDEJÉBŐL
1939. II. 16-TÓL–1941. IV. 3-IG

TELEKI PÁL GR.
MÁSODSZOR IS MINISZTERELNÖK

A változás kulisszatitkai

Imrédy Béla „visszalépése" után a kormányzó három nap alatt kinevezte az új kormányelnököt Teleki Pál gróf személyében. Többféle verzió keringett a körülményekre nézve, amelyek erre a kiválasztásra hatással voltak.

A kormányzó maga az *Emlékirataiban* (206. p.) elhatározásának az indokaiba a következő szövegezéssel enged betekintést:

„...már (február) 16-án kineveztem utódává Teleki Pál grófot, a magyar politikai élet egyik legnemesebb és legjelentősebb egyéniségét."

Tudva lévő, hogy ők még a szegedi kormány idejéből, amelyben Teleki egy időben külügyminiszter volt, jó barátok voltak, és Teleki első miniszterelnöksége idején – (1920. IV. 19.–1921. IV. 24.)[396] – ugyancsak teljes volt közöttük a harmónia. Érthető tehát, hogy szívesen foglalt azúttal is őmellette állást, mihelyt a személyére irányították a figyelmét. Csak abban térnek el a verziók, hogy ki volt, aki Teleki kinevezését eredetileg javaslatba hozta.

Némelyek ezt Imrédynek, mások Bethlennek és Károlyi Gyulának tulajdonítják. Egyik feltevés sem helytálló.

Azok a körülmények, amelyek mellett Imrédy megvált a kormány éléről, teljesen kizárják, hogy a kormányzó véleményt kért volna tőle az utódja személyére nézve.

[396] Teleki Pál első kormánya 1920. július 19–1921. árpilis 11. között volt hivatalban.

Teljesen megbízható információm szerint, hiszen az érintett személyektől származik, Bethlen is, meg Károlyi Gyula is magától a kormányzótól kapták – minden tanácskozást megelőzően – azt a kérdést, hogy mit szólnának Teleki Pál kinevezéséhez? Mindketten helyeselték a gondolatot, bár ellentétes indokokból. Bethlen, mint az Imrédy-kormány ellen novemberben kialakult ellenzéki többség hallgatólagosan elismert szellemi feje, joggal lehetett abban a hiszemben, hogy a kormányzó azért kérette magához, hogy a novemberben kialakult tervek alapján alakítson új kormányt és egyben új pártot is. Amikor ehelyett a Teleki-kombinációval lepte meg a kormányzó, természetesen nem ajánlhatta önmagát, és minthogy Teleki személye ellen pedig nem lehetett kifogása, az ő kinevezése ellen nem tett semmi észrevételt.

Károlyi Gyula gróf viszont meg volt döbbenve, hogy őt megint fel akarják használni valamilyen átmeneti kormány alakítására, amitől őszintén irtózott. Természetes volt tehát, hogy amikor más tervről értesült, azt a legnagyobb örömmel helyeselte.

Miért gondolhattak mindketten arra, hogy őket nem tanácsadásra, hanem kormányalakításról való tárgyalásra hívta meg a kormányzó? Egyszerűen azért, mert a válság egyúttal nem a parlamentben törvén ki, a kormányzó mellőzte a szokásos meghívásokat, és különben sem töltöttek be olyan pozíciót, amelyben lévőket meg szokás hívni válság idején. Mindenesetre kár, hogy ők ketten, akiknek egyedül állott volna módjukban, nem hívták fel a kormányzó figyelmét, hogy ha nagy késéssel is, tulajdonképpen mégiscsak a novemberi válság megoldása került sorra, amelyhez nélkülözhetetlen lett volna az azt kirobbantók és vezetők javaslatainak a meghallgatása...

Hát végül is ki ajánlotta Telekit a kormányzónak? Aligha tévedek, ha azt állítom, hogy Keresztes-Fischer Ferenc. Ő az évek folyamán egyre jobban a kormányzó emberévé nőtte ki magát. Róla Horthy *Emlékiratai* rendkívül elismerően emlékeznek meg. Sőt: amikor azoknak a magyarra fordításával foglalkoztam, azt írta nekem a kormányzó, hogy az elismerő szavait még kiegészíteni óhajtaná azzal, hogy ő volt a legkitűnőbb belügyminiszter az országlása ideje alatt. Csak az én határozott ellenzésemre állott el e kiegészítés beiktatásától. Tudjuk azt is, hogy ismételten felajánlotta neki a kormányelnökséget; így Gömbös betegsége idején a helyettesítést, halála után pedig a kormányalakítást. Mindkét esetben azt nevezte ki, akit Keresztes-Fischer ajánlott maga helyett: Darányi Kálmánt. Darányi távozásakor megint csak ő volt a kormányzó első jelöltje, és ő ajánlotta Imrédyt. Teleki tragikus halálakor a kormányzó ismét az ő kedvelt belügyminiszterét kínálta meg a miniszterelnökséggel, és ő ebben az esetben is az egyik minisztertársát hozta maga helyett javaslatba. Miért lett volna tehát éppen a közbeeső kormányválság kivétel az annyiszor megismétlődött gyakorlattal szemben? Egészen bizonyosnak látszik, hogy a kormányzó Imrédy távozásakor is Keresztes-Fischernek tett először ajánlatot, aki a már szokásává vált módon egyik minisztertársára: Teleki, akkori kultuszminiszterre irányította a kormányzó figyelmét. Ő pedig a régi kapcsolat révén kapva kapott a gondolaton.

Ezt az egész gondolatmenetemet és az abból levont következtetésemet egyébként – utólagos beszélgetéseink során – mind Bethlen, mind Károlyi Gyula felette valószínűnek találta.

Keresztes-Fischer Ferenc mindig olyanokat ajánlott, akik mellett a saját nagy befolyású helyzetét megőrizhetőnek vélte, Imrédynek lekötelezettje lévén, az ő távozásakor arra is törekedett, hogy neki a pártszervezet irányítását lehetővé tegye olyan miniszterelnök kinevezésével, aki se nem szeret, se nem tud pártügyekkel foglalkozni. Erre csakugyan nagyon alkalmas volt az egyébként nagy értékű Teleki Pál.

A belügyminiszter elgondolása majdnem meghiúsult Teleki ellenállásán, aki – mintha megérezte volna végzetét – nemcsak pártszervezéssel meg pártvezetéssel, hanem pártpolitikával sem óhajtott foglalkozni. Bekövetkezett hát az a fonák eset, hogy a kormányzó Bethlent kérte meg, hogy őt rábeszélje. Ennek során Bethlen István

felhívta Teleki Pál figyelmét arra, hogy kívánatos lenne első feladatául arra vállalkozna, hogy a kormánypártból kivált, nagyszámú értékes elemet – a párták és a munkaprogramban való közös megegyezésük alapján – a kormányában képviselethez juttassa, és a kormánypártba való visszatérésüket – elveik érvényesítésével és nem a megtagadásával – lehetővé tegye; – alkalmas időben kiírt általános választások során pedig igyekezzék megszabadulni a kormánypárt jobbszélre hajló, turbulens elemeitől. Bethlen rábeszélő kísérlete nem járt sikerrel. Teleki azt mondta, hogy nem neki valók az ilyen „pártviszályos" problémák.[397]

Így állott a helyzet 1939. február 15-én este. Úgy látszott, hogy a Teleki-kombináció meghiúsult, és most már ilyen előzetes elfogultság nélkül és a parlamenti válságok szokásos módján, vagyis különböző politikusok meghallgatása útján indulnak meg a tárgyalások. Ez a feltevés azonban másnapra tévesnek bizonyult, mert az éjjel a helyzet megváltozott. Teleki beadta a derekát arra az ígéretre, hogy a pártügyekkel nem kell foglalkoznia! Ki garantálta ezt neki? Senki más, mint Keresztes-Fischer Ferenc, aki ezzel a pártvezetést Imrédy és Martonék kezére akarta játszani. Ez aztán csakugyan be is következett.

Teleki február 16-án végül is vállalta a kormányelnökséget, a pártvezetés gyeplőjét odadobta a szélsőséges elemek közé és lemondott arról, hogy a novemberi eseményekből levonja a kellő következményeket, és az akkor megnyilatkozott többség kibontakozási tervét magáévá tegye.

Erről az eljárásáról Kállay Miklós – az utód perspektívájából szemlélve és bírálva a dolgot – az emigrációban 1949. október 15-én ezt írta nekem:

[397] Vö. Teleki nyilatkozatával önmagáról a VI. k. 1639. oldalán: „...apolitikus, akárcsak én magam... politikai furfangokról, fogásokról..., fogalmunk sincs." (Zs. T. jegyzete)

Memoárjaimban egy helyen azt írom, hogy a magyar politika katasztrófája az volt, amikor a disszidenseket Imrédy kiszorította, és az 1939-es választáson Teleki ezt nem korrigálta ...

A kormányalakításról senkivel sem folytatott tárgyalásokat, hanem egyszerűen átvette Imrédy egész garnitúráját, amely máris jobboldali beállítású volt, amin az sem ütött rést, hogy a kultusztárcára visszahívta Hóman Bálintot. Csáky István gróf megmaradása a külügy élén – amint Teleki maga hangsúlyozta – a németekkel és az olaszokkal kialakult viszonyunk változatlan fenntartását garantálta.

Új kormányelnök – új csalódás

Bemutatkozásakor kijelentette, hogy ő, aki tagja volt az előző kormánynak, annak a tárgyalás alatt lévő törvényjavaslatait és egész programját magáévá teszi és külpolitikáját is követni kívánja. E kiábrándító közlései ellenére sem hagytunk fel a reménnyel, hogy tőle kívánatos változásokat várjunk a politikai vonalvezetésben, mert ismertük határozottan németellenes beállítottságát és két biztató kijelentést is hallottunk bemutatkozó beszédében. Az egyik az volt, hogy ígérete szerint a kormány teljes eréllyel készül fellépni a bármely irányú szélsőséges mozgalmak ellen, a másik pedig az ország függetlenségének és sajátos életformáinak megőrzéséhez való feltétlen ragaszkodásunk hangsúlyozása volt.

Amikor aztán egyhetes kormányának az első jelentékeny intézkedése a Hubay-féle Hungarista-mozgalom (Magyar Nemzeti Szocialista Párt) feloszlatása volt, várakozó álláspontra helyezkedtünk egyelőre vele szemben, gondolván, hogy az előző kormány politikájának a változatlan folytatásának a bejelentése, részéről csak taktikai módozat volt Hitler, Mussolini és a saját pártjának a nyugtalan elemei megnyugtatására.

Ezt a feltevésünket hamarosan súlyos csalódás követte: március elején hozzájárult a kormánypártnak Imrédy Béla eredeti terveinek megfelelően való átalakításához. A Nemzeti Egység Pártjából, amely a velünk való egykori együttlétre emlékeztetett (Nemzeti?), Magyar Élet Pártja lett[398], tehát annak a január elején kezdeményezett Magyar Élet Mozgalomnak a politikai vetülete, amely Imrédy szerint hivatva lett volna a „kormányzatot hordozni", ha – amint már mondtam – nem lett volna halva született próbálkozás. A kormánypárt neve és szervezete tehát csakugyan Imrédy szándéka szerint alakult át, amint azt Keresztes-Fischer Ferenc Telekinek a kormányvállalása előfeltételeként – állítólagos „tehermentesítés" céljából – kilátásba helyezte, Imrédynek pedig vigaszul szánta...

Ez a fordulat és a parlamenti tárgyalások során nyert az a szomorú tapasztalatunk, hogy az Imrédy-kormány hagyatékához tartozó törvényjavaslatok általunk kezdeményezett minden, még a legkisebb módosítása elől is merev elzárkózásra találtunk, teljessé tette csalódásunkat a kormányelnök változásához fűzött, kezdetben jogosnak látszó reményeinkben.

[...]

[398] A kormánypárt új neve Magyar Élet Pártja (MÉP)

TOVÁBB A LEJTŐN

Az 1935-ös Országgyűlés végnapjai alatt

Majdnem pontosan egy évre Ausztria bekebelezése után – 1939 március derekán – Hitler megindítja akcióját Csehszlovákia felosztására. Szlovákiát felbiztatja, hogy elszakadva a csehektől, függetlenítse magát, nekünk pedig megizeni, hogy most már nincs ellenvetése az ellen, amit pedig novemberben még ridegen ellenzett, hogy csapataink bevonuljanak Kárpátaljára, és ezt az ősi magyar területet visszacsatoljuk a magyar anyaországhoz. Hitler hajlandóságának a változása nyilván annak volt tulajdonítható, hogy novemberben a mi magunk erejéből készültünk a történelmi területünk e részének a visszafoglalására, most pedig az ő kegyéből jutottunk hozzá.

Csehország megmaradó részébe Hitler saját csapatait küldte be, és annak élére „Gauleitert" állított[399]. Ez a müncheni egyezmény durva megsértése volt, ám Nyugat semminő érdemleges lépést sem tett ellene. Cseh- és Morvaországot azon a címen kebelezte be, hogy azok a múltban a Német–római Birodalomhoz tartoztak csakúgy, mint Ausztria. Ha ebben a lépésében a „történelmi jog"-ra alapozta az igényét, akkor az lett volna az igazságosan következetes eljárás az ő részéről, hogy Szlovákiának pedig az ezeréves anyaországhoz való visszatérése útját egyengesse. Tudjuk, hogy a szlovák vezetők egy részéről megvolt a hajlandóság, sőt az Eucharisztikus Világkongresszus alkalmával a részükről egyesek keresték is az al-

[399] 1939. március 15-én a német csapatok által megszállt Cseh- és Morvaországot Cseh–Morva Protektorátus néven a Nagynémet Birodalomhoz csatolták. Élén nem Gauleiter, hanem birodalmi protektor (védnök) állott.

kalmat, hogy Imrédy miniszterelnökkel tárgyalásba bocsátkozzanak azon az alapon, hogy a szentkoronához visszatérő ún. Szlovákia ugyanolyan tág autonómiát kap, mint aminőt Horvát–Szlavonországok közmegelégedésre élveztek évszázadokon át. Máig sem tudjuk, hogy Imrédy akkor miért zárkózott el az illetőnek még a fogadása elől is, nemhogy tárgyalásba bocsátkozott volna velök. Ezeket az előzményeket, úgy látszik, jobban ismerte Hitler, mint a magyar kormány, hát nehogy kapva kapjon Szlovákia a Magyarországhoz való csatlakozás valamilyen formáján, teljes függetlensége kikiáltására buzdította fel. Az egynapos pünkösdi királyságért aztán Szlovákia lemondott a nemrégiben még vágyálmaként jelentkező „magyar megoldás"-ról. Harmadnapra azután arra ébredt, hogy könyörögnie kellett Hitlernél, vállalja el a magát függetlennek képzelő Szlovákia védnökségét.

Ezekben a sorsdöntő napokban a magyar kormány elmerült a Kárpátalja visszanyerésének az örömében, és elmulasztotta az utolsó alkalmat a szlovák-kérdésnek történelmi és geopolitikai alapon való megoldására. Hitler pedig – ha csak közvetve is – nemcsak az annyira óhajtott Pozsonyt nyerte meg, hanem a bécsi döntés után még megmaradt, egész Szlovákiát. Amire ezer évig nem volt példa, a német birodalom a Kárpátok védőfalán belül került.

A közös magyar–lengyel határ helyreállítása kétségtelenül nagy jelentőségű eredmény volt számunkra, csak túlságosan nagy árt fizettünk érte: a Felvidék nagyobb részének a végleges elvesztését!

Így bosszulta meg magát két egymást követő kormány előrelátásának a hiánya.

Németország keleti expanziójával párhuzamosan Mussolini is megindult az étvágya kielégítésére Albániába. Amíg ez a két akció nyugvópontra nem jutott, várnia kellett Telekinek, hogy szövetségeseink diktátorainál a Gömbös óta divattá vált bemutatkozó látogatást megtehesse. Ezzel elvesztette a kellő alkalmat, hogy a közben lezajlott események kialakulására – így a Felvidék sorsára kellő időben befolyást gyakorolhasson. Amikor aztán április folyamán a

római és berlini utazásra végül mégis sor került, nem ment üres kézzel: magával vitte szövetségeseink régi óhajának teljesítését: Magyarország kilépését a Népszövetségből! Ez a lépésünk aztán teljesen kiszolgáltatott minket a két diktátor kényének-kedvének. A Népszövetség ugyan nemigen igyekezett jelét adni, hogy fontos kérdéseinkben, mint pl. az elszakított magyarság kisebbségi jogai védelmében hajlandóságot is mutatna panaszaink orvoslására, ám a mi szakításunk vele, nyílt ellenségünkké tette.

Imrédy és Csáky ezt a lépést már régen tervezgették, hogy azzal kedveskedvén, a saját pozíciójukat erősítsék. Úgy látszik, már olyan elkötelező ígéretet tettek, hogy Teleki nem térhetett ki a végrehajtása elől. Erre vall az a megjegyzése, amit nekem tett a folyosón, amikor én aggályaimat fejtegettem előtte. Azt mondta, a vállát vonogatva:

„Már 'fait accomplie'-t[400] találtam."

A Teleki-kormány fokozott külpolitikai elfoglaltsága mellett is megszakítás nélkül folyt a zsidótörvény áterőszakolása a két Házon. A felsőház több módosítással küldte vissza a Képviselőháznak a javaslatot, amely a leglényegesebbekhez nem járult hozzá. Előállott az egyeztető országos bizottság összehívásának a szüksége. Ez mindegyik Háznak azoknak a bizottságaiból áll, amelyek az illető törvényjavaslatot a plénum megbízásából előzetesen letárgyalták. A zsidótörvény sokféle jogterületet érintett, így hát mindkétHáznak 3-3 bizottsága együttes üléseken készítette elő a javaslatot a plenáris tárgyalásra. Az egyeztető országos bizottság tehát ezekből alakult, és létszáma olyan magasra emelkedett, hogy ülését a Képviselőház plenáris üléstermében kellett megtartani. Rajta Töreky Géza, kir. kúriai elnök, a felsőház igazságügyi bizottsága elnöke elnökölt.

Minthogy az ellentétes felszólalásoknak a vége nem volt belátható, az a gyakorlati indítvány került szőnyegre, hogy e célra alakítan-

[400] Kész helyzet

dó albizottság kísérelje meg az egyeztetést. Ezt egyhangúlag el is fogadtuk. Töreky, aki nem ismerte a Házszabályokat, a felsőházban nem ritkán alakított albizottságok kiküldésénél gyakorolt szokást alkalmazta az albizottsági tagok kiválasztásánál. Nem rendelt el szavazást, hanem kérdést intézett a jelenlévőkhöz, hogy kit kívánnak kiküldeni. Az innen meg onnan felhangzó felkiáltásokból kiválasztotta a több helyről említett neveket, és ilyenformán állította össze az albizottságot, amelynek tulajdonképpen a létszáma sem volt előre megállapítva, nemhogy a pártok arányos képviseletéről gondoskodás történt volna. A parlamenti szokás szerint a bizottságok létszáma 30 körül szokott mozogni. Amikor az elnök mellett álló országgyűlési tisztviselő figyelmeztette őt, hogy a szokásos létszám már be van töltve, lezárta a különös kiválasztási eljárást és felolvastatta az albizottság névsorát. Az ellenzék részéről, amely – eltekintve a Bornemisza-csoport kellően zajos kiáltozásai révén bejutott Halla Auréltól – egy taggal sem volt képviselve, felháborodott tiltakozás zaja tört fel a mellőzése miatt, amely minden elnöki intés ellenére sem szűnt meg. Végre is sikerült szóhoz jutnia. Azt kérdezte, hogy ki az, aki a baloldal nézete szerint kimaradt és pótlólag még kiküldendő lenne?

A mellettem ülő Bethlen István válaszul az én nevemet kiáltotta, amelyet az egész baloldal ütemesen zúgva ismételgetett mindaddig, amíg az elnök nem deklarálta, hogy az országos bizottság engem is kiküldött az albizottságba. Az ülést ezután nyomban fel is függesztette az albizottság ülésezése idejére, amely elejét vette a további zajongásnak, amely további ellenzéki neveket is emlegetni kezdett.

Az ilyen szokatlan módon létrejött albizottság azonnal összeült a Minisztertanács termében. A „T" alakú asztal fején az albizottság elnöke és mellette kétoldalt a kormány képviselői meg referensei ültek. A „T" szárának a felső végén, az elnöktől balra Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás helyezkedett el, vele szemben nekem kínáltak helyet, miközben az engem „tessékelők" egyike „tréfásan" megjegyezte, hogy „hadd legyen szem előtt az ellenzék".

A főellentét a két Ház álláspontja között a megkeresztelt zsidókat érintő rendelkezésben jelentkezett. Közmeglepetésre Fabinyi Tihamér felsőházi tag, a volt kereskedelmi, majd pénzügyi miniszter ún. közvetítő javaslatot terjesztett elő, amely azonban alig valamivel volt engedékenyebb a Képviselőház által elfogadott eredeti szövegtől. A meglepetés még fokozódott, amikor Serédi hercegprímás, miután néhány halk szót váltott a mellette ülő Glattfelder csanádi (szegedi) püspökkel, szót kért, és bejelentette, hogy a „békesség kedvéért" hozzájárul az új szöveghez. A jelenlévők részéről nagy tapsot kapott, amit, úgy látszik, Halla Aurél, volt államtitkár, a Bornemisza–Mikecz-csoport tagja is megkívánt magának, mert néhány mondatból álló felszólalásában ő is bejelentette a „közvetítő" javaslat elfogadását. Valóban még a hercegprímásnál is nagyobb tapsot kapott.

Ezután szólaltam fel én. Kíméletlenül kimutattam, hogy a Fabinyi-féle javaslat lényegében nem jelent engedményt a felsőházi álláspont irányában, és csak más szavakkal fejezi ki ugyanazt, ami a Képviselőház által elfogadott eredeti szövegben volt. Csak egészen kivételes esetekben van figyelemmel a fölvett keresztségre, míg a legtöbb esetben azt semmibe sem veszi. Vallási, jogi és általános emberi felfogásom, meggyőződésem tiltakozik a szemfényvesztő kompromisszumos javaslat elfogadása ellen.

Felszólalásomat pillanatnyi csend, majd élénk morgás követte. A prímás a püspökkel összehajolt és meghökkent arccal suttogott neki. Úgy láttam, hogy felszólalni készült, azonban az elnök gyors nyilatkozattal lezárta a vitát és egyben kihirdette, hogy mivel a szöveg ellen csak egy felszólalás hangzott el, míg a többiek általában a helyeslésüket nyilvánították, a Fabinyi-féle szöveget elfogadottnak jelentette ki és az ülést bezárta. Mindez olyan hirtelen történt, hogy lemaradtam a kisebbségi véleményem fenntartásának a bejelentéséről, ami felszólalási jogot biztosított volna nekem az albizottságot kiküldő testületben, párhuzamosan az albizottság előadójával.

Az albizottsági ülésről kifelé haladva, egyszer csak azt érzem, hogy valaki a bal karomba fűzi a karját. A hercegprímás volt.

Azt hiszem, beugratás áldozata lettem – mondotta igen deprimált hangon. Excellenciád felszólalása erről győzött meg... Sőt: rám pirított...

A mai kormánypárt tulajdonképpeni mai vezetésétől sok minden feltehető. Nagyon is lehetséges, hogy Eminenciád jóhiszeműségével visszaéltek. Szóval Fabinyi javaslata nem volt Eminenciádnak meglepetés?

Csakugyan: nem! – felelte. – Előre kikérték a hozzájárulásomat...

Kár – mondottam végül –, hogy csak utólag volt alkalmam e kérdésről Eminenciáddal szót ejtenem. Én már a plénumban leszögeztem az engedményt nem tűrő álláspontomat, és ezúttal csak következetes voltam. Ismeri Eminenciád, hogy vannak esetek, amikor Róma „non possumus"-t[401] mond. Ha egyszer kimondja, azon nem változtat. Ezt a példát követtem!

A prímás kivonta karját a karomból, megállt és mindkét kezemet megragadva suttogta:

Köszönöm a leckét! Megérdemeltem... Excellenciádé minden szeretetteljes tiszteletem...[402]

Az egyeztető országos bizottság az albizottsága javaslatait nagy többséggel elfogadta. Május elején ezek után már elég simán tető alá került a két Ház plénumában is a második zsidótörvény. A rákövetkező napon Teleki Pál bemutatta a Képviselőházban a kormányzó legfelsőbb kéziratát, amely az 1935. április 27-re összehívott Országgyűlést – négyévi és néhány napos együttléte után – feloszlatta.[403]

[401] Nem tehetjük. (Zs. T. jegyzete)

[402] Serédi prímás ugyanannak a hétnek a végén, Budáról Esztergomba tartva, Visegrádnak került autójával, és betért hozzám látogatóba. Egy szó sem esett a történtekről. (Zs. T. jegyzete)

[403] 1939. V. 4-én. (Zs. T. jegyzete)

Az 1939-es általános választás

Az Országgyűlés feloszlatását Imrédy és barátai nagy üdvrivalgással fogadták. Tudták: miért? Elkövetkezett Imrédy Béla – amint nekem szeptember végén már elárulta – régen várt, hogy ti. a kormánypártot a saját képére alakítsa át. A mi novemberi disszidálásunkat már akkor a párt „tisztulásának" minősítette, ezúttal pedig hozzáfoghatott, ha nem is mint miniszterelnök, hanem mégis a párt részéről a választások teljhatalmú intézője a pártjának a megfogyatkozott keretei tetszése szerint való feltöltéséhez – miután annak már ugyancsak ő adott új nevet –, a disszidensek írmagjának a kiirtásához és a többi pártnak is a megtizedeléséhez. Teleki csakugyan szabad kezet engedett erre neki, Keresztes-Fischer Ferenc egész odaadással segédkezett, a '38-as választójogi törvény pedig előnyös alapul kínálkozott számára.

A Keresztény Nemzeti Függetlenségi Párt volt a belügyminiszter és a kormánypárti vezetőség bizalmas utasításai szerint a főellenség, amelyet minden eszközzel ki kellett irtani. Pártunk értesülvén erről és a bizalmas utasítás szigorú végrehajtásának számos jelét látván, a kezdeti tapogatózásokkal felhagyott és az országos választásokban való általános részvételről annál is inkább lemondott, mert a nagy kauciók letételével járó jelölésekhez megfelelő anyagi eszközökkel nem rendelkezett. A vezetésem alatt álló Fővárosi Párt azonban előteremtette az induláshoz szükséges anyagi fedezetet a jelöltek hozzájárulását kiegészítő közadakozásból, és fel is vettük a választási harcot Budapest mindhárom listás választókerületében. Budán és Pest északi kerületében én voltam a listavezető, a déliben Usetty Béla.

A budai jelölőív első aláírójaként Bethlen István grófot nyertük meg. Ám néhány nap múlva arról értesített, hogy az aláírása értéktelen, mert a választók összeírása során kihagyták a jogosultak lajstromából. Reklamációjára azt a választ kapta, hogy a II. ker. Torockói utcában újonnan épült házába csak nem régen költözvén

be, még nem lakik Budán hat éve – márpedig az új választójogi törvény hat évi egy helyben lakást követel! Ezt merték tenni vele, akiről mindenki tudta Budapesten, hogy előzőleg ugyancsak a fővárosban lakott, csakhogy a pesti részen, a VIII. kerületben, a Esterházy és Múzeum utcák sarkán! Hanem hát Bethlent mindenképpen el akarták ütni a passzív választójogától is, hogy a Képviselőházba vissza ne térhessen! Ha így jártak el vele szemben, aki az ország érdekében tett felbecsülhetetlen szolgálataival annyi érdemet szerzett és az ország tanácsában nélkülözhetetlen értéket képviselt[404], feltehető volt, hogy nagyon sok, nem prominens személlyel is megtették ugyanazt. A Bethlen-esetről értesülvén, sürgős felülvizsgálat alá vettük ajánlóíveinket, és csakugyan arra a megállapításra kellett jutnunk, hogy az aláíróink egyharmada nem található fel a jogerősen lezárt választói névjegyzékekben! Az utolsó pillanatban azonban mégiscsak együtt volt mindhárom fővárosi kerületben a kellő számú aláírásunk. Azonban fenyegető előjelként vetette elénk árnyékát az a felismert tény, hogy minden valószínűség szerint nagyszámú választónk nevét irtották ki a választói névjegyzékekből.

A belügyminiszter a fővárosban eltiltotta, hogy a pártok nyilvános helyeken tartsanak gyűléseket. Első pillanatban ártatlan rendelkezésnek látszott ez, és bizalmasan azzal indokolták, hogy a szélsőséges nyilas pártok utcai tüntetéseinek és rendzavarásainak a megelőzésére irányult. Csakhamar kitűnt azonban, hogy ez hamis ürügy volt. A nagyobb befogadó képességű helyiségeket mind lefoglalta előre az a két párt, amely „csodálatosképpen" előre tudott a szabadtéri gyűlések betiltásáról. Ez a két privilegizált a Magyar Élet Pártja (vagyis az Imrédy szervezte kormánypárt) és a különböző csopor-

[404] Amikor a kormányzó erről a méltatlan eljárásról értesült, Bethlent felsőházi taggá nevezte ki. Ám a sok-sok ezer hasonló sérelmet szenvedett nem nyert semminő orvoslást. A jelölt sem, aki emiatt kibukott, mivel hívei közül nem is jelentéktelen számban nem adhatták le szavazatukat rá. (Zs. T. jegyzete)

tokba fellépő, de egy központból pénzelt nyilas mozgalom volt! Ilyen gyakorlati téren is megvalósult tehát Imrédy és Martonék összefogása a náci megszállás szálláscsinálóival. Kiderült, hogy a Hungarista-mozgalom feloszlatása is csak látszatintézkedés volt, amennyiben annak a vezető tagjai – más cégér alatt – akadálytalanul, sőt az említett módon privilegizáltan részt vehettek a választásban.

A „titkos" választási szövetség rendkívül nagy választási kasszával rendelkezett. Csak a fővárosi nagyobb helyiségek kizárólagos bérbevétele rengeteg összeget emésztett. Ennek a „fogásnak" mi voltunk a legsúlyosabban érintett áldozatai. A szociáldemokraták felhasználhatták gyűléseik tartására a nagyméretű szakszervezeti otthonaikat, a demokraták és liberálisok a kerületi társadalmi köreiket, mi azonban nem rendelkeztünk ilyen lehetőségekkel, mint új párt, sem olyan anyagi eszközökkel, hogy a helyiségbérletek terén rálicitálhassunk a választási szövetség ajánlataira. Így aztán a legnagyobb nehézségbe ütközött számunkra népgyűlések tartása, ahol a programbeszédeinket elmondhattuk. Eltekintve egy-két véletlen adta alkalomtól, politikai összejöveteleinket kültelki kávéházakban, üres bolthelyiségekben, egyes társaskörök – mint pl. a Katolikus Legényegylet (VIII. ker. Rottenbiller utca) – termeiben tudtuk csak megtartani, vagyis olyan helyiségekben, ahol csak egy-kétszáz főnyi közönség fért el legföljebb. A megjelentek túlnyomó többsége, amely kezdetben az ezret is elérte, az utcára szorult, ahol a meglepő gyorsan kivonult rendőrség körülfogta, igazoltatta, majd szétoszlatta. Akik megbotránkozva tiltakoztak az indokolatlan eljárás ellen, azok közül többeket előállítottak és tiltott utcai gyülekezés miatt kihágási eljárást indítottak ellenük.

Ám nemcsak a kormánypárt talált módot arra, hogy híveinket elriassza gyűléseink látogatásától, a nyilasoknak is volt különös trükkje erre a célra. Ez abban állt, hogy napszámba fizetett csoportokat küldtek ki a mi meghirdetett gyülekezési helyeinkre, amelyek jó korán elfoglalták a helyiség nagyobb részét. Nemcsak illedelmesen viselkedtek, hanem még éljeneztek és tapsoltak is nekünk, úgy-

hogy a gyűlésen jelenlévő rendőrtisztviselő nem látta részükről „rendzavarás" fennforgását, és nem távolította el őket. Így aztán még kevesebb hívünk jutott be a gyűlés helyére és még több távozott elkedvetlenedve. A kellemetlen tapasztalatoknak a gyorsan terjedő híre ugyancsak megtette a maga hatását.

Amikor kellő előkészületekkel – egyes esetekben – sikerült homogén közönséggel megtöltenünk a gyűlésünk helyét, nagy visszhangra, lelkesedésre találtunk. A jelenlévők egyaránt szidták a kormánypártot meg a nyilasokat, de főképpen a németeket. A jelenlévő rendőrtisztviselő nemegyszer félbeszakította szónokainkat, mert kifogásolta a Hitler meg általában a nácik ellen használt, bizony, nem kíméletes hangúkat. Ilyenkor a közönségünk nyomban rázendített a magyar keserűség ősi nótájára:

„Mégis huncut a német,
Hogy a fene enné meg,
A zúzáját, a máját –,
Mindenféle fajtáját!"

De két sorral meg is toldották, amely pedig ekképpen szólt:

„Náci, nyilas egyforma,
Ördög vigye pokolba!"

Az ellenzék vidéken fellépett jelöltjei ugyancsak sokféle nehézségről panaszkodtak, amellyel szemben találták magukat. Én magam régi kerületemben, Kecskeméten fel sem léptem. Nem győztem volna sem pénzzel, sem gyomorral. A magam kreálta főispánnal, „régi barátommal" kellett volna megvívnom. Sok biztató levelet kaptam jó híveimtől, de nem akartam, hogy rajtam, velem szemben éppen az én kedves Kecskemétemen, amelynek főispánja voltam és díszpolgára vagyok, próbálják ki azt a „minden eszközt", amellyel

bennünket, „november 23-ika lázadóit", a törvényhozásból „ki kellett mindenképpen irtani"!

A kormánypárt jelöltje a lajstromosan választó Kecskemét két képviselőházi helyére Csáky István gróf külügyminiszter és Szász Lajos pénzügyi államtitkár volt[405], a Független Kisgazdapárt listavezetője, amint az előző ciklusban is Eckhardt Tibor. Ha én is fellépek, az ellenzéki szavazatokat megosztom, és megeshetett volna, hogy ezen a réven a kormánypárt mindkét helyet megnyeri. Eckhardték, minthogy nem jött létre a pártjaink egyesülése, nem ajánlották fel a közös listát. Így már ezért is helyesebbnek találtam, hogy Kecskeméten ne jelöltessem magamat.

A választási hadjáratban – gyűléseken és sajtóban – a kormánypárt és a nyilasok elsősorban minket, a novemberi disszidencia résztvevőit támadtak, becsméreltek, szidalmaztak, akik – szerintük – az erők megosztásával éppen a legkritikusabb időkben veszélyeztettük, majdnem meg is hiúsítottuk (?!) a kétszeri országgyarapodással a kormány érdeméből mégiscsak elért, nagy nemzeti sikert. A silány rágalomhadjárattal szemben jóformán tehetetlenek voltunk, hiszen sajtónk alig volt, röpiratokra kellő pénzt nem költhettünk, gyűléseink az említett körülményeknél fogva szűk keretek közé szorultak, párthíveink nem kis részét pedig elütötték szavazati joguk gyakorlásától.

Keresztes-Fischer Ferenc mosta a kezét és semmiről sem akart tudni, főként pedig semmit sem tett a sűrűn felhangzó panaszok orvoslására.

Teleki Pál vonogatta a vállát és hallgatott. A legtöbb, amit panaszok hallatára „tett", az volt, hogy megcsóválta fejét és fanyar mo-

[405] Csákyt Sopronban is megválasztották, Kecskemétről lemondott, így Szász lett a kecskeméti képviselő. Ő később a Sztójay-kormányban közélelmezési miniszter lett, és magához vette államtitkárul Kiss Endre kecskeméti főispánt, akinek ez lett a veszte: börtönben halt meg. Szászt a népbíróság halálra ítélte, ki is végezték. Titkos nyilas tag volt! (Zs. T. jegyzete)

sollyal kijelentette, hogy sohasem voltak a gusztusa szerint valók azok a dolgok, amik választások során – sajnos – rendszerint történni szoktak. Éppen ezért is tartotta magát ezúttal is távol az egésztől, és átengedte az intézkedést Imrédynek és Martonéknak, akiknek ezért a tehermentesítésért igen hálás! Hát ez, bizony, kiábrándítóan cinikusan hangzott...

Nem csoda tehát, hogy Imrédy Béla – a bukása ellenére is – diadalmaskodott végül az ellenfelein, bennünket kivétel nélkül kirekesztett a törvényhozásból, és egy kivétellel, a többi ellenzéki pártokat, sőt még a mindig kormánytámogató Kereszténypártot is, többnyire a felére zsugorította. Az egy kivétel: Rassay Polgári Szabadság Pártja volt, a zsidó nagytőke (GYOSZ) kreatúrája, amely a választási hadjáratban a maga öt képviselői helyét változatlanul átmentette.

A kormánypárt nagy győzelme a vázolt körülmények között előre volt látható, de a pesszimista jósok tudták elképzelni, hogy Imrédy taktikázása jóvoltából a szélsőjobboldal különböző nyilas csoportjai az előbbi Házban bírt öt helyüket 43-ra szaporíthassák fel! Együtt a második legnagyobb párt, az összlétszám 19,61%-a lettek! És elvbarátaik hányan ültek benne a kormánypártban!

Imrédy meg lehetett elégedve az eredménnyel, és komoly reményeket táplált az iránt, hogy – zsidóvér ide, zsidóvér oda – kellő alkalommal megint csak megnyeri Hitler támogatását, és akkor – akár Horthy hajlandósága hiányában is – német nyomásra – újra beülhet a miniszterelnöki székbe, hiszen nyilvánvaló volt, hogy elvégre személy szerint övé a Képviselőház nagy többsége! Úgy bizony! Biztosan számíthatott a 178 főre szaporodott (Imrédy elnevezte) Magyar Élet Pártjára, a felére csonkult, kormánytámogató Keresztény Párt 8 (!) és nem kevésbé a nyilasok 900%-kal megnőtt, 43 harcosból álló társaságára, vagyis a Képviselőház 260 tagja közül összesen 229-re!!!

Megdöbbentően nagymérvű fordulat, szemben az 1938. novemberi szavazáson kialakult helyzettel – (az akkori 245-ös létszámból)

– csak 94-en szavaztak, míg az ellenzék oldalán 115-en vonultak fel. A kormány mellett szavazók között 11 kereszténypárti és 1 pártonkívüli (Petró Kálmán) is volt, tehát ezt a 12 szavazatot levonva a kormány javára esett 94 votumból, a kormány mellett akkor helytállott kormánypártiak tényleges létszáma mindössze 82 volt! Ennek a 30%-os kisebbségnek helyébe lépett az 1939-es választáson a 68,46%-os többség.

Az Egyesült Keresztény Párt létszáma 16-ról nyolcra (3,06%), a Független Kisgazdapárté 23-ról tizennégyre (5,03%), a szociáldemokratáké 11-ről ötre csökkent –, a 71 novemberi disszidensnek nyoma sem maradt: sem a Keresztény Nemzeti Függetlenségi Pártnak, sem a Bornemisza–Mikecz-csoportnak egy tagja sem jutott be a Parlamentbe. Azazhogy: közülünk Rátz Kálmán – 180 fokos bukfenccel – nyilas (!) listán bemesterkedte magát. Igazán senki sem irigyelte tőle ezt a nem éppen dicsekvésre méltó sikert[406] (?).

Horthy Miklós az *Emlékirataiban* (206. p.) azt írja az 1939-es választásokról: „...sajnos, ismét sok értékes ember kimaradt". 1942-ben pedig, amint azt már fentebb részletesen megírtam, ránk, volt disszidensekre vonatkoztatva, sőt egyenesen ránk mutatva, így nyilatkozott:

Ennyi érték! És nem lehet ezekkel az urakkal dolgozhassam együtt!

Kállay Miklós, Magyarország utolsó függetlennek mondható miniszterelnöke, aki az 1939-es Képviselőházzal volt kénytelen együtt dolgozni, és aki, mint már említettem, katasztrófának minősítette a Parlament értékeinek akkor történt szándékos „kiirtását", még az emigrációban is így sóhajt fel[407]:

[406] Az 1939. május 28–29-én megtartott országgyűlési képviselőválasztások eredményeiről ld. Pintér i. m.

[407] 1949. X. 15. (Zs. T. jegyzete)

Ma erre a gárdára lenne szükségünk! De hol van az már, elfújta a szél...[408]

Ez a Parlament volt aztán az, amely – miután a hazánkat 1944. március 19-én megszálló hatalom tagjai sorából sokakat idegen rabságba hurcolt, sőt velük együtt az ország legitim miniszterelnökét: Kállay Miklóst, meg a hamis biztonságérzetben ringatózó, meglepett belügyminisztert: Keresztes-Fischer Ferencet is – részben meghunyászkodva, részben lelkesedve ültette az ország nyakába végül is Szálasi Ferencet, a „nemzetvezető" címét bitorló, náci Gauleitert!

Ez volt az a Parlament, amelynek egy szava sem volt az ország kormányzójának az elhurcolása ellen, az ő kikényszerített lemondatásának gyáva tudomásulvételéről nem is szólva... Hogy Magyarországnak történelme végzetes idején ilyen Parlamentje volt, azért a felelősség a hataloméhes és bosszúvágyó Imrédy Bélát, meg az önteltségében elbizakodott, valójában éppen nem előrelátó Keresztes-Fischer Ferencet terheli bizonyára elsősorban – azonban a gondtalanul rájuk hagyatkozó Teleki Pál sem menthető fel alóla.

[408] Én az *Esti Kurír*nak adott interjúban nyilatkoztam a Parlament színvonalának a megdöbbentő süllyedéséről. A tartamát – 26 év után – már nem tudom emlékezetemből rekonstruálni. (Zs. T. jegyzete)

A II. VILÁGHÁBORÚ KEZDETEI

A lengyel tragédia

Hitler 1939. szeptember elsején rettenetes túlerővel megrohanja Lengyelországot, és ezzel elindítja a második világháborút.

Alig egy hét múlva, miközben a németek már messze behatoltak Lengyelország belsejébe, Hitler azzal az igénnyel lép fel a magyar kormánynál, hogy engedje át magyar területen a lengyelek ellen felvonuló német jobbszárnyat, hogy az a visszavonulóban lévő lengyel hadsereget a csak nem régen megvalósult közös magyar–lengyel határon keresztül hátba támadhassa.

Teleki és különösen a kormányzó – amint az utóbbi előttem alkalmi találkozásunk során erőteljesen hangsúlyozta – mélységesen felháborodtak ezen a „magyar becsületbe vágó" kívánságon. Magyarország megtagadta az átvonulás engedélyezését, de a felbőszült németek „kiengesztelésére" nagy értékű gazdasági segítséget kellett nyújtanunk. Így is csak azért nem bosszulta meg magát rajtunk ez alkalommal Hitler, mert a frontális támadása közben olyan elsöprő sikerrel járt, hogy a megkerülő mozdulat feleslegessé vált.

Alig félévvel azután, hogy a történelmi magyar–lengyel határ visszaállítását felújított testvéri érzelmek őszinte megnyilvánulása közben ünnepelte meg a két szomszéd nép, a lengyel hadsereg összeomlott és 1939. október 10-én letette a fegyvert. Megint felhangzott a katasztrófák szerencsétlen népe felett a végzet szava:

„Finis Poloniae[409]!"

[409] „Vége Lengyelországnak!"

A közös lengyel–magyar határ tíz meg tízezer menekült számára jelentett szerencsés szabadulást. A magyar kormány valóban testvéri fogadtatást rendezett számukra és példaadó módon gondoskodott róluk. Keresztes-Fischer Ferenc a sok vonatkozásban joggal bírált belügyminiszter, a menekült-probléma megoldásának nagylelkű és nagystílű megszervezésével az érdekelteket hálára – jó hírnevünkre, lovagiasságunkra és vendégbarátságunkra sokat tartó nemzetünket pedig őszinte elismerésre kötelezte.

Ki kell emelni, hogy nemcsak a testvéri lengyelekkel, hanem a későbbi évek folyamán minden fajtájú menekülttel, franciákkal, ukránokkal és zsidókkal egyaránt olyan emberségesen megértő módon járt el a belügyminiszter által megszervezett magyar menekült-gondozás, hogy arról az érintettek – tőlünk való szerencsés távozásuk után – a világsajtóban és külön kiadványokban a hála megható megnyilatkozásaival emlékeztek meg. Velük szemben tanúsított eljárásunkat az egész világon példa nélkül valónak magasztalják[410].

Teleki Pál irányítása mellett a magyar kormány folyamatosan azt is lehetővé tette, hogy a menekültek nagy tömegei tőlünk tovább jussanak a nyugati országokba, így pl. a német hadifogságból hozzánk szökött franciák a hazájukba, a lengyelek pedig Angliába, ahol belőlük segédlégiót szerveztek.

Mindez nyomatékosan eshetett volna latba a mi javunkra a II. világháborút követő béketárgyaláson, ám a magyar ügyet ott bitorlók képviselték, akik csak gyalázták a magyar múltat, sőt undok módon meakulpáztak ott miatta, nemhogy a javunkra – a múlt érdeméből – felhozható tényekre hivatkoztak volna...

[410] Kállay Miklós figyelmét 1950-ben én hívtam fel annak a kívánatos voltára, hogy emlékirataiban ismertesse az ő kormánya alatt is nagyszerűen működő menekült-gondozásunkat, amelyre büszkék lehetünk. Igyekeztem számára a szükséges adatokat beszerezni, illetve részére forrásokat szerezni. (Zs. T. jegyzete)

Találkozásom lengyel menekült tisztekkel

A menekült lengyel tiszteket, az országban elosztva, igen kedvező körülmények között szállásolták el. Így pl. Visegrádon több tábornokot és ezredest a faluban lévő Ferenc József-korabeli, királyi vadászkastélyban, amelyet maga kormányzó bocsátott erre a célra rendelkezésre[411]. Még vagy negyven fiatalabb tiszt, köztük egy Galiczin herceg is[412], magánházakba került.

Amióta nem voltam képviselő, többet tartózkodtam Visegrádon, nemcsak a hét végén, mint azelőtt, és így többet fordultam meg az én zárt kis „birodalmamon" kívül is. A lehajtott fővel, szomorúan sétálgató, céltalanul kóválygó alakokkal lassanként köszönő, majd beszélgető viszonyba kerültem. Ők teljesen szabadon mozoghattak a község területén, csupán arra kellett engedélyt kérniök, ha be akartak utazni Budapestre. Ez csak formalitás volt, és minden nehézség nélkül megadták. Csak egy volt tilos számukra, a nagyobb csoportokban tömörülés, akár gyűlés, akár felvonulás alakjában. Ebből eredt aztán az a problémájuk, amely miatt hozzám fordultak.

A Mátyás király szobrát keretező körfal hátulsó oldalán volt ui. az 1914–18-as világháborúban elesett, visegrádi hősi halottak emléktáblája[413], és ezt szerették volna a lengyel tisztjeink Mindszentekkor,

[411] A kormányzó ebben az épületben sohasem szállt meg, hanem a hegyek közt lévő papréti vadászkunyhóban, vagy a még Ferenc József idejéből való ún. „Király-kunyhóban" szokta a vadászéjszakáit tölteni. A visegrádi kastélyt korábban Máriássy Attila ny. testőrkapitánynak és családjának engedte át lakásul, később pedig kérésemre a Visegrádi Várbizottság részére múzeum berendezése céljára. (Zs. T. jegyzete)

[412] Galiczin herceg, a visegrádi kéményseprő-mesternél volt beszállásolva, akinek el is vette a lányát feleségül. Beiratkozott a műegyetemre. További sorsát már nem tudom. (Zs. T. jegyzete)

[413] Az emléktáblán a következő versem van bevésve:
„Mátyás király földje szülte, küldte őket,
Magyar igazságért halni egy se félt!
Távol- és közelmúlt bízvást egybenőhet,
Bennük Visegrádnak ősi lelke él." (Zs. T. jegyzete)

a lengyel hősi halottak emléknapján – ezekre gondolva – megkoszorúzni. Megbízásukból az egyik, velem már ismerős, lengyel tiszt felkeresett és előadta, hogy az én közbenjárásomat kérik, mert a csendőr őrsparancsnok szerint ő nem adhat ilyen fölvonulásra és emlékünnepélyt tartó, testületi összejövetelre engedélyt. Látva a kötelességszerű kijelentésével előidézett levertséget, ő maga javasolta, hogy forduljanak tanácsért és közbenjárásért énhozzám.

Én ugyan ekkor már semmiféle hivatalt sem viseltem, azonban a csendőrparancsnok még ugyanaz volt, aki igazságügy-miniszter koromban a felsőbbségétől utasítást kapott, hogy különös gonddal vigyázzon rám, mert hiteles adatok szerint a kommunisták merényletet terveznek ellenem a két agitátoruk 1932. júliusában statáriális úton történt kivégzése miatt. Ez az utasítása még változatlanul fennállott[414], és különben is jó viszonyban voltam a mintaszerűen derék emberrel. Felhívtam tehát telefonon és közöltem vele, hogy Mindszentek napján, a tízórai mise után a lengyel tiszturak hozzám hivatalosak. Megkértem őket, hogy kisebb csoportokban, szétszórtan menjenek végig a falun...

Igenis, értem, kegyelmes uram! – szólalt meg a drót túlsó végén a törzsőrmester hangja, amikor én egy pillanatra elhallgattam. – És a koszorút közben – ugye, kérem szépen – szótalanul teszik le?

Köszönöm a megértését! A koszorút én magam teszem le, és nekem, ugye, szabad?

Természetesen, kegyelmes uram! – felelte, kétségtelenül felismerhető örömmel a hangjában. – Így aztán majd nem is mondhatja senki sem, hogy a lengyel tiszturak koszorúztak volna! Csak ne tessenek soká időzni, mert még híre kelhetne, és akkor meggyűlhet-

[414] Néhány hónapig a szomszéd házban külön detektív is őrzött, a csendőrök pedig október 1-ig, amikor a tárcámtól megváltam, minden alkalommal végigkísértek, amíg a marosi állomásról a visegrádi kúriámig gyalog hazasétáltam és viszont. (Zs. T. jegyzete)

nék a bajom. Pedig, Istenemre, csak azt teszem, amit a magyar szívem parancsol.

Mindig tudtam, hogy kitűnő derék ember maga, kedves barátom, és ezek után még többre fogom tartani. Ne aggódjék, minden felelősséget magamra vállalok, és még azt se fogom bánni, ha szükség esetén azzal mentené magát, hogy én félrevezettem.

Isten mentsen! – kiáltotta befejezésül. – Dehogyis tetszett engem félrevezetni! Megértettem én bizony, a kegyelmes úr minden szavát, meg még azt is, akit ki sem mondott, csak gondolni tetszett. Ha kell, majd helytállok én magamért! Jelentem, hogy holnap a tízórai mise után a csendőrjárőr Lepence felé indul, nem a Mátyás-szobor felé. Alázatos tisztelettel...[415]

Hogy honnan tudhatta a csendőr őrsparancsnok abban a pillanatban, amikor azt említettem, hogy a lengyelek hozzám jönnek, azt, hogy voltaképpen mégiscsak a hősi emlékhez akarnak felvonulni? Nos, ez a kérdés csak az előtt merülhet fel, aki a helyszínét nem ismeri. A Mátyás-szobor ugyanis közvetlenül az én kertem bejárata előtt lévő, nyilvános téren áll. Aki hozzám jön, el sem kerülheti. Különben is nyilvánvaló, hogy a derék ember maga is nagyon akarta azt, aminek a megvalósulása érdekében azt a tanácsot adta, hogy hozzám forduljanak segítségért. A szívünkben ugyanazok az érzések voltak, hát nem is csalódtunk egymásban.[416]

1939. november elsején a lengyel tisztek a tízórai mise végeztével a falusi néppel együtt özönlöttek ki a templomból. Az utcák teli voltak a hazatérőkkel, és így nem tűnt fel a lengyelek megosztott, kis csoportjainak a felvonulása. Én, aki szokásom szerint ezen a na-

[415] Ugyanaz a törzsőrmester volt még akkor is a visegrádi őrsparancsnok, amikor 1944. III. 19-én a német megszállók elől Visegrádra húzódtam. Ő értesített mindig idejekorán, ha az „SS" feltűnt. (Zs. T. jegyzete)

[416] Mindenképpen megérdemelte volna, hogy feljegyezzem a nevét, de sajnos, nem emlékszem rá. (Zs. T. jegyzete)

pon is már a nyolcórai misén vettem részt, ott vártam őket az emléktábla mellett, őszirózsa-csokorral a kezemben.

Az érkező lengyelekkel esetenként köszöntést váltottunk, és ők azután félkörben helyezkedtek el az emlékmű előtt. Ketten elém hozták a kis zöld koszorút, amelyet nyilván ők maguk állítottak össze fenyőből, mahóniából, sárgult cserlevelekből.

Levettem a kalapomat, és abban a pillanatban mindenkiről lekerült a fejfedő.

Szó nem hangzott egyetlenegy sem, hiszen ez volt a derék csendőr kívánsága, mondhatnám: kikötése.

Mielőtt a koszorút átvettem volna, odaléptem a vezető tábornokhoz és átnyújtottam az őszirózsa-csokrot, amelyet a feleségem kötött és magyar meg lengyel nemzeti színű szalaggal díszített, én pedig kis kartonlapot kötöttem rá, rajta a következő felírással:

Polak – venger dva bratanki.

Ez volt az egész lengyel tudományom, annyit jelent:

„A lengyel és a magyar egytestvér."[417]

A tábornok arcán vonaglottak a vonások, amikor átvette a csokrot, mohón kapta maga elé, hogy elolvashassa a kartonlapot. Egész testében megrázkódott, és hirtelen mozdulattal az ajkához kapta az írást és megcsókolta. Odanyújtotta aztán az ijedtében melléje ugró segédtisztjének, ő maga pedig zokogva borult a kitárt karomba.

A csokor közben kézről kézre körben járt, és minden lengyel rálehelte a csókját.

Ezután én csókoltam meg a lengyelek koszorúját és letettem az emléktábla alá.

A lengyel tábornok pedig a közepébe illesztette a csokrot. (Tehette, ez nem volt „koszorúzás!)

[417] Így hangzik az ősrégi lengyel közmondás ugyancsak közszólássá vált helyes magyar szövege, mert a szó szerinti fordítás „két testvért" mond, amint az a lengyel nyelv természetének megfelel. (Zs. T. jegyzete)

Azután – a legnagyobb megrökönyödésemre – fütyülni kezdett! Amikor azonban láttam, hogy ez a fütty úgy hatott, mint a vezényszó, vagyis mindnyájan egyszerre fél térdre ereszkedtek, megértettem, hogy a lengyel hadsereg „Imához" vezénylő kürtszava volt az, amit a tábornok utánzott. Követtem példájukat, én is fél térdre ereszkedtem.

Újabb füttyjel, mert hiszen szólástilalmat vállaltunk, talpra állított mindnyájunkat, a lengyelek sorban elém vonultak és keményen megszorították a kezemet, aztán egyszerre szétszóródtak. Úgy eltűntek, hogy senkinek sem tűnhettek föl. De nem is volt kinek. A falu népe otthon ült, és a minden pillanatban várható déli harangszót leste, hogy az ebédhez ülhessen. Visegrád minden más napon olyan nagy számban jelentkező látogatói közül pedig egyetlenegy sem mutatkozott. Ugyanabból az okból, amiért gépkocsit sem lehetett látni a szobor mellett közvetlenül elhúzódó Budapest–esztergomi országúton: ugyanis Mindenszentek napján a temetőket látogatta országszerte. Így aztán a meghatóan szép és szomorú jelenetnek én voltam az egyetlen magyar szemtanúja.

Nem is lett a derék csendőröknek semmi bajuk belőle.

A lengyelek is megőrizték e nap emlékét. Nemsokára tovább mentek nyugatra és pontosan egy évvel később képeslapot küldtek nekem többek aláírásával Angliából. A szövege ebből állott:

„Venger-polak: dva bratanki!
Isten, áld meg a magyart!"

A második bécsi döntés

Teleki Pál miniszterelnök Kárpátalja felszabadítása óta minden figyelmét arra fordította, hogy mikor kínálkozik alkalom az elszakított területeink folytatólagos felszabadítására. A földrajzi összefüg-

gés szerint Erdélyen volt a sor, de Teleki szíve szerint is, hiszen a családja egykor nevezetes történelmi szerepet játszott a Királyhágón túl virágzó fejedelemségben. Több mint húsz éve szenvedett már a magyar és a székely az alacsonyabb rendű népség, az oláh brutális elnyomás alatt, amit a trianoni gonoszság és oktalanság szabad érvényesülésének köszönhettünk. Minden eszközzel folyt az ősi magas magyar kultúra területén e műveltség minden nyomának és az azt hordozó, terjesztő fajtánknak a kiirtása. A történelmi jog meg a folyamatban lévő népgyilkosság végrehajtásának a megakadályozása vitathatatlan erkölcsi alapot adtak nekünk e terület visszakövetelésére. Elismerte ezt mind Hitler, mind Mussolini is, amikor csak Teleki ezt szóba hozta előttük, ám Hitler a lengyelek után a Nyugat ellen készült, és nem nélkülözhette a román olajat, és ezért ott minden konfliktus előidézését mereven ellenezte. 1940. április elsején villámháborúval lerohanta Dániát és Norvégiát. Teleki ekkor – április közepén – levélben vetette fel ismét Hitler előtt újból az erdélyi akciónk tervét. A „világverő" nácivezér csak egy hónap múlva válaszolt, miután közben lerohanta Hollandiát és Belgiumot. Ne mozgolódjunk – írta elég nyersen –, sem most, sem a jövőben semmikor sem az ő előzetes beleegyezése nélkül, mert különben nem jön a segítségünkre, ha elszámítván magunkat, bajba kerülünk. Teleki megbosszankodott a válasz tartalmán és hangján, és másnap – május közepén – két magyar hadtestet mozgósított. Diplomáciai úton aztán Hitler számára azt a magyarázatot adatta, hogy Románia határán a Szovjet is mozgósított, mert Beszarábiát és Észak-Bukovinát igényli, úgyszintén Bulgária is megszállta Dobrudzsa határát, amelynek a déli részét követeli vissza.

Hitler a belga határ átlépésétől számított hat hét és néhány nap alatt végzett Franciaországgal, amely június 25-én aláírta a fegyverszünetet és letette a fegyvert. A Szovjet csak erre várt, és már másnap ultimátumot küldött Romániának a megkívánt területek kiürítése végett, ahová aztán harmadnap be is vonult.

Teleki is elérkezettnek látta az időt hasonló lépésre, és diplomáciai úton tapogatózott a német álláspont iránt. Július első napjaiban egymást követően Ribbentrop német külügyminiszter két jegyzéket is küldetett a magyar kormánynak, amelyben igen nyomatékosan beszélte le minden katonai akcióról. Az elsőt – nehogy a magyar kormány közben befejezett tényeket teremtsen – az éjszaka közepén kézbesítette Erdmannsdorff budapesti német követ Csáky István gróf külügyminiszterünknek. A másodikban, minthogy a magyar kormány válaszát nem találta megnyugtatónak, megismételte „fenyegetését", hogy baj esetén magunkra maradunk; – várjuk meg az alkalmas időt.

Teleki emlékezve arra, hogy Kárpátalja esetében is ismételten ellenkezett Hitler, amíg végül is szabad kezet adott nekünk, hasonló fordulat reményében honvédségünk mozgósított erőit felvonultatta a magyar–román határ mentén. Ez a határozott fellépés Hitlerre sem tévesztette el a hatását: tanácskozásra hívta meg magához Münchenbe Telekit, Csákyt és Ciano gróf olasz külügyminisztert. Ez a találkozó még július első felében megtörtént, és az eredménye a magyar–román közvetlen tárgyalások megkezdése lett egy hónap múlva – augusztus közepén –, éspedig az egykori Szörényi Bánság volt székhelyén: Szörénytornyán, vagyis az azóta használatba vett oláh nevén –, Turnu-Severinben.

A románok magatartásán – akik közben a párhuzamos tárgyalásaikon a bolgárokkal megegyeztek, és ki is vonultak a második balkáni háborúban elorozott Dél-Dobrudzsából[418] – meglátszott, hogy Hitler kitartásra biztatta őket. Így aztán a közvetlen egyezkedésünk egy hét múlva minden eredmény nélkül végződött. Utóbb kiderült,

[418] 1940. szeptember 7-én Craiovában a bolgár és román kormány megegyezett abban, hogy az 1913-as Balkán-háborúban Romániához került területet visszacsatolják Bulgáriához. A szerződés a második világháború után is érvényben maradt.

hogy Hitler a magyar–román területi vita eldöntése előtt biztosítékot kívánt szerezni arra nézve, hogy a román olajra a jövőben is biztosan számíthasson, amiben az érdeke teljesen megegyezett Olaszországéval. Ez a biztosíték pedig abban állott, hogy német csapatok vonuljanak be rajtunk keresztül Romániába és szállják meg az olajvidéket. Ennek az inváziónak azt a „jelleget" kívánták kölcsönözni, hogy a modern hadi felszerelések és a megváltozott taktika terén való oktatás végett mennek oda az ún. „tancsapatok". A kellő nyomás elérte, hogy a románok ebbe beleegyeztek és abba is, hogy Németország és Olaszország legyenek a döntőbírák a köztünk felmerült területi vitában, sőt a velük közölt nyomatékos német óhajt mint a saját kérésüket terjesztették elő. Némi vonakodás után Magyarország is hozzájárult a német tervhez, úgyhogy augusztus 30-án a Belvedere-palotában megtörténhetett a második bécsi döntőbírói döntés.

A salamoni ítélet fonákja volt: az eleven egységes testet erőszakosan kettéhasították!

Teleki Pál bizalmas körben azzal csitítgatta a kesergő háborgókat, hogy hát így is előrehaladást tettünk jogos céljaink felé, amit majd kellő alkalommal újabb lépések követhetnek, hiszen maga Hitler emlegette előttünk és ajánlgatta, hogy a történelmi Magyarország területi egységét csak „Etappenweise", vagyis lépésről lépésre törekedjünk megvalósítani. Ez igaz volt és az is, hogy ez a harmadik „lépésünk" is igen nagy lelkesedést keltett mind az anyaországban, mind a felszabadulásban részesülő lakosság nagyobb részében is, azonban hamarosan hideg zuhany érte jó Teleki Pált is, meg az egész magyarságot is: utólagosan tudtunkra adták, hogy a három szomszédja részéről megcsonkított Románia megmaradt területének az épségét Német- és Olaszország garantálta!

Hetek múlva, amikor egymás mellett ültünk – mint nemegyszer – az Országos Nemzeti Klub szerdai vacsoráján, keserűen panaszolta el nekem azt a perfidiát, hogy előzetesen eltitkolták előtte a Romániának előre megígért garanciát.

Hej, de jól mondta a kuruc ének, hogy „ne higgy magyar a németnek!" – fakadt ki végül, „és mi mégis újra meg újra bedűlünk neki..."

A második bécsi döntés indokolását nehezen tudták volna a döntőbírák ésszerűen megszövegezni, mert sem geográfiai, sem közlekedési, sem gazdasági, sem stratégiai szempontokra nem voltak figyelemmel. Sőt még közel félmillió magyart ottan hagytak az alacsonyabb rendű kultúra elnyelő mocsarában, tehát a nemzetiségi elv sem érvényesült kellő mértékben, a történeti jogról nem is szólva.

Nem kaptuk vissza a 13 nemzeti vértanúnk magyar városát, Aradot, pedig egészen a trianoni határunk közelében van. Az oláh impérium továbbra is ott terpeszkedik történelmi országunk szívének közepéig: Szegedig, amelyet a legkisebb távolságra hordó ágyújával ezután is romba lőhet! Kolozsvárnak, amelyet ugyan visszakaptunk, ugyanez a helyzete: alig tíz kilométerre húzódik tőle délre – Feleknél – az oláhok birtokában maradt erdélyi terület új határa. Makó helyzetén, amely Trianon óta még az említetteknél is rosszabb, mert csak az ötven méter széles Maros választja el Romániától, egyáltalán nem javítottak. Temesvár, a magyar kultúra virágzó fészke, a csanádi püspökség, kir. ítélőtábla és számos magyar intézmény székhelye, a Hunyadiak ősi városa, hír szerint még csak szóba sem jött a Belvedere-ben! Marosvásárhelyt és a székelység zömét visszacsatolták, de az odavezető, régi magyar vasúti vonalat már nem![419] A legdélibb, tiszta székely lakosságú területet pedig a tömör egységből levágva, odacsatolták „környékül" a német–magyar lakosságú Brassóhoz és azzal együtt minden jogcím nélkül, sőt a nemzetiségi szempont megsértésével odaajándékozták Romániának!

[419] A magyar kormány a legnagyobb sietséggel – és a nehéz terepen nagy áldozattal – megépíttette az új összekötő vasúti vonalat. (Zs. T. jegyzete) A Déda–Szeretfalvai vasútvonal nagyvasúti összeköttetést teremtett a Székelyföld és az ország többi része között. A 48 km hosszú pályaszakaszt 1942. december 5-én adták át a forgalomnak.

A döntésnek ez a különösen botrányos pontja eszembe juttatta Pozsony és Nyitra városaink szomorú sorsát az első bécsi döntésben és annak Hitler alattomos szándékaiban rejlő magyarázatát.

Hitler ugyanis rávetette szemét az erdélyi szászságra, Brassó meg Szeben megyére, valamint az anyaországunk testéből Bécs által közigazgatásilag egykor kialakított és sváb településekkel teletűzdelt ún. Bántra, különösen Versec, Fehértemplom és Lugos városainkra. Ezekből – (sőt talán még a Bácskából – Tolnából is!) – német „gau"-t szeretett volna csinálni, amit könnyebben valósíthatna meg, ha a kérdéses területet nem ítélte előbb vissza Magyarországnak. Titkos szándékára kellő fényt derített az a későbbi eljárása, hogy amikor 1941-ben a Szerbia által elvett magyar anyaországi területeink felszabadítására került a sor, bennünket nem engedett a Tiszán keletre átlépnünk, hanem a Trianonban Szerbiához csatolt bánáti területsávot német csapatokkal szállatta meg, ott német katonai igazgatást rendezett be, és azt ígérete ellenére sem engedte Magyarországhoz visszacsatolni! Megtartotta egészen az 1944-es kényszerű visszavonulásáig, mint pángermán tervei megvalósításának magját és ugródeszkáját. Hát persze hogy ezért nem akarta, hogy nélküle intézzük el ügyünket Romániával!

No meg azért se, hogy módja legyen alaposan megzsarolnia Magyarországot! Mégpedig anyagi, erkölcsi és politikai téren egyaránt!

Még mielőtt beleegyeztünk az újabb döntőbíráskodásba, Sztójay Döme berlini követünk útján előzetes ígéretet kívánt tőlünk, hogy a német hadviselést és lakosságot gazdasági téren az eddiginél is fokozottabb mérvben fogjuk szállításainkkal támogatni – bizony, „még áldozatok árán is", amint Sztójay jelentése kíméletlen őszinteséggel kifejezte.

A Belvedere-ben aztán Ribbentrop benyújtotta a követeléseinek, vagyis a Magyarország számára történő, bármilyen méretű területi visszajuttatás további feltételeinek a részletes számláját is.

Teleki és Csáky – így tulajdonképpen zsákban macskát vásárolva – előre aláírták a vétel árát jelentő kötelezvény minden pontját. Persze abban a feltevésben, hogy csak kezdő lépésről van szó, amelyet – úgy, mint Szlovákia esetében történt – alkalomadtán újabb lépés követhet Románia ellen is. A Romániának adott területi garanciát a döntőbírák rosszhiszeműen elhallgatták előttük! Valósággal megzsarolták őket, hiszen megfenyegették, hogy katonai beavatkozással tesznek lehetetlenné minden fegyveres akciót akár magyar, akár román részről. Teleki és Csáky erkölcsi és fizikai kényszer alatt cselekedett.

Lássuk már most, hogy az említett gazdasági „áldozatokon" felül még mi volt a döntés feltétele, magyarán: kizsarolt ára.

Ribbentrop kész nemzetközi egyezményt tett Magyarország képviselői elé aláírás – (és nem tárgyalás!) – végett a magyarországi német kisebbségek védelméről és különleges jogairól. A közigazgatásban való fokozottabb érvényesülésük, a saját kultúrájuk fejlesztése, a társadalmi és politikai szervezkedésük területén a német kisebbségnek biztosított jogokból csak a legkirívóbbat említem fel – jellemzőként – azt, hogy minden magyar faluban, amelyben a statisztika szerint a lakosságnak több mint 50%-a német anyanyelvű, a többi lakosra való tekintet nélkül be kell hivatalból vezetni a német nyelvű iskolai oktatást [420].

[420] Visegrádon, az én vidéki fészkemben, az 1930-as statisztikai felvétel szerint még igen nagy többségben német anyanyelvűnek szerepelt a lakosság, bár alig akadt, aki tökéletesen ne beszélt volna magyarul. Amikor elterjedt a híre, hogy az oktatás ezentúl német lesz, fölháborodott gyűlést tartottak, amelyen elkeseredetten tiltakoztak ellene. Hát akkor hová küldjük a gyermekeinket, hogy megtanulják azt a nyelvet, amelynek segítségével a kenyerüket keresik? Jellemző, hogy nagy tapsot kapott az a felkiáltás, amely szerint inkább fel kell az iskolát gyújtani, hogysem abba német tanító tehesse be a lábát. Elmondtam Hóman kultuszminiszternek és hozzátettem, a gyújtogatók védelmét én magam fogom vállalni. Jelentette Telekinek, aki elrendelte, hogy minden községre nézve

Nem kevésbé hökkentette meg Telekit a következő követelmény, amely szerint Magyarország területén átengedi a Romániába készülő német csapatokat. Amikor ilyen engedélyt Lengyelország ellen kért Hitler, annak a megtagadására erős erkölcsi alapot adott ahhoz a szomszédunkhoz fűződő őszinte testvéri barátságunk. Romániával szemben azonban ilyesmire a legkevésbé sem hivatkozhattunk, ám előrelátható volt, hogy az engedély megadásával magunk ellen hangoljuk a nyugati hatalmakat. Ribbentrop Teleki vonakodása láttára bemutatta a román küldöttség által már aláírt nyilatkozatot, amelyben az maga kéri a „tancsapatok" hozzájuk való kiküldését. Volenti non fit iniuria[421], mondta, tehát részünkről sem ellenséges lépés, ha az átvonulást megengedjük. Teleki még megpróbálta, hogy előre megszabott kontingens keretei közé szoríthassa az átvonulási engedélyben részesülő csapatok létszámát és a kivételes akciót időbelileg is korlátozza. Ribbentrop azonban elmosolyodva, szinte gúnyos fölénnyel tette elébe a magyar és a német vezérkarnak az akció lebonyolítására és az időben meg létszámban nem korlátolt kiegészítő utánpótlások mikéntjére vonatkozó, részletesen kidolgozott és alá is írt megállapodást! Ez a katonák dolga – mondotta a megdöbbent Telekinek, továbbra is mosollyal az ajkán – és már, íme, el is van intézve! – Werth Henrik, a honvéd vezérkar főnöke így vágott elébe az egyedül illetékes magyar fórum állásfoglalásának sorsdöntő nemzetközi kérdésben – sajnos –, nem először és nem is utoljára. Nem mentesek a súlyos felelősség alól azok, akiknek már

a saját akarata legyen irányadó. Teleki aztán egyik szerdai vacsorán tréfásan „gyújtogató"-nak szólított meg, de mindjárt hozzátette, hogy az eset neki nagyon jól jött, hivatkozni lehet majd rá, ha az egyezmény végrehajtásában – nem is ok nélkül (!) – szabotálással vádolnák. Visegrád népe pedig a visszanémetesítéssel szemben azzal védekezett, hogy a plébános: Hell Ferenc buzdítására az 1941-es népszámlálásban magas százalékban vallotta magát magyar anyanyelvűnek! (Zs. T. jegyzete)

[421] Nem éri jogtalanság azt, aki maga is akarja, amit vele elkövetnek.

az első alkalommal el kellett volna távolítaniok a hivatali hatalmával ekként visszaélő, azt botrányosan túllépő, a felelősségteljes posztjára méltatlannak bizonyult katonát.

Ezt a nézetemet kíméletlenül meg is mondtam Teleki Pálnak valamikor 1940. november egyik szerdáján, amikor megint egymás mellett ültünk az Országos Nemzeti Klub szokásos heti vacsoráján, és ő éppen azt magyarázgatta nekem, hogy a Werth által teremtett kész helyzet kényszerítette őt az ún. tancsapatok átengedésére, ami miatt aztán a nyugati hatalmak olyan élesen tiltakoztak nálunk. Teleki hozzám hajolt és a fülembe suttogva világosított fel, hogy miért nem tehet úgy, amint én ajánlottam és ő maga is szeretné.

Még mindig nem hevertük ki pozíciónk elgyengülését Berlinben, súgta. – Még mindig találkozunk annak a látható nyomaival, hogy Hitler neheztelése Imrédy menesztése miatt máig sem oszlott el teljesen. Egyelőre még nem feszíthetjük túl azzal a húrt, hogy Werthet is menesztjük, aki nem kevésbé bírja Hitler bizalmát. Képes lenne, hogy lerohanjon bennünket és velem vagy utódommal úgy végezzen, mint Dollfuss-szal tette Ausztriában...[422]

Én ugyan nagyon is osztottam Telekinek azt a nézetét, hogy Hitlertől minden rossz kitelik, mégis megnyugtató szavakat keresve számára, azzal kezdtem, hogy a jegenyefák nem nőnek az égig és hogy örökkön résen léve kell átvészelnünk valahogy a vészteljes átmeneti időket.

Teleki Pál kételkedve csóválta a fejét.

Átmeneti idők? – kérdezte. – De hányan és kik élik túl az őrület tombolását! Hitler mindenre, sőt mindennek az ellenkezőjére is képes! És senkinek az élete sem biztos miatta... minél derekabb, annál kevésbé...

A második bécsi döntésnek volt még egy negyedik feltétele is. Ezt sohasem hozta előttem szóba Teleki Pál. Nyilván azért, mert

[422] Ausztria kancellárja volt, náci puccsisták megölték hivatalában 1934-ben. (Zs. T. jegyzete)

idevonatkozó kérlelhetetlen nézetemet jól ismerhette néhány év előtt közöttünk lefolyt eszmecseréből. Én magam pedig a fehér asztalnál, ahol az agyonterhelt miniszterelnök felüdülést keresett, politikai témát sohasem hoztam fel előtte. Persze ha ő terelte ilyen tárgyra a beszélgetésünket, akkor bizony nem tettem béklyót a nyelvemre. Hiszen nem voltam már a törvényhozás tagja, és így csak az ilyen alkalmak kínálkoztak számomra, hogy a legilletékesebb személy előtt kifejtsem politikai nézeteimet.

Ribbentrop negyedik követelése az a szemérmetlen kívánsága volt, hogy a magyar kormány terjessze föl kegyelmezésre a nyilasok közveszélyes, fanatikusan félbolond vezérét – Szálasit! Nyílt titok volt addig is, én számos nyilvános beszédemben hangoztattam megvetően, hogy ez a törtető alak a nácik megfizetett, kitartott és propagandára szolgáló pénzekkel bőséges bőven ellátott előfutára, szálláscsinálója, kiszemelt magyarországi „Gauleiter"-je! Hát nem volt szemérmetlenség ezt a szégyenletes kapcsolatot most egyszerre ilyen nyíltan beismerni?! És Teleki lebagatellizálta ezt a feltételt, elfogadta, és Erdélybe történt bevonulásunk után – szeptember közepén máris teljesítette is. Sőt! Október elején fogadta is a Miniszterelnökségen Szálasit, aki mint a legnagyobb ellenzéki párt vezére kért tőle kihallgatást!

Az az előzmény, amelyre az előbb utaltam és amely miatt Teleki előttem kerülte ezt a témát, nemcsak az én álláspontomra, hanem az ő felfogására is élesen rávilágít, tehát az eljárásának is a magyarázatát adja. Itt kell hát azt elmondanom.

1935 tavaszán feleségemmel együtt déjeuner-re voltunk hivatalosak József Ferenc főhercegékhez a rózsadombi villájukba[423]. A kormányzói pár tiszteletére rendezett villásreggelin rajtunk kívül még

[423] A főherceg egyedül vagy családja egyik másik tagjával nem ritkán be-belátogatott visegrádi nyaralónkba, olykor bejelentés nélkül érkezett ebédre vagy vacsorára. (Zs. T. jegyzete)

Teleki Pál gróf vett részt a feleségével. Asztalbontás után együtt távoztunk Telekiékkel. Kiderült, hogy ők is taxin jöttek a Rózsadombra, és fölérkezve ugyanúgy elbocsátották, mint mi. A szép, napsugaras időben gyalogsétára volt kedvünk, és kellemesen beszélgetve mentünk le a Statisztikai Hivatal mellett elhaladva, a Margit körúti villamosmegállóig. A közelgő általános választásokkal kapcsolatban ekkor került közöttünk szóba Szálasi és szélsőséges mozgalma. Teleki emlékezett egy évvel korábban feltűnést keltett éles felszólalásomra Szálasi ellen, Gömbös jelenlétében kecskeméti beszámolómban[424]. Nevetve mondotta, akkori szavaimra utalva:

Szálasit sem börtönbe, sem bolondokházába nem küldeném, ahogy azt te javasoltad, Tibor, hanem – ne gondold, hogy félrebeszélek! – minél előbb besegíteném őt a Képviselőházba!

Ejnye, csak nem ártott meg neked valami a mai pompás ebéden? – kiáltottam fel tréfás aggodalommal, a valójában titkos elképedéssel, miközben megálltam és megragadtam a karját.

Teleki nemcsak nagyon szerette, megértette a tréfát, hanem nagyon értett a gyakorlásához is, jóízűen felnevetett és megnyugtatott:

Kérlek, ne telefonálj a mentőknek, nincs semmi bajom, ki tudom magyarázni magamat!

Siess vele, amíg nem késő – válaszoltam tettetett izgalommal, de őszinte kíváncsisággal –, mert még én leszek rosszul a megdöbbentő mentő ötletedtől!

Mégpedig mentől előbb, ugye? – duplázott a szójátékomra. – Nos, a magyarázatom igen egyszerű. Bölcs és mindig beváló tanácsot ad az a közmondás, hogy a „nevetségesség öl". Szálasi írásai, beszédei hebehurgya, zűrzavaros zagyvaságok. Az első felszólalása alkalmával nevetségessé válik ország-világ előtt... Jobb, mint mártírrá avatni...

[424] Gömbös felszólalásom hatása alatt nyugdíjba küldte Szálasit. (Zs. T. jegyzete)

Közbeszóltam, mert a fölényes mosollyal előadott gondolatmenet bennem visszatetszést keltett. Olyannak találtam, mintha valaki azt mondta volna, hogy csak engedjétek fel azt a papot, ha meghibbant is, a szószékre, ott majd lehetetlenné teszi önmagát, és megszabadultok tőle.

Én a Parlamentet szentélynek tartom, kedves jó Pál, nem pedig cirkusznak, ahová a zenebona-bohócok valók! Akinek pénze van, nagyon sok idegen pénze, az, hidd el, sohasem lesz nevetséges, hanem csak egyre népszerűbb – egyenes arányban növekedve a propagandapénzek mennyiségével. Én végveszélyt, Gauleitert látok benne, hát nem szűnöm meg minden alkalommal makacsul hangoztatni: Ceterum censeo hominem Szálasi esse delendum![425] Éppen ezért őt nem rászabadítani kell a közéletre, hanem onnét véglegesen kizárni! Videant consules, mert késő lesz!

Hüm! – szólalt meg kifakadásom után Teleki az ő szokásosan tagolt beszédmodorában. – Én... ha megengeded... megmaradok... a magam diplomatikusabbnak vélt... vélt, mondom, hiszen tévedhetek... szóval a diplomatikusabb... hüm... gyógykezelés gondolata mellett... Hanem örüljünk, hogy jelenleg nem vagyunk konzulok, csak prokonzulok, akiknek így nem is a feladatunk, hogy a problémát megoldjuk.[426]

Igazán sajnálom – mondottam rezignáltan –, hogy nem tudtalak meggyőzni. Hidd el, az általad elképzelt kísérletben sokkal, de sokkal több a komoly veszély, mint a részedről remélt eredmény esélye...

De hiszen nem fontos az én nézetem! Hála Istennek, procul negotiis élhetek, és a politika nem tartozik rám...[427]

[425] Cicero híres mondásának az alkalmazott változata: Egyébként azt javaslom, hogy ezt az embert, Szálasit, el kell távolítani a fórumról. (Zs. T. jegyzete)

[426] Legyenek előrelátók az állam vezetői (a konzulok). A kiérdemesült konzulok: a prokonzulok. (Zs. T. jegyzete)

[427] Távol a közügyektől. (Zs. T. jegyzete)

Ki tudja, meddig tart ez a helyzeted? Úgy adódhatik, hogy nagy szükség lesz rád, és akkor szétszórod a nyilasok fészkét, amint megtetted bátran s keményen a Britanniában[428].

Quod Deus avertat![429] Nem megyek én többé vissza a politikába...

Odaértünk a villamosmegállóhoz, ahol már többen várakoztak. Beszélgetésünket hát tovább nem folytathattuk.

Erre az előzményre visszagondolva, találtam magyarázatot a négy év múlva csakugyan miniszterelnökké lett Teleki Pál – egyébként érthetetlen – eljárására 1940 őszén Szálasival szemben. De csak magyarázatot! Mentséget azonban nem!

Pedig Teleki nem sokkal korábban, 1940. július folyamán tanúságot tett arról, hogy hazaárulókkal szemben tud kíméletlen is lenni. Hubay és Vágó nyilas képviselők ellen összeférhetetlenségi bejelentést tett a Házban, és az meg is semmisítette azok mandátumát azon az alapon, hogy a Ház elé terjesztett és az ország nemzetiségi autonóm területekre való felosztást célzó törvényjavaslatukkal méltatlanokká váltak törvényhozói tisztükre.[430]

Még jó, hogy ezek rehabilitálását nem követelte Ribbentrop...

[...]

[428] Teleki első miniszterelnöksége idején személyesen jelent meg a Britanniában, a Héjjas-féle garázdák fészkében és oszlatta szét őket. (Zs. T. jegyzete)

[429] Amit Isten eltávoztasson! (Zs. T. jegyzete)

[430] Hubay Kálmán és Vágó Pál nyilas képviselők 1940. június 4-én törvényjavaslatot terjesztettek elő a Parlamentben, amelyben valamennyi nemzetiségnek a Volksbund által megtestesített „népcsoportjog" megadását javasolták. A Képviselőház június 11-én a törvényjavaslatot mint „a magyar államiságot alapjaiban támadó előterjesztést" elvetette. A két képviselőt az Országgyűlés összeférhetetlenségi bizottsága július 22-én megfosztotta mandátumától.

TELEKI KORMÁNYZATÁNAK AZ UTOLSÓ FÉLÉVE

Imrédyéket kitessékelik a kormánypártból

Imrédy Bélának, aki Teleki jóvoltából, vagy inkább nemtörődéséből a '39-es általános választásoknál a Parlament összetételére nézve oly káros befolyáshoz jutott, nagy csalódást jelentett, hogy a nagymérvű jobbratolódás ellenére sem akart jelentkezni számára a hatalomra való visszatérésének a legkisebb lehetősége sem. Szorosabb baráti körével rendszeres értekezleteket tartott, és klikkjének nem kevésbé törtető tagjaival együtt terveket szőtt a kormánypárton belül Teleki megbuktatására. A pártértekezleteken egymást követték elégedetlenkedő, bírálgató, a német érdekek jobb kiszolgálására serkentő felszólalásaik. Nagyon hasonló jelenségek mutatkoztak ahhoz, amikor Gömbös szítására Károlyi Gyula gróf ellen folytattak a párton belül elkedvetlenítő akciókat 1932 nyarán. Telekit azonban nem fogta el az undor, mint annak idején Károlyi Gyulát, hanem a pártértekezleteken szélesen terjengő kioktatásban részesítette az okvetetlenkedőket, akik felett derült a párt többsége. Igaz, hogy ezzel viszont felbőszítette az Imrédystákat. A párton belül a helyzetük nem sok kilátással kecsegtetett, hát megint kinyújtották csápjaikat szövetségesek iránt a Parlamentbe most már bekerült szélsőjobboldali, kifejezetten nyilaskeresztes csoportok tagjai felé, amint azt Imrédy miniszterelnök korában a Parlamenten kívül lévő, ugyanezek az elemek felé tenni szokta. A kormánypárt guvernamentális zöme egyre nagyobb elidegenedéssel nézte a párthűséggel és az ország komoly érdekeinek a szolgálatával össze nem egyeztethető, felelőtlen ténykedéseiket.

Imrédy Béla hónapokon át inkább csak a háttérből mozgatta a figuráit, mígnem 1940 húsvétján cikket nem írt a jobboldali ellenzéki

*Új Magyarság*ban, amelyben fölényes hangú bírálatot gyakorolt a kormány politikája felett. Tette ezt azokban a napokban, amikor Teleki Pál miniszterelnök éppen külföldön járt, Itáliában, hogy az ország érdekében fontos tárgyalásokat folytasson! Az ilyen eljárás letörölhetetlenül megbélyegzi az elkövetőjét! A magyar politikai életben nem is igen akadt még példa rá.

Egy ízben, még a nemzetgyűlési alelnök koromban híre járt a politikai berkekben, hogy Bethlen miniszterelnök ellen, aki éppen Genfben tárgyalt a Népszövetség előtt, távolléte alatt az ellenzék egyik tagja részéről támadás készül a sajtóban. Amint erről értesültem, a sajtó jelenlétében szóvá tettem a kormánypárt szokásos csütörtöki pártvacsorán elmondott felszólalásom keretében. Emlékezetbe idéztem azt a közép-, sőt ókori szokást, hogy egymással szemben álló hadseregek vezérei a tömeges vérontás elkerülésével az egymással vívott párviadalra bízzák a döntést. Ilyenkor a két hadsereg lábhoz tett fegyverrel szemléli vezéreik vitézi párharcát, és a történelem tanúsága szerint még sohasem történt meg a világon, hogy valamelyik vezért, miközben valamennyiök érdekében küzd, valaki a mögötte álló saját serege soraiból perfidül hátba támadjon! A lapokban megjelent e felszólalásomnak megvolt az eredménye: – a tervezett hátbatámadás elmaradt.

Imrédy Béla ennek az esetnek az idejében még csak pénzügyminiszter személyi titkár volt, és – úgy látszik – nemigen olvasta a politikai híreket, mert ha a megjegyzésem az eszébe jut, amelyet egyébként évek múlva is nem egyszer emlegettek az Országháza folyosóján, bizonyára nagyon óvakodott volna azt a húsvéti cikkét elkövetni. Az esztelen hatalomvágy azonban vakká teszi, akit megszállott.

Onnét kapta meg aztán a nyilvános megrovást, ahonnét a legkevésbé várta: a képviselőházi nyilas csoportok egyik tagjától. Bizony, még ezek között is akadt, aki megsokallta Imrédyék nem éppen szégyenlős felkínálkozásait Hitler felé. Szemere Béla (de genere Huba), a Meskó-féle nyilaskeresztes párttöredék tagja szólalt fel a Házban

a „hazakiajánlás ellen, amit egy megfizetett és hatalomehes politikai csoport tagjai és cikkírói büntetlenül elkövethetnek"![431]

A Ház túlnyomó többsége fagyos nyugalommal hallgatta a rendkívül éles – és a megfizetettség vádját kétségtelenül általánosító –, de lényegében nagyon is elevenre tapintó felszólalást. Csakis a többi nyilas csoportok tagjai reagáltak rá ideges közbekiáltásokkal, főként Rajniss, a Szálasi-féle rémuralom „kultuszminisztere". Amikor aztán a közbeszólók a szónoktól az általános vádaskodás helyett nevek megjelölését követelték, ezt is megkapták: Szemere megmondta, hogy elsősorban Imrédyre és Milotay Istvánra értette a vádoló szavait.

Teleki ugyan – úri gesztust gyakorolva – védelmébe vette Imrédyt, persze, főként a megfizetettség vádja ellen tiltakozva, és Imrédy maga is hevesen utasította vissza a kíméletlen támadást – egy kis csoport zajongásától eltekintve –, a Ház túlnyomó többsége tartózkodott attól, hogy Imrédyt védelmébe vegye. Ő ettől fogva minden igyekezetét arra irányította, hogy a pártot vagy megnyerje többségében az ő hatalomra való jutása támogatására, vagy szétrobbantsa. A Romániával egyre jobban kiélesedő viszonyunk kritikus hónapjai alatt ő és szűkebb baráti köre elégedetlenkedő felszólalásokkal igyekezett frakcióját növelni a pártértekezleteken, és Telekit, aki őt érdemén túl többször is megvédte, elkedvetleníteni és lemondásra késztetni.

Teleki azonban, mint utóbb kiderült, csak a külpolitikai kérdések nyugvópontra jutását várta, hogy a kormánypárton belül folyó fölforgató, bomlasztó frakciózásoknak véget vessen. Amint befejeződött az erdélyi akciónk, nyomban meg is tette. A Miniszterelnökség sajtóirodája hivatalos közleményben hozta nyilvánosságra, hogy a kormánypárt vezetősége érvényt szerzett a miniszterelnök-pártvezér álláspontjának, és annak megfelelően felszólította írásban egyénenként azokat a képviselőtagjait, kik hónapok óta elégedetlenséget szították, vonják le az ebből a párttagsággal összeférhetetlen magatartásukból a konzekvenciát. Erre tizenhatan kiléptek[432] Imrédy vezetésével, míg többen, akik ugyancsak kaptak ilyen felszólító levelet, meggondolták magukat és kieszközölték visszamaradásuk lehetőségét. Ezt az utóbbi tényt is nyilvánosságra hozta – nevek nélkül – a hivatalos közlemény! Ország-világ láthatta tehát, hogy Imrédy abban a többségi pártban, amelynek sorsát a legutóbbi általános választásokon ő intézte és a jelöltek jelentékeny részét a maga részére lekötelezni igyekezett, összesen másfél tucat feltétlen hívére számíthatott, amikor közte és a kormány pártja között kellett választaniok! Igazán édeskevés olyan szerepnek az alátámasztására, amilyenre Imrédy – a maga önteltségében – szemet vetett. Még a Gömbös fullajtárai sem mentek vele!

Ez a politikai számvetését feltűnően megcáfoló kudarca tulajdonképpen utólagos igazolásul szolgál ahhoz a feltevésemhez, amelyet az Imrédy-kormány leszavazása után a kormányzói kihallgatásomkor fejtettem ki, hogy ti. ha a disszidensek sorából kerül kinevezésre az Imrédyt felváltó új miniszterelnök, akkor az feltétlenül számíthat a kormánypárt túlnyomó többségének a támogatására. Nyilvánvaló, hogy az előző, jóval magasabb színvonalú Képviselőházban még másfél tucat sem akadt volna, aki ellenzékbe vonul.

Nemsokára a kis csoport kilépése után, október második felében Imrédy Béla bejelentette a Házban, hogy politikai barátaival együtt megalapították a „Magyar Megújulás Pártját"[433]. Feltűnő, hogy a

[431] KN. 1939–1944. V. k. 339. és köv. p., az 1940. április 2-i ülés.

[432] A kilépettek névsora – ha jól emlékezem – a következő: Imrédy, Jaross és Kunder volt miniszterek, Börcs János, Füssy Kálmán, Horváth Ferenc és Géza, Incze Antal, Károlyi Viktor gróf, Mester Miklós, Nagy László, Németh Andor, Oláh György, Papp Mihály, Pintér Béla, Zsidó Sándor (Zs. T. jegyzete)

[433] L.d. Sipos i. m. 1970 és az Imrédy Béla – Egy volt miniszterelnök a vádlottak padján...(Sajtó alatt)

parlamenti szokástól eltérően, máskorra halasztotta az új párt programjának az ismertetését. De nem volt rá szükség: akivel a másfél tucat megszaporodott, annak az új párthoz való csatlakozása rányomta arra a maga sötét bélyegét, a tizenhetedik ui. nem volt más, mint... Rajniss Ferenc!

Éppen nem meglepő ezek után, hogy amikor 1944-ben a nácik elhurcolták Kállay Miklóst és Keresztes-Fischer Ferencet, a törvényes magyar kormány elnökét és belügyminiszterét, Hitler mindenképpen Imrédy visszatérését akarta kierőszakolni a hatalomra. A kormányzó hajlíthatatlan ellenállása következtében ez ugyan meghiúsult, de a Sztójay-féle bábkormány három minisztere mégis a Magyar Megújulás Pártjából került ki: Rátz Jenő elnökhelyettes (tárca nélküli miniszter), Jaross Andor belügyi, Kunder Antal kereskedelmi miniszterek. Később aztán – egyideig – maga Imrédy is tagja lett a nácik bizalmából hatalmon lévő kormánynak ...

Szerencsétlen ember volt, szerencsétlenséget zúdított hazánkra és nem kevésbé saját magára is. Kivégzése azonban, amire a Független Kisgazdapárt és a Kommunista Párt közös rémuralma vetemedett – mindannak dacára, amit én magam is feljegyeztem a terhére –, sorozatos, súlyos törvényszegéssel párosult gaztett volt, amelyben az USA is részes, mert a nemzetközi jog szabályainak megsértésével szolgáltatta ki őt – és számos társát – kikérésére nem jogosult, törvénytelen alakulatnak, mégpedig olyan parancsuralmi rendelet alapján, amely visszaható hatállyal konstruált megfelelő „jogszabályt" a tettei bűnügyi minősítése céljára.

Imrédy Bélát súlyos politikai felelősség terhelte, de semmiképpen sem bűnügyi! Nem hiszem, hogy magatartása odáig ment volna, hogy annak az alapján helye lett volna az 1848:XX. tc. alapján való vád alá helyezésének. Tettei elbírálását nyilván jogtalanul vonták el az egyedül illetékes fórum, az Országgyűlés mind politikai, mind az idézett törvénycikk értelmében való bírói megítélése alól.

Teleki Pál Imrédyék kitessékelése után nemsokára azzal a meglepő megjegyzéssel fordult hozzám futólagos találkozásunk alkal-

mával, hogy én jobb emberismerő vagyok, mint ő, az apolitikus lény. Nem tudtam magyarázatot kapni, hogy mire értette ezt, mert az ünnepi fogadás nagy tömegében – kurta nevetést hallatva – eltűnt előttem. De nem kellett sokáig tűnődnöm, mert eszembe jutott, hogy akkor nevezte magát előttem már egyszer apolitikusnak, amikor én tájékoztattam Imrédy aggodalmat keltő terveiről az 1938. novemberi válság kitörése küszöbén. Ebből az előzményből csakis arra következtetésre juthattam, hogy ilyen burkoltan adta tudtomra, hogy végre ő maga is belátta, hogy nekem akkor igazam volt Imrédy politikai egyéniségének a megítélésében.

A véletlen úgy hozta, hogy a fogadásról távozóban, a ruhatárban megint csak egymás mellé kerültünk rövid pillanatokra. Odasúgtam neki:

Ha jól értettelek, végre te is kiismerted őt?

Úgy van! – suttogta vissza, megerősítve az előbbi megjegyzésre nézve kialakult feltevésemet. Nem álltam meg, hogy ki ne mondjam, ami az ajkamra kívánkozott:

Debuisset pridem![434]

Bizony, bizony – felelte, miközben szinte szomorúan bólintott hozzá, majd felsóhajtva még hozzátette:

De másként, mennyire másként alakult volna a helyzet... talán még nem késő...

Azt már azonban, hogy mi a nem késő, már nem tudhattam meg tőle, mert többen társultak mellénk. Az bizonyos, hogy Teleki az Imrédyben való csalódását nagyon szívére vette, a saját emberismeretének a fogyatékossága, amire rájött, igen nyugtalanná tette és még szűkszavúbbá, tartózkodóbbá, mint amilyen a természeténél fogva amúgy is volt. Legalábbis ami a politikát illette.

[434] Korábban kellett volna! (Zs. T. jegyzete)

Teleki keserűsége nő ugyan – de szójátékcsatára mindig kész

Szokássá vált, hogy az év első napján az országos méltóságok és egyes küldöttségek, valamint a diplomáciai kar megjelenik köszöntő tisztelgésre az ország kormányzója előtt a budai várpalotában.[435] 1941. január elsején, a vészjósló újesztendő küszöbén, mint a székesfőváros üdvözlő küldöttségének a tagja[436], én is megjelentem a kormányzó előtt, és azután lementem a budai szárny földszinti előcsarnokába, ahol szokás szerint ív volt kitéve a főméltóságú aszszonyt köszönteni óhajtók részére. Teleki Pál miniszterelnököt még az ív aláírása közben, ott találtam, amikor ugyanabból a célból én is odaérkeztem. Jól ismertem a kedves szokását, a szójátékos kötekedést, amelynek mestere volt[437], hát egymás kölcsönös üdvözlése után ilyen térre tereltem a beszélgetésünket.

Mondd csak, mit gondolsz – kezdtem ki vele –, hogyan indult az újév? Tele kitűnő reménnyel-e, avagy Teleki tűnő reménnyel?

[435] A tisztelgések sorrendje a következő volt: amíg egykamarás Nemzetgyűlésünk volt (1920–27), annak az elnöke jelent meg elsőnek és azután következett a miniszterelnök, majd a főváros küldöttsége stb., végül, délben, a diplomáciai kar. 1927-ben, minthogy a Házszabályok szerint feloszlatott törvényhozó testület elnöke mindaddig továbbra is a helyén marad, amíg az újnak a korelnöke át nem veszi tőle a méltóságát, még nemzetgyűlési elnöki minőségemben elsőként köszöntöttem a kormányzót. A kétkamarás Országgyűlés helyreállítása után, tehát először 1928. I. 1-jén, a miniszterelnök az első tisztelgő és őt követi a két Ház elnöke, majd a főváros küldöttsége. (Zs. T. jegyzete)

[436] A székesfőváros törvényhatósági bizottságában az ellenzéki „Keresztény Nemzeti Függetlenségi Párt" elnöke voltam abban az időben. (Zs. T. jegyzete)

[437] Ennek a tanúságául ideiktatom a következő hiteles történetecskét:

Pap-(p)-i előléptetés

Az angliai világjamboree-n nagy sikert (arattak?) a magyar cserkészek, különösen a vízi cserkészeink tűntek ki, akik lélekvesztő dióhéjaikon, az ún. „kenu"-kon bravúros mutatványokkal szerepeltek. A diadal után együtt ült a magyar cserkész vezérkar és a szó arról folyt, hogy az esti tábortűz mellett miként ünnepeljék meg a nap hőseit. Abban hamar megegyeztek, hogy a fiúk milyen kitűntető jelvényeket kapjanak, ám Szukováthy Imre dr., a budapesti cserkészkerület vezetője ezzel nem elégedett meg, és hosszasabban fejtegetni kezdte, hogy a „kenu"-kon elért sikerért a Cserkész Szövetség elnökének: Papp Antal ny. államtitkárnak az érdemeit is honorálni kell, mert az a mutatvány az ő ötlete volt és azt hónapokon át tartó személyes fáradozásával készítette elő.

Teleki Pál főcserkész egy ideig helyeslően bólogatva, hallgatta az egymást követő mondatokat, amelyek mindegyike az fejtegette, hogy Papp így, Papp úgy... Aztán egyszerre közbevágott:

Papp-erla-papp! Ne pap-olj annyit, Imrus! Ki ne ismerné el a mi szeretett Papp Anti Bátyánk bokros érdemeit? De, bizony, megjárhatnánk, ha ezt aztán kifejezésre is akarnánk juttatni! Hiszen tudjátok, hogy Anti milyen anticeremóniás ember. A puritán antik erkölcsei nem viselik el az ilyen ünnepeltetést. Az első szónál már fel-pap-rikázva a faképnél hagyna bennünket... Hanem azért mégiscsak kifogunk rajta! Tudjátok, mit? Pap-ról van szó, hát pap-i előléptetésben lesz része: kinevezzük a „kenuk" hősét a cserkészkáptalanban „kenuok"-ká! (Zs. T. jegyzete)

Telekinek fölcsillant a szeme, és rögtön kész volt a szójátékcsatára. Szokása szerint lassan adagolva a szót, így válaszolt:

Alighanem az utóbbi az eset, Tiborom!... Bizony az utamat egyre kevesebb reménnyel tiporom... Ez az égi tünemény nem nagyon tün-tet ki a tün-döklésével... Azon tün-ödöm, hogy ezt, a tün-etek szerint nem tün-dérinek ígérkező újévet a legszívesebben el-tüneményként kezdeném.

No, remélem – fejeztem be a játékos csatározást –, hogy a te közpályád, amelynek a terhét te leki-vánod, még nem tele ki! De az bizonyos: Keserűségből, Pál, ma tiéd a pálma!

Úgy látszik, olyan balsejtemek szállották meg, amelyek okáról akkor még maga sem tudott volna számot adni... Végzete azonban tényleg közeledett már és nemsokára be is következett, amiről tréfálkozott: nemes alakja eltűnt a magyar életből...

Romániát már teljesen birtokukba vették a magyar területen hol polgári ruhában, hol meg zárt vonatokban átvonult német ún. „tancsapatok"! Hitler a fékezhetetlen hatalmi őrületében most már az egész Balkánra kiterjedő offenzívára készült. A bolgár határon felvonultatta romániai csapatait, s ez alatt a nyomás alatt felszólította Bulgáriát, amely az előző nyáron német közvetítéssel kapta vissza Dél-Dobrudzsát, hogy csatlakozzék a Német–Olasz–Japánország világhatalmi célokra, a világrend újjárendezésére megkötött, ún. „Háromhatalmi Egyezmény"-hez. Amikor ez az akció folyamatban volt, megüzente Budapestre, hogy Románia elleni támogatása fejében elvárja, hogy csatlakozzunk a Háromhatalmi Egyezményhez, és egyben felkínálta, hogy mi lehetünk az összes „csatlakozók" között az elsők[438]. Amióta Romániában jelentékeny és jól felszerelt német haderő volt, amelyhez az összekötő vonalak rajtunk keresztül vezettek, állandóan fejünk felett lebegett – az összekötő vonalak biztosítása címén – hazánk náci megszállásának a veszedelme. A Teleki-kormány mindazok után, amibe az erdélyi részek átcsatolása fejében belement, ennek az újabb egyezménynek már nem tulajdonított azoknál túlmenő jelentőséget, de főként nem akart ürügyet szolgáltatni Magyarország megszállására, így hát eleget tett a meghívásnak. 1940. november vége felé történt meg Bécsben, Hitler jelenlétében, az egyezménynek a „kitűntetően" első csatlakozóként való aláírása Magyarország részéről – Teleki és Csáky keze vonásával. A következő napokban meghódolt a parancs előtt Románia, majd Szlovákia is, de nekik, amint azt Csáky István szinte bizonyos elégtétellel szerette hangsúlyozni, már Berlinbe kellett zarándokolniok a kegyesen engedélyezett aláírásuk megtétele végett. Bulgária bölcs királya, tragikus végű Borisz[439], aki apjához a magyar Koburg-Koháry herceg honvéd huszár századosból lett bolgár uralkodóhoz méltóan előrelátó diplomata volt, megérezte, hogy a Háromhatalmi Egyezmény aláírása a hazája számára előbb-utóbb a világháborúba való kényszerű belesodródást fogja előidézni, volt olyan bátor, hogy a határain fenyegetően felvonult német fegyveres erő ellenére is még hónapokon át vonakodott az aláírástól. Személyesen kereste fel Hitlert Berlinben, a bolgárok lojalitásáról biztosította, de az aláíráson kívül a német csapatok átvonulását is rendületlenül megtagadta. Csak amikor 1941. február végén láthatóvá vált – amiről alább mindjárt részletesen lesz szó –, hogy Jugoszlávia, Bulgária örökös balkáni riválisa[440] könnyen előbb válhat Németország és társai szövetségesévé, amely esetben ennek a fejében Bulgária rovására juthatna előnyökhöz, csakis erre való tekintettel adta meg végül mégis a beleegyezését a végzetes egyezmény aláírásához. Ámbár az is hozzájárult bizonyára a hajlandóság kiérlelésére, hogy Romániában időközben erősen felduzzasztott német haderő most már Gyurgyevo és Rusztcsuk[441] között hídverő munkálatokba kezdett, aminek aligha lehetett csak „gyakorlatozás" a célja.

Hitler Jugoszláviával szemben, minthogy az Anglia szövetségese volt, egyelőre a barátságos megegyezés útján kereste a saját táborába való átcsalogatást. Kezdeményezőnek ezen a téren Magyarországot szemelte ki. Ehhez jó kezdetnek látszott előtte, hogy maga a

[438] Magyarország nem Hitler kívánságára csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez, amelyet Németország, Olaszország és Japán 1940. szeptember 27-én írt alá Berlinben. A magyar kormány önként ajánlotta fel a csatlakozását, amire november 20-án került sor.

[439] Borisz királynak ezt az ellenállását nem felejtette el Hitler és őt, amikor később ismét akadékoskodott, „eltették láb alól!" (Zs. T. jegyzete) III. Boris bolgár cár (1894–1943) nem gyilkosság, hanem betegség áldozata lett.

[440] Macedónia miatt. (Zs. T. jegyzete)

[441] A szörényi meg a bodonyi (viddini) bánság idején e helyek magyar neve: Duna-Szentgyörgy és Oroszcsik volt. (Zs. T. jegyzete)

Teleki-kormány a saját elhatározásából már amúgy is tett lépéseket a Jugoszláviával való viszonyunk megjavítására, amikor Radocsay László, meg Teleki Mihály gróf minisztereket egymás után Belgrádba küldte „talajjavító" látogatásra. A magyar külpolitikának már régebben, a kormányzó mohácsi beszéde[442] óta kitűzött, titkos célja volt ui., hogy a bennünket fojtogató kisantant gyűrűt a déli szomszédunk irányában igyekezzék annak a kikapcsolásával – semlegesítés vagy éppen barátságos megegyezés alapján – megnyitni. Így aztán az a buzdítása Hitlernek, hogy hozzuk tető alá a Jugoszláviával megegyezést, amit a Háromhatalmi Egyezmény aláírása alkalmával fejtett ki, Telekinél és Csákynál készséges fogadtatásra talált, mégpedig anélkül, hogy gyanút fogtak volna a háttérben lappangó célok tekintetében.

Jugoszlávia élén a kiskorú Péter király gyámja, Karagyörgyevics Pál herceg állott ebben az időben mint kormányzó (régens), a miniszterelnök Cvetković, külügyminiszter pedig Cincar-Marković volt. Reálpolitikusok voltak, látták, hogy Magyarország már három irányban jutott a Trianonban tőle elvett területek egy-egy részének a visszacsatolásához, mégpedig német segítséggel, és így számolniok kellett avval, hogy most Jugoszláviára kerül a sor. Amikor tehát a magyar közeledés minden területi igény nélkül jelentkezett, kedvező fogadtatásban részesítették azt. Csáky István külügyminiszterünk már december második hetében Belgrádba utazhatott, ahol egy-két nap alatt meg is történt a megegyezés. A jugoszlávok megpróbálták természetesen, hogy az egyezményben elérjék területeik épségének kölcsönös biztosítását egymással szemben, de ebbe már nem ment bele a magyar kormány. Végre is a területi kérdésre vonatkozó minden utalást mellőztek, vagyis Magyarország sem igényt

[442] A mohácsi csata 400 éves évfordulóján, 1926. VIII. 29-én történt a baráti hangú megnyilatkozás (Horthy Miklós részéről), amely jó visszhangot keltett. (Zs. T. jegyzete)

nem támasztott, sem ezt az igényét kifejezetten fenn nem tartotta. Ezzel éppen a legkényesebb vonatkozásban mellőzték az őszinteséget, ami magában hordta az egyebekben megtörtént megegyezés prekárius voltát. A „Barátsági Szerződés", amelyet Belgrádban aláírtak, „békét és örök barátságot" fogadott a két szerződő állam és népei között, azonkívül elkötelezést tartalmazott arra nézve, hogy „minden közös vonatkozású ügyben közös tanácskozások útján fogják a felmerülő problémákat megoldani". Ez bizony, úgy hangzott, hogy Magyarország lemond a területi igényeinek a fegyver útján való visszacsatolásáról! Így hát érthető, hogy a jugoszlávok elállhattak eredeti követelésüktől, amely Magyarország részéről a területi igényeiről való lemondását követelte alapfeltételként.

A német diplomácia ezután egyre fokozottabb nyomás alá helyezte Jugoszláviát, hogy mint most már Magyarország „örök barátja", társuljon a barátja barátaihoz: írja alá szintén a Háromhatalmi Egyezményt. Ez azonban hosszú időn át merev ellenállásra talált Belgrádban. Ott ui. a velünk való megegyezés éppen az ellenkező hatást váltotta ki, mint ahogyan azt a német diplomácia várta. Jugoszlávia a magyar paktummal a békéje biztosítását kívánta szolgálni, és semmi kedvet sem látott arra, hogy háborút viselő felek hadi szövetségébe lépjen és a maga számára céltalan kockázatokat vállaljon. A Trianon óta északról szüntelenül fenyegető háborús veszélytől megszabadult, úgy vélte, hogy más irányból nem fenyegetheti veszély.

Hitlert, persze, ez a körülmény módfelett bosszantotta, hát fokozta a nyomást. Mint már említettem, hadművelettel is felérő katonai mozdulattal Bulgáriát végül is rábírta a Háromhatalmi Egyezmény aláírására, amely körülmény – egyelőre ugyan csak papíron – megnyitotta Németország számára a lehetőséget, hogy Jugoszláviát Bulgárián át hátba támadhassa. Belgrád bizonyára arról is tudomást szerzett, hogy Hitler, mihelyt egyenesbe jutott Bulgáriával, annak és egyidejűleg nekünk, magyaroknak is felkeltette az étvágyát a Jugoszláviával szemben táplált igényeink kielégítésére, persze, arra

az esetre, ha Jugoszlávia fel nem adja makacs vonakodását a tengelyhatalmakhoz való csatlakozástól. Erre Belgrád már mégis késznek mutatkozott a tárgyalásokra. A csatlakozás feltételéül azt kötötte ki, hogy Németország, miként Romániával tette, a jugoszláv állam határait is garantálja, a Hitler által annyiszor emlegetett európai újjárendezés alkalmára. A Teleki-kormány ezúttal előre értesült erről a fenyegető lehetőségről, és Bárdossy László külügyminiszterünk[443] a legnyomatékosabban tiltakozott ellene. Végül Bárdossy és Ribbentrop 1941. március második felében Münchenben abban a formulában állapodtak meg, amely szerint Németország csak a maga részéről tesz ígéretet arra, hogy Jugoszlávia határait „respektálni fogja", de a másokkal szemben kívánt garanciáról nem esik szó az okmányban. Ezt aztán bizonyára írásban meg nem örökített, csak elsuttogott szavakban megcsillogtatott ígéretekkel rábíztatva, Jugoszlávia kormánya Gyümölcsoltó Boldogasszony napján – 1941. március 25-én –, Bécsben kielégítőnek találta, és a Háromhatalmi Egyezményt végül is aláírta.

Csakhogy a szovjet pontosan értesülve volt a fejleményekről és kellően előkészítette Jugoszláviában a talajt a Náci-Németországgal való szövetkezés meghiúsítására. Másfél napra az aláírás után, szóval: amint elterjedt Jugoszláviában a bécsi csatlakozás híre, előre jól megszervezett puccs tört ki Belgrádban, amely a németekkel paktáló kormány tagjait letartóztatta, Pál herceg régenst a határon át külföldre tette, és a kiskorú Péter király nevében hatalomra lépett új kormány semmisnek nyilvánítván a Háromhatalmi Egyezményhez való csatlakozást, a szovjettel lépett szövetségre[444]!

[443] Csáky István gróf január közepén meghalt. (Zs. T. jegyzete)

[444] A belgrádi államcsínyre nem szovjet, hanem angol ösztönzésre került sor. Erről és Magyarország részvételéről a Jugoszlávia elleni háborúban ld. Fülöp–Sipos i. m. 228. és köv. p.

Nyilvánvaló volt, hogy a villámgyors és teljes sikerrel járó puccs ilyen tökéletes megszervezése nem a bécsi aláírást követő másfél nap alatt történt. Erre bizonyára a Magyarországgal létrejött barátsági szerződés óta folyt a céltudatos földalatti, igen alapos előkészítő tevékenység, tehát az ellenünk is irányult! Ezt szeretik elfelejteni vagy figyelmen kívül hagyni, akik Budapestet próbálják – mégpedig sokfelé teljes sikerrel – felelőssé tenni az „örök barátság" néhány héten belül bekövetkezett és „szószegéssé" is minősített, egyoldalú erőszakos felbontásával. Holott a „pálfordulás" nyilván Jugoszlávia részéről következett be, ott távolították el erőszakkal a velünk barátkozott kormányt, mégpedig éppen azért is, mert velünk barátkozott! A barátsági szerződést Jugoszlávia abban a pillanatban megszegte, amikor az abban előírt előzetes kölcsönös tanácskozást mellőzte, mielőtt bennünket közösen érdeklő kérdésekben, mint a Háromhatalmi Szerződés széttépése és ellenséges hatalommal, a szovjettel való szövetkezése kérdésében egyoldalúan és ellenünkre határozott. A szerződés megszegésének az ódiuma tehát kétségtelenül Jugoszláviára hárul.

Belgrádban a puccsal egyidejűleg viharos tüntetések voltak kifejezetten Hitler személye ellen, képét elégették, nevét szidalmazták, ami őt, az egyre dölyfösebb diktátort, dührohamokba sodorta. Kiadta a jelszót: „Jugoszláviát el kell söpörni, elemeire kell bontani!"

Berlini követünket, Sztójay Dömét már azon a napon, amikor a puccs kitört, repülőgépen Budapestre küldte Horthy kormányzóhoz intézett levelével, amelyben nekünk ígéri a Bácskát, Bánátot és a kijáratot a fiumei kikötőhöz stb.

Az összehívott koronatanácson aztán lesújtó meglepetés érte a kormányzót és Telekit. Werth Henrik, a honvédvezérkar főnöke megismételte ui. a német csapatok Romániába való átvonulása kérdésében tanúsított, önkényes eljárását, és ezúttal is előzetesen, titokban, erre való felhatalmazás nélkül hozzájárult már a német csapatszállításhoz magyar területen át Jugoszlávia ellen! Sőt! Ezen felül az is kiderült, hogy a német és a magyar vezérkar között a

„kormány háta mögött" – amint maga Horthy Miklós írja az emlékirataiban[445] – jó előre kidolgozott terv végrehajtása már akkor folyamatban is volt! Így bosszulta meg magát a mulasztás, hogy Werthet őszi botrányos önkényes eljárása miatt ki nem tették abból a pozíciójából, amelyben a hivatali hatalmával – a magyar alkotmány és szuverenitás sérelmére – rútul visszaélt.

A helyzet megoldhatatlan feladat elé állította az ország felelős vezetőit. Nem volt fizikai erőnk, hogy a folyamatban lévő német akciót feltartóztassuk, de ha csak tiltakozunk is, bizonyára nyomban elrendeli hazánk titokban régen tervezett megszállását a feldühödt diktátor. Ha pedig nem csatlakozunk saját területeink felszabadítása céljából a már fel amúgy sem tartóztatható akcióhoz, akkor meg Hitler a felszabaduló volt magyar területekkel bizonyára a mi kárunkra fog rendelkezni. A Bánátot – dél-erdélyi tervei megvalósítása céljából – magának tartja, a Bácskát meg a felszabadításra kerülő Horvátországnak juttatja –, tekintettel az ott élő katolikus bunyevácokra. Szóval egyszerre semmisülnek meg a revíziós reményeink és hazánk függetlensége! Csak rossz változatok között lehetett választanunk.

Teleki első tanácstalanságában lemondásával fenyegetőzött, amitől mégis elállt, mert – a kormányzó és a minisztertársai meggyőző érvelése szerint – az ő lemondása semmit sem oldana meg az országot érintő problémákból, hanem csak a bizonytalanságot növelné a felelős kormány nélkül cselekvőképtelenné vált országban.

Amíg a kormány határozatlan volt, Paulus tábornagy Hitler megbízásából Budapestre érkezett és Werth Henrik magyar vezérkari főnökkel mindent előkészített a két haderő közös akciójának a megszervezésére, ami március utolsó két napján már befejezést is nyert. Az elkészült terveket Werth ezúttal mégiscsak előterjesztette jóváhagyás végett a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács elé. Nyilván abban a feltevésben, hogy az a megtörtént tényeken amúgy sem változtat-

[445] Horthy: *Emlékirataim.* Buenos Aires, 1953, 217. p. [Horthy (1990) 243. p.] (Zs. T. jegyzete)

hat, és ha ennek folytán elfogadja a jövőre nézve kidolgozott katonai terveket, ezzel egyszersmind utólagosan jóváhagyja az azok alapjául szolgáló, részéről önkényesen megtett előzetes intézkedéseket is. Vagyis felelősségre vonás helyett az alól való teljes felmentésben részesül. Jól számított. Bárdossy László külügyminiszter az adott kényszerhelyzetben aligha tehetett volna mást, mint amire tényleg vállalkozott: formulát keresett, és eléggé jól hangzót talált is a megindult akciónk utólagos nemzetközi jogi alátámasztására. Hivatkozott Horvátország függetlenségének a küszöbön álló kikiáltására, ami a Jugoszláviába erőszakkal bekebelezett többi területek önrendelkezési jogának az érvényesítését, illetve ennek a jogos követelését fogja maga után vonni. A felbomlásban lévő Jugoszlávia pedig már nem azonos azzal az ügyletkötő féllel, akivel mi barátsági szerződésre léptünk. Az egyik ügyleti fél megsemmisülése – a lehetetlenné válás jogcímén – magát az ügyletet is semmissé teszi.

Teleki Pál miniszterelnök, a kényszerhelyzet hangsúlyozása mellett magáévá tette Bárdossy okfejtését, de a katonai akcióban való tényleges részvételünket attól kívánta függővé tenni, hogy az csak Horvátország elszakadásának a tényleges bekövetkezte után vegye kezdetét és hogy akciónk a magyar királyság történelmi határait semminő körülmények között se lépje át. Ez lett aztán a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács határozata is 1941. április elsején.

A folyamatban lévő német átvonulások elé nem vetettek gátat, de Teleki igen élesen kikelt a németek „perfid" eljárása ellen, hogy a magyar vezérkarral a kormány háta mögött teremtett kapcsolatot, sőt azzal – Magyarország szuverenitásának a megszegésével – most már ismételten szinte rendelkezett is. A jelenlévő vezérkari főnököt felszólította, hogy ha a jövőben hasonló kísérlet történnék, haladéktalanul jelentse, mert különben a kormány háta mögött titkosan szövetkezőket az államrend ellen összeesküvőknek fogja minősíteni, letartóztatni és bíróság elé állítani. Ez a kissé megkésett erélyes megnyilatkozása lett – az én véleményem szerint – Teleki végzete. A német követség másnap pontosan értesült a Legfelsőbb Honvé-

delmi Tanácsban történtekről, és Teleki Pált, Magyarország miniszterelnökét az április 2-ról 3-ra virradó reggelen, a miniszterelnöki palotában lévő hálószobájában az inasa halva találta ágyában. A hitleri rémuralomban szokásos nyakszirtlövés oltotta ki hátulról az életet!

Tények és találgatások Teleki Pál halála körül

Teleki Pál a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács döntő jelentőségű ülését követő napon, április másodikán, vége lévén az izgalmas bizonytalanságnak, üdítő kikapcsolást keresett a maga számára az idegeit próbára tett, kínosan ránehezedett közügyek terhe alól. Kapóra jött számára a szívéhez közel álló Magyar Cserkész Szövetség aznap délutánra a Szent István-bazilikába kitűzött lelkigyakorlata, amelyet így húsvét közeledtével évente rendezni szoktak, és amelyen ő is rendszerint részt vett. A Cserkész Szövetség elnöke akkoriban Witz Béla dr. volt, a bazilika plébánosa és Teleki bizalmas barátja meg egyben rendszeres gyóntatója is. A válságos napok megrázkódtatásai után igen érthető volt, hogy ezúttal is, sőt most még inkább rávágyódva, odakívánkozott maga is a cserkészei körébe, hogy az Isten házában és vigaszában találjon rá megint a lelki megnyugvás jótékony állapotára. Részt is vett hát a lelkigyakorlaton és utána, mint hívő katolikus, el is végezte Witz Bélánál az egyház parancsában előírt húsvéti gyónását. A közös áldozás másnapra – április 3-ra –, a reggeli mise folyamán volt tervbe véve, amelyen ő maga is cserkész egyenruhában készült megjelenni. Ki is adta inasának a parancsot, amint este hét óra után visszaérkezett a Sándor-palotában lévő lakására, hogy készítse ki még az este a cserkészruháját és keltse fel őt idejében.

Telefonbeszélgetés Telekivel halála előestéjén

Idáig terjed az általános ismeret Teleki Pálnak a legutolsó estéjéről, amelyet követőleg nem sokára életét vesztette. Én azonban – a véletlen közbejötte révén – abban a helyzetben vagyok, hogy még ugyanannak az estének mintegy másfél órával későbbi időpontjáról is hiteles adatokat szolgáltathatok Telekivel kapcsolatban. Ui. 1941. április 2-án este, fél kilenc óra tájban személyesen is váltottam vele telefonon néhány szót, amikor ő felhívta az Országos Kaszinót, és a kéznél éppen nem lévő, általa keresett Karafiáth Jenő volt kultuszminiszter, közös barátunk helyett, annak odaérkezéséig én vettem fel a kagylót.

A röpke néhány szó, a kurta beszélgetés betű szerinti értelme egészen jelentéktelen, mégis a körülmények, amelyek között megtörtént, alkalmassá teszik arra, hogy betekintést nyerjünk Teleki lelki állapotába a halálát egy-két órával megelőző időszak alatt. Szerintem határozottan segítségünkre válik a halálát fedő titokzatosság megfejtéséhez. Nem hiábavaló tehát, ha a legmesszebbmenő részletességgel számolok be erről az élményemről.

1941. április 2-a szerdai napra esett. Egész éven át, a nyári hónapok kivételével, minden szerdán este fél kilenckor szokta – előadással egybekötött – társas vacsoráját tartani az Országos Kaszinó Semmelweis utcai épületében a közérdekű problémák – magas szintű – megvitatása céljából alakult „Országos Nemzeti Klub” [446].

[446] Kissé messze, egészen 1906 őszére kell visszatérnem elbeszélésemben, ha az Országos Nemzeti Klub keletkezésének az előzményeit akarom feltárni. Fentebb – az 1565. oldalon és annak az 1568. oldalra is áthúzódó jegyzetében – bemutattam a Rákóczi „nemes apródai csapatát”, amelyet Rákóczi és Thököly hamvai hazaszállítása ünnepségeire – megbízásból – én állítottam össze az egyetemi és főiskolai diákegyesületek aktív és nem régen volt vezetőiből, mint „apródkapitány”. A felemelő élményekben gazdag, hosszan tartó együtt utazásunk vége felé Karafiáth Jenő azt a gondolatot vetette fel, hogy az egyetemről

Teleki Pál a Klub megalakulása óta igen gyakori résztvevője volt ezeknek az összejöveteleknek, többször tartott ott előadást és nemritkán vett részt a – kurta ötperces hozzászólást engedő – élénk vitákban. Határozottan kedvelte ezt a válogatott társaságot, amelynek soraiban Bethlen István is meg-megjelent és sokan mások az első vonalból. Erre a – később végzetessé vált – szerda estre „különösen illusztris előadó": Herczeg Ferenc, a nagy író Rákóczit méltató értekezése volt kitűzve, és – természetesen – igen nagyszámú résztvevőre lehetett számítani. A klub előrelátó elnöke ezért az Országos Kaszinó földszinti, nagy „sárgatermében"teríttetett, és Teleki miniszterelnöknél telefonon egy nappal előbb közvetlenül érdeklődött az iránt, hogy személyes megjelenésére lehet-e számítani? Az igenlő válasz után még azt is megkérdezte, hogy kellemes lesz-e, ha számára az előadó jobbján lévő helyet tartja fenn? Sőt, nagyon is! – volt Teleki válasza.

Szerda este, csakugyan száznál is többen gyűltünk össze nyolc óra után, és csoportokba verődve, társalogva vártuk a gongütést, amely a fél kilencet jelezve, az asztalhoz hív bennünket. Herczeggel

való távozásunk után is együtt kellene tartanunk a diákkorban összeforrott társaságunkat valamilyen megszervezett formában. Ebből a kezdeményezésből született meg 1908. elején a Magyar Jogász Sport Egylet, röviden M J S E, amely név a közszájon MISÉ-vé alakult. Karafiáth készítette az alapszabályát, Kelemen Kornéllal kettesben hitelesítettük az alakuló ülés jegyzőkönyvét. Mi hárman döntöttünk a tagok meghívásáról kezdetben úgy, mint később is. Karafiáth lett az elnök, Kelemen Kornél a főtitkár. Egyelőre csak turista-, céllövő- és vadász-szakosztályt állítottunk fel, a tervezett tenisz-szakosztály felállítására sohasem került a sor. A MISE főként a fiatalkorból származó baráti körünk egybetartását és közéleti ideáljaink szolgálatát tűzte ki céljául. A szabadkőművesség által eltorzított liberalizmus helyett a keresztény-nemzeti eszmények érvényesülését – a társadalmat megbontó, tudatosan szított osztályelkülönülés helyett a demokratikus nemzeti egység megvalósulását – és a magyar politikai életbe egyre inkább irányadóan behatoló gazdasági hatalmasságok nemkívánatos befolyásának a megszüntetése mellett, a közélet tisztaságának a biztosítását

és Karafiáthtal hármasban ott álltunk már a kijelölt helyeink mögött – középen az elnök, tőle jobbra az előadó, balra én –, amikor a kaszinó főlakája engedélyt kért Karafiáthtól, hogy a gongot megszólaltathassa.

Várjunk még egy-két percet, amíg megjön Teleki kegyelmes úr is! – hangzott az elnök válasza.

Erre valaki, aki velünk szemben állt a patkó alakú asztal belső oldalán, megjegyezte:

Mindig pontosan szokott megjelenni. Bizonyára fenn van a kaszinó társalgójában, és nem sikerül a társaságtól egykönnyen megszabadulnia.

Jó, hogy mondod – kiáltott fel Karafiáth –, már volt ilyen eset. Felszaladok és lehozom!

Gyors léptekkel körülkerülte a nagy asztalt, és alig tűnt el a szemközti kijáraton, hozzám rohant a főlakáj és izgatottan jelentette:

Kérem, tessék a telefonhoz jönni. Teleki őexcellenciája Karafiáth kegyelmes úrral szeretne beszélni, de őt nem találom. Könyörgöm, tessék odajönni, kegyelmes úr!

tűztük ki célul – egyelőre – e baráti kör életprogramja számára. A MISE keletkezésekor – 1908 elején – ezek az emelkedett célkitűzések az akkori körülmények között merész ábrándozásoknak tűnhettek volna a nyilvánosság előtt, ha ugyanakkor valaki is tudomást vett volna mintegy kéttucatnyi fiatalember szellemi és erkölcsi „nyújtózkodásáról"! És lám, ezek az eszmék Trianon után a magyar politikai pártok zászlajára kerültek, és – bizony nem egy zászlóhordozó – éppen a MISE törzsökös tagjai sorából került ki, mint pl. Zsitvay Tibor, a Nemzetgyűlés és a Képviselőház elnöke, igazságügy-miniszter, Darányi Kálmán a képviselőház elnöke, miniszterelnök, Tasnádi Nagy András a Képviselőház elnöke, igazságügy-miniszter, Karafiáth Jenő és Hóman Bálint kultuszminiszterek, Lázár Andor igazságügy-miniszter, hogy csak a legfelsőbb pozíciókat elért, alapító MISE-tagokat említsem. Hozzánk már mint belügyminiszter csatlakozott Keresztes-Fischer Ferenc. Megjegyzendő, hogy Hóman Bálint, a történettudós úgy került be a jogászok közé, hogy bátyja: Hóman Ottó kir. járásbíró, a mi alapító tagtársunk az I. világháborúban hősi halált halt, és a

A főlakájt felküldtem a társalgóba az elnök után, én pedig a terem észak felé nyíló kijáratán át a szomszédos helyiségben lévő telefonhoz siettem, és bemondtam nevemet a telefonba.

Te vagy az, Tibor – hallottam Teleki Pál jól ismert hangját –, nagyon kedves, hogy idejöttél, de sajnálom, hogy idefárasztottalak, hiszen én Karával akartam beszélni. Ugyanis kissé késni fogok...

Ebben a pillanatban megérkezett Karafiáth, amire én már csak ezt mondtam be a telefonba:

Már itt is van, átadom neki a kagylót!

Karafiáthot, persze, egyedül hagytam a telefonnál, és visszasiettem a fehérasztalhoz Herczeg Ferenc mellé. Alig néhány perc múlva már megszólalt az asztalhoz hívó gongütés is, amire csak az elnök adhatta meg a jelet. Úgy is volt, már jött Karafiáth és engem Herczeg Ferenc jobbjára tessékelt, miközben a Teleki nevét hordozó kartonlapot onnét elvette és az én névkártyámat tette a helyébe.

Mindjárt megmagyarázom – jegyezte meg, látva kérdő tekintetünket és az én vonakodásomat –, csak foglaljunk helyet, hiszen már úgyis nagy késésben vagyunk!

megürült helyére rendkívüli tagnak bevettük. Mint minden sportklubnak, nekünk is volt néhány orvos tagunk, így Barla-Szabó József, az Országos Társadalombiztosítási Intézet igazgató-főorvosa, Darányi Gyula egyet. tanár stb. Taglétszámunk a I. világháború végéig még csak megközelítette az ötvenet, nem mintha nem lett volna jelentkező nagy számmal, hanem mert igen magas követelményeket támasztottunk tagjainkkal szemben. A nívóra jellemző, hogy kilenc hősi halottunk volt 1914–18-ban – (dr. Hóman Ottó, kir. járásbíró, dr. Császár Elemér, dr. Imrédy Károly és dr. Serényi Jenő ügyvédek és a többi öt, akinek a nevére nem tudok emlékezni) –, ez pedig a be nem töltött ötvenes létszám 18 %-át jelenti!!!

A MISE 1909-ben nagyszabású céllövőversenyt rendezett Pestszentlőrincen, amelynek védnökéül felkértük Károly Ferenc főherceget (a későbbi IV. Károly királyt), aki egyben a MISE állandó védnökségét is vállalta. Ezt a tisztét, amikor a szarajevói tragédia után trónörökössé lett, öccsére: Félix főhercegre ruházta át. 1924 tavaszán én (akkor a Nemzetgyűlés alelnöke) tartottam a

Teleki maga kívánta így – mondotta, miután helyet foglaltunk. – Téged kéretett, Tibor, hogy foglald el az ő helyét illusztris előadónk jobbján, hogy ott ne tátongjon a vacsora alatt, amelyre közbejött kényszerítő körülmények miatt már nem tud megérkezni, föltűnő űr. Téged pedig – fordult szavaival Herczeg felé – arra kér, ne tekintsd a nem rajta múlott késését figyelmetlenségnek, hiszen amikor az előadásodat megkezded, ő már mindenesetre itt lesz. Ő majd igyekszik feltűnés nélkül besurranni a terembe és Tibor eredeti helyét elfoglalni, itt, tőlem balra.

Ilyen minuciózus figyelmet szentelt Teleki ebben az utolsó telefonbeszélgetésében minden apró körülménynek, hogy valahogyan csak rendet ne bontson és érzékenységet ne sértsen a késésével. Ilyesmi csak tökéletesen nyugodt lelkiállapotban képzelhető el még a legkeményebb férfinál is, hát még őnála, aki törékeny testtel bírt.

A hangja teljesen mindennapian csendült, abban a közvetlen kedélyességet árasztó, baráti tónusban, ahogyan megszoktuk nála, és az izgalomnak a legkisebb jelét sem árulta el.

MISE hősi halottai emlékére alapított serleggel az évente szokásossá vált ünnepi beszédet. Ez volt az első alkalom, amikor MISE-összejövetelen közéleti személyiségek nagyobb számban megjelentek – így Scitovszky Béla, a Nemzetgyűlés elnöke, Klebelsberg Kúnó gróf kultusz-, Csáky Károly gróf honvédelmi miniszterek és sok képviselő. A védnök Félix főherceg képviseletében vitéz dr. József Ferenc m. kir. herceg jött el, aki ekkor, mint politikai doktor, be is lépett rendes tagjaink sorába, és a következő beszédet már ő mondotta a hősök serlegével. – A MISE tagjai minden hétfőn délután szoktak társalgó összejövetelekre gyűlni a Belvárosi Kávéház félemeleti különtermében, havonként egyszer pedig társas vacsorára az Országos Kaszinó emeleti „zöldtermében", mindig szerdai napokon. 1922-ben a márciusi társas vacsoránk éppen 15-re esett, a nemzeti ünnepünkre, hát Karafiáth felkért, hogy – mivel Klebelsberg miniszter és több képviselőtársunk is jelen lesz – tartsak ünnepi beszédet az alkalomnak megfelelő tárgykörben. Ez iskolát csinált: „A szabadságjogok reformja" című előadásomat – (amely a *Magyar Gazdák Szemléjé*ben meg is jelent) – rendszertelen

Sohasem tapasztaltunk nála alakoskodást, csak abszolút őszinteséget, vagy – ha tapintatlan kérdezősködővel állt éppen szemben – mély hallgatást. Ha tehát ő azt mondta, hogy Herczeg előadása elejére megérkezik azon az április második estén a körünkbe, akkor nem lehetett kétség abban, hogy ő ezt abban a pillanatban, este fél kilenckor, valóban így szándékolta, és hogy e velünk közölt tervének a kivitelében csakis olyan váratlan, külső körülmény akadályozhatta meg, amelyre egyáltalán nem gondolhatott. Az természetével, sőt a jellemével nem fért volna össze, hogy ha neki kétségei lettek volna a megjelenési szándékának kivihetősége tekintetében, mégis az előadás kezdetére való biztos megérkezésével – nála sohasem tapasztalt – félrevezető módon hitegessen minket. Ennek a józan ész is ellentmond, mert hiszen a közlésének a tényleges tartalmával csak azt érhette el, hogy a vacsora megkezdésével csakugyan nem várakozunk rá, de annál inkább megvárjuk őt az előadással! Azt pedig ő nyilván nem szándékolhatta, hogy fél kilenckor ne várakozzunk a megjelenésére, de negyed tízkor már igen, mert akkor okvetlen ott lesz!

időközökben ugyan –, de egyre sűrűbben tartottak egy-egy aktuális politikai vagy közgazdasági témából előadást tagjaink a szerdai estéken. Érdeklődő közönségünk állandóan nőtt, a vendégeink már meghaladták tagjaink létszámát és kiváló vendégelőadók is kínálkoztak. Az így, de facto kifejlődött, állandó társaság alapszabályszerű megszervezéséből jött aztán létre az Országos Nemzeti Klub, amelynek az elnöke Karafiáth, főtitkára pedig Kelemen Kornél lett, a MISE hasonló tisztségeinek a viselői. Ezentúl a szerdai „vitaestét" – a nyári hónapok kivételével – az év minden szerdáján megtartottuk. Tagdíj helyett jelenléti díjat (1 pengő) szedtünk, ami lehetővé tette az előadások és az azt követő – legfeljebb ötperces hozzászólásokból álló – vita gyorsírói lerögzítését és kinyomtatását. A MISÉ-be ezentúl nem vettünk fel újabb tagokat. 1933-ban Balatonkenesén ünnepeltük meg a 25 éves jubileumot, amely alkalommal – felkérésre – én mondottam az ünnepi emlékbeszédet. A törzsökös MISE-tagoknak az 1959. oldalon közölt prominenseken kívül emlékezetemből csak hiányosan felbukkanó névsorát a következőben próbálom összeállítani: Markos Olivér

Így hát csakugyan félóra késéssel került csak sor Herczeg előadására, miután Teleki megjelenésére mindaddig hiába várakoztunk, és a közönségünk sürgető „halljuk"-ozása egyre türelmetlenebb lett. Ami érthető volt, mert nem tudták, hogy mi okozta a késést, és a közönségünk zöme ahhoz szokott, hogy az összejöveteleinkről legkésőbb 11 órára hazaérhet.

Jó is volt, hogy nem vártunk tovább, mert Teleki, bizony, nem jött el ezen az estén az Országos Nemzeti Klubba...

Hogy mért nem, azt másnap hitetlenül olvastam a zűrös huzavona után nagy nehezen megjelent hivatalos közlésben:

„Teleki Pál miniszterelnök az 1941. április másodikáról harmadikára forduló éjjel a Miniszterelnökségen lévő hálószobájában agyonlőtte magát. A kormányzó úr Ő Főméltóságához és a családjához intézett búcsúleveleket hagyott hátra..."

Ez a megdöbbentő közlés – az előző estén részemről tapasztaltak után – teljesen valószínűtlennek tűnt fel számomra. Szilárd meggyőződésem, hogy este fél kilenckor még esze ágában sem lehetett,

kereskedelmi és közlekedési miniszter (a Lakatos-kormányban), Zsitvay Géza kir. kúriai tanácselnök, Senn Ottó a MÁV elnöke, Szájbely Jenő MÁV igazgató, Krúdy Andor kir. kincstári jogügyi igazgató, rónaszéki Trux Lajos kir. kincstári jogügyi igazgatóhelyettes, Trux Húgó min. osztályfőnök, Horváth Dénes kir. kincstári főügyész, Zsembery István országgyűlési képviselő, (1918 előtt) főispán, Magánalk. Biztosító Intézet elnöke, Hindy Zoltán ugyanott jogtanácsos, országgyűlési képviselő (1918 előtt), Battlay Imre és Géza kormánybiztos-főispánok, Egyed István, Kuncz Ödön egyet. tanárok, a következő min. osztályfőnökök: Szukováthy Imre (Testnevelési Főiskola igazgatója), Haász Aladár, Kruchina Károly báró, Gorondy-Novák Lajos; a következő min. tanácsosok: Kelemen Imre (a Gödöllői Koronauradalom igazgatója), Prém Lóránd (az Országos Testnevelési Tanács főtitkára), Lux Béla, Cottely Ernő, vitéz Juhász Jenő –, Porkoláb Zoltán kir. közigazd. bíró; Lázár Ferenc felsőházi tag, a székesfőv. th. biz örökös tagja, kir. közjegyző; Balogh Géza Kispest polgármestere; Goszleth Ernő sz. főv. ker. elöljáró; és a következő ügyvédek: kovásznai

akárcsak a halála lehetőségére is gondoljon, annál kevésbé, hogy öngyilkosságra készüljön.

A további részletek, amelyek lassanként kiszivárogtak, csak megerősítettek abban, hogy öngyilkosságról szó sem lehetett.

Azt terjesztették, hogy Telekit április másodikán teljesen kiforgatta a lelki egyensúlyából a londoni követünk, Barcza György jelentése, amelyről a délután folyamán értesült, és amely szerint Anglia hadat üzen, ha szövetségesével, Jugoszláviával szemben katonai akciót kezdünk. Hogy ez a jelentés végzetesen lesújtó hatással lett volna rá, azt több ismert tény zárja ki. Mindenekelőtt az a kijelentése, amelyet a hír vételekor tett – (és amelyet célzatosan csak az első felében szoktak terjeszteni).

Megbízható külügyi forrásom szerint Teleki megnyilatkozása szó szerint a következő volt:

Tudtam, hogy ez lesz a vége – volt az első megjegyzése. Ez pedig arról tanúskodik, hogy nem érte meglepetés, következésképpen nem volt mért izgalomba jönnie, vagy éppen kétségbeesnie. Hogy a „lelki egyensúlyát" csakugyan nem borította fel a neki nem meglepő hír, azt a folytatólagos – (a vonatkozó közlésekben rendszerint elsikkasztott) – szavai vitán kívül helyezik:

No, de nem eszik a levest olyan forrón, ahogyan tálalják! Hiszen az ősszel is ugyanígy fenyegetőztek, amikor a német csapatok átvonulása Románia felé megkezdődött, és az egész csak üres fenyegetés maradt, ugye? Most is így lesz... Legalábbis remélhetjük...

Ha Teleki így intézte el a részéről előre látott angol intervenciót, akkor – minden izgalom nélkül fogadta. Nem is történt ezután semmi változás az aznapi késő délutáni tervében. Nem sokkal a londoni hír vétele után bement a bazilikába, hogy a cserkészekkel együtt részt vegyen a lelkigyakorlaton. Meg is gyónt, ami – a vallását az ő módján komolyan vevő férfinál – kizárja, hogy a lelkének bármilyen titkát is elhallgatta volna a lelkiatyja előtt. Az is kétségtelen, hogy nem kaphatott volna föloldozást, ha viszont meggyónta volna, hogy öngyilkosságra készül. Azt, hogy a feloldozást megkapta, tudjuk teljes bizonyossággal, hogy másnap reggel áldozni készült. És ugyan lett volna-e valami értelme annak, hogy a másnapi áldozás alkalmára még este kikészíttesse a cserkészruháját, ha nem akart volna másnap csakugyan elmenni reggel a bazilikába, hanem ehelyett ekkor már öngyilkosságra készült volna?

Gócs József (MÁV ügyész), Günther Ferenc (a sz. föv. Elektromos Művek vezérig., tiszti ügyész), Kelemen Kornél (országgyűlési képviselő, az Országos Tesnevelésügyi Tanács elnöke), Kelety Géza, Deseö Zoltán (1924–26-ban irodatársam), Ludinszky Lajos (a Rádió jogtanácsosa, 1948-tól emigráns Zürichben). A felsoroltak valamennyien doktorok, részben még szigorló korukban, részben pályájuk kezdetén léptek be a MISE-be. (Zs. T. jegyzete)

Ha londoni közlés után nem mutatkozott nála semmi jele a lelki egyensúly megbomlásának, még kevésbé idézhette elő a gyónása! Sőt, ellenkezőleg: ha lett is volna benne bizonyos mértékű lelki nyugtalanság, azt is meg kellett szüntetnie nála a lelki fürdő újjávarázsoló, felpezsdítő és kiegyensúlyozó hatásának!

Hogy pedig Teleki a gyónása után csakugyan ilyen abszolút nyugodt lelkiállapotban volt, azt nemcsak a másnapi áldozásra való készülésével kapcsolatos intézkedése, hanem Karafiáth Jenő és a magam – kétségbe nem vonhatóan szerzett – tapasztalata is bizonyítja. Ui. április másodikán este fél kilenckor vele lefolyt telefonérintkezésünk során észlelt magatartásából: az apró, szinte jelentéktelen körülményekre is kiterjedő, éber körültekintéséből, a tapintatos figyelmességéből és a hangja mindennapian nyugodt, szokottan kedélyes megnyilatkozásából csakis az ő normális kedélyállapotára vonhattunk le következtetést. Mindebből nyilvánvaló, hogy a velünk való érintkezése idejében még semmi esetre sem foglalkozhatott öngyilkossági gondolattal. Arról, hogy még ez után az időpont után történt volna a nap hátralévő mintegy három órája alatt valamilyen olyan végzetes esemény, amely Teleki egyensúlyát megbontotta és őt kétségbeesésbe sodorta volna, soha senki semmiféle adattal nem szolgált! Ha lett volna ilyen váratlanul a nap utolsó órá-

iban lesújtó esemény, az nem maradhatott volna titokban, hiszen nyilván az egész országot súlyosan érintő csapásnak kellett volna annak lennie!

Mindezek alapján kétségbevonhatatlan az a józan logikával levont, lélektanilag is egyedül elfogadható következtetés, hogy Teleki Pálnak a tényleg bekövetkezett erőszakos halála előtt az utolsó kétháròm órában semmi oka sem volt, és a lelkiállapotában semminő jel sem utalt a küszöbön álló – állítólagos – öngyilkosságára. Ha pedig így van, akkor az ő halálát külső erőszak idézte elő[447].

Külső tények is ezt igazolják.

Nyakszirtlövés oltotta ki az életét. Ezt az ember saját magán végre nem hajthatja! Aki megpróbálja, annak legfeljebb csak könnyen súrolhatja a nyakát, az elferdült irányból érkező golyó. Teleki koponyájába azonban merőlegesen hatolt be! Őt ágyban fekve találták holtan: márpedig fekvő állapotban még kevésbé lehetséges az öngyilkos nyakszirtlövés saját kezű végrehajtása. Az aránylag kevés vérnyom az ágyban komoly gyanút kelt arra nézve, hogy a lövés nem az ágyában érte Telekit. Viszont sebesülése olyan súlyos volt, hogy a lövés után ő maga nem tudhatott már elhelyezkedni az ágyában! De sem a hálószobájában, sem máshol a lakásában nem is találtak vérnyomokat. Végül az a körülmény is az öngyilkosság feltételezése ellen vall, hogy Telekit reggel az őt felkelteni készülő inasa koromsötét szobában találta. Az ablak – szokás szerint – el volt fedve, villanylámpa nem égett a szobában. Márpedig egészen valószínűtlen, hogy valaki, ha öngyilkosságra készül, azzal tegye bizonytalanná a kívánt eredményt, hogy tette elkövetése előtt eloltja a villanyt, és aztán a sötétben keresi meg a pisztolyát és tapogatózva illesztgeti azt a testéhez. Viszont az az eset, ugye, hogy takarékosságból a lövés eldördülése után oltotta volna el a lámpát, nyilvánvaló abszurdum. Csak egyetlen feltevés állhatja meg a helyét, az, hogy a pisztolyt is, meg a lámpát is a meghalttól eltérő személy kezelte. Vagyis: Teleki Pál gyilkosság áldozata lett!

[447] Zsitvay verziója nem felel meg a valóságnak, Teleki Pál öngyilkos lett. Ld. Tilkovszky Loránt: *Teleki Pál.* Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1969 és *História* 1982/1., 1983/4., 1985/1. sz.

Ki tehette? Mint mindig, az, akinek ez az érdekében állott! Ezt pedig igen könnyű felismerni Hitlerben, illetve az ő parancsára cselekvő hóhérgarnitúrában. Pályafutása alatt sohasem tűrt ellentmondást, még kevésbé ellenállást, hanem az első ilyen jelre, vagy ilyesmire való elszántság puszta feltételezése esetén is már eltétette az illetőt a láb alól. Számtalan példája van ennek, köztudomású ez a gátlástalan elvetemültség az ő minden emberi tulajdonságból kivetkőzött rendszerében. Akitől Hitler félt, mert akárcsak megérezte az illetőről, hogy megveti, hogy adott esetben kész vele szembefordulni, azt az ő diktatórikus módján halálra ítélte. Ez a sors érte pl. Borisz bolgár királyt és Horthy István kormányzó-helyettest, mert nem csináltak titkot Hitler-ellenes nézeteikből[448].

Hogy Teleki Pál nem volt németbarát, az nem volt titok, sőt szinte köztudomású. Hitler nem felejtette el neki, hogy meg merte tagadni a német csapatok hadi felvonulását a velünk baráti Lengyelország ellen; tovább ingerelte a féktelen diktátort, hogy Teleki a román ügyben is „nehézségeket" támasztott neki, legutóbb pedig a jugoszláv vonalon „akadékoskodik". Neki nem tetsző feltételeket tűz ki, ragaszkodik a Bánáthoz, amelyre ő maga vetette rá a szemét. De betelt a pohár, amikor Teleki március végén Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésén kemény szavakkal kelt ki Hitler hadvezetőségének a magyar kormány háta mögött immár ismételten bekövetkezett, közvetlen rendelkezései ellen a magyar honvéd vezérkar irányában. Nem kétséges, hogy az az erélyes fenyegetés, amelyet Teleki e háta

[448] Horthy István nem merénylet, hanem repülőbaleset áldozata lett, vadászgépe alacsony magasságon kis sebességgel túldöntött és túlhúzott forduló közben ún. „dugóhúzóba" került, a földnek csapódott és felrobbant.

mögötti eljárás megismétlése esetére bekövetkezendő megtorlás kíméletlensége tekintetében Werthhez intézett, a németeknek is szólt, hiszen ennek a divatba jött alattomos eljárásnak és jogtalan hatalmaskodásnak a végét jelentette. Az sem kétséges, hogy a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács titkos ülésén történtekről a német diplomácia – tehát e réven Hitler is – késedelem nélkül értesült. E Tanácsnak ui. az összes miniszterek is tagjai; márpedig a magyar miniszterek között – (elképesztően szégyenletes!) – akadt már ekkor is egy: Reményi-Schneller Lajos – (az Imrédy kiválasztotta és a többé el nem bocsátható!) – pénzügyminiszter, aki, mint idővel kiderült[449], minden budapesti német követnek a rendszeres hírvivője volt!

Elképzelhető, hogy azt a Hitlert, aki Jugoszlávia pálfordulása, különösen pedig a diktátor képének Belgrád nyílt terén történt bemocskolása óta az őrjöngő dührohamok egyikéből a másikába esett, milyen módfelett felingerelhette a Teleki kifakadása és fenyegetése. Kimondotta rá, amit az előbb Jugoszláviára: el kell pusztítani, tiporni, megsemmisíteni!

Hát negyvennyolc órán belül meg is tette! A tettes fölbujtója csakis ő lehetett! Minden adat cáfolja az „öngyilkosság" lehetőségét – minden adat bizonyítja a hitleri parancsra végrehajtott gyilkosság tényét!

De a nácik magatartása a gyilkosság éjjelét követő napon el is árulta az ő rossz lelkiismeretüket! Éppen abban a pillanatban, amikor délelőtt összegyülekezőben voltak a Sándor-palotában a hirtelen egybehívott minisztertanács tagjai, eszeveszett dübörgő zaj viharzott el az épület felett. Szinte súrolta az a német légiraj, amely

[449] Horthy: *Emlékirataim* 263. oldala 2. bekezdése végén: „Német kívánságra... Reményi-Schnellernek és Jurcseknek benne kellett maradniok a kormányban, s ők aztán Veesenmayert pontosan tájékoztatták a minisztertanács és a koronatanács ülésein történtekről". [Horthy (1990) 295. p.] (A kormányzó ezt a Lakatos-kormány 1944 augusztusában történt kinevezésével kapcsolatban említi.) (Zs. T. jegyzete)

felette többször is – egészen mélyen szállva – elrepült, majd a Duna-hidak, végül Pest felett ismételte meg különös csendzavarását. Arra, hogy ez a repülőegység, amely – állítólag – úton volt Jugoszlávia felé, Budapest felett megszakítsa útját is, ott ilyen zenebonát rendezzen, se repüléstechnikai, se valamilyen stratégiai ok nem volt, az egész tüntetésnek tehát csakis politikai oka lehetett! Meg akarták félemlíteni a kormányt és a magyar főváros egész népét, hogy valahogyan ne merészeljen hangot adni a Teleki meggyilkolására vonatkozó, széles körben lappangó gyanúnak és Hitler-ellenes tüntetésekben kitörni, illetve ismeretlen tettes ellen éppen hogy magát a bűnvádi eljárást meg is indíttatni. Hát ez el is maradt, mert a kormány is így fogta fel ezt a figyelmeztetést. Erre kétségtelen bizonyíték van!

Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, aki mint rangidős, ideiglenesen átvette a kormány vezetését, a miniszterelnöki dolgozószobából a Minisztertanács terme felé tartott. A titkár szobáján áthaladva, abba, a Minisztertanács termét megelőző helyiségbe ért, ahol audienciára várakozók szoktak tartózkodni. Most néhány újságíró lappangott ott, hírszerző alkalomra lesve. Látszik, hogy az épületben zűrzavar uralkodott, mert minisztertanács idején ide senkit sem szoktak beengedni. Keresztes-Fischer meglátva a szokatlan várakozókat, igen idegesen kiáltott rájuk:

Mit keresnek itt az urak? Tessék lemenni a sajtóirodába, majd ott megkapják a kommünikét...

Ebben a percben éktelen „égzengés" zaja dübörgött el az épület felett, amelynek az ablakai megreszkettek. Keresztes-Fischer ott termett a Dunára letekintő terasz ajtajánál és kinyitva, kitekintett rajta. A német hadi repülőraj ott fordult meg a szeme láttára, hogy még mélyebben dübörögjön el a magyar kormányhatalom székhelye felett. Ez a manőver, bizony, félreérthetetlen célzatot árult el. Éreztetni akarta a magyar kormánnyal a német diktatúra mindenre kész túlerejét!

Keresztes-Fischer, aki erősen náciellenes érzelmű volt, izgalmában és fölháborodásában valósággal reszketve fordult vissza a küszöbről, és – a jelenlévőkről megfeledkezve – őszinte kifakadást hallatott:

Még ezt is! – kiáltotta, de meglátva a jelenet alatt még mindig ott lévő újságírókat, a szavai folytatását elharapta. Indulatos mozdulatot kanyarított le a jobbjával, majd nála szokatlan nyers hangon rákiáltott a nagy zaj hallatára utána sietett elnökségi titkárnak:

Hívd fel azonnal a német követséget! Beszélni akarok velük! Tűrhetetlen... Mi az? Az urak még mindig itt vannak?!

Ez már a kijárat küszöbén még mindig ott leselkedő újságíróknak szólt. El is tűntek azok abban a pillanatban. Így aztán a következő részletekről nem is szivároghatott már semmi sem ki a nyilvánosság számára, amelynek meg kellett elégednie a minisztertanács hosszúra húzódó ülése után kiadott hivatalos közleménnyel, amely Teleki halálát öngyilkosságnak minősítette, mégpedig azon az egyedüli alapon, hogy búcsúleveleket hagyott hátra.

Mintha, bizony, ilyenek hamisítása nem lett volna könnyű feladat a mindenre felkészült náci „bűnszövetkezet" számára!

Ezeket a leveleket nem tették közzé, sőt meg sem vizsgáltatták írásszakértővel! Amit a szövegből utólag – töredékesen – megtudott a nyilvánosság, két árva szón kívül semmi elfogadható okot sem hoz fel öngyilkosság elkövetésére. Ez a két szó Horthy Miklós kormányzó *Emlékirataim* 217. oldalán [Horthy (1990) 244. p.] olvasható, és így szól: „... gazemberekkel szövetkeztünk..." Ez bizony, olyan kifejezés, amilyennel Teleki Pál finom egyénisége nem szokott élni! És – ne felejtsük el! – az ő halálát megelőző 2-3 órában nem is történt semmi olyan, ami ilyen kifejezés kiváltására késztethette volna. Ami pedig a magyar kormány háta mögött való, tehát álnokul alattomos eljárást illette, arról Telekinek már 1940 szeptembere óta tudomása volt, és annak a megismétlődését, amely 1941. március vége felé tudódott ki, ő maga már akkor felszámolta

a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésén. Azóta, hogy akkor, bizonyos feltételek mellett beleegyezett mégis a kormány háta mögött előkészített akcióba – és ezzel felmentést adott a kifogás alá eső előzményekre vonatkozóan –, semmi olyasmi sem történt, amely azt a kifakadást, hogy „gazemberekkel szövetkeztünk", aktuálissá tette volna. Valószínűnek látszik, hogy a hamisító azért írt a levélbe ilyen drasztikus szavakat, hogy megelőzze a levél közzétételét!

A hivatalos kommüniké hitelét nem erősítette, hogy a közzétételével nem várta meg a hullaszemlén részt vett orvos szakértők véleményének végleges kialakulását, amely a déli lapok szerint a délelőtt folyamán még nem jött létre. Nem is csoda, hiszen, amint kiderült, tőlük azt kívánták, hogy a gyilkosság gyanújának már önmagában is tápot adó boncolás nélkül foglaljanak állást. Ebben pedig már feszélyező sugalmazás is volt a számukra, hogy az öngyilkosság megállapítása a kívánatos!

A véletlen úgy hozta magával, hogy a szakértők egy nevezőre hozásának a nehézségéről szinte közvetlen tudomást szerezhettem. Én ui. 1933. március óta ismét gyakorló ügyvéd voltam, és ebben a minőségemben felkerestem a budapesti kir. ügyészség elnökét, Baróthy Pált április 4-én. Egészen kivételes eset volt és halaszthatatlanul sürgős. Akkor már működött az a nem éppen szigorúan törvényes szerv, amelyet Keresztes-Fischer hatalmaskodása hozott létre, a Belügyminisztériumba berendelt kir. ügyészi csoport, amely besúgások, benyálazások, sőt ilyen tartalmú levelek alapján is elindította a bűnvádi nyomozást. Egy abszolút korrekt ügyvédtársam, régi barátom kapott ehhez a titokzatos fórumhoz idézést a következő napra. Az ő védelmében akartam haladéktalanul beszélni a Budapesten működő kir. ügyészek egyetlen törvényes főnökével, Baróthyval, hogy felvilágosítást kérjek tőle az ügy mibenlétéről és közöljem vele, ha ezt meg nem kapom és a kihallgatás helyét át nem teszik a törvényszerű színhelyére, a Markó utcai ügyészség helyiségébe, én egyedül fogok elmenni a belügybe az idézésnek meg-

felelően, de magához a belügyminiszterhez, hogy az idéző szerv léte és működése, tehát idézése ellen is tiltakozzam. Mielőtt azonban a Teleki-tragédia miatt most miniszterelnöki gondokkal túlterhelt Keresztes-Fischert felkeresni próbálnám, előbb nála kísérlem meg az ügy „törvényes útra" terelését. Ezt a kínos ügyet semmiképpen sem lehetett másnapra halasztani, így hát, amikor ifj. Boronkay Dénes, Baróthy titkára azzal fogadott – nagy bocsánatkérések között –, hogy az ügyészségi elnök úr ezen a délelőttön senkit sem fogadhat, mert perceken belül igen fontos értekezlet lesz nála, amelynek az időtartama kiszámíthatatlan, én bizony azzal hökkentettem meg, hogy helyet foglalván, tudtára adtam, hogy meg fogom várni az értekezlet végét, bármeddig is tartson, mert az én dolgom halaszthatatlan, és ha annak elintézésére a nap folyamán sor nem kerül, súlyos következményei lennének. Boronkay ezt jelentette és azzal jött vissza, hogy ha van bizonytalan időre kiterjedő türelmem, az ügyészségi elnök úr az értekezlet végeztével mindenesetre rendelkezésemre fog állani. Miközben újságokat és szivart tett elém, nyílt az előszoba ajtaja és hat-hét férfi jött be rajta, akik előtt a titkár nyomban kitárta az ügyészségi elnök szobája ajtaját. A csoport élén Bakay sebészprofesszor haladt. Róla olvastam az újságban, hogy a Teleki halála okát kivizsgáló orvos szakértői triumvirátus tagja. Ezzel aztán megvilágosodott előttem, hogy miféle értekezletről van szó. Az erőszakos halállal elhaltak eltemetése előtt ügyészségi engedélyre van szükség, vagyis annak az előzetes eldöntése mellőzhetetlen, hogy fel kell-e boncolni a hullát, vagy sem? Bűncselekmény gyanúja esetén az ügyészség a boncolás elrendelésének az indítványozásától tehát el nem tekinthet. Ezt a kérdést rendszerint a napos ügyész intézi el, mégpedig az iratok alapján, minden tanácskozás, sőt tűnődés nélkül. Így hát ez a tömeges fölvonulás ilyen hasonló kérdésben már maga nyilvánvalóvá tette, hogy legalábbis nem egyöntetű a szakértők véleménye a döntő kérdésben. Ez nagyon is érthető, hiszen a laikus is tudja, hogy a lövés irányát csak a felboncolt

testrészben talált seb irányából lehet megállapítani, és hogy a boncolás adhat alapot csak arra is, hogy a lőfegyver távolságát a meglőtt testtől kikövetkeztetni lehessen. Eszerint – kétség esetén – egyedül boncolás döntheti el a problémát, hogy idegen vagy saját kéz sütötte el a gyilkos fegyvert. A gyakorlat az volt, hogy a legkisebb kétség esetén sem szabad mellőzni a boncolást.

Már maga az a körülmény, hogy a boncolás mellőzéséhez vezető értekezlet több mint másfél órát vett igénybe, nyilvánvaló, hogy nem volt egyöntetű vélemény a jelenvoltak között, hanem igenis: szakszerűen indokolt kétségek merültek fel, ami, bizony, kötelezővé tette volna a boncolás elrendelését. Az ettől való eltekintést megmagyarázza az a körülmény, hogy az értekezleten Radocsy igazságügy-miniszter képviselője is részt vett, ami teljességgel szokatlan volt, de nem törvénytelen, mert a kir. ügyészségek nem függetlenek, mint a bíróságok, hanem az igazságügy-miniszter utasításait kötelesek követni. A gyakorlati szokástól eltérő döntés tehát nyilván az igazságügy-miniszter részéről, tehát elsősorban – úgy látszik – politikai meggondolásból jött létre... Mert, bizony, olyan vizsgálóbíró – ha az ügyészség a kétségre tekintettel indítványozta volna a boncolást – nem akadt volna, aki annak az elrendelését mellőzze! Bírói döntés nélkül semmi okunk sincs, hogy a gyilkosság gyanúját elhárító állásfoglalásnak – az ennek ellentmondó számos körülmény semmibevételével – hitelt adjunk.

Ellenkezőleg: a boncolás mellőzésével kapcsolatban észlelt körülmények egyenesen megerősítik – legalább is bennem – a soha meg nem ingott feltevést, hogy Teleki Pál nem akart az ő annyira szeretett cserkészeinek a lelki összeomlásból nemkívánatos példát adni... Méghozzá: alig egy-két órával a velük együtt végzett lelkigyakorlat és szentgyónás után...

A szélsőjobboldali sajtóban megjelent akkoriban egy túlbuzgó, tehát gyanús fejtegetés arról, hogy már csak azért sem képzelhető el a gyilkosság lehetősége, mert a miniszterelnöki palota kapujában

éjjel-nappal rendőrőrszem áll, és a belépőket a portás is ellenőrzi. Ezzel azt kívánta a cikk írója elhitetni, hogy idegen személy sem be nem hatolhatott oda észrevétlenül, sem ugyanúgy el nem távozhatott. Nos, ez az állítás nem helytálló! A Sándor-palotának még három bejárata van, mégpedig olyan, amelyet ugyan zárva tartanak, de ellenőrzés alatt nincsenek. Ezek: a Szent György térre nyíló, második nagy kapu, a Duna felé néző emeleti terasz alatt a bástyára nyíló ajtó és a Várszínház épületébe vezető átjáró. Fejlett technikai eszközök birtokában bármelyiken könnyen behatolhatott gátlástalan személy, vagy akár több is teljesen észrevétlenül.

De nem hallgathatom el, hogy amióta tudom, hogy a kormányzó mellett éveken át testőrző szolgálatot teljesített m. kir. államrendőrségi detektív[450] bebizonyítottan a nácik fizetett ügynöke volt, hajlandóbb vagyok elhinni inkább azt is, hogy ugyanilyen személy Teleki környezetében is akadt, mintsem hogy öngyilkosságát hihetőnek tartanám...

Mindenesetre van két koronatanúm, akiknek a hasonló meggyőződésére hivatkozhatom, mégpedig – Serédi Jusztinián bíboros hercegprímásra és Witz Béla pápai prelátusra, Teleki gyóntatójára. A katolikus egyház ui. öngyilkosoktól megtagadja az eltemetésükben való részvételt, tiltja a szokásos szertartás megtartását. Ez alól kivétel csakis akkor tehető, ha feltehető, hogy az öngyilkos be nem számítható állapotban követte el a tettét. Telekinél, ugyebár, igazán szó sem lehet ilyen állapot feltételezéséről. És lám: Witz Béla prelátus (főpap!) megtartotta az Országház kupolatermében – tehát a legdíszesebb helyen (!) – a gyászszertartást, amelyen részt vett Magyarország hercegprímása is, így tevén mindkettő tanúbizonyságot afelől, hogy Telekit nem tekintik öngyilkosnak! Holtteste meg is kapta a hívőket megillető beszentelést a parlamenti ravatalán csakúgy, mint a Kerepesi díszsírhelyén, ahová honfitársainak ritka méretekben és megrázóan őszintén megnyilvánuló, országos részvéte kísérte...[451]

[450] Hain Péter (1895–1946) detektív főfelügyelő a német megszállás után az Állambiztonsági Rendészet vezetője, a népbíróság háborús bűncselekményekért halálra ítélte és kivégezték.

[451] Baróthyval – természetesen – egy szót sem váltottunk az előbb lezajlott értekezlet tárgyáról, amikor végre bejutottam hozzá. Panaszomat a zaklató idézés tárgyában megértően fogadta, és még a nap folyamán értesített telefonon, hogy a védencemnek szóló idézés az ő közbelépésére tárgytalanná vált. Azt is megtudtam, hogy a feljelentés gyanúsnak találta barátom angliai ügyfelével való levelezését, amelyet annak Magyarországon lévő anyagi érdekeltségével összefüggő jogi kérdésekben folytatott. Szomorúan jellemző, hogy erre nyomban rájöhettek volna, ha a levelet előbb lefordíttatják, mielőtt idézést bocsátottak ki! (Zs. T. jegyzete)

„ELŐRE AZ EZERÉVES DÉLI HATÁROKRA!"

A jugoszláv válság megoldása Teleki intenciói szerint

Teleki, amikor már folyamatban lévő események meg nem állítható folyamatának kényszere alatt beletörődött a Jugoszlávia elleni akcióhoz való csatlakozásunkba, annak tényleges elindítását két feltételtől tette függővé, éspedig elsősorban attól, ha valóban bekövetkezik Horvátország függetlenségének kikiáltása és ezzel Jugoszlávia szétbomlása, tehát a velünk szerződött államalakulat megszűnése, ami bennünket is felold szerződési köztelezettségeink alól. Második kikötése az volt, hogy magyar csapatok semminő körülmények között se vegyenek részt olyan akcióban, amely őket az ezeréves déli magyar határ átlépésére, tehát idegen területen való operációra kényszerítené.

Ezeket a szempontokat – a kormányzó intenciójának megfelelően – a Telekit követő Bárdossy-kormány pontosan betartotta. A kormányzó hadparancsa, amely honvédségünket hadra szólította, valóban csak nyomban azután jelent meg – 1941. április 10-én –, miután a horvátok Kvaternik tábornok és Pavelic Ante vezérletével kikiáltották és az általuk támasztott felkeléssel egy csapásra meg is valósították hazájuk függetlenségét. Ez a hadparancs egyúttal ország-világ előtt leszögezte minden hódító szándékot kizáró, azt az önkorlátozó, szilárd elhatározásunkat, hogy csak azt szálljuk meg, csak azt „szabadítjuk fel", amit az önrendelkezési jog érvényesülésének a kizárásával tőlünk Trianon erőszakkal elrabolt.

A kormányzó egyúttal kiáltványt is bocsátott ki, amelyben igen meggyőzően fejti ki, hogy az elhatározásunkra vezető, nyomatékos indító okokra tekintettel felemelt fővel utasíthatja vissza a magyar nemzet azt a sértő híresztelést, amely „barátja" elleni szerződésszegés vádjával illette. Ítélethozatal előtt a vádlottat meg kell hallgatni! Ideiktatom tehát az egész szövegében a nemzeti becsület védelmét szolgáló „Kiáltvány"-t, mégpedig annál is inkább, mert egyúttal a Teleki-kormány sorsdöntő, utolsó elhatározásának az igazolása is kíván lenni.

A kormányzó 1941. IV. 10-i kiáltványa

„Amióta a háború tüze fellángolt Európában, állandóan az a törekvés vezetett, hogy Magyarországot és a gondjaimra bízott népét, amely az 1914–18. évi világháborúban olyan bőven ontotta vérét, s amelynek a háború során olyan súlyos megpróbáltatásokat kellett elviselnie, lehetőleg megóvjam az újabb vérveszteségektől és szenvedésektől. Minthogy a világháború után az akkor végleg kimerült, elalélt és félrevezetett nemzettől minden harc nélkül ragadtak el olyan területeket, amelyeket népünk ezeréves munkája és annyi áldozata szentelt magyarrá, az volt a meggyőződésem, hogy az az igazság jogán a jóvátételnek is harc és küzdelem nélkül kell megtörténnie.

E meggyőződés szellemében a Duna-völgyi békét kívánta szolgálni az a szerződés, amelyet a múlt év decemberében az akkori Jugoszláviával, annak akkor békés szándékú kormányával kötöttünk.

Március hó 20-án Jugoszlávia a törvényes államfőjét erőszakkal elmozdították a helyéről, békés szándékú kormányának tagjait börtönbe vetették. Ezt az erőszakos változást, úgy látszik, ugyanazok az erők készítették elő és hajtották végre, amelyek 1914-ben egyszer már annyi könnyet, vért és szenvedést zúdítottak Európára. Most sem a béke fenntartását, a jószomszédi viszony keretében megteremthető megegyezést akarták, hanem ellenkezőleg azt, hogy a háborút Európának erre a részére is kiterjesszék. Ezért idéztek fel

szándékosan összeütközést a nagy német és olasz nemzetekkel, amelyekhez bennünket a benső barátság szálain kívül a Háromhatalmi Egyezményhez történt csatlakozásunk kötelékei fűznek.

Az új belgrádi rendszer katonai erőket vonultatott fel határainkon, s ezzel szemben Magyarország csak akkor tett védelmi intézkedéseket, amikor sorozatos légi támadások érték az ország területét és határunkon betörést kíséreltek meg, ami ellen kormányom ismételten hiába tiltakozott.

A rohamosan lejátszódó események új helyzetet teremtettek. A horvát nép vezérei – látva az új belgrádi rendszer politikájának végzetes következményeit – kimondották Horvátország önállóságát és függetlenségét. Őszinte örömmel üdvözöljük ezt az elhatározásukat, amelyet a magunk részéről mindenben tiszteletben tartunk. Ezer évig éltünk jóban, rosszban együtt a horvát nemzettel, egymást megbecsülve és bajban támogatva, s azt kívánjuk, hogy a nemes horvát nép találja meg állami önállóságában boldogulását és jólétét.

A független és önálló horvát állam megalakulásával Jugoszlávia megszűnt létezni, és alkotóelemeire bomlott.

Ezzel egyidejűleg parancsoló kötelességünkké vált, hogy a Magyarországtól 1918-ban elszakított terület és az azon nagy tömegében élő magyarság sorsának és helyzetének biztosítását újból a kezünkbe vegyük. Olyan szent nemzeti kötelesség ez, amelyet haladéktalanul teljesítenünk kell. Ezért még a mai napon hadparancsot adok katonáimnak, hogy a Délvidéken élő magyarságot az anarchia pusztításától megóvjuk. Katonáim akciója nem a szerb nép ellen irányul, amellyel nincs vitánk és amellyel a jövőben békében kívánunk élni.

Szeretettel és örömmel köszöntöm hozzánk visszatérő s oltalmunk alá vett véreinket. Isten áldását kérem a magyar nemzetre és a hazára!

Kelt Budapesten, 1941. évi április hó 10-én."

„Horthy Miklós" s. k.
„Bárdossy László" s. k.

E kiáltvány minden szavát maga Teleki Pál is leírhatta volna, hiszen teljesen fedi azt az álláspontot, amelyet a sorsdöntő április 1-jei honvédelmi tanács ülésén elfoglalt és amellyel a halála után bekövetkezett eseményekhez a beleegyezését adta. Tehát nem történt – végeredményben – semmi az ő akarata ellenére, tehát nem is volt mi ellen tiltakoznia, amint mondják: az öngyilkosság kétségbeesett módján!

És idővel az is kiderült, hogy Teleki Pál milyen előrelátó volt, milyen jól ítélte meg az angolokhoz való viszonyunkat, amikor április 2-án az angolok háborús fenyegetéséről érkezett hírre azt jegyezte meg, hogy „nem eszik olyan forrón a levest, ahogyan tálalják". Mert csakugyan úgy volt, ahogyan Teleki előre látta és ahogyan a kormányzó az emlékirataiban megírta (218. p.[452]), hogy az angolok „a fenyegetésnek beváltására nem gondoltak komolyan, hiszen Churchill csak 8 hónap múlva, decemberben szánta rá magát a hadüzenetre, és akkor is csak vonakodva engedett Sztálin erélyes követelésének." Tehát még az oroszok elleni hadüzenetünket sem tekintette casus bellinek!

Teleki tehát egy komolyan nem gondolt és részéről – bölcs meglátással – komolyan nem is vett fenyegetés hatására lett volna öngyilkos? Abszurdum.

(Zsitvay-kézirat VI. kötet. 1844–1850., 1856–1892., 1937–1980. p.)

[452] Horthy (1990), 245. p.

SZEREPLŐ SZEMÉLYEK ADATTÁRA

ALBRECHT (1897–1955), nagybirtokos, a Habsburg-Lotharingiai Ház egyik mellékágából származó ausztriai főherceg és magyar királyi herceg. 1927-től a felsőház tagja, honvédezredes, a politikai életben ismert volt a hitleri Németországgal kiépített összeköttetéseiről és kapcsolatairól a magyar szélsőjobboldali ellenzéki pártokkal, ezek révén kívánja államfői ambícióit megvalósítani. 1945 márciusában Ausztriába menekül, majd Argentínába emigrál.

ALMÁSS IMRE gróf (1868–?), földbirtokos, gazdasági szakíró, az Országos Mezőgazdasági Kamara egyik vezetője, 1927-től az Országgyűlés felsőházának tagja.

ALMÁSY LÁSZLÓ (1869–?), jogász, politikus, 1910-től – megszakítással – kormánypárti parlamenti képviselő, 1929–1935 az Országgyűlés Képviselőházának elnöke.

ANDRÁSSY GYULA gróf (1860–1929), földbirtokos, politikus, 1884–1918 országgyűlési képviselő váltakozóan kormány- ill. ellenzéki pártokban, 1920–1926 keresztény ellenzéki nemzetgyűlési képviselő, a legitimista irányzat vezetője.

ÁNGYÁN BÉLA (1885–?), ügyvéd, politikus, 1922–1927 a Miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője, Bethlen István egyik bizalmi embere, 1927-től igazságügyi államtitkár, kormánypárti országgyűlési képviselő.

AUER PÁL (1885–1978), publicista, jogász, kisgazdapárti politikus, diplomata.

BABÓS JÓZSEF (1892–?), honvédtiszt, jogász, hadbíró, a Honvéd Vezérkar főnökének helyettes ügyésze.

BALOGH GÁBOR (1883–?), ügyvéd, politikus, 1921-től a Vitézi Rend országos ügyésze, 1935–1939 kormánypárti országgyűlési képviselő.

BARANYAI LIPÓT (1894–1970), pénzügyi szakember, 1938–1943 a Magyar Nemzeti Bank elnöke, az Országgyűlés felsőházának tagja, a háborúból való „kiugrás" politikájának aktív támogatója.

BÁRCZAY FERENC (1875–?), földbirtokos, politikus, 1935–1945 kormánypárti országgyűlési képviselő.

BÁRCZY ISTVÁN (bárcziházi, 1882–1952), jogász, köztisztviselő. 1928–1944 a Miniszterelnökség adminisztratív államtitkára, 1921–1944 a minisztertanácsi ülések jegyzőkönyvvezetője, konzervatív-liberális, angolbarát személyiség.

BARLA-SZABÓ JÓZSEF (1883–?), orvos, politikus, 1920-tól több ciklusban kormánypárti parlamenti képviselő.

BAROSS GÁBOR (1884–?), jogász, köztisztviselő, pénzügyi szakember, politikusként Gömbös Gyula bizalmas híve, 1922–1926 a Postatakarékpénztár vezérigazgatója.

BARTHA KÁROLY (1884–1964), hadmérnök, táborszernagy. 1938–1942 honvédelmi miniszter.

BASCH FERENC (1901–1946) tanár, politikus. A magyarországi németséget a nemzetiszocializmus jegyében szervező Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Népi Szövetsége) vezetője. 1946-ban a népbíróság háborús bűnösként halálra ítéli, kivégzik.

BECK LAJOS (1876–?),földbirtokos, köztisztviselő, 1922–1935 pártonkívüli nemzet-, ill. országgyűlési képviselő.

BESSENYEY ZÉNÓ (1880–?), jogász, politikus, 1935–1939 kormánypárti országgyűlési képviselő, majd a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke.

BETHLEN ISTVÁN gróf (1874–1946), politikus. 1919–1944 Magyarország politikai életének egyik meghatározó személyisége, 1921–1931 miniszterelnök, nevéhez fűződik az ellenforradalmi rendszer kiépítése és konszolidációja, konzervatív szemlélete következtében az 1930-as években és a második világháború idején szembefordul a fasizálási törekvésekkel és a szélsőjobboldali ellenzéki pártokkal, vezetője az alkotmányvédő és külpolitikailag az egyoldalú német orientációt ellenző politikusok csoportjának, támogatja a béketapogatózásokat. A német megszállás után sürgeti Horthyt a magyar szuverenitást helyreállító kormány kinevezésére.

BOCSÁRY KÁLMÁN (1890–?), ügyvéd, politikus, 1939–45 kormánypárti országgyűlési képviselő.

BONCZOS MIKLÓS (1897–1971), honvédtiszt, jogász, köztisztviselő, 1938–1942 belügyminisztériumi államtitkár, 1942–1944 igazságügyi minisztériumi államtitkár, 1944. augusztus 7.–1944. október 12. belügyminiszter.

BORBÉLY-MACZKY EMIL (1887–?), honvédtiszt, politikus, fajvédő nemzetgyűlési képviselő.

BORNEMISSZA GÉZA (1895–1983), gépészmérnök. 1935–1944 több ízben kereskedelem- és közlekedésügyi, valamint iparügyi miniszter.

BUCHINGER MANÓ (1875–1953), könyvkötő politikus, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt egyik vezető személyisége, 1920–1929 emigrációban él.

BUD JÁNOS (1880–1950), közgazdász, egyetemi tanár, politikus, 1924–1928 pénzügyminiszter, 1928–1931 tárca nélküli közgazdasági miniszter, 1929–1931 egyben kereskedelmi miniszter.

CHAMBERLAIN, NEVILLE (1869–1940), brit politikus, 1937–1940 a Konzervatív Párt vezetője és miniszterelnök, a „megbékéltetési politika" irányadó személyisége.

ID. CHORIN FERENC (1842–1925), nagyiparos, politikus, 1902–1925 a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke, 1903–1918 főrendházi tag.

CIANO, GALEAZZO gróf (1903–1944), olasz diplomata, politikus, Mussolini veje. 1936–1943 külügyminiszter, a Fasiszta Nagytanács tagja, 1943 júliusában e testületben Mussolini eltávolítása mellett foglal állást, ezért a fasiszta vésztörvényszék halálra ítéli, kivégzik.

CINCAR-MARKOVIĆ, ALEKSANDAR (1889–1948), jugoszláv diplomata, politikus, 1939–1941 külügyminiszter.

CONCHA GYŐZŐ (1846–1933), jogász, egyetemi tanár, jogi és politikaelméleti szakíró.

CSÁKY ISTVÁN gróf (1894–1941), diplomata, politikus. 1935–1938 a külügyminiszter kabinetjének vezetője, 1938–1941 külügyminiszter.

CSATAY LAJOS (1888–1944), honvédtiszt, vezérezredes. 1942–1943 hadseregparancsnok, 1943–1944 honvédelmi miniszter. A nyilas hatalomátvételt követően feleségével együtt öngyilkosságot követ el.

CSERNOCH JÁNOS (1852–1927), római katolikus pap, 1913-tól esztergomi érsek, hercegprímás, 1914-től bíboros.

CSILLÉRY ANDRÁS (1883–1964), fogorvos, politikus, 1936-tól a fővárosi kereszténypárti politika vezetője, 1922–1939 megszakítással a Kereszténypárt parlamenti képviselője, 1939–1954 kormánypárti országgyűlési képviselő, 1944 végén nyilas kormánybiztos az ún. egyetemi rövidített tanfolyamok irányítója.

CVETKOVIĆ, DRAGIŠA (1893–1969), jugoszláv politikus, 1939–1941 miniszterelnök.

CZETTLER JENŐ (1879–1954?), közgazdász, egyetemi tanár, agrárszakíró, politikus, 1920–1921 kisgazdapárti, majd keresztény-párti parlamenti képviselő, 1937–1944 felsőházi tag.

DARÁNYI KÁLMÁN (1886–1939), köztisztviselő, politikus. 1928–1935 miniszterelnökségi államtitkár, 1935–1936 földművelésügyi miniszter, 1936–1938 miniszterelnök, majd a Képviselőház elnöke.

DEÁK FERENC (1803–1876), politikus, 1861-ben a felirati, majd a Deák-párt vezére, az 1867-es kiegyezés szellemi atyja.

DÉSI GÉZA (1870–?), ügyvéd, 1926–1935 kormánypárti országgyűlési képviselő.

DOLLFUSS, ENGELBERT (1892–1934), osztrák politikus. 1932–1934 kancellár, tekintélyuralmi kormányzást vezet be, külpolitikailag Magyarországra és a fasiszta Olaszországra kíván támaszkodni, szembeszegül az osztrák nemzetiszocialisták Hitlertől ösztönzött Anschluss-törekvéseivel. 1934. július 25-én az osztrák nácik puccsot robbantanak ki Bécsben, amely ugyan kudarcot vall, de Dollfusst meggyilkolják.

DRÉHR IMRE (1889–?), jogász, közgazdasági szakember, 1922-től kormánypárti parlamenti képviselő, 1926 novemberétől a Népjóléti Minisztérium államtitkára.

ECKHARDT TIBOR (1888–1972), köztisztviselő, politikus. 1922–1926 nemzetgyűlési képviselő, Gömbös Gyula híve és 1923–1926 között a fajvédő párt tagja, 1930 csatlakozik a Független Kisgazdapárthoz, amelynek 1932–1940 között vezetője, 1931–1941 országgyűlési képviselő, 1941 a kormányzó és Teleki miniszterelnök tudomásával az Egyesült Államokba utazik, hogy ott kapcsolatokat építsen ki, és az amerikai vezető körökben védelmezze a magyar külpolitikát.

EMBER SÁNDOR (1889–?), jogász, politikus, 1936–1945 kormánypárti országgyűlési képviselő.

ENDRE LÁSZLÓ (1895–1946), köztisztviselő, politikus. 1938–1944 Pest vármegye alispánja, közismert antiszemita, nyilasbarát nézeteiről. 1944 áprilisától a Belügyminisztérium adminisztratív államtitkára, a magyar zsidók haláltáborokba való deportálásának egyik kulcsembere, a Szálasi-kormányzat idején a hadműveleti területek polgári kormánybiztosa. A népbíróság háborús bűnösként halálra ítéli, kivégzik.

ERDMANNSDORFF, OTTO von (1888–1978), német diplomata. 1937–1941 budapesti követ.

ERNSZT SÁNDOR (1870–1938), római katolikus pap, politikus. A Kereszténypárt egyik vezető személyisége, 1901-től – megszakításokkal – parlamenti képviselő, 1930–1931 népjóléti és munkaügyi miniszter.

ERŐDI-HARRACH TIHAMÉR (1885–?), földbirtokos, ügyvéd, politikus, 1922–1939 kormánypárti parlamenti képviselő.

ESTERHÁZY JÁNOS gróf (1901–1957), földbirtokos, politikus, 1931-től a csehszlovákiai magyar politikai mozgalmak egyik vezető személyisége, 1939 után szemben áll a Tiso-kormány fasiszta politikájával, ennek ellenére 1945-ben perbe fogják és életfogytiglani fegyházra ítélik.

ESZTERGÁLYOS JÁNOS (1973–1941), vasmunkás, politikus, 1919-től a Szociáldemokrata Párt egyik vezetője, 1922–1939 parlamenti képviselője.

FÁBIÁN BÉLA (1889–1966), ügyvéd, publicista, politikus, 1922–1939 demokrata párti parlamenti képviselő.

FABINYI TIHAMÉR (1890–1953), jogász, pénzügyi szakember, politikus. 1932–1935 kereskedelemügyi miniszter, 1935–1938 pénzügyminiszter, 1938–1944 a Magyar Általános Hitelbank elnök-vezérigazgatója.

FEILITZSCH BERTHOLD báró (1867–?), jogász, politikus, az Etelközi Szövetség (Ex) nevű titkos társaság ügyvezetője, a Magyar Tudományos Fajvédő Egyesület (az Ex fedőszerve) országos elnöke.

FELLNER HENRIK (1859–1932), nagyiparos, 1928-tól a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke, 1927–1932 felsőházi tag.

FERENC FERDINÁND (1863–1914), főherceg, 1896–1914 az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse, 1914. június 28-án Szarajevóban feleségével együtt merénylet áldozata.

FRIEDRICH ISTVÁN (1883–1951), gépészmérnök, politikus, 1919. augusztus 7.–november 24. miniszterelnök, 1920–1939 keresztény ellenzéki képviselő, határozottan szembefordul a nyilaspártokkal és a németbarát politikával, a koncepciós Mindszenty-perben 1949-ben fegyházbüntetésre ítélik, a váci fegyházban éri a halál.

GAÁL GASZTON (1868–1932), földbirtokos, az agrárius irányzat egyik vezető politikusa, 1920-tól kormánypárti nemzetgyűlési képviselő, 1926-ban megalakítja az ellenzéki Agrárpártot, 1931–1932 az újjáalakult Kisgazdapárt elnöke.

GARAMI ERNŐ (1876–1935), műszerész, újságíró, politikus, 1898–1918 között a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezető személyisége, 1919-től – kisebb megszakítással – 1929-ig emigrációban él.

GIESSWEIN SÁNDOR (1856–1923), római katolikus pap, politikus, a magyarországi keresztényszocialista mozgalom vezető személyisége, 1920-tól nemzetgyűlési képviselő, több alkalommal felszólal a fehérterror jelenségei ellen.

GLATTFELDER GYULA (1874–1943), római katolikus pap, 1911-től csanádi püspök.

GLÜCKSTAHL SAMU (1864–?), ügyvéd, az 1890-es évektől a fővárosi politikai élet egyik vezető személyisége, 1927-től az Országgyűlés felsőházának tagja.

GÖMBÖS GYULA (1886–1936), honvédtiszt, tábornok, politikus. 1920–1936 nemzet-, ill. országgyűlési képviselő 1920–1922 között kisgazda- majd egységes párti mandátummal, 1923–1928 az ellenzéki Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt (fajvédő párt) vezére, 1928-tól ismét a kormánypárt tagja, 1928–1936 honvédelmi minisztériumi államtitkár, 1929–1936 honvédelmi miniszter, 1932. október 1.–1936. október 6. miniszterelnök, a Nemzeti Egység Pártja nevű kormánypárt vezére. Miniszterelnöksége idején kísérletet tesz egy fasiszta jellegű diktatúra bevezetésére Magyarországon.

GÖRGEY ISTVÁN (1886–?), jogász, vegyészmérnök, politikus, 1922-től több cikluson át parlamenti képviselő.

GRAEFFL JENŐ (1853–?), földbirtokos, politikus, 1922-től több ciklusban kormánypárti parlamenti képviselő.

HADIK JÁNOS (1863–1933), földbirtokos, politikus, 1913–1918 az Országos Alkotmánypárt alelnöke, 1917–1918 közélelmezési tárca nélküli miniszter.

HARRER FERENC (1874–1969), jogász, diplomata, várospolitikus, a fővárosi demokrata párti irányzat egyik vezető személyisége, 1934–1942 az Országgyűlés felsőházának tagja.

HEGYMEGI KISS PÁL (1886–?), jogász, köztisztviselő, politikus, 1922–1935 kisgazdapárti parlamenti képviselő.

HERCZEG FERENC (1863–1954), író, publicista, 1929-től a Revíziós Liga elnöke, 1894–1944 az *Új Idők* c. irodalmi hetilap szerkesztője.

HITLER, ADOLF (1889–1945), osztrák származású német politikus. A Német Nemzetiszocialista Munkáspárt vezére (Führer), 1933-tól birodalmi kancellár, 1934–1945 állam- és kormányfő, 1938–1945 a véderő főparancsnoka. 1945. április 30-án Berlinben öngyilkosságot követ el.

HÓMAN BÁLINT (1885–1951), történész, politikus. 1932–1944 országgyűlési képviselő, a kormánypárt jobbszárnyának egyik legtekintélyesebb személyisége, 1932–1942 több kormányban (megszakításokkal) vallás- és közoktatásügyi miniszter. A népbíróság mint háborús bűnöst életfogytiglani fegyházra ítéli.

HOMLOK SÁNDOR (1892–1963), honvédtiszt, altábornagy. 1940–1944 berlini magyar katonai és légügyi attasé.

HOMONNAY TIVADAR (1888–1964), vasúti tisztviselő, politikus, a fővárosi kereszténypárti politika egyik vezető személyisége, 1920–1939 kereszténypárti, 1939–1944 kormánypárti parlamenti képviselő, 1942. március–1944. március Budapest főpolgármestere, a német megszállás után lemond tisztségéről.

HORTHY ISTVÁN (1904–1942), gépészmérnök, repülőtiszt, a kormányzó idősebb fia. 1938–1940 a MÁVAG vezérigazgatója, 1940–1942 a MÁV elnöke, 1942. február 19.–augusztus 20. kormányzóhelyettes. 1942. augusztus 20-án a keleti fronton repülőhalált hal.

HUSZÁR ALADÁR (boráti, 1885–?), földbirtokos, 1932–1934 Budapest főpolgármestere, 1934-től az Országos Társadalombiztosítási Intézet elnöke.

HUSZÁR KÁROLY (1882–1941), tanító, politikus, 1910–1918 néppárti, 1920–1927 kereszténypárti parlamenti képviselő, 1919. november–1920. március miniszterelnök, 1927–1934 az Országos Társadalombiztosítási Intézet elnöke, az Országgyűlés felsőházának tagja.

IMRÉDY BÉLA (1891–1946), pénzügyi tisztviselő, politikus, 1932–1935 pénzügyminiszter, 1935–1938 a Magyar Nemzeti Bank elnöke, 1938 tárca nélküli közgazdasági miniszter, nevéhez fűződik a győri program kidolgozása, 1938 május – 1939 február miniszterelnök, 1940–1944 a fasiszta Magyar Megújulás Pártja vezetője, 1944 május–augusztus tárca nélküli közgazdasági miniszter, a háború után a népbíróság ítélete alapján bűnösként kivégzik.

IMRÉDY KÁLMÁN, a Magyar Államvasutak elnöke, Imrédy Béla bátyja.

IVÁDY BÉLA (1873–1962), köztisztviselő, politikus, 1931–1932 földművelésügyi miniszter, 1935–1938 a Nemzeti Egység Pártja elnöke.

JAROSS ANDOR (1896–1946), politikus. 1936–1938 a felvidéki magyarság szervezete, az Egyesült Magyar Párt elnöke, 1938–1940 a felvidéki ügyek tárca nélküli minisztere, pártja 1940 elején beolvad a Magyar Élet Pártja elnevezésű kormánypártba, itt az Imrédy vezette szélsőjobboldali ellenzéki frakció tagja, 1940–1944 a Magyar Megújulás Pártja helyettes vezetője, 1944. március 22.–augusztus 7. belügyminiszter, 1944 december–1945 március a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének társelnöke. Háborús bűnösként a népbíróság halálra ítéli, kivégzik.

JEKELFALUSSY ZOLTÁN (1862–1945), köztisztviselő, 1917–1918 fiumei és magyar-horvát tengerparti kormányzó, 1927–1944 felsőházi tag.

JÓZSEF FERENC (1895–1957), a Habsburg–Lotharingiai Ház nádori ágából származó főherceg, magyar királyi herceg számos társadalmi jótékony célú egyesület elnöke.

JURCSEK BÉLA (1893–1945), agrárszakember, köztisztviselő, politikus. 1942–1944 államtitkári rangban a Közellátási Hivatal vezetője, 1944. március 22.–október 16. földművelésügyi- és közellátási tárca nélküli miniszter, 1944. október 16.–1945. március 28. közel-

látásügyi miniszter, a német politikai és gazdasági érdekek szolgálatában áll, nevéhez fűződik a háborús beszolgáltatási rendszer. 1945-ben öngyilkosságot követ el.

KÁLLAY MIKLÓS (1887–1967), földbirtokos, politikus. A kormányzó szűkebb környezetéhez tartozik, politikailag Bethlen István híve, 1937–1942 az Országos Öntözésügyi Hivatal elnöke, a felsőház tagja, 1942. március 9.–1944. március 22. miniszterelnök, 1943. július 24-ig külügyminiszter is, 1942 végétől kezdeményezi a béketapogatózásokat az angolszász nagyhatalmak felé. A német megszállás után a török követségre menekül, innen a nyilasuralom idején távozásra kényszerül, fogságba kerül, a dachaui koncentrációs táborba deportálják. A háború után előbb Olaszországban, majd az Egyesült Államokban él.

KÁLLAY TIBOR (1881–1964), pénzügyi szakember, politikus, 1921–1924 pénzügyminiszter.

KÁNYA KÁLMÁN (1869–1945), diplomata. 1933–1938 külügyminiszter, lavírozni igyekszik a németbarát irányvonal és a nyugati hatalmakkal való kapcsolatok fenntartásának politikája között. A német megszállás után a Gestapo letartóztatja, a sopronkőhidai fegyházban raboskodik, súlyos betegen szabadul, és röviddel az ostrom után elhalálozik.

KARAFIÁTH JENŐ (1883–1952), köztisztviselő, politikus, 1920-tól kormánypárti parlamenti képviselő, 1922–1931 a Nemzetgyűlés, majd a Képviselőház háznagya, 1937–1942 Budapest főpolgármestere.

KÁROLY IV. (1887–1922), 1916–1918 Magyarország királya, mint I. Károly Ausztria császára.

KÁROLYI GYULA gróf (1871–1947), nagybirtokos, politikus. 1930–1931 külügyminiszter, 1931. augusztus 24.–1932. október 1. miniszterelnök, majd felsőházi tag, Horthy Miklós kormányzó bizalmas tanácsadója.

KÁROLYI IMRE gróf (1873–?), nagybirtokos, politikus, 1927-től felsőházi tag, családi kapcsolatban állott Horthy Miklós kormányzóval.

KELEMEN BÉLA (1863–?), ügyvéd, politikus, 1902–1906 függetlenségi párti országgyűlési képviselő, 1919. május 30–július 12. a gróf Károlyi Gyula vezette szegedi ellenforradalmi kormány belügyminisztere.

KELEMEN KORNÉL (1885–1962), ügyvéd, politikus, 1931–1938 kormánypárti országgyűlési képviselő.

KENÉZ BÉLA (1874–1946), gazdasági és statisztikai szakíró, egyetemi tanár, politikus, 1920–1939 kormánypárti parlamenti képviselő, 1931–1932 kereskedelemügyi miniszter.

KERESZTES-FISCHER FERENC (1881–1948), jogász, köztisztviselő, politikus, 1931–1935 és 1938. május 14.–1944. március 19. között belügyminiszter, politikailag a konzervatív-liberális irányzathoz tartozik, mind a kommunista, mind a nyilasmozgalom elfojtására törekszik. A német megszállás után a Gestapo letaróztatja, Mauthausenbe deportálják.

KISS MENYHÉRT (1870–?), tanár, publicista, politikus, 1920–1926 között pártonkívüli ellenzéki nemzetgyűlési képviselő.

KLEIN ANTAL (1885–?), jogász, politikus, 1926–1935 kormánypárti, majd 1935–1939 kisgazdapárti parlamenti képviselő.

KORÁNYI FRIGYES báró (1869–1935), pénzügyi szakember, diplomata, politikus, 1919–1920 és 1931–1932 pénzügyminiszter, 1924–1928 párizsi és madridi magyar követ, 1932–1935 a Pénzintézeti Központ elnöke.

KORNIS GYULA (1885–1958), filozófus, egyetemi tanár, politikus. 1927–1931 a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, 1931–1939 kormánypárti országgyűlési képviselő, 1938–1939 a Képviselőház elnöke.

KOZMA MIKLÓS (1884–1941), honvédtiszt, politikus, 1920–1935, 1937–1940 a Magyar Távirati Iroda elnöke, 1926–1935, 1937–1940 a Magyar Rádió elnöke, 1935–1937 belügyminiszter, 1940–1941 a kárpátaljai terület kormányzói biztosa.

KRISTÓFFY JÓZSEF (1857–1928), köztisztviselő, politikus, Ferenc Ferdinánd trónörökös bizalmi embere, 1905–1906 belügyminiszter.

KRÜGER ALADÁR (1878–?), jogász, politikus, 1926-tól több cikluson át kormánypárti országgyűlési képviselő.

KUDAR LAJOS (1895–1945), csendőrezredes, 1942–1944 az Államvédelmi Központ helyettes vezetője, a nyilas hatalomátvétel után kapcsolatba lép az ellenállási mozgalommal, a nyilasok letartóztatják és kivégzik.

KUNA P. ANDRÁS (1866–?), gazdálkodó, politikus, 1920-tól több ciklusban kormánypárti parlamenti képviselő.

KUNCZ ÖDÖN (1884–?), jogász, jogi szakíró, egyetemi tanár.

KUNDER ANTAL (1900–1968), gépészmérnök, köztisztviselő, politikus, 1938–1939 kereskedelem- és közlekedésügyi, valamint iparügyi miniszter, 1940–1944 a Magyar Megújulás Pártja egyik vezetője, 1944. március 22.–augusztus 7. kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter. A népbíróság háborús bűnösként életfogytiglani fegyházra ítéli, 1956-ban kiszabadul a börtönből és kivándorol Brazíliába.

LAKATOS GYULA (1885–?), ügyvéd, politikus, 1926–1935 kormánypárti országgyűlési képviselő.

LÁNYI MÁRTON (1882–?), ügyvéd, köztisztviselő. 1931–1939 kormánypárti, majd disszidens parlamenti képviselő.

LÁZÁR ANDOR (1882–1971), ügyvéd, politikus. 1931–1939 kormánypárti, majd disszidens országgyűlési képviselő, 1932–1938 igazságügy-miniszter.

MARSCHALL FERENC (1887–1970), köztisztviselő. Agrárius érdekképviseleti vezető, kormánypárti országgyűlési képviselő, 1938. március 9.–május 14. földművelésügyi miniszter.

MARTON BÉLA (1896–1960), katonatiszt. 1931–1944 országgyűlési képviselő, a kormánypárt jobbszárnyának egyik vezető személyisége, 1932–1937 a Nemzeti Egység Pártja országos ügyvezető főtitkára, 1935–1944 a Nemzeti Munkaközpont vezetője. 1945 után emigrációban él.

MAYER JÁNOS (1871–1955), gazdálkodó, politikus, 1914–1918 kisgazdapárti országgyűlési képviselő, Nagyatádi Szabó István híve, 1920–1944 kormánypárti parlamenti képviselő, legjelentősebb kormányzati tisztsége: 1921–1922 és 1924–1931 földművelésügyi miniszter.

MECSÉR ANDRÁS (1883–1946?), katonatiszt, földbirtokos, politikus. 1919–1944 között a magyar és a német szélsőjobboldali, majd fasiszta mozgalmak között kapcsolatot teremtő és tartó személyiség, a Szálasi–kormány idején berlini magyar követ. Berlin ostromának végnapjaiban elhagyja a követséget és kalandos körülmények között Etiópiába menekül.

MESKÓ ZOLTÁN (1883–1959), mezőgazdasági érdekképviseleti tisztviselő, politikus. Ő alapítja Magyarországon az első náci pártot, a Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspártot, 1939–1945 ennek a pártnak az országgyűlési képviselője. A népbíróság mint háborús bűnöst 10 évi fegyházra ítéli.

MIKECZ ÖDÖN (1894–1965), ügyvéd, köztisztviselő. Kormánypárti parlamenti képviselő, 1938. március 9.–november 15. igazságügy-miniszter.

MIKLAS, WILHELM (1872–1956), osztrák keresztényszocialista politikus, 1928–1938 az osztrák köztársaság elnöke.

MILOTAY ISTVÁN (1883–1963), újságíró, politikus. 1920–1922, 1933–1945 nemzet-, ill. országgyűlési képviselő, 1920–1934 a legitimista *Magyarság*, 1934–1944 a szélsőjobboldali *Új Magyarság* c. napilap főszerkesztője, Imrédy Béla híve. 1945 után emigrációban él.

MOŚCICKI, IGNACY (1867–1946), vegyész, politikus, 1926–1939 a lengyel köztársaság elnöke.

MONTENUOVÓ NÁNDOR herceg (1888–?), nagybirtokos, 1927-től felsőházi tag.

MORVAY ENDRE (1887–1950), jogász, várospolitikus. 1939–1948 Budapest alpolgármestere, a főváros műszaki ügyeit irányítja.

MUSSOLINI, BENITO (1883–1945), olasz újságíró, politikus. A Fasiszta Párt vezére (Duce), 1922–1943 diktátori hatalommal rendelkező miniszterelnök.

NÁDOSY IMRE (1872–1935), rendőrtiszt, 1920–1926 országos főkapitány, 1926 októberében a frankhamisítási per egyik vádlottjaként a Kúria három és fél évi börtönre ítéli, 1928-ban kormányzói amnesztiában részesül.

NAGY ANDRÁS (tasnádi, 1882–1956), jogász, köztisztviselő. 1938–1939 igazságügy-miniszter, 1939–1945 kormánypárti képviselő, az Országgyűlés Képviselőházának elnöke, tisztségét a Szálasi-kormány idején is megtartja. A népbíróság háborús bűnösként fegyházbüntetésre ítéli.

NAGY EMIL (1880–1937), ügyvéd, politikus. 1923–1924 igazságügy-miniszter.

NAGY VILMOS (nagybaconi, 1884–1976), honvédtiszt, vezérezredes, hadseregparancsnok. 1942. augusztus 13.–1943. június 12. honvédelmi miniszter, rendelkezéseivel javítja a zsidó munkaszolgálatosok helyzetét, a szélsőjobboldali ellenzék támadásai miatt Kállay Miklós lemondatja tisztségéről.

NELKY JENŐ (1884–?), diplomata, 1930–1931 Buenos Aires-i magyar követ, 1933–1934 bécsi magyar követ, 1935 januárjában követi állásáról kénytelen lemondani, mert jugoszláv állampolgárságú nővel kötött házasságot, ezután a Magyar Rádió egyik vezetője lesz.

NEMESKÉRI KISS SÁNDOR (1884–?), diplomata, 1921–1929 szófiai magyar ügyvivő, 1929–1932 a stockholmi követség vezetője, 1933–1937 helsinki magyar követ.

NICKL ALFRÉD (1884–?), pénzügyi szakember, 1927–1944 a magyar Külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának vezetője.

P. (PATTANTYÚS) ÁBRAHÁM DEZSŐ (1870–?), ügyvéd, politikus, 1906–1918 függetlenségi párti országgyűlési képviselő, 1919. július12.–augusztus 12. a szegedi ellenforradalmi kormány miniszterelnöke .

PÁSZTÓY ÁMON (1892–1949), rendőrtiszt, 1937–1941 a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal (KEOKH) vezetője, 1941–1944 a Belügyminisztérium közbiztonsági országos vezetője, 1949-ben háborús bűnösként halálra ítélik és kivégzik.

PESTHY PÁL (1873–1952), jogász, politikus, 1914-től törvényszéki elnök, 1922–1939 kormánypárti parlamenti képviselő, 1923–1924 a Nemzetgyűlés második alelnöke, 1924–1929 igazságügyminiszter, 1940–1944 az Országgyűlés felsőházának tagja.

PETHŐ SÁNDOR (1885–1940), publicista, 1920-tól a legitimista *Magyarság* c. reggeli politikai napilap főmunkatársa, 1934–1938 főszerkesztője, 1938–1940 a németellenes, demokratikus *Magyar Nemzet* c. reggeli politikai napilap főszerkesztője, autóbaleset áldozata.

PINTÉR LÁSZLÓ (1884–1958), római katolikus pap. A nemzetiszocializmussal szembenálló és a magyar állam iráni hűséget valló Magyarországi Németek Közművelődési Egyesületének igazgatója, 1922–1935 kormánypárti nemzet-, ill. országgyűlési képviselő.

POPOVITS SÁNDOR (1862–1935), köztisztviselő, pénzügyi szakember. 1909–1918 az Osztrák–Magyar Bank kormányzója, 1918 pénzügyminiszter, 1924–1935 a Magyar Nemzeti Bank elnöke.

PRÓNAY GYÖGY báró (1887–?), földbirtokos, köztisztviselő, politikus. 1924–1928 miniszterelnökségi államtitkár, 1922–1931 kormánypárti parlamenti képviselő, 1934–1944 felsőházi tag.

PUKY ENDRE (1871–1941), köztisztviselő, politikus, 1926–1935 kormánypárti parlamenti képviselő, 1928–1932 a Képviselőház első alelnöke, 1932–1933 külügyminiszter, 1933–1941 a Közigazgatási Bíróság elnöke.

PURGLY EMIL (1880–1954), földbirtokos, főispán, 1932. február 4.–október 1. földművelésügyi miniszter.

RADOCSAY LÁSZLÓ (1878–1968) ügyvéd, kösztisztviselő. 1934–1939 főispán, 1939. november 9.–1944. március 19. igazságügy-miniszter.

RAJNISS FERENC (1893–1946), újságíró, politikus. 1939–1945 országgyűlési képviselő, 1940-től a Magyar Megújulás Pártja tagja, 1941-től a szélsőjobboldali *Magyar Futár* c. képes hetilap tulajdonos-főszerkesztője, 1944. október 16.–március 2. a nyilas kormány-

zótanács tagja, ill. március 7-ig a Szálasi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. A népbíróság háborús bűnösként halálra ítéli, kivégzik.

RAKOVSZKY ISTVÁN (1858–1931), politikus, 1896–1918 néppárti, 1920–1926 kereszténypárti parlamenti képviselő, a legitimista irányzat egyik vezető személyisége.

RAKOVSZKY IVÁN (1885–1960), köztisztviselő, politikus, 1922–1926 belügyminiszter, 1941–1944 a Közigazgatási Bíróság elnöke, 1944 augusztus 29.–október 16. vallás- és közoktatásügyi miniszter Lakatos Géza kormányában.

RASSAY KÁROLY (1886–1958), jogász, újságíró, politikus. 1920–1944 nemzet-, ill. országgyűlési képviselő, 1923–1944 az *Esti Kurir* c. délutáni napilap főszerkesztője, a szabadelvű irányzat legmarkánsabb személyisége és elismert vezetője, következetesen szembeszegül a fajvédő, majd a nyilas és nemzetiszocialista áramlatokkal, tiltakozik a németbarát külpolitika és a zsidóság jogfosztása ellen. A német megszállás után a Gestapo letartóztatja, Mauthausenbe deportálják.

RÁTZ KÁLMÁN (1888–1951), honvédtiszt, politikus, publicista. 1935–1938 kormánypárti országgyűlési képviselő, 1938–1941 a Nyilaskeresztes Párt tagja és képviselője, kísérletet tesz egy Szálasi-ellenes Független Magyar Szocialista Párt szervezésére. A német megszállás után a Gestapo letartóztatja, Mauthausenbe deportálják, innen kiszabadul és az év szeptemberében hazatér. 1944. október elején – orosz történeti ismeretei alapján – a neve szóba kerül a Moszkvába készülő fegyverszüneti delegáció összeállításánál. 1948-tól emigrációban él.

REMÉNYI–SCHNELLER LAJOS (1892–1946), pénzügyi szakember, politikus. 1935–1945 kormánypárti országgyűlési képviselő, 1938–1945 valamennyi kormány pénzügyminisztere, a németek egyik legfontosabb bizalmi embere, akinek döntő szerepe van abban, hogy a magyar gazdaság betagolódik a német hadigazdaságba. A népbíróság háborús bűnösként halálra ítéli, kivégzik.

RIPKA FERENC (1871–1944), jogász, várospolitikus, 1925–1932 Budapest főpolgármestere, a fővárosi kormánypárt (Községi Polgári Párt) vezetője.

RŐDER VILMOS (1881–1969), honvédtiszt, gyalogsági tábornok, vezérezredes, 1930–1935 a honvéd vezérkar főnöke, 1936–1938 honvédelmi miniszter.

RUBINEK ISTVÁN (1886–1938), ügyvéd, agrárius érdekképviseletek vezető tisztviselője, politikus, 1920–1935 kormánypárti parlamenti képviselő.

SCHUSCHNIGG, KURT (1897–1977), osztrák keresztényszocialista politikus, 1934–1938 szövetségi kancellár, 1941–1945 német koncentrációs tábor foglya.

SCITOVSZKY BÉLA (1878–1959), jogász, köztisztviselő, politikus, 1910–1935 kormánypárti parlamenti képviselő, 1922–1926 a Nemzetgyűlés elnöke, 1926–1931 belügyminiszter.

SERÉDI JUSZTINIÁN (1884–1945), római katolikus pap, 1927–1945 esztergomi érsek, hercegprímás, bíboros.

SHVOY KÁLMÁN (1881–1971), honvédtiszt, altábornagy, nyugdíjazása után 1935–1939 kormánypárti országgyűlési képviselő.

SOKORÓPÁTKAI SZABÓ ISTVÁN (1878–?), gazdálkodó, politikus, 1919–1920 kisgazdaügyi tárca nélküli miniszter, 1920-tól több cikluson át kormánypárti parlamenti képviselő.

SOMBOR-SCHWEINITZER JÓZSEF (1895–1950?), rendőrtiszt, főkapitányhelyettes. 1919–1944 között a politikai rendőrség vezető személyisége, a szélsőbal- és szélsőjobboldali szervezkedést egyaránt üldözi. A német megszállás után a Gestapo letartóztatja és koncentrációs táborba deportálják. Kiszabadulása után Himler Márton magyar származású amerikai ezredes segítőtársa a magyar háborús bűnösök felkutatásában.

SULYOK DEZSŐ (1897–1965), ügyvéd, politikus. 1935–1939 parlamenti képviselő, nyilasellenes felszólalásai közfigyelmet keltettek, 1937 januárjától a Független Kisgazdapárt tagja, 1945–1947

nemzetgyűlési képviselő, 1945 szeptemberétől a Pénzintézeti Központ elnöke, az Imrédy-per népügyésze.

SZÁLASI FERENC (1897–1946), katonatiszt, politikus. A Nyilaskeresztes Párt megalapítója és vezetője, 1944. október 16.–1945. március 28. állam- és kormányfő (Nemzetvezető). A népbíróság háborús bűnösként halálra ítéli, kivégzik.

SZAMUELY TIBOR (1890–1919), újságíró, politikus, 1919 a Kommunisták Magyarországi Pártjának egyik vezetője, a tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanács tagja, az ún. Frontmögötti Bizottságok elnöke, az általa vezetett rögtönítélő törvényszék az ellenforradalmi kísérletek elfojtásakor számos embert kivégeztet, menekülés közben fogságba esik, öngyilkosságot követ el.

SZÁSZ LAJOS (1888–1946), köztisztviselő, politikus. A Magyar Élet Pártja országgyűlési képviselője, 1942. október 19.–1944. március 22. közellátásügyi tárca nélküli miniszter, 1944. március 22.–augusztus 29. iparügyi, valamint kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter, 1944. október 16.–1945. március 28. a Szálasi-kormány kereskedelem- és közlekedésügyi minisztere, a németek egyik bizalmi embere a magyar kormányokban, 1944–1945 a háború folytatását támogató Törvényhozók Nemzeti Szövetségének elnöke. A népbíróság háborús bűnösként halálra ítéli, kivégzik.

SZÁSZY BÉLA (1865–?), jogász, jogi szakíró, 1918-tól egészségügyi minisztériumi államtitkár, a református egyház egyik vezető személyisége.

SZÉLL JÓZSEF (1880–1956), jogász, köztisztviselő. 1933–1937 a közigazgatási bíróság másodelnöke, 1937. április 10.–1938. május 14. belügyminiszter.

SZEMERE BÉLA (1873–?), orvos, politikus, 1939–1944 Meskó Zoltán Nemzetiszocialista Pártjának országgyűlési képviselője.

SZENDY KÁROLY (1885–1953), jogász, várospolitikus, 1935–1944 Budapest polgármestere.

SZENT-IVÁNY JÓZSEF (1884–?), földbirtokos, 1918 után a felvidéki politikai élet egyik vezető személyisége, 1938-tól mint behívott képviselő a magyar Országgyűlés tagja.

SZENT-IVÁNYI DOMOKOS (1898–1980), külügyi tisztviselő, diplomata, 1941–1942 a Külügyminisztérium kulturális osztályának vezetője, majd az ún. békeelőkészítő iroda vezetője, 1944 októberében a Moszkvába küldött magyar fegyverszüneti delegáció tagja.

SZILÁGYI LAJOS (1882–?), honvédtiszt, jogász, politikus, 1916–1918 kormánypárti országgyűlési képviselő, 1920–1935 ellenzéki pártonkívüli parlamenti képviselő, 1938–1944 az Országgyűlés felsőházának tagja.

SZTÓJAY DÖME (1883–1946), honvédtiszt, altábornagy, diplomata. Nyugállományba vonulása után 1935. december 10.–1944. március 19. berlini követ, szorgalmazza a német politikához való igazodást, 1944. március 22.–augusztus 29. miniszterelnök és külügyminiszter. A népbíróság háborús bűnösként halálra ítéli, kivégzik.

SZTRANYAVSZKY SÁNDOR (1882–1942), köztisztviselő, politikus. 1926–1931 belügyminisztériumi államtitkár, 1932–1935 a Nemzeti Egység Pártja elnevezésű kormánypárt elnöke, 1935–1938 a Képviselőház elnöke, 1938. május 14.–november 15. földművelésügyi miniszter.

SZÜLLŐ GÉZA (1873–1957), földbirtokos, politikus, 1920-tól a felvidéki magyar politikai mozgalmak egyik vezető személyisége, 1938–1944 a magyar Országgyűlés felsőházának tagja.

TAHY LÁSZLÓ (1881–1940), diplomata, politikus, 1924–1933 törökországi magyar követ, 1933–1935 a Népszövetség mellett működő magyar képviselet vezetője Genfben, 1935–1938 miniszterelnökségi, 1938-tól belügyi államtitkár, 1935–1939 kormánypárti országgyűlési képviselő.

TANKOVICS JÁNOS (1869–?), malomtulajdonos, politikus, 1920-tól több cikluson át kormánypárti képviselő.

TASNÁDI KOVÁCS JÓZSEF (1871–?), ügyvéd, politikus, 1920–1922 keresztény ellenzéki nemzetgyűlési képviselő.

TAUFFER GÁBOR (1884–?), gyógyszerész és ügyvéd, politikus, 1931–1939 kereszténypárti, 1939–1945 nemzetiszocialista országgyűlési képviselő.

TELEKI MIHÁLY gróf (1896–1991), földbirtokos politikus. 1935–1945 kormánypárti országgyűlési képviselő, a Magyar Élet Pártja jobbszárnyához tartozik, 1938. november 15.–1940. december 30. földművelésügyi miniszter, a német megszállás után a MÉP elnöke. 1945-től emigrációban él.

TELEKI PÁL gróf (1879–1941), földrajztudós, politikus. A kormányzó legszűkebb bizalmi köréhez tartozik, az Imrédy-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1939. február 16.–1941. április 3. kormányfő, miniszterelnökségéhez fűződik Kárpátalja visszacsatolása, a második bécsi döntés, valamint a második zsidótörvény, 1939 szeptemberében távol tartja az országot a kirobbanó második világháborútól, 1941 áprilisában semlegességi politikájának összeomlását látja a kormányzó döntésében, amely szerint Magyarország részt vesz a Jugoszlávia elleni háborúban. Mivel nem tudta megakadályozni az újabb nemzeti katasztrófához vezető lépést, öngyilkosságot követ el.

TELESZKY JÁNOS (1868–1939), pénzügyi szakember, 1912–1917 pénzügyminiszter, felsőházi tag.

TEMESVÁRY IMRE (1874–?), földbirtokos, mérnök, politikus, 1920–1944 kormánypárti parlamenti képviselő.

TISO, JOZEF (1887–1947), római katolikus pap, politikus. 1939–1944 a német védnökség alatt álló szlovák bábállam elnöke. 1947-ben a csehszlovák népbíróság háborús bűnösként halálra ítéli, kivégzik.

TISZA ISTVÁN gróf (1861–1918), politikus, 1886–1918 kormánypárti országgyűlési képviselő, 1903–1905, 1913–1917 miniszterelnök, 1918. október 31-én máig ismeretlen, katonaruhát viselő személyek a lakásán agyonlövik.

TÓBLER JÁNOS (1889–?), iparos, a keresztényszocialista szakszervezeti mozgalom egyik vezető személyisége, 1926–1939 kereszténypárti parlamenti képviselő.

TOMCSÁNYI VILMOS PÁL (1880–1959), jogász, közjogi szakíró, politikus, 1920–1939 kormánypárti parlamenti képviselő, 1920–1922 igazságügy-miniszter.

TÖREKY GÉZA, DR. (1873–1961), jogász. 1926–1934 a Budapesti Büntető Törvényszék elnöke, 1934–1937 a Kúria másodelnöke, 1937–1944 a Kúria elnöke, 1935–1945 a felsőház tagja. 1945 után emigrációban él.

UGRON GÁBOR (1880–?), köztisztviselő, politikus, 1917–1918 belügyminiszter, 1920–1926 demokrata-liberális, 1926–1935 kormánypárti parlamenti képviselő.

ÚJSZÁSZY ISTVÁN (1894–1947?), honvédtiszt, vezérőrnagy. 1939–1942 a vezérkari főnökség 2. (hírszerző és kémelhárító) osztályának vezetője, 1942. július 1.–1944. március 28. az Államvédelmi Központ vezetője. Német, majd szovjet fogságba kerül, halálának ideje és körülményei tisztázatlanok.

ULAIN FERENC (1881–?), ügyvéd, publicista, politikus. Gömbös Gyula bizalmas híve, 1922-től több ciklusban nemzet-, ill. országgyűlési képviselő, 1923–1928 a fajvédő párt tagja.

USETTY BÉLA (1887–?), ügyvéd, politikus, 1926–1939 kormánypárti országgyűlési képviselő.

VARGA BÉLA (1903–1995), római katolikus pap, politikus, 1939–1944 a Független Kisgazdapárt országgyűlési képviselője, 1939-től jelentős szerepet vállal a lengyel menekültek magyarországi életének megszervezésében, 1945-től ismét kisgazdapárti képviselő, 1946–1947 a Nemzetgyűlés elnöke, 1947 júniusában emigrál, 1991-ben költözik haza Magyarországra.

VÁRNAI DÁNIEL (1881–1962), újságíró, politikus, 1907–1948 a *Népszava* c. napilap munkatársa, 1922–1931 a Szociáldemokrata Párt parlamenti képviselője, a német megszállás után letartóztatják és Mauthausenbe deportálják, 1945-ben tér haza.

VASS JÓZSEF (1877–1930), római katolikus pap, politikus, kereszténypárti parlamenti képviselő, 1920–1922 vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1922–1930 népjóléti és munkaügyi miniszter, Bethlen István miniszterelnököt rendszeresen helyettesíti.

VÁZSONYI VILMOS (1868–1926), ügyvéd, politikus, a polgári demokrata politikai irányzat meghatározó személyisége, 1901–1918 demokrata párti országgyűlési képviselő, 1917–1918 igazságügyminiszter, 1921-ben újjászervezi a demokrata pártot, amelynek nemzetgyűlési képviselője.

VIKTOR EMÁNUEL, III. (1869–1947), 1900–1946 Olaszország királya.

VLADÁR GÁBOR (1881–1972), jogász, 1929–1944 az igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának vezetője, 1944. augusztus 29–október 16. igazságügy-miniszter Lakatos Géza kormányában.

VOJNITS MIKLÓS báró (1895–?), ügyvéd, politikus, 1928–1931, 1935–1939 országgyűlési képviselő.

WALKO LAJOS (1880–1954), banktisztviselő, 1919–1920 pénzügyminisztériumi államtitkár, 1922–1926 kereskedelemügyi miniszter, 1925–1930 és 1931–1932 külügyminiszter.

WEISS FÜLÖP (1859–1942), pénzügyi szakember, 1911-től a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezérigazgatója, 1921–1938 a bank elnöke, 1927-től felsőházi tag.

WEKERLE SÁNDOR (1878–1963), köztisztviselő, 1928–1931 pénzügyminiszter.

WELTNER JAKAB (1873–1936), asztalosmunkás, újságíró, politikus, 1898-tól a Magyarországi Szociáldemokrata Párt egyik vezető személyisége, 1910–1919, majd 1924–1936 a *Népszava* szerkesztője, 1919–1924 között emigrációban élt.

WENCKHEIM BÉLA báró (1811–1879), megyei tisztviselő, 1867–1869 belügyminiszter, 1871–1879 a király személye körüli miniszter, 1875. március 2.–október 20. miniszterelnök, 1878 belügyminiszter.

WERTH HENRIK (1881–1952), honvédtiszt, vezérezredes. 1938–1941 a honvéd vezérkar főnöke, Magyarország háborús részvételét szorgalmazza. 1945-ben a szovjet titkosrendőrség letartóztatja, szovjet fogságban marad haláláig. 1948-ban a magyar népbíróság háborús bűnösként távollétében halálra ítéli.

WETTSTEIN JÁNOS (1887–1972), diplomata, 1933–1939 prágai magyar követ, 1939–1943 berni magyar követ.

WINDISCHGRAETZ LAJOS herceg (1882–1968), nagybirtokos, katonatiszt, 1918 közélelmezési tárca nélküli miniszter.

WLASSICS GYULA báró (1852–1937), jogász, jogi szakíró, akadémikus, 1906–1933 a Közigazgatási Bíróság elnöke, 1918 a főrendház elnöke, 1927–37 a felsőház elnöke.

WOLFF KÁROLY (1874–1936), jogász, politikus. 1920-tól a fővárosi kereszténypárti politika vezető személyisége, 1922-től parlamenti képviselő.

ZICHY JÁNOS gróf (1868–1944), földbirtokos, a katolikus társadalmi és politikai mozgalmak vezető személyisége, 1896-tól elhunytáig – megszakítással – kereszténypárti parlamenti képviselő.

ZICHY RAFAELNÉ gróf (1877–?), 1922-től a Magyar Katolikus Nőegyletek Országos Szövetségének elnöke, irodalmi tevékenységet is folytat.

ZSEMBERY GYULA (1877–?), jogász, turisztikai szakíró, a Magyar Turista Szövetség ügyvezető elnöke, több sportegyesület vezetőségének tagja.

Zsitvay Tibor (1884–1969) országgyűlési képviselő, a Magyar Nemzetgyűlés alelnöke, később a képviselőház elnöke, majd igazságügyminiszter. A háború után emigrál, ott írja meg egy angol történész biztatására több mint 6000 oldalas emlékiratait. A történelmileg rendkívül izgalmas, forrásértékű emlékiratok most kerülnek először kiadásra.

Zsitvay Tibor a magyar konzervatív politikai elit tagja. Széleskörű társadalmi kapcsolataival bennfentesnek számított, belső bizalmi emberként tartották számon a politikai élet legfelső szintjén. Rengeteg értesülés, pletyka jutott el hozzá, mivel tagja volt az exkluzív társas köröknek. Bethlen István híve, Horthy bizalmas embere volt. Emlékiratai kimagasló értékű dokumentumai a két háború közötti magyar történelemnek.

Sipos Péter
történész

„Igyekeztem a legmesszebbmenően tárgyilagos lenni kortársaim megítélésében és nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy legjobb tudásom szerint csakis az igazat írtam."

Zsitvay Tibor

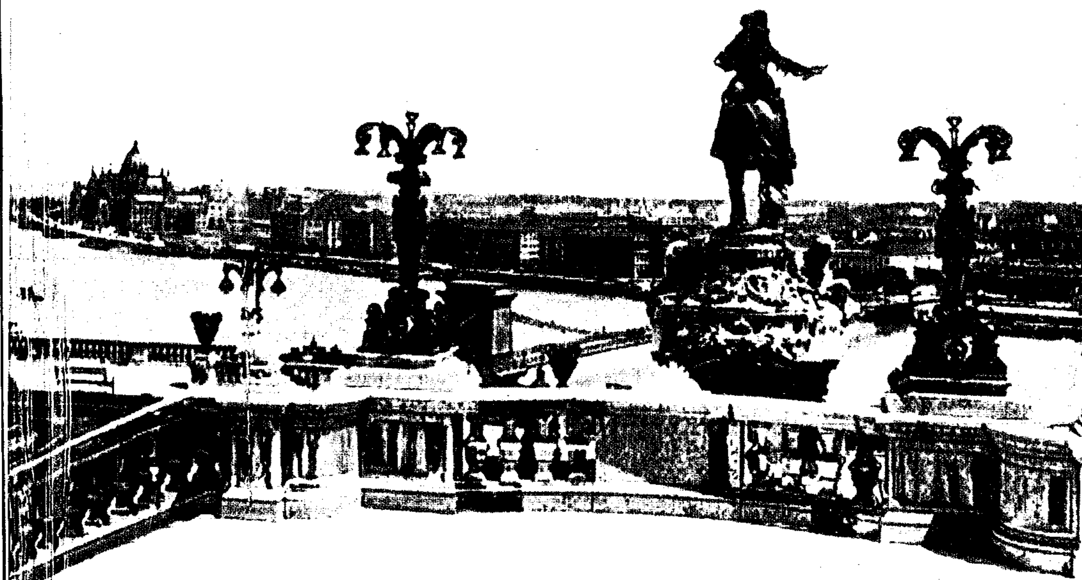
ISBN 963-9127-61-2

2700 Ft

KOROK ÉS DOKUMENTUMOK

MAGYARORSZÁG
1921–1941

Zsitvay Tibor emlékiratai

KOROK ÉS DOKUMENTUMOK

PALATINUS
Ráday Gyűjtemény